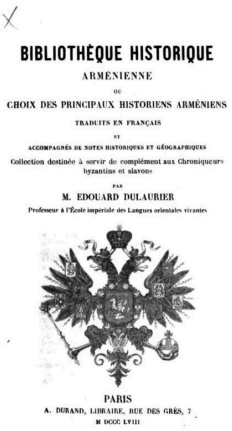
Urfalı Mateos

BIBLIOTHÈQUE HISTORIQUE
ARMÉNIENNE
OU
CHOIX DES PRINCIPAUX HISTORIENS ARMÉNIENS
TRADUITS EN FRANÇAIS
ET
ACCOMPAGNÉS DE NOTES HISTORIQUES ET GÉOGRAPHIQUES
Collection destinée à servir de complément aux Chroniqueurs byzantins et slavons
PAR
M. EDOUARD DULAURIER
Professeur à l'École impériale des Langues orientales vivantes
PARIS
A. DURAND, LIBRAIRE, RUE DES GRÈS, 7
M DCCC LVIII
FZA 640

URFA'LI MATTHIEU'NUN KRONİĞİ
BİRİNCİ KISIM

I. Ermeni takviminin 401 yılında (2 Nisan 952 - 1 Nisan 953), korkunç bir kıtlık çok sayıda ülkeyi kasıp kavurdu. Güneyin diyarlarında, Daciglerde (Müslümanlarda), bu felaket aşırı bir şiddetle hissedildi, fakat Mezopotamya'nın tamamındaki kadar hiçbir yerde olmadı. Birçok yerde ve özellikle Ermenistan kralı Tigran (Dikran) tarafından restore edilmiş bu ünlü metropol Urfa'da (Our'ha), halklar her türlü ıstırap ve felaketin kurbanı oldu. Kıtlık yedi yıl sürdü, bu süre zarfında hesaplanamaz kalabalıkta insanın ölümüne neden oldu. Müslümanlarda ölümlülük çok büyük oldu; aynı zamanda devasa sayıda Hıristiyanı da alıp götürdü. Bu bela hüküm süreli beş yıl oluyordu ki, çekirgeler denizin kumu kadar yoğun bulutlar halinde bu ilin dip bucağından yayıldılar ve bütün kırsal alanları kasıp kavurarak kıtlığın şiddetini arttırdılar. Açlığın sancılarıyla çileden çıkan bir kalabalık, vahşi hayvanların zalimliğiyle birbirinin üzerine atılıyor ve birbirini yiyordu. Büyükler ve zenginler, ölümlülük sığırları yok ettiği için sebze ve meyvelerle beslenmek zorunda kalmışlardı. Birçok köy ve il sakinlerini kaybetti ve o zamandan beri bir daha yeniden nüfuslanmadı.

II. 407 yılında (1 Nisan 958 - 31 Mart 959), müslümanlar Urfa'da ve bu şehre bağlı tüm vilayette bir ordu halinde toplandılar. Muazzam bir sayıyla Fırat'ı geçerek, Samosate müstahkem mevkiine karşı yürüdüler. Romalıların generali, kudretli ve cesur bir adam olan l'accubiteur, onların karşısına çıktı. Savaş Samosate'nin surları altında başladı; müslümanlar o gün Roma birliklerini yendiler ve orada büyük bir katliam yaptılar. Birkaç gün sonra Samosate'yi aldılar. Bu şehir Urfa'nın yakınındadır.
III. 408 yılı (1 Nisan 959 - 30 Mart 960), imparator Romain (Romanos), bir ordu topladıktan sonra, müslümanlara karşı bir sefer girişti. Bir filo üzerinde Okyanus'u geçerek, büyük Girit (Grid) adasına karşı ilerledi ve çetin bir mücadeleden sonra, onu Mısırlılardan aldı, çünkü deniz kıyısında bulunan tüm adalar ve tüm ülkeler dört yüz

yıldan beri müslümanların gücündeydi. Aynı yıl, Ermeniler müslümanların generali Hamdoun'u yendiler.

V. Bu aynı yılda, Ermenilerin generali, kanıtlanmış bir yiğitliğe sahip 45.000 kişiden oluşan düzenli birlikler kolordusunu ve kraliyet ordusunun seçkinlerini topladı. Ermenistan'ın tüm satrapları, Kakig'in babası Aschod'a, atalarına bahşedildiği gibi kraliyet mesnetini vermek üzere kendisiyle anlaşmak amacıyla aziz patrik Ananie'nin yanına gittiler; çünkü bu prens henüz Ermenistan tahtına oturmamıştı ve tacı başına koymamıştı.

VI. Onlar, büyük ısrarlarla, Ağ'ouanların (Albanya) katolikosu seçkin efendi Jean'ı (Ohannès) ve beraberinde kırk piskoposu çağırdılar. Ayrıca, adına yaraşır bir ihtişamla, tahttaki öncülleri Vatchakan'ın oğlu Kotchazkaz'ın oğlu, bu ülkenin aziz ve dindar kralı Ph'ilibbê'yi davet ettiler. O sırada, bugün kraliyet ikametgâhı olan Ani şehrinde görkemli bir toplantı gerçekleşti. Aschod, atalarının olduğu gibi kutsandı ve onların sahip olduğu tahta çıktı. Babalarımızın çiçek açtığını gördüğü bu antik monarşinin yeniden kuruluşunu müşahede eden bütün ulus sevinç içinde kaldı. Fakat herkesi büyüleyen şey, usta bir savaşçı olan Kakig'in yiğitliğiydi. O dönemde, tümü donanımlı ve kahramanlıklarıyla ün salmış askerlerinin sayısı 100.000'e varan birliklerinin sayımı gerçekleşti; çünkü aslan yavruları veya kartallar gibi sadece savaş soluyorlardı. Komşu ülkelerin tüm hükümdarları, Aph'khaz'ların, Yunanlıların, Babillilerin ve Perslerin hükümdarları, Aschod'un yükselişini öğrenerek, Ermenistan kralına gösterilen saygının bir kanıtı olarak dostluk beyanlarıyla birlikte kendisine hatırı sayılır hediyeler gönderdiler. Bundan sonra Ağ'ouanların kralı Ph'ilibbê, katolikos efendi Jean, piskoposlar ve kendilerine eşlik eden birlikler, Büyük Ermenistan'ın ilk havarisi olan aziz Barthelemy ile birlikte aziz Thaddée'nin tahtının yükseldiği ülkelerine hediyelerle yüklenmiş ve nezaketlere boğulmuş olarak çekildiler. İki yıl sonra Yaşlı İmparator Romain öldü ve geriye iki oğul, Basile ve Konstantin'i bıraktı. 412 yılında (31 Mart 963 - 29 Mart 964), Nicéphore (Niguiph'or) Yunanlılar üzerinde hüküm sürdü. O, iyi kalpli, aziz, Tanrı sevgisiyle dolu, erdem ve adalet sahibi, aynı zamanda tüm savaşlarında cesur ve şanslı bir adamdı. Mesih'in tüm inananlarına karşı merhametliydi, dul kadınları ve esirleri ziyaret eder, yetimleri ve fakirleri doyururdu. Muazzam bir ordu toplayarak Okyanus denizini geçti ve bir aslan gibi kükreyerek müslümanlara karşı yürüdü. Kilikya'ya karşı büyük bir şiddetle ilerledi ve parlak bir zafer kazandıktan sonra ünlü Tarsus şehrinin efendisi oldu. Oradan Adana'yı, Mecis'i (Mopsueste), Anazarbe büyük şehrini ele geçirmeye geldi; müslümanların korkunç bir katliamını gerçekleştirdi ve onları Antakya'nın kapılarına kadar takip etti. Bu muazzam başarıların ardından, arkasında bir esir kalabalığı sürükleyerek ve ganimetle yüklenmiş olarak başkenti Konstantinopol'e döndü. Romain'in oğulları Basile ve Konstantin'i yanında tuttu, onlara sarayını mesken olarak verdi; burada büyük bir ayrıcalık ve en büyük onurlarla ağırlandılar.

VII. 412 yılında, en son cezaları hak eden bir adam bir adada mahkûm olarak tutuluyordu; adı Zimiscès'ti (Tchemeschguig). Nicéphore'un alçak karısı olan

imparatoriçe, ona gizlice haber gönderdi ve imparatordan bir emir elde ederek, onu kapatıldığı adadan çıkardı ve Nicéphore'un bilgisi olmadan Konstantinopol'e getirdi. İmparatoru öldürmesi için, kendisine karısı olacağı ve imparatorluğu vereceği vaadiyle onunla gizlice ittifak kurdu. Zimiscès bu teklifi kabul etti ve dindar bir prens olan Nicéphore'un tahtında oturmuş, balmumu meşalelerinin ışığında kutsal Kitap'ı okuduğu bir akşam, oraya gelen imparatoriçe, adamın yanında taşıdığı kılıcı etrafına sıkıca bağladı. Sonra suç ortağının yanına gitti ve adil olanın hayatını kesmek için kaderinde olan kılıcı kendi eliyle ona teslim etti. Zimiscès imparatorun odasına gizlice girdiğinde, imparator onu görünerek şöyle dedi: "Kudurmuş köpek, burada ne arıyorsun?" Sonra kararlı bir şekilde ayağa kalkarak kılıcını aradı, ancak onun kemerine sıkıca bağlı olduğunu buldu. Hemen Zimiscès üzerine atıldı ve vahşi bir hayvan gibi acımasızca, bu mükemmel prensi öldürdü ve cesedini üç parçaya böldü. Kanlar içinde yüzen bu kişi, en vahşi suçun kurbanı olarak ruhunu Rabbimiz İsa Mesih'e teslim etti. O sırada, giydiği erguvan rengini gizleyen bir kıl gömleği teninde taşıdığı keşfedildi. Tanrı'nın adamının kanı katillerinin yüzüne sıçradı.
Öncüsü olan kutsal kralların yanında, muhteşem bir mezarda defnedildi. Tahta çıkan değersiz Zimiscès, Konstantinopol yönetimini ele geçirdi ve tüm imparatorluğu kendi otoritesine tabî kıldı. Alçak imparatoriçenin yanından Romain'in oğulları Basile ve Konstantin'i büyük bir aceleyle uzaklaştırdı ve onları zehirlenme tehlikesinden kurtarmak amacıyla, Hantzith bölgesindeki Vaçagavan'a, büyük Mekhithar'ın annesi Sbramig'in yanına götürülmelerini sağladı. İşlediği cinayet onu büyük bir üzüntüye boğmuştu ve kendisine hiç dinlenme vermeyen acı pişmanlıklar içine bırakmıştı.

VIII. 420 yılının başlangıcına doğru (29 Mart 971 - 27 Mart 972), Ermenistan kralı Kakig ömrünü barış içinde tamamladı. Onun ölümü, iki oğlu Jean ve Aschod arasında doğan rekabetin ve tartışmaların işareti oldu. Büyük oğul Jean, bilgili ve zeki bir adamdı, ancak aşırı derecede şişkandı. Aschod ise askeri bir ruha, yenilmez bir cesarete sahipti ve savaşlarda her zaman şanslıydı. Bununla birlikte Jean, babası olan kralın tahtını gasp etti; Aschod ise birliklerle ülkeyi dolaşarak birçok noktada harap ediyor ve Ani şehrini kuşatma altında tutuyordu. Asur kralı Adramélek'ten soyundan gelen ve Ardzrouni soyundan olan Térénig'in oğlu Kakig'in oğlu Aschod'un oğlu Abou-çahl'ın oğlu Vasbouragan kralı Sénékérim'in yanına gitti.

IX. Aschod, Sénékérim'den askerler aldı; ardından Antzévatsik'in kralı Kourkén'e gitti; buradan bu ordunun başında, Varak dağına, Kutsal Haç'ın onuruna geldi ve Tanrı'yı taşıyan ulu işarete ve kutsal Meryem'in tasvirine secde etti. Halifenin kendisine verdiği ve Bağdat'tan getirttiği Arapların altınından, bu hazineden 30.000 tahégan değerinde bir miktar aldı ve bunu Kutsal Haç'a sundu; bu kutsal kalıntıyı muhafaza etmek için değerli taşlar ve incilerle süslediği bir kılıf yaptırdı. Ardından kraliyet şehri Ani'ye karşı hatırı sayılır kuvvetlerle ilerledi. Kardeşinin geldiğini öğrenen Jean, tahtında hiç kıpırdamadan otururken savaş trompetinin çaldırılmasını emretti. Bu işaret üzerine bütün halk silahlanarak ayağa kalktı ve 40.000 yaya ve 20.000 süvari sayısı ile Aschod'a karşı ilerledi. Bu sırada, Gürcistan kralının ordusunun komutanlarından biri Jean'a elçi olarak gelmişti; çünkü ikincisinin ve

Aschod'un annesi Kraliçe Gadramidtkh, Gürcistan kralı Kourkê'nin kızıydı. Gürcü komutan krala şöyle dedi: "Ey kral Jean, sadece Aschod'un bana gösterilmesini emret, onu esir alıp zincire vurulmuş olarak senin önüne getirmeyi üstleniyorum"; çünkü bu komutan gözü pek ve yenilmez bir savaşçıydı. Jean ona şu karşılığı verdi: "Aschod dinç bir adamdır, onu nasıl huzuruma getirebileceksin? — Onu atıyla birlikte canlı olarak yakalayacağım, diye ekledi Gürcü. — Onu gördüğünde aslan yavrusunu hor görmeyeceksin, diye karşılık verdi hükümdar." Çatışmaya girildiğinde, doğuştan Aph'khaz olan bu komutan, bütün gücüyle bağırarak — "Ey Aschod, ileri!" — Aschod'u aramak için bir kartal gibi atıldı. Bu meydan okumayı duyan ikincisi leopar gibi öfkelendi ve iki rakip birbirinin üzerine koştu. Gürcü mızrağını Aschod'a uzattığında, şimşek kadar hızlı olan Aschod alttan geçip kılıcıyla miğferine vurdu, demir zırhla korunuyor olmasına rağmen baştan ayağa kadar yardı ve onu boylu boyunca yere serdi. Bu gün korkunç bir çatışmayla işaretlendi. Ani sakinleri o kadar tamamen bozguna uğratıldı ki, kaçanlar şehre girmeyi başaramayarak Akhourian nehrine düştüler. Aschod bu parlak zaferin ardından geri çekildi. Ancak birkaç gün sonra Bagratidler (Pakradouni) ve Bahlavouni ve orduda hizmet eden diğer tüm soylular, Jean ile Aschod arasında barışı yeniden sağlamayı düşündüler. O zaman patrik Pierre ve satraplar sonuncusunun yanına gittiler ve kutsal bir yeminle onaylanan, Aschod'un Schirag bölgesinin komşu topraklarının kralı olacağını ve bu ilin dışında Ermenistan'ın geri kalanının tamamını komuta edeceğini, Jean'ın Ani şehrinde hüküm süreceğini, ayrıca Jean'ın önce ölmesi durumunda kardeşinin tüm krallığın efendisi olacağını öngören bir sözleşme yaptılar. Ermenistan böylece barışa kavuştu.

X. O zamanlarda Apas, ailesinin reisi Ermenistan kralı Kakig'in ve Ağ'ouanlardaki Kourkén'in iradesiyle Gars'ta (Kars) egemen güçle yetkilendirildi. Çünkü her ikisi de kraliyet kanından prenslerdi ve Schirag hanedanına mensuptular. Aschod'a gelince, hayatı boyunca asla Ani şehrine girmeyi başaramadı.

XI. Bu devirde, Haçan'ın oğlu olan ve Ermenistan'ın en önemli satraplarından biri bulunan belirli bir Abirad, daha önce Aschod ile ittifak kurduğu için kral Jean'dan çekinerek kralın otoritesini tanımaktan vazgeçti ve onunla bağlarını koparark 12.000 süvariyle birlikte Fars generali Abou'lséwar'ın (Abousevar) yanındaki Tevîn şehrine çekildi. İkincisi uzun süre Abirad'a çok değer verdi, ancak daha sonra ona karşı kötü sözler sarf eden, bu kadar korkunç bir savaşçının kalabalık birliklerle onun yanına gelmesinin amacının kendisini ve tüm müslüman ulusunu mahvetmek olduğunu hissettiren kimseler ortaya çıktı. Bunun üzerine emir, kalbinde Ermeni prensine karşı bir kin besleyerek, onunla samimi bir görüşme yapma bahanesiyle birliklerinden gizlice çağırdı ve ölümüne neden oldu. Abirad'ın başkomutanı olan Sari, bu prensin karısını, çocuklarını ve süvarilerini geri getirerek Ani'ye geldi. Jean, tüm Ermenistan'da ün salmış bu kahraman Abirad'ın hiç hak etmediği ölümüne acıyla yandı ve Abheldchahab ile Vaçag adlı oğullarına, ayrıca Sari'ye ve birliklerine, Abirad'ın tadını çıkardığı vilayeti ve makamları verdi.

XI. O dönemde, Dilémitlerin kralı (Théloumni), birliklerini toplayarak Ermenistan'ın Nik bölgesine ani bir baskın düzenledi ve Pedchni kalesinin yakınlarına ulaştı. Ermenilerin başkomutanı Vaçag, o sırada çok sevdiği oğlu Grigoire (Krikor) ve diğer üst düzey soylularla birlikte büyük bir ziyafette oturuyordu. Yolun engebeli yerlerine gözünü gezdirirken, yayaların takip ettiği yoldan büyük bir aceleyle gelen bir adam fark etti. Hemen şöyle demeye başladı: "İşte kötü haber getiren biri." Ve gerçekten de bu adam Pedchni kalesinin girişine ulaştığında acıklı bir sesle bağırmaya başladı: "Bütün Nik bölgesi düşmanın eline geçti!" Hemen cesur Vaçag bir aslan gibi kükreyerek ayağa kalktı ve zırhını giydi; ardından kendisini takip eden süvarilerin kalanıyla birlikte yedi soylu da ona katıldı. Soylular sınıfı Vaçag'ı örnek alarak silahlandı; ayrıca cesaretle dolu ve savaşlarda kazanmaya alışkın olan cesur ve ünlü Ph'ilibbê ile George (Kork) Tchordouanel'in ve diğerlerinin de koşarak geldiği görüldü. Vaçag arzusuna karşı koyamadı ve birliklerinin tamamen birleşmesini bekleyemedi, çünkü emrinde 5.000 adam vardı. Cesareti kibir derecesine ulaştığı için sadece 500 adamla yola çıktı ve kudurmuş bir aslan gibi Nik bölgesine attı. Ailesinin ve Pedchni kalesinin korumasını oğlu Grigoire'a bırakmıştı. Bir manastıra varan Vaçag, hepsinin günahlarının samimi ve alçakgönüllü bir itirafını gerçekleştirmesinden sonra tüm askerleriyle birlikte kutsal ekmek şarap ayinine katıldı. Adımları üzerinde, tüm sakinleri dinsizler tarafından katledilmiş bir köye rastladılar. Kiliseyi kuşatan inançsızlar, içeride mahsur kalan Hıristiyanları acımasızca kılıçtan geçirdiler. Bu manzara karşısında Vaçag bir aslan gibi korkunç bir çığlık kopardı ve yanındakilerle birlikte inançsızların üzerine atılarak 300'ünü öldürdü. Geri kalanlar kaçarak, Hıristiyanlara karşı hemen ilerleyen düşman ordusunun ana gövdesine aceleyle sığındılar. Gözlerinin önünde açılan bu sayısız taburu görenler, hepsi ölmeye karar verdiler ve kahramanlık harikaları yarattılar. Keçilerin arasındaki kurtlar veya bir kuş sürüsünün üzerine çullanan kartallar gibi, düşman saflarına korkusuzca atıldılar ve her taraftan vurarak çok sayıda kişinin yere serilmesini sağladılar. Bu sırada inançsızların taburlarından bir savaşçı çıktı. O, tek başına bir sürü koyunun ortasındaki bu hayvanlardan yedisi gibi yıkım yarattığı için Yedi-Kurt olarak adlandırılan, korkunç bir adam olan siyahi biriydi. Savaşlarda daha da korkunçtu. Bu siyahi, gök gürültüsünün uğultularıyla yankılanan karanlık bir bulut gibi yürüyor, zırhından ateş fışkırtıyordu. Vaçag'ı yüksek sesle arıyor ve çağırıyordu. Cesur Emran onun fırtınayla sarsılan bir dağ gibi ilerlediğini gördü. Bunun üzerine Vaçag'a dönerek şöyle dedi: "İşte güç ve cesaret bakımından yeryüzünde eşi benzeri olmayan bir savaşçı. — Ey aslan ve cesur Emran, diye yanıtladı Vaçag, bu adamı görünmekten neden korkuyorsun? Onunla dövüşeceğim ve Allah'ın adının bu küfürbazı olan Davut'un Golyat'a yaptığı armağanla onu ödüllendireceğim." Siyahi, vahşi bir hayvan gibi Vaçag'a doğru mızrağını yönelterek yaklaştığı anda, bu silahın ucuyla onu kapmak ister gibi yaparken, Vaçag hemen mızrağın altına kayarak çelik kılıcıyla onun miğferine bir darbe indirdi ve baştan ayağa kadar yardı. Birbirinden ayrılan vücudunun iki parçası yere düştü. Bu kahramanlık Hıristiyanların cesaretini iki katına çıkardı. Mücadelenin daha da şiddetlendiği ve kılıç darbelerinin çoğaldığı ortamda yorgunluktan bitap düşen cesur Emran yenik düştü; çünkü bu çatışmada,

Ermeni soyluluğunun birbirinden uzaklara dağılan taburları, düşmanın demirinin kurban ettiği kendi aralarındakilerin ölümüne tanık olamadılar.

XII. Yalnız kalan Vaçag, öfkeli bir aslan gibi inançsızların saflarının ortasına atıldı ve onları aştı. Sürdürdüğü mücadeleden bitkin düşerek Serguévéli dağına doğru yöneldi ve dinlenmek isteyerek kayaların gölgesine oturdu. Kaçmış olan köylüler onu fark edince, katil Kain'e benzeyen biri yaklaştı ve onu yorgunluktan uyumuş halde bularak şiddetle itti ve yüksek bir kayanın tepesinden aşağı attı. Cesur Bahlavouni Vaçag'ın sonu böyle oldu.
XIII. 421 yılında (28 Mart 972 - 27 Mart 973) olanlar şunlardır. Romalıların generali, Büyük Domestik Mleh, hatırı sayılır kuvvetlerle müslümanlara karşı yürüdü ve birçok karşılaşmada, Mesih'in yardımıyla onları yendi. Melitene şehrine doğru ilerleyerek, sakinlerine yiyecek ve sularını kesen ve onları teslim olmaya zorlayan şiddetli bir abluka uyguladı. Bu başarının gururuyla, Tigris (Otgh'ad) üzerinde yer alan ve Amid (Amith) olarak da adlandırılan Tigranaguerd önünde kuşatma kurmaya geldi. Müslümanlar bir çıkış yaptılar ve şehrin kapılarında büyük bir çatışma çıktı. Dinsizler bozguna uğratılıp hatırı sayılır kayıplar verdikten sonra kaleye geri döndüler. Roma ordusu nehir kıyısında, Amid'den iki ok atımı uzaklıkta bir yerde kamp kurdu.
Birkaç gün sonra ilahi öfkenin bir işareti olan bir ceza gökten Hıristiyan birliklerinin üzerine düştü. O kadar şiddetli bir rüzgâr yükseldi ki, çıkardığı gürültüden yer sarsılıyordu. Bu şiddetli esintinin kaldırdığı toz kampa yayıldı ve yoğun bulutlar halinde yoğunlaşarak, eşyaları nehre sürükleyip tamamen kampı örttü. İnsanlar ve hayvanlar karanlığa gömülmüştü ve bu korkunç toz kasırgasından kör olan gözlerini açamıyorlardı. Roma ordusu böylece bu korkunç durumdan çıkış yolu olmaksızın her taraftan sarılmış buluyordu. Ancak dinsizler, bu göksel cezanın tanığı olan ve Tanrı'nın kendileri için savaştığını gören dinsizler, topluca onun üzerine atıldılar ve korkunç bir katliam yaptılar. Bu ordunun büyük bir kısmı yok oldu. Romalıların generali ve başlıca subayları esir edilerek Amid'e götürüldü. Hepsi yüksek rütbe sahibi ve ünlü olan bu subaylar kırk kişiydi.
Müslüman liderler Hıristiyanların yenilgisini görünce büyük bir korkuya kapıldılar ve kendi kendilerine şöyle dediler: "Döktüğümüz tüm Roma kanı bize yarar sağlamayacak. Bu ulus üzerimize çökecek ve müslüman soyunu ortadan kaldıracaktır. Madem öyle, elimize düşen genel ve subaylarla dostluk ve ittifak kuralım, onların yeminini aldıktan sonra barış içinde evlerine geri gönderelim." Kendi aralarında bu konuda tartışırlarken, Nicéphore'un ölüm haberi onlara ulaştı. Bunun üzerine bu kırk subayı Bağdat'taki halifeye gönderdiler ve hepsi orada öldü. Büyük Domestik Konstantinopol'e içinde korkunç lanetler yazılı olan bir mektup gönderdi: "Bizler yerleşmeye layık görülmedik, diyordu, Hıristiyan geleneğine göre mukaddes bir toprakta, cenaze töreni yapılmadı ve kemiklerimiz için lanetlenmiş bir toprak ile suçluların mezarlığından başka bir barınak elde edemedik. Hayır, kutsal Roma imparatorluğunun yasal efendisi olarak seni tanımıyoruz; o kadar çok Hıristiyan'ın talihsiz ölümü, yabancı bir toprakta dökülen ve ölen kanımız, kıyamet gününde tanrı katında başınıza kesin bir intikam getirmezse, bu şehirden ayrılmayacaksınız."

İmparator Zimiscès bu mektubu Konstantinopol'de alır almaz askerleri topladı ve öfkeden kudurarak, parlayan bir ateş gibi müslümanlara karşı yürüdü ve Ermenistan'a girmeye hazırlandı.

XIV. Bu devirde, kraliyet kanından Ermeni prensleri, soylular ve Doğu milletinin başat efendileri, Bagratid, Gaban kralı Philibbê, Ağ'ouanların kralı Kourkén, Gars efendisi Apas, Vasbouragan kralı Sénékérim, Antzévatsik efendisi Kourkén ve Sassan hanedanının tamamı, yaklaşık 80.000 kişiyle Hark bölgesindeki Hark' kampında, kral Aschod'un yanında toplandılar. Romalı imparatorun kendilerine gönderdiği elçiler, tüm Ermeni ulusunun silahlarıyla aynı yerde birleştiğini gördüler. Onlar Zimiscès'e bunu bildirmek için döndüler ve Smpad Thor'un prensi Leon (Lévon) filozof ile birlikte yola çıktılar.
Ermeni satrapları tarafından elçi olarak gönderilmiş olan piskoposlar veya doktorlar ile diğer şahsiyetler, Romalıların imparatoru ile Aschod arasında barış ve ittifak kurdular. Zimiscès, muazzam bir ordunun başında, Ermenistan'a doğru yola çıktı ve Daron bölgesine vardığında, Aïdziats kalesinin önünde durdu. İlk gece, Roma ordusu Sassan'ın kampı karşısında canlı bir endişe duydu. Ermeni doktorlar ve bilginler, Zimiscès'in yanına giderek, Ermenistan'ın patriği Vahan'ın mektubunu ona sundular. İmparator bu mesajı ve bundan sorumlu olanları hayırseverlik ve yüksek bir ayrıcalıkla karşıladı ve Ermenilerle yapmış olduğu dostluk anlaşmasını onayladı. Aschod'un birliklerinin kendininkilerle birleşmesini talep ederek, bu prens kendisine en cesur, tam donanımlı 10.000 Ermeni gönderdi; ayrıca Aschod'un kendisine Ermenistan kralı kuralına göre yiyecek ve iaşe göndermesini talep etti, o da bunları cömertlik nişanlarıyla donatarak krala geri gönderdi.

XV. Zimiscès, aynı zamanda Kyr Jean olarak da adlandırılan, müslümanlara karşı savaşı yürüttü ve parıltılı zaferlerle kendini gösterdi, her yerde geçişini katliam ve kan dökülmesiyle işaretleyerek Bağdat sınırlarına kadar ulaştı. Ancak komşu dağda ve çevre arazide yaşayan keşişler hatırına, yaklaşık on bin kişi barındıran Urfa'yı bağışladı. Ardından şiddetli bir kızgınlık içinde olan Amid'e karşı ilerledi. Bu şehir, müslüman emir Hamdan'ın (Hamdoun) kız kardeşi olan ve Zimiscès'in geçmişte suçlu bir ilişkisi olduğu bir kadına ait idi. Bu hatıra, Amid'in efendisi olmak için yapabileceği çabaları kısıtladı. Bu kadın surda belirterek imparatora şu sözleri duyurdu: "Eh! Ne yani, senin için utanç verici olduğunu düşünmeden bir kadına karşı savaşmaya mı geliyorsun?" Zimiscès ona şu yanıtı verdi: "Şehrinin surlarını yıkacağıma yemin ettim; ama sakinlerin hayatı kurtulacak." "Madem öyle, diye karşılık verdi o, Fırat üzerinde yükselen köprüyü yık ve bu şekilde yeminini yerine getireceksin." İmparator bu tavsiyeyi izledi. Amid'den büyük miktarda altın ve gümüş aldı, ancak bu kadın yüzünden ve ayrıca Tchemeschgadzak adıyla bugün bilinen Khozan bölgesinden kendisi gibi asıllı olduğu için hiçbir saldırı girişiminde bulunmadı.
Yunanlıların imparatoru, müslümanların çok sayıda bölgeyi boyunduruk altına almış olduğu bu ülkeyi kan selleri akıtarak geçti ve Bağdat sınırlarına kadar ulaştı. Her

yönden buraları katettikten, iç kısımlara kadar nüfuz ettikten sonra Kudüs'e yöneldi ve Ermenistan kralı Aschod'a şu şekilde tasarlanmış bir mektup yazdı:

XVI. Büyük Ermenistan'ın Şehinşahı (1), manevi oğlum Aşod, dinle ve Tanrı'nın bizim lehimize gerçekleştirdiği mucizeleri ve ilahi iyiliğin derinliğini ölçmenin imkansız olduğunu gösteren mucizevi zaferlerimizi öğren. Krallığımız aracılığıyla bu yıl kendi mirası olan [halkına] lütfettiği göz kamaştırıcı koruma işaretlerini, ey çocuğumuz Aşod, senin Azametine bildirmek ve seni bu konuda bilgilendirmek istiyoruz; çünkü bir Hıristiyan ve Krallığımızın sadık bir dostu olarak sen bundan sevinç duyacak ve Tanrımız, Mesih'in yüce azametini yücelteceksin.
Böylece, Krallığımızın tüm Perslerin Doğusunu boyunduruk altına almasına (2) izin veren Tanrı'nın, Hıristiyanların koruyucusu olduğunu bileceksin. Aziz Yakup'un kutsal emanetlerini Müslümanların şehri olan Medzpin'den (Nusaybin) (3) nasıl geri aldığımızı, bize borçlu oldukları haracı onlara nasıl ödettiğimizi ve ellerindeki esirleri nasıl kurtardığımızı öğreneceksin.
Seferimizin bir diğer amacı da, Mağripli Araplar denilen Afrikalıların hükümdarı olan ve üzerimize muazzam kuvvetlerle yürümüş bulunan Emirü'l-Müminin'in (Amir-el-moumenīn) (4) kibrini ve küstahlığını cezalandırmaktı. İlk başta ordumuzu tehlikeye atmışlardı; fakat daha sonra Tanrı'nın karşı konulmaz gücü ve yardımı sayesinde onları yendik ve tıpkı diğer düşmanlarımız gibi utanç içinde geri çekildiler. Ardından, ülkenin iç kısımlarını ele geçirdik ve çok sayıda eyaletin nüfusunu kılıçtan geçirdik. Sonra, geri çekilme harekâtımızı hızla gerçekleştirerek kışlamıza çekildik. Takip eden nisan ayında, tüm süvarilerimizi harekete geçirerek batıya doğru yöneldik ve Suriye'ye (Şam) üşüşmüş olan lanetli Afrikalıların peşinden Fenike ve Filistin'e girdik. Tüm gücümüzle Antakya'dan yola çıktık ve bir zamanlar bize ait olan toprakları geçerek, burayı yeniden yasalarımıza bağladık; onlara çok büyük vergiler yükledik ve orada esirler aldık. Emesa'ya (Humus) (5) vardığımızda, eskiden bizim tabimiz olan bu bölgenin sakinleri yanımıza geldiler ve bizi sevinçle karşıladılar. Oradan geçerek, Güneş Şehri anlamına gelen ve Heliopolis (Eloboulis) adını da taşıyan Baalbek'e (Vedolvèk) geçtik; burası meşhur, muazzam, bol erzaklı ve zengin bir şehirdi. Sakinleri düşmanca tavırlarla dışarı çıktığı için, askerlerimiz onları bozguna uğrattı ve kılıçtan geçirdi. Birkaç günlük kuşatmanın ardından bu şehri ele geçirdik ve çok sayıda esir, genç erkek ve genç kız aldık. Bizimkiler burada bol miktarda altın, gümüş ve çok sayıda hayvan ele geçirdiler.
Oradan, kuşatmak niyetiyle büyük Şam şehrine doğru ilerledik. Ancak oldukça yaşlı bir adam olan vali, Krallığımıza önemli hediyeler sunan elçiler gönderdi; misyonları, kendilerini daha önce Baalbek halkına yaptığımız gibi kölelik boyunduruğundan ve esir edilmekten esirgememiz ve ülkelerini onlar gibi harap etmememiz için yalvarmaktı. Gelip günlerce yalvardıktan sonra bize; seksen adet değerli at, mükemmel katırlar ve altın ile gümüş işlemeli harika koşum takımları sundular. Arapların 40.000 tahegan tutarındaki haracı, tarafımızdan askerlerimize dağıtıldı. Onlar bize, Krallığımıza tabi kalacaklarına ve nesiller boyu boyun eğeceklerine dair yazılı bir taahhüt verdiler. Bağdat'tan gelmiş olan, aslen Türk olan ve 500 atlısıyla bize bağlılığını sunan, Hıristiyan dinini benimsemiş Thomrk adlı seçkin bir adamı

Şam komutanı olarak atadık; kendisi daha önce otoritemizi tanımıştı. Krallığımıza ebedi bir haraç ödemeyi söz vererek üstlendiler ve hükümdarlığımıza itaat edeceklerini haykırdılar. Aynı zamanda düşmanlarımızla savaşmayı da taahhüt ettiler. Bu şartlar altında onlara saldırmamayı kabul ettik.
Oradan yürüyüşümüze devam ederek, Rabbimiz İsa Mesih'in iki balıkla mucizesini (6) gerçekleştirdiği Taberiye Gölü'ne doğru ilerledik. Bu şehri kuşatmaya karar verdik; ancak sakinleri gelip bağlılıklarını sundular ve Şam halkı gibi çok sayıda hediye ve diğer değerli eşyaların yanı sıra 40.000 tahegan para getirdiler. Subaylarımızdan birini başlarına atamamızı istediler ve bize her zaman sadık kalacaklarına ve ebedi bir haraç ödeyeceklerine dair yazılı bir taahhüt verdiler. Böylece onları kölelik boyunduruğundan özgür bıraktık ve şehirlerini ya da topraklarını harap etmekten kaçındık. Kutsal havarilerin vatanı olduğu için burayı yağmalamaktan kaçındık. Aynı durum, Tanrı'nın Annesi kutsal Meryem'in, başmelek Cebrail'in ağzından müjdeyi duyduğu Nasıra için de geçerli oldu. Oradan, Rabbimiz Tanrı'nın görünümünün değiştiği (tecelli ettiği) Thabor Dağı yakınlarındaki yerlere gittik. Biz buralarda konaklarken, Remle ve Kudüs halkının Krallığımızdan merhamet dilemek ve yalvarmak üzere geldiğini gördük. Bize tabiyetlerini sunmayı ve haracımızı kabul etmeyi teklif ettiler. Sonuç olarak onlara istediklerini bağışladık. Arzumuz, Mesih'in kutsal mezarını Müslümanların hakaretlerinden kurtarmaktı. Bizim tarafımızdan fethedilen ve tabimiz haline gelen tüm topraklara şefler atadık; bunlar arasında Beniata (7), Dekapolis, Gennesaret ve aynı zamanda Ptolemais (Akka) (Bgh'odnia) yer alıyordu. Sakinleri bize her yıl ebedi bir haraç ödemeyi ve otoritemiz altında yaşamayı yazılı olarak taahhüt ettiler.
Oradan, deniz kıyısında yer alan ve boyunduruk altına giren Sezariye'ye (Kayserye) doğru yürüdük; eğer kıyı şeridindeki kalelerine sığınmış olan o lanetli Afrikalılar olmasaydı, Tanrı'nın yardımıyla Kudüs'e gider ve kutsal yerlerde dua ederdik. Firar edenlerin peşinden deniz kıyısındaki sakinler, ülkenin yüksek kısımlarını egemenliğimize boyun eğdirdiler, biz de oralara komutanlar yerleştirdik. Böylece halkları kendimize bağladık; ancak direnen tüm şehirler boyunduruk altına alındı. Deniz boyunca uzanan ve doğrudan Beyrut'a çıkan yolu takip ettik; burası güçlü surlarla korunan, ünlü, tanınmış, bugün Beyrut (8) adını taşıyan limanlı bir şehirdir. Şiddetli bir mücadelenin ardından burayı ele geçirdik. Emirü'l-Müminin'in generali olan Nacer (Nucerī) (9) ve diğer büyük şahsiyetlerle birlikte binlerce Afrikalıyı esir aldık. Bu şehir tarafımızdan seçtiğimiz bir komutana teslim edildi; sonrasında Sayda'ya doğru yürümeye karar verdik.
Sakinleri niyetimizden haberdar olur olmaz, bize elçiler gönderdiler. Bunlar Krallığımıza yalvararak haracımız olmayı ve en mütevazı köleleriniz olarak kalmayı teklif ettiler. Bu güvenceler üzerine, dualarını kabul etmeye ve isteklerini yerine getirmeye razı olduk. Onlardan bir vergi ile birlikte liderlerini bize teslim etmelerini talep ettik. Tekrar yürüyüşe geçerek, eski ve korkunç bir kale olan Byblos'a (Cebiley) (10) yöneldik, burayı kuşatarak ele geçirdik ve sakinlerini köleliğe mahkûm ettik. Ardından kıyı şeridindeki tüm şehirleri takip ederek buraları yağmaladık ve halkını köleleştirdik.

Daha önce hiç geçilmemiş yollardan, dik, engebeli ve geçilmez rotalardan geçmek zorunda kaldık. Güçlü duvarlar ve sağlam Arap garnizonları tarafından savunulan bu kalabalık ve görkemli şehirlerle karşılaştık. Hepsini kuşattık, yerle bir ettik ve sakinlerini esir olarak yanımızda götürdük. Tripoli'ye (Trablusşam) (Drabolos) varmadan önce, süvarilerimizi Thimatsis (11) ve Daschkhadamatsis (12) süvarilerine karşı, Karérés (13) geçidine gönderdik; çünkü lanetli Afrikalıların bu geçide konuşlandığı haberini almıştık. Ordumuza pusu kurmaları ve onlara ölümcül bir tuzak hazırlamaları talimatını verdik. Emirlerimiz titizlikle yerine getirildi ve bu Afrikalılardan 2.000 kadarı açıkta yakalanarak bizimkilerle çarpıştı; bizimkiler onlardan çok sayıda kişiyi öldürdü ve geri kalanını Krallığımıza getirdikleri bir esir sürüsü haline getirdi. Kaçanları takip ettikleri her yerde yakalayıp esir aldılar. Trablus eyaletinin tamamını yerle bir ettik, bağları, zeytinlikleri ve bahçeleri yok ettik. Her yeri yakıp yıktık. Cebel-i Lübnan'da bulunan Afrikalılar üzerimize yürümeye cüret ettiler. Hemen üzerlerine atılarak son nefeslerine kadar onları yok ettik. Sonrasında, Djuoel (Cevlan) adlı büyük şehre, ebedi Gabaon (Caba) (14) şehrine, Balanée (Baniyas) (15), Séhoun (Sün) (16) şehirlerine ve ayrıca ünlü Zourzau (17) şehrine hakim olduk; Remle ve Sezariye'ye kadar yasalarımızı Müslümanlara dikte etmediğimiz tek bir deniz köşesi veya toprak parçası kalmadı. Çünkü beş ay boyunca muazzam kuvvetlerin başında ülkeyi katettik, şehirleri yıktık, eyaletleri harap ettik ve Emirü'l-Müminin'in Babil'den (Kahire) çıkıp ordumuzla karşılaşmasını veya kalelerinin yardımına süvari göndermesini bekledik; ancak aşırı sıcaklar ve bu bölgelerdeki su kaynaklarının yetersizliği olmasaydı, tahtımızı borçlu olduğumuz Tanrı'nın lütfuyla, Krallığımız bu prensi Mısır'a kadar kovalayacak ve onu tamamen mağlup edecekti. Şimdi Fenike, Filistin ve Suriye Müslümanların tiranlığından kurtarılmış olup Romalılara (Bizanslılara) itaat etmektedir. Ayrıca büyük Lübnan Dağı da egemenliğimiz altına girmiştir; buraları işgal eden tüm Araplar yenilgiye uğratılmıştır. Firar edenlerin sayısı çok fazladır ve esirler atlılarımıza dağıtılmıştır. Suriye'yi tatlılıkla, insaniyetle ve iyilikle yönettik. Gabaon'da (Caba) kurduğumuz topraklara 10.000 kişiyi yerleştirdik. Hristiyanlara daha önce hiç kimsenin elde edemediği başarıları Tanrı'nın bahşettiğini bileceksin. Gabaon'da, Mesih'in kutsal sandaletlerini bulduk ve bu dünyadan geçerken onlarla yürümüştük (18); bunun yanı sıra zamanın başlangıcından beri korunan Kurtarıcı'nın tasvirini de bulduk, ki bu tasvir Yahudiler tarafından delindiğinde oradan hemen kan ve su fışkırmıştı. Ama biz orada mızrak darbesini fark edemedik.

Ayrıca bu şehirde, Vaftizci Aziz Yahya'nın saçtan yapılmış değerli giysisini bulduk. Bu kutsal emanetleri toplayarak, Tanrı'nın koruduğu başkentimize götürülmek üzere yanımıza aldık. Eylül ayında ordumuzu Antakya'ya geri getirdik; ordumuz Yüce Tanrı'nın mutlak korumasıyla kurtulmuştu. Hayran kalman için bu gerçekleri senin Azametine bildirmek istedik, öyle ki bu metni okurken sevinesin ve yücelesin. Tanrı'nın bu dönemde gerçekleştirdiği bu güzel işleri ve bunların ne kadar çok olduğunu bilesin diye. Haçın imparatorluğu her yöne çok uzaklara yayıldı; her yerde Tanrı'nın adı övülüyor ve yüceltiliyor; her yerde benim egemenliğim, tüm ihtişamı ve azametiyle tesis edilmiştir. Ayrıca ağzımız, bize bu harika zaferleri bahşettiği için

Tanrı'ya şükran ilahileri sunmaktan geri durmuyor. İsrail'in Tanrısı olan Rab, sonsuza dek kutsansın!
Terdchan protospatairi (20) olan Anaph'ourden (19) vasıtasıyla, Darôn askeri komutanı Leon'a selam ve Rabbimiz adına sevinç olsun. Aïdziats kalesini söz verdiğin gibi teslim etmediğini öğrendik. Komutanımıza orayı işgal etmemesini ve teslim etmeyi kabul ettiğin katırları almamasını yazdık, çünkü artık onlara ihtiyacımız yok. Ancak gönderdiğimiz 40.000 obolü (21) komutanımıza ulaştır, o da bunları Krallığımıza gönderecektir. Emeklerinin karşılığını alacaksın ve hasadın, ektiğinle orantılı olacaktır; hak ettiğin ölçüde mümkün olan tüm hayırlara kavuşacaksın."
Çimiskes, Ermeni doktor Leon'a da şu sözlerle yazdı:
"Hoş ve çok sevdiğimiz filozofumuz, şanlı Pantaleon'a selam olsun. Müslümanlara karşı giriştiğimiz seferden dönüşümüzde, kutsal ve mübarek şehrimizde bulunmanı sana buyurmuştuk. Manevi oğlum Şehinşah Aşod adına bize geldiğinde, onun bizde uyandırdığı kırgınlığı yatıştırmış ve Antzeuatsik bölgesinden Bagratlı Bab'ı ve ayrıca protospatair Sempad Thor'netsi'yi getirmiştir. Tanrı tarafından korunan şehrimizde seni bulmamız için tüm çabanı göstereceksin; orada Tanrımız Mesih'in sandaletlerinin ve Vaftizci Aziz Yahya'nın saçının şerefine görkemli bayramlar kutlayacağız. Özellikle senin, bilginlerimiz ve filozoflarımızla konferansa (tartışmaya) girdiğini görmekten çok memnun olacağım ve sizlerden ötürü sevinç duyacağız. Tanrı bizimle ve sizinle olsun, İsa Mesih de kullarıyla olsun."
Doktor Leon imparatorun arzusunu öğrendiğinde, Konstantinopolis'e doğru yola çıktı. Tanrı'nın sandaletleri ve kutsal Öncü'nün (Vaftizci Yahya) saçı şerefine muazzam bayramlar düzenlendi. Konstantinopolis'te genel bir sevinç hakim oldu. Ermeni doktorumuz, imparatorun huzurunda, bu şehrin tüm bilginleriyle tartışmalar yürüttü ve argümanlarında alt edilemez olduğunu gösterdi. Çünkü [kendisine yöneltilen] tüm sorulara tatmin edici bir şekilde yanıt verdi. Övgülere boğuldu, tıpkı öğretilerini aldığı ustası gibi ve imparator tarafından çok değerli hediyelerle ödüllendirildi. Sonra, bu kabule fazlasıyla sevinmiş olarak, Şirag'ın (22) şanlı hanedanına doğru Ermenistan'a geri döndü.

XVII. Bölüm

Çok sayıda muharebe verilip zaferler kazanıldıktan sonra, İmparator Çimiskes'i aniden bir ölüm korkusu ve Tanrı'nın yargılarının dehşeti sardı. Düşüncelerinde, erdemli Nikeforos'un haksız ölümünü ve elleriyle dökülen masum kanını hatırladı. Acı bir kederin içine gömülerek ağlıyor ve iç çekiyordu. Bunun üzerine, eğer mümkünse, işlemiş olduğu suçu kefaret ve tövbenin gücüyle ödeyebilmek için kutsal bir yaşam benimsemeye karar verdi. Tahta çıkalı beş yıl olmuştu.
Kendisini bu düşüncelere kaptırmışken, Tanrı'nın iradesine uygun olarak içine iyi bir ilham doğdu. Hantzith bölgesindeki Vaçagavan'a [haber/adam] gönderdi ve imparatoriçenin [Theophano] kötülüğü ile gaddarlığının kendisinde uyandırdığı korku nedeniyle alelacele Sbramig'in yanına göndermiş olduğu Roma imparatorunun iki oğlu olan bu iki prensi, Basileios ve Konstantinos'u geri getirtti. Basileios Konstantinopolis'e geri döndüğünde, Çimiskes imparatorluğun önde gelenlerini topladı ve sarayında görkemli bir toplantı yaptı. Kendi elleriyle başındaki tacı çıkarıp

Basileios'un başına koydu, onu tahta oturttu ve önünde yüzüstü yere kapandı. Bu prense hükümetin dizginlerini teslim edip babalarının tahtını ona iade ettikten sonra, çöle çekildi ve mesken edindiği bir manastırda keşişlik hayatına başladı. Böylece, henüz erguvan renkli [imparatorluk] giysiler içindeyken, kutsal İncil'in vaat ettiği saadete ermek ve masum Nikeforos'un [kanının] dökülmesinin kendisine yüklediği borçtan kurtulmak arzusuyla, evlat edindiği fakirlerin sofradaşı haline geldi. (1).

XVIII. Bölüm

Bu olay 424 yılının başlangıcına doğru gerçekleşti (28 Mart 975 - 26 Mart 976) ve o tarihte tahta İmparator Basileios (1) çıktı; kendisi tüm Romalıların babası, imparator Konstantinos Porfirogennetos'un torunuydu. Halklarına karşı her zaman merhamet dolu olduğunu gösterdi ve böylece kendisini sevdirdi. Konstantinos'un erkek kardeşiydi. Saltanatı sırasında çok sayıda isyanı bastırdı, yüce bir iyilik ünü kazandı. Dullara ve esirlere karşı merhametliydi, ezilenlere adaleti sağladı.

XIX. Bölüm

Bu dönemde, Antzeuatsik eyaletindeki Ermeni birlikleri, işgal etmekte oldukları ordugahta bir bozguna uğradılar. Bu durum, esasen cesur bir adam olan ancak davaya ihanet eden birinin yüzünden oldu. (1). Antzeuatsik kralı Terenig, komutanın birliklerini elinden almıştı; ancak bu komutan cesaret dolu bir asker olmasına rağmen, asillerinden Abelğarib adlı biri tarafından görevinden uzaklaştırıldı. Bundan ötürü derin bir yara alan Abelğarib, kafirlerle gizli bir anlaşma yaptı ve Ermenileri gafil avlamanın yollarını onlara açtı; aynı zamanda Ermenilerin buna karşı koyamayacaklarına dair onlara söz verdi. "Ordugahımıza saldırın," dedi onlara, "gece vaktinde. Saldırı işareti, tepenin üzerine dikilecek olan çadırımda kırmızı bir giysinin görünmesiyle verilecektir; askerlerim benimle birlikte olacaktır." Kafirler geceleyin Ermenilerin üzerine aniden yürüdüler, o sırada kral ve askerleri kendilerini bir şölenin eğlencelerine kaptırmışlardı. Ermeni ordusunun üzerine gece vakti çökerek büyük bir katliam yaptılar. Orada, en cesurlardan daha cesur, en şanlı ve yiğitlerden daha yiğit olan güler yüzlü general ölümü buldu. Bundan daha acı bir felaket asla yaşanmamıştı; çünkü bu, dağların tepelerinde verilen sıradan bir savaş değildi. Kafirler kral Terenig'i esir aldılar, ancak içlerinden hiçbiri kendisini askerleriyle çevrelemiş ve tetikte bekleyen Abelğarib'in sığındığı kaleye doğru ilerlemeye cüret edemedi. Terenig, Her (Hoy) şehrine götürüldü. (2).

XX. Bölüm

Varak keşişleri ve tüm manastırlar bu dönemde Abelğarib'e karşı korkunç lanetler yağdırdılar. Münzeviler ve rahipler, öfkelerinden ayaklanarak onu aforoz ettiler ve Kilise'nin bağrından dışarı attılar. Bununla birlikte, özünde iyi bir insan olan ve Tanrı'dan korkan Abelğarib, yaptığına pişman oldu; bu kadar çok yiğidin kanının dökülmesine sebep olduğu için acı acı ağladı.

Ardından kralın Her'de hangi kalede tutulduğunu öğrendi. Kendisine, [Her emiri] Ebu'l-Hac (Abelhadji) (1) kralın zincirlerini çözdürdüğü ve günün her saatinde onunla şehir dışındaki meydanda (kamusal alanda) palme (top oyunu) oynamaya gittiği

bildirildi. Abelğarib bu bilgileri elde etmekten memnuniyet duyarak, Terenig'e gizli bir mesaj gönderdi ve ona kendisinin, yani Abelğarib'in, ordusundan toplayabildiği tüm kuvvetlerle birlikte, belirleyeceği bir günde ve saatte, belirtilen bir yerde hazır bulunacağını, iyi bir at hazırlayacağını ve gelip kendisine katılacağını iletti. Ebu'l-Hac, her zaman olduğu gibi çok sayıda iyi donanımlı adam eşliğinde top oynamak için dışarı çıktığında Terenig, emrindeki subaylardan bir at istedi ve kendisine sahip olduğu en iyi at verilince, etrafını saran adamlara mahmuz vurdu ve Abelğarib'in Her bahçelerinin ağaçları arkasına gizlenerek pusuya yattığı yere doğru sürdü. Atı aniden vurulup yere düşünce, Terenig yaya olarak kaçmaya başladı. Onu gören Emir Ebu'l-Hac ve askerleri öfkeyle peşine düştüler. Ancak Tanrı'ya güvenen kral, Abelğarib'e ulaşmak için yılmaz bir cesaret ve hızla koştu. Bu sırada, siyah, güçlü ve cesur bir insan olan kafirlerden biri, hızlı koşusuyla krala yetişti. Kral, kükreyen bir aslan gibi bir çığlık atarak rakibine doğru döndü ve ona öfkeyle vurarak, başından göğsüne, oradan da kasıklarına kadar onu ikiye böldü. Bu dehşet verici darbe karşısında kafirler kaçıştılar ve cesur savaşçılarını yanına çağıran Abelğarib, düşmanlarının üzerine atıldı.
Ebu'l-Hac'ın yanına kadar varınca, onu atından indirmek istedi. Onu Her şehrinin kapısına kadar kovaladı. Ancak bir şimşek gibi atılan emir, şehirde açılan bu kapıdan içeri daldı. Hemen arkasından Abelğarib, demirden yapılmış olan bu kapıya topuzuyla vurdu ve silahını kapının ortasına sapladı. Silah orada öylece kaldı ve günümüze kadar [metnin yazıldığı döneme kadar] bir çivi gibi çakılı durarak oradan sökülemedi. İşte Terenig, esaretinden bu şekilde Abelğarib vasıtasıyla kurtuldu. Bu olay, Vaspurakan'da, Djouasch bölgesinde, Pag köyünde Ermeni tarihine kaydedildi.
425 yılının başlangıcında (27 Mart 976 - 26 Mar 977), Tanrı, Ermenilerin kutsal patriği Ananya'yı yanına çağırdı. Onun yerine, herkesin kutsadığı, mübarek Vahan (3), inananların büyük bir katılımıyla, Aghuan lideri senyör Jean'ın başkanlığında katolikosluk makamına getirildi. Aynı yıl içinde patrik tahtına senyör Vahan oturdu. Arkina (4) kasabasında ikamet etti. Bu makama yükselişi, tıpkı Jean ve Aşod'unki gibi, Ananya'nın emirlerinden bir süre sonra gerçekleşti.

XXI. Bölüm
Yunan imparatorluğunun (Bizans'ın) büyüklerinden biri, hain ve uğursuz bir adam olan Bardas Skleros (Sguélaros) (1) İmparator Basileios'a karşı ayaklandı. Etrafına bir haydut ve suçlu çetesi toplayarak, kılıç elde, hızlı yürüyüşlerle Roma egemenliğindeki topraklara dehşet saçtı. Kalabalık bir ordunun başında Ermeni topraklarına girdi. Tanrı'yı terk etmiş bu adam, buralarda sayısız katliamlar yaptı. Ermeniler onunla savaşa girdiler, onu tamamen mağlup ettiler, birliklerini paramparça ettiler ve onları kaçmaya zorladılar. Bunun üzerine bir daha Romalıların topraklarına geri dönmeye cesaret edemedi, ancak Müslümanların tarafına dönerek Bağdat'a gitti. Orada üç yıl kaldıktan sonra orayı terk etti ve vatanının topraklarında, soydaşlarının arasında ölüp gitti.
432 yılında (26 Mart 983 - 24 Mart 984), kutsal patrik Vahan kariyerini tamamladı; Aziz Krikor tahtını beş yıl boyunca işgal ettikten sonra öldü. Katolikosluk görevlerinde onun yerine halef olarak ilahi bir adam olan, parlak erdemlerle bezenmiş, İsa

Mesih’in model alındığı senyör Stephanos (2) getirildi. Ermenilerin vasiyeti ve senyör Vahan’ın takdisi ile patrik seçildi. Kutsal unvanı aldığında gerçekleşen birleşme meclisinin başında, Ermenistan Kralı Aşod, Basileios, Jean ve Aşod, Seneherim’in oğlu kral, Aşod’un oğlu olan düklerin dükü, Terenig, Kakig’in oğlu, Ardzruni soyundan, Sarasar hanedanından gelenler ve Aghuan lideri senyör Jean bulunuyordu. (3).

XXII. Bölüm

Bu prenslerin hükümdarlığı altında, Perslerin (Müslümanların) uğursuz ve zalim tiranı, dinsizlerin emiri Mamlan, (1) kana susamış bir canavar gibi vahşice, Hıristiyan inancına sadık olanların üzerine yürüdü; amacı, komuta ettiği muazzam ordunun başında Hıristiyanlığı tamamen yok etmekti; ordusunun taburları sayısız dağları ve ovaları kaplıyordu. Bu kafirin estirdiği terör yüzünden tüm dünya titriyordu. Çok sayıda ülkeyi kılıç ve ateşle harap etti, kiliseleri yaktı, buraları ilahi takdislerden yoksun bıraktı. Göğe ve En Yüce Olan’a karşı küfürler savurmaktan geri durmadı. Bu zalim canavarın Hıristiyanları dehşete düşüren ve yok eden bu çılgınlığının yarattığı dehşet ne kadar büyük bir manzaraydı! Çünkü onun gazabı, üzerlerine veba gibi yayılıyordu. Bu muazzam orduyla Abahunik bölgesine vardı ve David'in (Davith) (2) krallığına yaklaştı; burası Ermenilerin prensi, Gürcülerin prensi olan kuropalat David’in topraklarıydı. Bu dindar ve aziz adama en korkunç tehditlerle dolu bir mektup yazdı ve şu ifadeleri kullandı: "Kimse yanılmasın, ey İsa Mesih’i model alan David, ey iğrenç, cani ve yaşlılıktan çökmüş adam! Bu mektubu alır almaz, bize derhal on yıllık haracı göndermelisin; ayrıca asillerinin oğullarını rehin vermelisin; yoksa kutsal unvanını tanımaz, seni kölem ilan eder ve tüm gücümle üzerine yürürüm; o zaman seni ellerimden kim kurtarabilir? Seni en acımasız cezalara çarptıracağım, ey iğrenç ve cani ihtiyar." Kral David’i bu korkunç tehditlerin gürültüsüyle bu şekilde sindirmeye çalışıyordu. Prens bu mektubu aldığında, sarayındaki o korkunç sözleri görünce, mektubu sarayının dışına fırlattı ve gözyaşlarına boğularak Tanrı’ya dönüp şu yakarışları sundu: "Ayağa kalk, ya Rab, hükmet, orduları harekete geçir ve Asurların (Müslümanların) hükümdarı olan bu dinsiz Rabasakes ve Sanherib’in [Mamlan’ın] senin adına bu kadar dehşet verici küfürler savuran ordusuna nasıl muamele ettiğini hatırla. Tanrımız, Efendimiz İsa Mesih, senin kutsal adına inanmayan kafirlerin gözlerini üzerimizden çevirme." Ve hemen ardından birliklerini, asillerini ve süvarilerini toplamayı emretti.

Bu sayıya Ermenistan'ın diğer birlikleri de dahildi; bunların yanı sıra üç bin okçu piyade ve iki bin beş yüz süvari vardı. İğrenç Mamlan, o sırada Abahunik ülkesinde, Khôçons adlı köyde 200.000 adamıyla ordugâh kurmuştu. Buna rağmen David, kendisini duaya verdikten ve yakarışlar ile iç çekişler vasıtasıyla ilahi korumanın yardımını elde ettikten sonra onunla karşılaşmak üzere ilerledi. Abahunik sınırlarına vardığında, gece nöbetçisi olarak Garmeraguel adlı yiğit bir savaşçıyı görevlendirdi ve ona 700 süvariden oluşan bir birlik emanet etti. Prens ise bütün geceyi dualarla geçirdi. Sabaha karşı, Mamlan’ın ordusunun lideri olan kafirlerden biri, bin atlı eşliğinde çıkageldi.

XXIII. Bölüm
İki ordu arasında savaş başladı; gerçi gece henüz devam etmekteydi. Ay parlak bir ışık saçıyordu. Bu sırada dağların üzerine bir yağmur sağanağı düştü ve dağlar bir yangının alevi gibi parıldadı. Bu manzara, kafirlere karşılarında muazzam bir Hıristiyan ordusunun ordugâh kurmuş olduğunu düşündürdü ve o anda kaçmaya başladılar. Bu durumu gören Garmeraguel, ellerinde kılıçlarla onların izinden atıldı ve gür bir orman gibi önlerine geleni acımasızca yok etti. Mamlan'ın karısını ve onun savaş atını ele geçirdi ve bunları David'e göndererek, az önce kazandığı zaferin müjdesini ona bildirdi. O esnada kral hâlâ duadaydı; bu haber onu derinden şaşırttı. Hemen bütün birlikleriyle kafirlerin peşine düştü, onların imhasını tamamladı ve büyük bir katliam yaptı. Sayısız esir sürüsü ile muazzam miktarda altın ve gümüş ganimet ellerine geçti. Mamlan, utanç içinde kendi topraklarına geri döndü. Bu yenilgiyle birlikte Tanrı'ya karşı duyduğu kibir kırıldı; bakışları bir daha yere doğru inmedi ve günahkar duaları bir daha Rabbe ulaşmadı.

XXIV. Bölüm
Birkaç yıl sonra, bu saygıdeğer prens olan David'e karşı iğrenç bir komplo tezgâhlandı. Sarayının büyükleri, Kabil'in ve diğer katillerin takipçileri haline gelerek, Gürcü Başpiskoposu Hilarion'un canice planlarını gerçekleştirmesine yardım ettiler. Bu başpiskopos, Mesih'i ikinci kez çarmıha gerdi; çünkü kutsal ayin şarabına ve Mesih'in can veren kanına zehir kattı ve prense bir ölüm şurubu içirdi. Görkemli pazar ayininin kutlanmasından sonra, kilisenin ortasında, hazır bulunan cemaatin önünde, hazırlanmış olan gizemli kaseden bir parça şarabı kralın ağzına koydu. David bu cinayetin hemen farkına vardı, fakat bilgece bir sessizlik korudu; kendisini yiyip bitiren acıları dindirmek için panzehir almakla yetindi. Planından vazgeçmeyen zalim Hilarion, David'in yatak odasına sızdı, o derin bir uykudayken kafasını destekleyen yastığı çekti ve kralın ağzının üzerine bastırdı; ardından büyük bir güçle üzerine çullanarak onu boğdu ve korkunç acılar içinde can vermesine sebep oldu. Birkaç yıl sonra İmparator Basileios, Hilarion'u yakalatıp boynuna büyük bir taş bağlattı ve onu denize attırdı: Bu suçun azıştırıcısı olan diğer asillere de aynı sonu yaşattı. Onlar, fazlasıyla hak ettikleri lanetlerin yükü altında can verdiler. David, İmparator Basileios (1) ile aynı adı taşıdığı için, bu hükümdar onun katillerinden intikamını almış oldu.

XXV. Bölüm
434 yılında (25 Mart 985 - 24 Mart 986) Ermenilerin patriği senyör Etienne (1) öldü. Halefi, kutsal yazıların ilminde şanlı ve bilge, kutsal bir adam olan mübarek Khatchig oldu. Malatya metropoliti olan ve ilahi kitapların bilgisinde uzman ve bilge bir din adamı olan bir patriğin mektubunu aldığında, Doktor Leon ona sağlam ve zekice gerekçelere dayanan bir yanıt gönderdi ve bu eser, okuyan herkesin beğenisini kazandı. Bu eser, yazarı için Patrik Theodore nezdinde büyük bir saygı uyandırdı. Bu vesileyle, ikincisi ile senyör Khatchig arasında yakın bir dostluk kuruldu.

XXVI. Bölüm

435 yılında (25 Mart 986 - 24 Mart 987), Roma İmparatorluğu'nun büyüklerinden biri olan Mauro-Vart (1) adlı şahıs Basileios'a karşı ayaklandı. Bu prensin topraklarının büyük bir kısmını yakıp yıktı, buraları demir ve ateşle tarumar etti, halkı köleliğe mahkûm etti. Yeniden toparlanan Roma birlikleri onu Müslüman topraklarına sürdüler. Ancak o sınırları aşmak isteyince, Basileios onu öldürttü.

XXVII. Bölüm
Aynı yıl genel bir deprem meydana geldi ve Konstantinopolis'teki Ayasofya [kubbesi] çöktü (1). Bu dönemde İmparator Basileios, Bulgarları kendi egemenliği altına alma projesini tasarladı. Alusianus'a (2), onların hükümdarına ve onun emri altındaki tüm şeflere, gelip tahtının önünde diz çökmelerini emretti. Ancak onlar bunu reddettiler.

XXVIII. Bölüm
Basileios, imparatorluğunun her yerinden asker topladı ve öfkeyle, Bulgarlara karşı hızla harekete geçerek geçtikleri her yerde ülkelerini yakıp yıktı ve köleleştirdi. Kendi tarafında bir ordu toplamış olan Alusianus, Basileios'un karşısına çıkmak üzere yürüdü. Büyük bir muharebe yapıldı; Bulgarlar üstün geldiler ve Basileios'un birliklerini Konstantinopolis'e kadar kaçmaya zorladılar. Bulgarlar onlardan muazzam bir ganimet ve çok sayıda esir aldılar. Basileios, tamamen utanç içinde başkentine geri döndü. İki yıl sonra, yeni kuvvetler topladı ve intikamını almak amacıyla Bulgarların kralına karşı yürüdü. Düşmanla karşılaşınca onları bozguna uğrattı ve şiddetle takip etti. Ülkelerini kıtlık, kılıç ve kölelikle harap etti. Sonra kazandığı zaferin sevinciyle Konstantinopolis'e geri döndü.
440 yılında (24 Mart 1001 - 22 Mart 1002) Ermenilerin katolikosu senyör Khatchig, altı yıl görev yaptıktan sonra öldü. İlahi buyrukların derin bilgisiyle tavsiye edilen, Tanrı'nın gözünde makbul ve tüm erdemlerin uygulanmasıyla dindar bir adam olan ve parlak doktriniyle Kilise'yi aydınlatan senyör Sarkis, onun yerine geçmek üzere kutsandı (1).

XXIX. Bölüm
Bu dönemde, Batı Arapları denilen Mısır askerleri Antakya topraklarına yayıldılar ve bu eyaletin tamamını temelinden yıktılar. Roma birlikleri bu istilaya karşı koymak için aceleyle geldiler. İki ordu karşı karşıya gelip savaşa tutuştuğunda Romalılar bozguna uğratıldı, önde gelen subayları esir alınarak Mısır'a götürüldü (1). İki yılın sonunda, Romalıların güçlü ulusu büyük sayılarla Ermenistan üzerine yürüdü ve kendilerini Mesih'in sadık kullarının üzerine atarak onları acımasızca imha ve köleliğe mahkûm etti. Zehirli bir yılan gibi her yere ölümü taşıyor ve bu vesileyle kafirlerin rolünü üstleniyorlardı. Ancak onların Ermenistan'a girdikleri duyulur duyulmaz, bu ülkenin asillerinin birlikleri onları püskürtmek için toplandı. İki ordu büyük bir öfkeyle birbirine saldırdı; yiğitler kılıçlarını darbelediler ve zaferin bir tarafa ya da diğerine ait olduğu belli olmadan savaş uzun süre devam etti. Her iki taraftan da kanların aktığı görüldü. Ancak mücadelenin daha da çetinleştiği bir sırada, Romalılar büküldüler ve Ermeniler tarafından yenilgiye uğratılarak, utanç içinde ülkelerine kaçtılar ve bu felaketten güçlükle kurtuldular.

XXX. Bölüm
Bu yıl, Uzun-El (Maniakes) adlı Müslümanların emiri, Edessa (Urfa) topraklarında yıkım ve katliam yapmak üzere muazzam kuvvetlerle geldi ve bu şehirde büyük bir yıkım yaptı. Büyük nehir Fırat'ı geçerek doğu yakasını yağmaladı, Ermenileri kılıçtan geçirdi; sonrasında geri dönerek Afrika (Mağrip) topraklarına çekildi (1).

XXXI. Bölüm
446 yılında (22 Mart 1007 - 21 Mart 1008) dehşet verici ve korkunç bir kuyruklu yıldız ortaya çıktı ve etrafa göz kamaştırıcı bir ışık saçtı.

XXXII. Bölüm
449 yılında (21 Mart 1010 - 20 Mart 1011) İmparator Basileios ile Vaspurakan Ermeni Kralı Senekerim arasında barış ve resmi ittifak yapıldı. Aynı yıl Sahag Marzban'ın oğlu, Varajnounik (1) senyörünün ölümüne tanıklık etti.

XXXIII. Bölüm
455 yılında (20 Mart 1016 - 19 Mart 1017) Basileios, imparatorluğunun tüm kuvvetlerini topladı ve Bulgarlara karşı yürüdü. İşgal ettiği bu ülkede uzun süre kalarak onlara korkunç bir savaş açtı.
Bu dönemde, Rumların Paskalya'nın kutlanma günü konusunda düştükleri bir hata nedeniyle Konstantinopolis'te ve tüm imparatorlukta büyük tartışmalar çıktı. Bu ulusun tüm doktorları (din bilginleri), Tanrı tarafından ilham edilen Kutsal Yazıların gerçek anlamı konusunda yanıldılar. İnatçı İrion'un (1) yanlış hesabını kabul ederek, Büyük Andreas'ın kusursuz hesabını reddettiler; doluluk zamanını bir önceki haftanın cumartesi gününden pazar gününe kaydırdılar ve bu bayramı sekiz günlük bir gecikmeyle kutladılar. Böylece bütün Rum ulusu tamamen hataya düştü. Konstantinopolis Kilisesi'nde ve özellikle de gururlu inatçılıkları yüzünden Paskalya'yı Palmiye Pazarı (Zeytin Dalları Pazarı) gününe kadar erteleyen kutsal Kudüs şehrinde büyük bir üzüntü yaşandı. Diğer halklarla ve en başta da felsefe ekolünün Mesih'e karşı savaş ilan ettiğini beyan ettiği Hristiyanlarla bu konuda çelişkiye düştüler. Kutsal Ruh [kilisesinde], o yılın Paskalya gecesinde, Kudüs'teki kutsal mezarda lambalar yanmadı; ki bu [mucizevi ışık] Tanrı tarafından kabul edilirdi ve bunun sebebi, Rumların benimsediği yanlış görüş ve bu bayramı yasanın çiğnenmesiyle kutlamış olmalarıydı. Ancak o gün, Kudüs'te bulunan ve Hristiyanların Paskalya kutlamasına tanıklık eden kafirler, Kutsal Diriliş Kilisesi'ndekilerin hepsini, yaklaşık 10.000 kişiyi kılıçtan geçirdiler ve Mesih'in mezarı orada dua etmeye gelenlerin kanıyla doldu. Onların kemikleri bugüne kadar Kudüs'ün batısındaki bir mağarada yığılı olarak kalmıştır ve bugün orası Gençlerin Emanetleri (Kutsal Kalıntıları) adıyla anılmaktadır. İşte Rum ulusunun bu basiretli bilginlerinin yaptığı işin sonucu buydu.

XXXIV. Bölüm

Basileios (Basile), Bulgarları mağlup edip ülkelerinin hakimi olduktan sonra, zafer sevinci içinde Konstantinopolis'e geri döndü. Kutsal Paskalya günü vesilesiyle meydana gelen katliamları öğrendiğinde, bütün filozofları çağırdı ve onlara yaşananların sebebini sordu. Bunlar, kendi şahsi fikirlerine dayanarak, farklı gerekçelerle ve davranışlarına yönelik sahte bir savunma ile imparatoru aldatmaya giriştiler. Fakat Basileios onların cevaplarındaki belirsizliği sezdi, kendisini kandırmaya çalıştıklarını ve aynı zamanda hataya düştüklerini anladı. Ermeni doktorların (din bilginlerinin) kutsal kitaplar ilminde çok yetkin olduklarını uzun zamandır duyduğundan ve Endzaïouts Manastırı başrahibi Joseph (Ovdsep) (1) ile Gozer'n (2) lakaplı Jean'ın isimlerini bildiğinden, Ermenistan Kralı Jean'a bir mektup yazarak gerçek doktrini ve Paskalya'nın tam tarihini onlardan öğrenmek amacıyla bu iki doktoru Konstantinopolis'e göndermesini istedi. Fakat Joseph ve Jean bu davete icabet etmeyi reddettiler; Basileios'a yazmakla yetindiler ve birbirine iyi bağlanmış bir muhakeme silsilesiyle, konunun derinlemesine bir incelemesi neticesinde, onu tartışmalı noktalar hakkında bilgilendirdiler.
Buna rağmen Konstantinopolis ruhban sınıfı onların gerekçelerine boyun eğmedi. Bunun üzerine Basileios, Şehinşah Jean ve Katolikos senyör Sarkis için Ermenistan'a yeni bir mesaj gönderdi ve yoğun ısrarlar neticesinde, çok bilgili ve çok derin bir doktor olan Samuel'i kendisine göndermelerini sağladı. İmparator, bir meclis önünde onu Rum doktorlarla karşı karşıya getirdi. Bunlar Samuel'e karşı bütün kitaplarını çıkardılar, fakat onu hakikat yolundan saptırmayı başaramadılar. Ermeni doktor, yaratılışın ilk gününden başlayarak ve tartışma konusu olan güne kadar devam ederek, takvimlerin farklılığı ortasında sabit noktayı onların huzurunda kesinlikle belirledi. Onun tüm muhakemeleri imparatorun hoşuna gitti.
Rum bilginler Basileios'a şöyle dediler: "Efendimiz, Kıbrıs adasında ikamet eden, çocukluğundan beri takvim ilminde ve insan bilgisinin tüm dallarında böylesine engin bir bilgi edinmiş olan İbranilerin büyük doktorunun buraya getirilmesini emredin." Kıbrıs'a [haber] göndererek, adı Moyse (Mouci) olan bu doktoru getirtti. Bu hitabeti güçlü ve bilgili adam, mecliste imparatorun huzurunda ayağa kalkarak takvimin ilkeleri üzerine konuşmaya başladı, Rumların hatasını kanıtladı ve onları şaşkınlığa uğrattı; bu sırada Ermeni doktora demonstrasyonundan (kanıtlamasından) ötürü övgüler yağdırdı. Bunun üzerine kendi ulusunun bilginlerine öfkelenen imparator, onların büyük bir kısmını kilise görevlerinden azretti ve onları onurlarından mahrum bıraktı; ardından hediyelere boğduğu Samuel'i Ermenistan'a geri gönderdi.

XXXV. Bölüm
Bu prensin saltanatı altında ve 452 yılında (21 Mart 1003 - 19 Mart 1004), varlığı gökyüzünde felaketleri ve dünyanın yıkımını müjdeleyen ateş renginde bir yıldız ortaya çıktı. Her yerde o kadar şiddetli depremler meydana geldi ki, çok sayıda insan zamanın sonunun geldiğine inandı. Tıpkı tufan zamanında olduğu gibi, herkes büyük bir şaşkınlık içindeydi. Bu doğa olayının çıkardığı gürültünün uyandırdığı korku, dindarları bile günah çıkarmaktan ve komünyon almaktan alıkoyuyordu. Yıkımdan kurtulan insanlar ve hayvanlar helak oldu, başıboş kalan hayvanlar ise kılavuzsuz kaldı.

XXXVI. Bölüm
460 yılında (19 Mart 1011 - 17 Mart 1012), Basileios yeniden bir ordu topladı ve mağlup ettiği Bulgarlara karşı yürüdü. Çok sayıda eyaletin sakinlerini acımasızca kılıçtan geçirdi, tüm batıyı yakıp yıktı ve buraları köleliğe mahkûm etti. Bulgar ulusunu tamamen ortadan kaldırdı. Hükümdarları Alusianus'u feci bir şekilde öldürttü ve canını bu şekilde aldıktan sonra onun karısını, çocuklarını alıp Konstantinopolis'e götürdü (1).

XXXVII. Bölüm
467 yılının başlangıcında (17 Mart 1018 - 10 Mart 1019), ilahi tehditlerin gerçekleşmesini müjdeleyen bir bela Hristiyanların, kutsal Haç'a tapanların üzerine çöktü. Yok edici bir ateş eşliğinde ölümcül nefesli bir ejderha belirdi ve kutsal Üçleme'ye inananları vurdu. Dünyanın temelleri, apostolik ve peygamberlik kitapları bile titredi; öyle ki, Mesih'in sadık kullarının üzerine alevler kusan yılanlar peydah oldu. Ben, bu dille, kana susamış vahşi canavarların ilk istilasının işitilmesini istiyorum. Bu dönemde, kendilerine Türk (1) adı verilen dinsizlerin vahşi ulusu toplandı. Harekete geçerek Vaspurakan eyaletine girdiler ve Hristiyanları kılıçtan geçirdiler.

XXXVIII. Bölüm
Bu felaketin acı haberi Kral Senekerim'e ulaştı; onun en büyük oğlu David, Ermeni asillerinin birliklerini topladı ve Türklerin ordugâhına karşı ilerledi. İki ordu arasında korkunç bir savaş başladı. O zamana kadar hiç böyle bir süvari kalabalığı görülmemişti. Ermeniler, düşman karşısında, bu adamları tuhaf görünüşleriyle, yaylarla silahlanmış ve kadınlar gibi dalgalanan saçlara sahip olarak gördüler. Bu dinsizlerin oklarına karşı kendilerini korumaya alışkın değillerdi, buna rağmen yılmaz bir cesaretle ve yalın kılıçla onların üzerine atıldılar; bu kahramanlar gibi ilerleyerek onlardan çok sayıda kişiyi katlettiler. Türkler ise kendi taraflarında, oklarıyla birçok Ermeni'yi vurdular. Bu sırada Schabouh (1) David'e şöyle dedi: "Ey Kral, düşman karşısından çekil; çünkü adamlarımızın büyük bir kısmı ok darbeleriyle yaralandı. Gidelim ve dinsizlerin silahlarına direnebilmek ve kendimizi onların oklarından korumak için zırhlarımızı giyelim." Fakat asil soyunun bilinci ve gururla dolu olan David, Schabouh'un tavsiyelerine uymadı ve yeniden savaşa atıldı. Buna sinirlenen Schabouh, onun üzerine doğru atıldı ve yumruğuyla omuzlarına sertçe vurarak onu geri dönmeye zorladı. Bu Schabouh değerli bir savaşçıydı ve David'i çocukluğundan beri büyütüp ona valilik etmiş olduğundan, ondan korkmuyordu. Prens, onun bu hareketiyle, birlikleriyle birlikte geri döndü. S'étant (Askerler) Osdan (2) şehrine vardıklarında, Kral Senekerim'e dinsizlerin nasıl donanmış olduklarını anlattılar. Bu anlatılanlar prensi derinden sarstı; yemek yemeyi kesti ve kendini düşünceli bir şekilde en derin üzüntüye bıraktı. Geceleri tamamen uykusuz geçiriyor, zamanların incelenmesine, Kahinlerin sözlerine, kutsal doktorların kehanetlerine durmaksızın odaklanıyordu. Türklerin istilasıyla damgalanan döneme ait kitaplarda kayıtlı olanları

buldu ve yıkım ile zamanın sonunun yakın olduğunu anladı. İşte araştırmalarında karşısına çıkan satırlar:
"O dönemde onlar doğudan batıya, kuzeyden güneye kaçacaklar ve yeryüzünde dinlenecek bir yer bulamayacaklar, çünkü ovalar ve dağlar kanla dolacaktır. İşte İşaya'nın söyledikleri: 'Onların atlarının ayakları demirdendir. Durmaksızın ve her gün, zevk tutkularının ve şehvet dolu yaşamlarının peşinden sürüklenerek ölçüsüzlüğe teslim olurlar. Patrik ve piskoposlar, rahipler ve din adamları parayı Tanrı'ya tercih edecekler.' Ey sevgili çocuklarım, bundan böyle Tanrı'nın iradesinden ziyade Şeytan'ın iradesi insanlar arasında gerçekleşecek; çünkü Tanrı'nın hizmetini ve sunaklarının hizmetini küçümseyecekler. Böylece Rab, yaratıklarına karşı öfkesini kusacak, ama özellikle kendisini kurban olarak sunanlara karşı çıkacak; çünkü laik din adamları tarafından ayinde takdis edilen Mesih'in bedeni ve kanı, layık olmayan Hristiyanlara dağıtılacak ve İsa Mesih, Yahudiler tarafından işkence görüp çarmıha gerildiğinden çok daha zalimce bu saygısız rahipler tarafından yaralanacaktır. Şeytan, bin yılın sonunda bağlarından kurtulmuş olacaktır, tıpkı Mesih'in onu zincirlediği gibi. Ey çocuklarım, işte size bildirmek üzere olduğum şey budur; Kurtarıcı'nın adını gösterişle inkar edecek ve ona sırt çevirecek çok sayıda Hristiyan'ın düşüncesiyle yüreğim daralıyor, gözyaşları döküyor ve inliyorum. İşte bu dinsizlikler yüzündendir ki karanlıklar dünyayı kapladı.' İşte aziz patriğin, Türklerin bu kudurmuş köpeklerinin, bu canilerin ve Cham'ın (Ham) iğrenç oğullarının istilasının birbiri ardına gerçekleşeceğini öngörerek Ermenistan (3) hakkında kehanette bulunduğu sözler bunlardır. Aynı zamanda sadık kulları bekleyen ve göksel intikamların gerçekleşmesi olan diğer birçok felaketi de bildirdi."
Aynı yıl, az önce bahsedilen korkunç doğa olayının görüldüğü sırada, kutsal İmparator Basileios, tam elli altı yıl boyunca saltanat asasını taşıdıktan sonra öldü (4). Kendisinden önce kardeşi Konstantinos'u tahta geçirmişti ve hayattayken, önünde yüzüstü yere kapanan iki çocuğunun önünde tacını onun başına koymuştu. Krallığın yönetimini ona emanet etmişti. Vasiyetiyle, Ermenistan'ı ona tavsiye etmiş ve bu ülkeye babaca bir sevgiyle yaklaşmasını istemişti. Senekerim'in oğulları David, Adom, Abouzahl ve Konstantinos'un yanı sıra Ermenistan'ın büyüklerine karşı da şefkatini göstermişti; onlara Mesih'in sadık yerlilerine karşı en büyük hayırhahlığı göstermelerini buyurmuştu. Basileios, hayatını kutsallık ve bekâret içinde geçirdikten sonra İsa Mesih'te uykuya daldı. Selefleri olan aziz hükümdarların yanına gömüldü; erdemlerinin anısına duyulan pişmanlıklar onunla birlikte gitti.

XXXIX. Bölüm

Aynı yıl, Ermenistan Kralı Senekerim öldü. Cenazesi, eski hükümdarların mezar yeri olan, Varak'taki Kutsal Haç Manastırı'nda bulunan atalarının yanına nakledilerek defnedildi (1). Ermenistan tacı, uzak diyarlarda bile adı korku salan şanlı prens, en büyük oğlu David'e geçti.

XL. Bölüm

Bu yıla ayrıca, Gürcistan Kralı Kourki'nin ölümü de damgasını vurdu (1). Halefi, tüm ülkenin egemenliği kendisine verilen oğlu Pakrad oldu.

XLI. Bölüm

Basileios'un kardeşi Konstantinos imparator olduğunda iyi, dindar, dullara ve esirlere karşı merhametli, kötülerin kusurlarını affetmeye meyilli bir hükümdar olarak göründü. Ayrıca hapsedilmiş olan herkesi serbest bıraktı; Basileios'un inşa ettirmiş olduğu ve imparatorluğun önde gelenleriyle doldurduğu idam mahkumlarının hapishanesinin yakılmasını emretti. Çünkü Basileios, tahtından korktuğu için en saygın şahsiyetleri boğdurmuş ve bedenleri, giysileri üzerlerinde kalacak şekilde demir halkalarla boyunlarından asılmıştı. Bu korkunç manzara Konstantinos'un gözlerinden yaşlar boşanmasına sebep oldu ve o, bu hapishanenin derhal yıkılmasını emretti. Kardeşinin gaddarlığını suçlayarak şöyle haykırdı: "Eyvah! İnsanın sonu her an bu kadar yakınken, geçici ve bedensel bir hayatı korumak amacıyla neden bu kadar zalimce davranılır?" Konstantinos barışçıl bir tutumla hükmetti ve sadık kullarına karşı nezaket dolu olduğunu gösterdi. Dört yıllık bir saltanatın ardından (1), İsa Mesih'te mükemmel bir imanla hayatını noktaladı; arkasında saygıyla anılan bir isim bırakarak, halk arasında sevilen bu iyi prens babalarının yanına gömülmeye gitti. Konstantinos, hayattayken kızı Prenses Zoe'yi Romanos (Romain) ile evlendirmişti (2). Sarayının en yüksek makam sahiplerinden biri olan ve erkek çocuğu bulunmayan Romanos, onun yerine tahta çıktı ve tüm imparatorluk onun egemenliğine boyun eğdi.

XLII. Bölüm

479 yılında (14 Mart 1030 - 13 Mart 1031), Romanos tüm Grek birliklerini topladı ve Müslümanlara karşı sefere çıktı. Gelip Halep yakınlarındaki Azaz (Azaz) kalesinin surları önüne ordugâh kurdu (1). Müslümanlar muazzam sayılarda toplanarak Greklerin üzerine doğru ilerlediler. Doğası gereği korkak, aciz, kötü karakterli ve ortodoks inancına küfreden biri olan Romanos, düşman karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Bu yüzden askerleri onu sevmiyordu ve daha Müslümanların ortasındayken, muharebe sırasında onu terk etmeye ve kaçmaya karar verdiler; öyle ki imparator, düşman safları arasında ölümü bulsun. Ancak ordusunun başlıca şeflerinden biri olan ve daha önce Gürcistan kuropalatı David'in çadırının muhafızlığını yapmış bulunan Aboukab adlı şahıs, bu komployu ona ifşa etti. Korkuya kapılan Romanos, gece vakti sarayının önde gelenleri eşliğinde kaçtı. Müslümanlar onun alelacele ayrılışından haberdar olunca, Grek ordusunun izinden atıldılar, büyük bir katliam yaptılar ve 10.000 adamı öldürdüler. Romalılar dağıldılar ve her biri bir tarafa kaçtı; on dört günün sonunda, Gouris (3) şehrinden bir köylü, ağaçların arasında sığınacak bir yer aramış olan ve soğuktan neredeyse ölecek kadar uyuşmuş haldeki Romanos'u buldu. Bu adam, imparatoru evine götürmek için işini bıraktı ve ona hayatını kurtaracak yiyecekleri sunduktan sonra kim olduğunu bilmediği bu kişiyi yanına aldı. Birkaç gün sonra ordusunun kalıntıları gelip ona katıldı ve ona Konstantinopolis'e kadar eşlik ettiler. Birkaç gün geçtikten sonra Romanos, kendisini ölümden kurtaran Gouris bölgesinin valisini yanına çağırttı ve ona hediyeler ile teşekkürler sunduktan sonra evine geri gönderdi.

XLIII. Bölüm

480 yılının başlangıcında (14 Mart 1031 - 12 Mart 1032), Edessa (Urfa) emiri Schebl öldü. O dönemde bu şehirde iki emir vardı: Schebl ve Otheïr (Oudair) (1). Şehrin surları içinde yükselen üç kaleden ikisi ve şehrin üçte ikisi Schebl'e itaat ediyordu; bir kale ve diğer üçte birlik kısım ise Otheïr'in otoritesini tanıyordu. Bu iki şef, birbirlerine zarar vermeden karşılıklı olarak yaşıyorlardı. Bir gün Schebl, Otheïr'i bir şölene davet etti ve onu şehrin dışına, Erdjedji Manastırı denilen, kalenin karşısında taş bir sütunun yükseldiği yere götürdü; bu sırada hiç kimse ev sahibinin niyetinden şüphelenmiyordu. Schebl, adamlarına aniden Otheïr'in üzerine saldırmaları için bir işaret verdi ve aniden yetişen askerler Schebl'i katlettiler. Bunun üzerine Otheïr onların başına geçerek güçlerini Schebl'in ana kalesine karşı yöneltti ve burayı ele geçirmek istedi. Ancak komutayı devralan Salman, üst kısımdaki kaleye tahkimat kurmuştu. Otheïr buraya şiddetle saldırdı; son derece zor durumda kalan Salman, Müslümanların başlıca emirlerinden olan ve Meyyafarikin'de (Silvan) (Mouph'argh'in) (2) ikamet eden Nacer-eddaula'ya haber göndererek Edessa kalesini ona bırakacağını bildirdi. Nacer-eddaula, bin atlı eşliğinde Bal-elrais'i (3) gönderdi ve Salman'ı kadınlarıyla birlikte yanına getirterek ona zengin hediyeler verdi. Saldırılarında önü kesilen Otheïr, Bal-elrais ile göstermelik bir barış yaptı ve gizlice onu hayattan koparmanın yollarını aradı. Bal-elrais onun bu planlarından haberdar oldu ve Edessa surlarının dışında birlikte oturdukları bir ziyafet anından yararlanarak Otheïr'i öldürttü ve şehrin tamamına hakim oldu. Otheïr'in karısı, kocasını kaybettiğini görünce kahramanca Bal-elrais'e karşı çıktı ve Arap ulusunu yardıma çağırdı. Onlara, Kurtlar (Kurdes Kourt) bir baskınla Arapların mirası olan şehri ele geçirdiklerini ve kocasını öldürdüklerini söyledi. Bu sözlerle muazzam bir kalabalığı harekete geçirdi ve onları Bal-elrais'e karşı yönlendirdi. Bu saldırıdan haberdar olan Nacer-eddaula, muazzam kuvvetlerle Araplara karşı yürüdü; bu sırada Otheïr'in karısı da ona karşı ilerliyordu. Kadın, ona karşı büyük bir muharebe verdi ve onu bozguna uğrattı. Bunun ardından kadın Bal-elrais'e saldırdı ve onu güçlü saldırıların yapıldığı kaleye kapattı. En kritik duruma düşen ve oradan çıkma imkanı bulamayan Bal-elrais, Nacer-eddaula'yı tehlikeden haberdar etti; Nacer-eddaula onun için, Bal-elrais için ve tüm Kurtistan (Kurdistan Kertastan) için her şeyin bittiğini anladı. Kaynakları tükenen Nacer-eddaula, Salman'ı Edessa kalesine gönderdi ve Bal-elrais'i geri çağırdı.

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in dipnotu:

Fransızca çeviride geçen Kurdes (Kourt) kelimesi parantez içerisinde Kurt kelimesi olduğu anlaşılmaktadır. Kurdes kelimesi kürt veya kürtler gibi saçma sapan şekilde uydurularak çevirilemez. Ermenice Kurt olan Քուրդ kelime Bozkurt manasındadır. Bu kelime ermeniceye ya Türkçeden yada farsçadan geçmiş olmalıdır.

Kurdistan yazan kelimenin karşısında parantez içerisinde yazan Kerdestan Քրդաստան : istenmeyen sevilmeyenler manasında olabilir bu konuda kerd kelimesine bakınız.

Kurtların yaşadığı coğrafya ya kürdistan gibi uyduruk sahte yada siyasi isimler takmak ahlaksızlıktır. Tarih bilimi dürüstlük ister. Ermenice hayvan olan kurt գայլ kayl olarak yazılır. Urfalı mateos insan topluluğundan bir kesimine Քուրդ Քուրդ Kurt olarak yazmaktadır. Urfalı Mateosu Fransızcaya çeviren Mr Jean Paul Louis François Édouard Leuge-Dulaurier , çevirisinde Kurdes (Kourt), orjinalinde yazan kelimenin Kourt yani Kurt olduğunu parantez içerisinde belirttikten sonra bu Kurt kelimesini Fransızca fonetik yapısına ve Fransızca dilsel yazımına uygun olarak Kurdes olarak yazdığını belirtir. Urfalı mateosun Ermenicesin de yazan Kurt kelimesi Türkçeye kürt gibi zırva ve uydurma sahtekarlıklarla, hele hele Fransızca Kurdes u sesi ü diye okunur sahtekarlığı ile kurdes diye çevirilemez bu apaçık sahtekarlıktır.

Onun yanına, Meyyafarikin'e getirdi. Ancak Otheïr'in karısı her gün Salman'ı taciz etmekten geri durmuyordu. Salman, bu durmaksızın yinelenen saldırılardan bıkarak, Samsat'taki (Samosate) Grek şefi olan Romanos'un adamı Maniakes'e bir mektup gönderdi; mektupta, eğer imparator kendisine bir unvan ve bir eyalet valiliği bahşederse Edessa'yı onun ellerine bırakacağını bildirdi. Bu teklif, Maniakes'te büyük bir memnuniyet uyandırdı; Maniakes, Salman'ın talep ettiği her şeyi elde etmesi, ona kalıtsal bir prenslik ve unvanlar verilmesi ve bunların çocuklarına geçmesinin güvence altına alınması için kutsal bir yeminle taahhütte bulundu. Bunun üzerine Salman, Maniakes'i çağırdı ve kaleyi ona teslim etti. Grek şefi hemen 400 adamıyla yola çıktı ve gece vakti gizlice yerin kapısına yaklaştı. Varışından haberdar edilen Salman, ellerinde anahtarlarla Maniakes'i karşılamaya gitti. Onun önünde yüzüstü yere kapanarak kaleyi ona teslim etti ve karısını ile çocuklarını yanına alarak Samsat'a götürdü. Müslümanlar, Maniakes'in Edessa surları içinde olduğunu öğrenince, muazzam sayılarda bu şehre şiddetle saldırdılar; [Ermenilerden] kendi uluslarından olanlar [yani işbirlikçiler] de dışarı çıktılar. Ancak Suriyeliler (Süryaniler) kendilerini büyük Ayasofya kilisesine kapatarak, kadınları ve sahip oldukları altın gümüş hazineleri için titriyorlardı; yağmalanma korkusuyla kaleye sığınmaya cesaret edememişlerdi. Birkaç gün sonra, buraya sığınan muazzam bir kalabalık, zenginlikleriyle birlikte ateşler içinde can verdi; bu feci kaderden kaçabilenler ise Maniakes'in yanında, kalede bir sığınak aradılar ve kurtuldular. Böylece Müslümanların Ayasofya kilisesine düzenledikleri korkunç saldırılardan kaçınmış oldular. Müslümanlar, bu binanın kuzey tarafına, onu şiddetle sarsan bir makine yerleştirmişlerdi, öyle ki bina çöktü. Ardından, binanın içine ateş atarak yangını başlattılar ve orada toplanmış olan insanların ve zenginliklerin büyük bir kısmı alevlerin kurbanı oldu. Tüm ulus, Edessa kalesine sığınmış olan ve sadece 400 adamıyla değer biçilemez mucizeler yaratan Maniakes'e karşı öfkeyle doldu. Bununla birlikte, en saygın emirler Edessa, Mısır, Babillilerin ülkesi çevresindeki her bir eyaletten ve ayrıca burada kalenin önünde ölen Schebl de Khar'an'dan (Harran) toplandılar; bu sonuncusu, Maniakes'in Rouzar'n adındaki bir hizmetkârı tarafından yaralanmıştı, ki bu hizmetkâr elçi kılığında onun yanına gitmiş ve bu sıfatla her türlü şüphe dışı kalmıştı.

Bir silah darbesiyle onu omzundan vurdu; ardından, bir kartal hızıyla şehrin hendeğine doğru koştu, oraya atladı ve yarasından ötürü yere yığılan atını bıraktıktan sonra kendisi yaralarla kaplı olarak kurtuldu. Tam o sırada Halep Emiri Saleh (5), Şam (Memod) Emiri Mahmoud (Mahmoud), Humus Emiri Muhammed (Mahméd), Mısır (Mesr) Emiri Aziz, Menbiç (Menbédj) Emiri Ali, Bağdat Emiri Abdullah (Abola), Musul (Mocel) Emiri Koreisch, Nacer-eddaula de Pagh'esch (Bitlis) (6), Houcein de Her, Goudan de Samosate (7), Ali d'Arzoun (8), Ahvarid de Zepon (9), Basra (Paçara) Emiri Alvair, Guergueçéra (10) Prens Vrtan, Sêboun (Siverek) Senyörü Schalvarid gelip yetiştiler; diğer kırk emiri saymıyorum bile, bunlar Edessa kalesine karşı bir araya geldiler. Bütün yaz boyunca burayı ele geçirmek için çabalarla rekabet ettiler. Bu kuşatma uzun sürdü, çünkü Müslümanlar şehri yakıp yıkmak ve geri çekilmek istiyorlardı. Ancak Müslümanların bu kararından haberdar olan ve etrafı Müslümanlarla çevrili bulunan Romalılar, kuşatmacılara bu şehri

koruyamayacaklarını, dolayısıyla kaçma yolunu seçeceklerini ve kendi ülkelerine geri döneceklerini belirterek, yalvarışlar ve hediyelerle onları ikna etmeye çalıştılar. Bu gerekçeler Müslümanların başlıca şeflerine mantıklı göründü ve tekrarlanan saldırılardan ile uzun süren kuşatmalardan yorulan Müslümanlar, her biri kendi evine geri döndü. Bununla birlikte, kalede konuşlanmış olan Maniakes, gece gündüz kendisini taciz etmekten geri durmayan bölge halkına karşı kendisini savunmaya devam etti. O ve tüm garnizonu, yiyeceklerin tükenmesi ve içeriye yeni erzak sokulmasının imkansız olması nedeniyle aşırı bir çaresizlik içindeydi (11). İmparator Romanos, Maniakes'in kahramanca direnişini öğrendikten sonra, Mesih'in sadık kulları tarafından da paylaşılan çok büyük bir sevinç duydu. Salman'ı, karısını ve çocuklarını çağırtıp onlara yüksek unvanlar bahşetti ve onu birkaç eyaletin valiliğine atadı. Her yıl Edessa'ya destek kuvvetleri gönderdi; buraya kendi adından mülhem Romanopolis adını verdiği bir kale inşa ettirdi (11). Bununla birlikte, çevre ülkelerin Arapları Samsat'tan Edessa'ya giden yolda Romalıları taciz etmekten vazgeçmediler ve her geçişte, kemikleri taş yığınları gibi kalan sayılamayacak miktarda Hristiyan'ı katlettiler. Maniakes her zaman en feci durumda olduğundan, Romanos'un aklına Edessa'ya çuvallar içinde gizlenmiş adamlar (12) göndermek fikri geldi. Gece vakti 60.000 askerden (13) oluşan bir birliği yola çıkardı, bunlar Fırat'ı geçerek Edessa'ya doğru yöneldiler. Oysa etraftaki topraklarda, Ledar (14) dışında başka hiçbir kale yoktu. Bunlar Barsour'a vardıklarında, Schebib onların üzerine atıldı ve onları Tesnatzor'a (15) kadar kovalayarak bu 60.000 adamdan 400'ünü kılıçtan geçirdi. Edessa, bölge halkının cesaret bulup düşmanlarına karşı muzaffer olduğu ana kadar bu çalkantılar içinde kalmaya devam etti. İmparator barışı sağladı ve buralar sakinliğine kavuştu; ta ki Hristiyanlara karşı korkunç bir zulüm dönemi başlayana dek. Bu olaylar, Kral Aşod le Bagratide (16) döneminde, Ermenistan Katolikosu senyör Pierre'in patrikliği altında gerçekleşti. Ancak daha sonra, Perslerin (17) sultanı Thogrul (Tuğrul) (Doukhril) döneminde Edessa kafirler tarafından ele geçirildi. Çok sayıda acı, yorgunluk ve işkence çektikten sonra, cesur Maniakes Romalılar tarafından Edessa komutanlığından azledildi, onun yerine David le Kuropalate'ın çadırının muhafızı Aboukab atandı.

XLIV. Bölüm

Ermeni takviminin dönüm noktası olan 480 yılını (14 Mart 1031 - 12 Mart 1032) takip eden dönemde, korkunç bir kıtlık tüm ülkeleri yerle bir etti ve çok sayıda insanın ölümüne yol açtı. Öyle bir yoksulluk baş gösterdi ki, insanlar kadınlarını ve çocuklarını sattılar. Bu talihsizlerin çektiği acıların boyutu o kadar büyüktü ki, konuşurken can veriyorlardı. Toprak bu bela yüzünden harap oldu.
484 yılında (13 Mart 1035 - 11 Mart 1036) İmparator Romanos, kendisine zehirli bir içecek sunan karısının tezgâhladığı komplolar neticesinde öldü; karısı onun ölümünün ardından kendi arzusuyla, Konstantinos'un (1) kızı olan İmparatoriçe [Zoe]'nin isteğiyle Mikhael'i (Mikhail) tahta çıkardı.

XLVI. Bölüm

Bu dönemde, Ermenistan Kralı, Senekerim'in oğlu David kariyerini noktalayarak hayatını kaybetti ve krallığını kardeşi Atom'a bıraktı. Bu David, İsa Mesih'te dindar, erdemli ve adil bir yaşam sürmüş, yumuşak başlılık ve iyilikle dolu, dullara ve dertlilere karşı merhametli, fakirlerin desteği ve din adamlarının koruyucusu olan bir prensti. Çok sayıda kilise ve manastır inşa ettirdi.

XLVII. Bölüm

Aynı yıl Müslümanlar, Edessa'ya (Urfa) karşı muazzam kuvvetlerle geri döndüler ve büyük nehir Fırat'ın doğu yakasını geçerek her yere katliam, kölelik ve yıkım yaydılar. Çok sayıda Hristiyan esir edilerek götürüldü. Alar ve Sévavérag'ı (1) yakıp yıktılar, çeşmelerin ve akarsuların sularını kanla boyadılar ve o kadar çok katliam yaptılar ki, toprak Hristiyanların kanıyla sırılsıklam oldu (2).

Aynı yıl, toparlanan Grek (Roma) birlikleri Müslümanlara karşı yürüdüler. Bunlar, Greklerin (3) imparatoru Mikhael'in kardeşi tarafından komuta ediliyordu. Muazzam süvari birliğinin başında Malatya'ya (Mélitène) vardı; fakat Müslümanlardan korktuğu için, onlarla savaşmak üzere şehirden dışarı çıkmaya cesaret edemedi. Müslümanlar onun gelişini öğrenince kendi yollarına geri döndüler. Romalılar da aynı şekilde hareket ettiler ve Müslümanların Hristiyanları uğrattığı yası daha da derinleştirerek, Müslümanların bile yapmadığı şekilde, Hristiyanları kedere boğarak kendi topraklarına döndüler.

XLVIII. Bölüm

Takvimimizin 485 yılına (12 Mart 1036 - 11 Mart 1037) damgasını vuran tarihte, güneş karardı ve insanlara korkunç ve tehditkar bir görünüm sundu. Çünkü İsa Mesih çarmıha gerildiği sırada ışığını nasıl gizlediyse, o şekilde karanlığa büründü ve bir yas elbisesi giydi. Gök cisimleri karanlıkla kaplandı ve gökyüzü bir kuşak gibi siyaha büründü. Güneş güpegündüz örtüldü ve yıldızlar gecenin ortasındaymış gibi belirdi. Karanlıklar o kadar yoğunlaştı ki, bütün yaratıklar çığlıklar atmaya başladı; dağlar ve tepeler bu seslerle yankılandı; kayalar titredi, temelleri üzerinde sarsıldı ve okyanusun dalgaları altüst olarak kabardı. Annelerinin kucağındaki çocuklar, kedere boğulmuş olarak gözyaşları döküyorlardı. Bu manzarayı görenlerin hepsi, sanki ölümle vurulmuş gibi dehşetten donakalmıştı. Oğul babası için, baba oğlu için ağlıyordu; küçük çocuklar dehşet içinde ebeveynlerinin kollarına atılıyordu; anneler ise derin bir keder içinde, içler acısı bir şekilde kendi kaderlerine ağlıyorlardı. Herkes üzüntüye gömülmüş, dehşetle sarsılmıştı ve bu büyük düzensizliğe karşı hiçbir çare göremiyordu. Bu karmaşa karşısında doğa şaşkınlık içindeydi ve genel bir dehşet hakimdi.

Bunun üzerine Ermenilerin katolikosu senyör Pierre ve Ermenistan Kralı Jean, bu göksel alametin açıklamasını ondan almak amacıyla, Gozer'n lakaplı Ermeni doktor Jean'a, olağanüstü derinlikte ve bilgide olan bu zata müracaat etmek üzere çok sayıda önemli şahsiyet gönderdiler. Çünkü o; riyazetleriyle hayranlık uyandıran, Eski ve Yeni Ahit'i ustalıkla yorumlayan ve doktrinin tüm lütuflarıyla dolu olan kutsal bir insandı. Bu mesajı ulaştırmakla görevlendirilenler arasında Vaçag'ın oğlu (1) Grigor Magistros ve Haig soyundan gelen Büyük Sarkis (2) ile birlikte birçok Ermeni asil ve

rahip bulunuyordu. Bu ürkütücü doğa olayının ikinci kez ortaya çıkışı hakkında ona danışmak üzere yola çıktılar.
Jean'ın yanına vardıklarında, onu yüzüstü yere kapanmış, acı içinde ve kederinden göğsünü döverken buldular; toprak gözyaşlarıyla sırılsıklam olmuştu. Onun acısına ve göğsünden yükselen derin iç çekişlere tanık olanların hiçbiri, onu içinde gördükleri bu bitkinlik haline saygı duyarak ona soru sormaya ya da bir kelime etmeye cesaret edemedi. Gözyaşları hiç durmuyor ve göğsünü dövmeye devam ediyordu. Ermeni asilleri onun etrafına oturdular ve günün altıncı saatine (3) kadar, kendilerini oraya getiren konu hakkında ona tek bir kelime etmeden ya da soru sormadan beklediler. Gelenlerin hepsi de ağlıyordu. Jean, onları fark edince ağzını açtı ve iç çekişler ile bol gözyaşlarıyla kesilen konuşmasına başlayarak onlarla konuşmaya koyuldu. İlk olarak, dindar insanların her türlü eksikliğini, ruhban sınıfının yozlaşmasını, Kilise'nin kutsal sırrının (gizeminin) yok oluşunu, kiliselerin uğrayacağı felaketleri ve kendisinin koruyucusu olduğu ilahi buyrukların ortadan kalkışını gözyaşlarıyla dile getirdi. Ardından, etrafındaki asillere şu sözlerle hitap etti:
"Ey şanlı çocuklarım, tesellisiz ve bahtsız Jean'ın sözlerini dinleyin: Bugün, Mesih'in çarmıha gerilmesinin acılarının üzerinden bin yıl geçmiş ve lanetli Belial'ın (Deccal) (Péliar), Kurtarıcı'nın Ürdün Nehri'nde zincirlemiş olduğu o varlığın serbest kalma zamanı tamamlanmıştır. İlk alametle bize önceden bildirilen şey budur, ki ben bunu size belirmeden on dört yıl önce açıklamıştım; ve şimdi bu alamet kendisini göstermiştir. İlk olarak gökler yarıldı ve yeryüzü karanlığa gömüldü. Bu yıl, gök cisimleri ışıklarını gizlediler ve bundan böyle İsa Mesih'e inanan tüm ulusların karanlıkta yürüyeceğini ve kutsal Kilise'nin kurumlarının sadık olmayan halklar tarafından lekeleneceğini ilan ettiler. Hristiyanlar orucu ve duayı ihmal edecekler; gelecek hayata olan inançlarını kaybedecekler; Tanrı'nın yargılarından duyulan korku küçümsenecek; gerçek iman ortadan kalkacaktır. Tanrı'nın buyruklarına olan hürmet son bulacak, insanlar Onun emirlerine nefret duyacaklar; İncil'in sözlerine direnecekler. Herkes kendisini Tanrı'nın emirlerine karşıt bir konuma getirecektir; kutsal doktorların öğretilerini küçümseyecekler, aziz patrikler tarafından konulmuş olan kanonik kurallarla alay edeceklerdir. İşte bu yüzden içlerinden büyük bir kısmı imandan düşecek, kilisenin kutsal kapılarından nefret edecekler ve oruç ile duayı ihmal etmeleri yüzünden gerçek ibadete karşı körleşecekler. Ruhani liderlerin kutsal sözlerine karşı gösterdikleri itaatsizlik yüzünden aforoz edilecekler. Oğullar ebeveynlerine karşı asi olacak, anne babalar çocukları tarafından lanetlenecek; ebeveynler oğulları tarafından kötü muameleye maruz kalacaktır. Sevgi ve şefkat dostların, babaların ve çocukların kalbinde sönecektir. Bundan böyle, orucun ve duanın ihmal edilmesi yüzünden Kilise'nin bağrını bir sapkınlık sürüsü istila edecek; insanlar korkak, güvenilmez, doktrinin saflığını korumaktan aciz hale gelecek ve deliliğe sürükleneceklerdir. Para sevgisi onlara imanlarını inkâr ettirecek ve Rabbin evinde bereket ilahileri söylenmez olacaktır. Tanrı'nın yargısının korkusu, hazırlanmış olan bu sofrada yeniden canlanacak ve tüm zihinlerden sürülecektir; adil olanı ve günahkarı bekleyen cezayı unutacaklar. Çünkü adaletsizliğin dostu olacaklar ve kötü yola sapacaklar. Eğilimleri onları kötülere ayrılmış olan meskenlere sürükleyecektir. Krallar, prensler ve ruhani liderler bu toprakların yıkımına sebep olacaklar. Büyükler

rüşvetçi dalkavukların peşinden gidecek, sözlerinde yalancı ve yalancı şahit olacaklar; hediyelerle satın alınarak kararlarını adaletsizce verecekler ve fakirin hakkı olan adaleti hiçe sayacaklar. Ayrıca, Tanrı'nın öfkesi parıldayacak, özellikle de yasayı çiğneyen yöneticilere karşı; çünkü onlar, Tanrı korkusundan sıyrılarak ve elçinin buyurduğu gibi onları yönetmekten kaçınarak, halklar üzerinde mutlak bir otoriteyle hükmetmiş olacaklar. Prensler ve büyükler, Tanrı'nın nedimeleri yerine saray kadınlarını tercih edecekler; her şeyden önce evliliğin iffetli bağlarına karşı nefret duyacaklar; zina ve şehvet içinde yuvarlanacaklar. Kendilerine eşit olanları yok etmekten başka bir şey düşünmeyecekler; hainleri ve hırsızları onurlandıracaklar, çalışanları sömürecekler ve kararlarında adaletin şart koşmadığı bir sertlik içinde olacaklar. Ey sevgili çocuklarım, bundan böyle kutsal liderler arasındaki düşmanlık yüzünden Kilise'nin kapılarının kırılmasına ve kurumların tüm ulusların ortasında ayaklar altına alınmasına sebep olunacaktır. Onların açgözlülüğü, ellerini kirli şeylere uzatmalarına yol açacaktır; layık olmayan bir güruhu ruhbanlık onuruna çağıracaklar; böylece rahiplik makamını lekeli insanlarla dolduracaklar. O zaman Mesih, günahkar eller tarafından kurban olarak sunulacak; çok sayıda insan, kurtuluşları için değil, kendi mahkûmiyetleri ve canlarının kaybı için bu kutsal ayine kötü niyetlerle yaklaşacaktır. Bununla birlikte, bazı yerlerde kutsal Sırrın (gizeminin) gerçek rahipleri, çeşitli uluslar arasında adil insanlar bulunacaktır; ve Tanrı, onların duaları sayesinde dünyaya merhamet edecektir. Ey çocuklarım, rahiplik makamını lekeleyen bu insanlar insanı incitecekler ve insanı Tanrı'dan uzaklaştıracaklardır. Parası olmayanlara ellerini uzatmayacaklar ve bizim on dört yıl önce bu göksel alametin belirmesinden önce ilan ettiğimiz gibi, birçoğu imanını ve dinini kaybedecektir, çünkü rahiplerin ve keşişlerin büyük bir kısmı görevlerinde gevşeklik gösterecekler; zevk ve şehvet düşkünü haline gelecekler ve zamanlarını şeytani işlerin ortasında geçirecekler. Dindarlar çölü terk edecekler, manastır yaşamından, eski münzevilerin riyazetlerinden ve inzivalarından nefret edecekler. Kutsal kurumların kurallarını çiğneyenler olarak görünecekler ve mezmurların ilahilerini terk edecekler. Size önceden bildirdiğim her şey gerçekleşecektir, ey çocuklarım. Dünyevi arzuların esiri olan bu toprakların ruhani liderleri, öncelikle Tanrı'nın lütfundan mahrum kalmış ve dışlanmış insanları tercih edecekler ve onları halkın kutsal görevlerine atayacaklar; böylece Hristiyan halkı arasında sapkınlıkları yerleştirecekler. Tercih ettikleri bu kararlar yüzünden kendi vicdanlarını bile kaybedecekler, çünkü para sevgisiyle körleşmiş olacaklar. Size bir kez daha söylüyorum ki, bundan böyle Mesih, değersiz Hristiyanlar tarafından, Yahudiler tarafından çarmıha gerilip işkence gördüğünden çok daha zalim yaralarla yaralanacaktır; çünkü Onun acılarında eksik kalan ne varsa, onlar tarafından tamamlanacaktır. Onlar şu sözleri işitecekler: 'Dostum, neden bu ziyafete girdin?' — O zaman ayakları ve elleri bağlanarak dışarıdaki karanlığa atılacaklar ve başının üzerinde biriken her şey onun mahvına sebep olacaktır. Ey çocuklarım, bütün bu kötülükler son zamanlarda gerçekleşecektir, çünkü Şeytan bin yıldır kendisini tutan bağlardan salıverilmiştir, ki Mesih onu çarmıhıyla zincirlemişti. O zaman, Mesih'in dinine sadık olanlar savaşmak için koşacaklar, fakat onlar ilahi buyruklardan uzakta olacaklar. Aynı zamanda dinsizler, Ham'ın (Cham) soyundan gelen o lanetli olanlar, Türklerin o iğrenç güruhları, Hristiyan halkların üzerine

çullanacaklar. Her yerde, her evde kılıçla yıkım yapılacak, her şey kıtlık ve kölelikle yok edilecektir. Ülkelerin büyük bir kısmı insansız kalacaktır; azizlerin kaleleri yerle bir edilecek, çok sayıda kilise temellerine kadar yıkılacak ve Mesih'in haçının sırrı ortadan kalkacaktır. Bu artan adaletsizliğin ortasında, kutsal bayramlar kesintiye uğrayacaktır. Oğullar babalarına karşı savaşta olacaklar, onlar çocuklarına karşı nefret besleyecekler; kardeşler birbirlerine karşı ayaklanacaklar ve katliamlar ile kan dökerek birbirlerini yok etmenin yollarını arayacaklar. Kardeşlik sevgisinin bağını hiçe sayacaklar ve damarlarında dolaşan aynı kan kuruyacaktır. Bu iğrenç işler yüzünden, dinsizlerin takipçileri haline gelecekler. Toprak dinsizler tarafından altüst edilecek ve kırsal alanları bir kan çiği kaplayacaktır. Dünyada altmış yıl boyunca kılıç ve kölelik hüküm sürecektir; bunun ardından savaşçı milletler olan Franklar (Franks) gelecekler ve kalabalık orduları kutsal Kudüs şehrini ele geçirecek, bir Tanrı'yı kabul etmiş olan mezar serbest kalacaktır. Bu olaylardan sonra, toprak elli yıl boyunca imhaya ve Perslerin kılıcına teslim edilecektir; ve bu kötülükler öncekilerden yedi kat daha şiddetli olacaktır. Mesih'in sadık kulları dehşet içinde olacaklar, katmerlenen felaketlerin yükü altında umutlarını kaybedecekler; birçok kez kılıçtan geçirilecekler ve en cesur savaşçıları Perslerin kılıcı altında can verecek ya da köleliğe sürüklenecektir. Topraklarda o kadar çok esir birikecek ki, askerler tam bir cesaret kırıklığı içine düşecekler. Ancak elli yılın sonunda, yavaş yavaş üstünlüğü yeniden ele almaya başlayacaklar ve eski birliklerin kalıntılarının varlığını sürdürdüğü her yerde, bu birlikler yıldan yıla büyüyerek fetihlerini genişleteceklerdir. Uzun bir uykudan uyanmış gibi, Romalıların imparatoru aniden bir kartal gibi canlanacak ve deniz kıyısındaki kumlar kadar kalabalık muazzam bir ordunun başında Perslerin üzerine yürüyecektir. Atılacak ve parıldayan bir ateş gibi olacaktır, ve silahlarının dehşeti tüm dünyayı titretecektir. Persler ve dinsizlerin tüm taburları, büyük nehir Ceyhun'a (Djihoun) (Dehahoun) (4) kadar onun önünde kaçacaklar. İmparator uzun süre evrenin mutlak hakimi olacaktır. Yenilenen toprak üzerinde yeni binaların temellerini yükseltecekler ve bu restorasyon tufandan sonraki döneme benzer olacaktır. Nüfusun arttığı görülecektir, hayvanlar çoğalacak ve kaynaklar bollaşarak akarsuları taşıracaktır; sürekli artan bir bereket kırsal alanları zenginleştirirken, kıtlık Perslerin krallığını kasıp kavuracak ve orası uzun yıllar bu durumda kalacaktır. Sakinleri birbirlerinin üzerine atılacaklar ve karşılıklı olarak birbirlerini yiyip bitirecekler. Roma gücünün korkusu, onların büyük şahsiyetlerinin birçoğunu işgal ettikleri şehirlerden ve eyaletlerden uzaklaştıracaktır ve en ufak bir direniş göstermeyi denemeden Ceyhun'un ötesine çekileceklerdir. Uzun sürede birikmiş olan erzakları, altın ve gümüş yığınları ve yeryüzünün tozu ya da taş yığınları kadar bol olan hazineleri, Romalıların yanına taşınmak üzere ellerinden alınacaktır. Genç oğulları, genç kızları, kadınları köleliğe götürülecektir. Pers ülkesi Romalılar tarafından harap edilecek ve insansızlaştırılacaktır, ve yeryüzündeki tüm güç onların hükümdarının elinde olacaktır."

Kutsal doktor Jean bu konuşmayı yaptıktan sonra Ermeni asillerine izin verdi ve onları barış içinde uğurladı. Onlar da derhal kendi evlerine dönmek üzere yola koyuldular.

XLIX. Bölüm

Bu döneme doğru, Kantzi adında bir Ermeni şef, askerlerini topladı ve Pergri (1) (Bergri / Muradiye) şehrini Perslerin ellerinden almaya geldi; Doğu'da bütün sakinleri katletti ve Müslüman birliklerini kılıçtan geçirdi. Uzun süre boyunca saldırılarını kaleye karşı yöneltti ve burayı son raddeye kadar çaresiz bıraktı; kuşatılanların büyük bir kısmı su kıtlığı yüzünden can verdi. Fakat Ermeni birlikleri bu savaşı lakayıtlıkla yürüttüklerinden ve zamanlarını içki içerek geçirdiklerinden, Pergri emiri Khedrig bu fırsattan istifade ederek kendi tebaası olan sakinlere, kendisine yardıma gelmeleri için yazdı. Kafirler yeniden toplandılar ve Ermenileri gafil avladılar. Şafak vaktinde üzerlerine çullandılar ve korkunç bir katliam yaptılar. Tam da o gün büyük prens Kantzi öldürüldü ve oğlu Dadjad, Kantzi'nin sahip olduğu prensliğin hakimi olarak kaldı; fakat onun bütün birlikleri Pergri şehrinde can verdi.

486 yılının başlangıcında (12 Mart 1037 - 11 Mart 1038), Ermenistan katolikosu senyör Pierre, makamını gizlice terk etti ve Vaspurakan'a gitti. Kraldan, satraplardan ve ilahi öğretilere kulaklarını tıkayan askeri asillerden gördüğü bazı zorluklar nedeniyle bu kararı almıştı. Vaspurakan'da, aziz patrik Nerses tarafından inşa ettirilmiş olan Tzoravank (2) Manastırı'nda dört yıl boyunca ikamet etti. Onun bu inzivaya çekilişi bütün ülkeye hüzün yaydı. Kral Jean, satraplarla fikir birliği içinde, ona bir mektup gönderdi; bu mektupta onun öğretilerini takip etme ve onun parlak doktrinine uyma arzularını beyan ediyorlardı. Bildirilerini en resmi yeminlerle teyit ettiler ve onu geri getirmeyi daha iyi başarmak amacıyla, eyalet valileri sıfatıyla gelmiş olan Roma (Bizans) şeflerini aracı olarak kullandılar. Pierre bu yeminlere ikna oldu ve makamını yeniden devralmak üzere geri döndü. Fakat Ani şehrine giriş yaptığı sırada, Kral Jean'ın emriyle tutuklandı ve hapse atıldı; onu orada bir yıl beş ay boyunca alıkoydular. Bunun üzerine Jean, Sanahin'e (3) [haber] gönderdi ve bu manastırın başrahibi olan büyük Dioscore'u (Teosgoros) getirtti. Bu zat, bu prensin emirlerine itaat etti ve kendisini Pierre'in rakibi olarak konumlandırarak katolikosluk unvanını kabul etti. Patrik tahtına oturarak burada bir yıl iki ay boyunca kaldı, Tanrı'nın iradesine karşı olarak (4). Bu ünlü bilgin, herkes için bir alay nesnesi haline geldi. El koyma yoluyla elde ettiği o yüksek makamları aşağılık bir duruma düşürdü ve hiç kimse onun ellerinden kutsal mesh edilmeyi (takdisi) almak istemiyordu; bu ayrıcalık patrik makamına aitti. Onun adı, diğer patriklerinkiyle birlikte ayin sırasında tam olarak zikredilmiyordu, çünkü ona bir gasıp (davetsiz misafir) gözüyle bakılıyordu. Ermenistan'ın çocukları arasında genel bir yas hüküm sürüyordu. Kutsanma töreni sırasında piskoposlar, rahipler ve patrikler hazır bulunmamışlardı. Fakat o, kalbindeki kibirle, Ermeni piskoposlarından oluşan bir kurulu toplayarak, davranışları herkesçe skandal olarak görülen ve önceki katolikoslar tarafından makamlarından sürülmüş olan bir sürü layık olmayan kişiye piskoposluk unvanı bahşetti; bunlar onun tercihlerinin ve seçiminin nesnesi haline geldiler. Bununla birlikte, Ermenistan'ın piskoposları ve doktorları (din bilginleri) kralı ve satrapları, Kilise'nin huzurunu bozmaktan suçlu bularak aforoz ettiler. Bunlar, aforozun darbesi altında titreyerek, senyör Pierre'i geri getirmek istediler, fakat kral uzun süre onların ısrarlarına direndi. Sonunda hepsi kendi hatalarının bağışlanmasını dileyince, kral onların bu isteğini sert bir şekilde reddetti. Bunun üzerine kral ve büyükler, Alvank

(Aghouank) katolikosuna, senyör Joseph'e (5) yazarak, arabuluculuk etmesini ve Ani'deki makamına senyör Pierre'i yeniden yerleştirmesini rica ettiler. Senyör Joseph, bu mektubu aldıktan sonra, ülkesinin piskoposlarını da yanına alarak kendisinden talep edilen görevi yerine getirmek üzere yola çıktı.

L. Bölüm

487 yılında (12 Mart 1038 - 11 Mart 1039), Ani şehrinde piskoposlardan, keşişlerden, doktorlardan, asillerden ve satraplardan oluşan, sayısı yaklaşık seksen dört kişiyi bulan görkemli bir toplantı yapıldı. Bu meclisin başı saygıdeğer ihtiyar Joseph idi. Dioscore'u şiddetle mahkûm ederek, onu onurlarından mahrum bırakıp patrik tahtından kovarak ona büyük bir acı yaşattılar. Onun [Dioscore'un] piskopos tayin ettiği herkesi aforoz ettiler ve onların kutsal görevleri yürütmesini yasakladılar. Pierre yeniden makamına yerleştirildikten sonra Ermenistan Kilisesi huzura kavuştu; Dioscore ise Sanahin yolunu tutarak, utanç içinde manastırına geri döndü.

LI. Bölüm

489 yılında (11 Mart 1040 - 10 Mart 1041), ufukta parlak bir ışık saçan bir kuyruklu yıldız belirdi. Akşam vaktinden itibaren batıya doğru görünüyor ve gerileyen bir yürüyüş takip ederek Ülker (Pleiades) yıldız kümesi ile ay arasında karşılaşıyordu; sonra batıya doğru dönerek gözden kayboldu.

LII. Bölüm

Aynı yıl Bulgarlar Romalılara (Bizanslılara) karşı ayaklandılar. İmparator Mikhael (Michael) bütün Grek birliklerini topladıktan sonra onlara karşı yürüdü. Onların topraklarının büyük bir kısmını acımasızca yağmaladı, halkı köleliğe mahkûm etti ve buraları demir ve ateşle tarumar etti. Bulgarlar ise kendi taraflarında, Romalılara direnmek için güçlerini birleştirdiler. Savaş şiddetle başladı ve orada korkunç bir katliamla damgalanan bir muharebe yapıldı. Günün sonunda Bulgarlar üstünlüğü ele geçirdiler; Romalıları kaçmaya zorladılar ve ellerinde kılıçlarla onları amansızca takip ettiler. O gün ovaların yüzeyi kanla sırılsıklam oldu. Mikhael, Konstantinopolis'e bir kaçak gibi sığınarak kurtuldu. Grekleri mağlup eden muzaffer Bulgarlar, kendilerinden alınmış olan toprakları geri aldılar ve üzerlerine konulmuş olan boyunduruktan kurtularak tam bir huzurun tadını çıkardılar (1).

LIII. Bölüm

Aynı yıl Ermenistan Kralı, Bagratlı Aşod öldü; kendisi Kakig'in oğlu ve Jean'ın kardeşiydi; arkasında Kakig adında, henüz sadece on beş yaşında olan bir oğul bırakmıştı (1). Aşod'un cenazesi Ani'ye getirildi ve eski kralların mezarına defnedildi. Onun hayatı boyunca bu şehre [Ani'ye] girmeyişinin sebebi, sadece Jean'dan aşırı derecede korkmasından kaynaklanıyordu; nitekim Aşod, gücü ve cesaretiyle dikkat çeken bir adamdı. Onun ölümünden sonra masalarındaki disiplin gevşedi ve silah zanaatına karşı bir isteksizlik duymaya başladılar; boyunlarını Romalıların kölelik boyunduruğu altına eğdiler, kendilerini masa zevklerine teslim ettiler ve lir ile kadın şarkıcıların sesinin keyfini sürdüler. Güçlerinin temeli olan bu birliği terk ederek, artık

birbirlerinin yardımına koşmak istemez oldular. Onların yağmaladığı topraklar artık onlar için birer feryat konusu olmaktan çıkmıştı; kardeşlerinin kaybına ağlamakla yetiniyorlar ve karşılıklı olarak kendilerini Greklerin kılıcına teslim ediyorlardı. Onlar bu şekilde kendi yurttaşlarının yıkımına sebep oldular ve düşmanlarının saflarında sayılmayı hak ettiler.

LIV. Bölüm

Bu dönemde, Perslerin (Müslümanların) büyük emiri, Pers ordugâhından topladığı yaklaşık 130.000 adamla birlikte olan Ebu'l-Sivar (Abou'l-séwar), Hristiyanlara karşı öfkeyle atıldı. Ölümcül nefesli bir öfkeyle harekete geçerek, David Anhogh'in eyaleti olan Alvank (Aghouank) topraklarına girdi ve en zalimane kötülükleri sakinlerine yaşattı (1). David, kafirlerin bu muazzam kalabalığı karşısında dehşete kapılarak onlarla savaşmak üzere ilerlemeye cesaret edemedi. Bu sırada alçak Ebu'l-Sivar, çok sayıda eyaleti, kaleyi ve bölgeyi ele geçirdi, ki bunların sayısı dörttü. Orada bir yıl boyunca kaldıktan sonra, en büyük kısmı üzerinde hakimiyetini kurdu; bunun ardından David'e karşı yürümeye hazırlandı. Kendisini köşeye sıkışmış hisseden bu prens, Ani Kralı Jean'a bir elçi göndererek, Ebu'l-Sivar'ın Ermeni eyaletlerinin tamamını ele geçirdikten sonra kendisine saldırmak üzere olduğunu bildirdi. "Eğer benim yardımıma gelmezsen," diye ekliyordu, "ona boyun eğeceğim ve onun sadık bir rehberi olarak Şirag eyaletine yıkım götüreceğim." Bu haber üzerine Jean, David'e 3.000 adamdan oluşan bir birlik gönderdi. David, Gabaon (Gaba) hükümdarına da benzer bir mesaj göndererek ondan yardım istedi, o da kendisine 2.000 adam verdi (2). Abhaz (Abkhaz) kralına da aynı tehditlerle başvurunca, o da kendisine 4.000 adam sağladı (3). Bunun ardından David kendi birliklerini topladı, bunlar toplamda 10.000 savaşçıdan oluşuyordu. Aynı zamanda Alvank katolikosuna şu sözleri ulaştırdı: "Kafirler Hristiyan dinine olan nefretleriyle üzerimize yürüyorlar; Haç ibadetini yok etmek ve Mesih'in dinini ortadan kaldırmak istiyorlar. Kılıçlarının karşısına çıkmak ve Tanrımız uğruna ölmek tüm inananların görevidir. Ermenistan topraklarında ikamet eden tüm Ermeni şeflerini toplayın ve hepiniz ordugâhımıza koşun, böylece ölümümüzü geciktirmiş oluruz." Saygıdeğer Joseph, iki yüz piskoposu bir araya getirerek David'e katılmaya geldi. Ayrıca bütün manastır başrahiplerine de rahipleriyle birlikte gelmelerini yazdı; aynı şekilde Alvank piskoposlarını ve diyakoslarını da çağırdı. Ardından, şu duyuruyu yaparak herkesin önünde ilan etti: "Eğer aranızda, her kim olursa olsun, erkek ya da kadın, şehitlik tacını arzulayan biri varsa, bunun fırsatı ayağına gelmiştir. İsa Mesih hasretiyle yanıp tutuşan herkes bu davete icabet etsin." Babalar oğullarıyla, anneler kızlarıyla birlikte bu çağrıya cevap vermek için acele ettiler. Muazzam büyüklükteki ova, bir koyun sürüsü görünümü sunan büyük bir insan kalabalığıyla kaplandı. Bu kalabalığın toplandığını öğrenen Ebu'l-Sivar, bunu bir alay konusu haline getirdi. Tam o sırada Ermeni birlikleri öne doğru ilerlediler. David piskoposlara, keşişlere ve rahiplere şu tavsiyeyi ulaştırdı: "Herkes eline savaş silahı olarak sadece Haç'ı ve Kutsal İncil'i alsın ve düşmana doğru yürüsün." Buna rağmen piskoposlar, düşmanın darbesine direneceklerinden emin olamadıklarından, David'e 10.000 seçkin asker eşliğinde, darbeyi karşılamak üzere en önde ilerlemesini söylediler. Muharebe başlar başlamaz

rahipler, seslerini hep birlikte Tanrı'ya doğru yükselterek ve gözyaşları dökerek şu duayı yankılattılar: "Yüce Rab, yardımımıza gel ve kutsal adının şanı uğruna bizi kurtar." Bu sırada Hristiyanlar, kafirlerin safları arasına dalarak onları her iki taraftan kuşattılar. Bunun üzerine rahipler, hep birlikte Kurtuluşun kutsal işaretini [Haç'ı] yaparak düşmanın üzerine şiddetle atıldılar; içlerinden çıkan yakıcı bir ateş düşmanı vurdu. Kafirler arkalarını döndüler ve Ermeniler, ellerinde kılıçlarla onları takip ederek beş gün boyunca durmaksızın onları biçtiler. Ovalar ve dağlar kanla kaplandı; onların altınları, gümüşleri ve muazzam ganimetleri kazananların ellerine geçti. Pers ordusunun kalıntıları canlarını güçlükle kurtararak, çıplak, susuz ve ayakkabısız bir halde kendi ülkelerine sığındılar. Üç gün içinde David, kendisinden alınmış olan toprakları geri aldı; kaçanlar ise zenginliklerle dolu olarak yardıma koşan birlikleri geri çevirdiler. Ganimeti piskoposlara, rahiplere ve savaşa katılmış olan herkese dağıttı, ve paylaşılan bu ganimet miktarı çok büyüktü. Böylece huzur yeniden tesis edildi. Aynı yıl, Senekerim'in asillerinin soyundan gelen uğursuz bir şahıs, Greklerin imparatorunun yanına gitti ve ona Senekerim'in çocuklarına karşı en iğrenç ihbarları dinletti; Atom ve Abouzahl'ı, Senekerim'in oğullarını, isyan projesi beslemekle ve ona karşı ordular kışkırtmakla suçladı. Bu hain, Acolythe (4) (Akolid) komutasında, bu iki prensi rızalarıyla ya da zorla kendisine getirmek üzere Sivas'a (Sébaste) 15.000 adam gönderilmesini de teklif etti. Acolythe Sivas'a vardığında, bu durum Senekerim'in oğulları için büyük bir sürpriz ve dehşet verici bir korku yarattı. Akıllıca davranma konusunda hiç kimsenin kendisiyle yarışamayacağına ikna olmuş olan bu şahıs [Acolythe], yine de bu prenslere karşı tetikte bekliyordu.

LV. O zaman Schabouh (1), Adom ve Abouçahl'a şöyle dedi:
"Romalıları (Bizanslıları) uzağa püskürtmemi ve onları kaçmaya zorlamamı ister misiniz?"
Bu sözleri söylerken, beş adet demir zırhı üst üste koydu ve kılıcıyla onlara vurarak hepsini parça pinçik etti. Genç Ermeni prensler ona yanıt verdiler: "Her türlü şiddet eyleminden kaçın; bizim aramaya gelen habercilerle birlikte yola çıkacağız." Ve Romalı generale zengin hediyeler sunduktan sonra, onunla birlikte Konstantinopolis'e doğru yola çıktılar. Bu şehre girdiklerinde, İmparator Basileios'un mezarı önünde gözyaşlarına boğuldular ve kendilerine verilen yemini içeren yazılı belge üzerine yemin ederek şöyle haykırdılar: "Romalıların ülkesine gelmemizi sağlayan ve şimdi hayatımızı tehdit eden sensin; ey babamız, bizi suçlayanlara karşı bize adaleti sağla!" Mikhael, onların bu zekice davranışına büyük hayranlık duydu ve sahte suçlamalarda bulunan hainin idam edilmesini emretti.

LVI. Bölüm
490 yılında (11 Mart 1041 - 10 Mart 1042) Ermenistan Kralı Jean, Aşod'un kardeşi ve Bagratlı soyundan Kakig'in oğlu öldü. Ataları olan kralların mezarının bulunduğu Ani şehrine defnedildi. Romalılar bu olayı öğrenir öğrenmez, İmparator Mikhael birlikleri harekete geçirdi ve bu krallığı ele geçirmeye geldi. Bu ülkeyi yakıp yıktı, orada imhayı ve köleliği yaydı. Jean'ın hayattayken Romalılara, ölümünden sonra Ani'nin onlara ait olacağına dair yazılı bir beyan vermiş olmasını bu istilaya gerekçe

gösterdi; oysa Jean bu taahhüdünün karşılığında hediyeler ve on beş yıl boyunca hürmet görmüştü. Kral Jean'ın ölümünden sonra, Ermenistan satraplarından olan, Haig soyundan gelen, hain ve habis bir adam, Azad adındaki soylu Sarkis (1), bu krallığı Romalılara vermeyi teklif etti. Ardından, eski Ermeni hükümdarlarının hazinesini ele geçirerek bunu Abhazların (Aph'khaz) yanına kaçırdı; çok sayıda kale ve kasabaya el koydu ve Ermenistan üzerinde hükmetmek istedi. Fakat Bagratlı hanedanının ailesi onun bu hırslı planlarının önüne geçti, çünkü kendisi Haig soyundan gelmekteydi.

LVII. Bölüm
Aynı yıl Ermenistan, ailesi içinde Kral Jean'ın (1) da yer aldığı şef David Anhogh'in yüzünden büyük felaketlere maruz kaldı. David, birçok yerde ölümü ve köleliği yayarak bu krallığı istila etti. Muazzam kuvvetlerin başında Alvank (Aghouank) ülkesinden gelmişti. Muazzam yıkımlar yaptı ve birlikleri her yere yangın yaydı. Bunun ardından kendi topraklarına, Alvank halkının yanına geri döndü.

LVIII. Bölüm
Aynı yıl Romalılar, Ermenistan'a karşı yeni bir sefer düzenlediler. Birliklerimizin başında bir lider bulunmadığından, çok sayıda eyalet boyun eğdi; çünkü onların gelişi imhanın işareti olmuştu. Kraliyet şehri Ani'ye saldırmak üzere toplanmış olan 100.000 adamla, şehrin surlarının altına ordugâh kurdular. Ermeni ordusunun kalıntıları, Başkomutan Vahram le Pahlavouni'nin etrafında toplandı ve onlardan, kendi yuvalarına savaş, kutsal şeylere küfür ve dinlerine hakaret getiren bu düşmana karşı yürümeyi talep ettiler. Ermeniler, kalplerinde bir öfkeyle, vahşi canavarlara dönmüş olarak, 30.000 piyade ve süvariden oluşan bir sayıyla öne doğru atıldılar ve bahçe kapısı anlamına gelen Dzaght'gots kapısına doğru yöneldiler. Gururları ve kibirleri en üst seviyede olan Romalıların üzerine bir yıldırım gibi düşerek onları geri çekilmeye zorladılar ve acımasızca imha ettiler. Hemen yakından akan Akhuryan (Akhourian) Nehri, kan dalgalarından başka bir şey taşımaz oldu. Ermeniler, çatışma sırasında çıkardıkları çığlıklarla giderek daha da coşarak, çaresizlik içinde kendilerini kurtarmaya çalışan ve kılıcın darbesi altında yere serilen kaçakları dehşete düşürüyorlardı. Bu gün Romalılar için ölümcül oldu; her tümen (on bin) içinden geriye yüz kişi bile kalmamıştı. O zaman büyük ve aziz başkomutan Vahram le Pahlavouni, bir arabulucu sıfatıyla hareket ederek, yenenlerin lehine Ermenilere, mağluplara merhamet göstermeleri için bir mesaj gönderdi. Ancak bu, onun onların ellerinden binbir güçlükle alabildiği ve Ani şehrini boşaltmalarına izin verdiği çok az sayıda kişiden ibaretti. Bunlar utanç içinde, İmparator Mikhael'in yanına, Konstantinopolis'e geri döndüler.

LIX. Bölüm
Bu dönemde, Bagratlı soyundan gelen, Kral Aşod'un oğlu, Aşod'un torunu, Apas'ın torunu, Sempad'ın oğlu, Ergath'ın (Demir) oğlu olan on dokuz yaşındaki Kakig adında bir genç ortaya çıktı. Bu genç prens çok dindar ve Mesih'te aziz bir hayat süren biriydi. Bütün satraplar Patrik senyör Pierre'in yanına gittiler ve Kakig, Kutsal

Ruh'un lütfuyla, muazzam ve aziz patriğin bu töreni gerçekleştirdiği bir törenle Ermenistan Kralı olarak kutsandı. Bu prens Haig soyundandı ve babası tarafından Pahlavouni ailesinin soyundan geliyordu; aziz Aydınlatıcımızın soyundan gelen Grigor ismini de taşıyordu. O, İsrail'in ilk kralı David'i kutsayan Samuel gibi, ikinci bir Samuel olarak parıldadı. Kakig'i tüm Ermenistan'ın kralı yapan oydu. Dindar ve Tanrı sevgisiyle dolu olan bu prens, bilgelerin karşısında kendini daima alçakgönüllü gösterirdi; çabaları, bilgece kararlarıyla yönlendirilen bu hükümdarın, ulusal tahtımızı sağlamlaştırmaktan başka bir amacı yoktu. O, Tanrı'dan durmaksızın, büyük bir ısrarla kendisi ve Pahlavouni (2) ailesi için korumasını diliyordu.

LX. Bölüm
Kakig, birlikleriyle desteklenerek, unvanları kendisine verilmiş olan hain Azad Sarkis'in şahsını ele geçirdi ve atalarından miras kalan, onun el koymuş olduğu kaleleri, eyaletleri, şehirleri ve hazineleri reddetmesine rağmen ona her türlü işkenceyi çektirdi. İlahi iyilik, bu süre zarfında Romalıların sakin kalmasına izin verdi; bir daha Ani'nin efendisi olmaya çalışmadılar ve Ermenilere karşı savaş açmadılar. İki yıl bu şekilde geçti ve bu süre zarfında Kral Kakig, Kutsal Ruh'un ilhamıyla ordusunu yeniden topladı, atalarının krallığını baştan başa geçerek isyancıları boyun eğdirdi ve düşmanlarına karşı parlak zaverler kazandı. Muazzam kuvvetlerin başında, güney ulusundan intikam almak amacıyla Ararand (Ararat) eyaletinde ordugâh kurmaya geldi (1). Kendi tarafında, Pahlavouni hanedanından gelen Vaçag'ın oğlu, güçlü prens Grigor, kampını Hourazdan (Hrazdan) (2) Nehri yakınlarında, Pedchni (Beçni) (3) kalesinden uzak olmayan bir yerde kurdu. Kafirler hemen oraya koştular ve orada feci karşılaşmalar yaşandı. Fakat Ermeniler onları mağlup ettiler och nehrin kıyılarında büyük bir katliam yaptılar. Türk şefleri esir alındı ve ordularının kalıntıları Pers (Müslüman) topraklarına geri kaçtı.

LXI. Bölüm
Bu dönemde, kötülüğün ruhunun azdırmasıyla, sahte Hristiyanların hileleri ve düzenbazlıklarıyla kışkırtılan Grekler bize karşı yeniden düşmanlık ilan ettiler; bunlar David Anhogh'in tebaasıydılar. Adı Ta vīkt (1) olarak telaffuz edilmesi gereken bu prens, sadık kulları felaketlerin girdabına sürükleyen, içten içe iblis tarafından eziyet edilen, helak olmanın ve sonsuz azapların uçurumuna düşen kişiydi.

LXII. Bölüm
Bu yıl Mikhael, imparatorluğunun her yerinden ve Ermenistan'ın kendi egemenliği altındaki bölgesinden birlikler toplayarak Sivas'a, Darôn'a ve tüm Vaspurakan'a doğru yürüdü. Gothlar (Kount) (1) ülkesine kölelik götürdü ve isyan etmiş olan herkesi yeniden kendi yasalarına bağladı. Bu ülkeleri tamamen boyun eğdirdikten sonra Konstantinopolis'e döndü ve kısa süre sonra öldü (2).

LXIII. Bölüm
Halefi, tahtta sadece dört ay kalabilen yeğeni (kız kardeşinin oğlu), zaten Sezar unvanını taşımakta olan [V. Mikhael] oldu. Kendisi uğursuz işler tasarladığından,

arkadaşı için kuyu kazan o kişinin içine kendisinin düşeceği şeklindeki Kutsal Yazı'nın tuzağına düştü. O, imparatorluğu o kadar ileri götürdü ki, kendi eylemlerinin bilincini kaybetti. Nitekim İmparator Konstantinos'un kızının saçını tıraş ettirmek ve onu demir zincirlerle bağlı olarak bir adada hapsetmek cüretini gösterdi. Konstantinopolis patriğini tutuklatıp bir zindana (2) zincirletmeyi emretti. Kendisi ve ailesi için bu ülkenin kalıcı bir mülkiyetini güvence altına almak istiyordu; fakat onlar dinsiz, uğursuz ve bu ülkenin gerçek bir belası olduklarından, Tanrı patrik hazretlerinin yardımına yetişti. O zincirlerinden sıyrıldı, bağlarını kopardı ve hapishanesinden kaçarak Ayasofya'ya sığındı. Bütün Konstantinopolis halkı Sezar'a karşı ayaklandı ve şehrin içinde büyük savaşlar verildi. Bu gün, iki taraf arasında uzun ve amansız bir mücadele ile damgalandı. Sokaklarda kan selleri aktı ve Ayasofya kilisesi kanla doldu. Sonunda patrik imparatoru alt etti, o yakalandı ve gözleri kör edildi. Sarayı ve ebeveynlerinin evleri temelinden yıkıldı; bunun ardından büyük bir şatafat içinde İmparatoriçe Kyra Zoe Konstantinopolis'e geri getirildi.
Bu sırada, henüz çok genç bir adam olan büyük Ermeni prensi Khatchig (3), oğullarından biri olan genç Ischkhan (4) ile birlikte Vaspurakan eyaletindeydi. Her ve Salamasd sakinleri, Thor'évan (Toravan) bölgesine bir akın düzenlemek amacıyla kitlesel olarak gelmişlerdi. Khatchig, kafirlerin kendi topraklarına girdiğini öğrendi. O, atalarının askeri geleneklerine alışkın cesur bir savaşçıydı, adeta bir soy kartalıydı; fakat yaşlanmış olduğundan silah zanaatını bırakmıştı. Oğullarının, özellikle de en büyük oğlu yiğit Haçan'ın ve (kuş gibi hafif/hızlı) lakaplı diğer oğlu Djendjegh'oug'un, İmparator Mikhael'in birliklerine katılmak üzere gitmiş olmalarından ötürü askeri güçlerinin zayıflamış olmasından büyük bir üzüntü duyuyordu. Buna rağmen Khatchig, kendi coşkusunu dizginleyemeyerek, evinde sakladığı üçüncü oğlu Ischkhan'ı da yanına alarak, henüz sadece on beş yaşında olan bu çocukla birlikte 70 adamın başına geçti ve kafirlere karşı yürüdü. Khatchig, düşmanın saflarına ulaştığında, onların sık taburlarını gördü. Hemen, küçük birliğine kendi sesinin gücüyle cesaret vererek onların üzerine atıldı ve onlara şiddetle saldırarak çok sayıda kişiyi toprağa serdi. Anında o kafirlerden biri, güçlü ve siyah bir adam, savaş meydanında onun atını, giysisini, sancağını ve kılıcını ele geçirdi, ki bunlar artık kendi mülkü haline gelmişti. Bu nesnelerin Khatchig'e ait yeni giysiler olduğunu görerek sancağı aldı. Sonra kılıcını çekti, üzerine atıldı och babasının katilini vurarak onu ikiye böldü. Ardından, bir sancak gibi dalgalanan kendi sancağını alarak, hiçbir yara almadan kendi saflarına geri döndü. Diğer taraftan Djendjegh'oug şöyle haykırdı: "Kardeşim Ischkhan'ı kim öldürdü? Ortaya çıksın ki onu tanıyayım!" O anda korkunç bir cesarete sahip olan o kafir, elinde beyaz sancağı ve beyaz atıyla öne çıktı. Bir şimşek kadar hızlı olan Djendjegh'oug onun üzerine atıldı ve onu vurarak toprağa serdi. Prens, onun atını ve sancağını ele geçirerek Haçan ve efendisiyle birlikte geri dönmek üzere hareket etti. Aynı zamanda kendisi, o bölgedeki insanlara seslenerek, düşman saflarına saldırmalarını ve köylerden kaçmış olan çok sayıda sürüyü ele geçirmelerini söyledi; zira orada sadece çobanlar tarlalara dağılmış durumdaydı. Bu talimatları harfiyen yerine getiren bölge sakinleri, belirtilen sayı olan 15.000 yerine aceleyle toplandılar. Yeni gelen grup, Haçan'a ve görevindeki başarıya

tanıklık etti ve 5.000 adamın başında, yaralı vahşi bir hayvanın öfkesiyle dinsizlerin üzerine çullandı.
O esnada, geride bıraktığı yerden kaçmış olan ve savaşa koşan oğlunu gördü. Bu manzara karşısında Khatchig'in kalbi parçalandı; nitekim Ischkhan, olağanüstü güzelliğe sahip bir çocuktu; bir aslan yavrusu gibi koşuyor ve gözüpek bir cesaretle savaşıyordu. Khatchig hemen ona doğru koştu, onu yakaladı ve geri dönmeye zorladı; fakat Ischkhan yeniden karmaşanın içine daldı och düşman safları tarafından kuşatılarak öldürüldü. Khatchig bu feci manzaraya tanık oldu; acıyla sarsıldı ve gözlerinden yaşlar boşaldı. O anda kafirler, onun üzerine çullanarak onu yakaladılar ve katlettiler. Onun yoldaşları da kaçtılar ve her biri kendi evine geri döndü. Bir süre sonra Khatchig'in oğulları, batı bölgelerinden, babalarının ve küçük kardeşlerinin ölüm haberini aldıkları yere geri döndüler. Onlar yas kıyafetleri giydiler ve bol bol gözyaşı döktüler. **Büyük oğul Hasan, komşu bölgede ikamet eden bir Bozkurt <Kurde> reisini** (reis) yanına çağırarak ona bin adet tahegan verdi; ona Salamasd'a gitmesini ve Thor'évan bölgesindeki tüm sakinlerin silahsız olduğunu, dolayısıyla orada bulunan çok sayıdaki koyun sürüsünü ele geçirmeyi teklif etmesini tavsiye etti, zira tarlalarda sadece çobanlar vardı. Bu talimatları harfiyen yerine getiren reis, dinsizlerin üzerine çullandı, onları bozguna uğrattı ve 4.000 kişiyi kılıçtan geçirdi. Khatchig'in oğullarının yaşadığı bu büyük sevinç, onların yas elbiselerini çıkarmalarını ve kalplerindeki kederi terk etmelerini sağladı.
Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in Dipnotu:
Ricoldus de Monte Crucis'tir (Ricoldo da Monte di Croce). seyahatnamesinde Curti Kelimesinin Fars dilinde Bozkurt Lupi olduğunu yazar.

Bölüm LXIV

492 yılının başlangıcında (11 mart 1043 - 9 mart 1044), Konstantin olarak da adlandırılan Monomaque, Konstantinopolis'te tahta çıktı (1). Bu yıl Romalılar büyük bir savaşa katlanmak zorunda kaldılar. Daha önce kendisini Edessa'nın efendisi kılan Maniace, kendisini Monomaque ilan etti ve tacı başına koydu. Batı'nın tüm güçlerini sancağı altında topladı ve İmparatorluğun bu bölgesindeki halkları kendi davasına çağırır. Kendi safında savaşan askere ilham verdiği terör büyüktü, çünkü o savaşlarda mutlu ve kanıtlanmış bir cesarete sahip bir savaşçıydı. Buna karşılık İmparator Monomaque, tahtı talep etmek üzere bir hüner unvanı yapan Maniace'a karşı koymak üzere tüm devletleri genelindeki güçleri ve ayrıca Ermenileri topladı ve Batı'ya doğru yürüdü. Romalılar dehşet içindeydi. Ancak iki taraf birbiriyle karşılaşmadan önce, Tanrı'nın gazabı Maniace'a vurdu ve defalarca galip gelmiş bu savaşçı aniden öldü. Bu kötü adam var olmaktan çıktığında, barış yeniden sağlandı ve isyancılar kaçtı. Monomaque, bunlardan birkaçını görev bilincine döndürdükten sonra Konstantinopolis'e geri döndü (2).

Bölüm LXV

Bu dönemde, hain Sarkis haince tuzaklarına yol vermeye başladı. Monomaque'a, Ermenistan kralı Kakig'i Konstantinopolis'e kendisine gelmeye davet etmesini, onu bir dostluk bahanesiyle oraya çekmesini ve Ani şehrini elinden almasını önerdi. Bu tavsiye İmparator'un fazlasıyla hoşuna gitti ve kalbinde kötülük bitkisi yeşerdi,

Ermenistan krallığının mülkünü ele geçirme arzusuyla doldu. Kakig'e en ciddi yeminleri içeren bir mektup yazdı ve utancını o kadar ileri götürdü ki, bu mektuba İncil'in ve kutsal Haç'ın gönderilmesini samimiyetinin bir güvencesi olarak ekledi. Ermenistan kralını bu şekilde kendisine gelmeye ikna etti ve sanki kralın arzusunu tatmin edecekmiş gibi davrandı. Kakig ilk başta reddetti, çünkü Romalıların ikiyüzlülüğünü biliyordu. Ancak hain Sarkis ve onunla anlaşma içinde olan diğer soylular, Kakig'in huzuruna çıktılar ve onu bu yolculuğa çıkmaya zorladılar: "Ey Kral, dediler ona, neden böyle yeminlerden sonra tereddüt ediyorsun, İncil'in ve kutsal Haç'ın gönderilmesiyle onaylanmış yeminlerden sonra? Bizim tarafımızdan hiçbir şeyden korkma; gerekirse senin için ölürüz." Sözlerinin doğruluğuna garantör olarak Aziz Pierre'i aldılar ve en korkunç yeminleri ettiler. Bedenin ve Oğul Tanrı'nın kanının kutsal Gizemini getirdiler ve kalemi bu canlı kana batırarak, kendileri ve patrik bu yemini yazılı olarak onayladılar. Kakig bunun üzerine Konstantinopolis için yola çıktı. Varışında, tüm şehir onu karşılamak için kalabalık halinde dışarı çıktı ve onu büyük bir ihtişamla ve rütbesine uygun onurlarla imparatorun huzuruna götürdüler. Bir süre boyunca, Monomaque ona büyük bir seçkinlikle davrandı. Ancak İsa Mesih'in kanıyla yeminlerini mühürlemiş olan o hain rehineler, Monomaque'a, içinde şu sözlerin bulunduğu bir mektupla birlikte Ani'nin kırk anahtarını gönderdiler: "Ani ve tüm Doğu sana verilmiştir." İmparator Kakig'i çağırtarak ona sarayının ve şehrinin anahtarlarını gösterdi, ayrıca kendisine gönderilen mektubu da göstererek ona dedi ki: "Bana Ani ve tüm Doğu verildi." O anda Kakig bir ihanetin kurbanı olduğunu anladı; inleyerek ve gözyaşlarına boğularak haykırdı: "Mesih, benimle beni aldatanlar arasında yargıç olsun!" Sonra Monomaque'a dedi ki: "Ben tek sahibiyim ve Ermenistan'ın hükümdarıyım ve krallığımı senin ellerine bırakmıyorum, çünkü beni buraya hileyle çektin." Bu ret durumunda uzun süre direndi; fakat sonunda bu zor durumdan çıkmanın hiçbir yolunun olmadığını görünce bu devri kabul etti. Monomaque ona karşılık olarak Galonbegh'ad ve Bizou'yu verdi (1), ve onun Ani'ye dönmesine izin vermedi. İşte böylece Ermenistan kralının kalıtsal mülklerine el koydu. Kakig, Greklerin bu zalim ve hain ulusunun ortasında bir sürgün gibi yaşadı. Gittiği her yerde varlığı onları rahatsız ediyordu, çünkü onlara karşı krallara özgü bir haşmetle davranıyordu; kendisine ihanet eden mürtedlerin ve o sapkın ırkın ortadan kaldırdığı babalarının tahtının hatırasıyla beslediği derin bir kederi yüreğinden eksik etmiyordu.

Bölüm LXVI

493 yılının başlangıcında (10 mart 1044 - 9 mart 1045) Monomaque tüm imparatorluk genelinde büyük güçler topladı ve Ani'yi talep etmek üzere Doğu'ya gönderdi. Bu şehrin surları önüne ordusuyla gelen Accubiteur'ü (1) onların başına verdi. Monomaque, adil Kakig'in yerine çağırdığı bu hadım adama Ermenistan hükümetini vermek istiyordu, ki o Doğu halkı tarafından asla sevilmedi. Bununla birlikte sakinler şehirlerini teslim etmeye razı olmadılar; saldırganlarına lanetler yağdırarak krallarını hararetle geri istediler. Genel bir huruç hareketi yaptılar ve Ani kapısı önünde büyük bir savaş yapıldı. Romalıları bozguna uğrattılar, onları katlederek kovaladılar ve kamplarını yağmaladılar. Bu parlak zaferden sonra, Romalıların kendi topraklarına çekileceğini düşünerek sevinç içinde surlarının içine

döndüler. Accubiteur, kışlık karargahını Ough'thik'te (2) kurdu. Ermeniler, krallarının kendilerine geri verilmeyeceğini ve kendilerini yöneten satrapların kendilerine ihanet ettiğini öğrendiklerinde, tüm ulus gözyaşlarına boğuldu. Ani sakinleri, eski hükümdarlarının mezarları etrafında yüzüstü kapanarak, şeflerinin uğradığı kayıp ve ulusal tahtlarının yıkılışı karşısında acı acı ağladılar; Kakig and la race des Bagratides üzerine ağlarken, bu prense karşı suiistimalde bulunmuş olanlara korkunç beddualar ediyorlardı. Ancak sonunda durumun çaresiz olduğunu gören sakinler ve birlikler istenilen şeye razı oldular. Accubiteur'ün gelmesini yazdılar, ona sadakat yemini ettiler ve kendilerini ona teslim ettiler. Bagratuni hanedanının sonu böyle oldu.

Bölüm LXVII

494 yılının başlangıcında (10 mart 1045 - 9 mart 1046) Tanrı'nın gazabı tüm imparatorluk üzerine korkunç bir şekilde patlak verdi: Tanrı yaratıklarına öfkeli bir bakış fırlattı. Yeryüzünü sarsan korkunç bir deprem oldu, peygamberin şu sözünü doğrulayarak: "O yeryüzüne bakar ve onu titretir." (Mezmur CIII, 32). İşte böylece tüm dünya sarsıldı. Eghregh'iats bölgesinde birçok kilise temellerine kadar çöktü ve Erzen-ga şehri tamamen yıkıldı (1). Toprak şiddetle yarıldı; erkekler ve kadınlar derinliklerinde yutuldular ve günlerce bu uçurumlardan acıklı çığlıkların yükseldiği duyuldu. Bu durum yaz aylarındaydı ve bu bela her gün tekrarlanıyordu. Günahlarımız yüzünden Tanrı'nın bize uğrattığı felaketleri tarif etmek imkansız olurdu. O yaz, karanlık ve sis genel ve o kadar yoğun oldu ki, güneş ve ay sadece kan renginde göründü. Bu iki yıldız tepe noktasına yükseldiğinde, bu elli yıl sürdü (2).

Bölüm LXVIII

Sonbaharda Romalılar Tevin şehrine karşı yürüdüler. Savaş başladığında, göksel intikamın etkilerini hissettiler: Kafirlere yenildiler ve bozguna uğradılar, bu da korkunç bir katliama yol açtı. Ordularının büyük bir kısmı yok edildi veya köleliğe mahkum edildi (1). Hayatta kalanlar arasında general, Ermenilerin şefi Vahram ve Tevin surları altında aksiyon sırasında öldürülen oğlu Grégoire vardı.

Bölüm LXIX

Bu yıl, Pers ülkesinden gelen büyük bir felaket yaşandı. Büyük Sultan'ın evinden çıkmış üç kardeş, yani: Bangh'i, Bough'i ve Anazougli, yanlarında çok sayıda askerle müslümanların ülkesine ilerlediler ve çadırlarını Aras nehrinin kıyısına, Musul topraklarına kurdular. Bu şehrin efendisi olan Koreisch (Kourésch) (2) adlı Musul Türklerinin şefi, bu şehrin soylusu, yanına bir ordu alarak Arapların başına geçti ve düşmanların karşısına çıktı. Büyük bir savaş yapıldı, bu savaşta Türkler Araplara karşı zafer kazandı, onları kaçmaya zorladı ve onların kadınlarını ve çocuklarını ele geçirdi. Emir Koreisch beyaz bir bayrak taşıyarak kaçtı. Yurttaşlarına sığındı ve Türklerin üzerine büyük güçlerle geri döndü. Şiddetli bir savaştan sonra Türkleri yendi ve onlardan sadece kendilerinden aldıkları ganimetleri değil, aynı zamanda kendilerine ait olanları da geri aldı. Türkler Bagh'in'e (3) kadar kaçtılar ve yolu kan gölüne çevirdiler. Thelkhoum bölgesinde (4) hristiyanların katliamı çok büyüktü. Çok

sayıda esir aldıktan sonra Pers yolunu tutan hristiyanlar, Ardjęsch şehrine (5) vardılar. Bu şehir, orada vali olarak bulunan ve Catapan unvanını taşıyan Etienne (Steph'an) adında bir Romalıya bağlıydı. Pers emirleri ona zengin hediyeler göndererek ülkelerine geri dönmek için geçiş izni istediler. Ancak gururla dolu olan Etienne, onlara saldırmaya kalkıştı, alt edildi ve büyük kayıplar verdi. Kendisini götürdükleri Her şehrinde Türklerin ellerine düştü ve orada korkunç işkenceler içinde öldü. Onu yüzdüler ve derisini samanla doldurarak surlara astılar. Etienne'in ailesi, cesedini ve derisini 10.000 tahégan (6) bedelle geri alan yakın akrabalarından oluşuyordu.

Bölüm LXX
495 yılında (10 mart 1046 - 9 mart 1047), Monomaque birlikleri topladı ve onları imparatorluğun en yüksek makam sahiplerinden birinin, yani nuque [Catacalon le Brûlé], Télédarche (Déliarkh) (1) komutası altına verdi. Bu kişi, zorlu bir ordunun başında Doğu'ya yürüdü, Tevin ve gelip kentin kapılarına ordugah kurdu. Kış dönemi olduğu için, soğuğun şiddeti, karın bolluğu kuşatma yapmalarını engelledi; bu şekilde bu şehir yenilmez kaldı, ardından Romalıların ülkesine geri döndü.

Bölüm LXXI
Ermeni döneminin yenilenmesi 496 yılını (10 mart 1047 - 8 mart 1048) getirdiğinde, Télédarche Tevin'e karşı heybetli güçlerle geri döndü. Şehirde bir dizi zulüm gerçekleştirdi ve bu eyalette çaresizlik saçarak müslümanları katletti ve onları köleliğe mahkum etti. Bundan sonra geri çekilmesini sakince gerçekleştirdi (1).

Bölüm LXXII
Aynı yıl, Andrinople (Anternapolis) kökenli, Thornig adında bir patrice (1) Monomaque'a karşı ayaklandı. O, batı genelinde ve Goths (Kount) ülkesinde sayısız asker toplamış olan cesur ve ürkütücü bir savaşçıydı; Konstantinopolis'e doğru yürüdü. Bu şehri çaresizliğe sürükledi ve en kritik duruma düşürdü. İmparator onunla boy ölçüşmek için dışarı çıkmaya cesaret edemedi. Sakinler bu kuşatmanın şiddetinden o kadar acı çekiyorlardı ki, çamur ve taşlarla şehrin kapılarından birini kapattılar. Thornig'in onlara karşı yürüttüğü savaş o kadar acımasızdı ki, surların dışında bulunan Saint Anargyres yapısını temelinden yıktı ve kilisenin tüm zenginliklerini Aziz Şehitlerin denize attı (2). Ancak Monomaque ve büyükler, dehşet içinde ve durumlarının umutsuz olduğunu, her türlü askeri direnişin imkansız olduğunu düşünerek, patrik ile uyum içinde, hadımların en haince entrikasını tasarladılar. Kendisini kandırmak, o an için ona Sezar unvanı ve itibarını vermek ve Monomaque'ın ölümünden sonra da tahtı, tacı vermek üzere en kutsal yeminleri etmek için ona yazdılar. Bu mektup ve bu yeminler Thornig'i samimiyetlerine ikna etti. Kitaplarda kayıtlı olarak bulduğu bu yeminler, Monomaque'ın ölümünden sonra tahta geçmeye hakkı olduğunu belirtiyordu. Patrik, rahipler ve büyükler hemen Thornig'in huzuruna çıktılar ve yeminlerini yenilediler. Barış yapılmış ve dostluk kurulmuş olarak onu Konstantinopolis'e getirdiler. Ancak birkaç günün sonunda, tanık tuttukları Tanrı'ya karşı ettikleri yemini bozarak Romalıların adetine uygun olarak, sahte

yeminler kullanarak büyükleri aldatma alışkanlığıyla davrandılar. Cesur Thornig görme yetisinden mahrum bırakıldı.

Bölüm LXXIII

498 yılında (9 mart 1049 - 8 mart 1050), Monomaque Sezar'ın hükümdarlığı altında, Ermenistan'ın egemenliğini yıkan hainlik ve yalan yere yemin etme olayının ardından ve katoliklik patriği aziz Pierre döneminde, ilahi gazabın bir işareti olan bir felaket, Thogrul Sulthan'ın emriyle Pers ülkesinden bizim üzerimize geldi. Onun divanından çıkan, biri Ibrahim (Aprézim) ve diğeri Koutoulmisch (Ketelmousch) adında iki general, Ermenistan'ak karşı muazzam bir ordunun başına geçtiler. Romalılar sayesinde bu ülkenin başsız ve savunmasız olduğunu biliyorlardı, çünkü Romalılar Doğu'nun elinden cesur savaşçıları olan her şeyi almış ve onların yerine sadece hadımları göndermişlerdi (1). İlk olarak Ermenistan'ın ünlü ve kalabalık şehri olan ve Ardzen (2) olarak adlandırılan şehre yöneldiler. Şehrin surlardan yoksun olmadığını ve içinde çok sayıda erkek ve kadının yanı sıra muazzam altın ve gümüş hazineleri barındırdığını biliyorlardı. Kafirlerin gelişini gören sakinler, onları geri püskürtmek için dışarı çıktılar. Şehrin surları önünde çetin bir savaş başladı. Günün büyük bir bölümünde sürdü ve kırsal alanlar kanla kaplandı; çünkü sığınacak hiçbir yer yoktu ve ölüme gidenlerin hiçbirine yardım eli uzanmıyordu. Sonnalarında, taşla ezilenlerin hepsi arkalarını döndüler ve kafirler, nüfusu 150.000 civarında olan şehre girerek orada bulunan herkesi katlettiler. Ele geçirdikleri altın, gümüş ve brokar kumaşları anlatmak gereksiz olurdu; bunları taşımak için miktar yetersiz kalıyor. Birçok insandan, Ibrahim'in hazineleri götürdüğü o chorévêque Tavithoug (3) hakkında, onları taşımak için kırk devenin gerektiğini ve Ardzen'deki ahırlarından sekiz yüz altmış sığırın çıktığını sıklıkla anlattıklarını duydum. Bu felaket sırasında, içinde sekiz yüz kilisenin ayin yaptığı Ardzen'de sekiz yüz kilise vardı. Bu güzel ve soylu şehrin düşüşü, bu korkunç katliamla gerçekleşti. Asilzadelerin ve rahiplerin ölümü, bedenleri gömülmeden kalan, yırtıcı hayvanların ve vahşi kuşların avı haline gelenlerin ölümü, yüksek soydan kadınların çocuklarıyla birlikte Pers ülkesine köle olarak götürülmesi ve ebedi köleliğe mahkum edilmesi nasıl anlatılır, dil gözyaşlarıyla boğulur! Bu, Ermenistan'ın felaketlerinin başlangıcı oldu. Bu acı verici hikayeye dikkatli bir kulak verin. Doğu'nun yok edilişi yıldan yıla birbirini izledi ve bu yıkımda ilk ele geçirilen ve yok olan şehir Ardzen oldu. Ancak Monomaque, bu acı haberi aldıktan sonra, ordunun komutasını general Catacalon (A), Grégoire (Magistros), Vaçag'ın oğlu ve Rad'ın kardeşi Libarid'e emanet ettiği yeni bir ordu kurdu. Bu güçler, Persleri geri püskürtmek için dikkate değer olan bu kuvvetlerin başında Ermenistan'a vardılar (5).

Bölüm LXXIV

Aynı yıl, Monomaque katoliklik patrik aziz Pierre'e, onunla Konstantinopolis'te buluşması için kendisine gelmesini emreden bir mektup yazdı. Patrik bu emre uymakta acele etti. Ancak Romalıların Doğu'ya bir daha dönmesine izin vermeyeceğini düşünerek, Ermeni ritine göre kutsamaya hizmet eden kutsal yağ olan myron'un (1) muhafazası için her türlü övgüye layık bir adam olan senyör Khatchig'i halefi olarak atadı. Onu Akhourian nehrine gömdü, kaplar içine kapattı ve

orada 400 livre ağırlığında yağ vardı. Bu değerli emanetin Romalıların eline geçmesini önlemek istiyordu; ve bu emanet bugüne kadar orada kaldı. Geceleyin, Ani kapısının yakınındaki bir yerde onu sakladı. Sonra evlerine bağlı soylulardan oluşan, hepsi yüksek dereceden olan 300 kişi ve silahlı, doktorlar, piskoposlar, rahiplerden oluşan, sayısı 110'u bulan, katır sırtında gidenler ve 200 yaya hizmetçi ile yola çıktı. Aziz Pierre'in ardından ilk gelen ve en ünlüsü olan, her şeyden önce saygıdeğer Poulkhar; seçkin Khatchadour, şansölye; Thaddée (Thatéos), edebiyat alanında eşsiz bir adam; Georges (Kéork) K'arnégh'etsi; Jean (Ohannès) K'arnégh'etsi; Matthieu (Mathéos), Hagh'pad manastırından; Mekhithar de Knair; Diranoun Gabanetsi, filozof; Mekhitharig; Vartan, Sanahin manastırından; Basile (Parsegh') Paschkhadetsi; seçkin ve saygıdeğer Elisée (Egh'ischê); Basile (Parsegh'), kardeşi; Georges, Tchoulabag-tzak lakaplı; senyörler Ephrem, Ananie ve Khatchig. Tüm bu doktorlar, filozoflar ve bilgeler, geçmişin ve yeninin bilgisinde derinleşmiş olanlar, saygıdeğer senyör Pierre ile birlikte Konstantinopolis yolunu tuttular. Geldiklerini öğrenen sakinler, imparatorluğun büyükleriyle birlikte patrik (2) imparatoru görmeye gittikten sonra, saraya doğru büyük bir kalabalık halinde akın ettiler. Pierre'in önüne koştular ve onu büyük bir ihtişamla Sainte-Sophie'ye götürdüler. Orada, imparator ve patrik (2) onu karşılamaya geldiler, onu muazzam bir saraya götürdüler. Monomaque tüm masraflarının karşılanmasını emretti ve ilk gün ona bir centenarium (3) verdi. Ertesi gün Pierre, imparatora yaptığı ziyaretin ardından patriğe gitmek üzere saraydan ayrıldı. İmparatorluktan gelen bu prens, onun gelişini öğrenerek önüne çıktı ve ona saygıyla yaklaşarak, senyör Elisée'nin patrik çekilirken oturduğu o altın tahta oturmasını emretti. Hizmetliler onu zorla geri çekmeye çalışırken, Elisée onu güçle tuttu. Monomaque bu direncin nedenini sordu, Elisée ona cevap verdi: Ey prens, bu taht bir patrik tahtıdır ve burası senin oturmana uygun değildir, eğer o senyör Pierre değilse. Monomaque bu cevabı çok beğendi ve dedi ki: Bırakın bu patrik tahtını. Sonra aziz Elisée'ye seslenerek: İşte bu taht, size yirmi bin tahégan vereceğim; onu efendiniz senyör [patrik] için saklayın, ta ki ondan başkası oraya oturmasın. Pierre, Romalıların ortasında Konstantinopolis'te dört yıl geçirdi, en büyük saygıyla karşılandı ve her gün onun saygınlığını ve onurlarını artırmak için çalışıldı. İmparatorun yanına gittiğinde, önünde patriklik asası taşınırdı ve bu prens onu fark ettiği andan itibaren ayaklarına kapanırdı. Sarayının büyüklerine, senyör Pierre'in önünden asla saygısızca geçmemelerini emretti. Zamanla, imparator ve patrik [Konstantinopolis] ona zengin hediyeler, brokar giysiler, çok miktarda altın ve gümüş verdiler. Monomaque ayrıca samaison soylularına başka nişanlar ve unvanlar verdi ve onu synkelle (4) rütbesine, yeğenini (Pierre'in kız kardeşi) aziz Ananie'nin koruyucusu rütbesine yükseltti; ardından her türlü değerli kıyafetten patriğe hediyeler verdikten sonra, onu büyük bir lütufla ve cömertlik işaretleriyle geri gönderdi. Pierre, Ani'ye dönemediği için Sivas'ta, Senekerim'in oğullarının yanında ikametgahını kurdu ve orada büyük bir saygı gördü. Ancak Doğu'nun Grek birlikleri gelmiş olduğundan, Catacalon, Aaron (Ar'don) Vesta (5) ve Rad'ın oğlu Vaçag'ın oğlu Grégoire, Gaboudrou kalesinin yakınında, Ardchovid (6) bölgesinde bulunan Ermenilerin efendisi Libarid'i çağırdılar. Türkler onların yaklaştığını öğrenince durdular, Romalılar ise Elisée (7) bölgesinde ordugah

kurmuşlardı. Kafirler Libarid'in tarafından ilerlerken, o, cesur bir savaşçı olan yeğeni Tchordouanel'i (kardeşinin oğlu) çağırdı; Türkler geceleyin saldırmaya başladılar ve savaşın gürültüsü Libarid'in kulaklarında yankılandı. Koşun, diye bağırdı, kafirler bizi kuşattı. O cevap verdi: Bugün cumartesidir ve bu gün Ermenilerin savaşacağı bir gün değildir. Ancak Tchordouanel, bir aslana benzer şekilde, karanlıkta düşmanlara darbe indiriyor ve onları güçlü bir şekilde itiyordu, ta ki bir ok gelip onu çenesinden vurana ve boynundan çıkana kadar; hemen oracıkta can verdi. Libarid, onun ölümünü öğrenince, ovada büyük bir bozguna uğrayan ve burayı bir kan gölüne çeviren Türklerin üzerine atıldı. Onun bu kahramanlıklarına tanık olan Romalılar ona ihanet ettiler, onu kafirlerin ortasında bırakıp kaçtılar; böylece kendilerini korumak için kaçtılar. Bu manzarayı gören Türkler tekrar saldırıya geçtiler ve kafirler çok sayıda Ermeni ve Grek katletti, geri kalanları da kaçmaya zorladılar. Libarid'i esir aldılar ve onu Khorassan'a (7), Thogrul Sulthan'ın (8) yanına götürdüler. O, cesareti her türlü sınavdan geçmiş olan bu prensi zaten uzun zamandır ününden dolayı tanıyordu. İki yıl boyunca onun yanında kaldı ve birçok cesaret örneğiyle kendini gösterdi. Orada bir nur, güçlü ve cesur bir adam bulunuyordu ki, sultanın izniyle Libarid ile dövüşmeye girişti: Libarid rakibini yendi ve onu öldürdü. Ödül olarak Thogrul ona özgürlüğünü geri verdi ve onu çok sayıda hediye ile Romalıların ülkesine geri gönderdi. Prens georgien sevinç içinde Konstantinopolis'e, Monomaque'ın yanına döndü; imparator onun dönüşüne ve gösterdiği lütuf ve cömertlik belirtilerine hayran kaldı. Karısına ve çocuklarına kavuşması için dönmesine izin verdi. Libarid doğuştan georgien idi ve Rad ile Zoiad'ın (9) erkek kardeşiydi. O, şanlı savaşçılar yetiştirmiş bir aileden geliyordu.

Bölüm LXXV

499 yılında (9 mart 1050 - 8 mart 1051), Romalılar korkunç saldırılara katlanmak zorunda kaldılar. Çok sayıda eyalet harap edildi ve katliama uğratıldı, cesetleri yemeye hevesli, hain ve iğrenç bir halk olan Patzinaces (Badzinag) (1), vahşi ve kan dökücü canavarlar tarafından yıkıma uğratıldı. Çünkü Serpens (2) ulusu onların topraklarının sınırlarını aşarak, önlerindeki Khardêsch'leri (3) sürdü. Göç eden bu Khardêsch'ler Ouzes'leri (4) ve Patzinaces'leri püskürttüler ve tüm bu halklar öfkelerini Romalıların üzerine çevirdiler. Konstantinopolis en büyük felaketlere maruz kaldı ve en asil şahsiyetler köle olarak sürüklendi. Romalıların bu yıl çektiği tüm sıkıntıları anlatmak imkansız olurdu. Çünkü bu kitleler korkunç yağmalarda bulundular. Dehşete düşen imparator, sayıları sayılamayacak kadar çok olduğu için onları püskürtmek üzere şehrinden dışarı çıkmaya cesaret edemedi. İmparatorluğun toprakları üzerinde uzun süre yıkım yarattıktan sonra kendi yurtlarına döndüler ve huzur yeniden sağlandı (5).

Bölüm LXXVI

500 yılının sonuna doğru (9 mart 1051 - 7 mart 1052), imparator Monomaque'a zehirli bir ihbarda bulunuldu. Hain diller, Bagh'in bölgesinde ikamet eden Ermeni soylularına karşı iftira dolu sözler fısıldadılar. Onların emirlere karşı geldiklerini ve isyan etme niyetinde olduklarını söylediler; imparator askerlerini Bagh'in'e gönderdi

ve hemen o masum insanların üzerine kötülüğünün zehrini akıtmaya ve bu bölgedeki her şeye zalimce davranmaya başladı; ve bu soyluları onurlarından mahrum bıraktı. Monomaque buraya, Sultan'ın gerçek bir generali olan Ber'os (1) adında iğrenç bir adam göndermişti. Bu adam dört prensi ele geçirmeyi başardı, bunlar: Abel'in oğlu, seçkin savaşçı Harbig, David, Léon ve Constantin ile diğer bazı şeflerdi. Bunun üzerine tüm şefler gizlice anlaştılar ve her biri kendi müstahkem şatosuna çekilerek planlarını cumartesi sabahı uygulamaya koymak üzere yeminle karşılıklı söz verdiler. Ancak müttefiklerden biri olan Thelbangh'd (2) senyörü Thorocag, yeminini bozarak Ber'os'a şeflerin onun çağrısına uymama kararı aldıklarını bildirdi. Bu ihanetten habersiz olan Abel'in oğulları, kendilerine haber verildiği üzere, Thelkhoum bölgesinin yakınında bulunan Argni büyük kalesinde belirlenen günde bir araya geldiler, oysa diğer müttefikler Ber'os'a boyun eğmişlerdi. Ber'os Abel'in dört oğlunun ne yaptığını öğrenince, büyük güçlerle Argni'ye doğru ilerledi. İlk başta bu yerin heybetli görünüşü onu derinden şaşırttı ve ona saldırmaya cesaret edemedi, çünkü burası çok yüksekte kurulmuştu ve zapt edilemez görünüyordu, yaklaşmak bile imkansızdı. Hemen en iğrenç düşünceyi tasarladı ve bunu uygulamaya koymaya karar verdi. Bana kim Harbig'in kafasını getirirse, imparatordan büyük bir meblağ, unvanlar ve onurlar alacaktır dedi. Bu vaat hemen çocukluk arkadaşları ve Harbig'in kalede onunla birlikte bulunan eski dostları tarafından öğrenildi; bunlar Judas'ın ve kardeşinin katili Kain'in hainçe ihanetini tasarladılar. Kalenin yakınında olmayan ve Harbig'in birkaç adamıyla konuşlanıp nöbet tuttuğu yerin karşısında bir yer vardı. Üç gün boyunca tek bir an bile uyumamıştı. Sonunda korumaları ona dediler ki: Efendimiz, neden kendinize birkaç anlık dinlenme vermiyorsunuz? İşte biz hayatımızı sizin için feda etmeye hazırız. Harbig onlara inandı ve uyumaya gitti, çünkü aşırı yorgunluktan bitap düşmüştü. Uykunun derinliklerine daldığı anda, hain arkadaşlar bir kılıçla kafasını kestiler ve o gece bu kanlı kafayı vali Ber'os'a getirmeye geldiler. Ancak bu suç katillere hiçbir fayda sağlamadı, çünkü lanetlerden başka hiçbir şey kazanmadılar. Ber'os Harbig'in kafasının bir mızrağın ucuna takılmasını ve kalenin karşısına dikilmesini emretti. Gün ağardığında, Abel'in kardeşleri bunu gördüler, tanıdılar ve hemen buranın kapılarını açtiler; başlarının üzerine toprak saçarak ve gözyaşlarına boğularak üçü de bu zavallı naaşın önünde yere kapandılar. Ağıtları o kadar yürek burkucuydu ki kampın tüm askerleri gözyaşı döktü ve inlemelerinin yankısıyla havayı doldurdu. İşte bu hainlik eylemiyle Ber'os Argni'nin efendisi oldu. Harbig'in kardeşlerini Konstantinopolis'e, Monomaque'ın yanına götürdü. Varışlarında, imparator ve tüm Grekler bu genç prenslerin korkutucu cüsseleri karşısında şaşkınlıklarını gizleyemediler. Boyları normal Greklerin omuz hizasını aşan bu gençlerin heybetinden daha ihtişamlı bir şey olamazdı. Yüzlerinin güzelliği onları kötü bir muameleden kurtardı; ve imparator onları bir adaya sürmekle yetindi. David, Léon ve Constantin'in kaderi böyle oldu, üçü de aynı derecede cesur ve Ermenistan'ın büyükleri arasında en soylulardandı.

Birinci Kısım Sonu

CHRONIQUE

DE MATTHIEU D'ÉDESSE.

PREMIÈRE PARTIE.

I. En l'année 401 de l'ère arménienne (2 avril 952 – 1 avril 953) (1), une famine terrible désola un grand nombre de pays. Dans les contrées du sud (2), chez les Dadjigs (musulmans) (3), ce fléau se fit sentir avec une violence extrême, mais nulle part comme dans toute la Mésopotamie. Dans une foule de lieux, et notamment à Edesse (Our'ha) (4), cette célèbre métropole, restaurée par le roi d'Arménie Tigrane (Dikran) (5), les populations furent en proie à toutes sortes de tourments et de calamités. La famine dura sept ans, pendant lesquels elle fit périr une multitude incalculable de personnes. Chez les musulmans, la mortalité fut très-grande; elle emporta aussi un nombre immense de chrétiens. Il y avait cinq ans que ce fléau régnait, lorsque les sauterelles se répandirent du fond de cette province par nuées aussi épaisses que

le sable de la mer, et ravageant toutes les campagnes, augmentèrent la rigueur de la famine. Une foule de gens, exaspérés par les angoisses de la faim, se précipitaient avec la cruauté des bêtes féroces, les uns sur les autres, et s'entredévoraient. Les grands et les riches étaient réduits à se nourrir de légumes et de fruits, car la mortalité avait détruit les bestiaux. Beaucoup de villages et de provinces perdirent leurs habitants, et depuis lors ne se sont plus repeuplés.

II. En l'année ٤07 (1 avril 958 - 31 mars 959), les musulmans se réunirent en corps d'armée à Edesse et dans toute la province qui dépend de cette ville. Ayant traversé en nombre immense l'Euphrate, ils marchèrent contre la place forte de Samosate (Samousad) (1). L'accubiteur (2), général des Romains, homme vaillant et courageux, s'avança à leur rencontre. L'action s'engagea sous les murs de Samosate; les musulmans battirent dans cette journée les troupes romaines (3) et en firent un grand carnage. Au bout de quelques jours ils prirent Samosate. Cette ville est dans le voisinage d'Edesse.

III. L'an ٤08 (1 avril 959 - 30 mars 960), l'empereur (1) Romain (Romanos) (2), ayant rassemblé une armée, entreprit une expédition contre les musulmans. Ayant franchi l'Océan (3) sur une flotte, il s'avança contre la grande île de Crète (Grid), et après une lutte acharnée, il l'enleva aux Egyptiens, car toutes les îles et tous les pays situés sur le bord de la mer étaient au pouvoir des musulmans depuis quatre cents ans (٤). Cette même année, les Arméniens défirent Hamdoun (5), général des musulmans.

IV. En l'année ٤10 (31 mars 961 - 30 mars 962), les musulmans (1) s'emparèrent d'Anazarbe (Anavarza) et d'Alep (Halab), sur le roi d'Égypte (2), et exterminèrent les chrétiens, en nombre beaucoup plus considérable que leurs propres coréligionnaires.

V. Cette même année, le général des Arméniens (1) réunit le corps des troupes régulières (2), qui comptait ٤5,000 hommes d'une bravoure éprouvée, et l'élite de l'armée royale. Tous les satrapes d'Arménie se rendirent auprès du saint patriarche Ananie (3), afin de s'entendre avec lui pour donner l'onction royale à Aschod, père de Kakig (٤), comme on l'avait conférée à ses aïeux; car ce prince ne s'était pas encore assis sur le trône d'Arménie et n'avait pas placé la couronne sur sa tête.

VI. Ils appelèrent, en le pressant par de vives instances, l'éminent seigneur Jean (Ohannès), catholicos des Agh'ouans (Albanie) (1), et quarante évêques avec lui. Ils convoquèrent aussi, avec une pompe digne de son rang, le saint et pieux roi de ce pays, Ph'ilibbê, fils de Kotchazkaz, fils de Vatchakan, ses prédécesseurs sur le trône (2). Il y eut alors une réunion imposante dans la ville d'Ani, qui est aujourd'hui une résidence royale. Aschod fut sacré comme l'avaient été ses ancêtres, et il monta sur le trône qu'ils avaient possédé. Toute la nation fut dans la joie en contemplant la restauration de cette antique monarchie que nos pères avaient vue fleurir. Mais ce qui charmait tout le monde, c'était la bravoure de Kakig, qui était un vaillant guerrier. A cette époque eut lieu le dénombrement de ses troupes, qui se montaient à 100,000 hommes tout équipés, et qui s'étaient illustrés par leurs prouesses;

car, semblables à des lionceaux ou à des aiglons, ils ne respiraient que les combats. Tous les souverains des pays voisins, celui des Aph'khaz (3), des Grecs (٤), des Babyloniens (5) et des Perses (6), ayant appris l'élévation d'Aschod, lui envoyèrent, avec des protestations d'amitié, des présents considérables comme un témoignage d'honneur rendu au roi d'Arménie. Après quoi le roi des Agh'ouans, Ph'ilibbê, et le catholicos, le seigneur Jean, les évêques et les troupes qui les avaient accompagnés, se retirèrent chargés de cadeaux et comblés de prévenances dans leur pays, où s'élève le trône de saint Thaddée, qui, avec saint Barthélemy, fut le premier apôtre de la Grande Arménie (7).

Au bout de deux ans mourut l'empereur Romain l'Ancien (8), laissant deux fils, Basile et Constantin (9). L'année ٤12 (31 mars 963 - 29 mars 96٤), Nicéphore (Niguiph'ôr) régna sur les Grecs (10). C'était un homme de bien, saint, animé de l'amour de Dieu, plein de vertu et de justice, et en même temps brave et heureux dans toutes ses guerres. Miséricordieux pour tous les fidèles du Christ, il visitait les veuves et les captifs, et nourrissait les orphelins et les pauvres (11). Ayant réuni une armée immense, il traversa la mer Océane et marcha contre les musulmans, rugissant comme un lion. Il s'avança avec impétuosité contre la Cilicie, et après avoir remporté une insigne victoire, il se rendit maître de la célèbre ville de Tarse (12). De là il vint s'emparer d'Adana, de Mecis (Mopsueste), de la grande cité d'Anazarbe; il fit un horrible carnage des musulmans et les poursuivit jusqu'aux portes d'Antioche (13). Après ces magnifiques succès, il s'en retourna, traînant

après lui une multitude de captifs et chargé de butin, et rentra à Constantinople, sa capitale. Il garda auprès de lui les fils de Romain, Basile et Constantin, et leur donna pour habitation son palais, où ils étaient traités avec une haute distinction et les plus grands honneurs.

VII. En l'année ٤12, un homme digne des derniers châtiments était retenu prisonnier dans une île; il se nommait Zimiscès (Tchemeschguig) (1). L'impératrice, infâme épouse de Nicéphore, envoya vers lui en secret, et ayant obtenu un ordre de l'empereur, elle le fit sortir de l'île où il était confiné, et le fit venir à Constantinople à l'insu de Nicéphore. Elle se ligua sous main avec lui pour qu'il tuât l'empereur, sous la promesse qu'elle lui fit de devenir sa femme et de lui donner l'empire. Zimiscès accepta cette proposition, et un soir que Nicéphore, ce prince pieux, assis sur son trône, lisait à la lueur de flambeaux de cire l'Écriture sainte, l'impératrice étant survenue, attacha fortement autour de lui l'épée qu'il avait à son côté. Puis elle alla trouver son complice et lui remit de sa propre main un glaive destiné à trancher la vie du juste. Zimiscès étant entré furtivement dans la chambre de l'empereur, celui-ci, en l'apercevant, lui dit: « Chien enragé, que viens-tu faire ici? » Puis s'étant levé résolument, il cherchait son épée, mais il la trouva liée solidement à sa ceinture. Aussitôt Zimiscès se précipita sur lui, et, cruel comme une bête féroce, tua cet excellent prince et coupa son corps en trois morceaux. Celui-ci, nageant dans son sang, rendit l'âme à Notre-Seigneur Jésus-Christ, victime du plus atroce forfait. On découvrit alors qu'il portait sur sa chair un cilice que dissimulait la pourpre dont il était revêtu. Le sang de

l'homme de Dieu rejaillit sur la figure de ses meurtriers (2). Il fut enseveli à côté des saints rois ses prédécesseurs, dans un magnifique sépulcre (3). L'indigne Zimiscès, monté sur le trône, s'empara du gouvernement de Constantinople, et soumit tout l'empire à son autorité. Il éloigna en toute hâte d'auprès de l'infâme impératrice les fils de Romain, Basile et Constantin, et les fit conduire à Vaçagavan, dans le district de Hantzith (4), auprès de Sbramig, la mère du grand Mekhithar, afin de les soustraire au danger d'être empoisonnés. Le meurtre dont il s'était rendu coupable l'avait plongé dans une grande tristesse, et le livrait sans repos à de cuisants remords.

VIII. Vers le commencement de l'année 420 (29 mars 971 - 27 mars 972), le roi d'Arménie Kakig finit ses jours en paix (1). Sa mort fut le signal d'une rivalité et de discussions qui s'élevèrent entre ses deux fils, Jean et Aschod (2). Jean, l'aîné, était un homme savant et ingénieux, mais d'une grande obésité. Aschod avait en partage l'esprit militaire et un courage invincible et toujours heureux dans les combats. Cependant Jean s'arrogea le trône du roi son père, tandis qu'Aschod, parcourant le pays avec des troupes, le ravageait sur un grand nombre de points, et tenait la ville d'Ani investie. Il se rendit auprès de Sénékérim, roi du Vasbouragan (3), fils d'Abouçahl, fils d'Aschod, fils de Térénig, fils de Kakig, qui étaient de la race Ardzrouni, et tiraient leur origine d'Adramélek, roi d'Assyrie (4).

IX. Aschod reçut de Sénékérim des troupes ; puis il alla vers Kourkên, roi d'Antzévatsik' (1) ; de là il vint, à la tête de cette armée, à la montagne de Varak, au cou-

vent de la Sainte-Croix (2), et se prosterna devant le signe vénéré qui a porté Dieu, et devant l'image de la sainte Vierge. Comme il avait reçu des Arabes de l'or, qu'il avait apporté de Bagdad, et que lui avait donné le khalife, il prit sur ce trésor une valeur de 30,000 tahégans (3), qu'il offrit à la Sainte Croix, et en fit faire un étui pour renfermer cette sainte relique, qu'il enrichit de pierres précieuses et de perles. Puis il s'avança avec des forces considérables contre la ville royale d'Ani. Jean, apprenant l'arrivée de son frère, ordonna de faire retentir la trompette guerrière, tandis qu'il restait assis sur son trône sans bouger. A ce signal, tous les habitants se levèrent en armes, et au nombre de 40,000 fantassins et de 20,000 cavaliers, s'avancèrent contre Aschod. Sur ces entrefaites, un des chefs de l'armée du roi de Géorgie était venu en ambassade auprès de Jean ; car la mère de ce dernier et d'Aschod, la reine Gadramidtkh, était la fille du roi de Géorgie, Kourkê (4). Le chef Géorgien dit au roi : « O roi Jean, ordonne que l'on me montre seulement Aschod, et je me charge de le faire captif et de l'amener devant toi chargé de chaînes » ; car ce chef était un intrépide et invincible guerrier. Jean lui répondit : « Aschod est un homme vigoureux, comment pourras-tu le conduire en ma présence ? — Je le prendrai vivant avec son cheval, » ajouta le Géorgien. — « Tu ne mépriseras pas le lionceau, repartit le monarque, lorsque tu l'auras vu. » Lorsque l'on en vint aux mains, ce chef, qui était Aph'khaz de naissance, s'élança comme un aigle à la recherche d'Aschod, en criant de toutes ses forces : — « O Aschod, avance ! » Celui-ci ayant entendu ce défi,

devint furieux comme un léopard, et les deux adversaires coururent l'un sur l'autre. Le Géorgien ayant présenté sa lance à Aschod, celui-ci, prompt comme la foudre, passa par dessous, et le frappant de son épée sur le casque, le fendit de la tête aux pieds, quoiqu'il fût protégé par une cotte de mailles en fer, et l'étendit à terre tout de son long. Cette journée fut signalée par un combat terrible. Les habitants d'Ani furent mis si complétement en déroute, que les fuyards ne parvinrent pas à rentrer dans la ville, et tombèrent dans le fleuve Akhourian (5). Aschod se retira après cette insigne victoire. Mais au bout de quelques jours, les Bagratides (Pakradouni) et les Bahlavouni (6), et tout le reste de la noblesse qui servait dans l'armée, songèrent à rétablir la paix entre Jean et Aschod. Alors le patriarche Pierre (7) et les satrapes se rendirent auprès de ce dernier et firent une convention, qui fut sanctionnée par un serment solennel, et qui stipulait qu'Aschod serait roi des contrées voisines du district de Schirag, et commanderait hors de cette province à tout le reste de l'Arménie, et que Jean régnerait dans la ville d'Ani, et en outre, que si Jean mourait le premier, son frère deviendrait maître de tout le royaume. C'est ainsi que l'Arménie fut pacifiée.

X. Dans ce temps là, Apas (1) fut investi à Gars (Kars) de la puissance souveraine, par la volonté du chef de sa famille, Kakig, roi d'Arménie, ainsi que Kourkên (2), chez les Agh'ouans. Car l'un et l'autre étaient princes du sang royal, et relevaient de la maison de Schirag. Quant à Aschod, il ne parvint jamais de sa vie à entrer dans la ville d'Ani.

A cette époque, un certain Abirad, fils de Haçan, lequel était un des satrapes les plus considérables de l'Arménie, redoutant le roi Jean, parce qu'il s'était ligué précédemment avec Aschod (3), cessa de reconnaître l'autorité du roi, et rompant avec lui, se retira dans la ville de Tevîn, auprès d'Abou'lséwar (Abousevar) (4), général perse, avec 12,000 cavaliers. Celui-ci fit pendant longtemps grand cas d'Abirad, mais ensuite il se trouva des gens qui lui tinrent de mauvais propos sur son compte, en lui faisant entendre que si un aussi redoutable guerrier était venu le trouver avec des troupes nombreuses, c'était pour le perdre, lui et toute la nation des musulmans. L'émir ayant alors conçu dans son cœur de la haine contre le prince arménien, le manda en secret de ses troupes, sous prétexte d'avoir un entretien amical avec lui, et le fit périr.

Sari, qui était général en chef d'Abirad, ayant ramené la femme et les enfants de ce prince, ainsi que sa cavalerie, s'en vint à Ani. Jean déplora amèrement la mort si peu méritée d'Abirad, ce héros renommé dans toute l'Arménie, et donna à ses fils Abeldchahab et Vaçag, ainsi qu'à Sari, et à leurs troupes, la province et les dignités dont avait joui Abirad.

XI. A cette époque, le roi des Dilémites (Théloumni) (1), ayant réuni ses troupes, vint fondre inopinément sur le district arménien de Nik, et arriva non loin de la forteresse de Pedchni (2). Vaçag (3), généralissime des Arméniens, était assis en ce moment à un grand banquet avec son fils bien-aimé Grégoire (Krikor), et d'autres nobles de haut rang. Comme il jetait les yeux sur les endroits scabreux

de la route, il aperçut un homme arrivant en toute hâte par la partie du chemin que suivaient les piétons. Aussitôt il se mit à dire : « Voici un porteur de mauvaises nouvelles. » Et, en effet, cet homme étant parvenu à l'entrée de la forteresse de Pedchni, se mit à crier d'une voix lamentable : « Tout le district de Nik est en proie à l'ennemi ! » Aussitôt le brave Vaçag, rugissant comme un lion, se leva et revêtit sa cotte de mailles, et après lui sept nobles, ainsi que le reste de la cavalerie, au fur et à mesure qu'ils arrivaient. Le corps de la noblesse s'arma à l'imitation de Vaçag, et on vit aussi accourir le vaillant et illustre Ph'ilibbê et Georges (Kork) Tchordouanel, ainsi que d'autres, tous pleins de bravoure et accoutumés à vaincre dans les combats. Vaçag ne put résister à son ardeur et attendre que ses troupes fussent toutes réunies, car il avait 5,000 hommes sous ses ordres. Comme son courage allait jusqu'à l'orgueil, il partit avec 500 hommes seulement, et, comme un lion furieux, se jeta dans le district de Nik. Il avait confié à son fils Grégoire la garde de sa famille et de la forteresse de Pedchni. Vaçag, arrivé à un couvent, communia avec tous ses soldats, après avoir fait tous une sincère et humble confession de leurs péchés. Sur leurs pas, ils rencontrèrent un village dont tous les habitants avaient été exterminés par les infidèles. Ceux-ci ayant cerné l'église, passèrent impitoyablement au fil de l'épée les chrétiens qui s'y trouvaient renfermés. A cette vue, Vaçag fit entendre un cri terrible comme celui du lion, et s'élançant sur les infidèles avec les siens, il en tua 300. Le reste, prenant la fuite, se replia précipitamment sur le corps de l'armée ennemie, qui s'avança

aussitôt contre les chrétiens. En voyant se dérouler à leurs yeux ces innombrables bataillons, ceux-ci résolurent tous de mourir, et firent des prodiges de valeur. Tels que des loups au milieu des chèvres, ou des aigles fondant sur une troupe d'oiseaux, ils se précipitèrent avec intrépidité sur les rangs de l'ennemi, et, frappant de tous côtés, firent mordre la poussière à un grand nombre. En ce moment un guerrier sortit du milieu des bataillons des infidèles. C'était un noir (4), homme redoutable, que l'on nommait *Sept-Loups*, parce qu'il faisait des ravages, à lui seul, comme sept de ces animaux à la fois au milieu d'un troupeau de moutons. Il était même plus terrible dans les combats. Ce noir marchait pareil à une nuée ténébreuse qui retentit des grondements du tonnerre ; il faisait jaillir le feu de sa cuirasse. Il cherchait et appelait à haute voix Vaçag. Le brave Emran (5) le vit qui s'avançait comme une montagne ébranlée par la tempête. Alors il revint vers Vaçag et lui dit : « Voilà un guerrier dont le pareil pour la force et la valeur n'existe pas sur la terre. — O lion et brave Emran, répondit Vaçag, pourquoi t'épouvanter de la vue de cet homme ? Je vais le combattre et le gratifier du présent que fit David à Goliath, ce blasphémateur du nom de Dieu. » Au moment où le noir arrivait, pareil à un animal féroce, en dirigeant sa lance contre Vaçag, comme s'il eût voulu l'enlever à la pointe de cette arme, aussitôt celui-ci, se glissant sous la lance, lui porta, avec son épée d'acier, un coup sur le casque, et le pourfendit de la tête aux pieds. Les deux parties de son corps, détachées l'une de l'autre, tombèrent à terre. Cet exploit redoubla le courage des chrétiens. Accablé de fatigue, au

milieu de la lutte devenue plus acharnée et des coups d'épée qui se multipliaient, le brave Emran succomba ; car, dans cet engagement, les bataillons de la noblesse arménienne, égarés les uns loin des autres, ne purent être témoins de la mort de ceux d'entre eux qu'immolait le fer de l'ennemi.

XII. Vaçag, resté seul, se jeta comme un lion furieux au milieu des rangs des infidèles, et les traversa. Épuisé par la lutte qu'il avait soutenue, il se dirigea vers la montagne de Serguévéli (1), et voulant se reposer, il s'assit à l'ombre des rochers. Les paysans qui s'étaient enfuis l'ayant aperçu, l'un d'eux, semblable à Caïn le meurtrier, s'approcha, et l'ayant trouvé endormi de lassitude, le poussa vivement et le lança du haut d'un rocher élevé. Telle fut la fin du brave Vaçag le Bahlavouni.

XIII. Voici ce qui arriva en l'année 421 (28 mars 972 - 27 mars 973). Le général des Romains, le Grand Domestique Mleh (1), marcha avec des forces considérables contre les musulmans, et, dans une foule de rencontres, les vainquit par le secours du Christ. S'étant avancé contre la ville de Mélitène, il fit endurer aux habitants un blocus rigoureux qui leur interceptait les vivres et l'eau, et qui les contraignit à se rendre. Fier de ce succès, il vint mettre le siége devant Tigranaguerd, ville nommée aussi Amid (Amith), et qui est située sur le Tigre (Otgh'ad) (2). Les musulmans firent une sortie, et un grand combat s'engagea aux portes de la ville. Les infidèles ayant été mis en fuite et ayant essuyé des pertes considérables, rentrèrent dans la place. L'armée romaine établit son camp sur les bords du fleuve, dans un lieu appelé

Auçal, à deux portées de flèches d'Amid. Quelques jours après un châtiment, signe de la colère divine, tomba du haut du ciel sur les troupes chrétiennes. Il s'éleva un vent si violent, que la terre tremblait par le bruit qu'il produisait. La poussière soulevée par son souffle impétueux se répandit sur le camp, et, condensée en nuages épais, le couvrit entièrement, en entraînant les bagages dans le fleuve. Les hommes et les animaux étaient plongés dans les ténèbres, et ne pouvaient ouvrir les yeux, aveuglés par les tourbillons de cette effroyable poussière. L'armée romaine se trouvait ainsi enveloppée de tous côtés, sans issue pour sortir de cette terrible situation. Cependant les infidèles, témoins de ce châtiment céleste, et voyant que Dieu combattait pour eux, fondirent tous sur elle et en firent un horrible carnage. La plus grande partie de cette armée périt. Le général des Romains et ses principaux officiers furent faits prisonniers et conduits à Amid. Ces officiers, tous d'un haut rang et illustres, étaient au nombre de quarante. Les chefs musulmans, voyant la défaite des chrétiens, conçurent de grandes craintes et se dirent : « Tout le sang romain que nous avons versé ne nous profitera pas. Cette nation fondra sur nous et exterminera la race des musulmans. Eh bien ! faisons amitié et alliance avec le général et les officiers qui sont tombés entre nos mains, et après avoir reçu leur serment, nous les renverrons en paix chez eux. » Tandis qu'ils délibéraient entre eux sur ce sujet, la nouvelle du meurtre de Nicéphore (3) leur parvint. Alors ils envoyèrent ces quarante officiers au khalife (4), à Bagdad, et tous y moururent. Le Grand Domestique adressa à Constantinople une lettre

dans laquelle il avait consigné de terribles malédictions : « Nous n'avons pas été jugés dignes, disait-il, d'être ensevelis, suivant la coutume chrétienne, dans une terre bénite, et nous n'avons obtenu pour nos ossements d'autre abri qu'une terre maudite et la sépulture des malfaiteurs. Non, nous ne vous reconnaissons pas pour le maître légitime du saint empire romain ; le trépas malheureux de tant de chrétiens, leur sang versé sous les murs d'Amid, et notre mort sur la terre étrangère, sont des griefs dont vous rendrez compte sur votre tête à Jésus-Christ notre Dieu au jour du jugement, si vous ne tirez pas de cette ville une vengeance éclatante. » Cette lettre étant parvenue à l'empereur Zimiscès, à Constantinople, il leva des troupes, cette année même, dans tout l'Occident, et, bouillant de colère, pareil à un feu ardent, il marcha contre les musulmans et se prépara a pénétrer dans l'Arménie.

XIV. A cette époque, les princes arméniens du sang royal, les nobles, les satrapes et les principaux seigneurs de la nation orientale (1), se réunirent auprès du roi Aschod, le Bagratide (2). Dans le nombre étaient Philibbê, roi de Gaban, le roi des Agh'ouans, Kourkên, Apas, seigneur de Gars, Sénékérim, seigneur du Vasbouragan, Kourkên, seigneur d'Antzévatsik', ainsi que toute la maison de Sassan (3). Ils établirent leur camp dans le district de Hark' (4), au nombre de 80,000 hommes environ. Des envoyés de l'empereur des romains étant venus vers eux, virent toute la nation arménienne réunie sous les armes, dans un même lieu. Ils s'en revinrent en faire part à Zimiscès, et partirent accompagnés de Léon (Lévon) le philosophe (5), du prince Sempad Thor'-

netsi (6), ainsi que d'autres personnages, évêques ou docteurs, qui avaient été députés par les satrapes arméniens. Ceux-ci établirent paix et alliance entre l'empereur des Romains et Aschod. Zimiscès, à la tête d'une armée immense, se mit en marche et arriva en Arménie dans le district de Darôn. Parvenu à Mousch, il s'arrêta devant la forteresse d'Aïdziats (7). La première nuit, l'armée romaine fut vivement inquiétée par les fantassins de Sassan. Les chefs et les docteurs arméniens s'étant rendus auprès de Zimiscès, lui présentèrent la lettre de Vahan, patriarche d'Arménie (8). L'empereur reçut ce message et ceux qui en étaient chargés avec bienveillance et une haute distinction, et confirma le traité d'amitié qu'il avait fait avec les Arméniens. Ayant demandé que les troupes d'Aschod se joignissent aux siennes, ce prince lui fournit un corps de 10,000 Arméniens des plus braves, tout équipés. Il réclama aussi des vivres et des provisions qu'Aschod lui donna, après quoi il renvoya vers le roi d'Arménie le docteur Léon, les évêques et les chefs arméniens, comblés de marques de sa munificence.

XV. Zimiscès, que l'on nommait aussi Kyr Jean (1), porta la guerre contre les musulmans, et se signala par d'éclatantes victoires, marquant son passage en tous lieux par l'extermination et l'effusion du sang. Il détruisit jusqu'aux fondements trois cents villes ou forteresses, et arriva jusque sur les limites de Bagdad. Toutefois il épargna Edesse, par considération pour les moines qui habitaient la montagne voisine et le territoire d'alentour, au nombre d'environ dix mille. Puis il s'avança contre Amid, en proie à un violent ressentiment. Cette ville

appartenait à une femme qui était la sœur de Hamdan (Hamdoun), émir musulman, et avec laquelle Zimiscès avait eu autrefois un commerce criminel. Ce souvenir retint les efforts qu'il aurait pu faire pour se rendre maître d'Amid. Cette femme s'étant présentée sur le rempart, fit entendre à l'empereur ces paroles : « Eh ! quoi, tu viens faire la guerre à une femme, sans songer que c'est une honte pour toi ? » Zimiscès lui répondit : « J'ai fait le serment de ruiner les remparts de ta ville ; mais les habitants auront la vie sauve. — Puisqu'il en est ainsi, repartit-elle, va détruire le pont qui s'élève sur le Tigre, et de cette manière tu accompliras ton serment. » L'empereur suivit ce conseil. Il emporta d'Amid de grosses sommes d'or et d'argent, mais n'entreprit aucune attaque, à cause de cette femme, et aussi parce qu'il était, comme elle, originaire du district de Khozan (2), d'un lieu que l'on appelle aujourd'hui Tchemeschgadzak.

Elle était aussi de ce pays, car dans ce temps là, les musulmans avaient soumis un grand nombre de contrées. L'empereur des Grecs les traversa en faisant couler des torrents de sang, et parvint jusqu'aux confins de Bagdad. Après les avoir parcourus dans tous les sens, en pénétrant jusque dans l'intérieur, il se dirigea vers Jérusalem (3), et écrivit à Aschod, roi d'Arménie, une lettre ainsi conçue (4) :

XVI. « Aschod, Schahînschah de la grande Arménie (1), mon fils spirituel, écoute et apprends les merveilles que Dieu a opérées en notre faveur, et nos miraculeuses victoires, qui montrent qu'il est impossible de sonder la profondeur de la bonté divine. Les éclatantes marques

de protection qu'il a accordées cette année au [peuple qui est] son héritage par l'intermédiaire de Notre Royauté, nous voulons les faire connaître à Ta Gloire, ô Aschod, toi notre enfant, et t'en instruire, car en ta qualité de chrétien et de fidèle ami de Notre Royauté, tu t'en réjouiras et tu glorifieras la grandeur sublime du Christ, notre Dieu. Tu sauras par là que Dieu est le protecteur des chrétiens, lui qui a permis que Notre Royauté courbât sous le joug tout l'Orient des Perses (2). Tu apprendras comment nous avons retiré les reliques du patriarche saint Jacques, de Medzpîn (Nisibe) (3), ville des musulmans, comment nous leur avons fait payer le tribut qu'ils nous devaient, et nous leur avons enlevé des captifs. Notre expédition avait aussi pour but de châtier l'orgueil et la présomption de l'Émir-el-moumenîn (Amir-el-moumîn), souverain des Africains appelés Arabes Magrébins (4), lequel s'était avancé contre nous avec des forces considérables. D'abord, ils avaient mis notre armée en danger, mais ensuite nous les avons vaincus, grâces à la puissance irrésistible et au secours de Dieu, et ils se sont retirés honteusement, comme l'ont fait nos autres ennemis. Ensuite, nous nous sommes emparés de l'intérieur du pays, et nous avons passé au fil de l'épée les populations d'un grand nombre de provinces. Alors, opérant promptement notre retraite, nous avons pris nos quartiers d'hiver.

Au mois d'avril suivant, mettant sur pied toute notre cavalerie, nous nous sommes dirigés vers l'occident, et nous sommes entrés dans la Phénicie et la Palestine, à la poursuite des maudits Africains, accourus en Syrie

(Scham). Nous sommes partis en toute hâte d'Antioche, avec toutes nos forces, et, traversant le pays qui jadis nous appartenait, nous l'avons rangé de nouveau sous nos lois, en lui imposant d'énormes contributions et en y faisant des captifs. Arrivés devant Emesse (Hêms) (5), les habitants de ce district, qui étaient nos tributaires, sont venus à nous et nous ont reçus avec honneur. De là, nous avons passé à Baalbek (Vedolvêk), qui porte aussi le nom d'Héliopolis (Éloubolis), c'est-à-dire la ville du soleil, cité illustre, magnifique, bien approvisionnée, immense et opulente. Les habitants étant sortis dans des dispositions hostiles, nos troupes les mirent en fuite et les firent passer sous le tranchant du glaive. Au bout de quelques jours, nous commençâmes le siége de cette ville et nous enlevâmes une multitude de prisonniers, jeunes garçons et jeunes filles. Les nôtres s'emparèrent de beaucoup d'or et d'argent, ainsi que de quantité de bestiaux. De là, nous nous dirigeâmes vers la grande ville de Damas, dans l'intention de l'assiéger. Mais le gouverneur, qui était un vieillard très-prudent, envoya à Notre Royauté des députés apportant des présents considérables, et avec la mission de nous supplier de leur épargner le joug de la servitude, de ne pas les traîner en esclavage comme nous avions fait à l'égard de ceux de Baalbek, et de ne pas ruiner leur pays comme celui de ces derniers. Ils vinrent nous offrir pendant plusieurs jours de suite quantité de chevaux de prix et de magnifiques mulets, avec de superbes harnais garnis d'or et d'argent.

Les tributs des Arabes, qui s'élevaient en or à 40,000 tahégans, furent distribués par nous à nos

troupes. Il nous remirent un écrit, par lequel ils s'obligeaient à nous rester soumis à jamais, de génération en génération. Nous établîmes, comme commandant de Damas, un homme éminent de Bagdad, nommé Thourk (le Turk), qui était venu, avec 500 cavaliers, nous rendre hommage, et qui embrassa la foi chrétienne; il avait déjà auparavant reconnu notre autorité. Ils s'engagèrent aussi, par serment, à nous payer un tribut perpétuel, et ils crièrent honneur à Notre Royauté. Ils s'obligèrent en même temps à combattre nos ennemis. A ces conditions, nous consentîmes à ne pas les attaquer. De là nous poursuivîmes notre marche vers le lac de Tibériade, là où Notre Seigneur Jésus Christ, avec deux poissons, fit son miracle (6). Nous résolûmes d'assiéger cette ville; mais les habitants vinrent faire leur soumission et nous apporter, comme ceux de Damas, beaucoup de présents, et une somme de 40,000 tahégans, sans compter les autres objets de valeur. Ils nous demandèrent de placer à leur tête l'un de nos officiers, et nous remirent un écrit par lequel ils s'obligeaient à nous rester toujours fidèles et à nous payer un tribut perpétuel. Alors, nous les avons laissés libres du joug de la servitude, et nous nous sommes abstenus de ruiner leur ville et leur territoire. Nous leur avons épargné le pillage, parce que c'était la patrie des saints apôtres. Il en a été de même de Nazareth, où la mère de Dieu, la sainte vierge Marie, entendit de la bouche de l'Ange la bonne nouvelle. Etant allés au mont Thabor, nous montâmes au lieu où le Christ, notre Dieu, fut transfiguré. Tandis que nous étions arrêtés là, nous vîmes venir à nous des gens de Ramla et de Jérusalem,

pour solliciter Notre Royauté et implorer merci. Ils nous prièrent de leur donner un chef, se reconnurent nos tributaires et consentirent à accepter notre joug. Nous leur accordâmes, en conséquence, ce qu'ils souhaitaient. Notre désir était d'affranchir le saint sépulcre du Christ des outrages des musulmans. Nous établîmes des chefs militaires dans tous les pays soumis par nous et devenus nos tributaires, à Béniata (7), qui se nomme aussi Décapolis, à Génésareth et à Acre (Arguéa), dite également Ptolémaïs (Bgh'odmia). Les habitants s'engagèrent par écrit à nous payer chaque année une contribution perpétuelle, et à vivre sous notre autorité. De là, nous marchâmes vers Césarée, qui est située sur le bord de la mer Océane, et qui passa sous le joug; et si ces maudits Africains, qui avaient établi là leur résidence, ne s'étaient pas réfugiés dans les forteresses du littoral, nous serions allés, soutenus par le secours de Dieu, à Jérusalem, et nous aurions pu prier dans les saints lieux. Les habitants des bords de la mer ayant pris la fuite, nous assujettîmes la partie haute du pays à la domination romaine, et nous y plaçâmes un commandant. Nous attirions à nous les populations; mais toutes celles qui se montraient réfractaires étaient domptées par la force. Nous suivîmes la route qui longe la mer, et qui va aboutir en droite ligne à Bérytus, cité illustre, renommée, protégée par de forts remparts, et qui porte aujourd'hui le nom de Bérouth (8). Nous nous en rendîmes maîtres après une lutte très-vive. Nous fîmes prisonniers mille Africains, ainsi que Nacer (Noucéri) (9), général de l'Émir-el-mouménîn, et d'autres grands personnages. Cette ville fut confiée par nous à un chef de

notre choix; puis nous résolûmes de marcher sur Sidon. Dès que les habitants eurent avis de notre projet, ils nous envoyèrent leurs anciens. Ceux-ci vinrent supplier Notre Royauté et nous proposer de devenir nos tributaires et nos très-humbles esclaves à jamais. D'après ces assurances, nous consentîmes à écouter leurs prières et à satisfaire leurs volontés. Nous exigeâmes d'eux une contribution et leur imposâmes des chefs. Nous étant remis en marche, nous nous dirigeâmes vers Byblos (10), ancienne et redoutable forteresse, que nous emportâmes d'assaut, et dont nous réduisîmes les habitants en servitude. Nous suivîmes ainsi toutes les villes du littoral, en les mettant à sac, et en livrant les habitants à l'esclavage. Nous eûmes à traverser des routes par où n'avait jamais passé la cavalerie, routes pénibles, étroites et impraticables. Nous rencontrâmes des cités populeuses et magnifiques, et des forteresses défendues par de solides murailles et des garnisons arabes. Nous les avons toutes assiégées et ruinées de fond en comble, et nous en avons emmené les habitants captifs. Avant d'arriver à Tripoli (Drabolis), nous envoyâmes la cavalerie des Thimatsis (11) et des Daschkhadamatsis (12) au défilé de Karérès (13), parce que nous avions appris que les maudits Africains s'étaient portés dans ce passage. Nous ordonnâmes à nos troupes de se mettre en embuscade et de leur préparer un piége mortel. Nos injonctions furent exécutées, et 2,000 de ces Africains s'étant montrés à découvert, s'élancèrent contre les nôtres, qui en tuèrent un grand nombre, et qui leur enlevèrent une foule de prisonniers, qu'ils conduisirent devant Notre Royauté. Partout où ils ren-

contraient des fugitifs, ils s'emparaient d'eux. Nous saccageâmes de fond en comble toute la province de Tripoli, détruisant les vignes, les oliviers et les jardins. Partout nous portions le ravage et la désolation. Les Africains qui se trouvaient dans ces lieux osèrent s'avancer contre nous. Aussitôt, nous précipitant sur eux, nous les exterminâmes jusqu'au dernier. Nous nous rendîmes maîtres de la grande ville de Djouel, appelée aussi Gabaon (14), de Balanée (15), de Séhoun (16), ainsi que de la célèbre Zourzau (17), et jusqu'à Ramla et Césarée, il ne resta pas un coin de mer ou de terre qui ne se soumît à nous, par la puissance du Dieu incréé. Nos conquêtes se sont étendues jusqu'à la grande Babylone. Nous avons dicté nos lois aux musulmans. Car pendant cinq mois nous avons parcouru ce pays, à la tête de forces imposantes, détruisant les villes, ravageant les provinces, sans que l'Émir-el-mouménîn osât sortir de Babylone à notre rencontre, ou envoyer de la cavalerie au secours de ses troupes; et, si ce n'eût été la chaleur excessive et les routes dépourvues d'eau, qui se trouvent dans les lieux voisins de cette ville, comme Ta Gloire ne doit pas l'ignorer, Notre Royauté serait arrivée jusque-là, car nous avions poursuivi ce prince jusqu'en Egypte, et nous l'avions complétement battu, par la grâce de Dieu, de qui nous tenons notre couronne.

Maintenant, toute la Phénicie, la Palestine et la Syrie, sont délivrées de la tyrannie des musulmans, et obéissent aux Romains. En outre, la grande montagne du Liban s'est placée sous notre domination; tous les Arabes qui l'occupaient sont tombés entre nos mains, en nombre

très-considérable, et nous les avons distribués à nos cavaliers. Nous avons gouverné la Syrie avec douceur, humanité et bienveillance. Nous en avons retiré 10,000 personnes que nous avons établies à Gabaon. Tu sauras que Dieu a accordé aux chrétiens des succès comme jamais nul n'en avait obtenus. Nous avons trouvé à Gabaon les saintes sandales du Christ, avec lesquelles il a marché, lors de son passage sur cette terre (18), ainsi que l'image du Sauveur, qui dans la suite des temps, avait été transpercée par les juifs, et d'où coula aussitôt du sang et de l'eau. Mais nous n'y avons pas aperçu le coup de lance. Nous découvrîmes aussi dans cette ville, la précieuse chevelure de saint Jean-Baptiste, le Précurseur. Ayant recueilli ces reliques, nous les avons emportées, pour les déposer dans notre capitale, que Dieu protége. Au mois de septembre, nous avons conduit à Antioche notre armée sauvée par sa toute-puissante protection. Nous avons fait connaître ces faits à Ta Gloire, afin que tu admires, par la lecture de ce récit, et que tu exaltes, toi aussi, l'immense bonté de Dieu, afin que tu saches quelles belles actions ont été accomplies dans ce temps-ci, et combien le nombre en est grand. L'empire de la croix a été étendu au loin de tous côtés; partout, dans ces lieux, le nom de Dieu est loué et glorifié; partout est établie ma domination, dans tout son éclat et toute sa majesté. Aussi notre bouche ne cesse d'adresser à Dieu de solennelles actions de grâces, pour nous avoir accordé d'aussi magnifiques triomphes. Que le seigneur, Dieu d'Israël, soit donc éternellement béni!

A Anaph'ourdên (19), protospathaire de Terdchan (20).

à Léon, commandant militaire de Darôn, salut et joie en Notre Seigneur. Nous avons appris que tu n'as pas remis la forteresse d'Aïdziats, ainsi que tu l'avais promis. Nous avons écrit à notre commandant de ne pas l'occuper, ni de prendre les mulets que tu étais convenu de livrer, parce que maintenant nous n'en avons plus besoin. Mais les 40,000 oboles (21) que nous avons envoyées, fais les porter à notre commandant, qui les enverra à Notre Royauté. Tu obtiendras la récompense de tes travaux, et la moisson en proportion de ce que tu auras semé; et tous les biens possibles, au fur et à mesure que tu les auras mérités. »

Zimiscès écrivit aussi au docteur arménien Léon, en ces termes :

« A notre agréable et bien-aimé philosophe, l'illustre Pantaléon, salut. Nous t'avons prescrit de te trouver à notre retour de l'expédition que nous avons entreprise contre les musulmans, dans notre ville sainte et bénie. Lorsque tu vins à nous de la part d'Aschod Schahenschah, mon fils spirituel, tu apaisas le ressentiment qu'il nous avait inspiré, et tu amenas Bab, le Bagratide, du district d'Antzévatsik', ainsi que Sempad Thor'netsi, le protospathaire. Tu feras tous tes efforts pour que nous te trouvions dans notre ville, gardée par Dieu, et là nous célébrerons des fêtes solennelles en l'honneur des sandales du Christ, notre Dieu, et de la chevelure de saint Jean-Baptiste. Je serais enchanté, surtout, de te voir entrer en conférence avec nos savants et nos philosophes, et nous nous réjouirons en vous. Que Dieu soit avec nous et avec vous, et Jésus-Christ avec ses serviteurs. »

Lorsque le docteur Léon eut connu la volonté de l'empereur, il partit pour Constantinople. Des fêtes magnifiques eurent lieu en l'honneur des sandales de Dieu et de la chevelure du saint Précurseur. L'allégresse fut générale dans Constantinople. Notre docteur arménien soutint des controverses, en présence de l'empereur, avec tous les savants de cette ville, et se montra invincible dans son argumentation. Car il répondit d'une manière satisfaisante à toutes les questions [qui lui furent proposées]. Il fut comblé d'éloges, ainsi que le maître de qui il tenait ses doctrines, et gratifié par l'empereur de cadeaux très-précieux. Puis, tout joyeux de cette réception, il s'en retourna en Arménie vers l'illustre maison de Schirag (22).

XVII. Après un grand nombre de combats livrés, et de victoires remportées, l'empereur Zimiscès fut tout à coup saisi de la crainte de la mort, et de la frayeur des jugements de Dieu. Il se rappela, dans ses réflexions, la mort injuste du vertueux Nicéphore et son sang innocent versé par ses mains. Plongé dans une douleur amère, il pleurait et poussait des soupirs. Alors il résolut d'adopter une vie sainte, pour parvenir, si c'était possible, à racheter, à force de repentir, le crime qu'il avait commis. Il y avait cinq ans qu'il était sur le trône.

Tandis qu'il était livré à ces pensées, il conçut une bonne inspiration, conforme aux volontés de Dieu. Il envoya à Vaçagavan, dans le district de Hantzith, et en fit ramener Basile et Constantin, fils de l'empereur Romain, ces deux princes qu'il avait envoyés précipitamment auprès de Sbramig, à cause de la crainte que lui inspirait pour eux la perversité et la cruauté de l'impératrice

[Théophano]. Lorsque Basile fut arrivé à Constantinople, Zimiscès rassembla tous les grands de l'empire, et il se tint une réunion imposante dans son palais. Ayant pris de ses propres mains la couronne qui était sur sa tête, il la plaça sur celle de Basile, le fit asseoir sur le trône et se prosterna la face contre terre devant lui. Après avoir remis à ce prince les rênes du gouvernement et lui avoir rendu le trône de ses pères, il se retira dans le désert et embrassa la vie monastique dans un couvent dont il fit sa résidence. Celui donc qui hier encore était revêtu de la pourpre, se trouvait maintenant le commensal des pauvres dont il avait adopté l'humble condition ; jaloux de mériter ainsi la béatitude promise par le saint Evangile, et d'acquitter la dette que lui imposait [l'effusion du sang de] l'innocent Nicéphore. (1).

XVIII. Ce fut vers le commencement de l'année ԹՀԴ (28 mars 975 - 26 mars 976) que monta sur le trône Basile (1), le père de tous, et fils de Romain l'ancien, [petit-] fils de l'empereur Constantin Porphyrogénète. Il se montra toujours plein de clémence envers ses peuples, et se rendit ainsi recommandable. Il était frère de Constantin. Pendant son règne il fit rentrer dans le devoir une foule de révoltés, et s'acquit une réputation de suprême bonté. Il était miséricordieux pour les veuves et les captifs, et rendait justice aux opprimés.

XIX. A cette époque, les troupes arméniennes de la province d'Antzévatsik' éprouvèrent un échec dans le campement qu'elles occupaient. Ce fut la trahison d'un homme, brave d'ailleurs, qui en fut la cause. (1.) Le roi d'Antzévatsik', Térénig, l'ayant dépouillé du commandement de ses troupes, quoique ce fût un militaire plein de courage, le remplaça par un de ses nobles, nommé Sarkis. Abelgh'arib, profondément blessé, se mit d'intelligence avec les infidèles, et leur découvrit les moyens de surprendre les Arméniens, leur promettant en même temps de ne pas s'y opposer. « Fondez sur notre camp, leur dit-il, pendant la nuit. Le signal vous en sera donné par l'apparition d'un vêtement rouge arboré sur ma tente qui sera plantée sur la colline ; et mes soldats seront avec moi. » Les infidèles marchèrent contre les Arméniens à l'improviste, tandis que le roi et ses troupes se livraient aux joies d'un festin. S'étant jetés ainsi pendant la nuit sur l'armée arménienne, ils en firent un grand carnage. Là, plus d'un brave, plus d'un illustre et intrépide guerrier trouva la mort. Jamais désastre ne fut plus déplorable ; car ce n'était rien moins qu'un combat livré en temps opportun. Les infidèles firent prisonnier le roi Térénig, mais aucun d'eux n'osa s'avancer vers la tente d'Abelgh'arib, parce qu'il s'y trouvait renfermé, entouré de ses soldats, et qu'il se tenait sur ses gardes. Térénig fut conduit dans la ville de Her. (2.)

XX. Ce jour-même les moines de Varak et de tous les couvents lancèrent de terribles malédictions contre Abelgh'arib. Les ermites et les cénobites, se soulevant dans leur indignation, l'excommunièrent et le rejetèrent du sein de l'Eglise. Cependant Abelgh'arib, rentrant en lui-même, pleura ; car c'était un homme loyal au fond et craignant Dieu. Il regretta amèrement d'avoir causé l'effusion du sang de tant de braves.

Alors il s'informa de la forteresse dans laquelle était

détenu le roi à Her. On lui apprit qu'Abou'lhadji (Abelhadji) (1) avait délivré Térénig de ses chaînes, et qu'à toute heure du jour il allait jouer à la paume (2) dans le meïdan (place publique), en dehors de la ville. Abelgh'arib, enchanté d'avoir obtenu ces renseignements, envoya un secret message à Térénig, et lui fit dire que lui, Abelgh'arib, se trouverait à une telle heure dans un endroit qu'il désigna, avec tout ce qu'il pourrait amener de forces, de se tenir prêt, et de monter un cheval excellent, de manière à venir le rejoindre. Un jour Abou'lhadji sortit pour aller jouer à la paume, escorté d'un grand nombre de ses officiers, et de mille hommes tout équipés. Abelgh'arib s'était placé en embuscade avec cinquante hommes. Alors Térénig ayant demandé à l'intendant des écuries son cheval, qui était des meilleurs, et lui ayant donné ce qu'il possédait, il poussa devant lui les gens dont il était entouré et les conduisit du côté où Abelgh'arib s'était posté, caché par les arbres touffus des jardins de Her. Ayant frappé vivement son cheval, il s'éloigna et prit la fuite. A cette vue, l'émir Abou'lhadji et ses soldats s'élancèrent après lui, animés de fureur. Mais le roi, plaçant sa confiance en Dieu, courait avec intrépidité et finit par rejoindre Abelgh'arib. Cependant un des infidèles, qui était un noir, homme fort et courageux, arriva dans sa course rapide sur le roi. Celui-ci, poussant un cri comme un lion, se retourna contre son adversaire, et le frappant avec rage, le partagea en deux, depuis le haut du corps jusqu'à l'aine. Témoins de cette prouesse, les infidèles s'enfuirent, et Abelgh'arib, appelant à lui ses braves guerriers, se précipita sur ses ennemis. Etant

arrivé jusqu'à l'émir Abou'lhadji, il voulut l'enlever de son cheval. Il le poursuivit jusqu'à la porte de Her. Mais l'émir, prompt comme l'éclair, s'élança par cette issue dans la ville. Aussitôt Abelgh'arib, de sa massue d'acier, frappa cette porte, qui était en fer, et y fit pénétrer son arme de part en part. Elle y est demeurée sans pouvoir en être arrachée jusqu'à présent, et on l'y a consolidée comme un clou. Ce fut de cette manière qu'Abelgh'arib affranchit le roi Térénig de sa captivité. Cet événement arriva dans le district arménien de Djouasch, au village de Pag, dans le Vasbouragan.

Au commencement de l'année ԹՀԵ (27 mars 976 - 26 mars 977), Dieu appela à lui le saint patriarche des Arméniens, Ananie. A sa place on consacra le meilleur de tous, le bienheureux Vahan (3), au milieu d'un immense concours de fidèles, présidé par le catholicos des Agh'ouans, le seigneur Jean. Ce fut donc cette année que s'assit sur le trône patriarcal le seigneur Vahan. Il résida dans le bourg d'Arkina (4). Son élévation à cette dignité eut lieu d'après les ordres d'Ananie, ainsi que de Jean et d'Aschod.

XXI. Un des grands de l'empire grec, homme scélérat, se révolta contre l'empereur Basile. On le nommait Sclérus (Sguélaros) (1). Ayant rassemblé une bande de malfaiteurs et de brigands, il leur faisait parcourir, le glaive à la main, les terres de la domination romaine. A la tête d'une nombreuse armée, il pénétra sur le territoire arménien. Cet homme abandonné de Dieu y fit des massacres incalculables. Les Arméniens ayant marché contre lui, le battirent complétement, taillèrent ses

troupes en pièces et les mirent en fuite. Dès lors il n'osa plus revenir dans le pays des Romains ; mais se tournant du côté des musulmans, il se rendit à Bagdad. Après y avoir séjourné trois ans, il quitta cette ville et vint mourir sur les terres de l'empire, parmi ses compatriotes.

L'année 432 (26 mars 983 - 24 mars 984), le saint patriarche Vahan termina sa carrière, après avoir occupé cinq ans le trône de saint Grégoire. On lui donna pour successeur, dans les fonctions de catholicos, le seigneur Etienne (Sdéph'anos) (2), homme divin, orné des plus éclatantes vertus dont Jésus-Christ est le modèle. Il devint patriarche des Arméniens par la volonté et la bénédiction du seigneur Vahan. Le chef de la réunion qui eut lieu, lorsqu'il reçut l'onction sainte, fut le catholicos des Agh'ouans, le seigneur Jean. C'était dans le temps de l'empereur Basile, de Jean et d'Aschod, rois d'Arménie, et de Sénékérim, fils d'Abouçahl, fils d'Aschod, fils de Térénig, fils de Kakig, de la race des Ardzrounis, de la maison de Sarasar. (3.)

XXII. Sous le règne de ces princes, le maudit et exécrable tyran des Perses, Mamlan, amirabed des infidèles (1), se mit à la tête de ses troupes. Dans sa férocité et sa cruauté brutale, s'élançant comme un dragon altéré de sang, il marcha contre les fidèles du Christ, avec la pensée de répandre l'extermination dans le monde. Il s'avança à la tête d'une formidable armée, qui couvrait de ses bataillons innombrables les montagnes et les plaines. En proie à la terreur qu'inspirait ce mécréant, toute la terre tremblait. Il saccagea par le fer et le feu un grand nombre de pays, et brûla les églises, qu'il privait ainsi des bénédictions di-

vines. Il ne cessait de proférer des blasphèmes contre le ciel et contre le Très-Haut. Quel spectacle que celui des chrétiens désespérés et anéantis par la terreur que leur causait cette bête cruelle ! car sa fureur atroce se répandait sur eux comme une bile pestilentielle. Il arriva avec cette immense armée dans le district d'Abahounik', au pays de David (Tavith) le curopalate, prince des Géorgiens (2). Il écrivit à ce pieux et saint homme une lettre remplie des plus horribles menaces et conçue en ces termes : « Que personne ne t'abuse, ô toi, David, homme exécrable, scélérat, et pourri de vieillesse ; car si tu ne nous envoies pas immédiatement le tribut de dix années, et en ôtage les fils de tes nobles, avec un écrit où tu te reconnaîtras notre esclave, je marche aussitôt contre toi avec toutes mes forces ; et qui pourra alors te sauver de mes mains ? car je te ferai subir les plus cruels châtiments, ô immonde et scélérat vieillard. » C'est ainsi qu'il faisait retentir contre David le tonnerre de ses épouvantables menaces. Lorsque ce prince eut lu cette lettre, frappé des affreuses paroles qu'elle contenait, il la jeta hors de son palais, et fondant en larmes devant Dieu il lui adressait ces supplications : » Suscite, ô Seigneur, disait-il, suscite tes armées, et rappelle-toi comment tu traitas Rabsacès et Sennachérib, cet impie, souverain de l'Assyrie (3), car celui-ci profère d'aussi épouvantables blasphèmes. Mon Seigneur, ô Jésus-Christ, ne détourne pas les yeux des fidèles qui croient à ton saint nom. » Alors il ordonna de rassembler ses troupes, sa noblesse et sa cavalerie.

Dans le nombre étaient Vatchê, Devtad, Ph'ers (4), et

les autres troupes de l'Arménie, ainsi que trois mille fantassins armés d'arcs, et deux mille cinq cents cavaliers. L'abominable Mamlan était en ce moment campé dans le pays d'Abahounik', au village nommé Khôçôns, avec 200,000 hommes. Cependant David s'avança à sa rencontre, après avoir prescrit à tous les siens de se mettre en prières, et d'obtenir le secours de la protection divine à force d'intercessions et de soupirs. Parvenu aux confins de l'Abahounik', il établit, comme préfet de nuit, un vaillant guerrier nommé Garmeraguel, en lui confiant un corps de 700 cavaliers. De son côté, le prince passa la nuit entière en prières. A la veillée du matin arriva un des infidèles, accompagné de mille chevaux, lequel était le chef de l'armée de Mamlan.

XXIII. Le combat s'engagea entre ces deux troupes, quoique la nuit durât encore. La lune répandait un vif éclat. En ce moment il tomba un peu de pluie sur les montagnes, qui resplendirent comme la flamme d'un incendie. Ce spectacle fit croire aux infidèles que là était campée une armée immense de chrétiens, et à l'instant ils prirent tous la fuite. A cette vue, Garmeraguel s'élança sur leurs traces l'épée à la main, et frappant comme sur une forêt touffue, il les exterminait sans pitié. Il s'empara de la femme de Mamlan et de son cheval de bataille, et les envoya à David, en lui annonçant l'heureuse nouvelle de la victoire qu'il venait de remporter. En cet instant le roi était encore en prières ; cette nouvelle l'étonna profondément. Aussitôt il se mit à la poursuite des infidèles avec toutes ses troupes, acheva leur déroute, et en fit un grand carnage. Une multitude innombrable de

captifs, et un butin considérable d'or et d'argent tombèrent entre ses mains. Mamlan regagna ses états, couvert de honte. Mais ce revers n'abattit en rien son orgueil envers Dieu ; ses regards ne s'abaissèrent pas vers la terre, et ses indignes prières ne s'adressèrent point au Seigneur.

XXIV. Quelques années après, un exécrable complot fut ourdi contre David, ce prince vénérable. Les grands de sa cour, devenus les émules de Caïn et des autres meurtriers, poussèrent à l'accomplissement de leurs criminels desseins l'archevêque géorgien Hilarion. Celui-ci crucifia Dieu une seconde fois, car il mêla du poison au corps et au sang vivifiants du Christ, et fit du principe du salut un principe de mort. Après la célébration de sa messe homicide, il mit dans la bouche du saint roi une parcelle du mystère ainsi préparée, et cela en présence de Dieu, au milieu de l'église. David s'aperçut aussitôt de ce crime, mais il garda un silence absolu ; il se contenta de prendre du contre-poison pour calmer les douleurs qui le dévoraient. Le cruel Hilarion, persistant avec rage dans son projet infâme, pénétra dans la chambre de David pendant qu'il était profondément endormi, et ayant retiré le coussin qui soutenait sa tête, il le lui plaça sur la bouche ; puis, se précipitant dessus avec force, il l'étouffa et le fit périr dans d'horribles souffrances. Au bout de quelques années, l'empereur Basile, s'étant saisi d'Hilarion, ordonna de lui attacher une grosse pierre au cou, et le fit jeter dans l'Océan : il fit éprouver le même sort à ceux des nobles qui avaient été les instigateurs de ce forfait. Ils périrent chargés des malédictions qu'ils avaient si bien

méritées. Comme David portait le nom patronymique de l'empereur Basile (1), ce monarque tira vengeance de ses meurtriers.

XXV. L'an ԹՅԴ (25 mars 985 - 24 mars 986) vit mourir le patriarche des Arméniens, Etienne (1). Il eut pour successeur le bienheureux Khatchig, homme illustre et habile dans la science de la sainte Ecriture. Ayant reçu une lettre du patriarche des Romains, métropolite de Mélitène, qui était un prélat expert et savant dans la connaissance des livres divins, le docteur arménien lui adressa une réponse fondée sur de solides et ingénieuses raisons, et qui plut à tous ceux qui en entendirent la lecture. Cette œuvre inspira une haute estime pour l'auteur au patriarche Théodore. Une étroite amitié se forma à cette occasion entre ce dernier et le seigneur Khatchig.

XXVI. En l'année ԹՅԵ (25 mars 986 - 24 mars 987), un des grands de l'empire romain, nommé Mauro-Vart (1), se révolta contre Basile. Il ravagea une grande partie des Etats de ce prince, les parcourant le fer à la main, réduisant les populations en esclavage. Les troupes romaines ayant été rassemblées, le chassèrent sur le territoire musulman. Mais au bout d'un an, ayant voulu franchir ces limites, Basile le fit mourir.

XXVII. Cette même année fut signalée par un tremblement de terre général, et Sainte Sophie s'écroula à Constantinople (1). A cette époque, l'empereur Basile conçut le projet de ranger les Boulgares sous son obéissance. Il envoya à Alusianus (2), leur souverain, et à tous les chefs qui relevaient de ce dernier, l'ordre de venir se prosterner devant son trône. Mais ils s'y refusèrent.

XXVIII. Basile leva des troupes dans toute l'étendue de ses Etats, et, furieux, s'avança rapidement contre les Boulgares, portant partout dans leur pays la ruine et l'esclavage. Alusianus, de son côté, ayant réuni une armée, marcha à la rencontre de Basile. Une grande bataille fut livrée; le roi des Boulgares eut le dessus, et mit en fuite les troupes de Basile jusqu'à Constantinople. Les Boulgares leur enlevèrent un immense butin et une multitude de captifs. Basile, tout honteux, rentra dans sa capitale. Deux ans plus tard, il réunit de nouvelles forces, et marcha contre le roi des Boulgares, afin d'avoir sa revanche. Ayant rencontré les ennemis, il les mit en déroute et les poursuivit vigoureusement. Il ravagea leur pays par la famine, le glaive et l'esclavage. Puis il rentra à Constantinople, tout joyeux de son triomphe.

L'an ԹՄՕ (24 mars 991 - 22 mars 992) mourut le catholicos des Arméniens, le seigneur Khatchig, après avoir siégé six ans. Il avait consacré, pour lui succéder, le seigneur Sarkis, homme recommandable par sa profonde intelligence des préceptes divins, agréable aux yeux de Dieu et des hommes par la pratique de toutes les vertus, et qui éclaira l'Eglise par sa doctrine lumineuse (1).

XXIX. Cette année, les troupes égyptiennes, que l'on appelle Arabes occidentaux, pénétrèrent sur le territoire d'Antioche, et saccagèrent de fond en comble toute cette province. Les troupes romaines accoururent pour s'opposer à cette invasion. Lorsque les deux armées en vinrent aux mains, ces derniers furent mis en fuite, leurs princi-

paux officiers faits prisonniers et conduits en Egypte (1).

Au bout de deux ans, la puissante nation des Romains vint fondre en nombre considérable sur l'Arménie, et se précipitant sur les fidèles du Christ, les livra impitoyablement à l'extermination et à l'esclavage. Elle apportait partout la mort avec elle, comme un serpent venimeux, et remplit dans cette occasion le rôle des infidèles. Mais aussitôt qu'ils furent entrés en Arménie, les troupes de la noblesse de ce pays se rassemblèrent pour les repousser. Les deux armées s'assaillirent avec fureur; les braves heurtaient les braves, et le combat dura longtemps sans que la victoire se déclarât pour les uns ou pour les autres. On voyait le sang couler à flots des deux côtés. Cependant la lutte étant devenue encore plus acharnée, les Romains plièrent, et, battus par les Arméniens, s'enfuirent directement dans leur pays, couverts de honte, et échappés à grand'peine à ce désastre.

XXX. Cette année, l'émir des musulmans, nommé Longue-Main, vint avec des forces considérables porter la ruine et l'esclavage sur le territoire d'Edesse, et fit un mal immense à cette ville. Ayant traversé le grand fleuve Euphrate, il saccagea, sur la rive orientale, les contrées des Arméniens; après quoi il s'en revint en triomphe dans le pays des Africains (Aph'riguetsis) (1).

XXXI. En l'année ԹՄԶ (22 mars 997 - 21 mars 998) apparut une comète d'un aspect terrible et effrayant, et qui jetait un éclat étonnant.

XXXII. En l'année ԹՄԹ (21 mars 1000 - 20 mars 1001), il y eut paix et alliance solennelle entre l'empereur Basile

et Sénékérim, roi arménien [du Vasbouragan]. Cette même année fut témoin de la mort de Sahag Marzban, seigneur de Varajnounik' (1). ր ՅԺ

XXXIII. L'an Ժ55 (20 mars 1006 - 19 mars 1007) Basile rassembla toutes les forces de son empire et marcha contre les Boulgares. Il séjourna longtemps dans leur pays, occupé à leur faire une guerre terrible.

A cette époque, de grands troubles s'élevèrent à Constantinople et dans tout l'empire, par suite de l'erreur dans laquelle tombèrent les Grecs, à Pâques, au sujet de la célébration du saint jour de la Résurrection. Tous les docteurs de cette nation se trompèrent sur le sens exact des préceptes de l'Écriture inspirée par Dieu. Adoptant le faux comput de l'opiniâtre Irion (1), ils rejetèrent le calcul irréprochable du grand André; ils portèrent la pleine lune de Pâques au samedi du dimanche précédent, et firent cette fête après un jour d'intervalle, tandis qu'il ne fallait la célébrer qu'au bout de huit jours. Toute la nation grecque erra ainsi complétement. Une grande tristesse régna dans l'église de Constantinople, mais surtout dans la sainte cité de Jérusalem, parce que, dans leur obstination orgueilleuse, ils avaient fait avancer la Pâque jusqu'au dimanche des Rameaux. Ils se mirent en contradiction sur ce point avec tous les autres peuples, et principalement avec le Christ, car la secte des philosophes avait déclaré la guerre à l'Esprit saint. A la Pâque de cette année, les lampes ne s'allumèrent pas au saint tombeau qui a reçu un Dieu, à Jérusalem (2), à cause de la fausse opinion qu'avaient adoptée les Grecs, et parce qu'ils célébrèrent cette fête en violation de la loi. Cependant, ce jour là, les infi-

dèles qui se trouvaient à Jérusalem, témoins de la célébration de la Pâque des chrétiens, dans l'église de la sainte Résurrection, les passèrent tous au fil de l'épée, au nombre de 10,000 environ, et le sépulcre du Christ fut rempli du sang de ceux qui étaient venus y prier. Leurs ossements sont demeurés jusqu'à présent entassés dans une caverne, à l'occident de Jérusalem, et on les désigne aujourd'hui sous le nom de *Reliques des Jeunes gens.* Telle fut l'œuvre de ces judicieux savants de la nation grecque.

XXXIV. Basile, après avoir vaincu les Boulgares et s'être rendu maître de leur pays, s'en revint à Constantinople dans la joie du triomphe. Lorsqu'il eut appris les massacres qui avaient eu lieu à l'occasion du saint jour de Pâques, il appela tous les philosophes et leur demanda la cause de ce qui s'était passé. Ceux-ci entreprirent, d'après leurs idées particulières, de tromper l'empereur par différentes raisons, et par une fausse apologie de leur conduite. Mais Basile démêla ce qu'il y avait d'ambigu dans leurs réponses, et comprit qu'ils lui en imposaient, et qu'ils étaient en même temps dans l'erreur. Comme depuis longtemps il avait entendu dire que les docteurs arméniens étaient très-versés dans la science des livres saints, et qu'il connaissait de nom Joseph ('Ovseph'), abbé du couvent d'Endzaïouts (1), et Jean, surnommé Gozer'n (2), il écrivit à Jean, roi d'Arménie, de lui envoyer ces deux docteurs à Constantinople, afin qu'il apprît d'eux la véritable doctrine, et l'époque exacte de la Pâque. Mais Joseph et Jean refusèrent de se rendre à cette invitation; ils se bornèrent à écrire à Basile, et, par une suite de raisonnements bien enchaînés, par

un examen approfondi de la question, ils le mirent au courant des points controversés. Le clergé de Constantinople ne céda pas toutefois à leurs raisons. Alors Basile expédia un nouveau message en Arménie, pour Jean Schahenschah, et pour le seigneur Sarkis, catholicos, et à force d'instances, il obtint d'eux qu'ils lui envoyassent Samuel, docteur très-savant et très-profond. L'empereur le mit aux prises, dans une assemblée, avec les docteurs grecs. Ceux-ci opposèrent à Samuel tous leurs livres, mais sans réussir à le faire dévier de la vérité. Le docteur arménien, commençant par le premier jour de la création et poursuivant jusqu'au jour qui était l'objet de la discussion, détermina avec certitude, en leur présence, le point fixe, au milieu de la divergence des calendriers. Tous ses raisonnements plurent à l'empereur. Les savants grecs dirent à Basile : « Seigneur, ordonne de faire venir ici le grand docteur des Hébreux, qui demeure dans l'île de Chypre, lui qui, depuis l'enfance, a acquis une si vaste érudition dans la science du calendrier, et dans toutes les branches des connaissances humaines. » Ayant envoyé à Chypre, il en fit venir ce docteur, qui se nommait Moyse (Mouci). Cet homme éloquent et savant, debout dans l'assemblée, en présence de l'empereur, se mit à discourir sur les principes du calendrier, prouva l'erreur des Grecs et les couvrit de confusion, tandis qu'il prodigua des éloges au docteur arménien, pour sa démonstration. Alors l'empereur, irrité contre les savants de sa nation, destitua un grand nombre d'entre eux de leurs fonctions ecclésiastiques, et les dépouilla de leurs honneurs; puis il renvoya Samuel, comblé de présents, en Arménie.

XXXV. Sous le règne de ce prince, et en l'année 452 (21 mars 1003 - 19 mars 1004), apparut un astre couleur de feu, dont la présence dans le ciel annonçait des malheurs et la destruction du monde. Des tremblements de terre se firent sentir partout, au point qu'une foule de gens crurent que la fin des siècles allait arriver. Comme au temps du déluge, chacun était dans la consternation. La terreur qu'inspira le fracas occasionné par ce phénomène les empêchait de se confesser et de communier. Les hommes et les animaux périrent, et les bestiaux qui avaient échappé à la destruction erraient abandonnés et sans guide.

XXXVI. En l'année 460 (19 mars 1011-17 mars 1012), Basile réunit une armée et marcha contre les Boulgares, qu'il vainquit. Il passa au fil de l'épée, sans miséricorde, les habitants d'un grand nombre de provinces, ravagea tout l'occident, et en ramena les populations en servitude. Il extermina entièrement la nation des Boulgares. Il fit périr par le poison le vaillant Alusianus, leur souverain, et après lui avoir ainsi ôté la vie, il prit sa femme et ses enfants, et les conduisit à Constantinople (1).

XXXVII. Au commencement de l'année 467 (17 mars 1018-16 mars 1019), un fléau annonçant l'accomplissement des menaces divines tomba sur les chrétiens, adorateurs de la sainte Croix. Le dragon au souffle mortel apparut accompagné d'un feu destructeur, et frappa les croyants à la sainte Trinité. Alors tremblèrent les fondements des livres apostoliques et prophétiques, car il arriva des serpents ailés pour vomir des flammes sur les fidèles du Christ. Je veux, par ce langage, faire entendre

la première irruption des bêtes féroces altérées de sang. A cette époque, se rassembla la sauvage nation des infidèles que l'on nomme Turks (1). S'étant mis en marche, ils entrèrent dans la province de Vasbouragan, et firent passer les chrétiens sous le tranchant du glaive.

XXXVIII. La triste nouvelle de ce désastre étant parvenue au roi Sénékérim, son fils aîné, David, réunit les troupes de la noblesse arménienne, et s'avança contre le camp des Turks. Un combat terrible s'engagea entre les deux armées. Jusque-là on n'avait jamais vu de cavalerie turke. Les Arméniens, en face de l'ennemi, aperçurent ces hommes à l'aspect étrange, armés d'arcs et ayant les cheveux flottants comme des femmes. Ils n'étaient pas habitués à se prémunir contre les flèches de ces infidèles, et cependant ils les chargèrent avec intrépidité, l'épée nue; ces braves, s'avançant comme des héros, en massacrèrent un grand nombre. Les Turks, de leur côté, atteignirent avec leurs flèches beaucoup d'Arméniens. A cette vue, Schabouh (1) dit à David : « O roi, retire-toi de devant l'ennemi, car une grande partie des nôtres a été blessée à coup de flèches. Partons et allons revêtir nos armures pour résister aux armes que nous voyons entre les mains des infidèles, et nous garantir de leurs traits.» Mais David, ayant la conscience de son haut rang, et plein de fierté, n'écouta pas les conseils de Schabouh, et s'élança de nouveau au combat. Schabouh, irrité, se précipita sur lui, et le frappant rudement du poing sur les épaules, le força à retourner. Ce Schabouh était un valeureux guerrier, et comme il avait élevé David en qualité de gouverneur, il ne le craignait pas. C'est ainsi qu'il fit revenir le

prince sur ses pas, avec ses troupes. S'étant rendus à la ville d'Osdan (2), ils racontèrent au roi Sénékérim comment étaient équipés les infidèles. Ce récit affligea tellement ce prince, qu'il cessa de prendre de la nourriture, et s'abandonna, tout pensif, à la plus profonde tristesse. Il passait les nuits entières sans sommeil, occupé sans cesse à l'examen des temps et des paroles des Voyants, oracles de Dieu, ainsi que des saints docteurs. Il trouva consignée dans les livres l'époque marquée pour l'irruption des Turks, et sut que la destruction et la fin du monde étaient imminentes. Voici les lignes qui s'offrirent à lui dans ses recherches :

« En ce temps-là ils s'enfuiront de l'orient à l'occident, du nord au midi, et ils ne trouveront pas de repos sur la terre, car les plaines et les montagnes seront inondées de sang. Voici ce qu'a dit Isaïe : « Les pieds de leurs chevaux sont fermes. Sans cesse et chaque jour ils s'adonnent à l'intempérance, entraînés par leur amour et leur passion pour de sales voluptés. » Le patriarche et les évêques, les prêtres et les religieux préféreront l'argent à Dieu. O mes chers enfants, désormais la volonté de Satan sera accomplie parmi les fils des hommes plutôt que celle de Dieu, par ceux-là même qui embrasseront désormais le service de ses autels. Aussi le Seigneur fera éclater sa colère contre ses créatures, mais surtout contre ceux qui l'offrent en sacrifice, car le corps et le sang du Christ, consacrés à la Messe par des ministres indignes, seront distribués à d'indignes chrétiens, et Jésus-Christ sera blessé bien plus cruellement par ces prêtres sacriléges que lorsqu'il fut torturé et crucifié par les Juifs. Satan a

été délivré de ses liens au bout de mille ans depuis que le Christ l'avait enchaîné. O mes enfants, voilà ce que je viens vous annoncer, le cœur oppressé, versant des larmes et gémissant à la pensée qu'un grand nombre de chrétiens renonceront à leur foi et renieront avec ostentation le nom du Sauveur. C'est à cause de ces impiétés que les ténèbres ont enveloppé le monde. » Telles sont les paroles que fit entendre le saint patriarche d'Arménie (3) en prédisant l'accomplissement des vengeances célestes. Il annonça aussi beaucoup d'autres malheurs qui attendaient les fidèles et qui se réalisèrent successivement par suite de l'irruption de ces chiens enragés de Turks, de ces scélérats et immondes fils de Cham.

Cette même année, où se montra le terrible phénomène dont nous avons parlé précédemment, mourut le saint empereur Basile, après avoir porté le sceptre cinquante-huit ans (4). Il avait auparavant fait venir son frère Constantin, et de son vivant, lui posant la couronne sur la tête, l'avait fait asseoir sur le trône en se prosternant, la face contre terre, devant lui. Il lui confia l'administration du royaume. Par son testament, il lui recommanda l'Arménie, voulant qu'il traitât ce pays avec un amour paternel. Il appela aussi sa sollicitude sur les fils de Sénékérim, David, Adom, Abouçahl et Constantin, ainsi que sur tous les grands d'Arménie ; il lui prescrivit aussi de témoigner la plus grande bienveillance aux fidèles du Christ. Basile, après avoir passé sa vie dans la sainteté et la virginité, s'endormit en Jésus-Christ. Il fut enterré à côté des saints monarques ses prédécesseurs, avec les regrets dus au souvenir de ses vertus.

XXXIX. Cette même année, mourut Sénékérim, roi d'Arménie. Son corps fut transporté dans le tombeau de ses pères, au lieu de la sépulture de nos anciens souverains, à Varak, dans le couvent de la Sainte-Croix. C'est là qu'il fut déposé en compagnie de ses ancêtres (1). La couronne d'Arménie passa à David, son fils aîné, prince glorieux, qui avait rendu son nom redoutable au loin.

XL. Cette année fut aussi marquée par la mort de Kourki, roi de Géorgie (1). Il eut pour successeur son fils Pakrad, lequel fut investi de la domination sur tout le pays.

XLI. Constantin, frère de Basile, devenu empereur, se montra bon, pieux, compatissant pour les veuves et les captifs, et enclin à pardonner les offenses des méchants. Aussi fit-il mettre en liberté tous ceux qui avaient été incarcérés ; il ordonna de brûler la prison des condamnés, que Basile avait fait construire, et qu'il avait remplie des grands de l'empire. Car Basile, craignant pour son trône, avait fait étrangler les personnages les plus considérables, et leurs corps étaient pendus là, recouverts de leurs vêtements et attachés par la gorge à des crochets en fer. Ce spectacle arracha des larmes des yeux de Constantin, et il donna l'ordre de les ensevelir, en même temps qu'il fit détruire cette prison. Accusant la cruauté de son frère : « Eh ! quoi, s'écria-t-il, la fin de l'homme est toujours imminente ; pourquoi donc cette mort cruelle, dans le but de préserver une vie corporelle et passagère? » Constantin gouverna avec des dispositions pacifiques, et se montra plein de douceur envers les fidèles. Après un règne de quatre ans (1), il termina ses jours dans une foi parfaite

en Jésus-Christ ; et laissant après lui une mémoire vénérée, il alla rejoindre ses pères. Sa mort causa un deuil universel parmi le peuple, privé d'un si bon prince. Constantin avait donné sa fille, la princesse Zoé, en mariage à Romain (2), l'un des plus hauts dignitaires de sa cour, et comme il n'avait pas de fils, Romain lui succéda, et l'empire passa tout entier sous son obéissance.

XLII. L'année 479 (14 mars 1030-13 mars 1031), Romain rassembla toutes les troupes grecques et marcha contre les musulmans. Il vint camper sous les murs de la forteresse nommée Azaz, dans le voisinage d'Alep (1). Les musulmans, se réunissant en nombre immense, s'avancèrent contre les Grecs. Romain, effrayé, n'osa pas en venir aux mains, car c'était un prince efféminé, incapable, d'un mauvais naturel, et impie blasphémateur de la foi orthodoxe. Aussi ses troupes ne l'aimaient pas, et elles avaient résolu de l'abandonner pendant le combat, au milieu des musulmans, et de prendre la fuite, afin qu'il trouvât la mort dans les rangs ennemis. Cependant un des principaux chefs de son armée, nommé Aboukab, qui avait été précédemment garde de la tente de David, curopalate de Géorgie, lui révéla ce complot. Romain, épouvanté, prit la fuite pendant la nuit, escorté des grands de sa cour. Les musulmans, instruits de son départ précipité, s'élancèrent sur les traces de l'armée romaine, en firent un grand carnage, et tuèrent environ 10,000 hommes. Les Romains se débandèrent, et chacun s'enfuit de son côté, dans toutes les directions (2). Au bout de quatorze jours, un paysan de la ville de Gouris (3) trouva Romain, qui avait

cherché un refuge au milieu des arbres, et tellement engourdi par le froid, qu'il paraissait mort. Cet homme quitta son travail pour transporter l'empereur dans sa maison, et lui ayant prodigué des soins, le rappela à la vie ; mais il ignorait qui il était. Quelques jours après, il le confia à des hommes qui le conduisirent dans la ville de Marasch. Là, les débris de son armée vinrent le rejoindre et l'accompagnèrent jusqu'à Constantinople. Au bout de quelques jours, Romain fit appeler celui qui l'avait recueilli, le nomma gouverneur du district de Gouris, et après l'avoir comblé de présents et de remercîments, le fit reconduire chez lui.

XLIII. Au commencement de l'année 480 (14 mars 1031-12 mars 1032), mourut Schebl, émir d'Édesse. Il y avait alors dans cette ville deux émirs, Schebl et Otheïr (Oudaïr) (1). Des trois forteresses qui s'élevaient dans son enceinte, deux, ainsi que les deux tiers de la ville, obéissaient à Schebl ; une forteresse et l'autre tiers reconnaissaient l'autorité d'Otheïr. Ces deux chefs cherchaient réciproquement à se faire périr. Un jour, Schebl invita Otheïr à un festin, et le conduisit hors de la ville, dans un lieu appelé le Couvent d'Ardjèdj, là où s'élève une colonne de pierre en face de la forteresse, sans que l'un soupçonnât les intentions de l'autre. Schebl donna à ses soldats un signal pour fondre sur Otheïr, lorsque les troupes de ce dernier, survenant tout à coup, massacrèrent Schebl. Alors Otheïr, à leur tête, dirigea ses efforts contre la principale forteresse de Schebl, et voulut s'en emparer. Salman, qui en avait le commandement, était retranché dans la partie supérieure. Otheïr l'attaqua vivement ; Salman,

réduit à l'extrémité, envoya à Nacer-eddaula, qui était un des principaux émirs des musulmans, et résidait à Meïafarékîn (Mouph'argh'în) (2), pour lui dire qu'il lui cédait la forteresse d'Édesse. Nacer-eddaula envoya Bal-elraïs (3) à la tête de mille cavaliers, et fit venir Salman et sa femme auprès de lui, en lui donnant de riches présents. Otheïr, arrêté dans ses attaques, conclut avec Bal-elraïs une paix simulée, cherchant secrètement les moyens de lui ôter la vie. Bal-elraïs ayant eu vent de ses projets, profita du moment où ils étaient assis ensemble à un banquet, hors des murs d'Édesse, pour tuer Otheïr et se rendre maître de toute la ville. La femme d'Otheïr voyant qu'elle avait perdu son mari, s'opposa héroïquement à Bal-elraïs, et arborant un drapeau noir, elle alla implorer toute la nation des Arabes. Elle leur dit que les Kurdes (Kourt), dans une irruption, venaient de s'emparer de la ville qui était le patrimoine des Arabes, et avaient tué son mari. Par ces paroles, elle souleva une multitude considérable et la guida contre Bal-elraïs. Nacer-eddaula, apprenant cette aggression, marcha contre les Arabes avec des forces considérables, tandis que la femme d'Otheïr s'avançait contre lui. Elle lui livra un grand combat et le mit en fuite. Après quoi elle attaqua Bal-elraïs et livra à la citadelle de vigoureux assauts. Bal-elraïs, réduit à la situation la plus critique, et se trouvant dans l'impossibilité d'en sortir, fit prévenir Nacer-eddaula du danger qu'il courait, et lui apprit que c'en était fait de lui, Bal-elraïs, et de tout le Kurdistan (Kertasdan). Nacer-eddaula, à bout de ressources lui-même, envoya Salman dans la forteresse d'Édesse, et rappela Bal-elraïs

auprès de lui, à Meïafarékîn. Cependant la femme d'Otheïr ne cessait chaque jour d'inquiéter Salman. Celui-ci, épuisé par ces attaques incessantes, expédia à Samosate une lettre pour Maniacès, chef romain, que l'on nommait aussi Georges, et dans laquelle il lui disait que s'il obtenait pour lui de l'empereur des Romains une dignité et un gouvernement de province, il remettrait Édesse entre ses mains. Cette proposition causa un vif plaisir à Maniacès, qui s'engagea par un serment solennel à obtenir pour lui tout ce qu'il demandait, à lui rendre sa principauté héréditaire et ses dignités, et à en assurer la transmission à ses enfants.

Alors Salman appela Maniacès, et lui fit cession de la forteresse. Aussitôt celui-ci partit avec 400 hommes, et pendant la nuit il s'approcha en cachette de la porte de la place. Salman, averti de son arrivée, alla, les clefs à la main, trouver Maniacès. Se prosternant devant lui, il lui remit la forteresse, et se retira cette nuit même, emmenant sa femme et ses enfants, qu'il conduisit à Samosate. Les musulmans, apprenant que Maniacès était dans les murs d'Edesse, attaquèrent vivement cette ville en nombre considérable ; [ceux de leur nation qui l'habitaient] en sortirent. Cependant les Syriens se fortifièrent dans la grande église de Sainte-Sophie, tremblants pour leurs femmes et les trésors d'or et d'argent qu'ils possédaient ; dans la crainte d'en être dépouillés, ils n'osèrent pas se réfugier dans la citadelle. Quelques jours après, une foule d'entre eux périrent par le feu avec leurs richesses, et ceux qui échappèrent à ce funeste sort cherchèrent un asile dans la forteresse auprès de Maniacès, et

furent sauvés. Ils évitèrent ainsi les assauts terribles que les musulmans donnèrent à l'église de Sainte-Sophie. Ceux-ci avaient placé du côté nord une machine qui battit fortement en brèche cet édifice, jusqu'à ce qu'il fût écroulé. Puis, ayant jeté du feu dans l'intérieur, l'incendie se déclara, et une grande partie des personnes qui y étaient renfermées, ainsi que des richesses immenses et toutes les provisions des habitants que l'on y avait accumulées, devinrent la proie des flammes. La nation entière des musulmans soulevée vint fondre sur Maniacès. Celui-ci, renfermé dans la forteresse d'Edesse avec 400 hommes seulement, fit des prodiges de valeur (4). Cependant les émirs les plus considérables accouraient chacun de leurs provinces vers Edesse, de l'Egypte, du pays des Babyloniens, ainsi que Schebl de Khar'an, celui-là même qui fut blessé par un serviteur de Maniacès, nommé Rouzar'n, lequel était venu à lui en qualité de messager, et, à ce titre, à l'abri de tout soupçon.

D'un coup de sa hache d'armes, il l'atteignit à l'épaule ; puis, avec la rapidité d'un aigle, il courut vers le fossé de la ville et y sauta, après avoir perdu son cheval, qui avait été criblé de blessures. On vit arriver en même temps l'émir Saleh (5) d'Alep, Mahmoud (Memod) de Damas (Temeschg), Mohammed (Mahmêd) de Hêms, Aziz de l'Egypte (Mesr), Ali de Menbêdj, Abdoullah (Abola) de Bagdad, Koreïsch de Mossoul (Mocel), Nacer-eddaula de Pagh'èsch (6), Houceïn de Her, Goudan de Salamasd (7), Ahi d'Arzoun (8), Ahvarid de Zepon (9), Ahlou de Bassora (Paçara), Vrêan de Guerguécéra (10), Schahvarid de Séboun, sans compter quarante autres émirs, lesquels se

réunirent contre la forteresse d'Edesse. Tout l'été ils rivalisèrent d'efforts pour s'en emparer. Ce siége traînait en longueur, lorsque les musulmans voulurent brûler la ville et se retirer. Mais les habitants détournèrent les effets de cette résolution, à force de supplications et de présents. Ils firent comprendre aux assiégeants que les Romains, entourés des musulmans, ne pourraient pas conserver cette ville, que dans peu de temps ils l'abandonneraient en prenant la fuite, et regagneraient leur pays. Ces raisons parurent excellentes aux principaux chefs des musulmans, et après des assauts réitérés et des attaques prolongées contre la forteresse, ils rentrèrent chacun chez eux. Cependant Maniacès, cantonné dans la place, continuait toujours à se défendre contre les gens du pays qui ne cessaient de le harceler jour et nuit. Lui et toute sa garnison se trouvaient dans une perplexité extrême, parce que les vivres leur manquaient, et qu'il était impossible d'en introduire dans la ville. L'empereur Romain ayant appris la résistance héroïque de Maniacès, éprouva une très-vive joie, qui fut partagée par tous les fidèles du Christ. Il fit venir Salman et ses enfants, et leur conféra de hautes dignités et le commandement de plusieurs provinces. Ils se firent chrétiens. Tous les ans, l'empereur envoyait des renforts de troupes à Edesse; il fit construire une forteresse qu'il appela de son nom Romanopolis (11). Cependant les Arabes des pays limitrophes ne cessaient d'inquiéter les Romains sur toute la route qui conduit de Samosate à Edesse, et chaque année ils massacraient une quantité incalculable de chrétiens, dont les ossements restaient gisants, entassés comme des

monceaux de pierres. Comme Maniacès était toujours dans la situation la plus fâcheuse, Romain eut l'idée de faire transporter du pain à Édesse dans des sacs, à dos d'homme (12). Il fit partir pendant la nuit 60,000 soldats (13) romains, qui, traversant l'Euphrate, se dirigèrent vers Édesse. Or, il n'y avait d'autre édifice sur le territoire d'alentour, que Ledar (14). Lorsqu'ils furent parvenus à Barsour, Schebib fondit sur eux, et les poursuivant jusqu'à Têsnatzor (15), tailla en pièces ces 60,000 hommes. Édesse resta plongée dans ces tribulations jusqu'au moment où les habitants, reprenant courage, triomphèrent de leurs ennemis. L'empereur fit la paix, et ils recouvrèrent la tranquillité; dès-lors la persécution contre les chrétiens eut un terme. Ces événements se passèrent sous le règne du roi Aschod le Bagratide (16), sous le patriarcat du seigneur Pierre, catholicos d'Arménie. Mais plus tard, à l'époque de Thogrul (Doukhril), sulthan des Perses (17), Édesse fut prise par les infidèles. Après avoir enduré tant de peines, tant de fatigues et de tourments, le brave Maniacès fut destitué du commandement d'Edesse par Romain, qui en investit Aboukab, garde de la tente de David le Curopalate.

XLIV. Lorsque la révolution du calendrier arménien amena l'année 480 (14 mars 1031-12 mars 1032), une famine horrible désola tous les pays, et fit périr une multitude de gens. Il y en eut un grand nombre qui, dans la pénurie qu'ils éprouvaient, vendirent leurs femmes et leurs enfants. L'état de souffrance auquel étaient réduits ces malheureux était tel, qu'en parlant, ils rendaient l'âme. La terre fut dévastée par ce fléau.

XLV. L'année 484 (13 mars 1035 — 11 mars 1036)

mourut l'empereur Romain, victime des embûches de sa femme, qui lui servit un breuvage empoisonné, et qui se défit de lui par ce crime. Michel (Mikhaïl) monta sur le trône par la volonté de l'impératrice, fille de Constantin (1).

XLVI. A cette époque, David, roi d'Arménie, fils de Sénékérim, termina sa carrière, laissant le royaume de ses pères à son frère Adom. Celui-ci était un prince vertueux et juste, d'une vie sainte en Jésus-Christ, rempli de mansuétude et de bonté, miséricordieux envers les affligés, le soutien des pauvres et le protecteur des religieux, car il bâtit un grand nombre d'églises et de couvents.

XLVII. Cette même année, les musulmans revinrent avec des forces considérables contre Edesse, et passant sur la rive orientale du grand fleuve Euphrate, ils répandirent partout le meurtre, l'esclavage et la ruine. Une foule de chrétiens furent traînés en esclavage. Ils ravagèrent Alar, Sévavérag (1), teignirent de sang les eaux des fontaines et des ruisseaux, et firent tant de massacres, que la terre fut inondée de celui des chrétiens (2).

Cette même année, les troupes romaines, se rassemblant, marchèrent contre les musulmans. Elles étaient commandées par le frère de Michel, empereur des Grecs (3). A la tête d'une nombreuse cavalerie, il arriva à Mélitène; mais, redoutant les musulmans, il n'osa pas sortir de la ville pour en venir aux mains avec eux. Ceux-ci, ayant connu son arrivée, reprirent le chemin de leur pays. Les Romains en firent autant, et rentrèrent chez eux, craignant de s'aventurer sur le territoire ennemi. Dans leur marche, ils plongèrent les chrétiens dans le deuil, plus même que n'avaient fait les musulmans.

XLVIII. A la date de notre calendrier marquée par l'an 485 (12 mars 1036 — 11 mars 1037), le soleil s'obscurcit et offrit aux regards un aspect terrible et menaçant. Car de la même manière qu'il avait dérobé sa lumière, au moment où Jésus-Christ fut crucifié, il se couvrit alors de ténèbres et se revêtit de deuil. Les astres s'enveloppèrent d'obscurité, et les cieux se tendirent de noir, comme d'une ceinture. Le soleil se voila en plein midi, et les étoiles apparurent comme au milieu de la nuit. Les ténèbres devinrent tellement épaisses, que toutes les créatures se mirent à pousser des cris; les montagnes et les collines en retentirent; les rochers tremblaient, agités sur leurs bases, et les flots de l'océan bouillonnaient bouleversés. Les enfants des hommes, plongés dans la douleur, versaient des larmes. A la vue de ce spectacle, ils étaient glacés d'épouvante, comme s'ils eussent été frappés par la mort. Le fils pleurait sur son père, le père sur son fils; les petits enfants, épouvantés, tombaient dans les bras de leurs parents; et les mères, en proie à une profonde affliction, pareille à un feu dévorant, se lamentaient sur leur sort. C'est ainsi que tous étaient dans la tristesse, assiégés de terreur, et ne voyant aucun remède à leurs maux. En présence de ce désordre de la nature, la stupéfaction et l'épouvante étaient générales. Alors le seigneur Pierre, catholicos des Arméniens, et le roi Jean, députèrent plusieurs personnages considérables au docteur arménien Jean, surnommé Gozer'n, afin d'obtenir de lui l'explication de ce signe céleste si extraordinaire. Car c'était un saint homme, admirable par ses austérités, habile interprète de l'ancien et du nouveau Testament, et rempli des grâces de la doctrine. Ceux qui furent chargés de ce message étaient Grégoire Magistros,

fils de Vaçag (1), et Sarkis le Grand, de la race de Haïg (2), ainsi que plusieurs nobles et prêtres arméniens. Ils partirent pour aller le consulter sur la seconde apparition de ce phénomène effrayant. En arrivant chez Jean, ils le trouvèrent prosterné la face contre terre et accablé de tristesse; le sol était arrosé de ses larmes. Témoins de sa douleur et des soupirs amers qui s'échappaient de sa poitrine, aucun d'eux n'osait l'interroger, respectant l'état d'abattement où ils le voyaient. Ses pleurs ne tarissaient pas, et il ne cessait de se frapper la poitrine. Alors les nobles arméniens s'assirent à ses côtés et restèrent jusqu'à la sixième heure du jour (3), sans se hasarder à lui adresser un mot ou une question sur le sujet qui les amenait. Tous ceux qui étaient venus là pleuraient. Jean, s'en apercevant, ouvrit la bouche et commença à leur parler, entrecoupant son discours de soupirs et de larmes abondantes. Il déplora d'abord le sort de toutes les nations fidèles, celui de l'ordre sacerdotal, la destruction du mystère du Saint des saints, les infortunes de l'Eglise, et l'anéantissement des préceptes divins dont elle est dépositaire. Ce fut dans les termes suivants qu'il s'adressa aux nobles arméniens: « O mes illustres enfants, écoutez les paroles de l'inconsolable et malheureux Jean : aujourd'hui sont accomplis les mille ans des tourments du crucifiement du Christ et de la délivrance du maudit Bélial (Péliar), que le Sauveur avait enchaîné dans le fleuve du Jourdain. C'est ce qui nous avait été prédit par le premier signe, comme je l'ai révélé quatorze ans avant qu'il n'apparût ; et maintenant ce signe s'est montré de nouveau. D'abord les cieux

s'étaient entrouverts et la terre avait été enveloppée d'obscurité. Cette année-ci, les astres ont caché leur lumière, annonçant que désormais toutes les nations qui croient au Christ, marcheront dans les ténèbres, et que les institutions de la sainte Eglise seront ternies même par les peuples fidèles. Les chrétiens négligeront le jeûne, la prière ; ils perdront la croyance à la vie future; la crainte des jugements de Dieu sera méprisée ; la véritable foi disparaîtra. Le culte de Dieu cessera, les hommes prendront en haine ses préceptes; ils résisteront aux paroles de l'Evangile. Chacun se mettra en opposition avec les commandements de Dieu; ils mépriseront les discours des saints docteurs, railleront les règles canoniques établies par les saints patriarches. C'est ainsi qu'un grand nombre d'entre eux tomberont du faîte de la foi, qu'ils détesteront les portes de la sainte Eglise, et que, dans leur négligence du jeûne et de la prière, ils deviendront aveugles pour le vrai culte. Ils encourront l'anathème, à cause de leur désobéissance aux avis contenus dans les paroles divines des chefs spirituels. Les fils, rebelles envers leurs parents, seront maudits par eux; les parents seront maltraités par leurs fils. L'amour et l'affection s'éteindront dans le cœur desséché des amis, des pères et des enfants. Désormais une foule d'hérésies envahiront le sein de l'Eglise, par suite de la négligence des patriarches devenus pusillanimes, incapables, peu soucieux de veiller à la pureté du dogme, et tombés dans la démence. L'amour de l'argent leur fera rejeter leur foi, et les chants de bénédiction cesseront de retentir dans la maison du Seigneur. La frayeur du jugement de Dieu, au jour redou-

table qui est à venir, sera bannie de tous les esprits ; ils oublieront la rétribution qui attend le juste et le pécheur, parce qu'ils seront amis de l'iniquité et enclins à la mauvaise voie. Leurs penchants les entraîneront au séjour réservé aux méchants. Les rois, les princes et les chefs spirituels causeront la ruine du pays. Les grands seront avides de présents corrupteurs, faux dans leurs discours, et parjures ; gagnés par des cadeaux, ils rendront leurs jugements au mépris du droit qui est dû aux pauvres. Aussi, la colère de Dieu éclatera, surtout contre eux, parce qu'ils auront exercé leur puissance avec partialité, et non suivant la loi divine, parce qu'ils auront régné sur les peuples avec une autorité absolue, sans s'embarrasser de les diriger dans la crainte de Dieu, et de les instruire comme l'a prescrit l'apôtre saint Paul. Les princes et les grands préféreront les courtisanes à Dieu ; ils auront de l'aversion pour les chastes liens du mariage ; ils se vautreront dans l'adultère et la luxure. Ils ne chercheront qu'à faire périr leurs égaux; ils honoreront les traîtres et les voleurs, spolieront les travailleurs, et seront dans leurs jugements plus rigoureux que n'exige la justice. O mes chers enfants, désormais l'inimitié entre les chefs spirituels sera cause que les portes de l'Eglise seront brisées, et les institutions saintes abolies au sein de toutes les nations. Leur cupidité les poussera à imposer les mains à une foule d'indignes ; ils appelleront à l'honneur du sacerdoce tous les hommes souillés. Alors le Christ sera offert en sacrifice par des mains sacriléges; un grand nombre communieront dans de mauvaises dispositions, non pour leur salut, mais pour leur condamnation

et la perte de leur âme. Il y aura cependant, en quelques endroits, de véritables sacrificateurs du saint Mystère, parmi les diverses nations; et c'est grâce à leur intercession que Dieu aura pitié du monde. O mes enfants, ils béniront l'homme juste et vertueux, ils éloigneront du sacerdoce l'homme pur. A ceux qui n'ont pas d'argent, ils ne confèreront pas l'imposition des mains, et comme nous l'avons annoncé quatorze ans avant que l'autre signe céleste n'apparût, beaucoup de gens perdront leur foi et leur religion, car nombre de prêtres et de moines se relâcheront de leurs devoirs ; ils deviendront avides de plaisirs et de voluptés, et passeront leur temps à méditer des chants diaboliques. Les religieux fuiront le désert, ayant en horreur la vie monastique, de l'aversion et du mépris pour les austérités des anciens anachorètes. Ils se montreront transgresseurs des règles et des saintes institutions, et délaisseront le chant des psaumes. Tout ce que je vous prédis doit arriver un jour, ô mes enfants. Les chefs spirituels du pays, dominés par leur cupidité, choisiront de préférence les hommes déchus et séparés des grâces du Fils de Dieu, pour les investir des fonctions sacerdotales, et établiront tous les réprouvés comme guides du peuple chrétien. Ils perdront même la conscience du mal qu'ils auront fait par ces choix criminels, parce qu'ils seront aveuglés par leur amour de l'argent. J'ai encore à vous dire que désormais le Christ sera percé par les prêtres indignes, de blessures plus cruelles que lorsqu'il fut crucifié et torturé par les Juifs, car ce qui manqua à sa Passion sera complété par eux. Ils entendront ces paroles : — Compagnon, pourquoi es tu entré

dans ce banquet ?— Alors ses pieds et ses mains ayant été liés, on le jettera dans les ténèbres extérieures, et ce qu'il aura recueilli sera accumulé sur sa tête pour sa perdition. O mes chers enfants, tous ces malheurs doivent arriver dans les derniers temps, parce que Satan a été délivré des liens qui le retenaient depuis mille ans, lui que le Christ avait enchaîné par sa croix. Dès lors les fidèles du Christ accourront pour le combattre, lui dont la mission est de faire la guerre aux saints, qui, à l'abri des préceptes divins, persistent dans les institutions de la véritable confession en Jésus-Christ, parmi les diverses nations de la terre. En même temps les infidèles, les maudits fils de Cham, les immondes hordes turkes, se précipiteront contre les peuples chrétiens. Tout, chez ces derniers, sera abattu par le glaive, tout sera détruit par la famine et l'esclavage. Beaucoup de contrées resteront dépeuplées; les forces des saints seront anéanties, un grand nombre d'églises renversées jusque dans leurs fondements, et le mystère de la croix du Christ sera aboli. Au milieu de ce débordement croissant d'iniquités, les saintes solennités seront interrompues. Les fils seront en guerre avec leurs pères, ceux-ci prendront en haine leurs enfants ; les frères s'élèveront les uns contre les autres, et chercheront à s'entredétruire par le meurtre et l'effusion du sang. Ils méconnaîtront le lien de l'amour fraternel, et le même sang qui circule dans leurs veines se desséchera. Par ces œuvres abominables, ils se rendront les émules des mécréants. La terre sera bouleversée par les infidèles, et une rosée de sang couvrira les plantes des campagnes. Pendant soixante ans le monde sera ravagé par le fer et l'esclavage;

après quoi arriveront des nations belliqueuses, les Franks, et leurs nombreuses cohortes s'empareront de la cité sainte de Jérusalem, et le tombeau qui a reçu un Dieu sera affranchi. Après ces événements, la terre sera pendant cinquante ans livrée à l'extermination et à l'esclavage par les Perses, et ces maux seront sept fois plus considérables que les précédents. Les fidèles du Christ seront dans la consternation. Les armées romaines, accablées par des revers multipliés, perdront l'espérance; bien des fois elles seront taillées en pièces et exterminées par les Perses ; leurs plus illustres et plus braves guerriers succomberont par le fer ou dans la servitude. Tant de maux accumulés sur les armées romaines, les jetteront dans un découragement complet. Mais au bout de cinquante années elles commenceront peu à peu à reprendre le dessus, et partout où subsisteront des débris des anciennes troupes, ils se grossiront d'année en année, et étendront au loin leurs conquêtes. Réveillé d'un long sommeil, l'empereur des Romains fondra, rapide comme l'aigle, sur les Perses, à la tête d'une armée formidable, nombreuse comme le sable des bords de la mer. Il s'élancera, pareil à un feu ardent, et la terreur de ses armes fera trembler le monde. Les Perses et tous les bataillons des infidèles prendront la fuite jusqu'au-delà du grand fleuve Djihoun (Dchahoun) (1). L'empereur deviendra pendant longtemps le maître universel. Sur la terre rajeunie s'élèveront les fondements d'un nouvel édifice, et cette rénovation sera pareille à celle qui suivit le déluge. On verra les populations s'accroître, les animaux se multiplier, et les sources, devenues

abondantes, enfler les cours d'eau ; une fertilité toujours croissante enrichira les campagnes, tandis que la famine désolera le royaume des Perses, et y durera de longues années. Les habitants, se jetant les uns sur les autres, se dévoreront mutuellement. La crainte de la puissance romaine éloignera une foule de leurs grands personnages des villes et des provinces qu'ils occupent, et sans essayer la moindre résistance, ils se retireront au-delà du Djihoun. Leurs provisions accumulées à la longue, leurs monceaux d'or et d'argent, et leurs trésors, aussi abondants que la poussière de la terre ou des amas de pierres, leur seront enlevés pour être transportés chez les Romains. Leurs jeunes garçons, leurs jeunes filles, leurs femmes, y seront emmenés en esclavage. La Perse sera ruinée et dépeuplée par les Romains, et toute puissance sur la terre sera sous la main de leur souverain. »

Après avoir prononcé ce discours, le saint docteur Jean congédia les nobles arméniens et les renvoya en paix. Aussitôt ceux-ci se mirent en route pour retourner chez eux.

XLIX. Vers cette époque, un chef arménien nommé Kantzi réunit des troupes et vint enlever la ville de Pergri (1) aux Perses; dans l'Orient il extermina tous les habitants et passa au fil de l'épée les troupes musulmanes. Longtemps il dirigea ses attaques contre la forteresse, et la réduisit à l'extrémité ; nombre d'assiégés succombèrent faute d'eau. Mais comme les troupes arméniennes faisaient cette guerre avec nonchalance et passaient leur temps à boire, Khedrig, émir de Pergri, profitant de l'occasion, écrivit aux habitants, ses sujets,

de venir à son secours. Les infidèles se rassemblèrent, et surprirent les Arméniens. A l'aurore ils fondirent sur eux, et en firent un horrible carnage. Ce jour même fut tué le grand prince Kantzi, et Dadjad son fils resta maître de la principauté que Kantzi possédait ; mais toutes ses troupes passèrent dans la ville de Pergri.

Au commencement de l'année 486 (12 mars 1037 – 11 mars 1038), le seigneur Pierre, catholicos d'Arménie, abandonna secrètement son siége et se rendit dans le Vasbouragan. Il prit ce parti à cause de quelques difficultés qu'il éprouvait de la part du roi, des satrapes et de la noblesse militaire, qui fermaient l'oreille aux préceptes divins. Il séjourna pendant quatre ans dans le Vasbouragan, à Tzoravank' (2), couvent qui avait été bâti par le saint patriarche Nersès. Sa retraite répandit la tristesse dans tout le pays. Le roi Jean, de concert avec les satrapes, lui adressa une lettre dans laquelle ils protestaient de leur désir de suivre ses préceptes et de se conformer à sa doctrine lumineuse. Ils confirmèrent leur déclaration par les serments les plus solennels, et pour mieux réussir à l'attirer, ils employèrent comme médiateurs les chefs romains qui étaient venus en qualité de gouverneurs de provinces. Pierre se laissa persuader par ces serments, et revint occuper son siége. Mais lorsqu'il fit son entrée dans la ville d'Ani, il fut arrêté par l'ordre du roi Jean et mis en prison; on l'y retint un an et cinq mois. Alors Jean envoya à Sanahïn (3) et en fit venir le grand Dioscore (Têosgoros), supérieur de ce couvent. Celui-ci se rendit aux ordres de ce prince, et se posant en adversaire de Pierre, il accepta la dignité de catholicos. Monté sur le siége patriarcal, il l'occupa un an et deux mois.

contre la volonté de Dieu (4). Ce célèbre érudit devint pour tous un objet de dérision. Il avilit les hautes fonctions dont il était revêtu, et personne ne voulait recevoir de lui l'imposition des mains, cette prérogative qui appartient au saint siége. Son nom ne fut pas prononcé en pleine église avec celui des autres patriarches, parce qu'on le regardait comme un intrus. Un deuil universel régnait parmi les enfants de l'Arménie. Lors de la cérémonie de sa consécration, les évêques, les prêtres et les patriarches étaient absents. Mais lui, dans l'orgueil de son cœur, se regardant comme catholicos légitime, conféra l'épiscopat à une foule d'indignes. Ceux qui, pour leur conduite publiquement scandaleuse, avaient été chassés de leur siége par les catholicos précédents, devinrent l'objet de ses préférences et de son choix. Cependant les évêques et les docteurs d'Arménie excommunièrent le roi et les satrapes comme coupables d'avoir troublé la paix de l'Eglise. Ceux-ci, tremblant sous le coup de l'anathème, voulurent faire revenir le seigneur Pierre, mais il résista longtemps à leurs instances. Quoique tous implorassent le pardon de leur faute, il le leur refusa avec fermeté. Alors le roi et les grands écrivirent au catholicos des Agh'ouans, le seigneur Joseph (5), pour le prier de venir intercéder en leur faveur et rétablir Pierre sur son siége à Ani. Le seigneur Joseph, à la réception de cette lettre, prit avec lui les évêques de son pays, et partit pour remplir la mission que l'on réclamait de lui.

L. En l'année 487 (12 mars 1038 - 11 mars 1039), il y eut dans la ville d'Ani une réunion imposante d'évêques,

de moines et de docteurs, de nobles et de satrapes, au nombre d'environ quatre cents. Le chef de cette réunion était le vénérable vieillard Joseph. Ils causèrent une grande douleur à Dioscore en le condamnant sévèrement, en le dépouillant de ses honneurs, et en le chassant du siége patriarcal. Il excommunièrent tous ceux qu'il avait ordonnés, avec défense à qui que ce fût de les admettre aux fonctions sacrées. Pierre ayant été réintégré, l'Eglise d'Arménie recouvra la paix; et Dioscore reprenant le chemin de Sanahîn, rentra, couvert de honte, dans son couvent.

LI. En l'année 489 (11 mars 1040 - 10 mars 1041), apparut sur l'horizon une comète qui jetait un vif éclat. Elle se montrait vers l'occident à partir du soir, et, suivant une marche rétrograde, elle rencontra dans sa course les Pléïades et la lune; puis elle disparut en revenant vers l'occident.

LII. Cette même année les Boulgares se soulevèrent contre les Romains. L'empereur Michel ayant rassemblé toutes les troupes grecques, marcha contre eux. Il saccagea impitoyablement une grande partie de leur territoire, y porta l'esclavage, et le parcourut le fer à la main. Les Boulgares, de leur côté, se réunirent pour résister aux Romains. La guerre s'alluma vivement, et il y eut une bataille qui fut signalée par un terrible carnage. A la fin les Boulgares eurent l'avantage; ils mirent les Romains en fuite et les poursuivirent avec acharnement l'épée à la main. Dans cette journée, la surface des plaines fut inondée de sang. Michel se sauva comme un fugitif à Constantinople. Les

Boulgares, vainqueurs des Grecs, leur reprirent les pays que ceux-ci leur avaient enlevés; et délivrés du joug qui leur avait été imposé, ils jouirent d'une tranquillité parfaite (1).

LIII. Cette même année mourut le roi d'Arménie Aschod, le Bagratide, fils de Kakig et frère de Jean, laissant un fils nommé Kakig, qui n'était âgé que de quinze ans (1). Le corps d'Aschod fut transporté à Ani et déposé dans le tombeau des anciens rois arméniens. La raison pour laquelle ce prince n'entra jamais pendant sa vie mais seulement après sa mort, dans Ani, c'est parce que Jean le redoutait extrêmement; en effet, Aschod était remarquable par sa force et sa bravoure. Après sa mort les troupes se relâchèrent du frein de la discipline, et prirent en aversion le métier des armes; elles courbèrent leur front sous le joug de la servitude des Romains, s'adonnèrent aux plaisirs de la table, et firent leurs délices de la lyre et de la voix des chanteuses. Renonçant à cette union qui avait été l'élément de leur force, elles ne volèrent plus au secours les unes des autres. Les pays que le fer dévastait n'étaient plus pour elles qu'un sujet de plainte lugubre; elles se contentaient de pleurer la perte de leurs frères, et s'abandonnaient réciproquement au glaive des Grecs. Ce fut ainsi qu'elles entraînèrent la ruine de leurs compatriotes, et qu'elles méritèrent d'être comptées au rang de leurs ennemis.

LIV. A cette époque le grand émir des Perses, Abou'l-séwar, ayant réuni environ 150,000 hommes, vint fondre avec rage sur les chrétiens. Animé d'une colère au souffle mortel, il entra dans la contrée des Agh'ouans, dans la

province de David Anhogh'în, et fit souffrir les maux les plus cruels aux habitants (1). David, effrayé de la multitudes des infidèles, ne s'avança pas pour les combattre. Pendant ce temps le scélérat Abou'lséwar s'empara d'un grand nombre de provinces, de forteresses et de localités, au nombre de quatre cents. Ayant séjourné un an dans ce pays, il le soumit en très-grande partie; après quoi il se prépara à marcher contre David. Ce prince, réduit aux abois, envoya dire à Jean, roi d'Ani, qu'Abou'lséwar, après s'être rendu maître de toutes les provinces arméniennes, était sur le point de l'attaquer. « Si tu ne viens pas à mon secours, ajoutait-il, je me soumettrai à lui, et lui servant de guide, je porterai la désolation dans ton district de Schirag. » Aussitôt Jean envoya à David un corps de 3,000 hommes. David expédia un semblable message au roi de Gaban, qui lui en accorda 2,000 (2). Ayant adressé les mêmes menaces au roi des Aph'khaz, celui-ci lui donna 4,000 hommes (3). Puis David rassembla ses propres troupes, qui se composaient de 10,000 combattants environ. En même temps il envoya porter ces paroles au catholicos des Agh'ouans : « Les infidèles marchent contre nous en haine de la foi chrétienne; ils veulent détruire le culte de la Croix, et anéantir la religion du Christ. Il est du devoir de tous les fidèles, il est juste de s'avancer au-devant de leurs glaives et de mourir pour notre Dieu. Réunis les évêques arméniens qui résident dans le pays des Agh'ouans, et accourez tous dans notre camp, afin de partager notre trépas. » Le seigneur Joseph, ayant rassemblé deux cents évêques, vint rejoindre David. Il écrivit aussi à tous les supérieurs de couvents d'accou-

rir avec leurs religieux ; il appela pareillement les prêtres et les diacres du pays des Agh'ouans. Ensuite il fit proclamer partout l'avis suivant : « S'il y a quelqu'un, homme ou femme, qui ambitionne la couronne du martyre, l'occasion de la mériter s'offre à lui. Que celui qui soupire après Jésus-Christ vienne à nous. » Les pères accompagnés de leurs fils, les mères avec leur filles, se hâtèrent de répondre à cette invitation. La plaine était couverte au loin d'une multitude immense, qui offrait l'aspect de troupeaux de brebis. En apprenant la nouvelle de ce concours de peuple, Abou'lséwar en fit l'objet de ses railleries. En même temps il s'avança contre les Arméniens. David fit transmettre aux évêques, aux moines et aux prêtres cette recommandation : « Que chacun prenne en main, comme arme de guerre, la Croix et l'évangile seulement, et marche à l'ennemi. » Cependant les infidèles s'ébranlèrent, et toute la légion des prêtres se mit en mesure de leur résister, tandis que David, à la tête de 10,000 soldats aguerris, se portait en avant pour soutenir le choc. Dès que le combat fut engagé, les prêtres, élevant la voix tous ensemble vers Dieu et versant des larmes, firent retentir cette prière : « Seigneur, lève-toi, viens à notre aide et sauve-nous pour la gloire de ton saint nom. » Cependant les chrétiens, se précipitant dans les rangs des infidèles comme dans une mer, furent enveloppés de tous côtés. Alors les prêtres, agitant tous à la fois le signe sacré de la Rédemption, chargèrent l'ennemi avec impétuosité, et un feu ardent sortant du milieu d'eux le frappa. Les infidèles tournèrent le dos. et les Arméniens, les poursuivant l'épée à la main, ne discontinuèrent pas,

pendant cinq jours, de les tailler en pièces. Les plaines et les montagnes se couvrirent de sang ; des trésors d'or et d'argent et un butin immense tombèrent entre leurs mains. Les débris de l'armée perse se sauvèrent à grand'peine, nus et sans chaussures, et se réfugièrent dans leur pays. En trois jours David reprit le territoire qui lui avait été enlevé ; après quoi il renvoya, comblées de richesses, les troupes qui étaient accourues à son secours. Il distribua aussi aux évêques, aux prêtres et à tous ceux qui étaient venus à lui, quantité d'objets pris sur le butin. La tranquillité fut ainsi rétablie.

Cette même année, un infâme personnage, qui appartenait au corps de la noblesse de Sénékérim, alla trouver l'empereur des Grecs, et lui fit entendre les plus odieuses dénonciations contre Adom et Abouçahl, fils de Sénékérim ; il représenta ces deux princes comme nourrissant le projet de se révolter et de lui susciter des embarras et des dangers. Michel ajouta foi à ces perfides propos, et envoya à Sébaste son Acolythe (4) à la tête de 15,000 hommes, avec la mission de lui amener ces deux princes, de gré ou de force. L'Acolythe étant arrivé à Sébaste, cette nouvelle jeta les fils de Sénékérim dans une surprise et une frayeur extrêmes. Il se convainquit que personne ne les égalait en prudence ; cependant ils redoutaient de partir.

LV. Alors Schabouh (1) dit à Adom et à Abouçahl : « Voulez-vous que je disperse au loin, que je mette en fuite les Romains ? » En prononçant ces mots, il plaça cinq cuirasses en fer l'une sur l'autre, et les frappant de son épée, il les fit voler en éclats. Les jeunes princes arméniens lui

répondirent : « Garde-toi de tout acte de violence ; nous partirons avec les messagers qui sont venus nous chercher. » Et ayant offert de riches présents au général romain, ils se mirent en route avec lui pour Constantinople. En entrant dans cette ville, ils se rendirent en pleurs au tombeau de l'empereur Basile, et jetant sur ce monument l'écrit qui contenait le serment qui leur avait été donné, ils s'écrièrent : « C'est toi qui nous as fait venir dans le pays des Romains, et maintenant on menace notre vie ; rends-nous raison contre nos accusateurs, ô notre père ! » Michel ayant appris ce trait d'habileté, l'admira beaucoup, et ordonna de mettre à mort le faux dénonciateur.

LVI. En l'année 490 (11 mars 1041 - 10 mars 1042) mourut le roi d'Arménie Jean, frère d'Aschod et fils de Kakig, de la famille des Bagratides. Il fut enseveli à Ani dans le tombeau des rois ses prédécesseurs. Dès que les Romains eurent appris cet événement, l'empereur Michel leva des troupes et vint en Arménie. Il saccagea ce pays et y répandit l'extermination et la servitude. Il avait pour motif que Jean, de son vivant, avait donné aux Romains une déclaration écrite, portant qu'après sa mort, Ani leur appartiendrait, et qu'en retour de cet engagement, il avait reçu d'eux des présents et des honneurs pendant quinze ans. Après la mort de Jean, un des satrapes d'Arménie, homme perfide, nommé Azad (le noble) Sarkis (1), descendant de Haïg, prévint les Romains et leur offrit en don ce royaume. Puis, ayant enlevé le trésor des anciens souverains arméniens, il l'emporta chez les Aph'khaz ; il s'empara de quantité de forteresses et de bourgs, et voulut régner sur l'Arménie. Mais la famille

des Bagratides arrêta ses vues ambitieuses, parce qu'il était descendant de Haïg.

LVII. Cette même année, l'Arménie fut affligée de calamités qui eurent pour auteur David Anhogh'în, chef de la famille dont faisait partie le roi Jean (1). David envahit ce royaume, portant dans plusieurs lieux la mort et l'esclavage. Il était venu du pays des Agh'ouans avec des forces considérables. Il fit des ravages immenses, et ses troupes répandirent partout l'incendie. Après quoi il s'en retourna dans ses états, chez les Agh'ouans.

LVIII. Cette même année, les Romains tentèrent une nouvelle expédition contre l'Arménie. Comme nos troupes manquaient de chef, beaucoup de provinces se soumirent ; car leur arrivée était le signal de l'extermination. S'étant réunis pour attaquer la ville royale d'Ani, au nombre de 100,000 hommes, ils établirent leur camp sous ses murs. Les débris de l'armée arménienne accoururent vers le généralissime Vahram le Bahlavouni, et demandèrent à marcher contre un ennemi qui venait porter la guerre dans leurs foyers, le blasphème et l'injure à la bouche. Les Arméniens, la rage dans le cœur, pareils à des bêtes féroces rendues furieuses, s'avancèrent au nombre de 30,000, tant fantassins que cavaliers, et se dirigèrent vers la porte nommée Dzagh'gots (du jardin). Se précipitant comme la foudre sur les Romains, dont l'orgueil et la jactance étaient extrêmes, ils les firent reculer, les mirent en fuite et les exterminèrent impitoyablement. Le fleuve Akhourian, qui coule tout auprès, ne roula plus que des flots de sang. Les Arméniens, s'animant de plus en plus par les cris qu'ils poussaient dans l'action,

terrifiaient les fuyards, qui dans l'impuissance de se sauver, et éperdus, tombaient sous le tranchant du glaive. Cette journée fut fatale aux Romains; de chaque myriade il n'en resta que cent. Alors le grand et saint généralissime Vahram le Bahlavouni, s'interposant comme médiateur, envoya un message aux Arméniens pour les supplier en faveur des vaincus. Mais ce ne fut qu'avec beaucoup de peine qu'il put obtenir d'eux de laisser ceux-ci se retirer immédiatement. C'est ainsi que furent épargnés les débris de l'armée ennemie; et depuis lors les Romains ne vinrent plus revendiquer la ville d'Ani. Ils s'en retournèrent honteusement à Constantinople auprès de Michel.

LIX. A cette époque fut suscité un jeune homme de dix-neuf ans, nommé Kakig, de la race des Bagratides, fils du roi Aschod, lequel était fils d'Aschod, fils d'Apas, fils de Sempad, fils d'Ergath (1). Ce jeune prince était très-vertueux, et d'une piété exemplaire. Tous les satrapes se rendirent auprès du patriarche, le seigneur Pierre, et Kakig fut sacré roi d'Arménie, par la grâce de l'Esprit Saint, et d'après l'ordre d'un prince illustre, ordre en vertu duquel notre grand et saint patriarche accomplit cette cérémonie. Ce prince était de la race de Haïg, et par son père descendait de la famille des Bahlavounis. Il portait le nom de Grégoire, comme issu de notre saint Illuminateur. Il brilla comme un second Samuel, émule du premier, qui sacra David roi d'Israël. Ce fut lui qui établit Kakig roi de toute l'Arménie. Pieux et plein d'amour pour Dieu, il se montrait invincible parmi les savants; ses efforts, dirigés par la sagesse, n'avaient

d'autre but que d'affermir notre trône national. Il demandait sans cesse à Dieu, avec instances, sa protection pour lui et pour la famille des Bahlavounis (2).

LX. Kakig, secondé par ses troupes, s'étant emparé de la personne de Sarkis, lui fit endurer toutes sortes de tourments, jusqu'à ce qu'il lui eût arraché, malgré ses refus obstinés, les forteresses, les provinces, les villes et les trésors, héritage de ses ancêtres, que celui-ci avait enlevés. La bonté divine permit que pendant ce temps les Romains se tinssent tranquilles; ils ne cherchèrent plus à se rendre maîtres d'Ani, et à faire la guerre aux Arméniens. Deux ans s'écoulèrent, pendant lesquels tout réussit au roi Kakig par l'inspiration de l'Esprit Saint. Dans l'intervalle, ayant rassemblé son armée, il parcourut le royaume qu'il tenait de ses pères, soumettant les rebelles et remportant d'éclatants triomphes sur ses ennemis. A la tête de forces considérables, il vint camper dans la province d'Ararad, afin de tirer vengeance de la nation du midi (1). De son côté, le puissant prince Grégoire, fils de Vaçag, de la race Bahlavouni, vint établir son camp auprès du fleuve Hourazdan (2), non loin de la grande forteresse de Pedchni (3). Aussitôt les infidèles accoururent, et il y eut de terribles rencontres. Mais les Arméniens les vainquirent et en firent un grand carnage sur les bords mêmes du fleuve. Les chefs turks furent faits prisonniers, et les débris de leur armée s'en retournèrent en Perse.

LXI. A cette époque, et à l'instigation de l'esprit du mal, les Grecs se déclarèrent de nouveau contre nous, excités par les trames et la fourberie des faux chrétiens.

sujets de David Anhogh'în. Ce prince, dont le nom devrait être prononcé *Ta viht* (1), parce que ce fut lui qui plongea les fidèles dans le gouffre des calamités, tourmenté intérieurement par le démon, tomba dans l'abîme de la perdition et des supplices éternels.

LXII. Cette année, Michel ayant rassemblé des troupes dans tout l'empire grec, ainsi que dans la partie de l'Arménie qui était sous sa domination, à Sébaste, à Darôu, et dans tout le Vasbouragan, marcha vers l'Occident. Il porta l'esclavage dans la contrée des Goths (Kount) (1), et fit rentrer sous ses lois ceux qui s'étaient révoltés. Après avoir soumis tout leur pays, il revint à Constantinople, et bientôt après il mourut (2).

LXIII. Il eut pour successeur son neveu (fils de sa sœur), qui était déjà César. Celui-ci régna quatre mois seulement (1); car ayant conçu des pensées perverses, il se tendit lui-même le piége où il fut pris, d'après cette parole de l'Écriture : « Celui qui creuse la fosse pour son compagnon, y tombera lui-même ». Il poussa la folie de l'orgueil si loin, qu'il avait perdu la conscience de ses propres actions. En effet, il eut l'audace de faire raser les cheveux à la fille de l'empereur Constantin, et de la reléguer, chargée de fers, dans une île. Il ordonna aussi d'arrêter le patriarche de Constantinople, et le fit enchaîner et jeter dans un cachot (2). Il voulait par là s'assurer, à lui et à sa famille, la possession permanente du trône : mais comme c'étaient des gens scélérats, impies, véritable fléau du pays, Dieu vint en aide au patriarche. Il se travestit, brisa ses fers, et se sauvant de sa prison, courut se réfugier dans Sainte-Sophie. Tout Constantinople se

souleva contre le César, et il y eut de grands combats livrés dans l'enceinte de la ville. Cette journée fut marquée par une lutte longue et acharnée entre les deux partis. Des torrents de sang coulèrent dans tous les quartiers, et Sainte-Sophie en fut inondée. A la fin, le patriarche l'emporta sur l'empereur, qui fut pris et eut les yeux arrachés. On démolit de fond en comble les maisons de ses parents; après quoi on fit revenir l'impératrice Kyra Zoé, en grande pompe, à Constantinople.

Dans ce temps-là périt le grand prince arménien Khatchig (3), avec un de ses fils encore tout jeune, nommé Ischkhan (4), dans la province de Vasbouragan. Les habitants de Her et de Salamasd étant venus en masse faire une incursion dans le district de Thor'évan, Khatchig apprit que les infidèles avaient pénétré sur son territoire. C'était un brave guerrier, habitué comme ses ancêtres aux succès militaires, un aigle de race; mais comme il était devenu vieux, il avait abandonné le métier des armes. Il déplora amèrement l'impuissance de son bras affaibli par l'âge, d'autant plus que son fils aîné, le vaillant Haçan, et son autre fils Djendjegh'oug (passereau) étaient allés rejoindre avec ses troupes l'empereur Michel. Cependant Khatchig, ne pouvant contenir son ardeur, marcha à la tête de 70 hommes contre les infidèles, après avoir renfermé dans sa maison son troisième fils Ischkhan, qui ne comptait encore que quinze ans. Khatchig, parvenu en présence des ennemis, découvrit leurs bataillons épais. Aussitôt, animant de la voix sa petite troupe, il se jeta sur eux, et les attaquant vivement, il fit mordre la poussière à un bon nombre. Tout-à-coup il aperçut

son fils, qui s'était échappé du lieu où il l'avait laissé, et qui volait au combat. A cette vue, Khatchig eut le cœur brisé, car Ischkhan était un enfant d'une beauté remarquable ; il courait comme un lionceau et se battait avec intrépidité. Khatchig, allant aussitôt à lui, le saisit et le força de rentrer ; mais Ischkhan s'élança de nouveau, revint dans la mêlée, et emporté par son courage, s'y engagea avec témérité. Les infidèles, sachant que c'était le fils d'un illustre guerrier, le cernèrent, s'emparèrent de lui et le tuèrent. Témoin de ce cruel spectacle, Khatchig fut saisi de douleur, et son épée lui tomba des mains. A l'instant, les infidèles, se jetant sur lui, le prirent et le massacrèrent. Ses compagnons d'armes s'enfuirent, et chacun revint chez soi. Au bout de quelque temps, les fils de Khatchig retournèrent des contrées de l'occident, où ils avaient appris la mort de leur père et de leur jeune frère. Ils étaient vêtus de noir, et versèrent d'abondantes larmes. L'aîné, Haçan, ayant appelé un raïs (chef) kurde qui habitait un district voisin, lui donna mille tahégans, en lui recommandant de se rendre à Salamasd, de dire aux habitants que tout le district de Thor'évan était dégarni d'hommes, et de les engager à profiter de cette occasion pour s'emparer des nombreux troupeaux de brebis qui s'y trouvaient, tandis que les bergers étaient dispersés dans les champs. Le raïs ayant exécuté ponctuellement ces injonctions, les infidèles accoururent au nombre de 15,000, au lieu qui leur avait été indiqué. Le raïs vint annoncer à Haçan et à Djendjegh'oug le succès de sa mission, et aussitôt Haçan, à la tête de 5,000 hommes, et avec la rage d'une bête féroce blessée, fondit sur

les mécréants. En même temps, élevant sa voix, que les larmes entrecoupaient, et s'adressant à eux : « Où est celui, s'écria-t-il, qui a donné la mort à mon père Khatchig? qu'il paraisse! » Aussitôt un des infidèles, qui était un noir d'une force athlétique, répondant à ce défi : « C'est moi, dit-il, qui ai tué le brave Khatchig. Voilà son cheval de bataille, son vêtement, son drapeau et son épée, qui maintenant sont ma propriété. » La vue de ces objets arracha de nouvelles larmes des yeux de Haçan. Dégainant son épée, il se précipita comme un lion au milieu des infidèles, et frappant le meurtrier de son père, il le partagea en deux et l'abattit. Puis, s'emparant de son cheval et de son étendard, il s'en retourna sans avoir reçu aucune blessure. D'un autre côté, son frère Djendjegh'oug s'écria : « Quel est celui qui a tué mon frère Ischkhan? qu'il sorte des rangs à l'instant même, afin que je le connaisse! » A l'instant un Perse redoutable par sa bravoure parut et dit : « C'est moi qui ai tué Ischkhan, voilà son cheval blanc, voilà sa bannière. » Prompt comme la foudre, Djendjegh'oug fondit sur lui et lui fit mordre la poussière. Puis, saisissant le cheval de cet homme et son étendard, il vint rejoindre Haçan. En même temps, celui-ci, appelant à lui les siens, attaqua avec intrépidité les infidèles, les mit en fuite et en tua 4,000. Tout joyeux de ce succès, les fils de Khatchig s'en retournèrent tranquillement et quittèrent leurs habits de deuil.

LXIV. Au commencement de l'année 492 (11 mars 1043 - 9 mars 1044), Monomaque, nommé aussi Constantin, monta sur le trône à Constantinople (1). Cette année, les Romains eurent une guerre considérable à soutenir.

Maniacès, le même qui précédemment s'était rendu maître d'Edesse, se déclara contre Monomaque, et se posa la couronne sur la tête. Il réunit sous ses drapeaux tout l'Occident, et appela comme soutiens de sa cause les populations de cette partie de l'empire. La terreur qu'il inspirait les fit ranger dans son parti, car c'était un guerrier heureux dans les combats, et d'un courage éprouvé. A son tour, l'empereur Monomaque rassembla des forces dans toute l'étendue de ses états, ainsi que les Arméniens, et marcha vers l'Occident pour s'opposer à Maniacès, qui se faisait un titre de son habileté militaire pour revendiquer la couronne. Les Romains étaient dans l'épouvante. Mais avant que les deux partis ne se fussent mesurés, la colère de Dieu frappa Maniacès, et ce guerrier tant de fois victorieux mourut subitement. Cet homme pervers ayant cessé d'exister, la paix fut rétablie, et les rebelles prirent la fuite. Monomaque, après en avoir fait rentrer plusieurs dans le devoir, rentra à Constantinople (2).

LXV. A cette époque, l'infâme Sarkis commença à donner cours à ses trames perfides. Il suggéra à Monomaque l'idée d'inviter le roi d'Arménie Kakig à se rendre auprès de lui à Constantinople, en l'attirant sous un prétexte d'amitié, et de lui enlever ainsi par surprise la ville d'Ani. Ce conseil plut singulièrement à l'empereur, et dans son cœur germa la plante de la malice, et l'envie de devenir possesseur de l'Arménie. Il écrivit à Kakig une lettre qui contenait les serments les plus solennels, et poussa si loin l'oubli de toute pudeur, qu'il accompagna cette lettre de l'envoi de l'Évangile et de la sainte Croix comme gage de

sa sincérité. C'est ainsi qu'il engagea le roi d'Arménie à se rendre en ami auprès de lui, et comme pour satisfaire le désir qu'il avait de le voir. Kakig refusa d'abord, car il connaissait la duplicité des Romains. Mais le traître Sarkis et d'autres nobles qui étaient d'intelligence avec lui, se présentèrent à Kakig et le poussèrent à entreprendre ce voyage. « O Roi, lui dirent-ils, pourquoi hésites-tu après de pareils serments, confirmés par l'envoi de l'Évangile et de la sainte Croix? ne crains rien de notre part ; nous mourrons pour toi, s'il le faut. » Ils prirent pour garants de leur véracité le seigneur Pierre, et firent les plus terribles serments. Ils apportèrent le Mystère sacré du corps et du sang du Fils de Dieu, et plongeant la plume dans ce sang vivifiant, eux et le patriarche consignèrent ce serment par écrit. Kakig partit donc pour Constantinople. A son arrivée, toute la ville sortit en foule au-devant de lui, et on le conduisit chez l'empereur en grande pompe et avec les honneurs dus à son rang. Pendant quelque temps, Monomaque le traita avec une haute distinction. Cependant les traîtres renégats, qui avaient scellé leurs serments avec le sang de Jésus-Christ, envoyèrent à Monomaque les quarante clefs d'Ani, avec une lettre dans laquelle se trouvaient ces mots : « Ani et tout l'Orient se sont donnés à toi. » L'empereur ayant mandé Kakig, lui montra les clefs de son palais et de la ville, ainsi que la lettre qui lui avait été adressée, et lui dit : « On m'a donné Ani et tout l'Orient. » Aussitôt Kakig comprit qu'il était victime d'une trahison ; gémissant et fondant en larmes, il s'écria : « Que le Christ soit juge entre moi et ceux qui m'ont trompé! » Puis il dit à Monomaque : « C'est moi seul

qui suis maître et souverain de l'Arménie, et je ne livre pas mon royaume entre tes mains, parce que tu m'as attiré ici. » Pendant trente jours il persista avec fermeté dans son refus; mais enfin voyant qu'il n'y avait aucun moyen de sortir de cette position difficile, il consentit à cette cession. Monomaque lui donna en retour Galonbegh'ad et Bizou (1), et ne lui permit plus de revenir à Ani. C'est ainsi qu'il s'arrogea les possessions héréditaires du roi d'Arménie. Celui-ci séjourna comme un exilé au milieu de la cruelle et perfide nation des Grecs. Partout où il allait, sa présence les troublait, par la honte infinie qu'elle leur causait; car il se montrait à leurs yeux avec la majesté d'un souverain. Il ne cessait de nourrir dans son cœur un profond chagrin né du souvenir du trône de ses pères que lui avaient fait perdre les apostats qui l'avaient trahi, et la race perverse des hérétiques (2).

LXVI. Au commencement de l'année ԹՂՅ (10 mars 1044 - 9 mars 1045) Monomaque rassembla des forces considérables dans tout l'empire, et les envoya dans l'Orient pour revendiquer Ani. Il avait mis à leur tête l'Accubiteur (1), qui arriva avec ses troupes sous les murs de cette ville. Monomaque voulait donner le gouvernement de l'Arménie à cet homme-femme (eunuque), qu'il avait appelé à remplacer le brave Kakig, banni à jamais par lui de l'Orient. Cependant les habitants ne consentirent pas à livrer leur ville : ils réclamaient vivement leur roi, en accablant de malédictions leurs agresseurs. Ils firent une sortie générale, et une grande bataille fut livrée à la porte d'Ani. Ils mirent les Romains en déroute, les poursuivirent en les massacrant, et pillèrent leur

camp. Après cette éclatante victoire, ils rentrèrent dans leurs murs, tandis que les Romains, couverts de honte, se retiraient sur leur territoire. L'Accubiteur établit ses quartiers d'hiver à Ough'thik' (2). Les Arméniens ayant appris que leur roi ne devait plus leur être rendu, et comment les satrapes l'avaient livré, toute la nation versa des larmes. Les habitants d'Ani, prosternés autour des tombeaux de leurs anciens souverains, déploraient amèrement la perte qu'ils avaient faite de leur chef, et la destruction de leur trône national; ils pleuraient sur Kakig et la race des Bagratides, en proférant d'horribles imprécations contre ceux qui avaient abusé ce prince. Cependant à la fin voyant le mal sans remède, les habitants et les troupes consentirent à ce qui leur était demandé. Ils écrivirent à l'Accubiteur de venir, lui prêtèrent serment et se donnèrent à lui. Telle fut la fin de la dynastie des Bagratides.

LXVII. En l'année ԹՂԴ (10 mars 1045 - 9 mars 1046) la colère céleste éclata d'une manière terrible : Dieu jeta sur ses créatures un regard courroucé. Un effroyable tremblement de terre ébranla l'univers, suivant la parole du prophète, qui dit : « Il regarde la terre et la fait trembler. (Psaume CIII, 32). » C'est ainsi que le monde entier fut agité. Dans le district d'Eguégh'iats, beaucoup d'églises s'écroulèrent jusqu'aux fondements, et la ville d'Erzenga fut ruinée entièrement (1). La terre s'entrouvrit violemment; des hommes et des femmes furent engloutis dans ses profondeurs, et pendant plusieurs jours du sein de ces abîmes on entendit sortir des cris lamentables. On était alors dans l'été, et chaque jour le fléau se répétait.

Il serait impossible de décrire les calamités dont Dieu nous affligea en punition de nos péchés. Ce même été, l'obscurité et les ténèbres devinrent générales et si épaisses, que le soleil et la lune n'apparaissaient plus que couleur de sang. Lorsque ces deux astres montèrent au zénith, on était dans la sainte Cinquantaine (2).

LXVIII. A l'automne, les Romains marchèrent contre la ville de Tevîn. Lorsque le combat fut engagé, ils éprouvèrent les effets de la vengeance céleste : ils furent vaincus et mis en pièces par les infidèles, qui en firent un horrible carnage. La majeure partie de leur armée fut exterminée ou réduite en esclavage (1). Parmi ceux qui succombèrent étaient le général en chef des Arméniens Vahram et son fils Grégoire, qui furent tués dans l'action sous les murs mêmes de Tevîn.

LXIX. Cette année, une grande calamité nous vint de la Perse. Trois hommes sortis du divan de Thogrul Sulthan, savoir : Baugh'i, Bough'i et Anazougli, s'avancèrent dans le pays des musulmans avec des troupes nombreuses, traînant avec eux une multitude immense de captifs. Ils établirent leur camp sur les bords de la rivière Arian (1), dans le territoire de Mossoul. Le chef des troupes de Mossoul, nommé Koreïsch (Kourêsch) (2), seigneur de cette ville, ayant réuni son armée, se porta à la rencontre des ennemis, à la tête des Arabes. Une grande bataille fut livrée, dans laquelle les Turks triomphèrent des Arabes, les mirent en fuite, et s'emparèrent de leurs femmes et de leurs enfants. L'émir Koreïsch ayant arboré un drapeau noir, accourut en suppliant chez ses compatriotes, et en revint avec des forces considérables contre les Turks. Après un

combat acharné, il vainquit les Turks et leur enleva non-seulement le butin qu'ils lui avaient pris, mais encore celui qui leur appartenait en propre. Les Turcs s'enfuirent jusqu'à Bagh'în (3), répandant le sang en une foule de lieux. Dans le district de Thelkhoum (4), le massacre des chrétiens fut très-considérable. Après avoir fait une multitude de captifs, reprenant le chemin de la Perse, ils arrivèrent à la ville arménienne d'Ardjêsch (5). Cette ville relevait d'un chef romain nommé Etienne (Sdeph'an) qui en était gouverneur avec le titre de Catapan. Les émirs perses lui envoyèrent de riches présents, afin d'obtenir passage pour regagner leur pays. Mais Etienne, plein d'orgueil, étant venu les attaquer, eut le dessous, et éprouva de grandes pertes. Il tomba entre les mains des Turks, qui le conduisirent dans la ville de Her, où ils le firent périr dans des tourments affreux. Ils l'écorchèrent, et ayant rempli sa peau de foin, la suspendirent au rempart. Les parents d'Etienne qui en furent instruits, rachetèrent son corps et sa peau au prix de 10,000 tahégans (6).

LXX. En l'année ԹՂԵ (10 mars 1046 - 9 mars 1047), Monomaque leva des troupes et les plaça sous le commandement de l'un des plus hauts dignitaires de l'empire, l'eunuque [Catacalon le Brûlé], Téléarche (Déliarkh) (1). Celui-ci, à la tête d'une armée formidable, marcha contre Tevîn, et vint camper aux portes de la ville. Comme c'était pendant l'hiver, la rigueur du froid, l'abondance des pluies l'empêchèrent d'en faire le siége; de cette manière il resta invincible, puis il rentra dans le pays des Romains.

LXXI. Lorsque le renouvellement de l'ère arménienne eut amené l'an ԹՂԶ (10 mars 1047 - 8 mars 1048), le

Téléarche revint avec des forces imposantes contre Tevin. Il commit une foule d'actes de cruauté, et répandit la désolation dans cette province, massacrant les musulmans, et les réduisant en esclavage. Après quoi il opéra tranquillement sa retraite (1).

LXXII. Cette même année, un patrice nommé Thornig (1), originaire d'Andrinople (Anternabolis), se révolta contre Monomaque. C'était un vaillant et redoutable guerrier; ayant levé des troupes innombrables dans tout l'Occident et chez les Goths (Kount), il marcha contre Constantinople. Il plongea cette ville dans le désespoir et la réduisit à la situation la plus critique. L'empereur n'osait pas sortir pour se mesurer avec lui. Les habitants avaient tellement à souffrir des rigueurs de ce siége, qu'ils fermèrent une des portes de la ville avec de la boue et des pierres. La guerre que leur faisait Thornig était si cruelle, qu'il démolit de fond en comble l'église des saints Anargyres, édifice situé hors des murs, et qu'il jeta dans l'Océan toutes les richesses de l'église des saints Martyrs (2).

Cependant Monomaque et les grands, consternés, et jugeant leur position désespérée et toute résistance impossible, imaginèrent, de concert avec le patriarche, la plus perfide machination contre Thornig. Ils lui écrivirent pour lui promettre, sous la foi des serments les plus solennels, afin de mieux le tromper, de lui donner dès ce moment la dignité de César, et après la mort de Monomaque, la couronne. Cette lettre et ces serments convainquirent Thornig de leur sincérité. Ils lui mandaient qu'ils avaient trouvé consigné dans les livres qu'après la mort de Monomaque il était destiné à s'asseoir sur

le trône. Le patriarche, les prêtres et les grands se rendirent auprès de Thornig, et renouvelèrent leurs serments en sa présence. La paix ayant été conclue et l'amitié établie, ils l'amenèrent à Constantinople. Mais au bout de quelques jours, ils violèrent la foi jurée, et renièrent Dieu qu'ils avaient pris à témoin, suivant l'habitude des Romains, qui est de faire périr les grands en les abusant par de faux serments. Le brave Thornig fut privé de la vue.

LXXIII. En l'année 498 (9 mars 1049 - 8 mars 1050) sous le règne de Monomaque César, qui par la fourberie et le parjure dépouilla la dynastie des Bagratides de la souveraineté de l'Arménie, et sous le pontificat du seigneur Pierre, catholicos, une calamité, signe de la colère divine, nous vint de la Perse par ordre de Thogrul Sulthan. Deux généraux sortirent de son divan, nommés, l'un Ibrahim (Apréêm) et l'autre Koutoulmisch (Kethelmousch). Ils s'avancèrent à la tête d'une armée formidable contre l'Arménie. Ils avaient appris que, grâce aux Romains, ce pays était sans chef et sans défense, car ceux-ci avaient enlevé de l'Orient tout ce qu'il y avait de guerriers courageux, et n'envoyaient à leur place que des eunuques (1). Ils se dirigèrent d'abord contre la célèbre et populeuse ville d'Arménie que l'on appelle Ardzen (2). Ils n'ignoraient pas qu'elle était dégarnie de remparts et qu'elle renfermait une multitude d'hommes et de femmes, ainsi que des trésors immenses d'or et d'argent. A la vue des infidèles, les habitants sortirent pour les repousser. Un combat terrible s'engagea sous les murs mêmes de la ville. Il dura une grande partie de

la journée, et les campagnes se couvrirent de sang; car il n'y avait aucun lieu qui pût servir d'abri, et nul secours à attendre : la mort seule s'offrait aux habitants. Enfin, écrasés par le nombre, ils tournèrent le dos, et les infidèles, pénétrant dans la ville l'épée nue, massacrèrent tous ceux qui s'y trouvaient, au nombre de 150,000. Il serait superflu de mentionner l'or, l'argent, les étoffes de brocart d'or dont ils s'emparèrent; la plume est impuissante à en retracer la quantité. J'ai entendu raconter souvent et par beaucoup de gens, au sujet du chorévêque Tavthoug (3), dont Ibrahim enleva les trésors, qu'il fallut quarante chameaux pour les emporter, et que huit cents sixains de bœufs sortirent de ses étables. A cette époque il y avait à Ardzen huit cents églises où l'on célébrait la messe. Ce fut par ce cruel désastre et après un affreux carnage que tomba cette belle et noble cité. Comment raconter ici, d'une voix étouffée par les larmes, le trépas des nobles et des prêtres dont les corps, laissés sans sépulture, devinrent la proie des animaux carnassiers, le sort des dames d'une haute naissance conduites avec leurs enfants comme esclaves en Perse, et condamnées à une éternelle servitude! Ce fut le commencement des malheurs de l'Arménie. Prêtez donc une oreille attentive à ce récit douloureux. L'extermination de la nation orientale s'opéra successivement d'année en année, et Ardzen est la première ville qui fut prise et disparut dans cette ruine.

Cependant Monomaque, ayant appris cette triste nouvelle, fit partir pour l'Orient des troupes dont il confia le commandement aux généraux Catacalon (4), Grégoire [Magistros], fils de Vaçag, et Libarid, frère de R'ad le

brave (5). Ils arrivèrent en Arménie à la tête de ces forces qui étaient considérables, pour repousser les Perses.

LXXIV. Cette même année, Monomaque écrivit au catholicos Pierre, pour lui mander de se rendre auprès de lui à Constantinople. Celui-ci s'empressa d'obéir à cet ordre. Mais réfléchissant que les Romains ne le laisseraient peut-être plus jamais retourner en Orient, il désigna comme son successeur un homme digne de tout éloge, le seigneur Khatchig. Il eut la même prévision à l'égard du myron (1), huile bénite servant à la consécration, dans le rite arménien. Il l'ensevelit dans le fleuve Akhourian, en la renfermant dans des vases : il y en avait 400 livres pesant. Il voulait éviter que ce précieux dépôt ne tombât entre les mains des Romains; et il est resté là jusqu'à ce jour. Il l'y cacha pendant la nuit, dans un endroit voisin de la porte d'Ani. Puis il partit escorté des nobles attachés à sa maison, tous gens d'une haute distinction, au nombre de 300, et armés, de docteurs, d'évêques, de moines, de prêtres, au nombre de 110, montés sur des mulets, et de 200 domestiques à pied. A la suite de Pierre venaient le premier et le plus illustre de tous, le vartabed Poulkhar; l'éminent Khatchadour, chancelier; Thaddée (Thatêos), homme sans pareil comme littérateur; Georges (Kêork) K'arnégh'etsi; Jean (Ohannès) K'arnégh'etsi; Matthieu (Madthêos), du couvent de Hagh'pad; Mekhithar de Knaïr; Diranoun Gabanetsi, le philosophe; Mekhitharig; Vartan, du couvent de Sanahïn; Basile (Parsegh') Paschkhadetsi; l'éminent et vénérable Elisée (Egh'ischè); Basile (Parsegh'), son frère; Georges, surnommé Tchoulahag-tzak; les seigneurs

Ephrem, Ananie et Khatchig. Tous ces docteurs, philosophes et savants, versés dans la connaissance de l'ancien et du nouveau Testament, ainsi que l'illustre seigneur Pierre, qu'ils accompagnaient, firent le voyage de Constantinople. En apprenant leur arrivée, les habitants, avec les grands de l'empire, accoururent en foule au devant de Pierre, et le conduisirent en pompe à Sainte-Sophie. Là, l'empereur et le patriarche (2) étant venus le rejoindre, l'amenèrent à un magnifique palais. Monomaque ordonna de pourvoir à toutes ses dépenses, et le premier jour, on lui donna un *centenarium* (3). Le lendemain Pierre alla au palais faire sa visite à l'empereur. Ce prince, instruit de son arrivée, s'avança au-devant de lui, et commanda de le faire asseoir sur un siége d'or, dont le seigneur Elisée se saisit lorsque le patriarche se retira. Comme les gens de service s'efforçaient de le lui arracher, Elisée le retenait avec force. Monomaque ayant demandé le motif de cette résistance, Elisée lui répondit : « O prince, ce siége est devenu un trône patriarcal, et nul n'est digne maintenant de s'y asseoir, si ce n'est le seigneur Pierre. » Monomaque goûta beaucoup cette raison, et dit : « Laissez-lui ce trône patriarcal. » Puis s'adressant à Elisée : « Ce siége, lui dit-il, vaut mille tahégans ; conserve-le pour ton seigneur [le patriarche], afin que nul autre que lui ne s'y place. » Pierre vécut quatre ans à Constantinople au milieu des Romains, traité avec les plus grands égards, et chaque jour il voyait augmenter sa considération et ses honneurs. Lorsqu'il se rendait chez l'empereur, on portait devant lui la crosse patriarcale, et dès que ce prince l'apercevait, il se prosternait à ses pieds. Il intima aux grands de sa cour l'ordre de ne jamais manquer d'aller au devant du seigneur Pierre. Au bout de ce temps l'empereur et le patriarche [de Constantinople] lui donnèrent de riches présents, des robes de brocart, beaucoup d'or et d'argent. Monomaque accorda aussi divers insignes et des dignités aux nobles de sa maison, et il éleva au rang de syncelle (4) le neveu (fils de la sœur) de Pierre, le seigneur Ananie ; puis ayant fait cadeau au patriarche de vêtements précieux de toutes sortes, il le congédia avec bienveillance, chargé des marques de sa munificence. Pierre, ne pouvant plus retourner à Ani, fixa sa résidence à Sébaste, auprès des fils de Sénékérim, et il y vécut entouré de respect.

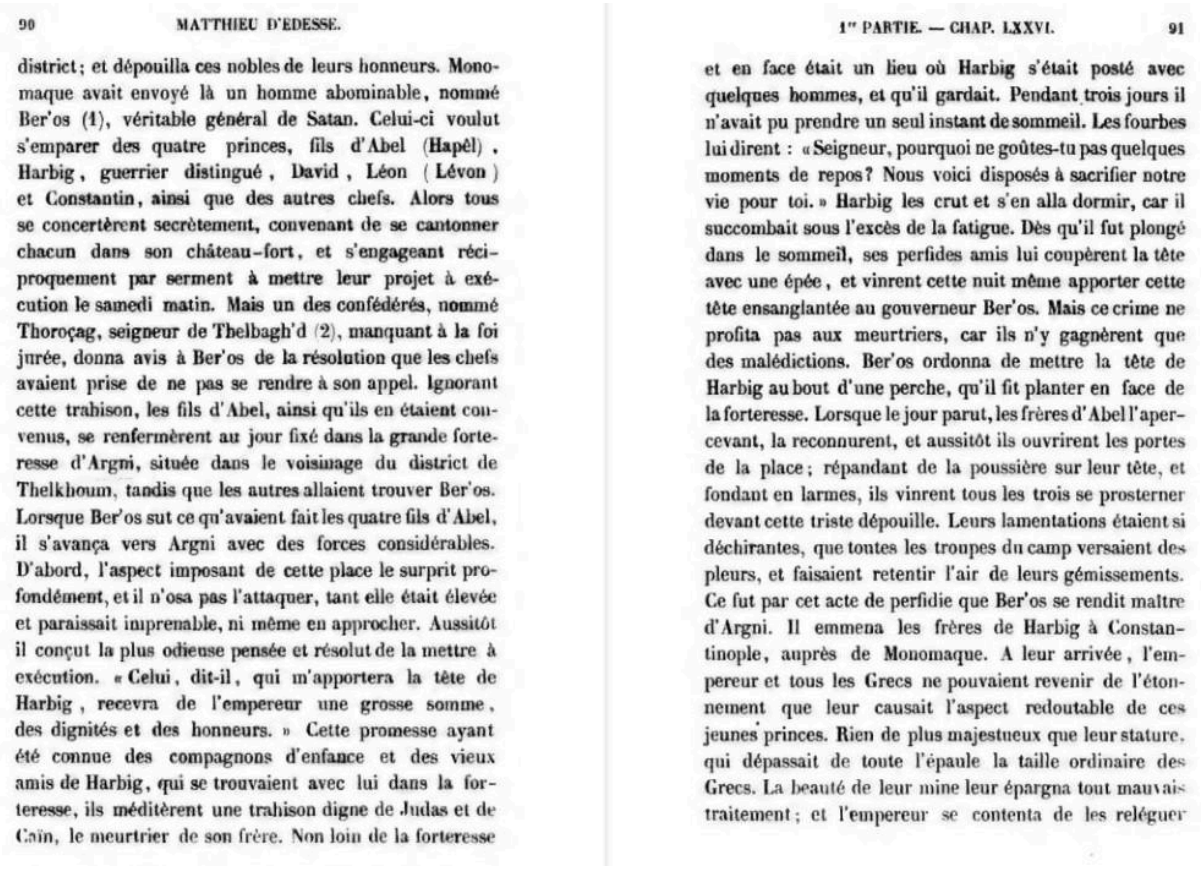
Cependant les troupes grecques étant arrivées dans l'Orient, Catacalon, Aaron (Ar'ôn) Vestès (5) et Grégoire, fils de Vaçag, appelèrent à eux Libarid, prince des Géorgiens. Ils parvinrent auprès du fort de Gaboudrou, dans le district d'Ardchovid (6). Les Turks ayant appris qu'ils approchaient, s'arrêtèrent, tandis que les Romains étaient campés en ce lieu. Les infidèles s'étant avancés du côté de Libarid, celui-ci fit venir le préfet de nuit Tchordouanel, son neveu (fils de sa sœur), qui était un intrépide guerrier. Les Turks commencèrent l'attaque pendant la nuit : et le bruit de la mêlée retentit aux oreilles de Libarid. « Accours, lui criait-on, les infidèles nous ont cernés. » Il répondit : « C'est aujourd'hui samedi, et ce n'est pas ce jour-là le tour des Géorgiens de combattre. » Cependant Tchordouanel, semblable à un lion, frappait dans les ténèbres les ennemis et les poussait vivement, lorsqu'une flèche vint l'atteindre à la bouche et lui

sortit par la nuque ; il expira du coup. Libarid, apprenant sa mort, s'élança furieux et mit les Turks en déroute sur toute l'étendue de la plaine, qu'il changea en un marais de sang. Témoins de ses prouesses, les Romains le trahirent, l'abandonnant au milieu des infidèles, et prirent la fuite, afin de lui ôter l'occasion de se couvrir de gloire. A cette vue les Turks revinrent à la charge contre les Géorgiens. Au plus fort de la mêlée, Libarid, pareil à un lion, faisait entendre sa voix, lorsqu'un Géorgien, qui se tenait derrière lui, coupa du tranchant de son épée les jarrets du cheval de Libarid, et ce héros, tombant à terre, se trouva assis sur son bouclier. « C'est moi qui suis Libarid, s'écriait-il. » Aussitôt les infidèles massacrèrent un grand nombre de Géorgiens, et mirent le reste en fuite. Il firent Libarid prisonnier et l'emmenèrent dans le Khoraçan (7), auprès de Thogrul Sulthan (8). Car déjà depuis longtemps sa renommée était parvenue jusqu'à ce prince, qui connaissait sa bravoure à toute épreuve. Il demeura à sa cour deux ans, et se distingua par plusieurs traits de courage. Là se trouvait un noir, homme fort et courageux, que l'on mit aux prises avec Libarid en présence du sulthan : Libarid vainquit son adversaire et le tua. En récompense, Thogrul lui rendit la liberté et le renvoya comblé de présents dans le pays des Romains. Le prince géorgien s'en vint à Constantinople auprès de Monomaque, qui fut enchanté de le revoir, et qui, après lui avoir donné des preuves de sa haute munificence, lui permit de retourner chez lui rejoindre sa femme et ses enfants. Ce Libarid était frère de R'ad et de Zoïad (9). Il était géorgien de nation et

descendait d'une famille qui avait produit d'illustres guerriers.

LXXV. En l'année 499 (9 mars 1050 - 8 mars 1051), les Romains eurent à soutenir de terribles assauts. Un grand nombre de provinces furent dévastées et livrées au massacre et à la ruine par les Patzinaces (Badzénig) (1), peuple avide de dévorer les cadavres, scélérat et immonde, bêtes cruelles et sanguinaires. Car la nation des Serpents (2), ayant franchi les limites de son territoire, chassa devant elle les Khardèsch (3). Les Khardèsch émigrant repoussèrent les Ouzes (4) et les Patzinaces, et tous ces peuples réunis tournèrent leur fureur contre les Romains. Constantinople fut livrée aux plus grandes calamités, et les plus nobles personnages furent traînés en esclavage. Il nous serait impossible de raconter toutes les tribulations qui affligèrent les Romains cette année. Car ces hordes firent des ravages épouvantables. L'empereur consterné n'osait pas sortir de sa ville pour aller les repousser, parce qu'elles étaient innombrables. Après avoir fait sur les terres de l'empire un séjour prolongé, elles regagnèrent leur pays, et la tranquillité fut rétablie (5).

LXXVI. Sur la fin de l'année 500 (9 mars 1051 - 7 mars 1052), une venimeuse dénonciation fut portée à l'empereur Monomaque. Des langues perfides firent retentir à ses oreilles des calomnies contre de nobles Arméniens qui résidaient dans le district de Bagh'în. Comme on lui dit qu'ils s'opposaient à ses ordres et qu'ils avaient l'intention de se révolter, il envoya des troupes à Bagh'în; et aussitôt il commença à répandre le poison de sa malice sur des gens innocents, et à traiter cruellement tout ce

90 MATTHIEU D'EDESSE.

district; et dépouilla ces nobles de leurs honneurs. Monomaque avait envoyé là un homme abominable, nommé Ber'os (1), véritable général de Satan. Celui-ci voulut s'emparer des quatre princes, fils d'Abel (Hapêl), Harbig, guerrier distingué, David, Léon (Lévon) et Constantin, ainsi que des autres chefs. Alors tous se concertèrent secrètement, convenant de se cantonner chacun dans son château-fort, et s'engageant réciproquement par serment à mettre leur projet à exécution le samedi matin. Mais un des confédérés, nommé Thoroçag, seigneur de Thelbagh'd (2), manquant à la foi jurée, donna avis à Ber'os de la résolution que les chefs avaient prise de ne pas se rendre à son appel. Ignorant cette trahison, les fils d'Abel, ainsi qu'ils en étaient convenus, se renfermèrent au jour fixé dans la grande forteresse d'Argni, située dans le voisinage du district de Thelkhoum, tandis que les autres allaient trouver Ber'os. Lorsque Ber'os sut ce qu'avaient fait les quatre fils d'Abel, il s'avança vers Argni avec des forces considérables. D'abord, l'aspect imposant de cette place le surprit profondément, et il n'osa pas l'attaquer, tant elle était élevée et paraissait imprenable, ni même en approcher. Aussitôt il conçut la plus odieuse pensée et résolut de la mettre à exécution. « Celui, dit-il, qui m'apportera la tête de Harbig, recevra de l'empereur une grosse somme, des dignités et des honneurs. » Cette promesse ayant été connue des compagnons d'enfance et des vieux amis de Harbig, qui se trouvaient avec lui dans la forteresse, ils méditèrent une trahison digne de Judas et de Caïn, le meurtrier de son frère. Non loin de la forteresse

1re PARTIE. — CHAP. LXXVI. 91

et en face était un lieu où Harbig s'était posté avec quelques hommes, et qu'il gardait. Pendant trois jours il n'avait pu prendre un seul instant de sommeil. Les fourbes lui dirent : « Seigneur, pourquoi ne goûtes-tu pas quelques moments de repos? Nous voici disposés à sacrifier notre vie pour toi. » Harbig les crut et s'en alla dormir, car il succombait sous l'excès de la fatigue. Dès qu'il fut plongé dans le sommeil, ses perfides amis lui coupèrent la tête avec une épée, et vinrent cette nuit même apporter cette tête ensanglantée au gouverneur Ber'os. Mais ce crime ne profita pas aux meurtriers, car ils n'y gagnèrent que des malédictions. Ber'os ordonna de mettre la tête de Harbig au bout d'une perche, qu'il fit planter en face de la forteresse. Lorsque le jour parut, les frères d'Abel l'apercevant, la reconnurent, et aussitôt ils ouvrirent les portes de la place; répandant de la poussière sur leur tête, et fondant en larmes, ils vinrent tous les trois se prosterner devant cette triste dépouille. Leurs lamentations étaient si déchirantes, que toutes les troupes du camp versaient des pleurs, et faisaient retentir l'air de leurs gémissements. Ce fut par cet acte de perfidie que Ber'os se rendit maître d'Argni. Il emmena les frères de Harbig à Constantinople, auprès de Monomaque. A leur arrivée, l'empereur et tous les Grecs ne pouvaient revenir de l'étonnement que leur causait l'aspect redoutable de ces jeunes princes. Rien de plus majestueux que leur stature, qui dépassait de toute l'épaule la taille ordinaire des Grecs. La beauté de leur mine leur épargna tout mauvais traitement; et l'empereur se contenta de les reléguer

92 MATTHIEU D'EDESSE.

dans une île. Tel fut le sort de David, Léon et Constantin, tous trois également braves, et des plus nobles entre les grands d'Arménie.

BÖLÜM II

Şimdi ulaştığımız tarihimizin bu noktasına kadar, yüz yıllık bir dönem için büyük yorgunluklar ve çabalarla topladığımız malzemeleri, uzun çalışmalarla değerini incelediğimiz malzemeleri kullandık. Bunları, bu kitapta kayıtlı olayların görgü tanığı olmuş veya eski zamanlarda anlatıldığını duymuş olan kişilerden ve aynı zamanda bu olayların çağdaş tarihlerini okumuş olanlardan ödünç aldık; ve ayrıca milletimizin günahlarının cezası olarak çektiği musibetlerden. Sonraki çağların felaketlerini ve Ermenistan'ın Elymeyalıların (Egh'imnatsik') saçlı ve iğrenç milleti tarafından, Türkler ve kardeşleri Romalılar tarafından uğradığı korkunç cezaları anlatmanın bu acı verici görevi üzerine defalarca düşündük.

Bu nedenler beni sürekli olarak, büyük bir eser gibi tasarımım üzerine düşünmeye ve krallığımızın yıkılışının nasıl gerçekleştiğini araştırmaya sevk etti. Tüm belgeleri topladıktan sonra, onları koordine ettim ve anlatımıma buraya ulaştığımız döneme kadar yön verdim. Araştırmalarımın bana yukarıda adı geçen üç millet, patrikler, diğer halklar ve krallar hakkında neler öğrettiğini burada anlattım. Girişeceğim anlatılar, babalarımızın zamanında meydana gelen olayların ardışıklığının başlangıcını işaret etmektedir; onlar bu olayların çoğuna tanıklık etmişlerdir ve bu

olaylar benim sürekli meşguliyetlerimin konusu olmuştur. Sekiz yıl boyunca kendimi aralıksız araştırmalara ve incelemelere adadım ve hafızanın bu halkın talihsizliklerinin ortasında silinip gitmemesi ve sonsuza dek kalması için bunları yazılı hale getirmeyi kendime bir görev edindim. İşte bu yüzden, ben, Urfalı Mateos, bu şehirde doğmuş biri olarak ve ben, rahip olarak, çektiğim acıların hiçbirini hesaba katmadım ve bu kitabı, tarihi incelemek isteyenler için bir anıt olarak bırakmaktan başka bir amaç gütmedim; öyle ki, geçen yüzyıllar hakkında araştırmalar yapmaya koyulduklarında, dönemlerin, zamanın gidişatını işaret eden felaketlerin işaretini kolayca bulabilsinler ve bu talihsizlikler üzerinde düşünerek, günahlarımız nedeniyle günahlarımızda nasıl vurulduğumuzu ve yargılarının adaleti içinde üzerimize inen bir ceza olarak Tanrı'nın bizi nasıl esir ettiğini hatırlasınlar. Hristiyan ülkelerinin üzerine çöken felaketler, Rabbimiz Tanrı'nın bize kafirlerin kolunu kullanarak verdiği sert uyarılardır ve bize ulaşan ilahi cezaların hatırasının kaybolup gitmesini istemedik. Bu yüzden sürekli ve her zaman uyanık olmak ve bu yüce uyarılara kulak vermek uygundur. Aynı felaket, üzerimize yeniden çöktüğü ve bu kadar uzadığı bu zamanda, adil bir şekilde hak edilmiş bir kefaret olarak çektiğimiz cezadır. Bizim tarafımızdan, yani manastır başkanı Urfalı Mateos tarafından yürütülen çalışmaların sonucunu size bildirmek ve seksen yıllık tarihi henüz anlatmak zorundayız.

BÖLÜM LXXVII

502 yılında (8 Mart 1053 - 7 Mart 1054), sıra dışı ve ürkütücü bir alamet, büyük Antakya şehrinde göksel gazabın tecelli ettiği bir yok oluş habercisi ortaya çıktı. Bu fenomen, sakinlerin ruhunu dehşete düşürdü ve her yerde korku ve şaşkınlık uyandırdı; sadıkların ruhunu sarstı, çünkü Tanrı'nın yakında patlatacağı korkunç yargıyı ilan ediyordu. Ve işte bu durum şöyle gerçekleşti. Sayıları Antakya'da çok olan Süryaniler, büyük zenginliklere sahiptiler ve lüks içinde yaşıyorlardı. Gençleri, milletlerine ait olan kiliseye gittiklerinde, katırlara binmiş olarak 500 kişiyi buluyorlardı. Suriyelilere karşı çok kıskanç olan Romalılar, onlara karşı amansız bir nefret beslemişlerdi. Başlıca Suriyelilerden birinin çok sayıda kölesi vardı: Bu durum, Romalıların patriğine sunulan büyük bir davaya neden oldu. Suriyeli, yargının şansından korkarak, kendisine yapılan baskılara boyun eğdi ve inancını terk etmeyi kabul etti; ve Romalılar, onun rızasını aldıktan sonra, onu yeniden vaftiz ettiler. İnancını bu şekilde reddettikten sonra, yurttaşlarının soylularının düşmanı oldu. Bundan Süryaniler için büyük hoşnutsuzluklar doğdu: Çünkü her gün Romalılara karşı tartışmalara girişerek, öyle bir küstahlık derecesine ulaştılar ki, eylemlerinin bilincini bile kaybettiler ve patrikleri Süryanilerin İncil kitabını yakma emri verdi. Ancak onu ateşe attıklarında, alevlerin arasından kendi kendine çıkan ve zarar görmeden kurtulan ilahi sesin bir sesi duyuldu. Onu tekrar fırlattılar ve o yine kurtuldu. Kutsal saygısızlık öfkeleri içinde, onu üçüncü kez fırlattılar ve ateşin içinden tamamen sağlam çıktı. Dördüncü kez ateşe atıldıklarında, kitap alev aldı ve tükendi. Romalılar tarafından Mesih'in kutsal İncil'ine indirilen bu dördüncü darbe buydu. Patrik ve tüm halkı, bu sahnenin gerçekleştiği yerden ayrıldıktan sonra, yenilmez bir düşmana karşı kazanılan bir zaferden sonra olduğu gibi, sevinç dolu olarak Saint-Pierre Kilisesi'ne döndüler. Onlar içeri girer girmez, binanın içinde korkunç bir

gürültü duyuldu ve şiddetli bir deprem tüm şehri sarstı. Başka bir gün, Saint-Pierre üzerine gökten düşen ateş bir lamba gibi yandı ve benzer şekilde kutsal alan alev aldı, temellerine kadar yandı; pencerelerin kendileri bir odun yığını gibi tutuştu; duman göklere kadar yükseldi. Kutsal Kurban sunağı yerin derinliklerinde kayboldu, ve büyük Konstantin'in 200.000 altın ağırlığında bir hediye ile bıraktığı ve gece boyunca aydınlatmak için sunağın üzerine yerleştirilen değerli taş yere düştü ve onu bulmak imkansız oldu. Romalılara ait diğer kırk kilise, Saint-Pierre ile birlikte yıldırımla yıkıldı, oysa Ermenilerin ve Süryanilerin kiliseleri hiçbir zarar görmedi. Şaşkınlık içinde, titreyerek ve lanet içine düşmüş olan sakinler duaya durdular ve bol gözyaşı ve hıçkırıklarla dualar ettiler. Patrik; rahipler, diyakozlar, din adamları ve gözü yaşlı erkekler, kadınlar, yaşlılar ve çocuklardan oluşan yoğun bir kalabalıkla dışarı çıktı. Sokaklarda rahiplik kıyafetleri içinde yürüyorlar ve ellerinde kutsal kasanın en kutsal nesnelerini tutuyorlar. Hor'om-Meidan'a (Romalıların meydanı) ulaştıklarında, küçük köprünün yükseldiği yerde, dağ nehirlerinin taşkınlarına karşı inşa edilmiş olan toprak aniden müthiş bir gürültüyle yarıldı ve bir deprem hissedildi. Bu, günün ortasında, altıncı saat civarındaydı. Aynı anda yer yarıldı ve uçurumlarını açarak patriği, rahipleri ve tüm kalabalığı, yaklaşık bin kişi sayısında yuttu. On feş gün boyunca uçurumun derinliklerinden acı feryatlar yükseldi; sonra bu talihsizler diri diri gömüldü, çünkü toprak üzerlerine kapandı ve orada gömülü kaldılar. Bu cezalar, ilahi adalet tarafından cezalandırılan Antakya sakinlerine uygulandı. İşledikleri ve din adamlarının ve tüm sınıflardan Grek Hristiyanların ortak olduğu iğrençlikleri burada zikretmek yersiz olur. Çünkü bu günahların dumanı Sodom ve Gomora'nınkinden daha yükseğe yükselmişti. Onların sonu, bu cezayı hak ettiklerini kanıtlıyor ceza. Çünkü Sodom ve Gomora'da göksel ateş günahkarları yok etmek için tutuşturulduysa, orada, daha az suçlu olmayan diğer günahkarlar, ateşle tek bir seferde ölmeye ve şehrin bu altüst oluşunda yerin uçurumlarına fırlatılmaya mahkum edildiler; ve yine de sakinler dinsiz inançlarında inatla ısrar ediyorlar. Tanrı kültünü tahrif ederek her şeye rağmen, kafirlerin ve inançsızların işlerini uyguluyorlardı ve anlatılması iğrenç ve utanç verici olan aşırılıklara kadar çözülmüş tutkularına kendilerini kaptırıyorlardı. Kurtarıcı bize bunu yasakladığında, ağır hata cezası altında bakışlarimizi bir kadına çevirmeyi ne demeli! İlahi Rabbin bu yozlaşmış şehre ödettiği sodomi suçundan mı bahsedeyim?

BÖLÜM LXXVIII

503 yılında (8 Mart 1054 - 7 Mart 1055), zehirli ve ölümcül bir rüzgar günlerimiz üzerine esti. Togrul Sultan soyundan gelen Perslerin kralı, tahtından çıkarak, deniz kumu kadar sayısız bir orduyla Ermenistan'a doğru yola çıktı. İlk olarak Pergri'ye geldi, bu şehre hücum etti ve kaleleri ele geçirerek başlıca sakinleri kılıçtan geçirdi, trenleri esir aldı. Kasabaları ateşe verdi, demir ve ateşle yok etti ve sakinleri ortadan kaldırdı. Bir kara bulut gibi, şimşeğin çaktığı yerden, rotasında ölümcül bir dolu yağdırıyordu. Kuşatmayı Ardjech önüne kurduktan ve sekiz gün boyunca saldırılarını sürdürdükten sonra, düşman çokluğu karşısında bunalan sakinler, teslim olmaya gelmek için acele ettiler. Kendisine sunulan dualar ve hediyeler sayesinde, gümüş, atlar ve katırlar, ön anlaşmalar yapmayı başardılar: "O sultan, dünyanın hükümdarı,

dediler Togrul'a, git Malazgirt şehrini al, ve o zaman tüm Ermenistan sana ait olacaktır." Bu teklif Togrul'a büyük bir sevinç verdi, ordusuyla birlikte yola çıkarak yılan gibi geldi, habis bir niyetle doluydu. Hemen kampını bu şehrin duvarlarının altına kurdu ve onu kuşattı. Adı K'arakloukh (Taş kafa) olan bir yerde durarak karargahını kurdu. Şafak vakti ufku aydınlatmaya başlar başlamaz, trompetlerin çalınmasını emretti. Bu, onu izleyen Hristiyanların gözlerine sunulan ürkütücü bir manzaraydı. Çünkü trompetlerin gürültüsü duyulur duyulmaz, tüm ordu tarafından çıkarılan clamorlar surları sarstı. Ve şimdi, bu şehrin Hristiyanları hakkında ne söyleyeceğim, onlar kahramanca savaşarak, durmaksızın saldıranlara direndiler? Savunmayı yöneten general, Vasil adında bir Romalıydı, Aboukab'ın oğlu, mükemmel ve dindar bir adam. Şehri mümkün olan tüm yollarla tahkim etti: kalbi, gücü olan tüm sakinleri, erkekleri ve kadınları askere aldı. İmparator adına herkese onur ve rütbeler vaat ediyordu ve gece gündüz onları cesaretlendirmekten ve canlandırmaktan geri durmuyordu. Ancak kafirler, saldırıları sırasında birkaç gün boyunca durmadılar. Sur altlarında tüneller kazmaya giriştiler, bu açıklıktan şehre girmek amacıyla...
Kuşatılanlar bunu fark ederek, bir karşı tünel açtılar ve düşman madencilerini esir aldılar. Bunların arasında sultanın kayınpederi, Osguedzam adında bir adam vardı. Onları surlara getirerek, sakinler onları katletti. Bu manzara sultanı derinden üzdü, o da Her duvarlarına vurmak için İmparator Vasil'in inşa ettirdiği balistayı aramak üzere Bagh'esch'e gönderdi, bu hayranlık uyandırıcı ve korkunç bir makineydi. Şehri yöneltildiğinde, tüm şehir halkı dehşete düştü. İlk atışları üç gözcüyü vurdu; aynı darbeyle makineyi surların içine fırlattı. Kuşatılanlar arasında büyük bir dehşet uyandırdı. O zaman bir rahip, kuşatılanların saflarından yükselerek, düşman balistasına karşı koymak için aceleyle bir makine inşa etti ve fırlattığı ilk taşla düşman balistasını vurdu ve koçun kafasını kırdı. Bu manzara kuşatılan sakinlere cesaret verdi. Ancak birkaç gün sonra kafirler makinelerini tahkim ettiler, onu her taraftan erişilmez hale getirdiler ve surları büyük taşlarla dövmeye yeniden başladılar. Kuşatılanlar şehrin farklı mahallelerinde şu sözlerle yeniden derin bir dehşete düştüler: "Kim bu makineyi dışarı çıkıp yakma cesaretini gösterirse, ona cömertçe altın, gümüş, atlar, katırlar ve imparatorun onurlarını ve rütbelerini vereceğim. Eğer ölürse ve geride bir aile bırakırsa, bu ödül onun mirası olacaktır." Bir Frank öne çıktı ve şöyle dedi: "Bu görevi yerine getirecek olan benim; bu Hristiyanlar için kanımı akıtacağım; çünkü ben yalnızım, ve ne eşim var, ne de ölümüme ağlayacak çocuklarım." Güçlü ve hızlı bir küheylan istedi, bir zırh kuşandı, başını bir miğferle örttü ve mızrağının ucuna bağladığı bir mektup aldı. Koynunda neft yağı ile dolu üç kap saklamıştı. Böylece yola çıktı, bir mesajla görevli bir adam görünümündeydi. Hristiyanların dualarını aldıktan ve Tanrı'ya tam bir güven duyduktan sonra, kafirlerin kampına doğru yöneldi. Onlar, mektubu alarak, bir mesajcının geldiğini düşündüler ve sakin kaldılar. Öğle vakti yaklaşıyordu; ve aşırı sıcaklık nedeniyle, her asker çadırında uyuyordu. Frank, balistanın önünde durarak durdu; kafirler onun bu müthiş makineyi hayranlıkla izlemekle meşgul olduğunu düşündüler. Aynı zamanda, neft kaplarından birini alarak balistanın üzerine fırlattı; sonra, kartal hızıyla geri dönerek, ikincisini fırlattı; nihayet, üçüncüsünü fırlatarak

sonuncusunu gönderdi. Hemen balista alev aldı, Frank ise hızla kaçıyordu. Bu manzara karşısında kafirler onun peşine düştüler; ancak o, hiçbir zarar görmeden ve kazasız bir şekilde şehre geri döndü. Makine tamamen kül olmuştu; ve Hristiyanlar, sevinçten çılgına dönmüş olarak, Frank'ı hediyelerle boğdular. Monomaque tarafından bir kurye gönderilerek, Frank en yüksek rütbelere kabul edildi. Sultan bile böyle bir cesarete hayranlığını gizleyemedi ve Vasil'e onu görme ve ödüllendirme arzusunu iletti. Ancak Frank, Togrul'un bu davetini reddetti.
Bununla birlikte sultan, surları yeniden dövmeye başlama emri verdi; ancak kuşatılanlar, çabalarını iki katına çıkararak, başvurduğu tüm makinelere cesurca karşı koydular. Lağımcıları yakalamak için demirden kıskaçlar yapmışlardı ve onları yakaladıkları anda katlediyorlardı. Kendini böylesine güçlü bir şekilde püskürtülmüş gören Tuğrul, çalışmaları durdurmak zorunda kaldı ve bundan dolayı derin bir hayal kırıklığı yaşadı. Onunla alay etmek için şehir sakinleri bir domuz aldılar ve onu bir mancınığa yerleştirerek düşman kampına doğru fırlattılar ve hep bir ağızdan bağırdılar: "O Sultan, bu domuzu karın için al, biz de sana çeyiz olarak Malazgirt'i vereceğiz."
Bu sözleri duyan prens öfkeden deliye döndü ve domuzu getirenlerin başlarını kestirerek cesetlerini Malazgirt'e doğru sergiletti. Sonra başarısızlığından dolayı utanç içinde Pers ülkesine geri döndü. İşte bu şekilde, Tanrı'nın merhameti sayesinde bu şehir Türklerin elinden kurtuldu.

LXXIX

Monomakhos on dört yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü. Taht, onun eşinin kız kardeşi olan, Seçilmiş Hükümdar olarak adlandırılan prenses Theodora'ya geçti; o, bakire olarak yaşayan ve örnek bir erdemliliğe sahip kutsal bir kadındı. Uyruklerine iyilikle davranılmasını, dul ve esirlerin korunmasını emretti ve herhangi bir zarar görmüş olanların tazmin edilmesini ve haklarına yeniden kavuşmasını istedi; tüm mahkumlar serbest bırakıldı. Pers ülkesindeki Ermeni esirleri bağlarından kurtardı, Abel'in oğullarını ve Harbig'in kardeşlerini serbest bıraktı ve onları sürgün edildikleri adadan geri çağırarak şereflere boğulmuş bir halde evlerine gönderdi; onlara babalarının mirası olan Argui kalesini geri verdi, ancak onlara kendilerine karşı asla kin beslememelerini tavsiye etti. Bu yıl Ber'os, Melissenos adında, iyi ve büyük bir itibara sahip, dul kadınlara ve esirlere şefkat gösteren, halkların iyiliğini gözeten ve en güzel, en asil nitelikleriyle takdir edilen yeni bir vali ile değiştirildi. Theodora, iki yıl üç ay tahtı işgal ettikten sonra Mesih'e kavuştu ve tam bir dindarlık duygusu içinde öldü. Kendisine halef olarak yedi ay hüküm süren Yaşlı Mikhael'i seçmişti.
İşte bu dönemde, imparatorluğun ileri gelenlerinden İsaak Komnenos adında biri, Konstantinopolis'e doğru müthiş bir ordunun başında ilerledi. Kampını okyanus denizi kıyılarında, Asya tarafında kurdu yard ve imparatorluk tacını kibirle talep etti. Bu olay, çağımızın yılında gerçekleşti. Batı'nın tüm güçleriyle birlikte hareket eden Mikhael, Komnenos'a karşı koymak için Chrysopolis'i geçti. O gün, birbirlerini amansızca katleden Hristiyanlar arasında korkunç bir savaş yaşandı ve toprak onların kanıyla sulandı. Karışıklığın ortasında, bir aslan gibi öfkeli olan ve korkunç bir çığlık atan Komnenos, imparatorluk güçlerinin üzerine atıldı, onları paramparça etti

ve kaçmaya zorladı; hepsi kılıçtan geçirildi. Büyük okyanus denizinin kıyılarına sıkışan ve soğuktan uyuşmuş çekirgeler gibi olan Romalılar, hareketlerinde felç oldular ve böylesine sert saldırılara direnemediler. Bir kısmı denizde boğularak can verdi, diğerleri ise amansız bir kılıcın darbesiyle düştü. Romalılar 150.000 adam kaybettiler, bu ordularının seçkin kısmıydı; başlıca subayları esir alındı. Bu felakete tanık olan imparatorluk sarayında kalmış olan ileri gelenler, ülke tamamen yasa boğulmuş olmasına rağmen, tahtı Komnenos'a devretmek üzere anlaştılar. Patrik ve ileri gelenler onun yanına gittiler ve ona bağlılık yemini edip onun yeminini aldıktan sonra onu şehre kabul ettiler ve tahta oturttular: O andan itibaren huzur sağlandı. Ancak yıkım ve harap edici yıkım, tüm bu yıl boyunca imparatorluğu hâlâ kasıp kavurdu; çünkü Komnenos ve Mikhael'in her biri kendi tarafında yağmalıyordu ve onlara karşı ilan edilen bölgeler de bu yağmaya katılıyordu. Bu düzensizlikler, Komnenos'un yüce gücün tek hakimi olmasına kadar artarak devam etti; ardından bir ferman çıkararak buna bir son verdi. Kendisine sadık kalan adamları şereflere boğdu, bu kişiler Mikhael'in kendi taraftarlarından çok daha fazlaydı. Komnenos'un zaferinden önce, Mikhael'in yardımına koşmuş olan birkaç büyük adam, diğerlerinin yanı sıra Bizantios ve Libarid vardı. Ancak Djerdjéri'ye vardıklarında ve Komnenos'un kesin zaferini öğrendiklerinde, gecenin karanlığından yararlanarak kaçtılar ve birbirlerine şöyle dediler: "Hata Djerdjéri'ninkidir." Birkaç gün sonra imparatorun huzuruna çıkmaya geldiler, imparator da onlara büyük saygı gösterdi ve en yüksek şerefleri verdi. Komnenos, kendi adına, üzerinde bir kılıç omzunda olacak şekilde tasvir edildiği sikkeler basılması emrini verdi; "İmparatorluğu kılıcımla fethettim" diyordu. Bu gururlu sözlerle ve Hristiyanlara karşı suçlu kılan diğer birçok eylemle Tanrı'yı gücendirdi. Kısa bir süre sonra, Patzinaces'lere karşı savaş açmak üzere büyük güçler topladıktan sonra Tuna'yı geçti ve her yerde ilerleyerek geçişi sırasında yıkım bıraktı. Gittiği her yerde, vahşi bir hayvan gibi kükreyerek, içgüdülerinin vahşetine teslim oluyor ve oluk oluk kan akıtıyordu. Batı'nın her yerinde ve özellikle Bulgarların ülkesinde feryatlar yükseldi. Yaz mevsiminin ortasındaydılar. Ancak gazap dolu göklerin bir cezası Komnenos'un ordusunun üzerine çöktü, öyle ki hiçbir insan dili bunun şiddetini anlatamaz, kalem bunu tarif edemez ve bu sadece günahların adil bir cezasıydı. Batı'dan gelen karanlık bir bulut, kasvetli ve korkunç bir bulut yükseldi ve kimse buna bakmaya cesaret edemedi; Romalıların kampının üzerine çöktü: bağrından gök gürültüsü sesleri çıkıyor ve oradan her şeyi aydınlatan şimşekler çakıyordu. Bu bulut, muazzam büyüklükte bir dolu yağdırmaya başladı ve bunun öldürücü ve ezici darbeleri askerlere ulaşıyordu. Korkuya kapılan askerler, bu felaketten nasıl kurtulacaklarını bilemeyerek her tarafa dağıldılar. Öfkeden deliye dönen imparator, canını kurtarmak için bir mağaraya sığınmak zorunda kaldı. Birlikleri tepelerde ve ovalarda darmadağın olmuştu. Bu korkunç fırtınanın yol açtığı yıkımdan daha büyük bir manzara ne olabilirdi, ki burada pek çok insan hayatını kaybetti! Baba oğlu tarafından çiğneniyor, oğul babası tarafından çiğneniyor ve kardeşler birbirleri tarafından çiğneniyordu. İmparator şaşkınlık içinde kaldı, yanında Tuna'ya kadar sadece üç adam kalmıştı ve ancak çok sonra askerlerini yeniden toparlayabildi. Geriye kalan askerlerin sayımı yapıldığında, ordunun büyük bir kısmının yok edildiği görüldü. Atlara, katırlara, altına, gümüşe ve bagajlara gelince,

bunlardan bahsetmeye bile gerek yoktu: hepsi ordunun büyük bir kısmı ile aynı kaderi paylaşmıştı. Komnenos, bu felaketin ilahi öfkenin bir sonucu olduğunu ve kötülükleri yüzünden başına geldiğini anlayarak, Konstantinopolis'te Rabbin önünde yere kapandı, bağışlanma diledi ve tahtı bırakarak kendini tövbeye, oruca ve gözyaşlarına adamaktan başka bir şey düşünmedi.

LXXX

Konstantinos Dukas lehine tahttan çekildi, çünkü az önce anlattığımız olaylar ona saltanatının Tanrı'ya hoş gelmediğini kanıtlamıştı; Tanrı bu kadar çok sadık insanın kanının dökülmesine öfkelenmişti. Vücudunun bir tarafı felçle vurulmuştu, ilahi intikamın kendisini şahsen takip ettiğine ikna olmuştu ve manastır kıyafetini giymeye ve bir manastıra çekilmeye karar verdi. Böylece Müslümanların ülkesine, Edessa'ya gönderdi ve oraya imparatorluğun en ünlü ailelerinden birine mensup olan Dukas adındaki kişiyi vali olarak atadı. Yüce gücü onun ellerine teslim ettikten sonra, tacı kendi elleriyle onun başına koydu, onun önünde yere kapandı ve onu tahta oturttu. Sonra çöle çekilerek bir manastırda mesleğe girdi. Egemen güçle donatılan Dukas, Ortodoksluktan uzaklaşmış olan herkesi oraya geri döndürdü. Onun yükselişi Grekler arasında büyük bir sevince neden oldu.

LXXXI

Aynı yıl, her türlü erdeme sahip saygın bir adam olan, milletimizin başı, kutsal Kilise'nin kalesi olan ruhani lider Petros öldü. Görevlerini yetmiş iki yıl boyunca yerine getirdikten sonra babalarına kavuştu. Daha önce halefi olarak, dindarlığı çocukluğundan beri kendini gösteren, kız kardeşinin oğlu olan yeğeni Khatchig'i kutsamıştı; Khatchig üstün bir yetenek edinmişti ve havarisel ve peygamberlik lütuflarıyla donatılmıştı. Petros, Sivas'ta gömüldü ve büyük bir cemaatin ortasında Sainte-Croix Manastırı'na defnedildi.

Aynı tarihte, kafirler ikinci bir istila girişiminde bulundular. Pers ülkesinden, Dinar adında yiğit bir savaşçı olan yüksek rütbeli bir emir geldi. Herhangi bir şüphe uyandırmadan, çok sayıda askerin başında geldi, ancak şiddet projeleriyle doluydu ve kötülüğünü kalbinin derinliklerinde saklıyordu. Hiçbir direnişle karşılaşmadan birçok ülkeyi geçti; ardından rotasını ünlü Malatya şehrine doğru çevirdi. Persler uzun zamandır bu muhteşem şehrin altın, gümüş, değerli taşlar ve brokar kumaşlarla dolu olduğunu ve dahası surlarla korunmadığını duymuşlardı. Emir yolunda, Malatya'nın güneyindeki bölgeyi ele geçirdi ve halkı katletti. Oradan, Pers ülkesinin tamamında ihtişamıyla ünlü olan bu şehrin önüne geldi ve tıpkı kara bir bulut gibi her iki tarafı da sardı. Bu korkunç yayılmanın tanıkları olan sakinler, erkekler ve kadınlar, kaçacak bir yer bulmaya çalıştılar. Ancak hiçbir sığınak kendisini onlara sunmadı. Bu kritik anda, şefkat bağları koptu, her türlü kurtuluş umudu yok oldu; baba oğlunu unuttu ve oğul babasını hatırlamadı; anne kızı üzerine, kız annesi üzerine ağladı. Malatya'yı çevreleyen geniş ovaya yayılan kalabalık, düşmanların ortasında şaşkınlık içinde kaldı. Durdular ve kaçmaya çalışan bu nüfus yığınını hayretle izlediler, bu nüfus deniz kumu kadar çoktu. Sakinler onlara karşı hiçbir şey yapamadılar. O anda, kaçmaya çalıştıkları şehirde korkunç bir katliam yaptılar, kılıç sakinleri biçti ve anında

orayı sakinlerinin kanıyla doldurdu, bu kan bir uçtan bir uca yayıldı. Ne yaşlılar ne de çocuklar esirgendi; en asil kişilerin, en ünlü şahsiyetlerin cesetlerinin yerde yattığı görülüyordu; çocuklar annelerinin göğsünde katlediliyor ve kan süte karışıyordu. Tanrı'nın bu talihsiz şehre bu gün indirdiği korkunç felaketi kim anlatabilir! Yumuşak bir çiğ yerine, tüm tarlalar kanla kaplanmıştı. Katliam ve yağma sona erdikten sonra, galip gelen taraf, soylu ailelerden gelen ve göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahip hanımları, genç erkekleri ve genç kızları esaret altına alarak önlerinde yürütmek üzere yola çıktı; kafirler sayılamayacak kadar çok ganimet taşıdılar. Bu seferden sonra, sevinç dolu olarak Pers ülkesine doğru yola çıktılar. Fırat'ı geçtikten sonra kışlaklarını Hantzith'te kurdular. Ancak Romalılar onların izini sürmek için yola çıktılar; ancak onların huzuruna vardıklarında, savaşa girmeye cesaret edemediler ve kendi topraklarına geri döndüler.
İlkbaharda, Türkler, Sasun dağının eteğinde bulunan Daron bölgesini işgal ettiler. Bu yeni saldırı haberini alan, Munshegh'in oğlu cesur Ermeni prensi Thornig, yanına bir kısım asker alarak Sasun bölgesindeki tüm birlikleri topladı ve düşmanın üzerine yürüdü. Kafirler hemen savaş borularını çaldırdılar ve topluca savaşa ilerlediler. Bu korkunç bir gün oldu; Perslerin ordularıyla hareket eden iki ordu, aslanların öfkesiyle birbirlerinin üzerine atıldılar ve birbirlerini tamamen yok etmeye giriştiler. Sağ kanadın askerlerine sesiyle cesaret veren Thornig, sol kanada saldırdı ve onu tamamen bozguna uğrattı. Sonra, adımlarını geri çekerek ve gözlerini Saint Précurseur Manastırı'na doğru çevirerek büyük bir güçle haykırdı: "O Klag'lı Aziz, Precurseur, imdadıma yetiş ve bu kutsal ve mutlu günü Hristiyanlar için kutlu kıl." Onun adamları, birbirlerini cesaretlendirerek, kafirlerin üzerine atıldılar, onların ganimetlerini aldılar ve onları tamamen fethettiler ve tüm esirleri geri aldılar. Düşman ordusunun kalıntıları, canlarını zor kurtararak Pers ülkesine geri döndüler; Thornig ise Malatya sakinlerini Perslerin murdar soyunun esaretinden kurtardığı için Tanrı'ya şükrederek büyük bir sevinçle Sasun'a döndü. Bu, Ermenistan lehine gerçekleşen bir mucizeydi.

LXXXII
Aynı yıl ve kış boyunca, gökyüzünde Hristiyanlara karşı ilahi gazabın işareti ve yıkımlarının habercisi olan korkunç ve son derece şaşırtıcı bir fenomen belirdi. Çünkü, cesetlerde çürümenin iğrenç bir kokuyla kendini ele vermesi gibi, yıkımımızın tamamlanmasından önce de meşum ve tehditkar alametler gelmişti. Güneyden şiddetli bir rüzgar yükseldi ve bir gün, şafak aydınlığını yaymaya başladığında ve herkes evinden çıktığında, sakin bir atmosfere rağmen toprağın ülkenin her yerinde, doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde uzanan kırmızı bir karla kaplı olduğu görüldü. Bu fenomen bir pazartesi günü başladı ve kesintisiz olarak altmış gün boyunca sürdü. Kar gece boyunca yağıyor ve sabahleyin kalın tabakaları altında toprağın yüzeyi gözden kayboluyordu; bu durum sadece bir gün sürdü. Bu yıl, hayvanlar, vahşi canavarlar ve kuşlar arasında ölümcül bir salgın hüküm sürdü. Yiyecek bulamayan perişan olmuş kırlarda, her tarafa koşuşuyorlardı ve kendilerine karşı doğal bir antipati besleyen sakinler, onları acımasızca öldürüyorlardı. Dört ayaklılar sürüler halinde telef oluyor, kuşlar ise sokaklarda ve evlerde sürüler halinde

toplanıyorlardı. İnsanların günahlarının cezasını çeken bu zavallı hayvanların acılarına tanık olmak ne hazin bir manzaraydı! Merhametli insanlar onları kış boyunca evlerinde beslediler; ancak daha sonra bu talihsiz yaratıklara eski özgürlüklerini geri verdiler. Meyyâfârikîn şehrinde bulunan büyük emir Nâsırüddevle, ovalarda ve dağlarda kuşları beslemek için kırk kile (1) buğday, arpa, darı ve her türlü tohumun yanı sıra evcil hayvanlar için ot ve saman serpilmesini emretti. Bu şekilde çok sayıda hayvan yiyecek buldu ve hayatta kaldı.

LXXXIII

Aynı yıl, her yeri kasıp kavuran korkunç bir kıtlık baş gösterdi. Açlık acıları içinde çok sayıda insan can verdi. Çünkü karların bolluğu tarlaların bereketlenmesini engellemiş ve hasat yetersiz kalmıştı; çok sayıda meyve ağacı kurudu. Ancak ertesi yıl, toprağın bereketi ve ürünlerin zenginliği öyle bir seviyedeydi ki, bir ölçek tohuma karşılık yüz ölçek ürün alındı.

LXXXIV

508 yılının başlangıcında (6 Mart 1059 - 4 Mart 1060), İsa'nın sadık kullarının payına korkunç bir felaket düştü. Çekmek zorunda kaldıkları acıları kelimelerle ifade etmek bizim için imkansız olurdu; çünkü deniz kumu kadar çok olan tüm Pers milleti, Ermenistan Hristiyanlarına karşı ayağa kalktı. Tuğrul Sultan'ın divanından çıkan üç vahşi canavar, yani emirler Samukhed, Emîr-i Ahur ve Kîd-Câcî (1) tarafından yönetilen çok sayıda eyalet kılıçtan geçirildi ve köleliğe mahkum edildi; bu adamlar vahşi hayvanlardan daha vahşiydiler. Siyah giysiler giymiş, ölüm işaretleri olan sancaklar taşıyan bir ordunun başında, bu kalabalık ve asil şehre, Sivas'a doğru ilerlediler. Kükremeleri gök gürültüsü gibi patlıyor ve öfkelerini ilan ediyordu. Bunlar özellikle Senekerim'in oğulları Atom ve Ebu Sehl'in (Abouçahl) birlikleriydi. Bu prensler, düşmanların gelişini öğrendikten sonra, saray halkından oluşan büyük bir kalabalıkla birlikte Kavadarek'e (2) kaçtılar. Tecelli yortusundan (3) önceki pazar günü, Sivas'ın kuşatılması başladı ve katliam da böylece açıldı; binlerce ceset yerde yatıyordu. Ne korkunç bir tablo! En ünlü şahsiyetlerin cesetleri bir orman kesimi gibi yığılmış ve toprak, oradan akan kanla ıslanmıştı. Sivas'ın surları olmamasına rağmen, kafirler beyaz kubbeleri yükselen kiliseleri görünce düşmanın çadırları sanarak içeri girmeye cesaret edememişlerdi. Ancak hatalarını anladıklarında öfkelerine teslim oldular ve böylece Hristiyanlara karşı Tanrı'nın gazabının sayısız infazcısı haline geldiler. Akıl almaz bir kalabalığı acımasızca katlettiler ve esir ettiler, Ermenistan'ın (4) hükümdarlarının ikametgahı olan bu şehirden sayısız ganimet topladılar. Uğursuz bir gün! Bir anda Sivas ve ortasından yükselen ova, kanla sulandı. Şehrin içinden akan nehir berraklığını kaybetti ve kırmızı bir renge büründü. Çok sayıda insan kılıçtan geçirilerek öldü. Aralarında ileri gelenlerin ve asillerin de bulunduğu, ölümcül darbeler almış büyük bir kalabalık, en kutsal mekânların ortasında, en değerli kurbanlar olarak yatıyordu; cesetlerinin beyazlığı onları yıldızlar gibi parlatıyordu. Rahipleri ve diyakozları, alevlerin yuttuğu bu şehrin süsü olan binlerce kiliseyi, ateşle kavrulan bakireleri, eşleri ve Pers ülkesine köle olarak

götürülen asil hanımları mı anlatayım. Birkaç dakika içinde Sivas, yangının kül ettiği bir kulübeye döndü. Kafirler, sekiz gün burada kaldıktan sonra evlerine geri döndüler. Ermeni milletinin talihsizliklerini, acılarını ve gözyaşlarını kim ayrıntılarıyla anlatabilir, çünkü haklı krallarını kaybettikten sonra krallığımızda sahip olduğu her şey bu vahşi hayvanların, kan emicilerin elinde acı çekiyordu; o krallık ki, kendisini asil koruyucularından mahrum bırakan o aşağılık Grek (Bizans) milleti tarafından sahte savunucularına, güçsüzlüğe, efemineleşmeye teslim edilmişti! Ermenistan'ın en cesur çocuklarını dağıtmışlar, onları yurtlarından koparmışlardı. Cesur ordumuzun ve korkusuz savaşçılarımızın oluşturduğu o koruyucu duvarı yıkmışlardı; şöhret unvanlarını almakta acele eden ancak kurdun gelişinde korkak bir çoban gibi hemen kaçan o Grekler. Ermenistan'ın kalesini yıkmalarına rağmen hiçbir zafer elde edemediler, Persler bizim üzerimize çullandılar ve Romalılar, en küstah hayâsızlıkla, kafirlere karşı kazanılan zaferlerin onurunu kendilerine mal ettiler. Ülkemizin muhafızları olarak generaller ve hadım askerler yerleştirmekten geri durmadılar, ta ki Perslerin tüm Doğu'yu efendisiz gördükleri o an gelene kadar. O zaman, sayısız askerden oluşan orduları ileri atıldı ve hiçbir engelle karşılaşmadan, bir yıl içinde Konstantinopolis'in kapılarına kadar gelerek tüm eyaletleri, kıyı şeridini ve Romalılara ait olan adaları ele geçirdiler, onları başkentlerinin sınırları içinde mahkumlar gibi hapsettiler. Ermenistan'ı boyunduruk altına aldıklarında, Perslerin kötülüğünün etkileri sona erdi, ancak bunlar Hristiyanlara karşı savaşı başka bir biçimde yenilemeyi düşündüler: Onlara karşı dini tartışmalar çıkarmaya giriştiler. Savaş mücadeleleri ve askeri değer konusunda cahil ve küçümseme dolu olarak, Kilise içinde tartışmalar ve kargaşa yaratmak için çalışmaktan vazgeçmediler ve Perslere karşı her türlü direnişi hevesle terk ettiler. Çabaları sadece sadık Hristiyanları gerçek inançtan döndürmek ve onları yok etmekle sınırlı kaldı. Nerede seçkin bir savaşçı, Ermeni asıllı bir general varsa, onu gözden uzaklaştırıyor ya da denizde boğuyorlardı. En büyük çabaları, Doğu'dan ne kadar cesur adam ve yiğit general varsa uzaklaştırmak ve onları buralarda kalmaya zorlamaktı. Genç erkekleri hadımlara dönüştürüyorlardı ve güçlü zırhların, savaş kıyafetlerinin yerine onlara ipek elbiseler ve tüylü giysiler veriyorlardı; çelik miğferler yerine başlarını başlıklarla örtüyorlar ve omuzlarını koruyan zincir zırhların yerine geniş pelerinler koyuyorlardı. Kadınlar gibi fısıldaşıyor ve gizlice konuşuyorlardı; sesleri cesur savaşçıların ölümünü hazırlıyordu ve sadıkların Persler tarafından esarete götürülmesi onların yüzündendi.

LXXXV

Bu dönemde, İmparator Konstantinos Dukas, Aydınlatıcı Aziz Krikor'un (Grégoire l'Illuminateur) kutsal tahtını yıkmak gibi haince bir düşünceye kapıldı. Daha önce anlattığımız gibi, zulümler başlattı ve Ermenilerin inancının çeşitli noktalarını çürütmeye girişti. Özellikle katolikos Petros'un ölümünden sonra bu işe yoğunlaştı. Romalılar bizim kutsal tahtımıza karşı ayaklandılar ve Ermenistan'ı Kadıköy'ün (Chalcédoine) (1) o batıl inancına tamamen döndürmek istediler. Petros'un zengin hazinelerini aramaya niyetlenerek, çok sayıda insanı işkenceye maruz bıraktılar; katolikosluğu Konstantinopolis'e götürdüler, o katolikosluk ki zaten kutsal

topraklardan sürülmüştü ve papalık tahtına oturması gereken efendimiz Khatchig'i ve diğer piskoposların yanı sıra seçkin din bilgini Elisée'yi (Yeğişe) üç yıl boyunca sürgünde tuttular. Bu süre zarfında, inancımız kutsal piskoposların bu ağır saldırılarına katlanmak zorunda kaldı. Sonunda, Ermeni prensleri, Ani'li Kakig, Senekerim'in oğulları Adom ve Ebu Sehl, bu aziz piskoposlar için akla gelebilecek her türlü çabayı göstererek onların geri çağrılmasını sağladılar. Patriklik makamı Thavplour'a (2) taşındı, Khatchig burada üç yıl kaldı; bu da görevlerini yerine getirdiği süre boyunca toplamda altı yıla tekabül ediyordu.

LXXXVI

511 yılında (6 Mart 1062 - 5 Mart 1063), Mesih'in sadık kulları üzerine zehirli bir havanın eşlik ettiği zalim bir felaket yayıldı. Pers kapısından (sarayından) bize yeni bir musibet ulaştı: Tuğrul'un divanından çıkan yüksek rütbeli üç şef, Salar Horasan, Cemcem ve İç oğul, kanı seller gibi akıtarak Hristiyanların üzerine yürüdüler. Bağhin bölgesinde, öfkeleri içinde, sadıklar arasında muazzam katliamlar yaptılar ve tüm bu bölgeyi yağmaladılar. Oradan zehirli yılanlar gibi geçerek Telhum ve Argni bölgelerine girdiler ve oradaki halkları gafil avladılar. Tüm bu ülkenin tahkim edilmiş olduğunu gördüklerinde, bu ani baskındaki başarılarından dolayı kendi kendilerini tebrik ettiler. Hemen ardından, kana susamış kurtlar veya kudurmuş köpekler gibi, sakinleri son bireyine kadar yok etmek için üzerlerine atıldılar. Bu bölgelerin her yerinde evler yükseliyordu; buralar hayvan sürüleri bakımından zengin ve gelişmekte olan bir nüfusla doluydu. Arek ayının 4'ünde (5 Ekim), bir cumartesi günü, günün üçüncü saatinde, bu geniş ovanın tüm uzantısı cesetlerle kaplandı ve esirlerle doldu; burası bizim tarif etmemizin imkansız olacağı katliamların sahnesi haline geldi. Birçoğu ateşle can verdi; diğerlerinin arasından hiç kimse kılıcın keskin ağzından kurtulamadı: O gün şehadet palmesini aldılar. Bu cinayet ve yıkım sahnelerini andıktan sonra, bu şehitler topluluğuna katılan aziz rahipler Hristofor ile oğulları Toros ve Stefan'dan da bahsedeceğim. Hristofor bu kafir kalabalığını görünce, köyünün sakinlerini, erkekleri, kadınları ve çocukları kilisede topladı; ardından kutsal Kurban ayinini kutlamaya başladı ve onlara komünyon dağıttı. Bu esnada kafirler binayı kuşattılar ve Hristiyanlar, bu kutsal ziyafete katıldıktan sonra, ölüme teslim olmak üzere birer birer dışarı çıkıyorlardı. Hristofor oğullarıyla birlikte tek başına hayatta kaldığında, üçü de Tanrı'nın önünde diz çöktüler ve birbirlerini kutsayarak karşılıklı veda öpücüğü verdiler; sonra kapının eşiğine doğru ilerleyerek, İsa Mesih'in adını ikrar ederek şehitlik ölümünü kabul ettiler. Amid emiri bu perişanlık sahnelerini öğrendiğinde, Salar Horasan'a yazdı ve onunla bir ittifak kurdu. Esirlerin kendi yaşadığı eyalette satılmasını emretti; çünkü kendisi Hristiyanlara karşı iyi ve merhametli bir adamdı. Esirlerin istisnasız olarak hepsinin satılacağını bildiren bir fermanı her yerde ilan ettirdi ve bu emir yerine getirildi. Onun iradesine uymak üzere esirler Amid'e götürüldüğünde, bu şehrin kapısında şehit olarak can veren çok sayıda insan oldu. O anda, üzerlerine gökten ateş şeklinde inen bir ışık görüldü. Bizim Ermenistan'ımızın talihsizliklerini anlatmaya kimin gücü yeter? Her yerde kan aktı ve kafirlerin atlarının ayakları, dağları ve tepeleri çiğneyerek onları yıktı. Cesetlerden yayılan koku enfeksiyonu uzaklara yaydı. Pers ülkesi esirlerle dolup

taştı; etçil hayvanlar cesetlerle doydu. Yasa ve üzüntüye boğulan insanoğlunun çocukları gözyaşlarına boğuluyordu, çünkü Yaratan bakışlarını onlardan uzaklaştırmıştı. Bu felaketler günahlarımızın cezasıydı. Tanrı bizi, Efendimize hitap eden peygamberin şu sözlerine uygun olarak, Türklerin dinsiz ve zalim milletine terk etti: «Bizi reddettin, bizi yıkıma sürükledin. O Tanrım, ordularımızla birlikte yürümedin, bizi düşmanlarımızın altına koydun; bizden nefret edenler bizi soyup soğana çevirdi; bizi boğazlanacak koyunlar gibi teslim ettin ve bizi düşmanlarımızın arasına dağıttın.» (Mezmurlar XLIII, 11-13). Kan ve ganimete doyduktan sonra kafirler, kuş sürüleri gibi gruplar halinde toplanmış bu esir kalabalığını Pers ülkesine götürdüler. Onları izlerken şaşkınlık içindeydiler ve onlara şöyle diyorlardı: «Neden kendinizi tamamen güvenli bir ortamın ortasında gafil avlanmaya bıraktınız? Başnuza ne geleceğini nasıl öngöremediniz ve yaklaştığımızı öğrendiğinizde ya da size bunu ilan eden işaretleri gördüğünüzde neden kaçmadınız?» Esirler cevap veriyordu: «Bunu hiçbir şekilde öğrenmemiz mümkün olamazdı.» Kafirlerin kadınları da onlara sırayla şöyle diyordu: «Kayıp gideceğinize dair bir işaret vardı; akşamleyin horozunuz öttüğünde ve hayvanlarınız ya da koyunlarınız gübrelerini yapmak için çömeldiğinde, bu size ayrılan talihsizliklerin bir göstergesiydi.» Esirler cevap veriyordu: «Bu durum bizde çok sık yaşanırdı ve bunun meşum bir işaret olduğunu bilmiyorduk.»

Bu istila çoktan sona ermişti ki, acı haber imparator Dukas'a ulaştı. İmparatorluğun ileri gelenlerinden Frankopol adında birinin komutasına verdiği çok sayıda asker toplamakta acele etti. Onu hemen ulaştığı Telhum bölgesine gönderdi; kendi payına, büyük bir cesarete ve yüksek bir itibara sahip bir adam olan Edessa dükü Tavadanos da sefere çıktı. Edessa, Gargar ve Hısnı Mansur milislerini toplayarak Müslümanlara karşı yürüdü ve Hristiyanların katledilmesinin intikamını aldı. Muazzam bir ordunun başında Telhum ovasında kamp kurmaya geldi. Bu yağmalanmış bölgenin çeşitli noktalarında sergilenen manzara, askerlerinin gözlerinden yaşlar boşanmasına neden oldu. Romalıların gelişini öğrenen Türkler Pers ülkesine kaçtılar. Tavadanos, Müslümanlara karşı bir aslan kükremesi koyuvererek Amid'e saldırmaya gitti. Sakinlerin, Nâsırüddevle'nin oğlu büyük emir Said'i zehirleyerek ortadan kaldırmış olmalarından yararlanmak istiyordu. Greklerin yaklaştığını öğrenen şehir sakinleri, kendileriyle gizlice anlaşmaya varan Frankopol'e el altından on bin tahegan ulaştırdılar. Bu ihanetten haberdar olan Tavadanos, Frankopol'ü hakaretlere boğdu. Grekler Amid surlarının altına, Romalıların Kapısı denilen yere vardıklarında, kafirler onları karşılamak üzere dışarı çıktılar. Frankopol, haince Tavadanos'u onların darbesine karşı yalnız bıraktı; kendisi ise birlikleriyle birlikte, başka yerde ne olup bittiğiyle ilgilenmeksizin geride kaldı; yanında altmış bin adam vardı. İki ordu karşı karşıya geldiğinde, kafirlerden Hecen Beşara adında yiğit bir savaşçı Romalılara çok büyük zarar verdi. Axan bir aslan gibi onların saflarını yardı ve her yöne doğru ilerledi. Bu manzara üzerine Tavadanos bir at istedi: «Bana, diye haykırdı, çift ağızlı bir kılıç getirin!» Ve Beşara o esnada yaklaşırken, Tavadanos büyük bir hiddetle onun üzerine atıldı ve kalbine doğru bir mızrak darbesi indirerek zırhının demirini yardı ve vücudunu bir uçtan bir uca delip geçti. Bu darbe her iki rakibi de aynı anda attan düşürdü. Çatışma genel bir arbedeye dönüştüğünde, Tavadanos bu büyük

başarıyla kendini gösterdiği aynı yerde öldürüldü ve Beşara da orada, delinmiş bir halde cansız kaldı. Şehir sakinleri ikincisinin ölümünü ve nasıl öldüğünü öğrendiklerinde hep birlikte bir huruç hareketi yaptılar. Tavadanos'un adamlarından Davar adında biri Frankopol'ün yanına gelerek onu bu savaşçının ölümüne sebep olmakla suçladı. Bu sitemden dolayı içerleyen Frankopol, kafirlerin üzerine atıldı ve Amid'in kapılarında korkunç bir katliam yaptı; 15.000 kişi orada can verdi. Bunun ardından Romalıların ülkesine geri döndü.

LXXXVII

Aynı yıl, Ehnug adında biri, 5000 kişilik bir kuvvet toplayarak Amid topraklarındaki Cebo Şahar denilen bir yerin yakınlarında Kurtlara <<Kurdes-Çobanlar>> saldırmaya geldi. Koyun sürüleri, büyükbaş hayvanlar, atlar, esirler ve diğer şeylerden oluşan muazzam bir ganimet ele geçirdi. Oradan Siverek kalesine doğru yönelmişken, Kurtların Halid adındaki şeyhi oğullarıyla birlikte onun peşine düşerek ona yetişti. Hemen Ehnug ve adamları kaçmaya başladılar ve Tanrı'nın gazabı onlara ulaştı; çünkü Amid birlikleri de yetişerek onların adamlarının birçoğunu öldürdü, onun alıp götürdüğü ganimeti ve esirleri geri aldı.
Aynı yıl Frankopol, Erzurum (Garin) şehrine giderken, daha önce Telhum bölgesini yağmalamış olan Türk müfrezesiyle karşılaştı. Kendisi ile kafirler arasında savaş başladı; onları tamamen ortadan kaldırdı, Yusuf adındaki emirlerini öldürdü, zengin bir ganimet elde etti ve ellerinden çok sayıda esiri kurtardı.
Dukas, Frankopol'ün ihanetinin yol açtığı Tavadanos'un ölümünü öğrendiğinde, onu Konstantinopolis'e çağırttı ve öldürttü; boynuna bir taş bağlanarak Okyanusa atıldı.

LXXXVIII

513 yılında (5 Mart 1064 - 4 Mart 1065), Pers ülkesinin hükümdarı, Tuğrul'un kardeşi ve halefi Sultan Alp Arslan, Persler ve Türkler arasından, ayrıca tüm Huzistan ve Sicistan'a (Sakastan) kadar asker toplayarak büyük bir öfkeyle sefere çıktı. Bu ordu, azgın dalgalarını kabartan dalgalı bir deniz ya da fırtınalı ve taşkın sular taşıyan bir nehir gibiydi; öfkelenerek zalim içgüdülerini serbest bırakan vahşi bir hayvandı. Ermenistan'a doğru yöneldi ve Albanlar (Ağvanlar) ülkesine girdi: Şehir sakinleri kılıçtan geçirildi ve köleliğe mahkum edildi. Hristiyanlara öylesine sonsuz acılar çektirdi ki, bu tabloyu çizebilmek bizim güçlerimizin çok ötesinde kalırdı; zira Türklerin bu kudurmuş ve iğrenç soyunun kendilerine sunduğu ölümün acı kadehini tattılar. Kafirler o kadar kalabalıktı ki, ovaların yüzeyini alabildiğine kaplıyorlardı ve her türlü kurtuluş yolu kapanmıştı. İşte o zaman Kurtarıcı'nın şu sözü gerçekleşti: «O günlerde hamile olan ya da çocuk emziren kadınların vay haline.» (Aziz Luka, XXI, 23). Çok sayıda rahip, din adamı, patrik ve seçkin şahsiyet can verdi ve cesetleri vahşi hayvanlara ve yırtıcı kuşlara yem oldu. Ardından sultan, Albanlar kralı David Anhoğin'in oğlu Gorige'ye bir elçi göndererek kızını evlilik amacıyla istedi. Bu prens, sultandan korkarak kıza izin verdi ve Alp Arslan onunla sonsuza dek sürecek bir barış ve dostluk kurdu; onu şereflere ve hediyelere boğduktan sonra uğurladı ve Gorige başkenti Lori'ye geri döndü. Buradan sultan Gürcistan'a girdi ve her yerde

ölüm ve kölelik estirdi. Cavahk denilen bölgede kamp kurmaya gelerek, Akhal şehrine saldırdı ve burayı kuşatmayla ele geçirdi.
Türkler erkekler, kadınlar, rahipler, keşişler ve buluğ çağındaki kızlar dahil tüm sakinleri katlettiler; genç erkekler ve genç kızlar Pers ülkesine götürülmek üzere esir alındı. Muazzam altın, gümüş, değerli taş ve inci yığınları galiplerin ellerine geçti. Bu başarıdan gurur duyan sultan, yani Perslerin bu ejderhası, aynı yıl içinde Ermenistan'ın üzerine çöktü. İlahi intikamların bir enstrümanı olarak, öfkesi doğu milletinin üzerine yayıldı ve onlara kötülüğünün zehrini içirdi. Ölümün ateşi alevleriyle Mesih'in sadık kullarını sardı; ülke kana bulandı, kılıç ve kölelik orada yıkımlar yaptı. Sultan, fırtınalı bir bulut gibi tehditkar bir şekilde ilerliyordu. Surlarını bir yılan gibi kıvrımlarıyla her taraftan sardığı kraliyet şehri Ani'nin önüne geldi. Onun gelişi karşısında sakinler titrediler; yine de surların iç kısmında Türk birliklerine karşı güçlü bir direniş göstermek üzere hazırlık yaptılar. Kafirler dur durak bilmeyen ve korkunç bir atılımla saldırıya başladılar ve Ermeni birliklerini surların gerisine doğru püskürttüler. Kesintisiz saldırılarıyla, kuşatılanları son raddeye getirdiler. Sakinler, gözyaşlarına boğularak ağlamaya başladılar: Baba oğlu üzerine, oğul babası üzerine, anne kızı üzerine, kız annesi üzerine, kardeş kardeşi üzerine, dost dostu üzerine ağlıyordu. Düşmanlar çabalarını iki katına çıkarırken, onlar en zorlu durumdaydılar. Bu uzayan saldırılar karşısında sakinler oruca, tövbeye ve duaya sığındılar; gözyaşları ve hıçkırıklar eşliğinde seslerini Tanrı'ya yükseltiyor, kendilerini bu barbar sürülerinden kurtarmasını diliyorlardı. Nitekim bu dönemde, surların içinde binlerce erkek, kadın, yaşlı ve çocuk barınıyordu ve burası seyre değer bir manzara sunuyordu. Surları içinde Hristiyanların can verdiği bu nüfus, Ermeni milletinin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Orada ayinlerin kutlandığı binbir kilise yükseliyordu. Şehir, neredeyse tüm genişliği boyunca, dik yamaçların üzerindeki surlarıyla yükseliyor ve Arpaçay (Akhourian) nehri dolambaçlı yatağıyla burayı çevreliyordu. Sadece bir tarafı bir ova gibi eğim yapıyordu, bu da yaklaşık bir ok atımı mesafesindeydi. Surların bu noktasında Türkler bir mancınık yardımıyla suru yıkmışlardı. Kuşatma, şehirde bir gedik açmayı başaramadan uzun süredir devam ediyordu. Cesaretleri kırılan, imparator tarafından Ermenistan valileri olarak atanan o aşağılık Grek şefler, yani Pakrad, Sempad'ın oğlu, Krikor, Pagouran'ın oğlu, bu Hristiyanlar iç kaleye ve surların en yüksek noktasına çekilmeye karar verdiler. Aynı gün sultan, kuşatma birlikleri ve tüm ordusu, yorgun düşmüş olarak kuşatmayı kaldırmış ve Pers ülkesine geri dönmek üzere hazırlanıyorlardı. Sakinler, bu hain valilerin kendilerini güvenliğe aldıklarını görünce, ne olduğunu bilmeden her biri bir tarafa kaçmaya başladı ve tüm atmosfer kaçanların ayaklarının kaldırdığı tozla karardı. Prensler Ermenistan'ın eski krallarının mezarları üzerine koşuyor, orada diz çökerek acı gözyaşları döküyor ve şu feryatları yükseltiyorlardı: «Ayağa kalkın ve bir zamanlar bizim mirasımız olan bu şehri izleyin.» Bu olup bitenlere tanık olan kafirler, sultana haber vermeye geldiler; sultan ise ilk başta onlara inanmayı reddetti. Ancak muhafızların surları terk ettiğini ve halkın kitleler halinde kaçtığını fark edince şehre girdiler; bir çocuğu annesinin elinden kaparak sultana getirdiler ve şöyle dediler: «İşte Ani'den gelen bir çocuk, bu şehir artık bize aittir.» Bu haber Alp Arslan'ı çok şaşırttı: «Bu, bugün bu zapt edilemez şehri ellerimize teslim eden onların Tanrısıdır» diye haykırdı. Hemen

ordunun büyük kısmıyla birlikte harekete geçerek şehre girdi. Türkler ellerinde bilenmiş bıçaklar tutuyorlardı, her bir elde birer bıçak, üçüncüsü ise dişlerinin arasındaydı. Hemen akıl almaz bir vahşetle katliama başladılar. Ani halkı kırlardaki yeşil otlar gibi biçiliyordu. Sokaklarda üst üste yığılmış kemik yığınları olduğu söylenebilirdi. Bir anda sokaklar kanla dolup taştı. En seçkin Ermeniler ve asiller zincirlere vurularak sultanın huzurunda esir olarak götürüldü. Güzel, asil soydan gelen hanımlar Pers ülkesine köle olarak götürüldü. Parlak bir gençliğe sahip genç erkekler, bu korkunç günün ardından esaret altında götürülüyorlardı. Çok sayıda aziz rahip ateşle can verdi; ayak derileri yüzülen ve korkunç acılara maruz bırakılanlar oldu. Yürek parçalayıcı bir sahneydi! Kafirlerden biri, katedralin tepesine kadar çıkarak kubbenin üzerinde yükselen o devasa haçı söktü ve aşağıya fırlattı. Ardından, kubbenin içine açılan kapıdan içeri girerek, o muktedir kralın Hindistan'dan (8) getirmiş olduğu ve parçalara ayrılan o kristal lambayı yere attı. Şehirde bin kile değerinde olan bir masayı ve tüm birliklerini kendi tasarrufuna aldı. Kakig bu şekilde ölüm tehlikelerinden kurtuldu. Kısa bir süre sonra babalarının Kars şehrini ve krallığını terk ederek Romalıların yanına geçti, İmparator Dukas ona Kakig'in yerleştiği Dzamentav kalesini tahsis etti.
Ermeni milletinin köleliğe mahkum edilmesi bu şekilde gerçekleşti. Tüm ülkemiz, tıpkı bir deniz gibi, bir uçtan bir uca taşan ve yayılan bir esaretle kaplandı. Baba ocağımız tamamen harabeye döndü ve yıkıldı; her türlü kurtuluş umudu yok oldu, tüm cephe Hristiyanların boyunduruğu altına girdi ve yabancı ülkelerin sınırlarına dahil oldu. İşte o zaman David peygamberin şu sözü tam anlamıyla gerçekleşti: «Halkını yok pahasına sattı; feryatlarımız hiç kesilmedi. Bizi ulusların maskarası, etrafımızdaki insanların alay ve küçümseme konusu yaptın. Ey Tanrım, kurtarıcımız, bize dön ve başımızdan bu felaketi uzaklaştır.» (Mezmurlar XLIII, 13-14). Ermenistan'ın yıkılışı işte böyle oldu.

LXXXIX

514 yılında (5 Mart 1065 - 4 Mart 1066), Dukas'ın saltanatı altında, Batı'da Oğuz (Uz) milletinin yol açtığı korkunç bir savaş patlak verdi. İmparator tüm eyaletlerinden askerler topladı ve Ermenistan milislerini bir araya getirerek komutasını Ebu Sehl'in oğlu, generallerinin en seçkinlerinden olan Vasil'e verdi. Vasil Tuna'ya doğru yürüdü. Bu büyük nehrin iki yakasında Romalılar ile Oğuzlar arasında çok şiddetli bir savaş başladı; her iki tarafta da büyük kayıplar verildi. Savaş günün büyük bir kısmında sürdüğü için burası tam bir kasaphaneye döndü ve iki ordu koyun sürüleri gibi birbirine çarpışıyordu. Ancak Oğuzlar yeni çabalar göstererek Romalıları püskürttüler ve geri çekilmek zorunda bıraktılar. Onları kılıç zoruyla takip ettiler, asillerini katlettiler ve general Vasil'i esir alarak kendi ülkelerine götürdüler. Romalıların gümüş, altın ve diğer zenginliklerden oluşan kampı Oğuzların ganimeti oldu. Grek subayların en önemlilerini de esarete götürdüler. Vasil uzun süre Oğuzların elinde kaldı, ta ki onu serbest bırakmak mümkün olana kadar, çünkü ondan muazzam bir fidye talep ediyorlardı. Sonrasında bu milletin askerlerinden biri, imparatorun kendisine büyük şerefler ve rütbeler vererek ödüllendireceği vaadiyle onu serbest bırakmak için gizlice anlaştı. Nitekim bir süre sonra bu adam, Grek generalin yardımıyla onu

kaçırdı ve hızla Konstantinopolis'e, Dukas'ın huzuruna getirdi. Vasil'in gelişi büyük bir sevince neden oldu ve imparator onun kurtarıcısını cömertçe ödüllendirdi. Vasil, Edessa'daki babası Ebu Sehl'in yanına döndü ve bu durum, tüm milletimiz gibi, aileyi de en büyük sevince boğdu.
Aynı yıl, vatanından uzakta altı yıl yabancı topraklarda sürgünde kaldıktan sonra seçkin katolikosumuz Khatchig öldü. Persleri yatıştırdıktan sonra, vatanından uzakta, hayatının acı ve üzüntü içinde akıp gittiğini görmüştü. Konstantinopolis'te, adaletsizlikleri karşısında inancı uğruna maruz kaldığı her türlü sıkıntıya katlanmak zorunda kalmıştı. Duymuştuk ki, Romalılar onu ateş sınavına tabi tutmuşlar ve o, alevlerin arasından sağ salim geçmişti. Kendileri de bunu hayretle ve kendilerini tüketen bir kederle anlatıyorlardı. Ermenistan'ın patriklik tahtının bu şekilde devrilmesi ruhunda derin bir üzüntü yaratmıştı. Bagratlı hanedanından koparılan krallık, krallığın Greklerin boyunduruğu altına girmesi, Aydınlatıcı Aziz Krikor'un mirası olan ve piskoposluk rütbesinin yozlaştığı yüce papalık makamı onun gözlerini yaşartıyordu. Zira, efendimiz Petros bu yüksek görevleri yerine getirirken, hükümdarlarımız tarafından katolikoslara tahsis edilen ve büyük gelirleri olan beş yüz köy onun emri altındaydı. Yetkisi 500 piskopos veya horpiskopos üzerinde uzanıyor, 300 piskoposluğu yönetiyordu. Sarayında 12 piskopos, 4 doktor, 60 rahip ve 500 din adamı veya laik barındırıyordu. Kraliyet tahtının yanına yerleştirilen bu değerli taht, patrik sarayını oluşturan nesneler muazzam bir değere sahipti; orada harika bir ihtişam parıldıyordu. Bu ihtişam, aziz Khatchig zamanında ortadan kalktı. Günümüz sakinleri durmaksızın onun bu düşüşünden yakınıyor ve bu durum onlara geçmişi daha da derinden hissettiriyordu. O bu dünyadan göçtüğünde, kraliyet ailesinin kalıntıları, Ermeni asaletinden geriye kalanlar, Krikor'un makamına oturmaya layık bir halef seçmek üzere toplandılar. Gözlerini Pahlavuni soyundan gelen, krallığın ileri gelenlerinden Krikor Magistros'un oğlu olan ve her türlü erdemle donatılmış genç bir adama, Vahram'a çevirdiler. Ülkemizin adetlerine uygun olarak evlilik bağlarıyla bağlanmıştı; ancak eşinin ölümünden sonra manastır çalışmalarına yönelerek kendini kutsal bir şekilde korumuştu; kendini tamamen manastır çalışmalarına adamıştı; göksel lütuflara ermek için bütünüyle çabalıyordu. Kadim ve Yeni Ahit hakkında derin bir bilgiye sahipti, bu da onu bu çalışmalara sürükleyen canlı ve anlık bir zekanın sonucuydu.

BÖLÜM XC

Bizim tarihimizin bu tarihinde, patriklik tahtı Krikor Magistros'un oğlu, Pedchni'li Vaçag'ın torunu olan, Vahram olarak da adlandırılan Krikor'a devredildi. Kendisi, Khatchig'in ölümünden sonra en layık kişi olarak kabul edildiği için Kars'lı Apas'ın oğlu Kral Kakig Şah'ın emriyle bu makama çağrıldı. Doğumunun asilliğiyle, yaşamının kutsallığı ve doğruluğuyla, erdemlerinin parıltısıyla, edebiyattaki geniş bilgisiyle ve Kutsal Yazılar hakkındaki derin bilgisiyle gerçek anlamda herkesten üstündü. Tüm durumlarda, Mesih'in sürüsünün yardımına koşmak için hiç kimse ondan daha iyi hazırlanmış olamazdı. Tıpkı kutsal Ruh'un vahyettiği gibi, atası olan aziz Aydınlatıcı Krikor'un makamına ait olan kişi oydu ve onun adaleti ile yumuşak başlılığına öykünüyordu. Dünyadan elini eteğini çekerek kendini yalnızca ebedi

yaşama adadığında, Ermenistan'ı zengin ve çeşitli yorumlarının ışığıyla aydınlattı; bizi tüm dillerden ödünç alınmış çevirilerle zenginleştirdi ve ilahi kelamın vaazlarında kilisenin sesini sık sık duyurdu. Onun sayesinde, manastır kurumları aramızda yeni bir canlılık kazandı ve kutsal Aydınlatıcı tahtımız eski ihtişamına kavuştu; zira yeni patrik kutsallığıyla, mütevazılığıyla parlıyor, kendini sürekli oruca ve duaya adıyordu.

BÖLÜM XCI

Aynı yıl, Perslerin büyük emiri, o alçak Salar Horasan, yeni topladığı askerlerle birlikte gelip Telhum kalesine saldırdı. Burayı uzun süre şiddetle sıkıştırdı ve son raddeye getirdi; ancak ele geçirmeyi başaramayınca, muazzam kuvvetlerle Siverek kalesi üzerine yürümek için yola çıktı. Orada, 200 Frank süvarisinden oluşan bir müfreze tarafından korunan bir gözlem karargahı bulunuyordu. Franklar Türkleri bozguna uğratıp kaçmaya zorladılar. Ancak takviye alan kafirler geri döndüler, tüm Frankları çevrelediler ve on beş adamı öldürdüler. Siverek ve Nisibis bölgesini istila ettiler; buralar insanla ve hayvan sürüleriyle doluydu, öyle ki ovanın yüzeyi alanen dalgalanan bir deniz manzarası sunuyordu. Kafirler büyük bir öfkeyle, ellerinde kılıçlarla oraya atıldılar ve sakinleri acımasızca katlettiler. Kadınları ve çocukları yanlarında götürdüler ve muazzam bir ganimet ele geçirdiler. Birkaç gün sonra Edessa topraklarına geri dönerek, kamp kurup Thoridj adlı meşhur kalenin surlarının altına yerleştiler. Müfrezelerinden biri aşırılıklar yaparken, bir diğeri de pek önemi olmayan, ancak sert bir direnişe rağmen ele geçirdikleri Neskhénig kalesine yöneldi. O sırada Edessa'da bulunan, Antakya dükü olan Bekhd adında son derece cesur bir Ermeni, askerlerinin başına geçerek süratle Türklerin karşısına yürüdü. Edessa valisi olan Bigh'onid, bu şehre ait birlikleri teğmeni Proximos'a emanet etmişti; ona, Bekhd'in bu çatışmada can vermesi için çabalamasını emretmişti, böylece Bekhd başarılarıyla öne çıkamayacak ve askeri itibarını artıramayacaktı. Bekhd gece vakti Neskhénig'e ulaştı, bu sırada tam bir güvenlik içinde olan Türkler ateşlerini yakmışlar ve yemeklerini hazırlamaya başlamışlardı. Ancak kafasında haince Bekhd'den kurtulma fikri olan Proximos, borazanların çalınmasını emretti ve Türklere alarm verdi; aynı anda kendisi de birlikleriyle başka bir yöne doğru uzaklaştı. Romalılar tarafından haince yüzüstü bırakıldığını gören Ermeni komutan, asil adamlarına savaş işaretini vermek için sesini yükseltti ve Türklerin üzerine atıldı. İlk çarpışmada büyük bir kısmını toprağa serdi, geri kalanını ise kaçmaya zorladı. Kalenin garnizonuna destek vermek için çağırdı; ancak etrafındaki kafir saflarının sıklaştığını görünce, hiçbir zarar görmeden komşu bir kaleye, Dzhoulman'a sığındı. Edessa'daki Frank birliklerinin nerede olduğunu sorduğunda, ona Proximos'un tüm müfrezesiyle birlikte senyör Guzman'ın yanına gittiği yanıtı verildi: «O hain Romalılar, diye haykırdı, işte her zamanki ihanetlerinizden biri daha!» Bunun ardından Edessa'ya geri döndü ve birkaç gün sonra da Antakya'ya geçti. İmparator bu olayları öğrenip durumu incelediğinde Proximos'u çağırttı ve derisini yüzdürerek öldürülmesini emretti; derisinin içi samanla dolduruldu ve Edessa'ya gönderildi. Bigh'onid'e gelince, onu da görevinden azletti.

BÖLÜM XCII

Aynı yıl, o vahşi canavar Salar Horasan, Edessa eyaletine bir başka istila daha gerçekleştirdi. Schalab üzerine yürüyerek orayı kan gölüne çevirdi ve çok sayıda halkı katlederek oradaki işini bitirdi. Ardından, adımlarının ardından kölelik yayarak ilerledi ve Deb kalesinin önüne geldi; çok canlı bir saldırının ardından burayı ele geçirdi ve garnizonu kılıçtan geçirdi. Orada Ksaus adında bir yerleşim kurdu. Ancak Edessa'da konuşlanmış olan, piyade ve süvarilerden oluşan Romalılar, Türklerin karşısına çıkmak üzere 4.000 kişi halinde hareket ettiler ve Ksaus'tan çok uzak olmayan Thlag'da kamp kurmaya geldiler. Salar Horasan onları fark eder etmez, adamlarına onların üzerine saldırmalarını emretti. Ancak çatışma henüz başlamadan Romalılar kaçtılar. Ermeniler arasında, piyade birliğine mensup iki kardeş, düşmanı durdurdular ve bu eşitsiz mücadelede can verene kadar düşmanı bir süre oyaladılar, bu mücadele onlar tarafından kahramanca sürdürülmüştü. Arkalarından kılıç darbeleri alan Romalılar arkalarını dönüp kaçtılar. Bu tehlike karşısında Frank olan bir adam, tek başına kalarak çok sayıda Türk'ü toprağa serdi, Romalıların kaçması için zaman kazandı. Ancak atı çok sayıda okla yaralanmıştı, kendisi de aynı yerde cansız kaldı. Romalılara amansızca bilenmiş olan kafirler, onları şehrin kapılarına kadar kovalamaya devam ettiler ve onları parça parça ettiler. Ova cesetlerle kaplandı ve çok sayıda yüksek rütbeli subay can verdi.
Aynı yıl Salar Horasan, Edessa eyaletine üçüncü kez saldırıya geçti ve Gouhin denilen yerde kamp kurdu. Orada oldukça uzun bir süre kaldı, bölgeyi yağmaladı ve sakinleri köleliğe mahkum etti. Bunun ardından, ganimetlerle yüklenmiş ve arkasında sürüklediği çok sayıda esir kalabalığıyla birlikte Pers ülkesine geri döndü ve orada öldü.

BÖLÜM XCIII

Bu dönemde, patrik Dukas [İoannis Ksifilinos], tüm din adamları ve saray hadımları loncası, imparator tarafından tasarlanan gizli ve şeytani bir düşünce etrafında bir araya geldiler. Sarayının ileri gelenleri onun bu karanlık entrikalarını desteklediler. Kafir ortaklarıyla birlikte, Ermenilerin inancını bozmayı ve kutsal Aydınlatıcı tahtımızın inancını yok etmeyi istiyordu. Krallığımızda, şeytan tarafından telkin edilen o karmaşık ve kusurlu inancını, en eski çağlardan beri sağlam temeller üzerinde yükselen inancımızın yerine koymaya karar verdi; zira bizim inancımızın temelleri elmas taşlar üzerine, aziz havariler Taday ve Bartalmay'ın çalışmalarıyla ve azizimiz Krikor'un katlandığı sayısız işkencelerle atılmıştı, o inanç ki her zaman sarsılmazdır. Şeytan tarafından kışkırtılan bu prens, İncil'de dendiği gibi, iyi buğdayın ortasına delice otu eken düşmana benzemeyi arzuluyordu; o, kendi örneğiyle, parıldayan o nurumuzun üzerine karanlığı yaymak, gerçeğe karşı yalanı zafer kılmak istiyordu; bu Greklerin adetidir; ve böylesine eski bir yapıyı, ateşli çabalarıyla çökertmeye çalışıyordu. Ancak o bu haince cinayetlerinde başarısız oldu. Bu amaçla, Ermenistan'ın eski kraliyet ailesinin mensuplarına, yani Atom ve Ebu Sehl'e, Sivas'ta kendilerini bulmalarını ve Konstantinopolis'e gelmelerini bildirdi. Onlar imparatorun bu kötü niyetlerini hemen sezdiler. Yanlarına tıp ilminde derin bir bilgiye sahip olan Karapetsi lakaplı doktor Yakup'u da alarak Kutsal Yazıların ilminde yetkin bir adam olarak imparatorluk şehrine doğru yola çıktılar. Dukas onları başlangıçta büyük bir

hürmetle kabul etti, ancak birkaç gün sonra niyetini açığa vurmaya başlayarak onlara şöyle dedi: «Bizim İmparatorluğumuz, sizin ve tüm Ermenistan ileri gelenlerinin Greklerin vaftizini kabul etmesini emretmiştir.» O andan itibaren bu prensler, Romalılar tarafından başlatılan zalimce zulümlere maruz kaldılar. Ancak Dukas'a şu yanıtı verdiler: «Bizler, kendi evimizde Askhod'un oğlu Aslan olan Kakig gibi akıllı ve bilge bir hükümdar olmadan hiçbir şey yapamayız; zira o bilge bir adamdır ve çoğu zaman bizim en üstün ve saygıdeğer olan kayınbiraderimizdir; gidip onu çağırmak gerekir, çünkü o olmadan bir şey yaparsak, geri döndüğümüzde bizi evimizde diri diri yakar.» İmparator bu teklifi kabul etti. Kakig aslında, felsefi tartışmalarda çetin bir şampiyon ve dahası savaş meydanlarında yenilmez bir kahramandı. O, Aziz Sofya kürsüsünde, Romalı doktorların ortasında oturmuştu. Bu sırada Atom ve Ebu Sehl, o sırada gelmekte olan Kakig'i karşılamak üzere gizlice Galonbegh'e adam göndermişlerdi. Dukas, kendi huzurunda tartışmayı başlattı. Sanahin'li doktor Yakup, Romalıların doktrinine karşı her noktada sayısız itirazlar yükseltti. Ancak İsa Mesih'teki iki doğa meselesine gelindiğinde, biraz durakladı. İmparator, Yakup'un tüm çözümlerini büyük bir memnuniyetle kabul etti ve hemen ona Ermeniler ile Romalıların birleşmesini içeren bir belge hazırlamasını emretti. Ermeni doktor işe koyuldu ve Dukas yapılan çalışmayı onayladıktan sonra, bundan böyle Romalılar ile Ermenilerin ortak bir inancı ikrar etmesi amacıyla bunun Aziz Sofya'da muhafaza edilmesini emretti. Bu sırada, bir kartal kadar hızlı olan Kakig, Konstantinopolis'e ulaştı. Onun gelişi imparatorda büyük bir sevinç yarattı. Saraya kabul edildiğinde, imparator iki Kilise arasında hazırlanan birlik formülünün getirilmesini emretti. Bunu alıp içeriğini inceledikten sonra, Dukas'ın gözü önünde iki parçaya ayırdı ve yere fırlattı. Bu manzara karşısında imparator büyük bir utanç duydu ve Kakig ona şöyle dedi: «Doktor Yakup sadece bir keşiştir ve Ermenistan'da böyle bir bildiriyi kabul etmeyi reddedecek ve buna uymayacak çok sayıda insan vardır; bize gelince, biz otorite sahibi olan doktorların kararlarına tabi oluruz.» Ve Yakup'a dönerek: «Böyle bir şeyi yapmaya, böyle bir gevezeliğe girişmeye nasıl cüret ettin, sen ki kutsal emirlere dahilsin?» dedi. Sonra Dukas'a dönerek: «Ben kendim de bir hükümdarım, dedi, ve Ermenistan hükümdarlarının oğluyum ve bu tüm krallık benim emirlerime tabidir. Ben Eski ve Yeni Ahit'in ilmine sahibim ve tüm ülkem iddia ettiğim şeyin doğruluğuna tanıklık edecek ve beni doktorların eşiti olarak kabul edecektir. Bugün Romalılara, bizim ulusal inancımızı oluşturan ilkelerin bir açıklamasını sunacağım.» Nitekim bu açıklamayı kendi eliyle kaleme aldı ve Konstantinopolis imparatoruna ve patriğine sundu.

Bu açıklama şu şekilde tasarlanmıştı:

«İmparator hazretlerinin talebi doğrultusunda, Ermeni inancına ilişkin olanı incelemek bizim için bir görevdir; ve şimdi, ey Yüce İmparator, söyleyeceğim şeyi iyi niyetle ve adil bir bakışla dinle ve bunu çok iyi anla. İşte milletimizin gerçek inanç beyanı. O, tek bir Tanrı'ya inanır: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh. İlk olarak, insan doğasını ve Tanrı'nın onu yaratış amacını bilmek gerekir; bu, varlığın doluluğu içinde insanı yaratan Tanrı'yı tanımanın yoludur. Böylece, bu konuda ileri sürülebilecek en fazla veya en az şeyin Kötülük ruhundan kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Ve ilk olarak, Tanrı'nın başlangıçsız ve sonsuz olduğunu biliyoruz, tıpkı Serafimlerin altı

kanadının bize öğrettiği gibi (Yeşaya, VI, 4). Kanatlarının açılışı, örtündükleri dört kanat tarafından sembolize edilen ilahi nitelikleri gösterir. Bu, şüpheye yer bırakmayan bir noktadır ve az önce gösterdiğimiz şeyler bunu kanıtlamak için yeterlidir.

Şimdi insanın yaratılışını ele alacağız. Tanrı neden ilk olarak yaratıkları meydana getirdi, insanın meskenini hazırladı ve onu en son olarak kendi ellerinden çıkardı? Çünkü O, zenginliklerinin tadını tek başına çıkarmayı uygun bulmadı. Aksine, mükemmelliğinin bereketli kaynağından iyiliğin akmasını istedi ve meleklerin ve diğer yaratıkların üretimini insanınkine kadar sürdürdü, tıpkı peygamberin şu sözüne uygun olarak: «Yeryüzü Rabbin merhametiyle doludur; O'nun sesiyle gökler var oldu; ağzının soluğuyla tüm güçleri hayat buldu.» (Mezmurlar XXXII, 6-7). Ey muzaffer hükümdar, işte bizim inanç beyanımız budur ve biz bunu Majestelerine sunuyoruz. O halde, tapınılması ve sevilmesi gereken varlık O'dur, tıpkı Kutsal Ruh'un insanlara ilham ettiği aynı şekilde ve aynı saygıyla. Biz Baba'nın Tanrı olduğunu, Oğul'un Tanrı olduğunu, Kutsal Ruh'un Tanrı olduğunu, tek bir iradede, tek bir kararda, tek bir imparatorlukta üç hipostaz (uknum) oluşturduklarını ilan ediyoruz. Onlar arasında ne bir öncelik ne de sonralık, ne de doğum bakımından bir kıdem vardır; hiç kimse zıt bir görüş savunmasın. Biri, ibadetlerimize diğerinden daha az layık değildir, biri daha az yüce değildir, sanki birinin rızasını gösterdiği, diğerinin iş birliği yaptığı ve üçüncüsünün de soluğu üflediği anlaşılıyormuş gibi. İlahi kişilerin her biri ihtişamlıdır, birlik içinde ayrı, ayrılık içinde birleşiktir. Aksini düşünmek bir paradoks olurdu.

Şimdi bizim Kutsal Ruh hakkındaki doktrinimizi geliştireceğim. Bu konuda söylediklerimiz entelektüel olarak anlaşılmalıdır, tıpkı ilahi sırların hamisi olan ve şöyle diyen Aziz Yuhanna'nın (Evangelist) müşahedesinde beyan ettiğim gibi: «O, bu dünyaya gelen her insanı aydınlatan gerçek nurdur» (Yuhanna I, 9). Paraklit (Kutsal Ruh) idi, O'dur ve O olacaktır: O tektir, O'nun nuru nurdur ve başka hiçbir nur O'nun nuru değildir; O tek olan Tanrı'dır. Geleceği sezen David'in, ilahiyatçı Yuhanna'nın (Aziz Altınağız) şu sözlerine uygun olarak gördüğü de O'dur: «Kutsal Ruh Tanrı'dır, O'nu diğer iki kişiden daha aşağı görenler ve Baba ve Oğul gibi Tanrı olarak ilan etmeyenler lanetlensin.» Üçleme ve Kutsal Ruh hakkında ikrar ettiğimiz dogma işte böyledir.

Dünyaya gelen, asil bir soydan gelen Tanrı, ey Yüce Hükümdar, bize Baba'nın bağrından çıkan Oğul'un doğumu hakkında ikrar ettiğimiz şeyleri bildirmek kalıyor. Biz O'nun, kendi başına var olan Baba ile eşit olduğuna ve filiasyona (oğulluğa) inanıyoruz; ikinci kişi bizim kurtuluşumuz için, cevher olarak, gerçekten ve mecaz olmaksızın geldi ve adaletin Babası olarak adlandırılan kişinin çadırında buzağıyı boğazlayan yabancı gibi davranmadı; O'nu başlangıçsız ve yaratılmamış olarak kabul ediyoruz, tıpkı Musa'dan Peygamberlere kadar dünyaya ilan edildiği ve Peygamberlerden itibaren kendisine ait olan vaatlerin gerçekleşmesine kadar sürdüğü gibi. O, Kurtarıcı'nın bizzat havarilere onayladığı gibi, kurtuluş ekonomisini tamamlamak üzere aramızda gerçekten var oldu. Biz İncil'i yazılı olarak aldık ve O'nun ikinci gelişiyle Tanrı'nın huzurunda ve adiller ile kötülerin kendi ödüllerini veya cezalarını alacakları o günde hazır bulunacağız; Havarilerin ve aziz Babaların kanunları da oradadır.

Şimdi dinle, ey Hükümdar, Kilise'nin düşmanları olan heretikleri nasıl lanetliyoruz. Hatalı doktrinler öne sürmüş olan ve isimleri bize yazılı belgelerle ulaşanların hepsini lanetliyoruz; ilk olarak, biri lütuf yoluyla, diğeri doğa yoluyla iki Oğul kabul eden ve Eski Ahit'in kötü, Yeni Ahit'in ise iyi olduğunu iddia eden Valentin (Vagh'endianos). Bu nedenle biz onları lanetliyoruz; lanetli olsunlar. Evrenin kendi kendine var olan elementlerden oluştuğunu ve dünyanın bir melek tarafından şekillendirildiğini, Rabbimizin bedeninin ise gerçek değil görünürde olduğunu iddia eden Marcion; onları lanetliyoruz. Kendini Kutsal Ruh ilan eden ve kadınlardan oluşan bir maiyetle ahlaksızca yürüyen o sapkınlar arasında sayılan Montanus; onu lanetliyoruz. Birlikte var olan iki kötü ilke ilan eden Manes (Mani), ışık ve karanlık, biri iyi diğeri kötü, onları lanetliyoruz. Tövbe dogmasını reddeden, öyle ki bir kez günah işleyenin artık bağışlanma umudu kalmadığını söyleyen Novatianos (Novadios); onu lanetliyoruz; o da lanetli olsun. Üçlemenin üç kişisinin tek bir isimden başka bir şey oluşturmadığını iddia eden ve onların sadece isim bakımından farklı olduğunu söyleyen aşağılık Sabellius; onu lanetliyoruz; o da lanetli olsun. Üç kişiyi kabul eden ancak onları birbirine tabi kılan, Kutsal Katolik Kilise'nin öncekilerle birlikte lanetlediği Arius; o da lanetli olsun. İsa'nın kaynağını Meryem'den aldığını ve Baba'dan önce var olmadığını iddia eden Photinus; o da lanetli olsun. Nestorius, Eutyches ve bir Ermeni adı taşıyan, ancak bir köpek ve bir eşekle birlikte giden ve kıyamet gününde bu hayvanların kaderini paylaşacak olan Serkis (Serge); Kutsal Katolik Kilise onları lanetler; onlar da lanetli olsunlar. Samosata'lı Pavlus'u, ayrıca Petrus Knapheus ve Dioskoros'u lanetliyoruz; eğer bu sonuncusu, heretiklerin doktrinleri arasında yer alan ve sizin rastgele sözlerinize dayandırılması gereken o heretik karışımı tasarlamışsa, o da lanetli olsun.

Şimdi, çağırdığımız ve tapındığımız İsa'nın çarmıha gerilişinden bahsedeceğiz. Üçlemenin bir çarmıha bağlandığını veya ilahiyatın acı çektiğini söyleyen veya düşünenler, Üçleme adına, Kilisemiz ve Tanrı'nın Kilisesi adına lanetlensinler. Bil ki, ey yiğit Hükümdar, insan ile Tanrı'nın birleşmesine gelince, iki doğa birleşmiş ve onurlandırılmıştır. Tanrı'yı ve insanı tek bir görünmez ve aşılmaz gizemde birleşmiş olarak temsil ediyoruz. Bizim sıkı sıkıya bağlı olduğumuz inanç işte böyledir. Nitekim mucize yaratan aziz Krikor şöyle demiştir: «Eğer iki doğanın prensipleri (ilahiyat ve insanlık) Mesih'te birleşmişse, tek bir varlık, tek bir İsa, tek bir kişi oluştururlar, tıpkı yeryüzündeki bedenini kendi ilahi özüyle birleştiren ve onları tek bir güçte eriten o birleşmeden sonra olduğu gibi.» Ancak iki doğanın kendi aralarındaki birleşme tarzı nedir, karşılıklı ilişkileri nedir? İşte bunlar aziz Babaların incelemekten kaçındıkları sorulardır: Zira Kutsal Ruh, Peygamberlerin ağzıyla Tanrı'nın kendi kendisinden doğuşunu açıklamıştır, bu yüzden mucize yaratanlar bunu araştırmaya kalkışmamışlardır. Tanrı'yı tek başına tanıma bilgisini neden terk etsinler ki, bu bilgi kendilerine has bir şeydi? Büyük Nyssa'lı Krikor, kutsal patrik Basil'in kardeşi, İnsanın Yaratılışı üzerine yazdığı kitabında, ruh ile bedenin birleşmesinden bahseden altıncı söylevinde şöyle der: «Kelam'ın bu şekilde birleşmesi kesinlikle uygundur, zira O insanlığı korumayı ve özellikle insanlığı giyinmeyi arzulamıştır, hiçbir karışım olmaksızın insan bedeninde mesken tutmuştur, kelimelerle ifade edilemez bir tarzda; ve tıpkı ruhun bedenimizle birleşmesi gibi: Zira bizim ruhumuz çok sayıda

elementten oluşmuş ve tutkulara tabi olan bedene ait bir varlık olarak görünür, o tutkular ki kaynaklarını bedenimizin kendi tözünden alırlar.»
«Oysa, Tanrı Kelamı'nın ruh ile bedenin birleşmesiyle ortak hiçbir yanı yoktur, çünkü ruh başkalaşımlara tabidir. O, diğerinin zayıflığından veya yetersizliğinden tamamen muaftır. Ancak O, onu kendi ilahiyatıyla ilişkilendirir; ve bir ruh ile bir bedeni kabul ederek, bu birleşme tamamlanmadan önce olduğu gibi, tek bir bütün halinde tamamen kalır. Bu birleşme çok özel bir tarzda gerçekleşir; O karışır ve yine de tamamen ayırt edilebilir, karışmamış, bozulmamış, değişmez, erişilmez, tutkulara yabancı ve sadece birlikte var olan bir halde kalır; bedenin ve ruhun ne bozulmasına ne de değişkenliğine katılır; onu hem bedende hem de ruhta artırır ve onu bu erişimle eksiltmez, onu değişmez ve bilinmez bırakır; nitekim O her türlü değişimden uzak kalır. Bu doktrinin desteğiyle, Porphyrios'un Karma Söylevler adlı eserinin ikinci kitabındaki şu tanıklığı aktarılabilir: 'Bir tözün bir başkasına dönüşmesinin, bir tözün bir başkasına eklenmesinin, onun tamamlayıcısı olmasının ve bunu kendi büyüklüğünü koruyarak yapmasının imkansız olduğunu söylemek hata olmaz; o töz bir başkasına dönüşemez, yeni bir töz oluşturamaz, birleştiği o tözlerin niteliğini tamamen koruyarak, eylemin içinde birleşir. İşte Porphyrios'un ruh ile bedenin birleşmesi hakkında söylediği şey budur. Eğer ruhun maddesizliğiyle ilgili olarak bu akıl yürütme doğruysa, o halde gerçekten maddesiz ve tamamen bedensiz olan ilahi özündeki Kelam için bu ne kadar daha doğrudur?'»
«Bu öğreti, söylemlerinde ilahi Kelam'ın insani doğamızla olan birliğinin dogmasını bozan ve putperestlere özgü bir fikri tekrarlayarak son derece saçma şeyler öne süren heretiklerin ağzını kapatacaktır. Bu nedenle, Hristiyanlar arasından her kim bu dogmayı başka bir anlamda kavrar veya ikrar ederse ve iki doğanın değişime uğradığını veya birbirine karıştığını kabul ederse, lanetli olsunlar. Her kim Tanrı'nın annesi olan kutsal Bakire Meryem'in ilahiyattan uzak olduğunu düşünürse, lanetli olsun. Her kim Mesih'in Bakire'den sanki bir kanaldan geçer gibi geçtiğini iddia ederse ya da onun hem ilahi hem de insani bir şekilde yaratıldığını söyleyerek onun içinde meydana getirildiğini öne sürerse – ilahi bir şekilde, because hiçbir bedensel iş birliği olmaksızın gebe kalınmıştır; insani bir şekilde, because neslin olağan kanunlarına uygun olarak doğmuştur – o kişi de aynı şekilde dinsizdir. Her kim önce insanın yaratıldığını ve ardından Tanrı'nın onun içinde mesken tutmak üzere ona girdiğini iddia ederse, o kişi mahkum edilmeye layıktır; zira Tanrı'nın doğuşunu reddetmekte ve O'nun dünyaya geldiği fikrini dışlamaktadır. Her kim, biri Baba Tanrı'dan çıkmış, diğeri ise bir anneden doğmuş olan ve tek ve aynı olmayan iki oğul kabul ederse, Ortodokslara vaat edilen evlat edinilmenin dışında bırakılsın. İki doğa vardır, zira İsa Mesih'te bir Tanrı ve bir insan, bir ruh ve bir beden vardır; iki oğul ve iki Tanrı değil, tek bir tane vardır ve Pavlos de Samosate biri içsel diğeri dışsal olmak üzere iki insan kabul etmiş olsa da, O'nun içinde iki insan yoktur. Ancak kendimi burada kesin bir dille ifade etmek gerekirse, Kurtarıcı'yı oluşturan elementlerin birbirinden çok farklı olduğunu söyleyeceğim; aynı varlık zamanın sınırlarının dışında olarak hem görünmez hem de zamanın içinde sınırlandırılmış olarak görünür olamaz. O, kendisinden farklı bir başkası değil, tek bir varlıktır: Zira onlar aynı evde bir araya gelip birleşen iki unsurdur; Tanrı insanlaşmakta ve insan Tanrılaşmaktadır;

ve bu eylem kullanılabilecek her türlü ifadeden bağımsızdır. Tek olan Üçleme'nin, birbirleriyle ilişkisi olmayan farklı hipostazlardan oluştuğunu mu iddia ediyoruz? Hayır, ve onları birbirine karıştırmaktan kaçınmak için onların farklı olduklarını söylemiyoruz. Böylece, ikisi İsa Mesih'te tek bir bütün oluşturur ve tek bir ilahiyat meydana getirir. Her kim, bir peygamber gibi, lütufla doğduğunu ve onun neslinde iki doğanın birleşmesi olmadığını iddia ederse, o kişi en korkunç lanetlere maruz kalan diğerlerinin topluluğuna gönderilsin; özellikle de hatasında inatla ısrar ediyorsa. Her kim çarmıha gerilmiş İsa'nın lütfuna tapınmazsa, lanetli olsun ve Tanrı katillerinin arasında sayılsın. Her kim sadece vaftizinden veya ölülerin arasından dirilişinden sonra Tanrı'nın Oğlu olarak evlat edinilmeye layık hale geldiğini öne sürerse – tıpkı putperestlerin beyhude kitaplarında idtia ettikleri gibi – lanetli olsun. Zira bir başlangıcı olan, gelişme gösteren ve tamamlanma noktasına ulaşan bir varlık Tanrı olamaz, her ne kadar kendisinde yavaş yavaş gerçekleşen değişim nedeniyle bu önerme ortaya atılmış olsa da. Her kim O'nun şimdi bedenini bıraktığını ve bedenden soyutlanmış olarak sadece kendi ilahiyatını koruduğunu ileri sürerse... ve giyinmiş olduğu o giysiyi üzerinden çıkardığını söylerse, o kişi İsa Mesih geri döndüğünde O'nun gelişinin ihtişamını göremeyecektir. Zira, O'nun bedeni nerededir, onunla birlikte olan, o giyindiği beden nerededir? Ruhların havada eriyip dağılması ya da parlayan şimşekler gibi olduğunu düşünen Manicilerin çılgınlığını reddediniz; ve saygımıza layık olmayanı onurlandırmaktan kaçınalım; bedeninin havada eriyip dağıldığına inanmayalım; çünkü O, el ile dokunulabilecek bir yerde değildi ya da kendilerini acı çekmeye zorlayanlara görünen bir öz değildi, zira ilahiyat kendi içinde görünmezdir. Hayır, O kendi bedeniyle gelecek, tıpkı bir bütün halinde göründüğü gibi, tıpkı Thabor dağında göründüğü gibi, bu tecellide O'nun ilahiyatı insanlığına galip gelmişti. İşte Majestelerinin önünde açığa vurmak istediğimiz duygu budur. Her kim O'nun bedeninin gökten indiğini iddia ederse lanetli olsun, zira göksel bir beden gökten gelir ve dünyevi bir beden topraktan gelir; ve göğe yükselenden başka hiç kimse göğe yükselmemiştir, yani gökten inen, insanoğlunun Oğlu. Eğer bu kutsal birleşmeye eklenebilecek başka bir şey varsa, bunu işitmek isterim; nitekim her şey Mesih vasıtasıyla var olmuştur ve zekamızı aydınlatmak için O bizim kalbimizde mesken tutur.

Çarmıha gerilmiş olan İsa Mesih'e ve çarmıha gerilmeye ilişkin olarak, bürolarımızda tekrarladığımız ve Tanrı'ya üç kez şükranlarimizi sunarken dile getirdiğimiz şu yakarış hakkında da Yüce Majestelerinize açıklama yapmak isteriz: «Bizim için çarmıha gerilen ey kutsal Tanrı, kutsal güçlü, kutsal ölümsüz, bize merhamet et.» Eğer bir kimse bunun Baba veya Kutsal Ruh ile ilgili olduğunu hayal ederse veya Üçleme'nin her üçünün de bu Acı'da (Passion) aynı şekilde acı çektiğini, üçünün de çarmıha gerildiğini öne sürerse, üç Tanrı kabul ettiğine ikna olsun. Eğer biz Oğul'un merhametini ilan ediyorsak, bu İncil'in şu tehdidinin uygulanmasından kaçınmak içindir: «Her kim benden ve sözlerimden utanırsa, insanoğlu da kendi ihtişamıyla geldiğinde ondan utanacaktır.» (Aziz Luka, IX, 26). İsa Mesih'i ikrar edip Tanrı'ya borçlu olunan lütuf eylemlerini gizleyenlere gelince, kurtarıcının çarmıha gerilmesinden utanan kim varsa, Kurtarıcı da son günde ondan utanacaktır. Çarmıha gerilmeyi reddetmeye kim cüret edebilir? Kilisemizin babası aziz Krikor, Farisilere

karşı yazdığı metinde şöyle dememiş midir: «Tanrı çarmıha gerildi, güneş karardı»? Çarmıha gerilmeyi kim inkâr edebilir? Ama her kim Baba'yı ve Kutsal Ruh'u buna dahil ederse lanetli olsun.
Şimdi, başka bir konuya geçerek, ekmek ve şarap gizeminin yerine getirilmesine ilişkin inancımızı açıklayacağız. Kurtarıcı neden bize bunları aktarmak için kadehi ve mayasız ekmeği aldı ve ihanete uğradığı o gecede, kendi bedenini ve kanını azizlerin anısına adamaya davet etti? Nitekim aziz Yuhanna Altınağız, İncil üzerine yazdığı yorumunda, Farisilerin önünde bunu bize öğretir ve şöyle der: «O, heretiklerin diğer cinayetlerini ortadan kaldıracaktır; bu yüzden, dirilişinden sonra, sadece kadehi ve mayasız ekmeği aldı. Zira kutsal Gizem'de su kullananlar vardır; oysa bağ sadece şarap üretir ve su üretmez.» İşte bu yüzden, bize verilen bu kurala uyuyoruz. Bazıları O'nun böğründeki yaradan su, diğerleri ise kan çıktığını söyler, çünkü su O'nun bedeniyle olan birliğini gösteriyordu ve Hristiyanlar mayasız ekmeği kabul ettiler, zira ilahiyat O'nun bedeniyle birleşmişti; ancak onlar bu uygulama hakkında yanlış bir yorum getirdiler. Kan meselesine gelince, aziz Yuhanna suyun tam bir ölümlülüğü, kanın ise tam bir canlılığı gösterdiğini belirtir, çünkü İsa Mesih canlıydı ve tamamen ölmüştü. Dolayısıyla insanın ilahiyattan ayrılmadığı, aksine onunla tek bir bütün oluşturduğu, tıpkı bizim kurtuluşumuzu sağlamak için bir insan olarak göründüğünü daha önce kanıtladığımız gibi açıktır. O, tek bir Tanrı ve tek bir insan olarak, kendi ilahiyatını tamamen koruyarak bedeninde bizim insanlığımızı kuşandı; O kendi bedeninde Acı'yı çekti, ilahiyatı ise bundan etkilenmedi; kendi bedeninde sınırlandı, sınırları olmayan Tanrı olarak; göksel olarak gökte ve dünyevi olarak yeryüzünde, görünmez ve görünür, sınırlı ve sınırsız olarak, tek bir bütün içinde hem sonlu hem de sonsuz olan varlık olarak. Bize gelince, tapındığımız ve ikrar ettiğimiz Tanrı işte budur. Biz ilahiyatın ve insanlığın bölünmez birliğine inanıyoruz, öyle ki bedene tapınanlar gibi, Üçleme'nin içinde bir ayrılık veya kurtuluşun sadece bir insanın katlanması ve kanının dökülmesiyle tamamlandığı fikrini kabul etmeyiz.
Şimdi, Doğuş bayramı ve oruçlar meselesine ilişkin olarak söylediklerimiz hakkında. Sizin bizden farklı bir zamanda kutladığınız bayramlar için, evlat edindiğimiz o kişinin kanunlarını temel alarak, Mesih'in doğduğu dönemi esas alırsınız; bu da İncil yazarı ve havari aziz Luka'nın şu pasajına dayanır: «O otuzuncu yaşına başladığında...»; bu da açıkça O'nun vaftiz edildiğini ve aynı gün doğduğunu ve o sırada otuzuncu yılına girdiğini gösterir, bu da doktorların talep ettiği yaştır. Zira, Zekeriya'nın dilsizliğinin sürdüğü zaman boyunca vaftizin devam ettiğini öğrendik, bu da İlan'ı 25 Mart'a denk getirir; bu tarihten itibaren Bakire'nin hamileliğinin 270 günü hesaplanır ve bir ilk oğulun doğumu için on aylık bir süre kabul edilerek Doğuş 25 Aralık ile çakıştırılır. – Ama biz önce Levililer kitabını, ardından İncil'i inceliyoruz. Levililer kitabı şöyle der (Bölüm XXIII, 34): «Benim bayramım, bana adanacak olan, sizin için kutsal olarak adlandırılacaktır. Yılda üç kez bu bayramı kutlayacaksınız. İçinizden her erkek çocuk Tanrı'nın önünde hazır bulunacaktır. Hediyeler sunacaksınız.» Sonra metin ekler: «Yedinci ayın ilk günü sizin için kutsal olacak ve on beşinci günü Çardaklar bayramı olarak adlandırılacak ve sizin için kutsal olacaktır. Bu gün boyunca hiçbir kölece iş yapmayacaksınız. Yedinci gün sizin için kutsal olarak adlandırılacak ve

şabat, yani dinlenme günü olacaktır. Bu dinlenme gününde her türlü kölece işten kaçınacaksınız.» İşte Kutsal Yazıların sözleri bunlardır. Zira Zekeriya'nın dilsizliği, yedinci ay olan Tişri ayının başından itibaren gerçekleşmişti. Bu, azizlerin Kutsalına girilen kefaret günüdür ve bu yılda sadece bir kez olur, tıpkı aziz Pavlos'un bize öğrettiği gibi. O gün, Zekeriya başrahip olduğu için karısına yaklaşması yasaklanmıştı; bu yıl için, Çardaklar bayramı yaklaştığında tüm İsrail'in orada toplanması ve bu bayramın yedi gün boyunca kutlanması gerektiği için, başrahibin halkı terk edip evine dönmesine izin verilmemişti, hele ki Zekeriya'nın evi Kudüs'ten uzakta olduğu için. Tüm bunlar, «Halk Zekeriya'yı bekliyordu ve tapınakta gecikmesine şaşırıyordu. Rahiplik görevinin günleri tamamlandığında evine döndü» diyen İncil yazarı aziz Luka tarafından onaylanmıştır. Ekler: «Bu günlerden sonra karısı Elizabet hamile kaldı.» Kutsal bir bayramın ortasında, Tanrı'nın halka arınmayı ve kurban sunmayı buyurduğu bir zamanda, sadece bayram boyunca değil, ilk gün ve takip eden üçüncü gün boyunca da Zekeriya halkı terk edip karısının yanına mı dönecekti? İncil'in anlatısı açıkça göstermektedir ki Meryem, oradan ayrılarak dağlık bölgeye, Yahuda sıbtından olan bir aileye gitmiş ve Zekeriya'nın evine varmıştı ve karısını hamileliğinin tam o gününde görmüştü. O halde, Zekeriya'nın dilsizliğinin Tişri ayında gerçekleştiğinden daha kesin bir şey yoktur, bu da 25 Eylül'e tekabül eder ve 22 Tişri'de Elizabet'in hamileliği başlar. Altı ay hesaplandığında, yani 180 gün, bunun Roma takvimine göre 6 Nisan'a denk gelen ayın 16. gününe rastladığı görülür; bu tarihte kutsal Bakire Meryem'e İlan gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, bir ilk oğulun taşınması için 280 gün eklenerek bu hesaplamanın sonucu Roma takviminin 6 Ocak gününe ulaşır. İşte bizim tam bir güvenle kabul ettiğimiz ve tüm bir inançla sonsuza dek bağlı kalacağımız doktrin budur.

Şimdi, Septuagésime'den önceki pazar gününe denk gelen ilk hafta orucu konusunu ele alacağız, çünkü Romalılar bu konuda bizim milletimizle derin bir anlaşmazlık içindedir ve bu konuda sık sık tartışmalar yaşanmaktadır. Oysa bu oruç, Büyük Oruç'tan hiçbir fark göstermez: Ve eskiler, insan doğasının zayıflığını göz önünde bulundurarak, kendilerini bu dünyadan ayırmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Onlar bu orucu kutsal bir şekilde yerine getirmeyi buyurmuşlar ve asma ürünlerini, susamı ve hatta şarabı ve yağı yasaklamışlardı. Halk bu çekingenliği tüm katılığıyla uygulama gücüne sahip olmadığı için, aradaki günlerde bir rahatlamaya izin verilmişti. Bu orucun kurumu hakkında az önce verdiğimiz açıklama yeterlidir. Bununla birlikte, bu orucun beş duyu organı vasıtasıyla cennette işlenen günahın bir kefareti olarak ilk kez uygulandığı ve Hristiyanlar tarafından uygulanan oruçların ilki ve en temel olanı olduğu konusunda başka bir açıklama daha vardır; bu da Oruç'tan daha üstün bir dereceye kadar riayet etmeyi gerektirir. Nitekim Musa, çölde, Tanrı'nın emri doğrultusunda halka bir sevinç günü bağışlamıştı. Ninova sakinleri ise kendilerini beş günlük bir oruçla kurtarmışlar ve şehirlerini yıkımdan esirgemişlerdi. Aynı şekilde, Kudüs patriği aziz Kiril, vaftiz edilmeden önce beş günlük bir oruç tutulmasını buyurmuştu. Benim burada zikretmeyi gereksiz gördüğüm, uzun uzadıya anlatmaktan kaçındığım başka nedenler de vardır. Oruç inanca aykırı değildir: Aksine, emirleri tamamlamaya hizmet eder ve kimse beş günlük bir oruçtan dolayı suçlanamaz. Süt ürünlerinin kullanımına gelince, bundan tamamen uzak durmak

şüphesiz çok daha iyidir. Ama bizim için kutsal olan bu günde, Muhammed'in soyundan gelenler, Agar'ın çocukları tarafından kurban edilen aziz general Sarkis'in anısını tazmin ediyoruz; o ki Pakrevant ülkesinde, Theodosios'un saltanatı altında şehit edilmişti. Kendisini kral ilan ettiren ve Agar çocuklarına tapınmaya zorlayan o esir kralın adı kesinlikle bu değildir. Biz Hristiyanlar için, anısını kutladığımız kişi gerçek şehit aziz Sarkis'dir; aramızda hiçbir hizip veya skandal yoktur. Tüm sözlerimizin kesin ve belirleyici bir inanç beyanı olarak kabul edilmesini dileriz, tıpkı Septuagésime'den sonraki ilk hafta tutulan oruç hakkında yukarıda açıkladığımız gibi; bu konuda özel bir hassasiyetimiz vardır. Bizler bu inançta sonuna kadar sağlam kaldık ve kalmaya devam edeceğiz, şimdi ve sonsuza dek. Rabbimiz İsa Mesih'in lütfu O'nun kullarıyla birlikte olsun; yüzyıllar boyunca kutsal Kilise'de O'na hamd ve ibadet edilsin. Amin.»
Ermenistan kralı Kakig'in telaffuz ettiği söylev işte budur. Konstantinopolis'te toplanan alimlerin ve doktorların huzurunda, Dukas'ın önünde bu konuşmayı yaptı. İmparator bundan son derece memnun kaldı ve orada bulunan tüm filozoflar Kakig'in akıl yürütmelerinin sağlamlığına hayran kaldılar. İmparator ile Ermeni prensleri arasında barış ve dostluk yeniden tesis edildi. Ermeniler gevezeliklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar; içlerinden fitleşenler büyük bir utanç içinde kaldılar, çünkü Romalı doktorlardan hiçbiri Kakig'in kaleme aldığı ve Romalılara hitap ettiği bu metinde en ufak bir hata veya heretiklik unsuru bulamadı. Kakig, mantıksal argümanlar üzerine kurulu bu yenilmez söyleviyle Romalıları susturdu. Dukas da onun bu açıklamalarını onayladı ve Hristiyan doktrinine tamamen uygun olduğunu kabul etti. Prenslerimize karşı büyük bir nezaket gösterdi, onlara cömertçe davrandı ve Kakig, Atom ve Ebu Sehl'e, ayrıca Ermenistan'ın diğer ileri gelenlerine büyük hediyeler sundu. Kakig'in adı, en seçkin Ermeni doktorlarının hafızasında asılı kaldı; onların isim listesi şu şekildedir: Diran Gabanetsi, Salaban Lasdiverdtsi, Adom Antzévatsi, Anane ve Krikor Narekatsi, Sarkis Sévanetsi, Joseph Endzaïetsi, Georges Oudzetsi, Dioscore Sanahnetsi, Anane ve Krikor Haghpad, doktor Jacques, K'araph'netsi lakaplı doktor, ilahi ruhla dolu ve o dönemde Ermenistan'da parlayan diğer doktorlar. Kral Kakig, üzerindeki göksel lütufların bolluğuyla onların hepsine denkti.

BÖLÜM XCIV

Kral Kakig, Konstantinopolis sarayından ayrıldıktan sonra maiyetiyle birlikte zafer kazanmış olarak ülkesine döndü. Kappadokia Sezarisi'ne ulaştı. Greklere karşı zaten öfke doluydu ve tüm hıncını bu şehrin metropoliti olan, sapkın ve en üst derecede dinsiz, sapkın bir Pers olan Markos üzerine boşalttı. Bu rezil adam küstahlığı o kadar ileri götürmüştü ki, köpeğine "Armen" adını vermişti. Kakig'in bu durumdan uzun süredir haberdar olduğu ve Markos'a karşı şiddetli bir kin beslediği biliniyordu. Ancak bu şef Romalıların ortasında yaşadığı için Kakig ona hiçbir şey yapamamıştı; hele ki bu metropolit Grekler arasında büyük bir saygı ve itibar gören bir şahsiyetken. O sadece yurttaşlarımıza ağız dolusu hakaretler etmekle kalmamış, aynı zamanda Dukas'ın Ermeni prenslerine vaftiz uygulamak istediği o dönemde birçok huzursuzluğa da neden olmuştu. Kakig yolculuğu sırasında nerede durduysa ve

nerede dinlenmek için mola verdiyse, Ermeni birliklerine en asil Romalı hanımların evlerine zorla girmelerini emretmişti, çünkü bu millete hakaret etme niyetindeydi ve bir daha asla Konstantinopolis'e dönmemeye, gidip Sultan Alp Arslan'ı bulmaya ve Ermenistan tahtını yeniden ele geçirmeye karar vermişti. Sultan aslında, bir Hristiyan olarak dinine sadık kalan Kakig'i birçok kez sarayına davet etmişti ve Kakig de bu daveti kabul etmişti. Kakig metropolitin ikametgâhının yakınına vardığında, onun evine yerleşmek istedi ve önden okçularının şeflerini gönderdi. Bunlar gidip heretiğe, kralın bu gece onun misafirperverliğinden yararlanmak istediğini bildirdiler. Bu sözler, evini hazırlamak üzere adamlarını görevlendiren Kyr Markos'a büyük bir memnuniyet verdi; iyi niyetle ya da istemeyerek, rahiplerden oluşan bir maiyetle Kakig'i karşılamaya çıktı. Onu büyük onurlarla evine getirdikten sonra evine yerleştirdi ve ona muazzam bir ziyafet sundu. Ancak bu kabul, kralın ve adamlarının kalbinin derinliklerinde uzun süredir bu metropolite karşı besledikleri nefreti unutturmaya yetmedi. Şarapla biraz keyiflendikten sonra kral metropolite dönerek: «Bana anlatıldığına göre, dedi, çok güzel bir köpeğin varmış. Onu görmeyi çok isteriz.» Piskopos, bu sözlerin bir kışkırtma olduğunu anlayarak konuyu geçiştirmeye çalıştı ve yanıt vermedi. Kakig talebini yineleyince köpeği çağırdılar; ancak hayvan yaklaşmadı, çünkü onun Ermen adını telaffuz etmeye cesaret edemiyorlardı. «Eh! Ne oldu, diye ekledi Kakig, ona yanıt verdiği adıyla seslensenize.» Markos, şarabın etkisiyle köpeğe seslendi: «Armen, Armen !» Hayvan hemen bir aslan hızıyla ileri atıldı; Kakig o anda atılarak: «Bu köpek gerçekten Ermen adını mı taşıyor?» dedi. Markos, kızararak yanıt verdi: «O bir hayvandır, biz de bu yüzden ona Armen diyoruz.» «Şimdi göreceğiz, dedi Kakig, ikisinden hangisi daha uysal; Ermen olan mı yoksa Romalı olan mı.» Büyük bir çuval hazırlanmıştı ve Kakig piyadelerine bir göz attıktan sonra hayvanı çevrelediler ve büyük çabalarla onu çuvalın içine tıktılar. Bu manzarayı gören Markos, kendilerinin üstün geleceğine ikna olmuş olarak öfkeye kapıldı ve hizmetkarlara sert bir dille çıkıştı. Kakig, küçümseyici bir gülümsemeyle adamlarına el işareti yaptı. Hemen o meşum metropoliti dört bir yanından sardılar ve onu yakalayarak şiddetle ve hırpalayarak köpeği Armen ile birlikte çuvalın içine tıktılar. «Bakalım, dedi Kakig, ikisinden hangisi daha cesur, uysal köpek mi yoksa Romalı metropolit mi.» Ve hayvanı şiddetle dövmelerini emretti. Çılgına dönen hayvan, sahibinin üzerine atıldı ve onu dişleriyle parçalamaya başladı. Günün büyük bir kısmında, kudurmuş hayvanın bu dinsiz piskoposu ısırmasına ve kanını akıtmasına devam ettiler. Markos acı çığlıklar atıyor ve feryat ediyordu. Çuvalın içinde, derinlerden diş gıcırtıları, inlemeler ve şikayet seslerinin yükseldiği amansız bir dövüş yaşanıyordu. Bu korkunç ölümle bu küfürbaz metropolit can verdi ve çuvaldan çıkan kanlarla köpeklerin yemi oldu. Kakig onun tüm evini yağmalattı, çünkü burası son derece zengin ve yüksek mevkide bir adamın eviydi. 6.000 koyun, 40 çift boğa ve 10 çift mandadan oluşan hayvan sürülerini ele geçirerek kendi evine gönderdi, aynı zamanda çok sayıda at ve katırı da beraberinde götürdü. Kakig böylece, Romalıların ortasında, o zamandan beri hiç kimsenin cesaret edemediği bir eylemde bulundu. Bundan sonra bir daha asla Konstantinopolis'e dönmedi ve Romalıların çağrısına yanıt vermeyi kesinlikle reddetti.

Bu dönemde, Kars'lı Apas'ın oğlu kral Kakig, felsefi ve edebi doktrinlere tamamen vakıf bir alim olarak parlıyordu. Romalı doktorlarla birlikte yürüyordu; ve Konstantinopolis'e geldiğinde Aziz Sofya kürsüsüne oturuyordu. Eski ve Yeni Ahit'in tamamını biliyor ve hitabetiyle herkesi şaşırtıyordu.
Çağdaşı Pahlavuni soyundan Krikor Magistros, Vaçag'ın oğlu, aynı şekilde yenilmez bir mantıkçıydı, ilahi lütuflarla doluydu ve Romalılara karşı verdiği yanıtlarda hayranlık uyandırıyordu; tüm bilimlerde yetkin bir adamdı ve sözleri büyük bir otoriteye sahipti. Kutsal Yazıları bir uçtan bir uca bilirdi. Filozoflarla birlikte Aziz Sofya kürsüsünde yer alma ayrıcalığına sahiptiler ve Romalılar ile tartışıyorlardı: O, en seçkin Ermeni doktorları arasında sayılırdı.

BÖLÜM XCV

Pakrevant bölgesinden, Ermenistan'ın büyük doktorlarından biri olan Nerses'i de zikredeceğiz; derin ve zeki bir alimdi, edebiyatçı ve filozoftu. Arkina'da eğitim görmüş ve mezun olmuşti: İki kutsal Ahit'in ilminde usta olmuştu ve tüm Romalı doktorlara direnebilecek güçteydi; sağlam eğitimi ve topluluk önünde konuşma yeteneğiyle, kral Kakig ve az önce zikrettiğimiz Ermeni doktorlarla yarışıyordu.
Kakig Şahinşah'ın, yani Aslan'ın oğlunun saltanatı altında, Ermenistan'ın üzerinde meşum ve korkunç bir işaret belirdi, bunun ardından kutsal bir Gizem meydana geldi. Bizou Manastırı'nda, bu prens by inşa ettirilen kilisede, Pentikost günü ayin kutlanırken, ayini yöneten rahip kutsal Ekmek'in bir parçasını yere düşürdü. Ertesi gün, iki dindar din adamı bir vahiy aldılar ve pederlerin önünde kiliseye geldiklerinde içlerinden biri diğerine şöyle dedi: «Bu gece gördüğüm bir vahiyde, kubbede asılı duran lambanın sunak üzerine düştüğünü gördüm, öyle ki nuru sönmüştü.» Diğeri: «Ben de bir vahiy gördüm: Bana gökyüzünden sunağın önüne kadar muazzam büyüklükte bir yıldızın indiği göründü ve düşüşünden sonra daha da parıldıyordu.» Bu iki anlatı keşişleri şaşırttı: Kutsal Ruh tarafından aydınlatılan Peder haykırdı: «Bu vahiy, kutsal Ekmek'ten bir parçanın yere düştüğü anlamına gelir.» Hemen mumları yakarak kiliseye gittiklerinde buhurdanlıkla orayı süpürdüler ve sunağın önünde günlerce dua ettiler. Mabede girdiklerinde o parçayı tamamen bozulmamış halde buldular. Sunak önünde onu alarak Rabbimiz İsa Mesih'e şükranlarını sundular. Bu mucize, orada bulunan çok sayıda insanın inancını güçlendirdi ve bu Gizem'in göksel ve ilahi olduğuna, O'nun Tanrı'nın gerçek Kelamı olduğuna ikna oldular.

BÖLÜM XCVI

515 yılının başlangıcında (5 Mart 1066 - 4 Mart 1067), gökyüzünün doğu kısmında, batı yönüne doğru ilerleyen bir kuyruklu yıldız belirdi. Bir ay boyunca göründükten sonra gözden kayboldu. Bir süre sonra batıda görünmeye başladı ve akşam vakti ortaya çıkıyordu. Bunu gören birçok kişi, kafirler ülkelerinden çıkıp Ermenistan'ı yağmaladıklarında, Hristiyanlarını katlettiklerinde ve onlara kölelik boyunduruğunu dayattıklarında doğuda beliren o aynı yıldız olduğunu fark ettiler.
İşte bu dönemde, Oşin adındaki Pers emiri çok sayıda eyaleti işgal etti ve Mesih'in sadık kullarının kanını seller gibi akıttı. Toprağı bir uçtan bir uca kanla ve karanlıkla kapladı. Muazzam kuvvetlerle yola çıkarak Kara Dağ'da kışlaklarını kurdu. Bu

eyaletin halkları kitleler halinde katledildi. Çok sayıda keşiş kılıçla veya ateşle can verdi. Cesetleri vahşi hayvanlara ve yırtıcı kuşlara yem oldu, çünkü onlara son görevlerini yerine getirecek hiç kimse kalmamıştı. Çok sayıda manastır ve köy ateşe verildi ve bu yıkımların izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Kara Dağ ve tüm ülke bir uçtan bir uca Hristiyanların, rahiplerin ve rahiplerin, erkeklerin ve kadınların, yaşlıların ve çocukların kanıyla doldu, peygamberin şu sözüne uygun olarak: «Kafirlere sadık olanların üzerine ateş çöktü; bakireleri için kimse gözyaşı dökmedi; rahipleri kılıcın keskin ağzıyla düştü; dullarının kaderine kimse ağlamadı; kanları Kudüs'ün her yerine su gibi akıtıldı ve onlara defin yapacak kimse yoktu.» (Mezmurlar LXXVII, 63-65 ve LXXVIII, 3). Bu zalim muamele, inançsız ve zalim Oşin tarafından sadık kullara uygulandı. Onun işlediği kötülüklerin haddi hesabı yoktu. Bu dönemde, Sultan Alp Arslan'ın sarayının en yüksek rütbeli ve en yiğit emirlerinden biri, saray şefi olan, Kumuş Tekin adında biri ortaya çıktı. Hristiyanlara karşı korkunç ve yıkıcı orduların başındaydı. Öfkesi içinde Telhum bölgesini yağmaladı ve önceki istilalardan kaçmayı başarmış olan herkesi acımasızca ortadan kaldırdı. Canlı bir saldırıyla Thlitouth kalesini ele geçirdi ve garnizonu kılıçtan geçirdi. Binlerce esir aldıktan sonra Edessa eyaletine yöneldi, ardından Nisibis kalesine karşı yürüyerek burayı günlerce kuşattı, ancak başarı elde edemedi; oradan Fırat'ı yüzerek geçti ve Hısnı Mansur bölgesini yağmalamaya geldi. Bu muhteşem eyaletin sakinlerini katletti ve oraya kötülüğünün zehrini akıttı. Ateş saçan şimşeklerin eşlik ettiği bir dolu gibi onların üzerine çöktü. Askerleri her yerde katliam ve yangın çıkardı. Seçkin şahsiyetleri canından etti ve asil hanımları çocuklarıyla birlikte Pers ülkesine köle olarak götürdü, buralar muazzam bir güzelliğe sahipti. Orada sadıkların üzerinde Tanrı'nın elinin kırbacı görülebiliyordu, istisnasız herkes, zengin ya da fakir, düşmanların acı kadehini tattı, Türkler onların acılarını dindirmediler. Üç gün boyunca katliam durmadı. Şanssızlığı artırmak üzere, Hısnı Mansur kalesini işgal eden şef, her şeyi önceden haber vermek üzere orada kamp kurmuş olan Pers emiri Aruatanos adlı komutana adam gönderdi. Fırat kıyılarında sadece yüz adamla kamp kurmuştu: «Koş, dedi ona, onları gafil avla ve onu esir al.» Aruatanos bu tavsiyeyi ihmalkarlıkla karşıladı ve o emiri karşılamak üzere büyük bir gücün başına geçerek hareket etti. Hısnı Mansur eyaletinin ordusunu gördü. Aruatanos ünlü Oşin kalesinin yakınına ulaştı, yanında 1.500 süvari ve 10.000 piyade vardı. İki ordu karşı karşıya geldi ve Türklerin üzerine korkusuzca atılan Aruatanos, büyük bir cesaret sergiledi. Türk ordusu kalabalıklaşmaya başladı, Aruatanos adamlarına: «Bir an durun, ta ki kafirler arkamızdan koşana kadar; o zaman geri döneriz ve kaçamasınlar diye onların üzerine çullanırız» dedi. Bu hareket yerine getirilmedi; ancak Aruatanos Romalıların zaten kaçtığını ve kendisini Türklerin ortasında yalnız bıraktıklarını fark etti. Bu, Hristiyanlar için meşum bir gün oldu; tüm ova esirlerin kanıyla doldu. Aruatanos ve subayları esir alındı. Bu katliamdan kaçmayı başaranlar Oşin kalesine sığındılar ve orada kurtuluş buldular. Bu savaşta yaklaşık on bir bin adam öldü. Emir Aruatanos'un omuzlarına bir boğa boyunduruğu yerleştirildi, onu Edessa'ya doğru yola çıkan ve fidyeyle serbest bırakılacak olan bu değerli yükle birlikte esir olarak götürdü; Edessa eyaletine götürerek 40.000 tahegan fidye istedi, bu fidyeyi genel vali rehin vererek karşıladı; ve bu genç adam bugüne kadar Pers ülkesinde kaldı. Diğer

şefler altın ve gümüş fidyeler karşılığında serbest bırakıldılar. Bu büyük zaferin ardından, Kumuş Tekin arkasında bir esir ve ganimet kitlesi sürükleyerek Pers ülkesine geri döndü. Ovalarda iki bin kadar güzel genç erkek ve kızı esir olarak götürdü.

BÖLÜM XCVII

516 yılında (5 Mart 1067 - 3 Mart 1068), imparator Dukas öldü ve arkasında genç yaşta bir oğul bıraktı, adı Mikhael idi. İmparatorluk bir yıl boyunca hükümdarsız kaldı, İmparatoriçe Eudokia'nın naipliği altında yönetildi.

BÖLÜM XCVIII

518 yılının başlangıcına doğru (4 Mart 1069 - 3 Mart 1070), bu prenses Devletin ileri gelenlerinden Romanos, diğer adıyla Diogenes (Diojên) adında birini gizlice çağırtarak ona kendi dairesine giriş izni verdi ve onunla suç teşkil eden ilişkilerde bulundu. Onu orada gizlemişti, ta ki Dukas'ın kardeşi olan ve Sezar diye çağrılan kişi gelene kadar; prenses onu denemek için şöyle dedi: «Hükümdarlık makamı boş olduğuna ve Mikhael henüz bir çocuk olduğuna göre ne yapacağız?» Bu sinsi sözlerle onu tuzağa düşürmek istiyordu. Sezar, «Bunu bir kenara bırakalım, bana ne? Oğullarım ve ben senin kullarınız. Tahtı kime istersen ona ver» diye yanıtladı. İmparatoriçe bu cevaba hem şaşırdı hem de çok memnun kaldı ve böylece bir suç işleme endişesinden kurtulmuş oldu. Ekledi: «Daireme gir, Diogenes orada.» Sezar büyük bir şaşkınlık içinde kaldı ve ağzından hiçbir tehlikeli söz çıkmadığı için Tanrı'ya şükretti. İmparatorun dairesine girerek önünde yere kapanıp ona hürmetlerini sundu. Ertesi gün Diogenes, Aziz Sofya'ya götürüldü ve kutsandı. Tüm Konstantinopolis şehri ona şu tezahüratı yaptı: «Övgüler olsun!» ve tacı başına kondu.

BÖLÜM XCIX

Bu dönemde, Vahram olarak adlandırılan, Pahlavuni soyundan, Krikor Magistros'un oğlu, Vaçag'ın torunu olan aziz katolikos, yalnız yaşamın sevgisine ve kendini inzivaya, duaya adamak arzusuna kapıldı. Vaftizci Yahya ve İlyas peygamber gibi bir yaşam sürmeye başlamıştı. Aziz Antonios'un kuralını benimseyerek, ruhunu dağların tepelerinde yaşamaya alıştırdı. Katolikosluğun o şanlı ve asil tahtını bırakma projesini tasarladı; bu tasarısı, şansölyesi olan doktor Georgios tarafından paylaşıldı ve ikisi birlikte yol almak üzere yemin ettiler. Bu karar dışarıya sızınca zamanında öğrenildi; kralın ve Ermenistan ileri gelenlerinin kulağına gidince, patrikliği alıkoymak için tüm çabalarını sarf ettiler, ancak onun kesinleşmiş kararından vazgeçirmeyi başaramadılar. Roma'ya bir seyahat yapma niyetinde olduğunu ve ardından Mısır çölünün tamamını geçmek istediğini onlara ilan etti. Ancak gitmesini engellemek için ısrar ettiklerinde, Krikor arzusunun hararetiyle krala şöyle dedi: «Kendiniz için uygun gördüğünüz bir patrik seçin ve beni, beni adaletin yolundan uzaklaştırarak engellemeyin.» Onun sarsılmaz olduğunu görünce, Krikor'un şansölyesi olan doktor Georgios'u katolikos olarak seçtiler ve Krikor'dan gizli olarak, onu kutsal yağ ile takdis edilmesini kabul etmesi için ikna ettiler. Georgios bu entrikadan şüphelenmiyordu ve kutsal yağı almak üzere çağrıldığında büyük bir şaşkınlık

yaşadı; ister istemez, Ermenistan'ın patriklik makamına oturmak üzere kutsandı. Ancak Krikor, kalbinin derinliklerinde ona karşı bir kin besledi ve yapmış olduğu bu eylem nedeniyle onu bir düşman gibi gördü, çünkü manevi alandaki yeminini bozduğunu düşünüyordu. O andan itibaren, iki patrik arasında bir bölünme baş gösterdi. Krikor, tasarlamış olduğu o dindar projeyi yerine getirerek dağlarda yaşamaya çekildi; Mesih'in bu azizleri, itirafçıları ile birlikte sert bir yaşam sürdüler ve artık kuru yiyeceklerden başka bir şey yemediler.

BÖLÜM C
Bu yıl Diogenes, tüm Doğu'da olduğu gibi kendi devletinin tüm bölgelerinden, Romalıların sınırlarından askerler topladı. Devasa bir ordunun başında Müslümanların topraklarına girdi ve meşhur Menbiç (Menbedj) şehrinin yakınlarında kamp kurmaya geldi; bu şehir Halep'e uzak olmayan, kafirlere ait meşhur bir şehirdi. Sayıları muazzam olan barbar birlikleriyle bu şehre şiddetle saldırdı. Tekrarlanan ve şiddetli saldırıların ardından, Menbiç'in o müthiş surlarını dövmek üzere balistaların ve savaş makinelerinin kurulmasını emretti. Muazzam taşlar fırlatan bu makinelerin oyunu surların bir kısmını şehrin içine doğru yıktı. Dehşete düşen sakinler, ellerinde haçlarla dışarı çıktılar ve Romanos Diogenes'in kampına gelerek teslim oldular; ileri gelenleri ayaklarına kapanarak zengin hediyeler sundular ve kendilerini vergiye bağlayarak canlarının bağışlanmasını istediler. İmparator şehre büyük bir lütufla davrandı, ancak burayı kendi kanunlarına tabi kıldı. Bu sırada imparatoriçeden derhal Konstantinopolis'e dönmesini isteyen bir mektup aldı. Bunun üzerine oraya bir vali tayin ederek yola çıktı.

BÖLÜM CI
Bu yıl, Sultan Alp Arslan'ın ailesinden olan emir Çavlı (Guedridj), bu prense karşı gizlice isyan etmeye ve Konstantinopolis'e doğru yönelmeye karar verdi. Çok sayıda askerin başında geldi ve Romalıların ülkesini geçti. Şimdiye kadar ne görülmüş ne de anlatılmış böylesine olağanüstü bir şey olmamıştı. Kurtarıcı'nın şu sözlerle ilan ettiği şey buydu: «Güneşte, ayda ve yıldızlarda belirtiler olacak; yeryüzünde uluslar dehşete düşecek ve korkunç doğa olayları yaşanacak», tıpkı kutsal İncil'de (Aziz Luka, XXI, 25) dendiği gibi. Bu durum, Türklerin o sapkın soyu tarafından ülkemizin yeni baştan yıkıma uğratılmasına vesile oldu.

BÖLÜM CII
Bu yıl, taşkın bir nehir gibi üzerimize çöken kişi Sultan Alp Arslan oldu. Devasa bir ordunun başında Ermenistan'a girdi ve katliama başladı. Malazgirt (Mandzguerd) şehrini kuşattı ve burası garnizonsuz olduğu için, ele geçirmek için sadece tek bir günün saldırısı yetti. Burayı savunan Romalı birlikler zaten kaçmışlardı: Şehir sakinlerini tamamen kılıçtan geçirerek ortadan kaldırdı, böylece kardeşi Tuğrul tarafından bu şehre karşı savrulan tehditleri ve ölümü anında ona vasiyet edilen o yemini yerine getirmiş oldu. Buradan, ordularını Amid'e doğru yöneltti ve bu şehrin etrafına kampını kurdu. Bununla birlikte, sakinlere karşı bir merhamet gösterdi. Bu sırada karısının bir erkek çocuk, yani Tutuş (Tetousch) adını verdiği çocuğu dünyaya

getirdiği haberini aldı. Ardından, Telhum bölgesine girerek bu adı taşıyan kaleyi kuşattı ve burayı ele geçirmek için akla gelebilecek tüm çabaları gösterdi; ancak burası ona aşılmaz bir direnç gösterdiğinden, yıllık bir vergi ödenmesi şartıyla barıştan bahsetti. Bu teklif kuşatılanların hararetini yavaşlattı ve duydukları güvenle surları terk ettiler. Bu manzara karşısında düşmanlar, sultanın emrini beklemeden şiddetle onlara saldırdılar ve kalenin hakimi olarak içeride korkunç bir katliam yaptılar ve muazzam sayıda esir aldılar. Bu başarının haberi sultana ulaştı ve onu aşırı derecede şaşırttı; dökülen kanlar için üzüntü duydu, çünkü sakinlere canlarının bağışlanacağına dair güvence vermişti. Edessa topraklarını istila ederek akınlarını her yöne, ta ki şehrin kapılarına kadar genişletti. Siverek'e uzak olmayan meşhur Siverek kalesi de aynı şekilde hücumla ele geçirildi, tıpkı Arioudzathil ve çevre bölgenin nüfusu gibi kılıçtan geçirildi. Ganimetlerle yüklenmiş, esirlerle dolup taşmış olarak Edessa'yı kuşatmaya geldi ve tüm ordusunu surların etrafına yaydı. Bu, kış mevsimiydi, Arek ayının 10. günüydü. Edessa valisi, Bulgarların kralı Alusianos'un (Alusianus) oğlu olan dindar Vasil idi. Sakinler, ovaları kaplayan ve dağların tepelerine kadar uzanan kafir ordusunu görünce dehşet ve korku içinde kaldılar. Bu zalim ejderhadan korkuyorlardı. Alp Arslan aslında, düşmanlıkları başlatmadan önce sekiz gün geçirdi; zira kuşatılanlar öylesine büyük bir cesaretsizliğe düşmüşlerdi ki, düşmana karşılık vermeyi bile düşünmüyorlardı. Bu sırada, sultanın askerlerinden biri, bu hareketsizliğe tanık olarak kendi adamlarına şu tavsiyede bulundu: «Elinizde ne varsa, Edessa'yı kaybettiniz; atlarınızı güçlendirin ve eyerleyin.» Bu sözlerle harekete geçerek surları askerlerle doldurdular ve tüm savunma araçlarını hazırladılar; birbirlerini karşılıklı olarak cesaretlendiriyorlardı. Kendi payına, dindar komutan Vasil, tüm noktalar boyunca şehri tahkim etmeye girişti. Sultan, kuşatılanların bu iyi direnişini görünce öfkeye kapıldı ve saldırı borularının çalınmasını emretti, her taraftan trompetler yükseldi. Kuşatma muazzam bir hiddetle başladı; kafirler korkunç çığlıklar eşliğinde surların üzerine atıldılar. Edessa her taraftan sarılmıştı. Bu, çetin bir mücadelenin yaşandığı güneşli bir gündü. Kuşatılanlar surların tepesinden ok yağdırıyor, diğerleri ise gözleri yaşlı olarak seslerini yalvararak Tanrı'ya yükseltiyor, kurtuluşlarını diliyorlardı. Persler günün büyük bir kısmında saldırılarını yenilediler, ancak beyhude oldu, çünkü Rab onlar adına savaşıyordu ve kafirler utanç içinde geri çekildiler. Bunun üzerine sultan, surları dövmek üzere balistaların ve diğer savaş makinelerinin kurulmasını emretti; çevre bahçeleri yıktı, bağları ve surların etrafındaki odunları keserek hendekleri doldurdu. Ardından on araba üzerine monte edilmiş, başarının mutlak aracı olarak gördüğü ahşap bir kule inşa ettirdi. Ancak bunu surların yakınına yaklaştırdıklarında, ansızın kule devrildi ve büyük bir gürültüyle parçalandı, sahip oldukları tüm ahşaplar surların dibindeki hendeğe döküldü, sakinler orayı ateşe vererek düşman işçilerini öldürdüler. Bu kuşatma elli gün sürdü, bu süre zarfında sultan en büyük çabalarını gösterdi ancak hiçbir şey elde edemedi. Boş yere, surlardan sadece tek bir taşı söküp Pers ülkesine bir hatıra olarak götürebilecek kişiye muazzam ödüller vaat ediyordu. Şehrin emiri olan Ebu'l-Hayr (Abou'l-h'ar) ona şöyle dedi: «İşte ortamızda yükselen bir kule var ve kimse onu yıkmayı düşünmüyor.» Bunun üzerine sultan, onu yerinden sökmek veya bir parçasını koparmak ümidi olmaksızın ordusunu geri

çekmeye karar verdi. Şehrin doğusunda yükselen ve aziz Sarkis'e adanmış olan o sunak, sultanın bu geri çekilişiyle kurtuldu. Bu olaylar üzerine, Arap emirlerinin en önemlilerinden biri olan Kureyş, Alp Arslan'ı ve tüm Pers ordusunu beraberinde götürerek Halep'e karşı yürüdü. Bu geri çekilme, kurtulan Edessa için büyük bir neşe günü oldu.

BÖLÜM CIII

Ermenistan'ın uğradığı son felaketlerden haberdar olan Diogenes, bir aslan gibi kükredi; tüm birliklerinin toplanmasını emretti, fermanlar yayınlattı ve Batı ülkelerinin her yerine haberciler gönderdi. Gotlar, Bulgarlar, uzak adaların sakinleri, Kapadokya, Bitinya, Kilikya, Antakya ve Trabzon (Drabizon) halkı arasından muazzam kuvvetler topladı ve bu krallığın yiğit falanjlarından geriye kalanları tüm Ermenistan'da göreve çağırdı; ayrıca barbarların arasından da takviye kuvvetler getirtti. Kısa süre sonra kendini deniz kumu kadar kalabalık bir ordunun başında buldu. Bu olay 520 yılında (4 Mart 1071 - 2 Mart 1072) gerçekleşti. Bağrında gök gürültüsünün gürlediği ve doluyla yüklü bir bulut gibi tehditkar bir şekilde ilerleyerek Sivas'a (Sebaste) ulaştı. Onu karşılamak üzere Ermenistan kraliyet ailesinin prensleri Atom ve Ebu Sehl büyük bir ihtişamla aceleyle geldiler; ancak Romalılar imparatorun etrafını sararak ona Sivas sakinleri ve genel olarak Ermeni milleti aleyhinde iftiralar dinlettiler. Ona şöyle dediler: «Bizler emir Çavlı (Guedridj) tarafından bozguna uğratıldığımızda, Ermeniler bize karşı Türklerin kendilerinden daha amansız, daha merhametsizdiler.» Diogenes bu sözlere inandı ve Pers ülkesindeki seferinden dönüşünde Ermeni inancını yok edeceğine dair tehditler savurarak yemin etti. Aynı zamanda askerlerine Sivas'ı yağmalamalarını emretti. Bu emri, oraya çok sayıda cinayet de ekleyerek yerine getirdiler ve böylece bu dinsiz prensin adil olmayan kararlarına destek verdiler. Atom ve Ebu Sehl'i huzurundan kovdu ve Sivas'ı yasa boğdu. Bununla birlikte, imparatorluğun ileri gelenleri, Aşod'un oğlu Kral Kakig Şahinşah ve Kuropalat'ı (Gourabagh'ad) esir almış olan emir Çavlı, imparatora şöyle dediler: «Yalan söyleyen tebaanın ihbarlarına kulak asma, zira Türklerin savaşlarından sağ kurtulan Ermeniler, kendilerini Romalıların yardımcıları olarak ilan etmişlerdir.» Bu uyarılar imparatoru daha iyi duygulara döndürdü; yine de dönüşünde Ermenilerin inancını yok edeceğine yemin etti. Keşişler bu tehditleri öğrenince, ona karşı korkunç lanetler savurdular ve bu savaştan geri dönmemesi, Rabbin onu aziz Basileios tarafından lanetlenen dinsiz Julianus gibi helak etmesi için dualar ettiler. Diogenes Doğu'ya, Ermenilerin ülkesine varınca Malazgirt'e saldırdı ve oranın hakimi oldu; bu şehirde konuşlanmış olan sultanın birlikleri kaçtılar. Kafirlerden esir alınanlar ise öldürüldü. O sırada Halep önünde bulunan Alp Arslan, Diogenes'in zaferini öğrenince, krallığını bu müthiş saldırıya karşı savunmak üzere süratle Doğu'ya dönmek için acele etti. Aynı kış, güçlü bir garnizon tarafından korunan Halep önünde başarısız olmuştu. Romalıların hareketlerinin haberi kendisine ulaştığında bahar mevsimiydi. Derhal Halep kuşatmasını bıraktı ve hızla Edessa'ya doğru yöneldi. Bu şehrin askeri komutanı ona erzakın yanı sıra atlar ve katırlar hediye etti. Böylece sultan, hiçbir zarar vermeden tüm bu bölgeyi geçti. Doğu'ya doğru yoluna devam ederek Lekun Dağı'na ulaştı. Bu zorunlu yürüyüşün yorgunlukları ona çok sayıda

deveye mal oldu; zira bir kaçak gibi, birliklerini öne sürüyor ve Pers ülkesine ulaşmak için acele ediyordu. Bu sırada Diogenes'in kampından hain Romalılar tarafından yazılan mektuplar sultana ulaştırıldı. Ona şöyle diyorlardı: «Kaçma, zira ordumuzun büyük kısmı senin tarafındadır.» Alp Arslan o anda durdu ve dostane bir tonla Diogenes'e yazarak onu barış yapmaya ve ittifak kurmaya, kendi yerinde kalmaya ve birbirlerine karşılıklı olarak zarar vermemeye davet etti. Barış içinde yaşama arzusunu dile getirdi ve Romalılar ile Persler arasında ebedi bir dostluğun kurulmasını istedi. Bu teklifler, onları reddeden Diogenes'i gururlandırdı; bunlar onun savaşçı hararetini alevlendirmekten başka bir işe yaramadı. Hain danışmanları ona şöyle dedi: «Hiçbir güç sana direnebilecek kapasitede değildir. Askerlerin yiyecek temin etmek için kamptan çıktılar; onlara, düşmanlıkların açılmasından önce kışlaklarında kalmalarını emret ki kışın acısını hissetmesinler.» İmparator, bu telkinlere boyun eğerek, emir Çavlı'yı Konstantinopolis'e geri gönderdi, Tarchaniotes'i otuz bin adamla Chliat'a ve on iki bin adamı da Abhazların (Aph'khaz) ülkesine sevk etti. Bu danışmanlar böylece onun güçlerini dağıtmayı ve uzaklaştırmayı başararak, sultana hainliklerinin başarısını önceden haber verdiler. Bu prens, uygun anın geldiğine hükmederek, bir aslan yavrusu gibi avına susamış halde, Horasan valilerinin tüm birliklerini peşinden sürükleyerek ileri atıldı. Diogenes, Perslerin yaklaştığını öğrenince, borazanların çalınmasını emretti ve birliklerini savaş düzenine soktu. Savaşın komutasını iki soylu Ermeni şefe, yiğit kaptanlar olan Hadab (Khadab) ve Vasilag'a (Basilage) verdi. Günün neredeyse tamamı boyunca her iki tarafta da büyük bir hiddetle savaşıldı. Sonunda Romalılar bozguna uğradı, Hadab ve Vasilag öldürüldü. Romalı ordusu bozguna uğrayarak imparatorluk kampına kadar kaçtı. Bu manzara karşısında Diogenes tüm güçlerini toplamayı emretti; ancak artık çok geçti; zira Tarchaniotes ve diğer Romalı subaylar kendi müfrezeleriyle birlikte Konstantinopolis'e doğru yola çıkmışlardı. Kendi adamlarının hainliğine kurban gittiğini anlayan Diogenes, ertesi gün savaşın yeniden başlayacağını biliyordu: Şafak sökert sökmez imparator borazanların çalınmasını emretti. Savaş ertesi gün yeniden alevlendi; ve o andan itibaren trompetler çalınmaya başladı ve haberciler onun adına onurları, şehirlerin ve eyaletlerin valiliklerini, görevlerini en iyi şekilde yerine getirecek olanların ödülü olarak ilan ettiler. Sultan kendi tarafında ilerlerken, Diogenes de kendi yönünden Malazgirt yakınlarında, Dogh'odaph denilen bir yerde ilerliyordu. Sağ kanada Oğuzları, sol kanada Peçenekleri (Patzinaces) yerleştirdi ve ordusunun geri kalanını ön ve arka saflara dağıttı. Ancak savaşın harareti içinde, Oğuzlar ve Peçenekler düşman tarafına geçtiler ve böylece Romalılar bozguna uğrayarak kaçtılar. Türkler korkunç bir katliam yaptılar ve esirlerin arasından imparatorun kendisi dahil muazzam sayıda esir ele geçirdiler. Bu başarının haberi sultana ulaştığında aşırı derecede şaşırdı; dökülen kana üzüntü duydu, çünkü sakinlere canlarının bağışlanacağına dair güvence vermişti. Edessa eyaletini istila ederek akınlarını her yöne, ta ki şehrin kapılarına kadar genişletti. Siverek yakınlarındaki meşhur Telhum kalesi de aynı şekilde hücumla ele geçirildi, tıpkı Arioudzathil ve nüfusu gibi kılıçtan geçirildi. İleri gelenleri sultanın huzuruna çıkardılar, ayrıca zincirlere vurulmuş çok sayıda subay ve diğer esirler de oradaydı. Birkaç günün sonunda Alp Arslan, Diogenes ile barışı kabul etti ve ona canının bağışlanacağına

dair güvence verdi; hepsi bu ittifakı kendi kanlarıyla mühürlediler. Sultan, samimiyetine Tanrı'yı şahit tuttu ve bu taahhüdü solemn ve sonsuza dek sarsılmaz bir yeminle onayladı. Bunun ardından Diogenes'i onurlarla boğulmuş olarak Konstantinopolis'te yeniden hüküm sürmesi için uğurladı.
Sivas'a vardığında, Ducas'ın oğlu Mikhael'in tahtı ele geçirdiğini öğrendi. Birlikleri onu terk etmiş ve dağılmış olduğundan, bir kaçak gibi Adana şehrine sığındı. Mikhael'in adamları onu yakalamak üzere vardıklarında, bu tehlikeli durumda bir keşiş kıyafeti giydi ve manastır mesleğine girdi, bunu ona hiçbir endişe vermemesini söyleyen generalleri, Dukas'ın kardeşi olan şahıs telkin etmişti: «Ben gidip seni bir manastıra yerleştireceğim. Bırak Mikhael senin üzerinde hüküm sürsün ve Tanrı onunla olsun» dedi. Aynı gün, Romalılar tıpkı Yahudiler gibi Tanrı'yı ikinci kez çarmıha gerdiler. Bu hükümdarın, çektikleri acıların ortasında can veren o yüce hükümdarın gözlerini oydular. Sultan onun kaybına ağladı ve bu hükümdarın kaderine acı acı yandı. «Evet, diye haykırdı, Romalılar dinsizdir; bugünden itibaren Persler ile olan ittifak artık mevcut değildir. Şu andan itibaren, Çarmıh'a tapanların yarışı kılıçla kurban edilecek ve tüm Hristiyanlar köleliğe mahkum edilecek.» Diogenes'in uğradığı akıbet ondan acı iniltiler kopardı ve tüm adamlarıyla birlikte buna derinden yandı. Horasan birliklerine dönerek şöyle dedi: «Bundan böyle, aslanlar gibi olun, kartal yavruları gibi olun, tüm yeryüzüne yayılın, gece gündüz Hristiyanların kanını akıtın, onlara karşı hiçbir merhamet göstermeyin.» Bu parlak zaferin ardından Pers ülkesine geri döndü.

BÖLÜM CIV

Bu dönemde Alp Arslan, devletinin tüm güçlerini topladı ve büyük Ceyhun (Djibouh) nehrini geçerek Semerkand (Semerkhent) topraklarına girdi, burayı boyunduruk altına almak istiyordu. Muazzam bir müfrezenin başında gelerek, kuşattığı Hama'nın o büyük ve ürkütücü kalesinin yakınına kamp kurdu. Bu yer son derece cesur bir şefe aitti, ancak kendisi vahşi ve zalim biriydi. Sultan günlerce bu kaleye karşı sert saldırılar gerçekleştirdi ve burayı şiddetle sıkıştırdı. Ancak bu şefi teslim olmaya davet ederken, ona babalarının mülklerinin elinde kalacağına dair güvence veriyordu. Bir süre sonra, çetin bir direnişin ardından, bu şef Alp Arslan'ın önünde yere kapanmak üzere gitmeye karar verdi ve bu durumdan yararlanarak korkunç bir planı uygulamaya koyuldu. Bu durum bir şölene vesile oldu; karısı ve çocuklarıyla birlikte geldi, orada cambazların oyunları, şarkıcı kadınların sesleri, teflerin ve müzik aletlerinin sesiyle neşeli bir ortam vardı. Sonra, gece vakti, barbarca bir vahşetle kendi elleriyle karısını ve üç oğlunu katletti; bunu onların sultanın ellerine düşmesini ve esir olmalarını engellemek için yapmıştı. Ertesi gün, giysilerinin altına gizlediği iki keskin bıçakla yola çıktı, bunlarla dörtlü bir cinayet işlemeyi tasarlamıştı. Sultanın kampına varınca, onun emirleri doğrultusunda içeri kabul edildi. Huzuruna çıktığı anda yere kapandı; aynı anda yaklaşarak Romanos Diogenes'e doğru atıldı ve sandallarından çıkardığı o iki bıçağı onun göğsüne sapladı, bu sırada onu getiren adamlar kaçıyorlardı. Alp Arslan'ı yere serdi ve o iki bıçağı onun bağrına sapladı. O anda kendisi de sultanın hizmetkarları tarafından parça parça edildi. Bu prens üç yara almış olarak yere düştü. Durumu son derece ağırdı ve çektiği acılar ona büyük

ıstırap veriyordu. O zaman krallığında bu olayın gizli kalması için askerlerine ülkeyi tahliye etmelerini emretti. Beş günün sonunda, bu tehlikeli durum devam ederken, sarayının ileri gelenlerini ve hacibini, ordusunun genelini çağırttı ve onların huzurunda genç oğlu Melikşah'ı (Melik-Schab) takdim etti; ona kraliyet kostümünün parçalarını sunarak Melikşah'ı hükümdar olarak ilan etti, o da önünde eğilerek bağlılık yemini etti. **Tanrı'ya ağlayarak kendini tavsiye etti ve ellerinde can verdiği o meçhul adamın, o barbar Kurt'un <<Kurde>> darbesiyle hayatını kaybeden Alp Arslan'ın sonu böyle oldu.**

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşekin dipnotu:
Suikastı gerçekleştiren kişi: Yusuf el-Hârezmî dir

Melikşah hemen tahta çıktı. Sadık tebaaya karşı merhametli ve lütuf dolu olduğunu gösterdi. Babasının ölümünün ardından Pers ülkesine geri döndü, yanına Alp Arslan'ın cenazesini de götürmüştü; onu atalarının mezarlarının bulunduğu Merv (Marand) şehrine defnetti. Melikşah'ın saltanatı Tanrı tarafından kutsandı: İmparatorluğu uzaklara kadar genişledi ve Ermenistan'a barış bağışladı.

BÖLÜM CV

521 yılında (3 Mart 1072 - 2 Mart 1073), efendimiz Krikor ile efendimiz Georgios arasındaki husumet yeniden alevlendi. İlki, Georgios'a karşı olan adamları gönderdi, onu patriklik makamından indirdiler ve elinden o kutsal örtüyü aldılar. Derinden sarsılan Georgios, Tarsus'a (Darson) çekildi ve orada öldü; Krikor ise Mudar'açun denilen yerde, Kürkik'in oğlu Kakig'in yanına yerleşti.

BÖLÜM CVI

Bu dönemde, Philaretos (Ph'ilardos) adında, Şeytan'ın ilk doğan oğlu olan dinsiz bir şefin zalimce egemenliği başladı. Sivas felaketinin yaşandığı dönemde, bu gasplara zemin hazırlamaya girişmişti. Bu hain şef, İsa'nın sadık kullarına karşı amansız bir savaş yürütmek üzere Şeytan tarafından ele geçirilmiş, dinsiz ve sapkın bir karaktere sahipti; Hristiyan olmasına rağmen inançsızdı. Ermeniler onu kendilerinden biri olarak kabul etmiyorlardı ve Romalılar da aynı şekilde onu dışlıyorlardı. O, Hısnı Mansur bölgesindeki Zorvi-Gozer'in bağrında, amcasının yanında büyümüştü. Çölden çıktığında tam bir rezalet kaynağı haline geldi. Çok sayıda il ve şehri ele geçirdi ve buralarda çok sayıda insanı acımasızca katletti. Sasun senyörü olan, Sasun'un hükümdarı Thornig'e adam göndererek gelip kendisine bağlılık yemini etmesini istedi. Bu mesaj Thornig tarafından nefretle ve hak ettiği bir alayla karşılandı. «Yorum yapamam, dedi; ama ben onu hayatımda hiç görmedim!» Philaretos'un elçileri ona, efendilerinin çok sayıda birlikle onunla savaşmaya geleceğini ve tüm mülklerini yakıp yıkacağını bildirdiler. «O halde, dedi Thornig, onun ordusunun mevcudu nedir?» «O yirmi bin adamla geliyor» diye yanıtladı haberciler. «Eh! Pekâlâ, dedi Thornig, benim de her gün Mesih'in bedenini ve kanını alan bin süvarim var. Benim kesin olarak bildiğim şey, Philaretos ve adamlarının hiçbir inanca sahip olmadıkları ve en kötü tutkuların esiri olduklarıdır.» Haberciler bu konuşmayı Philaretos'a aktarınca katolikos Krikor'u çağırdı. «Thornig, bir vassal olarak gelip bana bağlılık yemini etmeyi reddeden o damadındır, git ona doğru inancı ikrar

etmesini söyle» dedi. Philaretos'un o zalimliğini bilen Krikor, damadına karşı yola çıktı ve ziyaretinin sebebini açıklamadan onun yanına vardı. Thornig sahte bir yeminle desteklenen bu ziyareti anlayınca şaşırdı ve şöyle dedi: «Eh! Ne oldu, bu rezil adam kızarmadı mı, bu kadar küstahça davranarak seni böylesi bir görevle yükümlü kıldı, oysa kendisi sahte bir yeminle hareket ediyor!» Philaretos, Thornig'in boyun eğmeyi reddettiğini görünce ordusunu topladı ve onun bilgisi dışında harekete geçti. Thornig durumu öğrendiğinde onu takip etti ve Sasun bölgesinde 50.000 piyade ve 6.000 süvari toplamıştı, komutasını da Cabakçur (Djabagh'-Dchour) hükümdarına vermişti. Philaretos'un ordusunun gelişine kadar bekleyemediği için piyadelerini öne sürdü ve bin süvarinin başında Aslan Dağı'na (Aschmouschad) doğru yöneldi. Karşılaştığı Philaretos idi, yanında Franklardan oluşan 8.000 kişilik bir ordu vardı, bu ordunun komutası Raimbaud'ya (Raimbaud) verilmişti. Thornig piyadelerinden ayrılmış olmanın derin üzüntüsünü yaşıyordu; yine de tabur tabur askerlerini yerleştirdi, her birine kendi görev yerini tayin etti. Ön saflara, 3.000 adamıyla birlikte cesur bir savaşçı olan Gabos muhafız birliğini yerleştirdi; ancak Philaretos'un tüm güçlerinin arasında Thornig'in en çok çekindiği unsurlar Franklardı. «Haydi, diye haykırdı, bakalım adamlarım onlardan korkacak mı.» Ve Raimbaud öne çıkarak saldırıyı başlattı ve Thornig'in saflarını yararak merkeze kadar ilerledi. Hemen, Thornig'in emriyle, adamları Frankların üzerine eş zamanlı bir hareketle atıldılar ve subayları dahil Frankları esir aldılar, aralarında kontları da vardı. Philaretos'u ve tüm ordusunu bozguna uğrattılar ve 1.500 kadarını katlettiler. Frankların ve diğer Hristiyanların katliamı o gün gerçekleşti. Thornig ganimetlerle yüklü olarak Sasun'a geri döndü, oysa Philaretos kaçmayı başarmıştı ve Harput (Kharpert) kalesine sığınmıştı. Bu savaş, Hantzith bölgesindeki Alleluia (Alélona) ovasında gerçekleşti.

BÖLÜM CVII

Thornig, yanına sadece az sayıda adam almış olarak, Erzen'in yukarısındaki Aslan Dağı kalesine geri döndü. Ansızın önünde emir Ahmed adında biri, muazzam kuvvetlerle belirdi. Thornig'in kendi adamlarını terhis etmiş olmasından yararlanmıştı. Onu gafil avlamaya gelmesi, Philaretos'un kışkırtmasıyla gerçekleşmişti. Hileye ve yalan yere yemine başvurarak Thornig ile barış yapmaya çalıştı; hatta hediyeler vererek onun hizmetkarlarını elde etme noktasına kadar gitti. Thornig'i bu şekilde ikna ederek, kendisine eşlik eden diğer üç şefle birlikte, ona hainçe teklif ettiği ittifakı sonuçlandırmak üzere kandırdı. Ancak onlar bir şölende birlikte otururken, emir ansızın Thornig'in üzerine atıldı ve onu öldürmek istedi. Üzerinde hiçbir silah bulunmayan Thornig, küçük bir bıçak kaptı ve emire vurarak karnını yardı. Diğer emirleri kafalarından yakalayarak birbirine çarptı ve kafalarını ezdi; ardından hiçbir zarar görmeden, çok uzak olmayan kendi kalesine ulaştı. Türkler onun yaklaştığını görünce kaçmaya başladılar; ancak Aslan Dağı yakınlarında pusuda bekleyen kafirlerden biri, fırlattığı mızrakla bu dindar kahramanı vurdu ve ona ölümü tattırdı. Kafası kesilerek Philaretos'a götürüldü ve bu rezil adam onun beynini çıkararak kafatasından kendine bir içki kadehi yaptı. Kafadan geriye kalanlar ise Meyyafarikin emiri olan Said'e gönderildi ve onun bedeni yakıldı. Daha sonra onun yakılan

kemiklerinin kalıntıları toplandı ve Aziz Precurseur Manastırı'nın kapısının yakınına götürülerek defnedildi. Arkasında iki küçük erkek çocuk bıraktı: Tçordonel ve Vaçag. Aynı dönemde Philaretos, kutsal patrik Krikor'a makamına geri dönmesi için haber gönderdi. Ancak patrik, bu zalim adamın kendisinde uyandırdığı korku nedeniyle bunu reddetti. Philaretos, makamın boş kalmasının adet olmadığını belirterek yerine birini ataması için ona yeniden bir mektup gönderdi. Krikor ise kararını değiştirmeyerek Philaretos'a, katolikosluk makamını senyör Petros'un yeğeni olan aziz Sarkis'e vermesini bildiren bir yanıtla yetindi. Aynı zamanda Sarkis'e peçeyi, asayı ve daha önce Petros'a ait olan haçı gönderdi. Bu alametleri gören Philaretos, Krikor'un kararının kesin olduğunu anlayarak piskoposların ve keşişlerin toplanmasını emretti ve kutsama ayini gerçekleşti; senyör Sarkis, Dehaban bölgesindeki bir şehir olan Honi'de katolikos olarak takdis edildi. Kendisi saygın bir görünüme sahip, erdemiyle tanınan, örnek bir dindarlığa ve tam bir Ortodoks inancına sahip, Mesih'in sürüsünün gerçek bir çobanı olan aziz bir adamdı. Krikor ise Ermenistan'ın metropolü olan Ani'ye giderek, kız kardeşinin ve Vaçag'ın oğlu, Abirad'ın torunu ve Hasan'ın oğlu olan Basileios'u (Barseğ) piskopos olarak takdis etti. Basileios daha sonra Ermenistan katolikosluğu makamına yükseltildi.

BÖLÜM CVIII

523 yılında (3 Mart 1074 - 2 Mart 1075) Krikor Konstantinopolis'e doğru yola çıktı ve oradan Roma'ya geçti. Ardından Mısır'a giderek eski Pederlerin yaşadığı çölü ziyaret etti. Orada kalbinin arzusunu yerine getirdi; orada kendi patriklik tahtını kurdu ve kutsal Kilise'nin kurumlarını yeniden canlandırdı. Mısır kralı (Fâtımî halifesi) tarafından büyük bir hürmetle karşılandı ve İmparatorun kendisine göstermiş olduğundan çok daha fazla saygı gördü. Çok sayıda Ermeni onun yanına gelmek üzere yola çıktı, zira o dönemde Mısır'da milletimize mensup otuz bin kişi bulunuyordu.

BÖLÜM CIX

Bu olaylar, Romalılar üzerinde dört yıl boyunca hüküm süren, Dukas'ın oğlu Mikhael'in saltanatı sırasında gerçekleşti. Bu prens iyi bir karakterdeydi, tüm Hristiyan erdemleriyle donatılmıştı ve parlak bir zekaya sahipti. Kendisinden önceki aziz ve dindar seleflerine her yönden benziyordu. İnancın Ortodoksluğu ile parlıyordu ve yetimlerin babası, dulların koruyucusuydu. Onun emirleriyle, deniz kumu veya yerin tozu kadar bol miktarda tahegan sikkesi basıldı. Bu bolluk, saltanatı boyunca süren bir cömertlik seviyesine ulaştı. Zira bu paranın basılması Tanrı'nın adına yapılmıştı ve ilahi lütuflar Mikhael'in üzerine iniyordu. Ülke onun ellerinden saçılan zenginliklerle dolup taşıyordu. Durmaksızın dua ve oruç içinde yaşıyor, tam bir kutsallık içinde hayatını sürdürüyordu. Ancak imparatoriçe, onun bu münzevi yaşamı nedeniyle ona karşı öfke doluydu ve bu durum onu imparatordan uzaklaştırıyordu. Saray adamlarından birine aşık oldu ve onun nüfuzuyla imparatora karşı suç teşkil eden ilişkiler başlattı. Sonunda onu Mikhael'e karşı ayaklanmaya kışkırttı. Kendine Botaneiates adını veriyordu. Tüm Konstantinopolis şehrini ayağa kaldırdı ve tacı talep etti. Aziz bir hükümdar olan Mikhael hiçbir direnç göstermedi. Kendisini hainc

aldatan o rezil kadını herkesin önünde lanetledi ve tahtı bırakarak bir manastıra çekildi ve orada keşiş oldu. Kutsal kıyafeti giydikten sonra din hayatına girdi, uzun süredir kalbinde taşıdığı arzuyu yerine getirdi ve dünyaya veda etti.

BÖLÜM CX
527 yılında (2 Mart 1078 - 1 Mart 1079), tahta çıkan Botaneiates, Giorgi'nin kızı, Korke'nin oğlu olan Mikhael'in karısıyla evlendi. Bu birleşmeyi hazırlayan hain oydu.

BÖLÜM CXI
Bu dönemde, Antakya dükü, Krikor Magistros'un oğlu ve senyör Krikor'un kardeşi olan prens Vahram öldü. Bu şehrin sokaklarında, hain Romalılar tarafından katledildi. O bu sokaktan geçerken, iki baltalı (Bizans muhafızı) ona hürmet göstermek üzere önünde belirdiler; ellerinde sahte bir mektup tutuyorlardı ve o bunu ellerinden almak üzere eğildiği sırada, gözlerinin arasına, alnına bir balta darbesi indirdiler. Vahram, meçhul ve iğrenç katillerin silahı altında bu şekilde can verdi. Birlikleri bu cinayeti öğrendiklerinde, Antakya kalesinde toplandılar; soylular Philaretos'u çağırdılar ve bu şehri ona teslim ettiler. Philaretos birkaç günün sonunda tüm Romalıları ve hastair meclisini topladı, onlara bir seyahate çıkma bahanesi öne sürdü ve onları Aph'schoun adlı bir köye götürdü. Orada, askerlerine kılıçlarını çekmelerini ve bu milleti tamamen ortadan kaldırmalarını emretti. Büyük Vaçag'ın, yani Pahlavuni'nin intikamını bu şekilde aldıktan sonra Antakya'nın hakimi oldu.

BÖLÜM CXII
Aynı dönemde, Schirag bölgesinden olan, yiğit bir savaşçı, Ermeni prensi Ebikhd öldü. İmparator onun cesaretine büyük bir saygı duyuyordu, ancak onu Romalıların vaftizini kabul etmesi ve onların inancına dönmesi konusunda sıkıştırıyordu. Ancak Ebikhd gizlice aziz Krikor'un inancına sadık kalmaya devam ediyordu. Antrioun kalesinde ağır bir hastalığa yakalandı. İmparator ona, Greklerin inancına göre eğitilmiş, Ebikhd'in günah çıkartmak üzere kabul ettiği bir keşiş göndermişti. Bu iğrenç adam prensin evine girdiğinde, onu yatağında derin bir uykuda buldu; ansızın üzerine atıldı ve başını destekleyen yastığı alarak ağzına bastırdı, üzerine çullanarak onu korkunç acılar içinde boğdu. Ebikhd'in birlikleri bu korkunç cinayeti ve buna sebep olan heretiği öğrendiklerinde, onu yakaladılar ve zalimce işkenceler ettikten sonra, kalenin üzerine kurulu olduğu yüksek bir kayanın tepesinden aşağı fırlattılar; bu hain hak ettiği şekilde can verdi.

BÖLÜM CXIII
Bununla birlikte, tahtı ele geçiren Botaneiates bir yıl boyunca hüküm sürdükten sonra burayı bırakma düşüncesine kapıldı; zira tahta şiddet yoluyla ve tahtı elde ettiği Mikhael'in karısıyla işlediği suç ortaklığıyla ulaşmıştı ve Tanrı'nın iradesiyle olmamıştı. Meşru hükümdar olarak tanınmadığı için, kötü niyetli kimselerin isyanlarıyla karşı karşıya kalıyordu; kendi kendine şöyle diyordu: «Tahtı hileyle ele geçiren ve bu şekilde aşağı inen kişi kimdir: Neden bu sapkınlığımla kendimi isyana,

Tanrı'ya karşı bir başkaldırıya alet ettim? Bunun sonu bu dünyada ölüm değil midir?» Hükümdarlık asasını bıraktıktan sonra manastır hayatına girdi.

BÖLÜM CXIV

Halefi Melissenos oldu. Bu olay 526 yılında (2 Mart 1077 - 1 Mart 1078) gerçekleşti.

BÖLÜM CXV

Aynı yıl, övgülere layık bir adam olan, eski patrik Petros'un yeğeni katolikos senyör Sarkis öldü. Onun yerine, yetenekli bir müzisyen olan Alakôcig lakaplı piskopos Thoros seçildi. Onun kutsanma töreni Ani'de gerçekleşti.

BÖLÜM CXVI

Eski Georgios'un muhafızı olan, Aboukab'ın oğlu Vasil, bir süvari birliği toplayarak Philaretos'un emriyle Edessa'ya karşı yürüdü. Bu şehre karşı düzenlediği saldırılar altı ay boyunca kesintisiz sürdü. Aynı yıl, daha önce inşa edilmiş olan Renapolis adlı yerin surlarını tahkim etti. Bu çalışma tamamlandığında, yeniden Edessa kuşatmasına döndü. Sakinler, bu çevre bölgelerde kılıçtan geçirilenlerin intikamını almak üzere ona karşı ayaklandılar. Ganimetlerle yüklü, esirlerle dolup taşmış olarak Edessa'yı kuşattı ve tüm ordusunu surların etrafına yaydı. Bu, kış mevsimiydi, Arek ayının 10. günüydü. Edessa valisi, Bulgarların kralı Alusianos'un oğlu olan dindar Vasil idi. Sakinler, ovaları kaplayan ve dağların tepelerine kadar uzanan kafir ordusunu görünce dehşet ve korku içinde kaldılar. Bu zalim ejderhadan korkuyorlardı. Alp Arslan aslında, düşmanlıkları başlatmadan önce sekiz gün geçirdi; zira kuşatılanlar öylesine büyük bir cesaretsizliğe düşmüşlerdi ki, düşmana karşılık vermeyi bile düşünmüyorlardı. Bu sırada, sultanın askerlerinden biri, bu hareketsizliğe tanık olarak kendi adamlarına şu tavsiyede bulundu: «Elinizde ne varsa, Edessa'yı kaybettiniz; atlarınızı güçlendiren ve eyerleyin.» Bu sözlerle harekete geçerek surları askerlerle doldurdular ve tüm savunma araçlarını hazırladılar; birbirlerini karşılıklı olarak cesaretlendiriyorlardı. Kendi payına, dindar komutan Vasil, tüm noktalar boyunca şehri tahkim etmeye girişti. Sultan, kuşatılanların bu iyi direnişini görünce öfkeye kapıldı ve saldırı borularının çalınmasını emretti, her taraftan trompetler yükseldi. Kuşatma muazzam bir hiddetle başladı; kafirler korkunç çığlıklar eşliğinde surların üzerine atıldılar. Edessa her taraftan sarılmıştı. Bu, çetin bir mücadelenin yaşandığı güneşli bir gündü. Kuşatılanlar surların tepesinden ok yağdırıyor, diğerleri ise gözleri yaşlı olarak seslerini yalvararak Tanrı'ya yükseltiyor, kurtuluşlarını diliyorlardı. Persler günün büyük bir kısmında saldırılarını yenilediler, ancak beyhude oldu, çünkü Rab onlar adına savaşıyordu ve kafirler utanç içinde geri çekildiler. Bunun üzerine sultan, surları dövmek üzere balistaların ve diğer savaş makinelerinin kurulmasını emretti; çevre bahçeleri yıktı, bağları ve surların etrafındaki odunları keserek hendekleri doldurdu. Ardından on araba üzerine monte edilmiş, başarının mutlak aracı olarak gördüğü ahşap bir kule inşa ettirdi. Ancak bunu surların yakınına yaklaştırdıklarında, ansızın kule devrildi ve büyük bir gürültüyle parçalandı, sahip oldukları tüm ahşaplar surların dibindeki hendeğe döküldü, sakinler orayı ateşe vererek düşman işçilerini öldürdüler. Bu kuşatma elli gün sürdü, bu süre zarfında sultan en büyük çabalarını

gösterdi ancak hiçbir şey elde edemedi. Boş yere, surlardan sadece tek bir taşı söküp Pers ülkesine bir hatıra olarak götürebilecek kişiye muazzam ödüller vaat ediyordu. Şehrin emiri olan Ebu'l-Hayr ona şöyle dedi: «İşte ortamızda yükselen bir kule var ve kimse onu yıkmayı düşünmüyor.» Bunun üzerine sultan, onu yerinden sökmek veya bir parçasını koparmak ümidi olmaksızın ordusunu geri çekmeye karar verdi. Şehrin doğusunda yükselen ve aziz Sarkis'e adanmış olan o sunak, sultanın bu geri çekilişiyle kurtuldu. Bu olaylar üzerine, Arap emirlerinin en önemlilerinden biri olan Kureyş, Alp Arslan'ı ve tüm Pers ordusunu beraberinde götürerek Halep'e karşı yürüdü.

BÖLÜM CXVII
O dönemde, Melissenos'un sekiz ay boyunca hüküm sürdüğü sırada, halk ayaklandı ve onu tahttan indirdi. Taht, imparator Isaac Komnenos'un yeğeni olan Aleksios adındaki bir asile verildi. Onun yükselişi ülkede huzuru yeniden tesis etti.

BÖLÜM CXVIII
528 yılının başlangıcına doğru (2 Mart 1079 - 29 Şubat 1080), kıtlık deniz kıyısındaki bu bölgeleri ve haç sahiplerinin ülkelerini perişan etti; buralar Türklerin kanlı müfrezeleri tarafından yağmalanmıştı. Hiçbir eyalet bu yıkımlardan kurtulamamıştı; Hristiyanların her yerde kılıçtan geçirildiği veya köleliğe götürüldüğü, yarım kalan tarla işlerinin ortasında açlığın baş gösterdiği görüldü; çiftçiler ve işçiler katledilmiş veya esir olarak götürülmüştü ve açlık her yerde şiddetini artırıyordu. Birçok eyalet insansız kalmıştı; Doğu milleti artık mevcut değildi ve Romalıların ülkesi (Küçük Asya) sadece harabelerden ibaretti. Hiçbir yerde ekmek bulma imkanı yoktu; insan güvenliği ve huzuru tamamen ortadan kalkmıştı, Edessa ve bu şehrin sınırları hariç. Kilikya'da, Tarsus'a kadar, Maraş'ta, Deluk'ta ve çevre bölgelerde tarifi imkansız bir hareketlilik hüküm sürüyordu. Zira bu bölgelerin nüfusu kitleler halinde buralara akın ediyordu, sanki çekirgeler gibi binlercesi buralara koşuyordu; yiyecek arayışı içindeydiler ve bu mülteci kalabalığı Kızıldeniz'i geçen Musa'nın halkı kadar kalabalıktı, tıpkı çölde bıldırcınların çoğalması gibi. Toprak bu insan kitlesiyle kaplanmıştı. Soylu şahsiyetler, lordlar, şefler, yüksek mevkideki hanımlar ekmek dilenerek ortalıkta dolaşıyorlardı; bu acı tablonun görgü tanıkları bu hazin durum karşısında gözyaşı döküyordu. Kıtlık ve bu göçebe yaşam ölümleri beraberinde getirdi. Ölenleri gömecek kimse bulunamıyordu; toprak cesetlerle kaplanmıştı ve vahşi hayvanlar ile yırtıcı kuşlar bu insan etiyle doyuyordu. Bu ceset yığınları gökyüzüne en kötü kokuları yayıyordu. Vatanlarından uzaklaşan dindar pederler ve rahipler yabancı topraklarda perişan halde dolaşıyorlardı; cesetleri yırtıcı hayvanların yemi haline geliyordu. Bu, Doğu milletinin yıkılışının ve harabeye dönmesinin başlangıcıydı. Bu ceza Tanrı tarafından verilmişti, günahlarımızın adil bir kefareti olarak Kurtarıcı'nın şu sözü tam anlamıyla gerçekleşiyordu: «İyi meyve vermeyen her ağaç kesilir, ateşe atılır ve yakılır.» (Aziz Matta, III, 10).

BÖLÜM CXIX

İşte Kakig Şahinşah'ın, yani Aslan'ın oğlu, Semkad'ın oğlu, Bagratlı hanedanından olan o Ermeni hükümdarının sonunun nasıl gerçekleştiği. Bu prens, yanına bir müfreze asker alarak Tarsus'a, senyör Abelğarib'in yanına bir dostluk ziyareti için gitti; o Abelğarib ki Hasan'ın oğlu, Haçig'in oğlu, kendi eyaletinden olan yiğit bir savaşçıydı. Kakig onunla yakın bir dostluk kurmak ve onun meclisinden yararlanmak istiyordu. Bir sebepten ötürü, bu vesileyle aralarındaki samimiyet bozuldu. Kakig bir aslan gibi kükreyerek oradan ayrıldı; zira kendisi iri yapılı, güçlü ve sarsılmaz bir cesarete sahip bir adamdı. Bu eyaletin (Kilikya) ileri gelenlerinden üç kardeşin, yani Guizidara kalesine sahip olan şeflerin topraklarına girdi; bunlar Romalı şeflerdi, Mandale'nin oğullarıydı. Kakig kendi müfrezesini yolun diğer tarafında bırakmıştı, kendi evine doğru yönelmişti ve yanında Mandale'nin o üç oğlundan oluşan küçük bir maiyet bulunuyordu. Ancak bu şefler daha önceden tedbir almışlar ve Kakig'i gafil avlamak üzere pusuya elli adam yerleştirmişlerdi. Kral onların kalesinin yakınına vardığında, o üç kardeş sanki ona hürmetlerini sunacaklarmış gibi dışarı çıktılar ve önünde yere kapandılar. Onları fark eden Kakig, kendilerini kucaklamak üzere davet etti. Yaklaştılar ve kollarını atının boynuna dolayarak onu attan aşağı fırlattılar. Kakig'in maiyeti pusunun içinden fırlayarak onu yakaladılar ve kalenin içine doğru sürüklediler. Onun esir alındığını öğrenen birlikleri kaleyi kuşatmak üzere aceleyle yetiştiler, yanlarında Kakig'in Kars'lı Apas'ın oğulları olan dostları, Senekerim'in oğulları Atom ve Ebu Sehl, ayrıca diğer silahlı şefler vardı. Günlerce kaleyi kuşatma altında tuttular, ancak burası zapt edilemez bir kale olduğu için çabaları beyhude kaldı. Kuşatanlar gevşemeye cesaret edemiyorlardı, çünkü kralın hayatından endişe ediyorlardı. Zalim Philaretos da bu duruma müdahale ederek şöyle dedi: «Nasıl oldu da egemen bir hükümdarın şahsına kastetmeye cüret ettiniz? Şimdi ya onu serbest bırakırsınız ya da onu elinizde tutarsınız, bu sizin tercihiniz olacaktır.» Bunun üzerine Romalılar, onu Ermenistan'ın bir ipiyle boğmaya karar verdiler ve cesedini surların üzerinden aşağıya fırlattılar. Sonra onu kalenin kapısının önüne defnediler. Altı ayın sonunda, aslen Ani şehrinden olan, Panig adında bir adam gece vakti gizlice gelerek cesedini çıkardı ve bu şehre götürdü. Kakig'in ailesi ve tüm Ermeniler onun kaybına acı acı ağladılar ve onu Bizon Manastırı'na defnettiler. Hükümdarlıkta onun yerini alan büyük oğlu John (Yohannes) idi. Bagratlı hanedanında kraliyet erkinin son bulması bu şekilde gerçekleşti, tıpkı bizim kutsal patriğimiz Nerses'in şu kehanetinde dendiği gibi: «Ermeni milletinde krallık sönecektir.»

BÖLÜM CXX

530 yılında (1 Mart 1081 - 28 Şubat 1082), Ani'de ikamet eden piskopos Basileios, Albanlar ülkesine gitti, orada kral Gorige'nin, David Anhoğin'in oğlunun, Kakig'in oğlunun toprakları bulunuyordu ve ona Ermenistan katolikosu olarak kutsanma talebinde bulundu. Gorige, Albanların piskoposlarını topladı ve aziz havari Taday'ın makamına ait olan Haghpat Manastırı'nda Basileios'a o kutsal yağı verdi, piskoposluk rütbesini ona tevdi etti ve aziz Krikor'un tahtına oturma hakkı tanıdı; böylece milletimizin ruhani lideri oldu.

Kutsal Aydınlatıcı tahtımız bu şekilde yeniden canlandırıldı, ancak bu durum Romalıların o zalim ve tiranik inancı yüzünden uzun süredir yaşanan kıskançlık ve

ihanetlerin ardından gerçekleşti. Basileios, katolikosluk rütbesini alarak Ani şehrine geri döndü. Sivas sakinleri, Vaçag'ın oğlu ve kardeşleri Hasan, Krikor ve Abelğarib ile birlikte, yiğitlikleriyle tanınan asil şeflerden oluşan bir maiyetle onu karşılamaya çıktılar. Basileios, senyör Petros'un makamına yerleştirildi; bu şanlı günde tüm milletimiz büyük bir sevinç yaşadı, patriklik tahtının Ermenistan'ın metropolünde yeniden kurulduğunu görmekten ötürü mutlu oldular.

Bölüm CXXI

Bu dönemde, Khosrov adında bir emir, İran'dan (Pers ülkesinden) kalabalık bir orduyla gelerek Urfa (Edessa) bölgesine saldırdı ve burayı birçok noktada yağmaladı. Fırat kıyısında, Ledar Kalesi'ne çok uzak olmayan, Megnig adı verilen bir yerde savaş yapıldı. Bu çatışmaya, emirin etrafında toplanmış olan komşu kalelerin garnizonları da katıldı. Türkler zafer kazandı ve Hristiyanlara büyük kayıplar verdirdi. Birkaç günün sonunda Khosrov, Müslümanların topraklarına bir akın gerçekleştirerek Khan'an'dan Moudêber'e kadar olan yerleri yağmaladı. İki gün boyunca askerleri eyer üstünde kaldı. Cumartesi günü Khan'an kapılarına ulaştı. Bu şehir, Kureyş soyundan gelen Emir Arap Schoreih'in (Schoureih) oğlu, Schéref-eddaula (Schéref-endôr) lakaplı Hedjm'in idaresindeydi. O sırada Türklerin gelişiyle Khan'an'da mahsur kalan Schoreih, 12.000 atlıdan oluşan Türklerin karşısına 10.000 adamının başında bir huruç hareketi yaptı. İlk çarpışmada Araplar onları bozguna uğrattı, takip etti, kılıçtan geçirdi ve topladıkları ganimet ile aldıkları esirleri ellerinden geri aldı. Bütün Urfa bölgesi esirlerle dolmuştu; her çalılıkta, her taşın başında, her yere serilmiş ve sığındıkları yerlerde yakalanmış ölü Türklerle karşılaşılıyordu.

Bölüm CXXII

532 yılında (1 Mart 1083 - 29 Şubat 1084), Urfa hükümdarı Ebu Kab'ın oğlu Vasil öldü. Kendisi Saint-Georges-au-Ceinturon Kilisesi'nin içine gömüldü. İnsanlara karşı iyi, dindar, hayırsever, yetimlere ve dullara karşı merhametli, barışçıl ve sakin bir liderdi. Ölümü, bu kadar saygın bir liderden, zengin için olduğu kadar fakir için de bir baba gibi olan bir koruyucudan mahrum kalan tüm bölge sakinleri için genel bir yasa neden oldu. Bu dünyadan göç ederek arkasında aziz bir hatıra bıraktı ve Mesih'in huzuruna ulaştı. Halk Aziz Sofya Kilisesi'nde toplandıktan sonra, Urfa yönetimini dürüst bir savaşçı olan ve Perslere karşı cesaretini defalarca kanıtlamış bulunan Sempad'a teslim ettiler. Sempad'ın yönetiminin üzerinden henüz üç ay geçmişti ki, şehrin ileri gelenlerinden biri bu kenti Ermeni ulusunun elinden geri almayı aklına koydu. Ischkhan adındaki bu adam, Arschektan ailesine mensuptu. Sempad'a karşı cephe alarak Filaretos'un desteğini istemeye gitti. Edessa'nın üst tabakasından, ailelerden ve soylulardan pek çok yandaşı etrafında toplamıştı. Ischkhan, Filaretos'un güvenini kazandıktan sonra onu bu şehre getirdi ve şehir kendisine teslim edildi. Ancak birkaç gün sonra Filaretos, Ischkhan'ı ve onun yandaşlarını tutuklattı, evlerini temelinden yıktırdı. Bu şehrin Ermeni soylularından korkunç bir intikam aldı; onlardan birini öldürttü, Ar'dchoug'u kulelerde işkenceye maruz bıraktı ve diğerlerini zincire vurulmuş halde esir olarak tuttuğu Maras (Maraş) kalesine

sürdü. Yiğit Sempad'ın, Ischkhan'ın ve acımasız karakteri yüzünden bir hayvandan farkı olmayan kardeşi Théodoric'in (Thôdôrig) gözlerini oydurdu.

Bölüm CXXIII

533 yılında (29 Şubat 1084 - 28 Şubat 1085), Antakya Hristiyanların elinden çıktı. Deniz sınırındaki Bithynia'da (İznik) ikamet eden Kutalmış'ın oğlu Süleyman, okyanus sınırlarından yolalarak gizlice, dolambaçlı bir yoldan, fark edilmeden büyük Antakya surlarının altına kadar geldi. Şehri savunmasız ve garnisonsuz bularak geceleyin baskın yaptı. O sırada Filaretos'un Urfa'da bulunması ve süvarilerinin uzakta olması nedeniyle, Halep tarafı da bu durumu kolaylaştırdı. Süleyman 300 adamla şehre girdi. Ertesi gün halk, inançsızları kendi içlerinde görünce dehşete kapıldı; çünkü hiçbir askeri güçleri olmadığı gibi, kendilerini savunma konusunda son derece korkak ve beceriksizdiler. Kadınlar gibi hemen kaleye doğru koştular. Ancak bu sırada Türklerin sayısı durmaksızın artıyordu; yine de kimseye bir zarar vermediler. İç kaledekileri uzun süre kuşatma altında tutarak yiyecek ve su bağlantılarını tamamen kestiler. Sonunda, kuşatılanlar can güvenliklerinin garanti altına alınacağına dair emire yemin ettirdiler; emir de bunu kabul ederek onlara tam bir güvenlik sağladı ve her biri huzur içinde kendi evlerine çekildi. Filaretos bu darbeyi öğrendikten sonra Antakya'nın yardımına koşmak için hiçbir şey yapamadı; sadece derin iç çekişler ve acı pişmanlıklar içinde sessizliğe gömülmekle yetindi. Bu fetihten sonra Süleyman, Kilikya ülkesine kadar olan hakimiyetini genişletti. Bu kalabalık ve büyük şehir, bu aşağılık ulusun korkaklığı ve miskinliği yüzünden bu şekilde ele geçirilmiş oldu. Adı Bélédig olan ve kendisine Romalı unvanı veren, ancak hem gerçekte hem de konuşma tarzına göre tamamen Müslüman sayılması gereken bir adam; Ortodoks inancına sahip olduğunu iddia ediyor fakat azizlik hayatından nefret ediyor, oruç tutmuyor, yalnızca kötülükle uğraşıyor, Ermeni inancına zulmediyor, sokakta oturup dedikodu yapmaktan ve boş lakırdılar etmekten başka derdi olmayan kötü hastalıklara sahip zayıf insanlara benziyordu.
Size daha önce Antakya'da meydana gelen ve oranın sakinleri tarafından tüm detaylarıyla anlatılan olağanüstü bir olayı daha aktaracağım. Onlar, Ermenilere karşı olan kötülük ve nefretlerini öyle bir noktaya taşımışlardı ki, bazen vatandaşlarımızdan birini yakalayıp sakalını kesiyorlar ve şehirden kovuyorlardı. Günün birinde, Ani'li saygın bir adamın sakalını kesip, rütbesini elinden alarak elinde avucunda ne varsa yağmaladıktan sonra onu şehirden sürdüler. Bu adam derinden yaralanmış ve incinmiş bir halde Türklerin arasına gitti, yanına beş yüz kişi alarak tüm ülkeyi yakıp yıktı. Antakya Dükü'nün mülkiyetinde olan on iki köyü ateşe verdi; ele geçirdiği çok sayıdaki esiri alarak şehrin kapısının önüne kadar getirdi, hepsini katletti ve cesetlerini Asi (Oronte) Nehri'ne fırlattı. Sonra sesini yükselterek halka şöyle haykırdı: "İşte ben, sakalını kestiğiniz Ani'li Georges (Kork) Schagatsi'yim; her biriniz sakal kesmenin ne demek olduğunu artık öğrendiniz. Bu sakalın bir bedeli varmış, değil mi?" Bunun ardından ganimetlerle yüklenmiş olarak oradan ayrıldı.
Başka bir olay: Aynı yılın karnaval döneminde, Doğu'dan Antakya'ya tuzlu balık taşıyan bir kervan geldi; bu insanlar pazarın ortasında konakladılar. Kent sakinleri, onların şarkılarını duyduklarında hep birlikte üzerlerine saldırdılar, onları sopalarla

ağır şekilde darbettiler ve surların dışına sürdüler. Kervan, sopalarla silahlanmış ve kararlı seksen adamdan oluşuyordu. Gençlerin bu şekilde dışarı atıldığını gören kervan arkadaşları, şarabın da verdiği etkiyle öfkelenerek kent sakinlerine doğru döndüler, onları Saint-Pierre kapısından ta Saint-Pierre Kilisesi'ne kadar kovaladılar, bozguna uğrattılar ve çok sayıda insanın kolunu bacağını kırdılar. Bunun üzerine Antakyalılar, İncil ve Haç üzerine yemin ederek bu kervana bir daha asla zarar vermeyeceklerine dair söz verdiler, aralarında uzlaşma sağlandı ve kervan sakinleri daha önce bulundukları yere geri döndüler.

Bölüm CXXIV
534 yılında (28 Şubat 1085 - 27 Şubat 1086), Sanahinli (Sanahnetzi) doktor Jacques K'araph'netsi yaşamını yitirdi. Kendisi Eski ve Yeni Ahit biliminde son derece bilgili, yetenekli ve felsefi sistemlere tamamen hâkim bir insandı. İmparator Dukas zamanında, bu şehirden gelip Konstantinopolis'te Rum bilginleri karşısında tartışmalara katılan büyük Dioscore'un (Sanahin Manastırı başrahibi) öğrencisi olmuştu. Sènekêrim'in oğulları döneminde Ermeni inancının ilkelerini Rumlara açıklamış ve onun bu konuşmaları Rumlar tarafından büyük beğeni toplamıştı. Ölüm vakti geldiğinde Edessa'da (Urfa) bulunuyordu. İlerlemiş yaşından dolayı yatağında, herhangi bir kan kaybı veya acı belirtisi olmaksızın huzur içinde can verdi. Dostları ve öğrencileri onun ardından gözyaşı döktü ve bölge sakinleri ona son görevlerini yerine getirmek için toplandı. Surun kuzeyinde, Saint-Église kapısına bir ok atımı mesafede toprağa verildi.

Bölüm CXXV
Bu dönemde, Kureyş soyundan gelen Şerefüddevle (Schéréf-eddaula) adlı Arap kralı, tapınaklara karşı büyük bir iyilik, şefkat ve merhamet gösterdi. Öyle ki kalem, onun tebaasına sağladığı faydaları, Hristiyanları korumak adına çektiği sıkıntıları, Şerefüddevle'nin 100.000 Araptan oluşan bir ordu toplamasını anlatmaya yetmezdi. Halep üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi ve bu şehrin prensinin kızıyla evlendi. Oradan büyük bir öfkeyle Antakya'ya doğru ilerledi. Emir Süleyman, devasa kuvvetlerle onunla karşılaşmaya çıktı; ta ki Bezâh denilen yere kadar geldi ve burada iki ordu arasında büyük bir savaş yapıldı. Araplar rakiplerini bozguna uğrattı ve kaçışa zorladı; bu bozgun sırasında hükümdar prens Şerefüddevle, kendi adamları tarafından ihanete uğrayarak öldürüldü. Üç günün ardından cesedi, yolun ortasında çamurlar içinde yatarken bulundu. Bu parlak zaferin ardından Süleyman, büyük bir zaferle Antakya'ya geri döndü. Bu süreçte, eşinin hamileliği sona erdi ve Kılıç Arslan (Khlidj-Aslan) adını verdiği bir erkek çocuk dünyaya getirdi.
Aynı yıl, Bouldadji adında bir emir, Filaretos'un elinden Dehahan bölgesini aldı ve bu bölgedeki Katolikler onun otoritesine boyun eğdiler. Filaretos, bu prelatı (dini lideri) kendi yanından uzaklaştırarak Maraş'a gitmeye davet etti; ancak Théodore bunu kabul etmedi, çünkü Türklerin kendisinin efendileri olduğunu görüyordu. Filaretos, ona karşı öfkelenerek ve kötü danışmanları tarafından kışkırtılarak onu yanından uzaklaştırmak istedi; onu huzuruna çağırıp büyük saygı gösterisinde bulunarak Varak Aziz Tanrı Anası Manastırı'nın başrahibi ve saygın bir adam olan Boghos'u (Bôghos),

Tanrı Anası Manastırı'nın başpiskoposluğuna atadı. Kusursuz bir erdeme sahip olan bu adam, bu görevi kabul etmeyi reddetti; ancak Filaretos, piskoposları ve rahipleri toplayarak Paul'ün, istememesine rağmen sadece Tanrı'nın iradesiyle Maraş Katolikliği görevine kutsanmasını sağladı. Bu seçim ve onu bu göreve getiren nedenler ne Tanrı'ya ne de inananlara hoş göründü. Paul bunu görerek birkaç gün sonra görev yerini ve makamını terk etti. Onun gerçeğin ve Ortodoksluğun tarafında olduğu herkesçe kabul edilmişti, çağdaşları Lorê'nin Ermeni şehrinde yaşamışlardı. Diğer Ermeni hükümdarlar ise Derbend (Tarpant) veya Gaban bölgesinde, Ouzes sınırlarında yerleşmişlerdi. Agh'ouans hükümdarları da erdem ve azizlik içinde yaşamışlardı ve isimleri bugün kiliselerde ayinler sırasında azizlerle birlikte anılmaktadır. Bu dindar hükümdarlar şunlardır: Vatchakan, Kouschag, oğulları, Ph'ilibbé, Kouschag'ın oğlu, Taguin-Sévata, Ph'ilibbé'nin oğlu, Sinakêrem, Sévata'nın oğlu, Grêgoire, Sinakêrem'in oğlu; bu sonuncusu, kutsal kitabımızın bildirdiğine göre ulusumuzun bu topraklara tamamen yerleştiği dönemde hüküm sürmüştü. Bu dönemde ulusumuz, Ermenistan topraklarının tamamında dört katolikliğe sahipti; bunu daha önce de belirtmiştik.
Piskopos Paul, Filaretos'un emriyle ve Tanrı'nın isteğiyle Maraş'ta hüküm sürdü. Şimdi, Ermenistan'ı sarsan karışıklıkları anlatmak adına biraz saptığımız kronolojik anlatımımıza yeniden dönüyoruz.

Bölüm CXXVI

Aydınlatıcımız Aziz Kirkor'un (Grégoire) makamı hakkında kargaşalar ve anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bu makam, Kutsal Elçimiz tarafından kurulan haysiyete yaraşır bir şekilde, en layık olanın özgür seçimiyle ve Tanrı'nın iradesiyle verilmesi gerekirken; şiddetle, nüfuzlu kimselerin kayırmalarıyla ve yüksek mevkilerin hesaplarıyla elde edilir olmuştu. Makam artık Kutsal Ruh'un vahyiyle değil, dünyevi şartların ve menfaatlerin gözetilmesiyle veriliyor; rüşvetle, altın ve gümüş karşılığında satın alınıyordu. Ancak yüreklerinin derinliklerinde dindarlık ve erdem barındıranlar, bu gidişattan utanç duyarak doğru yola geri döndüler; İsa Mesih'in lütfundan mahrum kalanlar ise daha iyi niyetler edinmek için çaba gösterdiler. İşte o zaman, Partili Aziz Sahag'ın şu sözlerin kaydedildiği görüsü gerçekleşmeye başladı: "Siyah mürekkeple çizilen çizgiler silinecek veya yok olacak, yerlerini kanlı çizgiler alacak (1)."
Gerçekten de Aziz Kirkor'un makamı dört parçaya bölündü. Piskopos Vahram (Grégoire) Mısır'da; piskopos Théodore Honi'de; piskopos Basile, Ani kraliyet şehrinde ve piskopos Paul ise Maraş'ta (Marasch) makam kurdu (2). Bu piskoposların her biri el koyma (takdis) ve yağ sürme yetkisine sahipti, kutsal mür yağını kutsuyorlardı; her birinin emrindeki piskoposlar rahipleri takdis ediyor, vaftiz törenlerini gerçekleştiriyor ve bakirelerin başına evlilik tacını koyuyorlardı. Bu bölünme tüm ülke için büyük bir yas nedeniydi; çünkü aynı koyun sürüsü dört çoban arasında paylaşılmıştı ve kurtlar, sürünün bekçileri haline gelmişti. Bu uğursuz zamanlarda, köpek karakterini ve yırtıcı hayvanların içgüdüsünü benimseyen koyunlar, kendi çobanlarına ve piskoposlarına karşı havlamaya cüret ettiler. Evlatlar, anne babalarına karşı nefret beslemede birbirleriyle yarıştılar, anne babalar da çocuklarına küfredip onlara kötü muamelede bulundular; böylece Deccal'in

(Antéchrist) habercileri ve öncüleri haline geldiler, çünkü dindarlığı ve inancı yok ediyorlar, dünyadaki kutsal kitaplarda yer alan ve geçmişte Aziz Nerses ile oğlu Aziz Sahag'ın bildirdiği kehanetlerin gerçekleşmesini sağlıyorlardı. Yüzyılımızda ise aziz doktor Jean Gozer'n bu konuda pek çok söz söyledi. Bu sözler, zamanımızda dindarlığın yok olmasına ve tüm yüreklerde inancın tükenmesine yönelik kehanetler niteliğindeydi. Eski çağlarda şimdiki nesil hakkında, yaşanacak felaketler ve başa gelecek musibetler hakkında önceden bildirilen her şey gerçekleşti; fakat bu kötülükler, Aşağı Ermenistan olarak adlandırılan ve mübarek Thaddée'nin makamının yükseldiği Agh'ouans (Albanya) topraklarına ulaşmadı. Bu aziz havarinin makamı birliğini korudu ve piskoposluğun sarsılmaz istikrarı sayesinde günümüze kadar varlığını sürdürdü. Ermeni piskoposlarının Kanzag'daki (1) ikametgahları, P'aidagaran (3) adı verilen ve geniş Hazar Denizi'nin (Gaspienne) sınırlarında yer alan yerde bulunuyordu; ta ki Perslerin gücü üstünlük sağlayana kadar makamlarını orada tuttular. Sırf tarihimizde isimlerine rastladığımız için zikrettiğimiz Agh'ouans piskoposları şunlardır: Piskopos Jean, Georges, Joseph, Marc, Étienne; ayrıca kendi çağdaşımız olan krallar: Kakig, David, Goriguê; bunların çağdaşları Lorê'nin Ermeni şehrinde yaşamışlardı. Diğer Ermeni hükümdarlar ise Derbend (Tarpant) veya Gaban (5) bölgesinde, Ouzes sınırlarında yerleşmişlerdi. Agh'ouans hükümdarları da erdem ve azizlik içinde yaşamışlardı ve isimleri bugün kiliselerde ayinler sırasında azizlerle birlikte anılmaktadır. Bu dindar hükümdarlar şunlardır: Vatchakan, Kouschag (6), oğlu, Ph'ilibbé, Kouschag'ın oğlu, Taguin-Sévata, Ph'ilibbé'nin oğlu, Sinakêrem, Sévata'nın oğlu, Grêgoire, Sinakêrem'in oğlu; bu sonuncusu, kitabımızı yazdığımız sırada hüküm sürmekteydi (7). Bu dönemde milletimiz aynı anda altı piskoposluğa (catholicos) sahipti; ikisi Mısır'da ve dördü ülkemizin dört bir yanına yayılmış durumdaydı, bunu daha önce de belirtmiştik (8).
Piskopos Paul, Tanrı'nın iradesiyle değil, Filaretos'un (Philarète) emriyle Maraş'ta makam kurmuştu.
Şimdi, Ermenistan'ı sarsan karışıklıkları anlatmak adına biraz saptığımız kronolojik anlatımımıza yeniden dönüyoruz.

Bölüm CXXVII

534 yılında (28 Şubat 1085 - 27 Şubat 1086), Şam Sultanı Tutuş, büyük bir orduyla Emir Süleyman'a saldırdı. Aralarında korkunç bir savaş yaşandı; çatışma Halep ile Antakya'yı ayıran topraklarda gerçekleşti. Her iki taraftaki ordular da hükümdar prensler tarafından komuta ediliyordu ve birbirlerini acımasızca yok ediyorlardı. Ancak mücadelenin en çetin anında avantaj sultana geçti ve Süleyman yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Tutuş'un askerleri tarafından yakalanıp öldürüldükten sonra mezarının yanına gömüldü.

Bölüm CXXVIII

535 yılında (28 Şubat 1086 - 27 Şubat 1087), Antakya şehri çevresindeki tüm bölgeyle birlikte ele geçirildi ve Tutuş'un egemenliği altına girdi.
Bu prens, Alp Arslan'ın oğlu ve Sultan Melikşah'ın kardeşiydi. Altı yıl önce Şam'ı ele geçirmişti. Büyük emir Atsız'ı (Akhsiz) öldürmüştü; o Atsız ki tüm bu sahil şeridine ve

şehirlere hükmetmeyi başarmıştı. Türk milletinden olan bu Atsız, yiğit bir savaşçıydı; Mısırlıları defalarca bozguna uğratmış ve kral Aziz'i kendi topraklarından sürmüştü. Hatta Hristiyanların kutsal şehri Kudüs'ü, Şam'ı ve Mısır denizine kadar uzanan tüm şehirleri ele geçirmişti. Mısır kralının ordusunun, Ermeni kökenli bir köle olan ve kendisine Aziz lakabı verilen Emir el-Cüyûş (Amir-djeseb) komutasında üzerine yürümesine neden olan korkuyu o salmıştı. Ermenilerden oluşan bir orduya sahip olan bu adam, Atsız'a karşı savaşmış ve onun ardından Mısır yeniden huzura kavuşmuştu.

Bölüm CXXVIII

535 yılında (28 Şubat 1086 - 27 Şubat 1087), alçak Filaretos, güçlü sultan Melikşah'a bağlılığını sunmak, Mesih'in inananları lehine onun lütfunu ve barışı talep etmek üzere gitti. Urfa (Edessa) şehrinde, kendi yerine geçmesi için imparatorluğun büyük subaylarından birini bıraktı: Bu kişi, iyiliği ve dindar duygularıyla takdir edilen harem ağası (hadım) Accubiteur idi. Filaretos, Urfa'nın idaresini ona devrettikten sonra büyük miktarda altın ve gümüş, değerli atlar ve katırlar, görkemli giysiler alarak İran'a (Pers ülkesine), sultanın sarayına doğru yola çıktı. Onun ayrılışından sonra, subaylarından Barsouma adında biri, şehrin ileri gelenlerini de ortak ettiği bir komplo tezgahladı ve onların desteğiyle Kabil ile Yahuda'nın haince işini gerçekleştirdi. Suç ortaklarının eşliğinde, bir pazar günü büyük kaleye çıktı ve o sırada adet olduğu üzere dualarını etmekte olan Accubiteur'ün yanına girdi. Accubiteur tam o esnada kilisenin içinde, aziz şehit Théodore'un gömülü olduğu yerde dua etmekteydi. Suç ortakları, onu gafil avlayarak vahşi hayvanlar gibi üzerine atıldılar ve kilisenin tam ortasında katlettiler. Merhametli bir yüreğe sahip olan bu iyi insanı işte bu şekilde katlettiler. Kent sakinleri, lider olarak katil Barsouma'yı seçtiler. Pers ülkesinde bu yaşananları öğrenen sultan Melikşah, Filaretos'u huzurundan kovdu ve ona büyük bir nefretle muamele etti; her taraftan çaresizliğe mahkum edilen Filaretos, kendisini Hristiyan dininin düşmanı ilan etti, kendi dini olan inancını reddetti ve aşağılık bir şekilde dinini değiştirdi. Bu dinden dönme eylemiyle Perslerin takdirini kazanacağını sandı; fakat feci şekilde yanıldı; bu dönek, Tanrı ve insanlar katında bir nefret ve lanet nesnesi haline gelmekten başka bir sonuç elde edemedi.

Bölüm CXXIX

Aynı yıl, dünyanın hakimi sultan Melikşah, Askanaz (1) ulusundan oluşan bir ordunun ve sayısız savaşçının başında, ele geçirmek istediği Romalıların ülkesine (Anadolu'ya) (2) doğru ilerledi. Yüreği Hristiyanlara karşı şefkat ve sevgiyle doluydu; içinden geçtiği ülkelerin halklarına karşı şefkatli bir baba gibi davranıyordu. Pek çok şehir ve eyalet ona kendiliğinden boyun eğdi. Bu yıl, Ermenistan bütünüyle ve Romalıların tüm ülkesi onun kanunlarını tanıdı. Büyük Antakya şehrine ulaştığında, Halep da dahil olmak üzere tüm bölgenin hakimi oldu. Onun imparatorluğu Hazar (Gaspienne) Denizi'nden okyanusa kadar uzanıyordu; bu deniz tarafında bulunan tüm krallıkları kendine bağladı ve onun egemenliğine karşı koyabilecek hiçbir şey kalmadı; on iki yıl boyunca hüküm sürdü. Antakya'yı ele geçirdikten sonra, denizin kıyısında, Sévodi (3) adı verilen bir yere gitti. Orada, uçsuz bucaksız dalgalara bakan

geniş düzlükte yürürken, Tanrı'ya şükranlarını sundu ve imparatorluğunu babasının sınırlarının çok daha ötesine genişlettiği için O'nu kutsadı. Atına binerek denizin içine girdi ve dalgaları kürekle çeker gibi atının ayakları altında çiğnedi. Aynı zamanda kılıcını çekerek üç kez dalgalara vurdu ve şöyle haykırdı: "İşte Tanrı bana Pers Denizi'nden okyanusa (Akdeniz'e) kadar hükmetmeyi nasip etti." Ardından, giysilerini çıkarıp toprağın üzerine serdi ve kendisine gösterdiği iyilik ile merhametten dolayı Tanrı'ye şükrederek dualar etti. Hizmetkarlarına kıyıdaki kumlardan toplamasını emretti ve yanına aldığı bu kumu Pers ülkesine götürerek babası Alp-Arslan'ın mezarı üzerine şu sözleri söyleyerek serpti: "Ey babam, ey babam, sana müjdeler olsun! Çünkü geride bıraktığın oğul, senin devletinin sınırlarını dünyanın en uç noktalarına kadar genişletti."
Antakya'yı yönetmesi için, barış düşmanı, zalim ve gaddar bir adam olan Emir Agh'sian'ı (Yağısıyan) (4) tayin etti. Halep'in idaresini ise bölge halkı için her zaman iyi, barışçıl, adil ve hayırsever olmuş olan Ak-Sonkor'a (Aksungur) (5) emanet etti.

Bölüm CXXX
Aynı yıl, dünyanın hakimi Melikşah'ın emriyle Bouzan adında bir emir geldi, Urfa'ya saldırdı. Şehrin her tarafına ordugahını kurdu ve altı ay boyunca burayı kuşatma altında tuttu. Bu sırada sultan, küçük bir askeri birliğin başında geldi; şehri baştan başa dolaştıktan sonra hiçbir şey yapmadan geri çekildi. Khan'an ovasına devasa ve sayısız bir orduyla gelmiş olmasına rağmen, hiçbir zarar vermeden oradan ayrıldı ve barış içinde Pers ülkesine giden yola koyuldu.
Ancak Bouzan, Urfa'ya yönelik şiddetli saldırılarına devam ediyordu ve halk, kuşatmanın uzaması nedeniyle açlığın tüm dehşetini yaşamaktaydı. Bu şekilde çaresiz kalan ve hiçbir yardım umudu taşımayan halk, son raddeye gelmişti. Öfkelenen ahali, Dük Barsouma'ya karşı ayaklandı. Barsouma kendi bahtsızlığı ve Bouzan'a karşı koymuş olmanın getirdiği çaresizlik içinde, surların tepesinden kendini aşağıya bıraktı; düşüşü sırasında omurgası kırıldı. Herkes onun başına toplandı ve onu Bouzan'ın yanına taşıdılar; ancak birkaç gün sonra öldü. İleri gelenler Bouzan'a teslim olmaya ve şehri ona vermeye geldiler. Bu olay, navasart ayının ilk günü, 536 yılının başlangıcında (28 Şubat 1087 - 26 Şubat 1088) gerçekleşti. Böylece tüm ülkede barış yeniden sağlandı ve sevinç içindeki Urfa'da, Bouzan şehri yönetmesi için Khsoulouk adında bir vali ve vali vekili tayin etti. Şehrin ileri gelen Ermenilerine iftira atan ve onları bu iğrenç ihanetin kurbanı haline getiren bazı insanlar ortaya çıktı. Bu komplonun kışkırtıcıları Askar ve arkadaşları adında kimselerdi. Soyluları, zenginleri ve yüksek mevki sahibi kişileri kılıçtan geçirterek acımasızca ölüme mahkum ettiler. Bouzan çok geçmeden onların ölümüne pişman olacaktı, çünkü onlara daha önce yemin altında hayatlarını bağışlayacağına dair söz vermişti; ancak bu sözüne rağmen, alçak muhbirler tarafından aldatılarak onlara en ağır cezayı çektirdi. Bunun ardından Pers ülkesine geri döndü.

Bölüm CXXXI
Aynı yıl, Bouzan Ermenistan'daki Kanzag surlarının önüne ordugahını kurmak istedi ve bu şehre şiddetle saldırdı. Bu kuşatma için Pers ülkesinin tüm güçlerini bir araya

getirmişti. Kanzag fırtınayla ele geçirildi. Halkın büyük bir kısmı katledildi; Bouzan'ın emriyle kılıçlar kınına girdi ve barış sağlandı. Kuşatma sırasında Kanzag surları içinde bulunan Agh'ouans Katolikosu Piskopos Étienne, ilahi koruma ve Ermenilerin araya girmesi sayesinde kurtuldu ve hiçbir zarar görmedi; bu Ermeniler Bouzan'ın saflarında hizmet etmekteydiler.

Bölüm CXXXII
İmparator Aleksis'in saltanatı döneminde, Batı'da, Tuna nehrinin ötesinde, o büyük nehirde karışıklıklar baş gösterdi. Patzinaceslar Romalılara karşı korkunç bir savaş açtılar ve onları bozguna uğrattılar. Onları kılıçla takip ettiler ve sınır dışına sürdüler. Aleksis, küçük bir asker grubuyla kaçmayı başardı ve Konstantinopolis'e sığındı. Bir süre sonra hazinesini açtı ve bir fermanla tüm tebaasına çağrıda bulundu. İlkinden çok daha kalabalık, muazzam bir ordu topladı. Diğer taraftan, Peçeneklerin kralı, Konstantinopolis'i ele geçirmek amacıyla, tepeden tırnağa donatılmış 600.000 savaşçıdan oluşan ordusunun başında ve tüm halklarını, ayrıca oğullarını da yanına alarak Yunan İmparatorluğu'na yaklaşmak üzere yola çıktı. Onların yaklaştığını gören Aleksis ve Mesih'in tüm inananları Tanrı'nın huzurunda secdeye kapandılar. 538 yılındaydılar (27 Şubat 1089 - 26 Şubat 1090); Aleksis, Peçeneklerin karşısına çıkmak üzere atıldı; başında Rumlar, Romalılar, Ermeniler ve Bulgarlardan oluşan 300.000 adam vardı. İki hükümdar karşı karşıya geldiğinde, aynı gün büyük bir savaşa tutuştular. Peçeneklerin tamamı, istisnasız, okçuydu ve arabaların üzerinde, amansız bir atılganlıkla ve olağanüstü bir cesaretle savaşıyorlardı. Aleksis'in emriyle, askerleri Peçeneklerin arabalarını ateşe verdiler ve bu yolla zaferi garantilediler. Barbarlar kaçışa zorlandı ve pek çoğu yok edildi. Kralları öldü, çocukları ve kadınları tamamen kılıçtan geçirildi. Bu zaferin ardından Aleksis, ganimetlerle yüklü olarak ve arkasında muazzam sayıda esir sürükleyerek Konstantinopolis'e geri döndü.

Bölüm CXXXIII
Bu dönemde Konstantinopolis'te, kökeni Romalı olan ve rahip kılığında dolaşan alçak bir sapkın ortaya çıktı. Şeytanı kendi Tanrısı olarak çağırıyor, dualarını siyah bir köpeğe yöneltiyordu. Konstantinopolis'in büyük meydanında çok sayıda erkek ve kadını kendi iğrenç tarikatına çekmişti. Onun müritleri arasında İmparator Aleksis'in annesi de vardı. Bu prenses, perverslikte ve cüretkarlıkta o kadar ileri gitmişti ki, Mesih'in kutsal Haçının bir parçasını çalmış ve yürürken ayakları altında çiğnemek için bunu oğlunun çizmelerinin tabanına, taban astarlarının arasına saklamıştı. Tanrı, kendisini Aleksis'e ihbar eden suç ortakları aracılığıyla bu iğrenç sapkını ifşa etti. Bu dindar hükümdar onu diri diri yakılmaya mahkum etti ve 10.000 müridini okyanusa attırdı. Onu rütbesine ait tüm onurlardan yoksun bıraktı ve sarayından kovdu. Bu sert önlemler imparatorlukta huzurun yeniden doğmasını sağladı.

Bölüm CXXXIV
539 yılında (27 Şubat 1090 - 26 Şubat 1091), Ermenilerin Katolikosu Piskopos Basile, dünyanın hakimi sultan Melikşah'ı ziyaret etmeye gitti; amacı, Mesih'in inananlarına yönelik olarak pek çok yerde ortaya çıkan zulümler, kiliselere ve din

adamlarına dayatılan vergiler ile manastırların ve piskoposların üzerine çöken haksız talepler konusundaki şikayetlerini iletmekti. Kiliselerin maruz kaldığı bu kötülüklere tanıklık eden Basile, Perslerin iyi ve merhametli hükümdarına gidip tüm Mesih inananlarının sadakatini sunma fikrini benimsemişti. Yanına büyük miktarda altın ve gümüş, brokar kumaşlar alarak bunları ona hediye olarak sunmak üzere yola çıktı; kendisine evinin soyluları, piskoposlar, rahipler ve doktorlar eşlik ediyordu. Dindar hükümdarın sarayına ulaştığında, Basile onun huzuruna çıktı ve en yüksek saygıyla kabul edildi. Dilediği her şeyi elde etti; Melikşah kiliseleri, manastırları ve tüm rahipleri her türlü vergiden muaf tuttu ve bu doğrultuda bir ferman çıkararak, patriği resmi belgelerle donatılmış ve onurlara boğulmuş olarak uğurladı. Basile, sevinç içinde, kendisine eşlik etmekle görevlendirilen sultanın sarayından büyük bir ileri gelenler heyetiyle birlikte makamına geri döndü. Dönüşünde Dehahan bölgesinden geçti ve burada, Filaretos'un emriyle Honi'de patrik olarak kurulmuş olan Piskopos Théodore ile düşmanlık içine girdi; Théodore bu makamın örtüsünü gasbetmiş, asasını ve haçını elinden almıştı; makamın mülkiyetini kendisinde topladı ve oradan Urfa'ya geçti. Bu durum, yüce bir hükümdarın nezdinde yapılan bu girişimin başarısını gören ve kilisenin kötülüklerine çare bulan piskoposun hakkıydı. Saint Basile de Sezerya, İmparator Valens'e, o dönemin döneğine; Saint Maroutha ise Pers kralı Yezdecerd'e; Vartabed Ananie Keldanilerin kralına ve Mesih de Yahudi ulusuna gitmemiş miydi? Basile Urfa'ya ulaştığında 540 yılındaydılar (27 Şubat 1091 - 26 Şubat 1092). Bu şehirden Kapadokya'nın büyük Sezerya'sına, oradan Antakya'ya geçti; Urfa'ya dönüşü tüm topluluk için büyük bir sevinç kaynağı oldu.

Bölüm CXXXV
Aynı yıl, eylül ayı ortasında, genel bir deprem meydana geldi. Tüm yeryüzü sarsıldı ve gökyüzünün altında yaşayan tüm yaratıklar bundan etkilendi. Bu felaket özellikle Antakya'yı vurdu: Çok sayıda kule temelinden yıkıldı; surların büyük bir kısmı çöktü ve çok sayıda mahalle sakini evlerinin yıkıntıları altında ezilerek can verdi.

Bölüm CXXXVI
541 yılında (27 Şubat 1092 - 25 Şubat 1093), her yerde şiddetli bir salgın hastalık baş gösterdi; bu ölümcül hastalık öyle bir boyuttaydı ki, rahipler onun alıp götürdüğü ölüleri gömmeye yetişemiyorlardı. Her evde sadece feryatlar, inlemeler ve ağıtlar işitiliyordu. Ölüm öylesine zalim darbeler vuruyordu ki, dehşetin baskısı altındaki az sayıda insan, Samarkand sultanının kızının ihanetinin kurbanı olan ve kendisine zehirli bir içki sunan eşi tarafından zehirlenerek Bağdat'ta günlerini tamamlayan güçlü hükümdar Melikşah'ın, tebaasının babasının, merhametli ve hayırsever sultanın ölümünden korktuklarından daha fazla titriyorlardı. Onun ölümü tüm dünya için bir yas oldu.

Bölüm CXXXVII
Aynı yıl, Varak'ın kutsal Haçı og Tanrı Anası Meryem'in tasviri Urfa'ya taşındı ve bu şehir Abgar'ın kavmi arasında bu kutsal emanetlere ev sahipliği yapma onuruna erişti. Bu mutluluk içinde, kent sakinleri büyük bir resmi törenle bu saygın emanetleri

karşılamak üzere dışarı çıktılar. Bu vesileyle, ileri gelenler bu kutsal pederlere eşlik eden kimselere harika bir karşılama sundular; haçı kiliselerine yerleştirdiler og Tanrı'yı yücelttiler. Ancak birkaç yıl sonra, bu kutsal emanetler korkunç bir kutsal değerlere saygısızlık neticesinde oradan çalındı.

Bölüm CXXXVIII
Bu dönemde, Bouzan Pers ülkesinin tüm güçlerini ve büyük subaylarını bir araya getirdi, Antakya ve Halep emirleri olan Agh'sian ve Ak-Sonkor'u da yanına alarak Romalılara karşı sefere çıktı. Büyük İznik şehrinin önüne geldi. Burası canlı ve kalabalık bir şehirdi ve ona Konstantinopolis'i ele geçirme projesini düşündürmüştü. Bu şehir ilahi koruma sayesinde kurtuldu. Burası bir yargı yeriydi ve herkes onun bu aşılmaz surlara hükmedeceğine inanıyordu. İznik surları önünde birkaç gün geçirdikten sonra, bu girişiminin imkansızlığı açıkça görüldü.

Bölüm CXXIX
Aynı yıl güçlü hükümdar Melikşah öldü, o tebaasının babası, merhametli ve hayırsever bir insandı. Günlerini Bağdat'ta tamamladı, kendisine zehirli bir içki sunan eşi, Semerkant sultanının kızının ihanetinin kurbanı oldu. Onun ölümü tüm dünya için bir yas oldu. Bouzan en yüksek rütbeyle donatılmış olarak Urfa'ya döndü, Agh'sian Antakya'ya ve Ak-Sonkor Halep'e gitti. Urfa'da bulunan piskopos Basile, kendi makamını işgal etmek üzere aceleyle Ani'ye doğru yola çıktı.
Bu döneme korkunç katliamlar ve Ermenistan'da büyük bir kan dökülmesi damgasını vurdu. Türkler buraya büyük bir istila gerçekleştirdiler, çok sayıda insanı katlettiler ve azımsanmayacak miktarda nüfusu köleliğe mahkum ettiler.
Melikşah, babası Alp-Arslan'ın yanına, Marand şehrine gömüldü. Arkasında, Argoun'un (Agouth) kızı olan karısından doğma Berkyaruk (Barguiaroukh) adında, büyük bir emir ve Alp-Arslan'ın akrabası olan bir oğul bıraktı. Semerkant sultanının kızından doğma Daph'ar adında bir oğlu daha vardı; Daph'ar, Ozkend (Ozgan) şehrinde ve Khizna'da (Khezmê) ikamet ediyordu. En büyüğü olan Berkyaruk, tahta çıkarıldı ve Argoun adındaki öz dayısı olan Emir İsmaîl'in vasiliği altında tüm Pers ülkesinin sultanı oldu. Bu sonuncusu, yaradılışı gereği hayırsever bir insandı ve halkın iyiliğini gözetiyordu. Ülkemize refah getiren ve Perslerin zulmü altındaki manastırları koruyan ilk kişi o olmuştu.

Bölüm CXL
542 yılında (26 Şubat 1093 - 25 Şubat 1094), Filaretos'un Maraş'ta patrik olarak kurduğu Piskopos Paul öldü. Kendisi kutsal Haç'a Urfa'ya kadar eşlik etmiş ve hayatını bu şehirde tamamlamıştı. Büyük bir merhametle, kutsal kilisenin kapısında, Doktor'un Mezarı'nın yanına gömüldü.

Bölüm CXLI
Aynı yıl, milletimizin aydınlatıcısı, doktrinin ebediyen çağlayan kaynağı olan Ourdjetsi lakaplı vartabed Georges da öldü. İlahi hakikatlerin öğretisiyle ülkemizi onurlandırmıştı; yukarılardan gelen lütuflarla doluydu ve bilgisi, Tanrı'nın kendisine

ilham ettiği antik çağların kutsal pederlerininkine denkti; Nazianzdı Kirkor'u, İlahiyatçı'yı, Jean Chrysostôme'u, Sezeryalı Basile'i ve benzerlerini kastediyorum. Yüz yaşında, takdire şayan bir yaşam sürerek kendini kutsadı ve Garmendchatzor'daki büyük manastıra, şan ve şöhret kazanmış bir müzisyen olan vartabed Samuel ve Khatchig'in mezarının yanına gömüldü. Georges'un ölümü, böylesine seçkin bir bilginden mahrum kalmanın acısını derinden hisseden tüm dindar insanlar tarafından gözyaşlarıyla karşılandı.

Bölüm CXLII
Aynı yıl, Şam sultanı, Alp-Arslan'ın oğlu ve Melikşah'ın kardeşi olan Tutuş (Tetousch), Melikşah'ın tahtını ele geçirmek amacıyla Pers ülkesine yürümeye karar verdi. Antakya yakınlarına ulaştığında, bu şehrin emiri Agh'sian gelip ona bağlılığını sundu. Oradan hareketle Halep'e doğru yöneldi; Emir Ak-Sonkor da aynı şekilde kendi görevlerini yerine getirmek üzere ona doğru koştu; bunun ardından sultan, sayısız kuvvetle Pers ülkesine giden yola koyuldu.

Bölüm CXLIII
Aynı yıl, kırk bin kişiye ulaşan Araplar bir araya geldiler ve tüm Babil bölgesi Musul (Mocel) eyaletine doğru ilerledi. Bu Arapların lideri, Kureyş soyundan gelen ve Şerefüddevle'nin kardeşi olan Kral İbrahim idi. Sultan Tutuş, Nisibis surlarının önüne gelerek bu sahil şehrini fırtınayla ele geçirdi ve yağmaladı. Burası Medzpin veya Nisibe olarak da adlandırılır. Sultanın ordusunun bir parçası olan Ermeniler, Araplardan oluşan on bin kişilik bir birliği tamamen kılıçtan geçirdiler. Ancak İbrahim'in ordusu Medzpin topraklarına girdikten sonra, Hermel denilen yerde durdu. Bunun üzerine sultan, Urfa'ya elçiler gönderdi ve oradaki garnizonların ısrarlı ricaları üzerine, çok sayıda askere sahip olan Emir Bouzan'ı kendi tarafına çekmeyi başardı. Bu yardımla güçlenen sultan, Arapların kralına saldırmaya gitti. İki hükümdar Medzpin ovasında karşılaştı; aralarında kanlı bir mücadele başladı ve Araplar bozguna uğratıldı. Sultan, elinde kılıçla Peçeneklerin arabalarına saldırır gibi onların üzerine atıldı ve kralları İbrahim'i esir aldı; İbrahim kaskını delip geçen bir okla başından vurulmuş ve kendisini öldüren bir yara almıştı. Türkler Arapların kadınlarını, çocuklarını, sürülerini ve muazzam miktarda ganimeti ele geçirdiler. Bu parlak zaferin ardından Tutuş yürüyüşüne devam etti. Ordusu yol boyunca büyüyordu ve Doğu'nun ovaları ile tepelerini kaplamıştı. Bu saldırının haberi üzerine, Tutuş'un yeğeni Berkyaruk, muazzam kuvvetlerin başında onu püskürtmek üzere ilerledi. Yaklaştıklarını gören Tutuş, ordusunu savaş düzenine soktu. Ancak bu sırada, Bouzan ve Ak-Sonkor askerlerini toplayarak gece yarısı Tutuş'u terk ettiler ve Berkyaruk'un safına geçtiler. Bu saf değiştirme Tutuş'un geri çekilmesine neden oldu; Tutuş operasyonlarını durdurarak Şam şehrine döndü. Oradan Trablus (Drabolis) ve sahil şehirlerini kendine bağladı. Bu bölgede altı ay boyunca kaldı.

Bölüm CXLIV
543 yılında (26 Şubat 1094 - 25 Şubat 1095), Berkyaruk gücünün zirvesine ulaşmıştı. Argoun'un oğlu ve annesinin kardeşi olan Emir İsmaîl'i ordularının

başkomutanlığına atadı. İsmaîl, Ermenistan'ı kendi egemenliği altına almıştı; iyilikle dolu, merhametli, iyi, hayırsever, barışçıl ve milletimizin koruyucu bir prensiydi. Manastırları süslüyor, rahiplere destek veriyor ve Perslerin boyunduruğu altındaki inananları savunuyordu. Onun yönetimi altında, herkes babasından kalan mirasa tam bir güvenle sahipti ve huzur içinde yaşıyordu. Berkyaruk, onu Pers sınırlarının dışındaki ülkenin hakimi yapmıştı; kendisi ise barış içinde tahtında oturuyordu. Ancak genç Emir İsmaîl, başında muazzam bir orduyla Pers ülkesini terk etti; Bouzan ve Ak-Sonkor da ona eşlik ediyordu. Bu krallığın Dehagh'zator denilen bir yerine ulaştıklarında, bu son iki kişi İsmaîl'e karşı bir komplo kurdular. Bir gün, onu konuşma bahanesiyle çadırından dışarı, askerlerin uzağına çıkardılar. Üzerine atılarak onu atından aşağı fırlattılar ve boynuna bir ip geçirerek boğdular. Bunun ardından Berkyaruk'un devletinden kaçarak kendi ülkelerine döndüler. Bouzan Urfa'ya, Ak-Sonkor ise Halep'e gitti. Sultan, İsmaîl'in ölümünü öğrendiğinde buna çok üzüldü.

Bölüm CXLV

Aynı yıl, Sultan Tutuş Halep'e saldırmaya geldiğinde, Ak-Sonkor ve Bouzan onu püskürtmek üzere bir araya geldiler. İki ordu karşı karşıya geldiğinde büyük bir savaş yapıldı; bu savaşta Ak-Sonkor ve Bouzan tamamen bozguna uğratıldı ve kaçışa zorlandı. O gün Halep alındı. Büyük Emir Bouzan'ın başı kesilerek bir mızrağın ucuna takıldı ve Urfa'ya getirildi; bu şehir iki düşmanın sahip olduğu tüm topraklara boyun eğdi. Urfa'ya ulaştığında, bu şehrin yönetimini Thoros adındaki Yunan şefine verdi; Thoros, Hethoum'un oğluydu. Oradan Berkyaruk'a karşı savaşmak üzere Pers ülkesine yöneldi. Orduların başkomutanı Tutuş; Antakya lordu Agh'sian ile birlikte büyük bir birlikle geldi ve bir Ermeni kalesini kuşatarak burayı teslim aldı ve Hristiyan halkı katletti. Bu sırada Tutuş, kardeşi Melikşah'ın karısından acilen yola çıkmasını talep eden bir mektup aldı; kadın onunla hemen evlenmeyi vaat ediyordu. Bu mektubun okunması üzerine Tutuş derhal yola çıktı. Tutuş İsfahan (Alpahan) ovasına ulaştığında, Berkyaruk imparatoru şu sözlerle elçiler gönderdi: "Bana sadece bu şehri bağışla ve tüm halklarım sana tabi olsun." Bu teklif reddedilince silahlara başvuruldu. Her iki hükümdarın emri altında sayısız asker vardı. Ancak Melikşah'ın sancağı açıldığında ve Persler bunu fark ettiğinde, büyük çoğunluğu Berkyaruk'un safına geçti ve bunun ardından büyük bir katliam yaşandı. Surla çevrili güçlü bir kalede adamlarıyla bekleyen hain Agh'sian, savaşmadan geri döndü ve sultanın ordusu bu saf değiştirmeye tanıklık ederek kaçışa geçti. Bu, Persler için korkunç bir gün oldu; zira binlercesi her yöne dağılarak telef oldu. Ancak Tutuş etrafının sarıldığını gördü; atı oklarla delik deşik olmuş ve kendisi yere fırlatılmıştı. Orada, askerlerin arasında oturuyordu ve hiç kimse, yüce hükümdarına olan saygısından ve Melikşah'ın kardeşi olmasından dolayı ona yaklaşmaya cüret edemiyordu. O sırada, Berkyaruk'un emirlerinden biri olan dayısı, kılıcıyla onun başını kesti. Cesedi taşınarak babasının mezarına gömüldü. Radhouan, Tutuş'un oğlu, Agh'sian ve diğer kaçanlar Urfa'ya sığındılar. Kuropalat Thoros, etkileyici bir hitabete ve büyük bir yeteneğe sahip bir adam olarak, o sırada bu şehirde bulunuyordu; onları çok iyi karşıladı, ancak bir taraftan da onları esir alarak kaleyi ele geçirmenin planlarını

yapıyordu. Fakat diğer şefler bu planı onaylamadılar ve kaçanlar her biri kendi şehrine huzur içinde çekilebildi.
Bu dönemde, Thoros her türlü çareye başvurarak Urfa'da bağımsızlığını ilan etti ve Hristiyanları inançsızların boyunduruğundan kurtardı. Surları onarma işine girişti, özellikle de Maniaces (Maniasê) kalesi olan iç kaleden başlayarak, şehrin bir kısmını buraya bir duvar çekerek koruma altına aldı; bu kale Perslerin elindeydi ve içinde Tutuş tarafından yerleştirilmiş bir garnizon bulunuyordu. Burayı işgal eden general, Kuropalat'ın çalışmalarını gördü ve kaleyi teslim etmeye karar vererek komşu emirlere mektuplar yazdı ve onları, deniz kapısından Saint-Thoros kilisesine kadar olan bölgenin Kuropalat tarafından tahkim edildiği konusunda uyardı. Kaleyi yirmi beş kuleyle yükseltmiş ve dahası iç kaleye hakim duruma gelmişti, böylece buranın mutlak hakimi olmuştu.

Bölüm CXLVI
544 yılında (26 Februar 1095 - 25 Februar 1096), Artuk'un (Ortokh) oğulları Soukman ile Samosata emiri Balboukh, Amer-Gazi'nin (Kazi) oğlu, bir süvari birliği topladılar ve hasat zamanında Urfa'ya doğru yürüdüler. Bu şehrin hakimi olan, tedbirliliğiyle tanınan Thoros, savunma amaçlı her türlü önlemi aldı. Balistlerin ve makinelerin kurulmasını emrettikten sonra, iç kalenin surları altındaki Türk birliklerini bozguna uğrattı. Ancak Türkler kalenin surlarını dövmekten vazgeçmediler. Altmış beş günün sonunda surlarda bir gedik açtılar ve kırk bin kişiye ulaşan kalabalık bir kuvvetle şehre girdiler; saldırılarına durmaksızın devam ettiler. Bu sırada Halep sultanı Radhouan, Tutuş'un oğlu ve Antakya emiri Agh'sian da Urfa'yı kuşatmak üzere harekete geçtiler. Soukman ve Balboukh, sultanın ordusunun gelişini görünce aceleyle uzaklaştılar. Radhouan'ın ordusunu gören kent sakinleri büyük bir korkuya kapıldılar. Komutan Thoros, bir aslanın cesaretini göstererek onları yüreklendirdi ve onları harekete geçirmek için altın ve gümüş dağıttı. Kuvvetlerini düşmana karşı yönlendirdi, zira surların içindekiler de onların cesur yüreğini ve kararlılıkla savaştıklarını görüyorlardı. Böylesine inatçı bir direniş karşısında inançsızlar utanç verici bir şekilde geri çekilmeye karar verdiler. Aynı zamanda, sultanın adamlarından Mekhithar adındaki bir Patrik (Badrig), büyük kaleyi sultanın güçlerine teslim etme projesini tasarladı...

Bölüm CXLVII
Maniaces kalesini Thoros'a teslim etti. Geceleyin adamlarından otuz kişiyle önlemlerini aldıktan sonra kaleyi onun ellerine bıraktı ve şehir böylece kurtarıldı. Thoros daha sonra çevre kaleleri ele geçirmek üzere bir müfreze gönderdi, burası Thersidj adını taşıyordu ve ona bağlı olan toprakları kendine bağladı. Balboukh kendi eyaletinin askerleriyle kurtuldu, Thersidj ve çevre köylerdeki halka saldırdı; buralarda yaşayan yüz elli adamı katlettiler ve geri kalanları esir aldılar.
Bu yıl, Kutalmış'ın soyundan gelen sultan Alph'ilag, Thoros'un daveti üzerine Urfa'ya geldi; Thoros bu şehri ona teslim ederek düşmanlarından intikam almayı planlıyordu. Ancak Alph'ilag, Kuropalat'ı öldürüp Urfa'yı yağmalamaya karar verdi. Thoros, bu konuda uyarıldı, ona zehirli bir içki ikram etti ve onu banyolara götürdü, sultan orada

hemen can verdi. Bu ölüm haberi üzerine askerleri kurtuluşu kaçmakta buldular ve Thoros yeniden Urfa'nın mutlak hakimi oldu. Alph'ilag'ın bu şehir üzerindeki hakimiyeti otuz beş gün sürdü.

Bölüm CXLVIII
Aynı yıl kutsal kilisenin direği, Ermenilerin katolikosu piskopos Thoros öldü. Kendisi Honi'de, piskopos Sarkis'in yanına gömüldü.

Bölüm CXLIX
Ancak Thoros'un kayınpederi olan Khouril adındaki Malatya komutanı cesurca direndi ve her taraftan tahkimat yaptı. Kuşatma uzun süre devam etti, ancak buralarda hiçbir başarı elde edemeyen Kılıç-Arslan, tamamen utanç içinde kendi topraklarına geri döndü.

Bölüm CL
Aynı yıl, patrik aziz Nerses'in Batılılar tarafından girişilecek teşebbüse dair Ermenistan'ın satraplarına ve şeflerine açıkladığı kehaneti gerçekleşti. Ölümünden uzun yıllar önce, ölüm saatinde bildirdiği bu şeyi, bu büyük aziz, bu mucize yaratıcısı, bu Tanrı adamı, bizim kendi gözlerimizle yüzyılımızda gerçekleştiğini görmemiz için ilan etmişti. Bu, Babil'de Daniel'e görünen canavarca bir hayvandı; o hayvan ki açıkça kendini göstermiş ve Daniel onun dünyayı yutacağını, parçalara ayıracağını ve önceki hayvanların hışmından kurtulan sürüleri ayakları altında çiğneyeceğini açıklamıştı.
Tam belirtilen zamanda, Frankların istilası gerçekleşti ve Latinlerin kapısı açıldı. Tanrı, Perslerle işte onların kollarıyla savaşmak istiyordu. Peygamber David'in şu sözlerini yerine getirerek öfkesini dindirdi: "Uyan; neden uyuyorsun, Tanrım? Uyan ve bizi asla reddetme. Rab uykusundan uyandı, gücünü toplamak için şarap içmiş güçlü bir adam gibi; düşmanlarını geri püskürttü ve onları ebedi bir utanç nesnesi haline getirdi." Bu yıl, İtalya ve İspanya nüfusu, Afrika'nın sınırlarına kadar, Frank milletlerinin en ücra köşelerine kadar harekete geçti ve muazzam, korkunç kitleler halinde akın ettiler; sayısız çekirgeler gibi o kadar sıkışık dalgalar halindeydiler ki sayılamıyorlardı veya taneleri her türlü hesabın üzerinde olan deniz kumu gibiydiler. Güçlerinin tüm ihtişamı ve görkeminin parlaklığıyla, başlarında en büyük komutanları olduğu halde Frank ülkesinden yürüyorlardı. Hristiyanların zincirlerini kırmaya, onları inançsızların boyunduruğundan kurtarmaya ve bir Tanrı misafiri olan Kutsal Kabir'i Müslümanların ellerinden geri almaya geliyorlardı. Onlar, sülalelerinden gelen seçkin şeflerdi, inançları ve dindarlıklarıyla temayüz etmişlerdi, iyi işlerin pratiğinde yükselmişlerdi. İsimleri şunlardır: Romalıların krallarının soyundan gelen değerli Godefroy; kendisi İmparator Vespasianus'un tacına ve kılıcına sahipti, o kılıç ki Kudüs'ü yıkmıştı; Godefroy'un kardeşi Baudouin; büyük Kont Bohemond ve yeğeni Tancred; korkulan ve yüksek soydan gelen bir adam olan Saint-Gilles Kontu; Normandiya Kontu Robert, onun gibi bir diğer Baudouin; ve ardından cesareti ve gücüyle sivrilen Kont Josselin geliyordu. Bu gözüpek savaşçılar, gökyüzünün

yıldızları gibi sayısız ordularla ilerliyorlardı. Onları takip eden kalabalığın başında piskoposlar, rahipler ve diyakonlar yer alıyordu.
Frankların rotası, Roma İmparatorluğu'nun en ücra eyaletlerinden güçlükle ilerledi. Macarların ülkesini akıl almaz yorgunluklarla geçtiler, dağlarının dar ve geçit vermez geçitlerinden aştılar. Oradan, o sırada İmparator Aleksis'in egemenliği altında bulunan Bulgarların yanına ulaştılar. Bu şekilde yollarına devam ederek büyük Konstantinopolis şehrine vardılar.
Aleksis, onların yürüyüşünden haberdar olduğundan, onlara karşı birlikler göndermişti; bu birliklerle her iki taraftan çok ağır kayıpların verildiği çatışmalar yaşandı; ancak Franklar Rumları kaçışa zorladı. Bu gün en kanlı günlerden biri oldu. Aynı şekilde, haçlıların geçtiği ülkelerin halkları da her yerde onlara düşmanca davrandılar ve onları çok rahatsız ettiler. Bu yenilginin haberi üzerine Aleksis kılıcını kınından çıkardı ve onlara karşı koymaktan vazgeçti. Konstantinopolis kapılarına ulaştıklarında mola verdiler ve okyanusu geçmeyi talep ettiler. Aleksis onlarla barış ve ittifak yaptı, şeflerini Ayasofya Kilisesi'ne götürdü ve onlara muazzam miktarda altın ve gümüş hediyeler verdi. Rumlara ait olan tüm vilayetlerin Rumlara bırakılması, Frankların Perslerden ele geçireceği yerlerin ise Aleksis'e iade edilmesi ve bu topraklarda veya Suriye'de yapılacak fetihlerin Franklara ait olması konusunda anlaştılar. Bu pakt, Haç ve İncil üzerine edilen bir yeminle mühürlendi ve sonsuza dek bozulmaz kılındı. İmparatordan asker ve subay takviyesi aldıktan sonra, bir filo üzerinde okyanusu geçtiler ve denizden uzak olmayan İznik'in önüne toplu halde ulaştılar.
Persler, bir araya gelerek, haçlıların bu yerde kurduğu kampa saldırmaya geldiler; ancak zafer, düşmanlarını kaçışa zorlayan ve ellerinde kılıçla onları takip ederek her tarafı kana bulayan Hristiyanların oldu. Sonra, İznik kuşatmasına giriştiler, buranın hakimi oldular, ve İznik şehri onlar tarafından İmparator Aleksis'e teslim edildi.

Bölüm CLI

546 yılında (25 Februar 1097 - 24 Februar 1098), iki Ermeni patriğinin, piskopos Vahram ve piskopos Basile'nin zamanında, ve Kral Kakig'in saltanatı altında, haçlı ordusu yürüyüşe geçti, başında 500.000 savaşçı vardı. Rupen'in oğlu, Toros'un amcası olan ve büyük Ermeni şefi Konstantin adını taşıyan kişiye bir mektup gönderildi; Konstantin, Taurus dağının üzerinde, Gobidar ülkesinde yerleşmişti; burası Maraba bölgesinde bulunuyordu ve çok sayıda eyaletin hakimi olmuştu. Konstantin, Kakig'in milislerinin saflarından çıkmıştı. Franklar Kilikya'yı ve Kapadokya'yı sıkışık koloniler halinde geçtiler, bunlar uzaklara kadar uzanıyordu, ve Taurus'un dik yamaçlarına ulaştılar; bu dağ silsilesinin dar geçitlerinden geçerek Kilikya'ya girdiler, Anazarbe'ye, ve oradan Antakya'ya ulaştılar. Geniş kampları bu şehrin surları altına yayıldı ve taburları, hakim olduğu uçsuz bucaksız ovayı kapladı. Pers generali Yağısıyan ve Antakya'yı savunan garnizon fırtınayla sarsıldılar ve kendilerini şiddetli saldırılara karşı savunmak zorunda kaldılar. Bu kuşatmanın haberi üzerine, Pers şefleri Franklara karşı koymak üzere muazzam güçlerle koştular; ancak sert bir şekilde püskürtüldüler. İnançsızların her taraftan toplandığını görerek: Şam, Şamlılar, Afrikalılar, sahil halkı, Kudüs halkı; Mısır'ın en zengin ganimetleri

altındaki halklar, Halep halkı, Urfa halkı, büyük Fırat nehrine kadar olanlar Frankların üzerine yürüdüler. Onların yaklaştığını haber alan Franklar, bu inançsızların karşısına çıktılar. Bohemond ve Saint-Gilles, bu iki kahraman, yüz bin adamın başında yüz bin adama karşı Antakya eyaletinde atıldılar, onları tamamen bozguna uğrattılar ve aralarında korkunç bir katliam yaptılar.
Ancak, Artuk'un oğullarından dahi olan metanetli Sukman, Şam sultanı Tutuş'un oğlu Radvan, en yüksek rütbeli emirler ve bunlarla birlikte Musul ve tüm Babil'in Türk birlikleri, Franklarla ölçüşmek üzere 30.000 adam topladılar. Şam emiri Tuğtekin gelip inançsızlara katıldı, Halep sınırlarında, ve onlara canlılık getirdi. Şam emiri Tuğtekin ona destek oldu ve onu korudu. Aynı anda, Hristiyanlar inançsızları bozguna uğrattılar, onları takip ettiler ve parçalara ayırdılar. Bu parlak başarıdan sonra kamplarına döndüler.
Frankların büyük bir kısmı kuşatılmış durumdaydı, yeni bir tehlike onlara ulaşmak üzereydi: Açlık onlara tüm şiddetiyle kendini hissettiriyordu. Taurus'ta yaşayan Ermeni şefleri, Rupen'in oğulları Konstantin, Pazuni, bu prenslerin ikincisi, ve üçüncüsü olan Oschin, Frank generallerine ihtiyaç duydukları tüm erzakı gönderdiler. Kara Dağ manastırlarının keşişleri de onlara yiyecek sağladılar; tüm inananlar, bu vesileyle, sadakatle yarıştılar. Kıtlığın ardından, haçlılar arasında salgın hastalık baş gösterdi; yedi yüz kişi bundan öldü. Hayatta kalanlar kendilerini en üzücü durumda, vatanlarından uzakta gördüler. Ancak İlahi İnayet onları terk etmedi: Geçmişte çölde İsrail çocuklarına yaptığı gibi, onlara babaca bir şefkatle göz kulak oldu.

Bölüm CLII

Aynı yıl Batı'ya doğru bir kuyruklu yıldız göründü. Küçük olan kuyruğu, gökyüzünde parlak ışınlar çiziyordu. On beş günün sonunda gözden kayboldu ve parlamayı tamamen kesti.

Bölüm CLIII

Aynı yıl gökyüzünde, kuzey tarafında korkunç ve tuhaf bir işaret belirdi, öyle bir işaretti ki hiç kimse o zamana kadar böylesine harika bir şey görmemişti. Maréri ayında gökyüzünün yüzü alev aldı ve sakin bir atmosferde, kor gibi kırmızı bir renge büründü. Sıkışmış tepeler gibi büzüşmüştü: Tamamen alevler içinde, farklı tonlara büründü. Bu kitleler doğrudan Doğu'ya doğru kayarak ilerlediler ve biriktikten sonra birkaç parçaya ayrılarak neredeyse tüm gökkubbeyi kapladılar; koyu kırmızı bir renge bürünmüşlerdi ve görünümleri şaşırtıcıydı. Sonra, gökyüzünün zirvesine kadar yükseldiler. Alimler ve bilgeler bu fenomeni yorumlayarak, bunun kan dökülmesini haber verdiğini söylediler. Gerçekten de, kitabımızın anlatısını içerdiği korkunç olaylar ve felaketler, gerçekleşmekte gecikmedi.

Bölüm CLIV

547 yılında (25 Şubat 1098 - 24 Şubat 1099), Godefroy'un kardeşi Kont Baudouin, yüz atlının başına geçerek Telbaşer (Thelbaschar) (1) şehrini ele geçirdi. Bu haber üzerine, Urfa'nın Yunan valisi Thoros sevinçle doldu. Telbaşer'deki Frank kontuna elçiler göndererek, kendisini çok rahatsız eden çevre emirler şeklindeki

düşmanlarına karşı yardımına gelmesini rica etti. Baudouin bu çağrıya hemen yanıt vererek altmış atlı ile Urfa'ya hareket etti. Şehir sakinleri onu karşılamak üzere koşarak büyük bir coşkuyla şehre buyur ettiler. Onun varlığı tüm inananlar arasında büyük bir sevinç yarattı. Kuropalat Thoros ona büyük bir dostluk gösterdi, onu hediyelere boğdu ve onunla ittifak kurdu (2). Bu sırada Ermeni şef Konstantin, Gargar'dan geldi. Birkaç gün sonra Kuropalat, onları Samosata'yı kuşatmaya ve Emir Balboukh ile savaşmaya gönderdi. Şehir birlikleri ile tüm vilayetin piyadeleri Franklara eşlik ediyordu. Samosata'ya karşı kayda değer bir sayı ile yürüdüler ve bu şehrin surlarının dışında bulunan evleri yağmaladılar. Başta Türkler hiç kımıldamaya cesaret edemediler; ancak Hristiyan birliklerinin hep birlikte yağmaya koyulduğunu görünce, üç yüz Türk atlısından oluşan bir müfreze huruç hareketi yaptı. İnançsızlar zafer kazandılar, Frankları bozguna uğrattılar ve onlarla birlikte gelen yerli halkı da kaçışa zorladılar. Samosata'dan Thil'e (3) kadar sürekli bir katliam yaşandı. Bin kadar adam savaş meydanında kaldı. Konstantin ve kont, Thoros'un yanına, Urfa'ya döndüler. Bu çatışma Büyük Oruç'un ikinci haftasında (4) gerçekleşti. Kont geri döndüğünde, Thoros'u ortadan kaldırmak için kont ile komplo kuran hain, uğursuz danışmanlar buldu. Şüphesiz Thoros, şehre bunca hizmette bulunduktan sonra böyle bir kaderi asla hak etmemişti; zira şehir, onun tedbirli becerisi, dahi yeteneği ve cesareti sayesinde Müslümanların boyunduruğundan ve acımasız zalimliğinden kurtarılmıştı. Bu Yahuda soyundan gelen alçak komplocular, kontun etrafında geceleyin gizlice toplandılar ve suç planlarını ona açtıktan sonra Thoros'u diri diri ona teslim edeceklerine söz verdiler. Baudouin buna onay verdi. Oruç'un beşinci haftasında (5), Thoros'a karşı halkı kışkırttılar; ertesi pazar günü halk, Kuropalat'ın hizmetindeki adamların evlerini yağmaladı ve kalenin yukarı kısmını ele geçirdi. Ertesi gün, Thoros'un sığındığı kalenin iç kısmını kuşatmak üzere toplandılar ve burayı şiddetle muhasara ettiler. Çaresiz kalan Thoros, kont ve şehir ileri gelenleri canını bağışlayacaklarına dair yemin ederlerse kalesi ile şehri onlara bırakacağını ve karısıyla birlikte Malatya'ya çekileceğini bildirdi. Bunun üzerine kont yemin etti; Thoros da Varak'ın kutsal Haçı ile Mak'enis (6) haçı üzerine, kendisine hiçbir zarar verilmeyeceğine dair konttan güvence istedi. Kont, melekleri, başmelekleri, peygamberleri, patrikleri, havarileri, kutsal pederleri ve şehitler ordusunu şahit tutarak, Thoros'un kendisine talep ettiği her şeyi yerine getireceğine dair ant içti. Kont bu yemini ettikten ve tüm azizleri şahit gösterdikten sonra, Thoros kaleyi ona teslim etti; Baudouin ile şehrin ileri gelenleri kaleye girdiler. Kırk Azizler yortusu günü olan salı günü (7), halk kitleleri silahlanmış olarak, kılıçlarla ve büyük sopalarla Thoros'a karşı hurra ederek kaleye hücum ettiler ve çılgına dönmüş bir güruhun velvelesi ortasında onu surun üzerinden aşağıya fırlattılar. Bu caniler hep birlikte üzerine çullanarak onu korkunç işkenceler içinde can verdirdiler ve vücudunu kılıç darbeleriyle delik deşik ettiler. Bu, Tanrı'nın gözü önünde işlenmiş korkunç bir cinayetti. Ayaklarına bir ip bağlayarak onu kamusal meydanlarda, ettikleri yeminleri çiğneyerek rezilce sürüklediler. Baudouin böylece Urfa'nın mutlak hakimi oldu.

Bölüm CLV

Aynı yıl, Pers sultanı Berkyaruk'un süvari generali Kerboğa (Gourabah'ad) (1), Franklara karşı savaş açmak üzere muazzam bir ordunun başında geldi. Urfa kapılarının önüne ordugahını kurdu ve hasat zamanına kadar tüm güçleriyle burada kaldı; kırları yağmalayarak şehre karşı saldırıları yönetti. Kırk gün boyunca ordugahını burada tuttu; Antakya emiri Yağısıyan'ın oğlu (2) Kerboğa'nın yanına gelerek ayaklarına kapandı, ondan yardım dilendi ve Frank ordusunun çok zayıfladığını ve açlıktan büyük ıstırap çektiğini ona anlattı.
Aynı yıl Khorasan'da da ordu ayaklandı ve bu hareket Doğu'dan Batı'ya kadar yayıldı. Mısır'dan Babil'e kadar, Rumların ve Doğu'nun ülkelerini kapsayarak, Şam ve sahil bölgelerini de içine alarak, Kudüs'ten çöle kadar uzandı. 800.000 atlı ve 300.000 piyadenin, sık taburlar halinde, ovaları ve dağları kaplayarak ilerlediği görüldü. Antakya kapılarının önünde, korku salmayı amaçlayan bir kibirle Frank ordusunun karşısına çıktılar. Fakat küçük Hristiyan ordusunun yok olmasını istemeyen Tanrı, korumasını onların üzerine yaydı, tıpkı geçmişte İsrail çocuklarına yaptığı gibi. İnançsızlar henüz uzaktayken, şehrin ileri gelenlerinden biri, haçlıların komutanı Bohemond ve diğer şeflere gizlice haber göndererek, eğer babasından kalan mülkleri kendisine bırakılırsa Antakya'yı onlara teslim edeceğini bildirdi; yeminle teyit edilen bu vaadi aldıktan sonra, gece vakti kenti Bohemond'a teslim etti. Kaleye açılan kapıyı açtı ve Frankları Antakya'ya soktu. Şafak vakti, Franklar borazanlarını çaldılar; bu ses üzerine inançsızlar gafil avlandılar; ne kaçabildiler ne de kendilerini kurtarabildiler, çünkü korkudan felç olmuşlardı. Franklar, ellerinde kılıçla onların üzerine atılarak korkunç bir katliam yaptılar. Emir Yağısıyan şehirden kaçmayı başardı, ancak kaçışı sırasında kendisini bir tırpanla kafasını kesen köylüler tarafından öldürüldü (3). Bir zamanlar Ermenilerden alınmış olan bu şehir işte bu şekilde ele geçirildi. Garnizondan arta kalanlar iç kaleye sığındılar ve kendilerini orada savundular. Üç gün sonra, o muazzam Pers ordusu yaklaştı. Frankların sayısından katbekat fazla olan bu ordu, Frankları her taraftan kuşattı; Latinler kendilerini tamamen sıkışmış ve abluka altına alınmış buldular. Antakya'da tüm yiyecek maddeleri tükendiğinden, her geçen gün durum daha da ümitsiz bir hal alıyor, açlığın tüm ıstıraplarını çekiyorlardı. Kerboğa'dan, yemin altında can güvenliklerinin sağlanması şartıyla Antakya'yı bırakıp vatanlarına dönmelerine izin vermesini talep etmeye karar verdiler. Yaşadıkları büyük sefaleti gören Tanrı, onlara acıdı ve merhametini hissettirdi.
Gece vakti aralarında mucizevi bir görü gerçekleşti; Havari Aziz Petrus, dindar bir Frank rahibine görünerek şöyle dedi: "Kilisede, sol tarafta, Mesih'in çarmıhta böğrünün delindiği o lekesiz mızrak gömülüdür, o mızrak ki Yahudi ulusu tarafından oraya bırakılmıştır. Git ve onu oradan çıkar; ve bu kutsal işaretle donanmış olarak savaşa yürü. Onunla düşmanları bozguna uğratacaksın, tıpkı İsa Mesih gibi." Bu görü ikinci ve üçüncü kez tekrarlandı. Rahip bunu Godefroy ve Bohemond ile tüm şeflere anlattı. Dualar ettikten sonra, belirtilen yerde bir kazı yaptılar ve Mesih'in mızrağını buldular. Bu mızrak Aziz Petrus Kilisesi'ndeydi (4).
Bu sırada, inançsızların kampından bir elçi gelerek Frankları savaşa davet etti. Franklar bu meydan okumayı kabul ettiklerini ve ertesi gün savaşacaklarını bildirdiler. Frank ordusu büyük ölçüde azalmıştı; yanlarında sadece 150.000 atlı ve 15.000

piyade kalmıştı. Bohemond onları savaş düzenine soktu; önlerinde Mesih'in mızrağı ve muazzam bir kutsal sancak olduğu halde ilerlediler. İnançsızlar ise o geniş Antakya ovası boyunca, on beş fersah derinliğinde yayılmış durumdaydılar. Saint-Gilles öne atılarak, Mesih'in mızrağını Kerboğa'nın sancaklarının karşısına dikti. Kerboğa'nın ordusu karşılarına bir dağ gibi yığılmış sayısız birlik çıkarıyordu. Hristiyan ordusunda, sol kanat aslan görünüşlü Tancred tarafından komuta ediliyordu; sağ kanat ise Normandiya Kontu Robert tarafından yönetilmekteydi. Godefroy ve Bohemond ise Türklerin ana kuvvetlerinin karşısındaydı. O anda, haçlılar göklerden gelen ve dağların zirvesini parlatan ilahi yardımın sesini işittiler ve hep birlikte inançsızların üzerine atılarak onları kaçışa zorladılar. Çılgınca bir öfkeyle onları takip ettiler ve günün büyük bir kısmında onları tamamen kılıçtan geçirdiler. Kılıçları kandan kararmıştı ve ova cesetlerle dolmuştu. İnançsızların piyadelerini tamamen yok ettiler ve üzerlerine ilahi intikamın tüm şiddetini indirdiler; zira ateşe verilen o ordudan 30,000 adam (5) can verdi. Çürüyen cesetlerin kokusu tüm ülkeye yayıldı. Bu zaferin ardından Franklar Antakya'ya döndüler, yanlarında muazzam miktarda ganimet taşıyorlar ve sayısız esir sürüklüyorlardı. Hristiyanlar arasında büyük ve unutulmaz bir sevinç günü yaşandı, tüm inananlar coşkuyla doldu.

Bölüm CLVI
Aynı yıl, gökyüzünde, kuzey tarafında yeni bir işaret belirdi. Gecenin dördüncü saatinde (1), gök kubbe ilk seferkinden çok daha fazla alevlenmiş ve koyu kırmızı bir renge bürünmüş olarak görüldü. Bu fenomen gecenin başlangıcından dördüncü saatine kadar sürdü. Hiç bu kadar uğursuz bir gece görülmemişti; giderek büyüdü ve bir damar ağı şeklinde yükselerek gökyüzünün tüm kuzey kısmını zirvesine kadar kapladı. Yıldızlar ateş rengine bürünmüştü. Bu fenomen, öfke ve yok oluşun bir habercisiydi.

Bölüm CLVII
548 yılında (25 Februar 1099 - 24 Februar 1100), adet olduğu üzere bir ay tutulması gerçekleşti. Bu gök cismi ilk başta koyu kan rengine büründü, gecenin ilk vaktinden dördüncü saatine kadar sürdü; ardından koyu bir renk alarak tamamen kanlı bir görünüme büründü. Onu kaplayan karanlık o kadar yoğundu ki tüm yaratılış karanlığa gömüldü. Alimler bu tutulmanın Persler tarafından kan dökületeceğini haber verdiğini iddia ettiler, nitekim bu ulusun yaşadığı olaylardan sonra bu durum açıkça görüldü.
Aynı yıl, Franklar kutsal Kudüs şehrine doğru yola çıktılar; amaçları, Ermenistan patriği aziz Nerses'in şu sözlerle bildirdiği kehanetini gerçekleştirmekti: "Kudüs'ün kurtuluşu Frankların soyundan gelecektir; ancak bu şehir, işlediği günahların cezası olarak, inançsızların boyunduruğu altına tekrar düşecektir." Hristiyan ordusu yürüyüşe geçer geçmez, onların tarafındaki Türkler de harekete geçtiler, tıpkı Amalekitlerin İsrail çocuklarına karşı ilerlemesi gibi. Franklar Arka (Arga) (1) denilen yere ulaştıklarında inançsızlar onlara şiddetle saldırdılar; ancak Franklar zaferi kazandılar ve yollarına tam bir güvenle devam edebildiler. Kudüs surlarının önüne vardıklarında korkunç çatışmalar yaşandı. Bu sırada, Ermenilerin katolikosu

piskopos Vahram bu şehirde bulunuyordu. İnançsızlar onu öldürmek istediler, fakat Tanrı onu onların ellerinden kurtardı. Tekrarlanan saldırıların ardından, Franklar tahtadan kuleler inşa edip bunları surlara yaklaştırdılar ve olağanüstü bir kararlılıkla, kutsal şehrin hakimi oldular. Godefroy elinde Vespasianus'un kılıcıyla inançsızların üzerine atıldı, tapınakta 65.000 kişiyi kurban etti, şehrin diğer kısımlarında ölenleri ise saymıyorum (2). Kudüs ve Hristiyanların kurtarıcısı olan kutsal kabir, işte bu şekilde Müslümanların köleliğinden kurtarıldı. Vespasianus'un kılıcının, Kudüs'ün çarmıha gerilmesinden bu yana burayı üçüncü kez cezalandırışıydı.

Bölüm CLVIII
Aynı yıl, Mısır'dan, İskit (Sguth) (1) ülkesine kadar, Nubie'den ve Hindistan'ın sınırlarına kadar uzanan muazzam bir asker topluluğu bir araya geldi; 300.000 savaşçı Kudüs'e karşı silahlanmış olarak ilerliyordu. Bu haber Frankları titretti. İnançsızların karşısına çıkmak üzere yola çıktılar; zira bu muazzam kitle karşısında vatanlarını savunmak için başka çareleri yoktu. İki ordu okyanusa (denize) uzak olmayan bir yerde karşılaştı. Mısır kralının ordusu yaklaşır yaklaşmaz Franklar ileri atıldılar, Mısırlılara saldırdılar ve onları tamamen bozguna uğrattılar. Savaşanlar onlar değildi, Hristiyanları destekleyen Tanrı'ydı; tıpkı Kızıldeniz'de Firavun'a karşı İsrail çocukları lehine yaptığı gibi. Düşmanı şiddetle geri püskürttüler ve 100.000 adamını denizde boğdular. Diğerleri ise tamamen yok edildi veya kaçışa zorlandı. Bu parlak zaferin ardından Franklar, muazzam ganimetlerle Kudüs'e döndüler (3).

Bölüm CLIX
Aynı yıl, Doğu Kuropalatı Kirkor, piskopos Basile'nin kardeşi, Ermenilerin katolikosu, askerlerini topladı ve Aschornak (1) vilayetinde konuşlanmış olan Türklere karşı yürüdü. Bu gözüpek savaşçı Gagh'zouan köyüne ulaştığında inançsızlara saldırdı, onları kaçışa zorladı ve pek çoğunu yok etti. Bu zaferden sonra Ani şehrine giden yola koyuldu. Yol üzerinde, yola pusu kurmuş olan bir Türk askeri onu ağzından bir okla vurdu. Bu, yiğit Kirkor'un sonu oldu; dindar bir Hristiyan olan Kirkor orada can verdi. Onun ölümü tüm Ermeni milleti için büyük bir yas oldu. Kendisi Vacaq'ın oğlu, Abirad'ın oğlu, Haşan'ın oğlu, kahramanlar soyundan gelen ve Pahlavunilere dayanan bir kişiydi.

Bölüm CLX
Aynı yıl, Saint-Gilles Kontu (Haçlı Kontu), yanındaki Mesih'in mızrağı ile (1) vatanına döndü; o mızrak ki Antakya'da bulunmuştu. İmparator Aleksis'e bağlılığını sunduktan sonra yoluna devam etti.

Bölüm CLXII
Aynı yıl, koyu kırmızı renkte üçüncü bir işaret belirdi. Günün yedinci saatinden itibaren kendini gösterdi ve kuzeyden Doğu'ya doğru yöneldi; ardından koyu bir renk aldı. Bu fenomenin Hristiyanların kanının dökületeceğini haber verdiği iddia edildi ve bu kehanet nitekim gerçekleşti. Frankların seferlerini başlattığı günden beri hiçbir

olumlu işaret belirmemişti; aksine tüm kehanetler yok oluşu, yıkımı, ölümü, katliamları, kıtlığı ve diğer felaketleri işaret ediyordu.

Bölüm CLXIII
Aynı yıl, kıtlık tüm Mezopotamya'yı ve özellikle Urfa şehrini kasıp kavurdu. Yıl boyunca kırlara tek bir damla yağmur düşmedi; gökyüzü çiğini esirgedi. Sudan mahrum kalan toprak kurudu, ağaçlar ve asmalar kuruyup yok oldu, kıtlık muazzam bir ölüme neden oldu. Bu şehirde, peygamber İşaya zamanında Samiriye'de yaşanan sahnelerin aynısı tekrarlandı. Hristiyan ve Romalı bir kadın, kendi genç çocuğunu pişirip onun etiyle beslendi. Kıtlığın ıstıraplarıyla köşeye sıkışan inançsız bir Müslüman da karısını yedi. Tanrı ekmeğin besleyici gücünü azaltmıştı; ne kadar yeseler de doymuyorlardı. Çok sayıda insan bunun, Kuropalat Thoros'un uğradığı haksız ölümün intikamını alan ilahi öfkenin bir sonucu olduğunu iddia etti. Şehir sakinleri Haç ve İncil üzerine onun canını bağışlayacaklarına dair yemin etmişler, ancak onu en korkunç işkencelerle katlederek bu yemini çiğnemişlerdi; o esnada başını bir sırığın ucuna geçirmişler, o bunları kusarak uğursuz sözler mırıldanırken başını Kurtarıcı Kilisesi'nin önüne dikmişlerdi. Bu kilise geçmişte havari Thaddée tarafından inşa edilmişti. Tanrı, Abgar kavmine bu suçun kefareti olarak bu cezayı gönderdi. Yıldan yıla, bu suçlu şehir üzerindeki ağır elini hissettirmekten geri durmadı.

Bölüm CLXIV
549 yılının başlangıcında (24 Februar 1100 - 22 Februar 1101), her yerde bolluk yeniden sağlandı. Urfa'da buğday ve arpa o kadar boldu ki geçmişteki kıtlığı unutturdu. Bir ölçek ürün yüz katını verdi, ağaçlar meyve yüküyle eğildi, pınarlar suyla dolup taştı, insanlar ve hayvanlar tam bir doygunluğa ulaştı.

Bölüm CLXV
Aynı yıl, Frankların generali Godefroy, birlikleriyle birlikte okyanus kıyısında bulunan Philippes'in Sezerya'sına (4) geldiğinde, Müslüman şefler barış yapmak üzere onun huzuruna çıktılar; ona yiyecek getirdiler ve bunları kendisine sundular. Godefroy kabul etti ve zehirli olan bu yiyeceklerden hiçbir şüphe duymadan yedi. Birkaç gün sonra öldü ve kırk kişi onunla birlikte can verdi. Kudüs'te, İsa'nın can verdiği yer olan kutsal Golgotha'nın önüne gömüldü. Aynı zamanda, Urfa'da bulunan kardeşi Baudouin'i çağırmak üzere elçiler gönderildi ve ona Kudüs tahtı verildi. Tancred ise Antakya'ya, dayısı olan Kont Bohemond'un yanına gitti (2).

Bölüm CLXVI
Bu dönemde, prenslerin en yaşlısı olan Richard, İmparator Aleksis'e ait olan ve savaşın ilk yılında Frank şefleri tarafından kendisine devredilmiş bulunan Maraş'ta ikamet ediyordu. Ancak onlar yeminlerini çiğnediler; sözlerinden döndüler ve Maraş'a doğru yürüdüler. Burada, kız kardeşinin oğlu olan (3) Richard ile birlikte hareket eden büyük Kont Bohemond bulunuyordu; ikisi de Frankları topladılar ve Maraş'a doğru ilerlediler. Burada, unvanı Thathoul olan ve kendilerinden bu şehri teslim etmelerini

isteyen, ve onlara karşı tekrarlanan saldırılar düzenleyen prens Thathoul'a saldırdılar. Ancak çok sayıda soyluyla çevrili olan, cesur ve metanetli Thathoul, Maraş'ta onların çabalarını boşa çıkardı. Bohemond, ordusunu Maraş ovasına kurduktan sonra kenti ve ona bağlı tüm bölgeyi boyunduruk altına aldı.

Bölüm CLXVII

Aynı yıl, Sivas'ın hakimi olan ve tüm Roma (Anadolu) ülkesine hükmeden Danişmend (Tanischman) emir geldi; Malatya'ya saldırmak üzere muazzam bir ordunun başında ilerledi. Malatya komutanı Khouril, aceleyle Bohemond'dan yardım istemeye geldi ve karşılığında bu şehri ona vermeyi vaat etti. Bunun üzerine Bohemond ve Richard, Danişmend'e karşı birliklerinin başında ilerlediler; Danişmend ise Franklara karşı mücadelede kendisine destek olması amacıyla Malatya ovasına çok sayıda birlik yerleştirmiş ve yollara pusu kurdurmuştu; Bohemond ve Richard ise hiçbir önlem almadan, tam bir güvenlik içinde ilerliyorlardı; askerleri zırhlarını çıkarmış ve süslerle donanmışlardı, tıpkı bir cenaze alayına eşlik eden kadınlar gibi; silahlarını hizmetkarlarına taşıtıyorlardı. Savaşçılar, askeri teçhizatlarından yoksun bir halde esir gibi ilerliyorlardı. Ansızın, Danişmend'in adamları üzerlerine çullandılar ve amansız bir mücadele başladı. Franklar ve Ermeniler tamamen yok edildiler, Bohemond ve Richard ise esir alındılar. O gün, iki Antakya piskoposu, Cyprien ve Antakya piskoposu, ve Maraş piskoposu Grégoire hayatlarını kaybettiler. Bohemond, Frankların gerçek kralı olarak saygı duyduğu inançsızların eline düşmüştü, ve onun bu esareti tüm Horasan'ı titretti. Baudouin, Franklar ve Antakya gibi, bu acı olayı öğrendiğinde Danişmend'in peşine düşmek üzere yola çıktı. Danişmend, Bohemond ve Richard'ı zincirlere vurulmuş halde Niksar'a (Néocésarée) götürdü. Onlar oradan ayrıldıktan sonra, Baudouin Urfa'ya döndü ve bu şehri, daha önce Bohemond'un sarayında bulunan Deborg lakaplı bir diğer Baudouin'e emanet etti. Urfa sakinlerini her türlü eziyete maruz bıraktıktan ve onlardan muazzam meblağlar kopardıktan sonra, kardeşi Godefroy'un tacını devralmak üzere Kudüs'e gitti ve kral oldu. Tancred yeniden Antakya'nın yönetimini üstlendi, tıpkı yukarıda belirttiğimiz gibi. Frankların uğradığı bu felaket, işledikleri suçların bir cezasıydı. Doğru yoldan sapmışlar ve helak olma patikasına girerek ilahi emirleri çiğnemişler, kötülük yapmışlar, ahlaksızlığa gömülmüşler ve Rabbin yasakladığı şeylere tam bir arzuyla yönelmişlerdi; korudukları şeyleri gasp ediyorlardı. Bu yüzden Tanrı desteğini ve zaferi onlardan çekti, tıpkı geçmişte İsrail çocuklarına yaptığı gibi. Bu, Frankların uğradığı ilk yenilgiydi; dikkatinizi buraya çekmek isterim ki gevşemeyesiniz.

Bölüm CLXVIII

Aynı yıl, Artuk'un oğullarından dahi olan Sukman emir, cesareti ve gaddarlığıyla tanınan, Babil şefi Boug adındaki komutanla birlikte muazzam güçler topladı ve Seruç (Seroudj) (1) kentine karşı yürüdü; çevre bölgelerde akınlar yaptılar. Seruç komutanı Kont Baudouin ve Seruçlu Foulcher (Ph'outchêr) (2), Türklerin bu istilasından haberdar edilerek onların karşısına çıktılar. Ancak tedbirsiz ihmalkarlıkları yenilgilerinin nedeni oldu. Amansız bir mücadelenin ardından, inançsızlar Frankları bozguna uğrattılar ve büyük bir katliam yaptılar; buralarda

kendilerine katılmış olan Ermeniler de katledildi. Seruç Kontu Foulcher öldürüldü. Foulcher, takdire şayan bir cesarete ve kusursuz bir temizliğe sahip bir adamdı. Kont Baudouin, adamlarından üç kişiyle birlikte Urfa kalesine sığındı, acınası bir durumdaydı. Şehrin ileri gelenleri onu aralarına kabul ederek yeniden tahtına oturttular. Üç günün ardından, destek kuvvetleri aramak üzere Antakya'ya doğru yola çıktı. Bu sırada inançsızlar Seruç kalesini kuşattılar; şehir sakinleri şehirden çekilmişlerdi ve yanlarında Urfa başpiskoposu (veya vekili) Balîôs (3) da vardı. Seruç sakinleri Türklere karşı direnmediler. Yirmi beş günün ardından Baudouin, 600 atlı ve 700 piyadeyle geldi. İnançsızları kaçışa zorladı; ancak Seruç halkı onun otoritesini tanımayı reddetti. Bunun üzerine Franklar bu şehre saldırdılar, halkı katlettiler ve evleri yağmaladılar; Urfa'ya çok sayıda genç erkek ve genç kız götürdüler; Antakya ve Frankların işgal ettiği tüm ülkeler Seruçlu esirlerle doldu ve Seruç kan gölüne döndü.

Bölüm CLXIX
Aynı yıl, dördüncü kez, gökyüzünün kuzey kısmı, öncekilerden çok daha korkunç bir fenomenle renklendi; bu rengin ardından gök yüzü siyaha büründü. Bu dördüncü işaret bir ay tutulmasıyla eş zamanlı gerçekleşti. Bu işaretler, bu şehri tehdit eden ilahi öfkenin etkilerini haber veriyordu, tıpkı peygamber Yeremya'nın şu sözlerle bildirdiği gibi: "Kuzey tarafından kötülük tüm yeryüzüne yayılacaktır." Ve nitekim, daha önce hiç görülmemiş büyüklükte felaketler baş gösterdi.

Bölüm CLXX
550 yılında (24 Februar 1101 - 23 Februar 1102), Kudüs'teki kutsal kabirde şaşırtıcı ve korkunç bir olay gerçekleşti. Rabbimizin ışığı, adet olduğu üzere Büyük Cumartesi günü alevlenmedi; Büyük Cumartesi günü boyunca ve pazar sabahına kadar lambalar sönük kaldı; ancak dokuzuncu saatten itibaren alevlenmeye başladı. Bu fenomen inananları büyük bir şaşkınlığa sürükledi. Bu vesileyle, yoldan saptıklarını ve doğru yolu terk ettiklerini, günah yoluna girdiklerini anladılar. Kutsal kilisenin bakanları, tatmin edilmemiş bir arzuyla çamurun içinde yuvarlanıyorlardı. Bu tür düzensizliklerin ortasında, adeta günahkarlarla bağ kurmuşçasına, Kutsal Kabir hizmetindeki kadınlara ve tüm manastırlara yönelik eylemlerinden ötürü nefret kazanmışlardı. İşledikleri suçlar ve iğrençlikler Tanrı'nın huzurunda birikmişti. Onları manastırlardan kovdular, buralardan Ermenileri, Romalıları, Süryanileri ve Gürcüleri uzaklaştırdılar. Franklar bu mucizeyi gördüklerinde, bu durum manastırlara karşı bir suçlama işareti oldu ve manastırların kadınları ile hizmetlilerini uzaklaştırarak her milleti kendi manastırlarına iade ettiler. Aynı zamanda, beş inançlı millet Tanrı'ya dualarını yöneltmeye başladılar. Rab dualarını kabul etti ve Paskalya pazar günü, daha önce hiç görülmemiş bir şekilde Kutsal Kabir'deki lamba alev aldı; zira bu ışık cumartesi günü değil, pazar günü, günün on birinci saatinde parlamaya başlamıştı.

İkinci Kısım Sonu

DEUXIÈME PARTIE.

—

Jusqu'au point de notre histoire où nous touchons maintenant, nous avons employé les matériaux rassemblés par nous avec beaucoup de fatigues et d'efforts pour une période de cent ans, matériaux que nous avons recueilli et dont nous avons examiné la valeur par des travaux prolongés. Nous les avons empruntés à des gens qui avaient été les témoins oculaires des faits consignés dans ce livre, ou qui les avaient entendu raconter dans les anciens temps, et à ceux aussi qui avaient lu les histoires contemporaines de ces événements, et des malheurs que notre nation a soufferts en punition de ses péchés. Bien des fois nous avons réfléchi à la tâche pénible de retracer les catastrophes des âges postérieurs, et les châtiments terribles qu'a éprouvés l'Arménie de la part de la nation chevelue et abominable des Elyméens (Egh'imnatsik'), de la part des Turks et de leurs frères les Romains.

Ces motifs m'ont engagé à méditer sans cesse mon dessein comme une œuvre grande, et à rechercher comment s'accomplit la destruction de notre royaume. Après avoir réuni tous les documents, je les ai coordonnés en conduisant ma narration jusqu'à l'époque où nous sommes arrivés ici. J'ai raconté ce que mes recherches m'ont appris sur les trois nations précitées, sur les patriarches, sur les autres peuples et sur les rois. Les récits que je vais entreprendre marquent le commencement de notre chute, et embrassent la suite des événements arrivés du temps de nos pères, dont ils furent bien des fois les témoins, et qui ont été l'objet de mes continuelles préoccupations. Je me suis livré pendant huit années à d'incessantes investigations, et je me suis fait un devoir de les mettre en lumière et de les consigner par écrit, afin que la mémoire ne s'en efface pas au milieu du malheur des temps, et subsiste à jamais. C'est pourquoi, moi, Matthieu d'Edesse, né dans cette ville, et moine, je n'ai tenu aucun compte de mes peines, et je n'ai eu d'autre but que de laisser après moi ce livre, comme un monument pour ceux qui aiment à étudier l'histoire, afin que lorsqu'ils se livreront à des recherches sur les siècles passés, ils puissent facilement trouver l'indication des époques, des temps et des catastrophes qui en ont signalé le cours, et afin que, réfléchissant à ces malheurs, ils se rappellent les fléaux dont Dieu nous a frappés dans sa colère, et que nous avons subis à cause de nos péchés, comme une rétribution infligée par la justice de ses jugements. Les calamités que nos fautes ont attirées sur les contrées chrétiennes, les sévères avertissements que Dieu notre Seigneur nous

a donnés en se servant du bras des infidèles, et les punitions célestes qui nous ont atteints, nous n'avons pas voulu que le souvenir en fût perdu. Aussi est-il convenable sans cesse et toujours de prêter l'oreille à ces admonitions suprêmes. Le même châtiment s'est de nouveau appesanti sur nous et se prolonge encore, châtiment que nous avons subi comme une expiation bien méritée. Nous avons encore à vous raconter l'histoire de quatre-vingts années, et à vous faire connaître le résultat des travaux exécutés par nous, Matthieu d'Edesse, supérieur de couvent.

LXXVII. En l'année 502 (8 mars 1053 – 7 mars 1054), un signe extraordinaire et effroyable, présage d'extermination, apparut, manifesté par la colère céleste, dans la grande ville d'Antioche. Ce phénomène se montra dans l'intérieur du soleil, et excita partout la frayeur et l'étonnement; il consterna l'âme des fidèles, car il annonçait le terrible jugement que Dieu allait faire éclater. Voici ce qui provoqua sa colère. Les Syriens, qui étaient nombreux à Antioche, possédaient de grandes richesses et vivaient dans l'opulence et le faste. Leurs jeunes garçons, lorsqu'ils se rendaient à l'église qui appartenait à leur nation, y allaient au nombre de 500, montés sur des mulets. Les Romains, très-jaloux des Syriens, leur avaient voué une haine implacable. Un des principaux Syriens avait un grand nombre de captifs : cela occasionna un procès considérable qui fut soumis au patriarche des Romains. Le Syrien, craignant les chances du jugement, céda aux instances pressantes qui lui furent faites d'abandonner sa foi ; et les Romains, ayant obtenu son assentiment, le rebaptisèrent.

Après avoir ainsi renié sa croyance, il devint l'ennemi des nobles ses compatriotes. Il en résulta de grands désagréments pour les Syriens : car ayant entrepris de soutenir chaque jour des controverses contre les Romains, ceux-ci en vinrent à un tel degré d'impudence, qu'ils perdirent même la conscience de leurs actions, et que leur patriarche donna l'ordre de brûler le livre des Evangiles des Syriens. Mais lorsqu'ils l'eurent mis dans le brasier, une voix sortit du volume divin, qui de lui-même s'échappa des flammes. Alors ils l'y jetèrent de nouveau, et il s'en échappa également. Dans leur rage sacrilége, ils l'y précipitèrent une troisième fois, et il en sortit encore intact. Etant revenus à la charge pour la quatrième fois, le livre saint prit feu et fut consumé. Ce fut ainsi que le saint Evangile du Christ notre Dieu fut brûlé à Antioche par les Romains. Le patriarche et tout son peuple, après avoir quitté le lieu où cette scène s'était passée, retournèrent à l'église de Saint-Pierre, pleins d'allégresse, comme après une victoire remportée sur un ennemi redoutable. Lorsqu'ils y furent rentrés, un fracas horrible retentit dans tout l'édifice, et un violent tremblement de terre agita la ville entière. Un autre jour le feu du ciel tomba sur Saint-Pierre, et pareille à une lampe, cette église s'enflamma depuis les fondements jusqu'au faîte ; les pierres mêmes s'embrâsèrent comme un monceau de bois ; la fumée s'élevait jusqu'aux nues. Le sol du sanctuaire s'entr'ouvrit, et l'autel du saint Sacrifice fut englouti dans les profondeurs de la terre. La pierre lumineuse que le grand Constantin avait déposée là avec un présent de 200,000 pesant d'or, et qui était placée au-dessus de l'autel pour

éclairer pendant la nuit, tomba à terre, et il fut impossible de la retrouver. Quarante autres églises appartenant aux Romains furent consumées par la foudre avec Saint-Pierre, tandis que celles des Arméniens et des Syriens n'éprouvèrent aucun dommage. Frappés de stupeur, tremblants et plongés dans la consternation, les habitants se mirent en prières, et adressèrent à Dieu des supplications accompagnées de larmes et de soupirs abondants. Le patriarche sortit suivi des prêtres, des diacres, des clercs et d'une foule pressée d'hommes, de femmes, de vieillards et d'enfants. Ils parcoururent la ville revêtus de leurs ornements sacerdotaux, et tenant à la main les objets les plus vénérés du culte. Lorsqu'ils furent parvenus à Hor'om-Meïdan (la place des Romains), à l'endroit où s'élève le petit pont, bâti sur les torrents de la montagne, le sol retentit tout à coup avec un fracas horrible, et un tremblement de terre se fit sentir. C'était au milieu du jour, vers la sixième heure. Au même instant, la terre s'entr'ouvrit, et découvrant ses abîmes, engloutit le patriarche, les prêtres et toute la foule, au nombre de plus de dix mille personnes. Pendant quinze jours des cris plaintifs sortirent des profondeurs de ce gouffre; ensuite tous ces malheureux furent étouffés, car la terre se referma sur eux, et ils y sont restés ensevelis. Ces châtiments furent infligés aux habitants d'Antioche par la justice divine. Il serait ici déplacé de mentionner les abominations qu'ils avaient commises, et auxquelles s'associaient même les ecclésiastiques et les chrétiens grecs de tous les rangs. Car la fumée de ces œuvres d'iniquité s'est élevée plus haut que celle de Sodome et de Gomorrhe. Leur sort prouve qu'ils méritaient bien cette

punition. Car, si à Sodome et à Gomorrhe le feu du ciel tomba sur des pécheurs endurcis pour les anéantir, là, des coupables non moins criminels furent condamnés à périr tous à la fois par le feu, et à être précipités dans les abîmes de la terre, au sein de cette ville perverse ; et cependant ses habitants persistent encore avec opiniâtreté dans leur croyance impie. Tout en professant le culte de Dieu, ils pratiquaient les œuvres des incrédules et des infidèles, et s'abandonnaient avec entraînement aux passions les plus dissolues, à des excès dont le récit serait odieux à entendre et honteux à raconter. Que dire donc de ceux qui s'en rendaient coupables, lorsque le Sauveur nous a même interdit, sous peine de faute grave, d'arrêter le regard sur une femme! Parlerai-je de la sodomie dont ils se souillaient, crime que le Seigneur fit expier à cette ville corrompue?

LXXVIII. En l'année 503 (8 mars 1054-7 mars 1055), un vent au souffle empoisonné et mortel souffla sur notre pays. Le roi des Perses, Thogrul Sulthan, descendant de son trône, vint, avec une armée aussi nombreuse que le sable de la mer, fondre sur l'Arménie (1). Etant arrivé à Pergri, il prit cette ville d'assaut, et ayant chargé de chaînes les principaux habitants, les traîna en esclavage. Il s'empara d'autres places, le fer à la main, et en extermina les populations. Pareil à un nuage noir, d'où l'éclair jaillit, il lançait dans sa course une grêle meurtrière. Ayant mis le siége devant Ardjêsch, et ayant continué ses attaques pendant huit jours, les habitants, accablés par la multitude des ennemis qui leur faisaient une guerre acharnée, s'empressèrent de venir, en suppliants,

faire leur soumission. A force de prières, et grâce aux présents qu'ils lui offrirent en quantité, or, argent, chevaux et mulets, ils obtinrent de conclure des préliminaires de paix : « O sulthan, seigneur du monde, dirent-ils à Thogrul, va prendre la ville de Mandzguerd (2), et alors nous et toute l'Arménie nous t'appartiendrons. » Cette proposition causa un vif plaisir à Thogrul, et étant parti avec son armée, il arriva devant Mandzguerd, comme un serpent rempli d'une malice consommée. Aussitôt il établit son camp sous les murs de cette ville et l'investit. S'étant arrêté dans un lieu nommé K'arakloukh (Tête de pierre), il y fixa ses quartiers. Dès que l'aurore commença à éclairer l'horizon, il ordonna de sonner les trompettes. C'était un spectacle affreux que celui qui s'offrit aux yeux des chrétiens le jour où les infidèles entourèrent leurs murs. Car dès que le fracas des trompettes eut retenti, les clameurs poussées par toute l'armée à la fois ébranlèrent les remparts. Et maintenant que dirai-je des chrétiens de cette cité, qui tous, combattant héroïquement, résistèrent à des assauts incessants? Le général qui en avait le commandement était un Romain nommé Vasil, fils d'Aboukab (3), homme excellent et pieux. Il fortifia la ville par tous les moyens possibles : il avait enrôlé tous les habitants qui avaient du cœur, hommes et femmes. Il promettait à chacun, au nom de l'empereur, des honneurs et des dignités, et nuit et jour il ne cessait de les encourager et de les animer. Cependant les infidèles ne discontinuèrent pas pendant plusieurs jours leurs attaques. Comme ils avaient entrepris de creuser sous les remparts afin de pénétrer dans la ville par cette ouverture, les as-

siégés s'en étant aperçus, pratiquèrent une contre-mine et firent prisonniers les mineurs ennemis. Parmi eux était le beau-père du sulthan, nommé Osguedzam (4). Les ayant amenés sur le rempart, ils les massacrèrent tous. Ce spectacle affligea profondément le sulthan, qui envoya chercher à Pagh'êsch la baliste que l'empereur Basile avait fait construire afin de battre les murs de Her, machine étonnante et terrible. Lorsqu'elle eut été dressée, toute la ville fut épouvantée. Les premiers qu'elle atteignit furent trois sentinelles; du même coup elle rejeta dans l'intérieur un homme qui occupait un poste avancé. Alors un prêtre, sortant des rangs des assiégés, éleva à la hâte une machine pour l'opposer à celle des infidèles, et avec la première pierre qu'il lança, il atteignit la baliste ennemie, et fracassa la tête du bélier. A cette vue le courage revint aux habitants terrifiés. Mais au bout de quelques jours les infidèles fortifièrent leur machine, la rendirent inaccessible de tous côtés, et recommencèrent à battre le rempart avec d'énormes pierres. Les assiégés furent plongés de nouveau dans une profonde consternation. Vasil fit proclamer ces paroles dans les différents quartiers de la ville : «Celui qui aura le courage de sortir des murs, et d'aller incendier cette baliste, recevra de moi avec libéralité de l'or, de l'argent, des chevaux et des mulets, et de l'empereur des honneurs et des dignités. S'il vient à périr, et qu'il ait une famille, cette récompense deviendra son héritage. » Un Frank (5) se présenta et dit : « C'est moi qui irai remplir cette mission ; c'est moi qui aujourd'hui verserai mon sang pour les chrétiens; car je suis seul, et je

n'ai ni femme, ni enfants pour pleurer ma perte. » Il demanda un vigoureux et rapide coursier, endossa une cuirasse, couvrit sa tête d'un casque, et prit une lettre qu'il attacha à la pointe de sa lance. Dans son sein étaient cachés trois pots en verre remplis de naphte. Ainsi équipé, il se mit en route, ayant l'apparence d'un homme chargé d'un message. Après s'être recommandé aux prières des chrétiens, et plein de confiance en Dieu, il se dirigea droit vers le camp des infidèles. Ceux-ci, apercevant la lettre, crurent voir arriver un messager, et se tinrent tranquilles. C'était vers midi; et comme la chaleur était extrême, chaque soldat dormait dans sa tente. Le Frank s'étant avancé en face de la baliste, s'arrêta : les ennemis crurent qu'il était occupé à contempler et à admirer cette formidable machine. En même temps, ayant saisi un des pots de naphte, il le lança contre la baliste; puis, en faisant le tour avec la rapidité de l'aigle, il jeta un second pot; enfin, tournant une troisième fois, il lança le dernier. Aussitôt la baliste s'enflamma, tandis que le Frank fuyait rapidement. A cette vue, les infidèles s'élancèrent à sa poursuite; mais il regagna la ville sans avoir été atteint, et sans accident. La machine fut entièrement consumée; et les habitants, ravis de joie, comblèrent de présents le Frank. Mandé par Monomaque à sa cour, il reçut de lui des dignités. Le sulthan lui-même ne put refuser son admiration à l'auteur d'une telle prouesse, et témoigna à Vasil le désir de le voir et de le récompenser. Mais le Frank déclina cette invitation, au grand regret de Thogrul.

Cependant le sulthan ordonna de recommencer à mi-

ner les remparts; mais les assiégés, redoublant d'efforts, bravèrent toutes les machines auxquelles il eut recours. Ils avaient fabriqué des crampons en fer, à l'aide desquels ils enlevaient les mineurs, qu'ils massacraient à l'intant. Se voyant aussi vigoureusement repoussé, Thogrul fut forcé d'arrêter les travaux, et en ressentit un dépit mortel. Pour le braver, les habitants prirent un porc, et le plaçant dans une baliste, le lancèrent dans le camp ennemi, en criant tous à la fois : « O Sulthan, prends ce porc pour femme, et nous te donnerons Mandzguerd en dot. »

En entendant ces paroles, ce prince entra en fureur, et fit couper la tête à ceux qui lui apportèrent le porc, et étaler leurs cadavres devant Mandzguerd. Puis il s'en revint en Perse, honteux de cet échec. C'est ainsi que, par la miséricorde de Dieu, cette ville fut sauvée des mains des Turks.

LXXIX. En l'année 504 (8 mars 1055 - 6 mars 1056) mourut Monomaque, après un règne de quatorze ans (1). La couronne passa à la sœur de sa femme [Zoé], la princesse Théodora (Tôdôr), celle qui fut nommée Élector (Elekhdôr) (2). C'était une sainte femme, vivant dans la virginité, et d'une vertu exemplaire. Elle ordonna de traiter tous ses sujets avec bonté, principalement les veuves et les captifs, et voulut que ceux qui avaient souffert un dommage quelconque fussent indemnisés, et recouvrassent leurs droits ; tous les prisonniers furent relâchés. Elle délivra de leurs fers les princes arméniens, fils d'Abel et frères de Harbig, et les rappelant de l'île où ils avaient été exilés, les renvoya chez eux

comblés d'honneurs; elle leur rendit la forteresse d'Argni, héritage de leurs pères, après leur avoir recommandé de ne jamais s'écarter de leur devoir envers elle. Cette année Ber'os fut remplacé dans sa charge de gouverneur par Mélissène (Méliçanos), homme de bien, et d'une haute réputation, compatissant aux veuves et aux captifs, bienfaiteur des populations et recommandable par les plus belles et les plus nobles qualités. Théodora, après avoir occupé le trône deux ans et trois mois, alla rejoindre le Christ, et mourut dans les sentiments d'une piété parfaite (3). Elle eut pour successeur Michel l'Ancien, qui régna sept mois (4).

Ce fut à cette époque qu'un des grands de l'empire, nommé [Isaac] Comnène (Goman), s'avança à la tête d'une armée formidable contre Constantinople. Il établit son camp sur les bords de la mer océane, du côté de l'Asie, et réclama impérieusement la couronne. Ceci se passait en l'année 505 de notre ère (7 mars 1056 - 6 mars 1057). Michel, avec toutes les forces de l'Occident, traversa la mer à Chrysopolis (Kraubolis), pour s'opposer à Comnène (Gomanos). Cette journée vit une terrible bataille s'engager entre les chrétiens, qui s'égorgèrent avec rage; et la terre fut inondée de leur sang. Dans la mêlée, Comnène, ardent comme un lion, et poussant un cri terrible, se précipita sur les impériaux, les tailla en pièces et les mit en fuite; tous furent passés au fil de l'épée. Acculés sur les bords de la grande mer océane, et pareils à des sauterelles engourdies par le vent, ils étaient paralysés dans leurs mouvements, et impuissants à résister à d'aussi rudes attaques. Les uns

périrent engloutis dans la mer, les autres sous le tranchant d'un glaive inexorable. Les Romains perdirent 150,000 hommes, l'élite de leur armée; les principaux officiers furent faits prisonniers. Les grands qui étaient restés dans le palais impérial, voyant ce désastre, se concertèrent pour donner la couronne à Comnène, quoiqu'il eût plongé dans le deuil toute la nation grecque. Le patriarche et les grands se rendirent en corps auprès de lui, et après lui avoir prêté serment et avoir reçu le sien, l'introduisirent dans la ville et le firent asseoir sur le trône : dès lors la tranquillité fut assurée (5). Cependant la ruine et la dévastation désolèrent encore l'empire pendant tout le cours de cette année; car Comnène et Michel saccageaient, chacun de son côté, les contrées qui s'étaient déclarées contre eux (6). Ces désordres ne firent même que s'accroître et continuer, jusqu'à ce que Comnène, devenu seul maître du pouvoir suprême, eût publié un édit qui y mit un terme. Il combla d'honneurs ceux qui étaient restés fidèles à Michel, beaucoup plus que ses propres partisans. Avant que la cause de Comnène ne triomphât, plusieurs grands étaient accourus au secours de Michel, entre autres, Bizônid (7) et Libarid. Mais lorsqu'ils furent arrivés à Djerdjéri et qu'ils apprirent le triomphe définitif de Comnène, ils se sauvèrent pendant la nuit, en se disant les uns aux autres : « L'erreur retourne de Djerdjéri (8). » Au bout de quelques jours ils vinrent se présenter à l'empereur, qui les traita avec les plus grands honneurs. Comnène donna l'ordre de frapper des monnaies en son nom, et où il était représenté avec un

glaive sur l'épaule, «car, disait-il, c'est avec mon épée que j'ai conquis la couronne» (9). Il offensa Dieu par ces paroles orgueilleuses, et commit bien d'autres actions qui le rendirent coupable envers les chrétiens. Quelque temps après, ayant rassemblé des forces considérables, afin de porter la guerre contre les Patzinaces (10), il traversa le Danube (Donavis), et s'avança, semant partout en Occident la ruine sur son passage. Dans tous les lieux où il arrivait, rugissant comme une bête sauvage, il donnait cours à la férocité de ses instincts, et versait des torrents de sang. Des lamentations s'élevèrent en tous lieux dans l'Occident, et surtout dans le pays des Boulgares. On était alors dans l'été. Cependant un châtiment du ciel irrité tomba sur l'armée de Comnène, châtiment dont aucune bouche humaine ne saurait raconter la rigueur, que la plume ne pourrait retracer, et qui fut une juste punition de ses crimes. Un nuage monta de l'occident, nuage à l'aspect sombre et sinistre, et que personne n'osait contempler et s'abattit sur le camp des Romains : de ses flancs sortaient des bruits de tonnerre, et il en jaillissait des éclairs vomissant le feu. Ce nuage commença à lancer une grêle d'une grosseur énorme, et dont les coups redoublés et écrasants atteignirent les soldats. Effrayés, ils se débandèrent de tous côtés, ne sachant comment se dérober à ce fléau. L'empereur, furieux, fut obligé de se sauver comme un fuyard. Ses troupes s'étaient dispersées sur les collines et dans les plaines. Quel spectacle que celui de la déroute qui suivit cet épouvantable orage, et où tant de personnes trouvèrent la mort! Le père tombait écrasé par son fils, le fils par son père, et les

frères l'un par l'autre. L'empereur resta perdu, n'ayant que trois hommes avec lui, jusqu'au Danube, et ce ne fut que plus tard qu'on le retrouva. Lorsqu'il fit le dénombrement des soldats qui lui restaient, il vit que la plus grande partie avait été détruite. Quant aux chevaux, aux mulets, à l'or, à l'argent et aux bagages, il est inutile d'en parler : tout cela eut le même sort que le gros de l'armée. Comnène, comprenant que ce désastre était un effet du courroux divin, et l'avait frappé à cause de ses iniquités, se prosterna, en arrivant à Constantinople, devant le Seigneur, implorant son pardon, et ne songea plus qu'à déposer le sceptre, et à se consacrer à la pénitence, au jeûne et aux larmes.

LXXX. En l'année 507 (7 mars 1068 - 1069), il abdiqua en faveur de [Constantin] Ducas (Douguidz), parce que les événements que nous venons de rapporter lui avaient prouvé que son règne n'était pas agréable à Dieu, irrité de ce qu'il avait répandu le sang innocent de tant de fidèles. Un des côtés de son corps ayant été frappé de paralysie, il fut convaincu que la vengeance céleste le poursuivait jusque dans sa personne, et il se décida à prendre l'habit monastique et à se retirer dans un couvent. Il envoya donc dans le pays des musulmans, à Édesse, et manda le gouverneur de cette ville, nommé Ducas, qui appartenait à l'une des plus illustres familles de l'empire. Ayant pris la couronne entre ses mains, il la lui posa sur la tête, se prosterna devant lui et le fit asseoir sur le trône. Puis, se retirant au désert, il fit profession dans un monastère (1). Ducas, investi de la puissance souveraine, fit rentrer dans l'orthodoxie tous ceux qui s'en étaient écartés (2). Son

élévation causa une vive allégresse parmi les Grecs.

LXXXI. Cette même année mourut un homme digne de toutes sortes d'éloges, le seigneur Pierre, catholicos, la tête du corps de notre nation, le rempart de la sainte Église. Après avoir exercé ses fonctions pendant quarante-deux ans, il alla rejoindre ses pères. Il avait auparavant consacré, pour son successeur, le bienheureux seigneur Khatchig, son neveu (fils de sa sœur), dont la piété éminente s'était révélée dès l'enfance ; il avait acquis une brillante réputation, et était orné des grâces apostoliques et prophétiques. Pierre fut enterré à Sébaste, dans le couvent de la Sainte-Croix (1), au milieu d'un concours immense.

A cette même date, les infidèles tentèrent une seconde invasion. Il arriva de la Perse un émir d'un haut rang, vaillant guerrier, nommé Dinar (Tinar). Il vint avec des troupes nombreuses, sans avoir éveillé de soupçons, mais rempli de projets de violence, et cachant sa malice au fond du cœur. Il traversa nombre de pays sans y faire aucun mal ; puis il se dirigea vers la célèbre ville de Mélitène. Les Perses depuis longtemps avaient entendu dire que cette magnifique cité regorgeait d'or, d'argent, de pierres précieuses et d'étoffes de brocart; et qu'en outre, elle n'était pas protégée par des remparts. Sur sa route, l'émir s'empara du territoire au sud de Mélitène, et en extermina la population. De là il arriva devant cette cité, célèbre dans tout l'empire des Perses par sa splendeur, et, comme un nuage noir, l'enveloppa de tous côtés. Témoins de cet effrayant déploiement de forces, les habitants, hommes et femmes,

essayèrent de prendre la fuite. Mais aucun lieu de refuge ne s'offrait à eux. Dans ce moment critique, les liens de l'affection se rompirent, tout espoir de salut s'évanouit ; le père oublia son fils, et le fils ne se souvint plus de son père ; la mère pleurait sur sa fille, la fille sur sa mère, le frère sur son frère, l'ami sur son ami. Alors, se dispersant sur toute l'étendue de la vaste plaine qui entoure Mélitène, la multitude vint se jeter au milieu des ennemis. Ceux-ci s'arrêtèrent étonnés en contemplant cette population aussi nombreuse que le sable de la mer. Ils n'osèrent rien entreprendre contre elle jusqu'à l'instant où elle tenta de fuir. En ce moment, se précipitant dans la ville, l'épée nue, ils firent un carnage épouvantable. En quelques instants elle regorgea du sang de ses habitants, qui reflua d'une extrémité à l'autre. Ni les vieillards, ni les enfants ne furent épargnés ; on voyait les cadavres des plus nobles, des plus illustres personnages gisants sur le sol ; les enfants étaient immolés sur le sein de leurs mères, et le sang se mêla avec le lait. O qui pourrait peindre l'effroyable désastre dont Dieu frappa en ce jour cette malheureuse cité ! Au lieu d'une douce rosée, toutes les tiges de l'herbe dans la campagne dégouttèrent de sang. Après que le massacre et le pillage eurent cessé, le vainqueur fit marcher devant lui, pour les mener en esclavage, des dames d'une haute naissance, et d'une beauté merveilleuse, de jeunes garçons, de jeunes filles, d'une figure ravissante, en nombre immense ; il emporta des trésors incalculables. Après cette expédition, les infidèles, pleins d'allégresse, préparèrent leur départ pour la Perse. Ayant traversé l'Euphrate, ils établirent leurs

quartiers d'hiver à Hantzith. Cependant les Romains s'élancèrent sur leur trace ; mais, arrivés en leur présence, ils n'osèrent pas en venir aux mains, et s'en retournèrent sur leur territoire.

Au printemps, les Turks envahirent le district de Darôn, au pied du mont Taurus, non loin de Saçoun. A la nouvelle de cette agression, le brave prince arménien Thornig, fils de Mouschegh' (2), leva des troupes dans tout le district de Saçoun, et marcha contre eux. Les infidèles firent aussitôt retentir la trompette guerrière, et s'avancèrent en masse au combat. Ce fut une terrible journée ; les deux armées, animées comme des troupes de lions, se jetèrent avec fureur l'une sur l'autre. Thornig, excitant de la voix ses soldats de l'aile droite, attaqua l'aile gauche des infidèles, et la mit complétement en déroute. Puis, revenant sur ses pas et tournant ses regards vers le couvent du saint Précurseur (3), il s'écria avec force : « O couvent de Klag, ô Précurseur, viens à mon secours, et rends ce jour solennel et heureux pour les chrétiens. » Les siens, s'animant mutuellement, tombèrent sur les infidèles, leur enlevèrent les dépouilles et le butin qu'ils avaient conquis, et leur reprirent tous les captifs. Les débris de l'armée ennemie, se sauvant péniblement, regagnèrent la Perse, tandis que Thornig rentrait tout joyeux à Saçoun, bénissant Dieu de ce qu'il avait arraché les habitants de Mélitène à la servitude de la race impie des Perses. Ce fut là un miracle opéré en faveur de l'Arménie.

LXXXII. Cette même année et pendant l'hiver, il arriva un phénomène terrible et bien étonnant, signe de la

colère céleste contre les chrétiens, et avant-coureur de leur perte. Car, de même que dans un cadavre la corruption se trahit par une odeur fétide, ainsi l'accomplissement de notre ruine fut précédé de prodiges sinistres et menaçants. Un vent violent du sud s'éleva, et un jour, lorsque l'aurore commençait à répandre ses clartés, et que chacun sortait de sa maison, on vit, par une atmosphère sereine, le sol couvert d'une neige rouge, qui s'étendait sur tout notre pays, à l'est, à l'ouest, au nord et au sud. Ce phénomène commença un lundi et se prolongea pendant soixante jours sans interruption. La neige tombait pendant la nuit, et au matin la surface de la terre avait disparu sous ses couches épaisses ; elle ne durait qu'un jour. Cette année, la mortalité sévit sur les bestiaux et les bêtes fauves, et sur les oiseaux. Les campagnes désolées ne leur fournissant plus de nourriture, ils couraient de tous côtés, et ceux des habitants qui avaient une antipathie naturelle contre eux, les tuaient sans pitié. Car les quadrupèdes erraient par bandes, et les oiseaux s'abattaient en troupes dans les rues et les maisons. Triste spectacle que celui des souffrances de ces pauvres animaux, qui expiaient les péchés des hommes ! Les gens doués d'une âme compatissante les nourrirent chez eux tant que dura l'hiver ; puis ils leur rendirent la liberté ; chacun se sentait touché du sort de ces malheureuses créatures. Le grand émir Nacer-eddaula, qui résidait dans la ville de Meïafarékîn, ordonna de répandre quarante k'our (1) de froment, d'orge, de millet et de toutes sortes de graines, par les plaines et les montagnes, pour nourrir les oiseaux, ainsi que du foin et de la paille à profusion pour les bestiaux.

De cette manière un grand nombre trouvèrent de quoi manger et conservèrent la vie.

LXXXIII. Cette même année, une cruelle famine sévit partout. Une multitude de personnes succombèrent dans les angoisses de la faim. Car l'abondance des neiges empêcha les pluies de féconder les campagnes, et la récolte manqua ; quantité d'arbres fruitiers se desséchèrent. Mais l'année suivante, la fertilité de la terre et la richesse de ses produits fut telle, qu'un boisseau rendit cent pour un.

LXXXIV. Au commencement de l'année 508 (6 mars 1059 – 4 mars 1060), une terrible calamité fut le partage des fidèles du Christ. Il nous serait impossible de dire les tribulations qu'ils eurent à souffrir ; car la nation des Perses tout entière, nombreuse comme le sable de la mer, se leva contre les chrétiens d'Arménie. Une foule de provinces furent dévastées par le glaive et livrées à l'esclavage par trois bêtes féroces qui sortirent du divan de Thogrul Sulthan, savoir les émirs Samoukhd, Amer-Kaph'er et Kidjajidji (1), hommes plus cruels que les animaux sauvages. A la tête de troupes noires, et portant des étendards, signes de mort, ils s'avancèrent contre Sébaste, cette populeuse et noble cité. Leurs rugissements éclataient comme le tonnerre, et annonçaient le désir d'assouvir leur rage. Ils voulaient surtout s'emparer des fils de Sénékérim, Adom et Abouçahl. Ces princes, ayant appris leur arrivée, s'enfuirent à Kavadanèk (2), avec une foule de grands de leur suite. Le dimanche qui précéda le jeûne de la fête de la Transfiguration (3), le siége de Sébaste

commença ainsi que le carnage ; des milliers de cadavres gisaient sur le sol. Quel affreux tableau ! Les corps des plus illustres personnages étaient amoncelés comme un abattis de forêt ; et la terre était trempée du sang qui en découlait. Quoique Sébaste n'eût pas de remparts, les infidèles n'avaient pas osé d'abord y pénétrer, parce qu'apercevant les églises qui élevaient à l'horizon leurs dômes blanchissants, ils s'imaginaient que c'étaient les tentes de l'ennemi. Mais dès qu'ils eurent reconnu leur erreur, ils donnèrent cours à leur rage, devenant ainsi les ministres de la colère de Dieu contre les chrétiens. Ils massacrèrent impitoyablement une multitude immense, enlevèrent un butin considérable, et firent d'innombrables captifs, hommes et femmes, jeunes garçons et jeunes filles, qu'ils vouèrent à la servitude. La quantité d'or, d'argent, de pierres précieuses, de perles et d'étoffes de brocart qu'ils prirent, est au-dessus de tout calcul ; car cette ville était la résidence des souverains d'Arménie (*h*). Journée fatale ! En un instant Sébaste et la plaine au milieu de laquelle elle s'élève furent inondées de sang. Le fleuve qui traverse ses murs cessa de rouler une eau limpide et prit une teinte rouge. Beaucoup de personnes périrent par le feu. Une foule d'hommes marquants et de nobles, frappés mortellement, gisaient au milieu des plus saintes, des plus précieuses victimes ; la blancheur de leurs corps les faisait briller comme des astres. Mentionnerai-je les prêtres et les diacres immolés, les mille églises, ornements de cette cité, dévorées par les flammes, les vierges, les épouses et les dames de qualité traînées

esclaves en Perse. En quelques instants Sébaste devint comme une chaumière que l'incendie a consumée. Les infidèles, après y être restés huit jours, s'en retournèrent chez eux.

Qui pourrait retracer en détail les malheurs de la nation arménienne, ses douleurs et ses larmes, tout ce qu'elle eut à souffrir des Turks, ces animaux féroces, buveurs de sang, dans le temps où notre royaume avait perdu ses maîtres légitimes, que lui avaient enlevés ses faux défenseurs, l'impuissante, l'efféminée, l'ignoble nation des Grecs ! Ils avaient dispersé les plus courageux d'entre les enfants de l'Arménie, après les avoir arrachés de leurs foyers, de leur patrie. Ils avaient détruit notre trône national, abattu ce mur protecteur que formaient notre brave milice et nos intrépides guerriers, ces Grecs, qui ont fait de leur promptitude à prendre la fuite leur titre de renommée et de gloire, semblables au pusillanime pasteur qui se sauve en apercevant le loup. Ils n'eurent point de repos qu'ils n'eussent renversé le rempart de l'Arménie, la poitrine héroïque de ses fils. Les Perses fondirent sur nous et les Romains s'attribuèrent, avec l'impudence la plus effrontée, l'honneur des victoires gagnées sur les infidèles. Ils ne cessèrent de placer, comme gardiens de notre pays, des généraux et des soldats eunuques, jusqu'à ce que vint le moment où les Perses virent tout l'Orient sans maître. Alors, forts de leurs troupes innombrables, et ne rencontrant aucun obstacle, ils accoururent, et dans l'espace d'un an parvinrent jusqu'aux portes de Constantinople, s'emparèrent de toutes les provinces, des villes du littoral et des îles qui appartenaient aux Romains, et les

renfermèrent, comme des prisonniers, dans l'enceinte de leur capitale. Lorsqu'ils eurent subjugué l'Arménie, elle cessa d'être victime des effets de la perversité des Grecs, mais ceux-ci imaginèrent de renouveler la guerre contre elle sous une autre forme : ils entreprirent de lui opposer la controverse religieuse. Pleins de répugnance et de mépris pour les luttes guerrières et la valeur militaire, ils y renoncèrent pour chercher à introduire dans l'Église les disputes et les troubles, et abandonner avec empressement toute résistance contre les Perses. Leurs efforts se bornèrent à détourner de la vraie foi les fidèles croyants et à les anéantir. Lorsqu'il se trouvait un illustre guerrier, ils le privaient de la vue ou le noyaient dans la mer. Leurs soins les plus constants furent d'écarter sans cesse de l'Orient tout ce qu'il y avait d'hommes de cœur et de vaillants généraux, d'origine arménienne, et de les éloigner en les forçant de demeurer parmi eux. Ils transformèrent les jeunes garçons en eunuques, et à la place de fortes cuirasses, parure des braves, ils leurs donnèrent des vêtements aux plis larges et flottants ; au lieu de casques d'acier, ils couvrirent leurs têtes de bonnets, et substituèrent aux cottes de mailles enserrant les épaules, d'amples fichus. Comme les femmes, ils chuchottent et parlent en cachette ; sans cesse ils méditent la perte des guerriers courageux, et c'est grâce à eux que les fidèles ont été conduits en servitude parmi les Perses.

LXXXV. A cette époque, l'empereur [Constantin] Ducas conçut l'idée criminelle de renverser le trône de saint Grégoire l'Illuminateur. Comme nous l'avons dit précédemment, il suscita des persécutions, et entreprit d'exa-

miner les divers points de la croyance des Arméniens. Il s'y appliqua surtout vers le temps de la mort du catholicos Pierre. Les Romains s'élevèrent contre notre saint siége et voulurent le détruire et ramener toute l'Arménie à la croyance de l'impie concile de Chalcédoine (1). S'étant avisés de chercher les riches trésors de Pierre, ils soumirent une foule de personnes à la torture ; ils emmenèrent à Constantinople le patriarche qui avait été déjà sacré, et qui devait monter sur le trône pontifical, le seigneur Khatchig, ainsi que plusieurs évêques, entre autres l'éminent seigneur Elisée, et les tinrent trois ans dans l'exil. Pendant ce temps, notre foi eut bien des assauts à subir. Enfin, les princes arméniens, Kakig d'Ani, Adom et Abouçahl, fils de Sénékérim, parvinrent, en se donnant toutes les peines imaginables pour ces saints évêques et à force d'instances, à obtenir leur rappel. Le siége patriarcal fut transféré à Thavplour (2), où Khatchig l'occupa trois ans, ce qui porte à six années en tout l'espace pendant lequel il exerça ses fonctions.

LXXXVI. Dans le courant de l'année 511 (6 mars 1062 - 5 mars 1063), un fléau cruel, accompagné d'un air pestilentiel, se répandit sur les fidèles du Christ. Une nouvelle calamité nous arriva de la Porte (cour) de Perse. Trois chefs d'un haut rang, Salar (Slar) Khoraçan (1), Djemdjem (2) et Içoulv, sortis du divan de Thogrul, marchèrent contre les chrétiens en versant le sang à torrents. Dans le district de Bagh'in, ils firent, dans leur rage, d'immenses massacres parmi les fidèles, et mirent toute cette contrée à sac. De là ils passèrent, pareils à des serpents venimeux, dans le district de Thelkhoum et

d'Argni, et y surprirent les populations. Lorsqu'ils virent que tout ce pays était fortifié, ils se félicitèrent d'avoir réussi dans ce coup de main. Aussitôt, comme des loups altérés de sang ou des chiens enragés, ils se précipitèrent sur les habitants pour les exterminer jusqu'au dernier. Partout, dans ces districts, s'élevaient des maisons ; ils étaient riches en bestiaux et remplis d'une florissante population. Le 4 du mois d'arek (5 octobre), un samedi, à la troisième heure du jour, toute l'étendue de cette vaste plaine fut couverte de cadavres et encombrée de captifs ; elle devint le théâtre de massacres qu'il nous serait impossible de décrire. Beaucoup périrent par le feu ; parmi les autres aucun n'échappa au tranchant du glaive ; ils reçurent en ce jour la palme du martyre. Après avoir rappelé ces scènes de meurtre et de dévastation, je mentionnerai les saints prêtres Christophe (Krisdaph'or) et ses fils Thoros et Etienne (Sdéph'anos), qui furent réunis à cette cohorte de martyrs. Christophe ayant vu cette multitude d'infidèles, rassembla les habitants de son village dans l'église, hommes, femmes et enfants ; puis il commença la célébration du saint Sacrifice et leur distribua la communion. Cependant, les infidèles cernèrent l'édifice, et les chrétiens, après avoir pris part au banquet sacré, sortaient l'un après l'autre pour s'offrir au trépas. Lorsque Christophe survécut seul avec ses fils, tous trois fléchirent le genou devant Dieu, et en le bénissant ils se donnèrent mutuellement le baiser d'adieu ; puis, s'avançant sur le seuil de la porte, ils reçurent la mort des martyrs, en confessant le nom de Jésus-Christ. Lorsque l'émir d'Amid (3) eut connu ces scènes de désolation, il

écrivit à Salar Khoraçan et fit alliance avec lui. Il ordonna de vendre les captifs dans la province même qu'il habitait ; car c'était un homme bon et miséricordieux envers les chrétiens. Il fit publier partout un édit portant que les prisonniers seraient vendus tous sans exception ; ordre qui fut exécuté. Lorsqu'on les conduisit à Amid pour se conformer à sa volonté, il y en eut un grand nombre qui périrent martyrs à la porte de cette ville. On aperçut alors une clarté qui descendit du ciel sur eux, sous la forme d'un feu. Qui donc aurait la force de raconter les malheurs de notre Arménie ? Partout le sang ruissela, et les pieds des chevaux des infidèles foulèrent, en les abîmant, les montagnes et les collines. L'odeur qui s'exhalait des corps morts répandit l'infection au loin. La Perse regorgea de captifs ; les animaux carnassiers se rassasièrent de cadavres. Plongés dans le deuil et la tristesse, les enfants des hommes fondaient en larmes, parce que le Créateur avait détourné loin d'eux ses regards. Ces calamités furent la punition de nos crimes. Dieu nous abandonna à l'impie et cruelle nation des Turks, suivant la parole du prophète, qui a dit, en s'adressant au Seigneur : « Tu nous as rejetés, tu nous a précipités dans la ruine. O Dieu, tu n'as pas marché avec nos armées, tu nous a mis au-dessous de nos ennemis ; ceux qui nous haïssent nous ont dépouillés ; tu nous as livrés comme des brebis pour être égorgés, et tu nous as dispersés parmi nos ennemis. » (Psaume XLIII, 11-13). Après s'être repus de sang et de butin, les infidèles conduisirent en Perse cette foule de captifs, agglomérés par bandes comme des troupes d'oiseaux. En les contemplant, ils étaient dans

l'étonnement, et leur disaient : « Pourquoi vous êtes-vous laissé surprendre au milieu d'une sécurité complète ? Comment n'avez-vous pas prévu ce qui allait vous arriver, et pris la fuite, en apprenant notre approche ou en voyant les signes qui vous l'annonçaient ? » Les captifs répondaient : « Nous n'avons pu en aucune manière en être instruits. » Les femmes des infidèles leur disaient à leur tour : « Il y avait un présage de votre perte ; lorsque le soir votre coq chantait, et que vos bestiaux ou vos brebis s'accroupissaient pour faire leur fumier, c'était là un indice des malheurs qui vous étaient réservés. » Les captifs répondaient : « Cela s'est reproduit bien souvent chez nous, et nous ignorions que ce fût un signe funeste. »

Cette invasion était déjà finie, lorsque la douloureuse nouvelle en parvint à l'empereur Ducas. Il se hâta de rassembler des troupes nombreuses dont il confia le commandement à un des grands de son empire nommé Francopoule (Frankabol) (4). Il l'envoya dans le district de Thelkhoum, où celui-ci arriva immédiatement ; de son côté, le duc d'Édesse, nommé Tavadanos, homme d'une grande bravoure et d'une haute réputation, se mit en campagne. Ayant rassemblé les milices d'Édesse, de Gargar' (5), de Hisn-Mansour (Haçan-Meçour) (6), il marcha contre les musulmans et tira vengeance du meurtre des chrétiens. A la tête d'une armée considérable, il vint camper dans la plaine de Thelkhoum. Le spectacle que présentait sur divers points ce district saccagé, arracha des larmes des yeux de ses soldats. Les Turks, apprenant l'arrivée des Romains, se sauvèrent en Perse. Tavadanos ayant poussé un cri de lion contre les mu-

sulmans, alla attaquer Amid. Il voulait profiter de ce que les habitants s'étaient défaits par le poison du grand émir Saïd, fils de Nacer-eddaula. Ceux-ci, instruits de l'approche des Grecs, firent tenir sous main dix mille tahégans à Francopoule, qui se mit secrètement d'intelligence avec eux. Tavadanos ayant eu connaissance de cette trahison, accabla d'injures Francopoule. Lorsque les Grecs furent arrivés sous les murs d'Amid, au lieu nommé la *Porte des Romains*, les infidèles sortirent à leur rencontre. Francopoule laissa traîtreusement Tavadanos soutenir leur choc, tandis que lui avec ses troupes restait à l'arrière, sans s'inquiéter de ce qui se passait ailleurs ; il avait avec lui soixante mille hommes. Lorsque les deux armées en furent venues aux mains, un des infidèles, vaillant guerrier, nommé Hedjen Beschara (7), fit beaucoup de mal aux Romains. Pareil à un lion, il força leurs rangs, et les parcourait dans tous les sens. A cette vue, Tavadanos demanda un cheval : « A moi, s'écria-t-il, un sabre à double tranchant (8) ! » Et comme Beschara s'avançait en ce moment, Tavadanos se précipita sur lui avec impétuosité, et lui portant un coup de lance au cœur, fendit le fer de sa cuirasse, et lui traversa le corps de part en part. Ce coup fit tomber de cheval à la fois les deux adversaires. La mêlée étant devenue générale, Tavadanos fut tué sur le lieu même où il venait de s'illustrer par ce haut fait, et Beschara resta là, gisant et transpercé. Les habitants ayant appris la mort de ce dernier, et la manière dont il avait péri, firent une sortie tous à la fois. Un des hommes de Tavadanos, nommé Davar (9), étant venu trouver Francopoule, l'accusa d'être la cause de la mort de ce

guérrier. Piqué de ce reproche, Francopoule se jeta sur les infidèles et en fit un affreux carnage aux portes mêmes d'Amid; 15,000 restèrent sur la place. Après quoi il retourna dans le pays des Romains.

LXXXVII. Cette même année, un certain Ehnoug, ayant réuni un corps de 5000 hommes, vint attaquer les Kurdes sur le territoire d'Amid, auprès d'un lieu nommé Djèbou Schahar. Il s'empara d'un butin considérable, consistant en troupeaux de brebis, gros bétail, chevaux, esclaves et autres choses. De là il se dirigea vers la forteresse de Sévavérag, lorsque l'ancien (le scheïkh) des Kurdes, nommé Khaled (Khalet), s'étant mis à sa poursuite avec ses fils, l'atteignit. Aussitôt Ehnoug et les siens prirent la fuite, et la colère de Dieu les frappa, car les troupes d'Amid étant survenues lui tuèrent beaucoup de monde, et reprirent le butin et les captifs qu'il avait enlevés.

Cette même année, Francopoule, en se rendant en la ville de Garïn (1), rencontra le détachement de Turks qui avait saccagé précédemment le district de Thelkoum. Le combat s'engagea entre lui et les infidèles; il les extermina entièrement, tua leur émir, qui se nommait Youçouf, fit un riche butin et délivra de leurs mains une multitude de captifs.

Lorsque Ducas eut appris la mort de Tavadanos, occasionnée par la perfidie de Francopoule, il manda celui-ci à Constantinople et le fit mourir; on lui attacha une pierre au cou et on le précipita dans l'Océan.

LXXXVIII. En l'année 513 (5 mars 1064 - 4 mars 1065), le souverain de la Perse, Alp-Arslan Sulthan, frère de Thogrul (1) et son successeur, ayant levé des troupes

parmi les Perses et les Turks, ainsi que dans tout le Khoujasdan (2) et jusque dans le Sakasdan (3), se mit en marche avec fureur. C'était une mer ondoyante qui soulève ses vagues irritées, ou bien un fleuve qui roule des flots tempêtueux et débordés; c'était une bête féroce qui, exaspérée, donne cours à ses instincts cruels. Il se dirigea vers l'Arménie et entra dans le pays des Agh'ouans (4); les habitants furent passés au fil de l'épée et réduits en esclavage. Il causa aux chrétiens des maux infinis, dont il serait au-dessus de nos forces d'esquisser le tableau; car ils goûtèrent à la coupe amère de la mort, que leur présenta la race enragée et odieuse des Turks. Les infidèles étaient si nombreux, qu'ils couvraient au loin la surface des plaines, et que toute issue de salut fut fermée. C'est alors que s'accomplit cette parole du Sauveur: «Malheur aux femmes qui seront enceintes ou nourrices dans ce temps-là.» (Saint Luc, XXI, 23). Une foule de prêtres, de religieux, de patriarches et de gens de distinction périrent, et leurs cadavres devinrent la pâture des animaux et des oiseaux de proie. Ensuite le sulthan envoya au roi des Agh'ouans, Goriguê, fils de David Anhogh'ïn, lui demander sa fille en mariage. Ce prince, redoutant le sulthan, la lui accorda, et Alp-Arslan contracta avec lui paix et amitié pour toujours; après l'avoir comblé d'honneurs et de présents, il le congédia, et Goriguê regagna Lor'ê sa capitale (5). De là le sulthan pénétra dans la Géorgie, et y promena partout la mort et l'esclavage. Etant venu camper dans le district nommé Dchavalkhs (6), il attaqua la ville d'Akhal et l'emporta d'assaut.

Les Turks exterminèrent tous les habitants, hommes,

femmes, prêtres, moines et nobles; les jeunes garçons et les jeunes filles furent emmenés captifs en Perse. Des amas incalculables d'or, d'argent, de pierres précieuses et de perles tombèrent entre les mains des vainqueurs. Fier de ce succès, le sulthan, ce dragon de la Perse, fondit cette année même sur l'Arménie. Instrument des vengeances divines, sa colère se répandit sur la nation orientale, à laquelle il fit boire le fiel de sa malice. Le feu de la mort enveloppa de ses flammes les fidèles du Christ; le pays fut inondé de sang, et le glaive et l'esclavage y étendirent leurs ravages. Le sulthan marchait, menaçant comme un nuage noir. Parvenu sous les murs de la ville royale d'Ani, il l'entoura de toutes parts comme un serpent dans ses replis. A sa vue, les habitants tremblèrent; néanmoins ils se préparèrent à lui opposer une vigoureuse résistance. Cependant les infidèles commencèrent l'attaque avec un élan impétueux et terrible, et rejetèrent en masse les troupes arméniennes dans l'intérieur des murs. Par leurs assauts incessants, ils réduisirent les assiégés à l'extrémité. Ceux-ci, épouvantés, se mirent à répandre des larmes: le père pleurait sur son fils, le fils sur son père, la mère sur sa fille, la fille sur sa mère, le frère sur son frère, l'ami sur son ami. Ils étaient dans la situation la plus difficile, tandis que de leur côté les ennemis redoublaient d'efforts. En présence de ces assauts prolongés, les habitants recoururent au jeûne et à la prière; ils élevaient de concert vers Dieu leurs voix suppliantes, qu'entrecoupaient les larmes et les soupirs, lui demandant de les délivrer de ces hordes farouches. Ani, à cette époque, renfermait des milliers d'hommes, de

femmes, de vieillards et d'enfants, et présentait un spectacle admirable. Cette population était telle, que les infidèles crurent que dans ses murs était réunie la majeure partie de la nation arménienne. Il y avait mille et une églises où l'on célébrait la messe. La ville s'élevait, dans presque toute l'étendue de son contour, sur des pentes abruptes, et le fleuve Akhourian l'entourait de son cours sinueux. Un seul côté s'inclinait comme une plaine, sur une distance d'une portée de flèche environ. Sur ce point les Turks avaient fait crouler le rempart à l'aide d'une baliste. Le siége durait depuis longtemps sans qu'ils eussent pu se faire jour dans la ville. Découragés, ils ralentirent leurs opérations. Alors les infâmes chefs romains que l'empereur avaient établis préfets de l'Arménie, Pakrad, père de Sempad, Grégoire, fils de Pagouran (7), Géorgien de nation, résolurent de se retrancher dans le corps intérieur et le plus élevé de la forteresse. Ce jour-là même, le sulthan, ses troupes de siége et toute son armée, furent repoussés et se disposaient à partir pour la Perse. Les habitants, voyant que ces renégats de préfets s'étaient mis en sûreté, s'enfuirent chacun de son côté sans savoir pourquoi, et toute l'atmosphère fut obscurcie de la poussière [soulevée par les pieds des fuyards]. Les principaux coururent se prosterner en pleurs sur les tombeaux des anciens rois d'Arménie, et là, se livrant à leur douleur, ils faisaient entendre ces plaintes: «Levez-vous et contemplez maintenant cette cité, qui fut jadis votre patrimoine». Témoins de ce qui se passait, les infidèles vinrent en avertir le sulthan, qui d'abord refusa de les croire. S'apercevant que la gar-

nison avait abandonné les remparts, ils pénétrèrent en masse dans la ville ; ils enlevèrent un jeune enfant à sa mère, et l'apportèrent au sulthan en disant : « Voilà un enfant qui provient d'Ani, et qui te servira de témoignage que cette ville est à nous. » Cette nouvelle étonna beaucoup Alp-Arslan : « C'est leur Dieu, s'écria-t-il, qui a livré aujourd'hui entre mes mains cette cité inexpugnable. » Aussitôt, accourant avec le gros de son armée, il y fit son entrée. Les Turks tenaient deux couteaux effilés, un de chaque main, et un troisième entre les dents. Aussitôt ils commencèrent le carnage avec une cruauté inouïe. La population d'Ani fut moissonnée comme l'herbe verte des champs. On aurait dit des monceaux de pierres qui tombaient entassés les uns sur les autres. En un instant les rues regorgèrent de sang. Les plus illustres Arméniens et les nobles furent traînés, chargés de chaînes, en présence du sulthan. Des dames belles et respectables, et d'une haute naissance, furent conduites, comme esclaves, en Perse. De jeunes garçons au teint éclatant de blancheur, de jeunes filles à la figure ravissante, furent emmenés à la suite de leurs mères. Une foule de saints prêtres périrent par le feu ; il y en eut qui furent écorchés des pieds à la tête avec d'horribles souffrances. Scène déchirante ! L'un des infidèles étant monté sur le faîte de la cathédrale, arracha l'énorme croix qui s'élevait sur la coupole, et la jeta en bas. Puis, ayant pénétré par la porte qui donnait accès dans l'intérieur de la coupole, il précipita dans l'église la lampe de cristal que le puissant roi Sempad avait rapportée de l'Inde (8), et qui se brisa en mille pièces. Il l'avait

donnée, avec je ne sais combien d'autres trésors, à cette église. Elle pesait douze livres et pouvait contenir un poids égal [d'huile]. Au moment de la chute de la croix, de violents coups de tonnerre se firent entendre, et il tomba une pluie abondante qui entraîna dans l'Akhourian des torrents de sang, et les fit jaillir dans toute la ville. Le sulthan ayant appris que cette lampe qui était sans pareille avait été cassée, en fut désolé. Quant à la croix d'argent que les infidèles avaient précipitée, et qui était de hauteur d'homme, ils l'emportèrent pour la faire servir de seuil à la porte de la mosquée de Nakhdjavan (9), et elle y est demeurée jusqu'à présent.

A cette époque, Kakig, fils d'Apas Schahenschah, qui régnait à Gars, fut invité par un message d'Alp-Arslan à venir lui rendre hommage. Comme Kakig était un homme avisé et prudent, il imagina un moyen de se sortir d'embarras. Il se revêtit d'habits noirs comme un homme en deuil, et s'assit sur un coussin de la même couleur. Lorsque l'envoyé du sulthan l'eut vu dans ce costume, il lui en demanda la raison : « Car, ajouta-t-il, tu es roi. » Kakig lui répondit : « Lorsque mourut mon ami Thogrul Sulthan, frère d'Alp-Arslan, je pris le deuil ». Cette réponse surprit beaucoup l'envoyé, qui, à son retour, raconta ce qu'il avait vu au sulthan. Celui-ci fut enchanté de la conduite de Kakig, et, à la tête de son armée, il vint lui rendre visite à Gars ; il lui témoigna une vive amitié et une grande joie de le voir, et le revêtit d'un costume royal. Kakig offrit un banquet au sulthan ; nous avons entendu dire que pour un agneau qui fut rôti, il dépensa mille tahégans. Il fit don en même temps à ce prince

d'une table qui en valait cent mille, et mit toutes ses troupes à sa disposition. C'est ainsi que Kakig échappa aux dangers d'une invasion. Quelque temps après, il quitta Gars et le royaume de ses pères, et passa chez les Romains. Ducas lui accorda Dzamentav, où Kakig fixa sa résidence avec sa noblesse.

Ce fut de cette manière que la nation arménienne fut réduite en servitude. Tout notre pays fut inondé de sang, qui, comme une mer, débordait d'une extrémité à l'autre. Notre maison paternelle fut ruinée et détruite ; elle fut démantelée et croula jusqu'aux fondements. Tout espoir de salut s'évanouit, notre front fut courbé sous le joug des infidèles et des hordes venues des contrées étrangères. Alors fut accomplie contre nous cette parole du prophète David : « Tu as vendu ton peuple pour rien ; nos cris n'ont pas cessé. Tu nous a rendus la fable des nations, un objet de dérision et de mépris pour ceux qui nous environnent. Aussi crions-nous vers toi en disant : O Dieu, notre sauveur, reviens à nous et détourne de notre tête ta colère. » (Psaume XLIII, 13-14). Telle fut la chute de l'Arménie.

LXXXIX. En l'année 514 (5 mars 1065-4 mars 1066), sous le règne de Ducas, une guerre terrible éclata dans l'Occident, suscitée par la nation des Ouzes. L'empereur ayant levé des troupes dans tous ses états, et réuni les milices de l'Arménie, en confia le commandement à Vasil, fils d'Aboukab, un de ses généraux les plus distingués. Vasil marcha vers le Danube. Une lutte très-vive s'engagea entre les Romains et les Ouzes sur les bords de ce grand fleuve ; des deux côtés il y eut de grandes pertes. Ce fut

une boucherie, car la bataille dura une grande partie de la journée, et les deux armées se heurtaient comme des troupeaux de moutons. Cependant les Ouzes ayant fait de nouveaux efforts, les Romains plièrent et tournèrent le dos. Ils les poursuivirent l'épée à la main, les taillèrent en pièces, et ayant fait prisonnier Vasil, l'emmenèrent chez eux. Le camp des Romains regorgeait d'or, d'argent et autres richesses qui devinrent la proie des Ouzes. Ils traînèrent aussi en esclavage les principaux officiers grecs. Vasil resta longtemps chez les Ouzes, sans qu'il fût possible de le racheter, car ils exigeaient une rançon énorme. Dans la suite, un des soldats de cette nation s'engagea sous main à le délivrer, gagné par la promesse que Vasil le récompenserait magnifiquement et obtiendrait pour lui de l'empereur des honneurs et des dignités. En effet, quelque temps après, cet homme, avec l'aide de plusieurs de ses compagnons, enleva le général grec, et se hâta de le ramener à Constantinople auprès de Ducas. L'arrivée de Vasil fut le signal d'une grande allégresse, et l'empereur récompensa avec générosité son libérateur. Vasil retourna auprès de son père Aboukab à Edesse, et celui-ci, ainsi que toute notre nation, furent au comble de la joie (1).

Cette même année mourut l'éminent catholicos Khatchig, après avoir siégé six ans en pays étranger (2). Fixé parmi les Grecs, loin de sa patrie, il avait vu sa vie s'écouler dans l'amertume et la tristesse. Bien des fois il eut à souffrir, à Constantinople, leurs injustices, et il éprouva toutes sortes de tribulations suscitées en haine de sa foi. Nous avons entendu dire en effet, que

les Romains le soumirent à l'épreuve du feu, et qu'il traversa les flammes sain et sauf. Ils racontaient eux-mêmes ce fait sans pouvoir cacher leur dépit et les soupirs qu'il leur arrachait. La position pénible de Khatchig entretenait un profond chagrin dans son âme. Il se représentait sans cesse le trône patriarcal de l'Arménie renversé, la couronne arrachée à la dynastie des Bagratides, le royaume assujetti aux Grecs perfides, le suprême pontificat, héritage de saint Grégoire l'Illuminateur, dégradé par la pauvreté. Car, lorsque le seigneur Pierre exerçait ces hautes fonctions, il avait à sa disposition le riche patrimoine donné par nos souverains aux catholicos, et possédait cinq cents villages considérables avec de riches revenus. Sa juridiction s'étendait sur 500 évêques ou chorévêques administrant 500 diocèses. Il avait à demeure dans son palais 12 évêques et 4 docteurs, 60 prêtres et 500 religieux ou laïques. Le trône patriarcal ne le cédait qu'au trône royal; les objets précieux que renfermaient l'église patriarcale et le palais des catholicos étaient d'une valeur immense; là brillait une magnificence admirable. Cette splendeur, transmise jusqu'à Pierre s'était éclipsée du temps du seigneur Khatchig. Ces souvenirs occupaient sans cesse sa pensée, et lui rendaient plus sensible le contraste de son abaissement actuel. Lorsqu'il eut quitté ce monde, les princes, débris de la famille royale, et ce qui restait de la noblesse arménienne, cherchèrent à lui donner un successeur digne de s'asseoir sur le siége de saint Grégoire. Ils jetèrent les yeux sur un jeune homme issu de la race des Bahlavounis, nommé Vahram (3), fils de Grégoire Magistros, l'un des grands du royaume, et orné

de toutes les vertus. D'après l'usage de notre pays, il s'était engagé dans les liens du mariage; mais il vivait saintement en se conservant toujours chaste. Dans ce moment il se trouvait éloigné de sa femme, et avait embrassé le cours des études monastiques; il s'appliquait tout entier à s'initier aux grâces célestes. Il avait acquis une profonde connaissance de l'ancien et du nouveau Testament, par suite du goût vif et spontané qui l'entraînait à ces études.

XC. A cette date de notre ère, le trône patriarcal fut donc dévolu à Grégoire, autrement dit Vahram, fils de Grégoire Magistros, fils de Vaçag, de Pedchni. Il y fut appelé par l'ordre de Kakig Schah, fils d'Apas de Gars, parce qu'après la mort de Khatchig il en avait été jugé le plus digne. Il l'emportait en effet sur tous par l'illustration de sa naissance, par la sainteté de sa vie et sa droiture, par l'éclat de ses vertus, par son vaste savoir dans les belles-lettres, par sa connaissance approfondie de l'Écriture. Dans toutes les occasions, nul n'était mieux préparé que lui à venir en aide au troupeau du Christ. C'est lui que le Saint-Esprit révéla, comme celui à qui appartenait la succession de saint Grégoire l'Illuminateur son ancêtre, dont il se montra l'émule pour la mansuétude et la justice. Ayant renoncé au monde et s'étant attaché uniquement à la pensée de la vie éternelle, il éclaira l'Arménie de la lumière de ses commentaires, qui furent nombreux et variés; il nous enrichit de traductions empruntées à toutes les langues, et fit retentir fréquemment l'Eglise de la prédication de la parole divine. Par lui, les institutions monastiques reprirent parmi nous une nouvelle vigueur, et

le trône de notre saint Illuminateur recouvra son ancienne splendeur; car le nouveau patriarche brillait par sa sainteté, par sa modestie, et se vouait constamment au jeûne et à la prière.

XCI. Cette même année, le grand émir des Perses, le scélérat Salar (Slar) Khoraçan, fit une nouvelle levée de troupes, et vint attaquer la forteresse de Thelkhoum. Il la pressa vivement pendant longtemps et la réduisit à l'extrémité; mais n'ayant pu s'en emparer, il entra avec des forces considérables sur le territoire d'Edesse, pour attaquer la forteresse de Sévavérag. Là se trouvait un poste d'observation gardé par un corps de 200 cavaliers francs. Ceux-ci taillèrent les Turks en pièces et les mirent en fuite. Mais les infidèles ayant reçu du renfort, culbutèrent à leur tour les Francs, et leur tuèrent quinze hommes. Ils envahirent la contrée de Sévavérag et de Nisibe, qui était remplie de population et de troupeaux, au point que sa surface présentait l'aspect d'une mer aux flots agités. Les infidèles s'y précipitèrent avec rage, le fer à la main, et en massacrèrent impitoyablement les habitants. Ils emmenèrent avec eux les femmes et les enfants, et emportèrent un immense butin. Au bout de quelques jours, ils revinrent sur le territoire d'Édesse et établirent leur camp sous les murs de la célèbre forteresse de Thoridj. Tandis qu'ils se livraient à toutes sortes d'excès, un de leurs détachements se porta contre Neschénig (1), forteresse d'une médiocre importance, et s'en empara malgré une vive résistance. Un Arménien des plus braves de son temps, nommé Bekhd (2), qui était duc d'Antioche, se trouvait en ce moment à Edesse.

A la tête de ses soldats, il marcha rapidement à la rencontre des Turks. Cependant le gouverneur d'Edesse, Bigh'ônid (3), ayant confié les troupes de cette ville à son Proximos (lieutenant) (4), lui donna l'ordre de tâcher de faire périr Bekhd, afin que celui-ci ne pût pas se signaler par ses exploits, et augmenter sa réputation militaire. Bekhd arriva à Neschénig pendant la nuit, tandis que les Turks, dans une sécurité complète, avaient allumé leurs feux, et commençaient à préparer leur repas. Mais le perfide Proximos, qui avait dans l'esprit le projet de se défaire traîtreusement de Bekhd, fit sonner de loin les trompettes, et donna l'alarme aux Turks; en même temps, il s'éloigna dans une autre direction. Le chef arménien, se voyant trahi par les Romains, éleva la voix pour donner à ses nobles le signal du combat, et s'élança sur les Turks. Du premier choc, il fit mordre la poussière à un grand nombre et mit le reste en fuite. Il appela pour le soutenir la garnison de la forteresse; mais comme il vit que les rangs des infidèles grossissaient autour de lui, il se réfugia, sans éprouver aucun accident, à Dzoulman, château-fort du voisinage. Comme il demandait où étaient les troupes franques d'Edesse, on lui répondit que le Proximos s'était rendu avec tout son détachement auprès du seigneur Guzman (Gouzman) (5): «O Romains parjures, s'écria-t-il, voilà encore une de vos trahisons habituelles!» Après quoi il s'en retourna à Edesse, et au bout de quelques jours à Antioche. Ayant écrit à l'empereur pour l'instruire de ces faits, Ducas manda le Proximos, et le condamna à être écorché; il fit remplir sa peau de foin, et l'envoya à Edesse. Quant à Bigh'ônid, il le destitua de ses fonctions.

XCII. Cette même année, Salar Khoraçan, cette bête féroce, fit une autre invasion dans la province d'Edesse. Il marcha sur Schalab et y répandit des flots de sang, exterminant en une foule de lieux les populations. Puis il s'avança, en semant l'esclavage sur ses pas, contre la forteresse de Dèb ; il la prit après une attaque très-vive, et en massacra la garnison. De là il vint camper dans un lieu nommé Ksaus. Cependant les Romains qui stationnaient à Edesse, infanterie et cavalerie, sortant au nombre de 4,000 contre les Turks, arrivèrent à Thlag, non loin de Ksaus. Dès que Salar Khoraçan les aperçut, il commanda aux siens de les charger. Mais avant même que l'action fût engagée, les Romains s'enfuirent. Parmi les Arméniens, deux frères, qui faisaient partie de l'infanterie, s'emparèrent du pont et arrêtèrent un instant l'ennemi, jusqu'à ce qu'ils succombèrent dans cette lutte inégale, si héroïquement soutenue par eux. Les Romains ayant tourné le dos, furent poursuivis l'épée dans les reins. Dans ce danger, un Frank, faisant volte face, fit mordre la poussière à un grand nombre de Turks, les arrêta, et donna le temps aux fuyards de se sauver. Mais son cheval ayant été criblé de blessures, il périt en brave dans ce lieu même. Les infidèles, acharnés contre les Romains, continuèrent à les poursuivre jusqu'aux fossés de la ville en les taillant en pièces. La plaine fut couverte de cadavres, et une foule de hauts officiers perdirent la vie.

Cette même année, Salar Khoraçan revint à la charge pour la troisième fois contre la province d'Edesse, et fit halte dans un lieu nommé Goubîn. Il y séjourna assez longtemps, saccageant la contrée et livrant les habitants à

l'esclavage. Après quoi, chargé de butin et traînant à sa suite une multitude de captifs, il rentra en Perse, où il mourut.

XCIII. A cette époque, Ducas, le patriarche [Jean Xiphilin], tout le clergé et la corporation des eunuques, se réunirent dans une satanique pensée, conçue par l'empereur. Les principaux de sa cour secondèrent ses ténébreuses machinations. Il voulait, de concert avec ses impies adhérents, détruire la croyance des Arméniens, corrompre et anéantir la foi de notre saint Illuminateur. Il résolut de substituer dans notre royaume sa croyance confuse et imparfaite, suggérée par le Démon, à celle qui y était établie depuis les âges anciens avec tant de solidité; car les fondements en avaient été posés sur des pierres de diamant, par les travaux et la mort des saints apôtres Thaddée et Barthélemy, et par les tourments multipliés qu'endura notre saint Grégoire, croyance qui est et qui sera inébranlable à jamais. Ce prince, poussé par Satan, aspirait à ressembler à l'ennemi qui sema l'ivraie au milieu du bon grain, comme il est dit dans l'Evangile ; il voulut, à son exemple, répandre les ténèbres sur notre foi lumineuse, faire triompher le mensonge sur la vérité, d'après l'habitude des Grecs ; et minant cet antique édifice, essayer, par ses efforts ardents, de le faire écrouler. Mais il échoua dans ses desseins criminels. Dans ce but, il envoya à Sébaste dire aux princes de la famille royale d'Arménie, Adom et Abouçahl, de se rendre à Constantinople. Ceux-ci pressentirent de suite les mauvaises intentions de l'empereur. Ayant pris avec eux le docteur Jacques, surnommé K'araph'netsi, homme versé

dans la science de la Sainte-Écriture, ils partirent pour la ville impériale. Ducas les reçut d'abord fort bien, mais au bout de quelques jours il commença à se dévoiler et leur dit : « Notre Royauté a ordonné que vous et tous les grands d'Arménie receviez le baptême d'après notre rite.» Dès lors ces princes furent en butte à de cruelles persécutions de la part des Romains. Cependant ils répondirent à Ducas : « Nous ne pouvons rien sans Kakig, fils d'Aschod, car c'est un homme savant, et de plus il est notre souverain et notre beau-fils (1) ; envoie-le chercher, parce que si nous faisions quelque chose sans lui, il nous ferait brûler à notre retour chez nous. » Mais l'empereur repoussa cette proposition. Kakig était, en effet, un rude champion dans les joutes philosophiques, et de plus, un héros invincible sur les champs de bataille. Il s'asseyait dans la chaire de Sainte-Sophie, au milieu des docteurs romains. Tandis qu'Adom et Abouçahl avaient envoyé secrètement à Galonbegh'ad pour le prier d'arriver, Ducas fit commencer la controverse en sa présence. Le docteur Jacques, de Sanahîn, souleva maintes objections contre la doctrine des Romains sur tous les points. Mais sur la question des deux natures en Jésus-Christ, il inclina un peu de leur côté. L'empereur agréa toutes les solutions de Jacques, et aussitôt il lui ordonna de rédiger un écrit contenant la réunion des Arméniens et des Romains. Le docteur arménien se mit à l'œuvre, et Ducas ayant approuvé son travail, ordonna de le déposer à Sainte-Sophie, afin que désormais les Romains et les Arméniens professassent une commune croyance. Sur ces entrefaites, Kakig, rapide comme l'aigle, vola à Constantinople. Son arrivée fit

grand plaisir à l'empereur. Lorsqu'il eut été introduit dans le palais, il commanda que l'on apportât le formulaire d'union entre les deux Églises qui avait été rédigé. Après l'avoir lu et en avoir pris connaissance, il le déchira, en face de Ducas, en deux morceaux qu'il jetta à terre. A cette vue, celui-ci fut tout honteux, et Kakig lui dit : « Le docteur Jacques n'est qu'un moine, et il y en a une foule en Arménie qui refuseraient d'accepter une pareille déclaration et de s'y conformer ; quant à nous, nous la repoussons avec les docteurs arméniens qui font autorité.» Et se tournant vers Jacques : « Comment as-tu osé, lui dit-il, faire une pareille chose, et tomber dans un tel bavardage, toi qui es engagé dans les ordres sacrés? » Puis s'adressant à Ducas : « Je suis souverain moi-même, dit-il, et fils des souverains d'Arménie, et tout ce royaume est sous mes ordres. Je suis versé dans la connaissance de l'ancien et du nouveau Testament, et tout mon pays rendra témoignage de la vérité de ce que j'affirme, et proclamera que je suis regardé comme l'égal des docteurs. Aujourd'hui j'adresserai aux Romains un exposé des principes qui constituent notre croyance nationale. » En effet, il écrivit de sa propre main cet exposé, et le présenta à l'empereur et au patriarche de Constantinople.

Il était conçu en ces termes :

« C'est un devoir pour nous d'examiner ce qui a rapport à la croyance arménienne, conformément à ta demande, seigneur Empereur ; et maintenant, ce que je vais dire, écoute-le avec attention et un sens droit, et comprends-le bien. Voici la véritable profession de foi de notre nation. Elle croit à un Dieu unique, Père, Fils et

Saint-Esprit. En premier lieu, il faut connaître la nature de l'homme et la cause de sa création ; c'est le moyen de connaître Dieu qui a créé l'homme dans la plénitude de l'être. Ainsi, il faut admettre que le plus ou le moins que l'on pourrait dire à ce sujet, proviendrait de l'Esprit du mal (2). Et d'abord, nous savons que Dieu est sans commencement et infini, ainsi que nous l'apprennent les six ailes des Séraphins (Isaïe, VI, 1). L'ouverture de leurs ailes indique les attributs divins, symbolisés par les quatre dont ils se couvrent. C'est là un point hors de doute, et ce que nous venons de dire suffit pour le démontrer.

« Maintenant nous traiterons de la création de l'homme. Pourquoi Dieu produit-il d'abord les créatures, prépare-t-il l'habitation de l'homme, et le fait-il sortir de ses mains en dernier lieu ? C'est parce qu'il n'a pas jugé convenable de jouir seul de ses richesses. Aussi, de l'abondante source de son excellence, il fait découler le bien, et passe de la production des anges et des autres créatures à celle de l'homme, suivant cette parole du Prophète : « La terre a été pleine de la miséricorde du Seigneur ; à sa voix, les cieux se sont affermis ; du souffle de sa bouche émanent toutes leurs vertus. » (Psaume XXXII, 6-7). O Monarque triomphateur, telle est notre profession de foi, et nous la soumettons de nouveau à Ta Majesté. Or donc, c'est Lui qui est l'être que nous devons servir et adorer, de la même manière et avec le même respect que l'ont fait les hommes que l'Esprit-Saint a inspirés. Nous proclamons que le Père est Dieu, que le Fils est Dieu, que le Saint-Esprit est Dieu, formant trois hypostases, dans une seule volonté, un seul accord, un seul empire. Il n'y a

entre eux ni antériorité, ni postériorité de naissance ; que personne ne soutienne un sentiment opposé. L'un n'est pas moins digne de nos adorations que l'autre, ni moins sublime, comme si l'on comprenait que l'un donne son assentiment, que l'autre coopère, et que le troisième fournit le souffle. Chacune des personnes divines est splendeur, séparée dans l'unité et réunie dans la séparation. Le contraire serait un paradoxe.

« Maintenant je vais développer notre doctrine sur l'Esprit-Saint. Ce que nous avons à en dire ne peut être conçu qu'intellectuellement, ainsi que le déclare le contemplateur des grâces divines, saint Jean l'Evangéliste, lequel s'exprime ainsi : « Il était la lumière véritable qui éclaire tout homme venant en ce monde (1). » Le Paraclet était, il est et il sera : il est un, sa lumière est lumière, et aucune autre lumière n'est lumière ; il est Dieu unique. C'est lui que David entrevit dans l'avenir, suivant les paroles de Jean le théologien (S. Jean Chrysostôme), qui a dit : « Le Saint-Esprit est Dieu, lui que quelques-uns regardent comme inférieur aux deux autres personnes, et qu'ils ne proclament pas Dieu comme le Père et le Fils. » Tel est le dogme que nous professons sur la Trinité et le Saint-Esprit.

« Dieu étant venu au monde, ô descendant d'une race illustre, il nous reste à faire connaître à Ta Grandeur ce que nous confessons au sujet de la naissance du Fils sorti du sein du Père. Nous croyons qu'il est l'égal de l'Être existant par lui-même, quant à la paternité et à la filiation ; la seconde personne venue pour notre salut, substantiellement, réellement et sans figure, et non

comme *goûtant en étranger le veau dans la tente de celui qui fut appelé le Père de la justice* (3) ; nous le regardons comme étant sans commencement et incréé, comme celui qui a été annoncé au monde depuis Moïse jusqu'aux Prophètes, et depuis les Prophètes jusqu'à l'accomplissement des promesses relatives à celui qui devait venir. Il est en effet venu parmi nous afin d'accomplir l'économie de la Rédemption, ainsi que le Sauveur lui-même l'a affirmé aux apôtres. Nous avons reçu l'Évangile par écrit, et depuis l'Évangile jusqu'au second avénement de Dieu et au jour où le juste et le méchant recevront chacun leur récompense, il y a les canons des Apôtres et des saints Pères.

« Maintenant écoute, ô Empereur, comment nous condamnons les hérétiques et les ennemis de l'Église. Ceux qui ont émis des doctrines erronées, et dont les noms nous sont parvenus consignés par écrit, tous nous les anathématisons ; — en premier lieu, Valentin (Vagh'endianos), qui admet deux Fils, le premier par nature, le second par la grâce, et qui prétend que l'ancien Testament est mauvais et que le nouveau seul est bon. C'est pour cela que nous l'anathématisons ; qu'il soit donc anathème. — Marcion, qui soutient que les éléments existent par eux-mêmes, et que le monde a été formé par les nombres, que le corps de notre Seigneur fut apparent et non véritable, nous l'anathématisons. — Montanus, qui doit être compté parmi les insensés les plus pervers, et qui disait de lui-même : « C'est moi qui suis le Saint-Esprit, », et qui marchait escorté de femmes avec lesquelles il vivait scandaleusement, l'Esprit-Saint l'anathématise ; qu'il soit donc anathème. — Manès (Mani), qui proclamait deux principes égaux coexistants

par eux-mêmes, la lumière et les ténèbres, l'un bon, l'autre mauvais, nous l'anathématisons. — Novatien (Novadios), qui rejetait le dogme de la pénitence, en sorte que celui qui avait une fois péché ne devait plus espérer de pardon, nous l'anathématisons avec les autres ; qu'il soit donc anathème. — L'infâme Sabellius, qui des trois personnes de la Trinité n'en formait qu'une seule, en soutenant qu'elles ne diffèrent que de nom, nous l'anathématisons avec les précédents ; qu'il soit donc anathème. — Arius, qui admettait trois personnes, mais qui les faisait inférieures l'une à l'autre, la sainte Église catholique l'anathématise de concert avec nous. — Photinus, qui prétendait que Jésus avait pris son origine de Marie et non du Père avant toute éternité, nous l'anathématisons. Nous prononçons aussi anathème contre Nestorius, Eutychès et Sarkis (Serge), qui a un nom arménien, et qui allait accompagné d'un chien et d'un âne ; qu'il partage le sort de ces animaux au dernier jour ; la sainte Église catholique les anathématise ; qu'ils soient donc anathèmes. Nous condamnons pareillement Paul de Samosate, ainsi que Pierre Knaphée et Dioscore (4) ; si toutefois ce dernier a conçu quelque proposition hérétique comme les autres, qu'il soit anathème, dans le cas où il faudrait s'en rapporter à vos propos hasardés.

« Maintenant nous parlerons de Jésus crucifié, que nous invoquons et que nous adorons. Que ceux qui pensent ou qui disent que la Trinité fut attachée à une croix, ou que la divinité a souffert dans la Passion (5), soient anathématisés au nom de la Trinité, de notre Église et de l'Église de Dieu. Sache, ô vaillant Monarque, en ce qui

touche l'union de Dieu avec l'homme, que les deux natures sont associées et honorées par nous. Représente-toi Dieu et l'homme réunis par un mystère impénétrable même aux saints. Telle est la croyance à laquelle nous adhérons fermement.

« En effet, saint Grégoire le Thaumaturge a dit : « Si « de principes divers (la divinité et la nature humaine) « les deux natures se sont transformées en une unité, il « faut, en conséquence, qu'il n'y ait qu'un seul Jésus-« Christ, qu'une seule personne, après l'union qui a « rendu son corps terrestre participant à son essence « divine, qui les a associés en une seule puissance, les a « fondus en une seule divinité. » Mais, quel est le mode d'union des deux natures ensemble, quel est leur rapport mutuel? Ce sont là des questions que les saints Pères se sont abstenus d'examiner : car ce que le Saint-Esprit a révélé par la bouche des Prophètes, savoir : la production de Dieu par lui-même, pourquoi les Thaumaturges ne se sont-ils pas attachés à le scruter? pourquoi en ont-ils abandonné la connaissance à Dieu seul, comme d'une chose qui lui est propre? En outre, le bienheureux Grégoire de Nysse, frère du saint patriarche Basile, a dit, dans son livre sur la Nature de l'homme (6), au sixième discours, qui traite de l'union de l'âme et du corps : « Il « convenait certainement au pur Verbe qu'il en fût ainsi, « par la raison surtout que Dieu, voulant revêtir notre « humanité, a habité dans le corps avec lequel il est resté « uni sans mélange, d'une manière ineffable, et non « comme l'âme avec notre corps : car notre âme paraît « formée d'un grand nombre d'éléments, et sujette aux

« passions, qui ont leurs sources dans la substance « même de notre corps. »

« Or, Dieu le Verbe n'a rien de commun avec l'union « de l'âme et du corps, parce que l'âme est sujette à des « altérations. Il est tout à fait exempt de la faiblesse de « l'une et de la débilité de l'autre. Mais il les associe à sa « divinité; et en prenant une âme et un corps, il reste « un, comme il l'était avant que cette union ne fut con-« sommée. Cette union s'opère d'après un mode particu-« lier; il se mêle, et cependant demeure entièrement « distinct, inconfus, incorruptible, immuable, inacces-« sible aux passions, et seulement coagissant, ne partici-« pant pas à la corruption et à la mutabilité; ajoutant à « la fois au corps et à l'âme, et non diminué par cette « accession qui le laisse immuable et inconfus; en effet, « il reste pur de toute espèce de changements. A l'appui « de cette doctrine, on peut citer le témoignage de Por-« phyre, dans le second discours de ses Mélanges, où il « s'exprime en ces termes : — Il ne faut pas prétendre « qu'il est impossible à une substance de devenir, par « accroissement, le complément d'une autre substance, « et d'en faire partie, tout en conservant sa grandeur, et « qu'elle ne puisse, avec une autre, se transformer en une « nouvelle substance, en maintenant toujours sa pleine « entité, inaltérée, mais changeant seulement celle des « substances auxquelles elle s'unit, dans l'acte de la « conjonction. — Voilà ce que dit [Porphyre] au sujet de « l'union de l'âme et du corps. Si relativement à l'âme « ce raisonnement est vrai, en ce qui touche à son imma-« térialité, combien plus l'est-il par rapport à Dieu le

« Verbe, dans son essence immatérielle et réellement in-« corporelle? »

« Cette doctrine fermera la bouche aux hérétiques qui, dans leurs discours corrompent le dogme de l'union du Verbe divin avec notre humanité, répétant une opinion propre aux païens, qui avancent des choses souverainement absurdes. Ceux donc d'entre les chrétiens qui comprennent ou professent ce dogme dans un autre sens, et qui admettent l'altération ou la confusion des deux natures, qu'ils soient anathèmes. Si quelqu'un pense aussi que Marie, la mère de Dieu, la sainte Vierge, est éloignée de la divinité, qu'il soit anathème. Si quelqu'un prétend que le Christ a traversé la Vierge comme par un canal, ou bien s'il dit qu'il a été créé en elle, soutenant qu'il l'a été à la fois divinement et humainement; — divinement, parce qu'il a été conçu sans aucune coopération charnelle; — humainement, parce qu'il est né suivant les lois ordinaires de la génération, celui-là est pareillement athée. Si quelqu'un affirme que l'homme a d'abord été créé, et qu'ensuite Dieu est entré en lui pour y habiter, celui-là est digne de condamnation, puisqu'il nie la naissance de Dieu, et écarte l'idée qu'il a été engendré. Si quelqu'un admet deux fils, l'un sorti de Dieu le père, l'autre né d'une mère, et non un seul et le même, qu'il soit exclus de l'adoption promise aux orthodoxes. Il y a deux natures, car il y a en Jésus-Christ un Dieu et un homme, une âme et un corps, et non deux fils et deux Dieux, mais un seul, et il n'y a pas en lui deux hommes, quoique Paul de Samosate ait admis deux hommes, l'un intérieur et l'autre extérieur. Mais pour m'exprimer ici

péremptoirement, je dirai que bien différents sont les éléments dont le Sauveur est formé, et le même ne peut être à la fois invisible et visible, en dehors des limites du temps, et circonscrit dans le temps. Il n'est pas un autre différent de lui-même, mais bien un seul : car ils sont deux *dans la même maison* qui s'unissent ensemble, Dieu se faisant homme et l'homme se faisant Dieu; et cet acte est indépendant de toute expression que l'on puisse employer. Affirmons-nous que la Trinité unique est composée de différentes hypostases, sans relation de l'une à l'autre? Non, et afin d'éviter de les confondre, nous ne disons pas qu'elles sont différentes. Ainsi, les deux ne font qu'un en Jésus-Christ, et ne constituent qu'une même divinité. Si quelqu'un soutient que, comme prophète, il est né à la grâce et qu'il n'y a pas eu union des deux natures dans sa génération, que celui-là soit renvoyé dans la compagnie des autres qui sont soumis aux plus terribles anathèmes; surtout s'il persiste avec opiniâtreté dans son erreur. Si quelqu'un n'adore pas la grâce de Jésus crucifié, qu'il soit anathème et rangé parmi les déicides. Si quelqu'un prétend que seulement après son baptême ou sa résurrection d'entre les morts, il est devenu digne d'adoption comme Fils de Dieu, ainsi que l'affirment les païens dans leurs livres futiles, qu'il soit anathème. Car l'être qui aurait eu un commencement, qui aurait progressé, et qui serait arrivé à son complément, ne serait pas Dieu, bien que l'on ait émis cette proposition, à cause du changement qui s'opéra peu à peu en lui. Si quelqu'un avance qu'il a maintenant abandonné son corps, et qu'il a conservé sa seule divinité, abstraction faite du corps, et en

dépouillant le vêtement qu'il avait pris, que dès à présent, et lorsque Jésus-Christ reviendra, il ne voie pas la gloire de son avénement. Car, où est son corps à présent, sinon avec celui qui en a été revêtu? Repoussons la folie des Manichéens, qui pensent que son corps est placé dans le soleil, et évitons d'honorer ce qui ne mérite pas nos hommages ; ne croyons pas avec eux que ce corps s'est fondu et a été dispersé dans les airs, comme les esprits qui s'exhalent dans l'atmosphère ou les éclairs qui s'y résolvent ; qu'il n'était pas là où il pouvait être réellement touché avec la main, ou qu'il fut une essence qui se montra à ceux qui le firent souffrir, parce que la divinité est par soi invisible. Non, car il viendra avec son corps, comme en un tout, ainsi qu'il apparut à ses disciples sur le Thabor, dans cette manifestation où sa divinité triompha de son humanité. Voilà le sentiment que nous avons à te dévoiler, ô Prince. Si quelqu'un prétend que son corps est descendu du ciel, qu'il soit anathème, car un corps céleste vient du ciel, et un corps terrestre de la terre ; et personne n'est monté aux cieux que celui qui en est descendu, c'est-à-dire le Fils de l'Homme. S'il y a quelque chose qui puisse être ajouté ici, il faut l'entendre de l'union céleste ; comme par exemple, que toutes choses existent par le Christ, et qu'il habite dans notre cœur pour éclairer notre intelligence.

Nous voulons expliquer à Ta Majesté victorieuse ce qui a rapport à Jésus crucifié et au crucifiement, dans cette invocation : « O toi qui as été crucifié pour nous, » invocation que nous répétons dans nos offices, lorsque nous rendons par trois fois grâces à Dieu pour

[son Fils] crucifié, en ces termes : « Dieu saint, Dieu fort, « immortel, ô toi qui as été crucifié pour nous. » Si quelqu'un s'imagine qu'il s'agit du Père ou du Saint-Esprit, ou prétend que tous les trois ont également souffert dans la Passion, que tous les trois ont été crucifiés, qu'il soit convaincu d'admettre trois Dieux. Si nous proclamons la miséricorde du Fils, c'est pour éviter l'application de cette menace de l'Évangile : « Quiconque rougira de moi et de « mes paroles, le Fils de l'Homme rougira de lui, lors de « son avénement. » (Saint Luc, IX, 26). Ceci regarde ceux qui, en confessant Jésus-Christ, dissimulent les actions de grâces dues à Dieu. Si quelqu'un rougit du crucifiement, le Sauveur rougira de lui au dernier jour. Comment donc, par exemple, saint Grégoire, le père des théologiens, dit-il : « Dieu crucifié, le soleil obscurci » ? Oserait-on désavouer le crucifiement? Mais si quelqu'un y comprend le Père et l'Esprit-Saint, qu'il soit anathème.

« Maintenant, passant à un autre sujet, nous expliquerons notre croyance sur l'accomplissement du Mystère du pain et du vin. Pourquoi le Sauveur prit-il le calice immaculé et le pain azyme, pour nous les transmettre, dans cette nuit où il fut trahi, et où il nous invita à consacrer son corps et son sang en mémoire de lui? Le bienheureux Jean Chrysostôme, dont nous citons ici le témoignage, nous l'apprend dans son commentaire sur l'Évangile, au livre des Pharisiens, où il dit : « Il extirpera « d'autres criminelles hérésies ; c'est pourquoi, après sa « résurrection, il prit seulement le calice et le pain azyme. « Car il y en a, ajoute-t-il, qui, dans le saint Mystère, « emploient l'eau. Or, la vigne ne produit que du vin et

« pas d'eau. » C'est pourquoi nous observons ce précepte qui nous a été donné. Comme deux jets coulèrent de la blessure faite à son côté, d'autres y ont mêlé de l'eau, parce que l'eau s'échappa avec le sang, et ils ont adopté le pain azyme, parce que la divinité était unie avec son corps, mais ils ont fourni de cet usage une fausse interprétation. Touchant le sang, le bienheureux Jean dit que l'eau indique la mortalité parfaite, et le sang la vitalité, puisque Jésus-Christ était vivant et mort parfait. Il est donc évident que l'homme n'est pas séparé de la divinité, mais constitue avec elle un seul tout, ainsi que nous l'avons prouvé précédemment. Ce n'est point un homme, mais un Dieu et un homme à la fois, non associé au corps seulement, et existant, comme Dieu, avant toute éternité. Dans le temps, il revêtit notre humanité pour opérer notre salut ; il souffrit la Passion dans son corps, en restant impassible dans sa divinité ; circonscrit dans son corps, sans bornes dans sa divinité ; céleste à la fois et terrestre, visible et invisible, limité et sans limites, en sorte que celui qui est fini et infini, est en même temps homme et Dieu. Quant à nous, c'est Dieu que nous adorons et que nous confessons. Nous croyons à une indivisible union de la divinité et de l'humanité, de peur qu'en adorant le corps, nous n'introduisions une quaternité à la place de la Trinité, ou l'opinion que le salut a été accompli par la mort et l'effusion du sang d'un homme et non d'un Dieu.

« Maintenant, voici ce que nous avons à dire au sujet de la fête de la Nativité, et sur la question des jeûnes. Pour les fêtes que vous célébrez dans un temps différent de celui que nous avons adopté (7), vous prenez comme ar-

gument principal l'époque de la naissance du Christ, d'après ce passage de saint Luc, évangéliste et apôtre : « Il avait commencé sa trentième année ; » ce qui montre évidemment qu'il naquit et fut baptisé à pareil jour, et qu'il entra alors dans sa trentième année, qui est l'âge requis pour le doctorat. Car, quoique l'on comptât 180 jours pour le temps que dura le mutisme de Zacharie, ce qui fait tomber l'Annonciation au 25 mars, c'est à partir de cette époque que l'on calcula les 276 jours de la grossesse de la sainte Vierge, en admettant un espace de dix mois pour la gestation d'un fils aîné (8), calcul qui fait coïncider la Nativité avec le 25 décembre. — Mais interrogeons d'abord le Lévitique, et puis l'Évangile. Le Lévitique porte ce qui suit (chap. XXIII, 34) : « Ma fête, « qui me sera consacrée, sera appelée sainte pour vous. « Vous la célébrerez trois fois l'an. Tout mâle d'entre vos « enfants me sera présenté. Vous offrirez des présents au « Seigneur. » Ensuite le texte ajoute : « Le premier jour « du septième mois sera saint pour vous, et le quinzième « sera appelé la fête des Tabernacles et sera saint pour « vous. Vous ne ferez en ce jour aucune œuvre servile. Le « septième jour sera saint aussi pour vous et nommé « sabbat, c'est-à-dire repos. Vous vous abstiendrez en ce « jour de toute œuvre servile. » Voilà les paroles de l'Écriture. Le mutisme de Zacharie datait du mois de Tischrîn, qui est le septième. C'est le jour de l'expiation, auquel le grand-prêtre entrait dans le Saint des Saints, et cela une seule fois l'an, comme saint Paul nous l'apprend. Ce jour là, s'approcher de sa femme était une chose illicite pour Zacharie, parce qu'il était grand-prêtre

pour cette année, que la fête solennelle des Tabernacles était prochaine, que tout Israël se trouvait là rassemblé, et qu'on devait célébrer cette fête pendant sept jours. De plus, il n'était pas permis au grand-prêtre de quitter le peuple et de retourner à sa maison, d'autant plus que l'habitation de Zacharie était éloignée et non à Jérusalem. Tout ceci est attesté par l'évangéliste saint Luc, qui dit (chap. Ier) : « La foule attendait Zacharie et s'éton-« nait de ce qu'il se retardait dans le Temple. Lorsque le « temps de son ministère sacerdotal fut expiré, il s'en « revint chez lui. » Il ajoute : « Après ce temps, Elisabeth, « sa femme, devint enceinte. » Mais quel est l'homme doué d'intelligence qui ne sait que Dieu avait prescrit au peuple de se purifier et de sacrifier, non-seulement pendant la fête, mais le premier jour du mois et le troisième jour suivant? Comment, dans l'intervalle de deux solennités, le grand-prêtre aurait-il quitté le peuple pour revenir à sa maison et s'approcher de sa femme? L'évangéliste raconte en effet clairement que Marie, étant partie, se rendit vers la montagne, dans une ville de la tribu de Juda, et vint dans la maison de Zacharie, et il aurait connu sa femme le jour même de la fête! Comprenons donc que rien n'est plus certain que ce fut dans le mois de Tischrîn qu'eut lieu le mutisme de Zacharie, ce qui correspond au 25 septembre, et qu'au 22 de Tischrîn arriva la conception et la grossesse d'Élisabeth. En comptant six mois, c'est-à-dire 180 jours, on trouve que c'est le 16e jour du mois qui coïncide avec le 6 avril du calendrier romain, qu'eut lieu l'annonciation de la sainte Vierge Marie. En même temps, accordant dix mois pour

la durée de la gestation d'un premier-né, les 280 jours de ce calcul se terminent au 6 janvier du calendrier romain. Telle est la doctrine que nous avons embrassée avec confiance, et dans laquelle nous resterons inébranlables jusqu'à l'éternité, en y donnant notre pleine et entière adhésion.

« Maintenant nous traiterons du jeûne de la première semaine qui suit le dimanche de la Septuagésime (9), parce que les Romains sont profondément divisés avec notre nation sur cette question qui a fait naître des discordes et des contestations fréquentes. Cependant ce jeûne ne présente aucune différence avec celui du Carême : et les anciens, considérant la faiblesse de la nature humaine, ne firent autre chose que le séparer de ce dernier. Ils avaient ordonné d'accomplir saintement le jeûne, et interdit depuis le produit de la vigne jusqu'au sésame, et bien plus encore le vin et l'huile. Comme le peuple n'avait pas la force d'observer cette abstinence dans toute sa rigueur, on permit un repos dans l'intervalle. La raison que nous venons de donner de l'institution de ce jeûne est suffisante. Cependant il a une autre signification qu'on lui attribuait autrefois, en disant que c'est en expiation de la transgression de l'homme par les cinq sens dans le paradis terrestre, qu'un jeûne de cinq jours fut imposé pour la première fois, et qu'il est comme la cause première et fondamentale des jeûnes pratiqués par les chrétiens, et un degré pour parvenir à une abstinence supérieure, celle du Carême. C'est ainsi que Moïse, dans le désert, accordait au peuple un temps de réjouissance, d'après l'ordre du Seigneur. Les habitants de Ninive se

rachetèrent par un jeûne de cinq jours et sauvèrent leur ville de la destruction. Pareillement saint Cyrille, patriarche de Jérusalem, prescrivit de se recueillir par un jeûne de cinq jours avant de recevoir le baptême. Il y a encore d'autres raisons à alléguer, que je regarde comme superflu de citer ici, dans la crainte de causer de l'ennui par des longueurs. Le jeûne ne fait aucun tort à la foi; au contraire, il sert à en compléter les préceptes, et personne n'est blâmable pour une abstinence de cinq jours. Quant à l'usage du laitage [le samedi], il vaudrait beaucoup mieux sans doute s'en priver entièrement. Mais dans ce jour, qui est solennel pour nous, nous faisons la commémoration du saint général Serge (Sarkis), martyr immolé par les descendants d'Agar, enfants de Mahomet, dans le pays de Pakrévant, sous le règne de Théodose. Ce n'est pas certes celui qui est appelé Serge l'âner, ce renégat qui faisait adorer son chien. Pour nous, chrétiens, c'est saint Serge le véritable martyr, dont nous célébrons la mémoire. De notre côté, il n'y a ni schisme ni scandale. Que toutes nos paroles soient entendues comme une profession de foi certaine et décisive, ainsi que ce que nous avons dit ci-dessus au sujet du jeûne de la première semaine après la Septuagésime, jeûne qui nous est particulier. Nous sommes restés fermes dans cette croyance jusqu'à ce jour, et nous y persisterons jusqu'à la fin, maintenant et à jamais. Que notre Seigneur Jésus-Christ soit avec ses serviteurs; à lui gloire et adoration de la part de la sainte Église, à lui qui est et qui sera béni dans les siècles, et dans les siècles des siècles. Amen. »

Tel est le discours que prononça Kakig, roi d'Arménie,

en présence de Ducas, au milieu des savants et des docteurs grecs réunis à Constantinople. L'empereur en fut très-satisfait, et tous les philosophes qui siégeaient dans l'Académie admirèrent la solidité des raisonnements de Kakig, et la plénitude des grâces dont il était orné. La paix et l'amitié furent rétablies entre l'empereur et les princes arméniens. Forcés de renoncer à leurs bavardages, les brouillons d'Arménie furent couverts de confusion, car aucun des docteurs romains ne put découvrir une tache ou un soupçon d'hérésie dans notre profession de foi, telle que l'avait rédigée Kakig, et qu'il l'adressa aux Romains. Il composa aussi beaucoup d'autres discours fondés sur une logique invincible, par laquelle il les combattit et les réfuta. Ducas les vit et les approuva hautement, comme ne contenant que des propositions orthodoxes et la véritable doctrine chrétienne. Il se montra plein de bienveillance envers nos princes, les traita fort honorablement, et combla de présents Kakig, Adom et Abouçahl, ainsi que les grands d'Arménie. Le nom de Kakig devint illustre parmi ceux des docteurs arméniens, contemporains les plus distingués, et dont voici la liste : Diran Gabanetsi (10), Saïlahan Lasdiverdtsi, Adom Antzévatsi (11), Ananê et Grégoire Narégatsi (12), Sarkis Sévanetsi (13), Joseph Endzaïetsi (14), Georges Oudzetsi, Dioscore (Têosgoros) Sanahnetsi, Ananê de Hagh'pad, Jacques, fils de K'arahad, Antoine et Timothée, Jean dit Gozer'n, Paul, Joseph, Jean, Georges le chancelier dit Thamr'etsi, Bargdjag et autres docteurs consommés en science, et remplis de l'esprit divin, qui florissaient en Arménie à cette époque. Le roi Kakig les égalait par l'abondance des dons célestes répandus sur lui.

XCIV. Le schah Kakig étant parti de la cour de Constantinople, s'en revint en triomphe avec sa suite dans son pays. Il arriva à Césarée de Cappadoce (Kamirk'). Déjà irrité contre les Grecs, il fit tomber tout le poids de sa colère sur le métropolite de cette ville, nommé Marc (Margos), schismatique (1) et blasphémateur au plus haut point, impie et pervers hérétique. Cet infâme poussait l'effronterie si loin, qu'il avait donné à son chien le nom d'Armên (Arménien). Il y avait longtemps que Kakig était instruit de cette particularité, et qu'il nourrissait une violente rancune contre Marc. Mais comme ce prince habitait au milieu des Romains, il n'avait pu rien lui faire: d'autant plus que ce métropolite était un personnage considérable et en grande estime parmi les Grecs; non-seulement il avait sans cesse l'injure à la bouche contre nos compatriotes, mais encore il leur avait suscité bien des désagréments, lorsqu'il sut que Ducas voulait faire conférer aux princes d'Arménie le baptême grec. Partout où passa Kakig et où il s'arrêta pour prendre gîte, il ordonnait aux troupes arméniennes de violer les plus illustres dames romaines, voulant ainsi outrager cette nation, car il avait l'intention de ne jamais plus revenir à Constantinople, et d'aller trouver Alp-Arslan et reprendre possession du trône d'Arménie. Le sulthan avait en effet maintes fois mandé Kakig, qui avait été retenu par sa religion comme chrétien, de se rendre à cette invitation. Lorsque Kakig fut près de la résidence du métropolite, il eut envie d'aller loger chez lui, et lui envoya les chefs de ses archers. Ceux-ci allèrent dire à l'hérétique que le roi désirait prendre l'hospitalité chez lui ce jour-là. Ces paroles firent plaisir à Kyr Marc, qui fit disposer sa

maison pour le recevoir; et, de bon gré ou non, il alla au-devant de Kakig avec une escorte de prêtres. L'ayant ramené avec de grands honneurs, il l'installa dans sa maison et lui servit un magnifique festin. Mais cette réception ne put faire oublier au roi et aux siens l'animosité qu'ils nourrissaient depuis longtemps au fond du cœur. Lorsqu'il fut un peu excité par le vin, s'adressant au métropolite : « On m'a rapporté, lui dit-il, que « tu as un très-beau chien. Nous voudrions bien le voir. » Le prélat, comprenant que ces paroles étaient une provocation, les laissa passer sans y répondre. Kakig ayant réitéré sa demande, on appela le chien; mais il n'accourut pas, car ils n'osaient pas prononcer son nom d'Armên. « Eh! quoi, ajouta Kakig, appelez-le par le nom auquel il répond. » Marc, dominé par le vin, appela : « Armên, « Armên ! » Aussitôt l'animal fit un bond avec la rapidité d'un lion; Kakig en le voyant dit : « Ce chien porte donc « le nom d'Armên ?» Marc, rougissant, reprit : « Il est « gentil, c'est pour cela que nous l'appelons Armên. — « Maintenant nous allons voir, dit Kakig, quel est le plus « gentil de l'Arménien ou du Romain. » Un grand sac avait été préparé, et Kakig ayant lancé un coup-d'œil à ses fantassins, ils cernèrent l'animal, et avec de grands efforts, le précipitèrent dans le sac. A cette vue, Marc, persuadé qu'ils voulaient l'emporter, entra en fureur et apostropha durement les gens de service. Kakig, souriant avec dédain, fit signe de la main aux siens. Aussitôt, ils entourèrent de quatre côtés l'infâme métropolite, et l'ayant saisi, le jetèrent violemment et en le maltraitant dans le sac, en compagnie de son chien Armên. « Voyons, dit

Kakig, quel est le plus brave des deux, le chien gentil ou le métropolite romain. » Et il ordonna de frapper rudement l'animal. Celui-ci furieux, se jeta sur son maître, et se mit à le déchirer à belles dents. Ils continuèrent une bonne partie de la journée à battre le chien, qui dans sa rage, faisait couler le sang du maudit hérétique. Marc ne cessait de pousser des cris affreux et des lamentations. Il y avait un combat à outrance dans l'intérieur du sac, du fond duquel sortaient un bruit de grincement de dents, des gémissements et des plaintes. Ce fut de cette mort horrible que périt ce blasphémateur, devenu la pâture des chiens. Kakig fit mettre toute sa maison au pillage, car c'était un homme fort riche et d'un rang très-élevé. S'étant emparé d'immenses trésors d'or et d'argent, ainsi que de ses troupeaux, qui se composaient de 6,000 brebis, 40 paires de buffles, et 10 paires de bœufs, il s'en revint chez lui, emmenant en même temps quantité de chevaux et de mulets. Kakig fit ainsi, au milieu des Romains, ce que jamais personne n'osa faire avant ni après lui. Depuis lors il ne reparut plus à Constantinople, et refusa constamment de se rendre à l'appel des Romains.

A cette époque, le roi Kakig, fils d'Apas de Gars, brillait comme savant et comme possédant à fond les doctrines philosophiques et littéraires. Il marchait de pair avec les docteurs romains; et lorsqu'il venait à Constantinople, il s'asseyait dans la chaire de Sainte-Sophie. Il savait en entier l'ancien et le nouveau Testament, et étonnait par son éloquence.

Son contemporain Grégoire Magistros le Bahlavouni, fils de Vaçag, était aussi un logicien invincible, plein des grâces

divines, et admirable dans les réponses qu'il opposait aux Romains; homme versé dans toutes les sciences, et dont la voix avait une grande autorité. Il savait d'un bout à l'autre la Sainte-Écriture. Il avait le privilége, avec les philosophes, de prendre place dans la chaire de Sainte-Sophie, et discourait avec les docteurs romains : il était compté parmi les plus illustres docteurs arméniens.

XCV. Nous citerons encore Nersès, de la province de Pakrévant, l'un des grands [docteurs] d'Arménie, savant profond et ingénieux, habile littérateur et philosophe. Il avait étudié à Arkina : il était passé maître dans la connaissance des deux Testaments divins, et capable de résister à tous les docteurs romains; par sa solide instruction, et son talent de parler en public, il rivalisait avec le roi Kakig et les docteurs arméniens que nous venons de citer.

Sous le règne de Kakig Schahenschah, fils d'Aschod, et souverain de l'Arménie, il arriva un signe étrange et terrible, auquel le saint Mystère donna lieu. Dans le couvent de Bizou, bâti par ce prince, pendant que l'on célébrait la messe à l'église, le jour de la Pentecôte, le prêtre officiant laissa tomber une parcelle de la sainte Hostie. Le surlendemain, deux vénérables religieux eurent une révélation, et étant venus dans l'église avant les Pères, l'un d'eux dit à l'autre : « Une vision que j'ai eue cette « nuit m'a montré la lampe qui est suspendue à la coupole, « tombant devant l'autel, sans que la lumière s'éteignît. » L'autre dit : « Moi aussi j'ai eu une vision; il m'a semblé « qu'un astre d'une grandeur prodigieuse tombait du haut « des cieux devant l'autel, et qu'il était devenu encore plus

« radieux après sa chûte.» Ces deux récits surprirent tous les moines ; le Père [supérieur] du couvent éclairé par l'Esprit-Saint, s'écria : « Cette révélation signifie qu'il est « tombé un fragment de la sainte Hostie. » Aussitôt, ayant allumé des cierges, les moines se rendirent à l'église, l'encensoir à la main, et la balayèrent pendant plusieurs jours de suite. Lorsqu'ils furent entrés dans le sanctuaire, ils trouvèrent la parcelle encore intacte, devant l'autel. L'ayant recueillie, ils rendirent des actions de grâces à Notre-Seigneur Jésus-Christ. Ce miracle raffermit dans la foi orthodoxe une foule de gens, qui furent convaincus que ce Mystère est céleste et divin, et qu'il est le corps véritable de Dieu.

XCVI. Au commencement de l'année 515 (5 mars 1066 - 4 mars 1067), apparut dans la partie orientale du ciel une comète qui prit la direction de l'occident. Après s'être montrée pendant un mois, elle cessa d'être visible. Au bout de quelque jours elle reparut à l'occident à partir du soir (1). Beaucoup de personnes qui l'aperçurent affirmaient que c'était le même astre qui avait été vu à l'orient dans le temps où les infidèles sortant de leur pays, saccagèrent l'Arménie, exterminèrent les chrétiens et leur imposèrent le joug de la servitude.

C'est à cette époque que l'émir des Perses, nommé Oschîn, vint ravager plusieurs contrées, et répandre à torrents le sang des fidèles du Christ. Il couvrit de deuil et de ténèbres la face de la terre. S'étant mis en marche avec des forces considérables, il vint établir ses quartiers d'hiver dans la Montagne-Noire (2). Les populations de toute cette province furent massacrées. Une multitude de

moines périrent par le fer ou le feu. Leurs cadavres privés de sépulture devinrent la pâture des animaux féroces et des oiseaux de proie, parce qu'il n'y avait personne pour leur rendre les derniers devoirs. Nombre de couvents et de villages furent incendiés, et les traces de ces dévastations sont encore apparentes de nos jours. La Montagne-Noire et tout le pays furent inondés, d'un bout à l'autre, du sang des religieux et des prêtres, des hommes et des femmes, des vieillards et des enfants, suivant cette parole du Prophète : « Le feu a dévoré leurs jeunes hommes; nul n'a versé de larmes sur leurs vierges ; leurs prêtres sont tombés sous le tranchant du glaive; personne ne déplorait le sort de leurs veuves ; leur sang a été versé tout autour de Jérusalem, et nul n'était là pour leur accorder la sépulture». (Psaume LXXVII, 63-65, et LXXVIII, 3.) Un si cruel traitement fut infligé aux fidèles par le scélérat et féroce Oschîn. Jamais on ne pourrait dire tous les excès qu'il commit.

A cette époque un émir d'un haut rang et des plus vaillants sortit de la Porte du sulthan Alp-Arslan, dont il était le chambellan (hadjeb). Il se nommait Kumusch-Tékîn (Komêsch-Diguîn). Il marcha à la tête de formidables et valeureuses phalanges contre les chrétiens. Dans sa fureur, il mit à sac le district de Thelkoum, et extermina impitoyablement tous ceux qui avaient échappé aux invasions précédentes. Il emporta par une vigoureuse attaque la forteresse de Thlitouth (3), et en égorgea la garnison. Après avoir fait des milliers de captifs, il se dirigea vers la province d'Édesse, contre la forteresse de Nisibe (Necébin), et l'assiégea pendant quelques jours, mais

sans succès ; de là il traversa l'Euphrate à gué, et vint fondre sur le district de Hisn-Mansour (Harsen-Meçour). Ministre des vengeances célestes, il massacra les habitants de ce magnifique pays, et y répandit la bile empoisonnée de sa malice. Il les frappait, pareil à une grêle accompagnée d'éclairs qui dardent le feu. Ses soldats portaient partout le meurtre et l'incendie. Il fit périr les gens de distinction et emmena en esclavage de nobles dames avec leurs enfants, jeunes garçons ou jeunes filles d'une rare beauté. On pouvait voir là les coups dont la main de Dieu châtia les fidèles, qui tous, sans exception, riches ou pauvres, goûtèrent à la coupe d'amertume que leur firent boire les Turks, leurs féroces ennemis. Pendant trois jours le massacre ne discontinua pas. Pour comble de malheur, le chef qui occupait la forteresse de Nisibe (4) envoya en toute hâte prévenir le commandant militaire de cette ville, nommé Arouantanos, que l'émir Perse était campé sur les bords de l'Euphrate avec cent hommes seulement : « Accours, lui disait-il, surprends-le et fais-le prisonnier. » Arouantanos reçut cet avis avec négligence et se mit lentement en route à la tête d'un corps considérable, pour aller à la rencontre de l'émir Kumusch-Tékin. Celui-ci ayant appris qu'il approchait, fit venir son armée de Hisn-Mansour. Arouantanos arriva auprès de la célèbre forteresse d'Oschîn avec 1,500 cavaliers et 10,000 fantassins. Les deux armées en vinrent aux mains, et Arouantanos, guerrier intrépide, se jeta avec l'impétuosité d'un aigle sur les Turks. Le lieu du combat était inégal et escarpé. L'armée turke commençant à grossir peu à peu, Arouantanos dit aux siens : «Lâchez pied un instant, afin que les infidèles

« courent après nous ; alors nous ferons volte face, et nous « les chargerons sans qu'ils puissent nous échapper.» Ce mouvement fut exécuté ; mais Arouantanos s'aperçut que les Romains avaient pris la fuite réellement, et l'avaient abandonné au milieu des Turks. Ce fut une journée funeste pour les chrétiens ; toute la plaine regorgea de sang et fut encombrée de captifs. Arouantanos et ses officiers furent faits prisonniers. Ceux qui parvinrent à se dérober au carnage se réfugièrent dans la forteresse d'Oschîn et y trouvèrent leur salut. Il périt dans ce combat onze mille hommes environ. L'émir ayant imposé à Arouantanos un joug de bœuf sur les épaules, l'emmena comme esclave, chargé de ce honteux fardeau. L'ayant conduit à la porte d'Édesse, il le vendit 40,000 tahégans, somme que le général romain garantit en donnant son fils en ôtage ; et ce jeune homme est demeuré en Perse jusqu'à présent. Les autres chefs furent rachetés à prix d'or et d'argent. Fier de cette victoire signalée, Kumusch-Tékîn s'en retourna en Perse, traînant après lui une masse de captifs et emportant un butin immense. Il offrit au sulthan de beaux esclaves, garçons et filles, au nombre de deux mille environ.

XCVII. En l'année 516 (5 mars 1067 - 3 mars 1068) mourut Ducas, laissant un fils en bas âge, nommé Michel. L'empire resta sans souverain pendant un an, sous la régence de l'impératrice Eudoxie (Eudougui) (1).

XCVIII. Vers le commencement de l'année 518 (4 mars 1069 - 3 mars 1070), cette princesse ayant fait venir secrètement un des grands de l'État, appelé Romain, autrement dit Diogène (Diôjên), lui donna accès dans

son appartement et eut des rapports criminels avec lui. Elle l'y tint enfermé jusqu'à ce qu'ayant appelé le César, frère de Ducas (1), elle dit à celui-ci pour l'éprouver : « Que ferons-nous maintenant, puisque le trône est va-« cant et que Michel est encore un enfant? » Elle voulait le perdre par ces paroles insidieuses. « Laissons cela de « côté, répondit le César, que m'importe? Mes fils et moi « nous sommes tes serviteurs. Donne le trône à qui tu vou-« dras. » L'impératrice fut étonnée à la fois et charmée de cette réponse, et se trouva de la sorte retenue de commettre un crime. Elle ajouta : « Va dans mon apparte-« ment, te prosterner devant l'empereur. » Le César resta tout surpris et remercia Dieu de ce qu'aucun mot compromettant n'était sorti de sa bouche. Etant entré dans l'appartement de la princesse, il rendit hommage à l'empereur en se prosternant devant lui. Le lendemain, Diogène fut conduit à Sainte-Sophie et sacré. Toute la ville de Constantinople lui cria : Louange! et la couronne fut posée sur sa tête.

XCIX. A cette époque, le saint catholicos Vahram, appelé au ssi Grégoire, fils de Grégoire Magistros, fils de Vaçag, le Bahlavouni, se sentit épris de l'amour de la vie solitaire, et du désir de se consacrer, dans la retraite, à la prière. Il était devenu semblable à Élie et à saint Jean-Baptiste. Ayant adopté la règle de saint Antoine, il aspirait de toute son âme à habiter le sommet des montagnes. Il forma le projet d'abandonner le glorieux et noble trône du patriarcat; son dessein fut partagé par le docteur Georges, son chancelier, et ils firent le serment de marcher ensemble dans la voie de la solitude. Cette résolution

ayant transpiré, fut découverte à temps; étant parvenue aux oreilles du roi et des grands d'Arménie, ils employèrent tous leurs efforts pour retenir le patriarche, mais sans réussir à le détourner de son projet bien arrêté. Il leur annonça qu'il avait l'intention d'entreprendre le voyage de Rome, et ensuite de parcourir tout le désert de l'Égypte. Mais comme on insistait pour l'empêcher de partir, Grégoire, dans l'ardeur de son désir, dit au roi : « Prenez pour patriarche qui bon vous semblera, et ne me « retenez pas davantage, en m'éloignant ainsi du sentier « de la justice. » Voyant qu'il était inébranlable, ils choisirent pour catholicos le docteur Georges, chancelier de Grégoire, et en cachette de ce dernier, lui persuadèrent d'accepter ces fonctions. Grégoire ne se doutait pas de cette intrigue, et lorsqu'on lui amena Georges pour recevoir l'onction sainte, il fut au comble de la surprise, et bon gré, mal gré, il le sacra catholicos, pour occuper le siége pontifical de l'Arménie (1). Toutefois, il lui en conserva rancune au fond du cœur, et le compta dès lors parmi ses ennemis, comme ayant violé le vœu qu'il avait fait, d'être son compagnon dans la vie spirituelle. Dès ce moment, la désunion régna entre les deux patriarches. Grégoire, exécutant le pieux projet qu'il avait conçu, alla résider sur les montagnes (2), avec les solitaires, confesseurs du Christ, embrassa leur vie austère, et ne prit plus pour nourriture que des aliments secs.

C. Cette année, Diogène leva des troupes dans tous ses Etats, jusqu'aux confins de Rome, ainsi que dans tout l'Orient. A la tête d'une armée formidable, il entra dans la contrée des musulmans, et vint camper auprès de la

célèbre ville de Menbêdj, non loin d'Alep, cité fameuse qui appartenait aux infidèles (1). Il pressa vivement cette place qu'il fit attaquer par ses troupes barbares, dont le nombre était immense. Après des assauts réitérés et vigoureux, il ordonna de dresser des balistes et des machines, pour battre en brèche les formidables remparts de Menbêdj. Le jeu de ces machines, qui lançaient d'énormes pierres, fit crouler une partie des murs dans l'intérieur de la place. Les habitants, consternés, tracèrent des croix sur leurs mains et se rendirent au camp de Diogène; les principaux d'entre eux se prosternèrent à ses pieds, lui offrirent de riches présents et se déclarèrent ses tributaires; à cette condition ils eurent la vie sauve. L'empereur traita la ville avec bienveillance, mais la soumit à ses lois. Sur ces entrefaites, il reçut une lettre de l'impératrice, qui le pressait de retourner à Constantinople. Aussitôt après l'avoir lue, il se mit en route.

CI. Cette année, l'émir Guedridj (1), qui était de la famille du sulthan Alp-Arslan, résolut en secret de se révolter contre ce prince et de se rendre à Constantinople. Il vint à la tête d'une armée nombreuse, et passa dans le pays des Romains. Jamais chose aussi extraordinaire ne fut vue et n'a été racontée. C'était celui qu'annonça le Sauveur lorsqu'il dit : « Il y aura dans les derniers temps des signes dans le soleil, dans la lune et les astres; il y aura des tremblements de terre et des phénomènes épouvantables, » comme on le lit dans le saint Évangile (S. Luc, XXI, 25). Ce fut là l'occasion de la ruine que subit de nouveau notre pays de la part de la race perverse des Turks.

069-70

CII. Cette année fondit sur nous, comme un fleuve débordé, le sultan Alp-Arslan. Il entra en Arménie avec une formidable armée et commença le massacre. Il investit la ville de Mandzguerd, et comme elle était sans garnison, il lui suffit d'un seul jour pour s'en emparer. Les troupes romaines qui la défendaient avaient pris la fuite : il en extermina les habitants, mettant à exécution les menaces proférées contre cette cité par son frère Thogrul, et le vœu dont il lui avait légué l'accomplissement, à l'heure de sa mort. De là, il dirigea ses hordes vers Amid, et établit son camp tout autour de cette ville. Néanmoins, il usa de clémence envers les habitants. Ce fut là que sa femme mit au monde un fils qu'il nomma Tetousch (1). Ensuite, étant entré dans le district de Thelkhoum, il investit la forteresse de ce nom, et tenta tous les efforts imaginables pour la réduire; mais comme elle lui opposait une insurmontable résistance, il parla de faire la paix, à condition qu'un tribut lui serait payé. Cette proposition ralentit l'ardeur des assiégés, et dans la sécurité qu'elle leur inspira, ils abandonnèrent le rempart. A cette vue, les ennemis, en masse, sans attendre l'ordre du sulthan, l'attaquèrent avec impétuosité, et, restés maîtres de la place, y firent un carnage horrible et une multitude de captifs. La nouvelle de ce succès causa au sulthan un étonnement extrême; il déplora le sang versé, parce qu'il avait garanti, par serment, aux habitants la vie sauve. Ayant envahi le territoire d'Edesse, il étendit ses incursions sur tous les points, jusqu'aux portes de la ville. La célèbre forteresse de Thelthovrav, non loin de Sévavérag, fut emportée d'assaut, ainsi qu'Arioudzathil (2), et la popula-

tion des environs passée au fil de l'épée. Gorgé de butin, encombré de captifs, il alla investir Edesse, et développa son camp tout autour des murs. C'était pendant l'hiver, le 10e jour du mois de mars. Le commandant d'Édesse était Basile, fils du roi des Boulgares, Alusianus. Les habitants, qui étaient chrétiens, furent terrifiés en contemplant l'armée des infidèles, qui couvrait les plaines et les montagnes jusqu'au sommet. Ils redoutaient le sulthan, ce cruel dragon. Alp-Arslan était, en effet, un buveur de sang. Il passa huit jours sans commencer les hostilités ; mais les assiégés étaient tombés dans un tel découragement, qu'ils ne songeaient pas même à repousser l'ennemi. Sur ces entrefaites, un des soldats du sulthan, témoin de cette inaction, leur donna sous main cet avis : « Avez-vous, leur dit-il, perdu le sens? Fortifiez donc vos murs et sellez vos chevaux. » Excités par ces paroles, ils se mirent à garnir les remparts de soldats, et disposèrent tous leurs moyens de défense ; tous s'encourageaient mutuellement. De son côté, le commandant Basile, qui était un militaire distingué, entreprit de fortifier la ville sur tous les points. Le sulthan, voyant la bonne contenance des assiégés, entra en fureur, et donna l'ordre de faire retentir les trompettes, comme signal de l'assaut. L'attaque commença avec fureur ; les infidèles s'élancèrent aux murailles en poussant des clameurs terribles. Edesse fut enveloppée de toutes parts. Ce fut une solennelle journée, témoin d'une lutte acharnée. Les assiégés faisaient pleuvoir, du haut des remparts, une grêle de flèches, pendant que les autres, en prières et les yeux noyés de larmes, élevaient leurs voix gémissantes vers Dieu pour implorer

leur salut. Les Perses renouvelèrent leurs assauts une grande partie de la journée, mais inutilement, car le Seigneur combattait contre eux, et les couvrit de honte. Alors le sulthan ordonna de dresser des balistes et autres machines de guerre pour battre les remparts ; il fit détruire les jardins des environs et arracher les vignes, et du bois qui en provint, combler les fossés. Puis il fit élever une tour de bois, montée sur dix chars, et sur laquelle il comptait comme moyen infaillible de succès. Mais lorsque l'on mit les chars en mouvement pour approcher la tour des remparts, tout-à-coup elle se renversa et se brisa dans sa chute. Les assiégés ayant creusé une excavation, pénétrèrent dans le fossé du côté de l'orient, et accumulant tout le bois qu'ils possédaient, incendièrent les débris de cette tour. Comme les infidèles avaient entrepris de creuser sept tranchées dans l'intérieur du fossé, pour faire écrouler le rempart, les habitants pratiquèrent une contre-mine, et ayant pris les travailleurs ennemis, les tuèrent. Ce siége dura cinquante jours, pendant lesquels le sulthan déploya les plus grands efforts, mais sans aboutir à rien. En vain il promettait de magnifiques récompenses à qui détacherait seulement une pierre des murs, afin de l'emporter en Perse comme un souvenir. Abou'lséwar, émir de Tevîn, lui dit : « Voilà un autel au milieu de nous et personne ne songe à l'abattre. » Alors ils essayèrent leurs forces pour le démolir, mais sans pouvoir en détacher un fragment. Cet autel, qui était celui de saint Serge (Sarkis), s'élevait à l'est de la ville. A ce spectacle, la confusion du sulthan redoubla. Sur ces entrefaites, Koreïsch, l'un des principaux émirs des Arabes,

ayant emmené Alp-Arslan et toute l'armée Perse, marcha contre Alep. Cette retraite fut un jour de vive allégresse pour Edesse délivrée.

CIII. Diogène, instruit des désastres récents de l'Arménie, rugit comme un lion ; il ordonna de rassembler toutes ses troupes, fit proclamer des édits et envoya des hérauts partout dans les contrées d'Occident. Il réunit des forces immenses parmi les Goths, les Boulgares, les habitants des îles éloignées, ceux de la Capadoce, de la Bithynie, de la Cilicie, d'Antioche, de Trébizonde (Drabizon), et convoqua dans toute l'Arménie les débris des braves phalanges de ce royaume ; il fit venir aussi des renforts de chez les barbares. Il se vit bientôt à la tête d'une armée aussi nombreuse que le sable de la mer. C'était en l'année 520 (4 mars 1071 - 2 mars 1072). Il s'avança, terrible, comme un nuage au sein duquel gronde le tonnerre, et qui est chargé de grêle, et atteignit Sébaste. A sa rencontre accoururent en grande pompe les princes de la famille royale d'Arménie, Adom et Abouçahl ; mais les Romains circonvinrent l'empereur et lui firent entendre des calomnies contre les habitants de Sébaste et contre la nation arménienne en général. Ils lui dirent : « Lorsque nous fûmes vaincus par l'émir Guedridj, les Arméniens étaient plus acharnés contre nous, plus impitoyables que les Turks eux-mêmes. » Diogène ajouta foi à ces propos, et jura avec menaces qu'au retour de son expédition en Perse, il anéantirait la foi arménienne. En même temps il commanda à ses soldats de mettre à sac Sébaste. Ils exécutèrent cet ordre en y ajoutant quantité de meurtres, et secondèrent ainsi les iniques dispositions de ce prince

impie. Il chassa de sa présence Adom et Abouçahl, et plongea Sébaste dans le deuil. Cependant les grands de l'empire, ainsi que Kakig Schahenschah, fils d'Aschod, et l'émir Guedridj, qui avait pris le Curopalate (Gourabagh'ad) (1), dirent à l'empereur : « N'écoute pas les délations de tes sujets, qui mentent, car ceux des Arméniens qui ont survécu aux guerres des Turks, se sont déclarés les auxiliaires [des Romains]. » Ces remontrances ramenèrent l'empereur à de meilleurs sentiments ; néanmoins il jura qu'à son retour il détruirait la croyance des Arméniens. Les moines ayant appris ces menaces, proférèrent contre lui de terribles malédictions, et firent des vœux pour qu'il ne revînt pas de cette guerre, et que le Seigneur le fît périr comme l'impie Julien, qui fut maudit par saint Basile. Diogène étant parvenu dans l'Orient, au pays des Arméniens, attaqua Mandzguerd et s'en rendit maître ; les troupes du sulthan qui étaient cantonnées dans cette ville s'enfuirent. Ceux des infidèles qui furent pris reçurent la mort. Alp-Arslan, qui était alors devant Alep, en apprenant le triomphe de Diogène, se hâta de retourner vers l'Orient, afin de défendre son royaume contre cette formidable agression. Ce même hiver, il avait échoué devant Alep, protégée par une forte garnison. On était au printemps lorqu'il reçut la nouvelle des mouvements des Romains. Aussitôt il quitta le siége d'Alep et se dirigea rapidement vers Édesse. Le commandant militaire de cette ville lui offrit en présent des chevaux et des mulets, ainsi que des vivres. Aussi le sulthan traversa-t-il toute la contrée sans y faire aucun mal. Continuant sa route vers l'Orient, il parvint à la montagne de Léçoun. Les fatigues de cette

marche forcée lui firent perdre quantité de mulets et de chameaux; car, semblable à un fugitif, il poussait ses troupes en avant et se hâtait d'accourir en Perse. Sur ces entrefaites, des lettres écrites par les perfides Romains, du camp de Diogène, furent remises au sulthan. Ils lui disaient : « Ne fuis pas, car la majeure partie de notre « armée est pour toi. » A l'instant Alp-Arslan s'arrêta, et il écrivit à Diogène sur un ton amical, en l'engageant à faire paix et alliance ensemble, à rester unis et à ne plus se nuire réciproquement. Il lui témoignait son désir d'être en bons rapports avec les chrétiens, et de voir s'établir entre les Romains et les Perses une amitié éternelle. Ces propositions enflèrent d'orgueil Diogène, qui les rejeta; elles ne firent même qu'enflammer son ardeur belliqueuse. De perfides conseillers lui dirent : « Aucune puissance n'est capable de te résister. Tes soldats sont sortis du camp pour se procurer des vivres; ordonne qu'ils se fixent dans des quartiers d'hiver, afin qu'ils ne ressentent pas la famine avant l'ouverture des hostilités. » L'empereur, cédant à ces insinuations, renvoya l'émir Guedridj à Constantinople, fit partir Tarkhaniotes (2) avec trente mille hommes contre Khelath, et en expédia douze mille vers la contrée des Aph'khaz. Ces conseillers ayant ainsi réussi à disséminer ses forces et à les éloigner, prévinrent le sulthan du succès de leur trahison. Ce prince, jugeant le moment opportun, s'élança à la rencontre des Romains; ardent comme un lionceau, il entraînait à sa suite toutes les hordes du Khoraçan. Diogène, apprenant que les Perses approchaient, donna l'ordre de sonner les trompettes, et rangea les siens en bataille. Il

en confia le commandement à Khadab (3) et à Vasilag (Basilace), deux nobles Arméniens, qui étaient de vaillants capitaines. On combattit avec fureur de part et d'autre presque toute la journée. A la fin les Romains eurent le dessous, et Khadab et Vasilag furent tués. L'armée romaine, mise en déroute, se sauva jusque dans le camp impérial. A cette vue, Diogène ordonna de concentrer toutes ses forces; mais il était trop tard; car Tarkhaniotes et les autres officiers romains étaient déjà partis pour Constantinople avec leurs détachements. Instruit de leur éloignement, Diogène reconnut qu'il était victime de la fourberie des siens. Le lendemain le combat se ralluma; dès l'aurore l'empereur ordonna de faire retentir les trompettes, et des hérauts proclamèrent en son nom que des dignités, des gouvernements de villes et de provinces seraient la récompense de ceux qui feraient bien leur devoir. Tandis que le sulthan se portait en avant, Diogène s'avançait de son côté dans le voisinage de Mandzguerd, vers un lieu nommé Dogh'odaph'. Il plaça les Ouzes à l'aile droite, les Patzinaces (Badzounag) à l'aile gauche, et disposa le reste de son armée à l'avant et à l'arrière. Mais dans le fort de la mêlée, les Ouzes et les Patzinaces passèrent à l'ennemi, et les Romains furent vaincus et prirent la fuite. Les Turks en firent un carnage horrible, et s'emparèrent d'une multitude de prisonniers, parmi lesquels était l'empereur lui-même. Ils le conduisirent en présence du sulthan, ainsi qu'une foule d'officiers, chargés de chaînes, et autres captifs. Au bout de quelques jours, Alp-Arslan accorda la paix à Diogène et fit de lui un frère; tous les deux scellèrent cette alliance de leur sang. Le sulthan prit Dieu à témoin de sa sincérité,

et confirma cet engagement par un serment solennel et à jamais inviolable. Après quoi il renvoya Diogène comblé d'honneurs, pour qu'il revînt régner à Constantinople.

Arrivé à Sébaste, celui-ci apprit que Michel, fils de Ducas, s'était emparé de la couronne. Ses troupes l'ayant abandonné et s'étant dispersées, il gagna en fugitif la ville d'Adana. Comme celles de Michel arrivaient pour se saisir de lui, dans ce péril extrême, il revêtit le costume de moine, et s'étant rendu auprès de leur général, lequel était frère de Ducas (4), il lui dit: « Que je ne vous inspire « plus aucune inquiétude : je vais aller m'ensevelir dans « un couvent. Que Michel règne sur vous, et que Dieu soit « avec lui. » Ce jour même, les Romains crucifièrent Dieu une seconde fois, à l'exemple des Juifs. Ils arrachèrent les yeux à Diogène, leur propre souverain, qui mourut des souffrances que ce supplice lui occasionna. Le sulthan pleura sa perte, et regretta amèrement le sort de ce monarque. « Oui, s'écria-t-il, les Romains sont des athées; « dès aujourd'hui la paix est rompue avec eux, et le ser- « ment qui rattachait les Perses à eux n'existe plus. « Dès à présent, la race des adorateurs de la Croix « sera immolée par le glaive, et tous les pays chrétiens « seront livrés à la servitude. » Le souvenir de Diogène lui arrachait des soupirs douloureux, et avec tous les siens il déplorait profondément sa mort. S'adressant aux troupes du Khoraçan : « Désormais, leur dit-il, soyez des lion- « ceaux, devenez des aiglons, volez par toute la terre, « nuit et jour; versez le sang des chrétiens, soyez sans « merci pour les Romains. » Après cette victoire éclatante, il rentra en Perse.

CIV. A cette époque, Alp-Arslan rassembla toutes les

troupes de ses Etats, et franchissant le grand fleuve Djihoun (Dchahoun), nommé aussi Géhon (Kéhon), il pénétra sur le territoire de Samarkande (Semerkhent), qu'il voulait soumettre. A la tête d'un détachement considérable, il vint camper auprès de la grande et redoutable forteresse de Hama (1), qu'il assiégea. Cette place appartenait à un chef d'un grand courage, mais au cœur féroce et cruel (2). Le sulthan dirigea, pendant plusieurs jours, de rudes assauts contre cette place et la pressa vivement. Cependant il invitait ce chef à faire sa soumission, l'assurant qu'il lui laisserait à jamais la possession des domaines de ses pères. Au bout de quelque temps d'une résistance très-pénible, celui-ci résolut d'aller se prosterner devant Alp-Arslan, et de profiter de cette occasion pour exécuter un affreux projet. Il fit ce jour-là fête à sa femme et à ses enfants, s'assit avec eux à un banquet qu'égayaient le jeu des baladins, la voix des chanteuses, et le son des tambours et des instruments de musique, et but joyeusement. Puis, pendant la nuit, il égorgea de ses propres mains sa femme et ses trois fils avec une barbarie atroce, voulant éviter qu'ils ne tombassent entre les mains du sulthan et ne devinssent ses esclaves. Le lendemain, il partit, après avoir caché sur lui deux couteaux très-effilés, avec lesquels il avait consommé son quadruple meurtre. Arrivé au camp du sulthan, il fut introduit par ses ordres. Dès qu'il fut en sa présence, il se prosterna; en même temps, s'approchant, il se précipita sur lui, en tirant ses deux couteaux de ses sandales, tandis que ceux qui l'avaient amené s'enfuyaient. Il terrassa Alp-Arslan, et lui plongea ses deux couteaux dans le sein. A l'instant même il fut mas-

sacré par les serviteurs du sulthan. Ceux-ci virent que ce prince avait reçu trois blessures. Son état était très-grave, et la douleur qu'elles lui causaient très-cuisante. Alors il donna l'ordre à ses troupes d'évacuer le pays, afin que cet événement restât ignoré dans son royaume. Au bout de cinq jours, l'intensité du mal redoublant, il fit appeler les grands de sa cour et le chambellan (hadjeb) (3), général de ses armées, et leur présentant son jeune fils Mélik-Schah, il leur dit : « Aujourd'hui sera le jour de ma mort, je suc-« combe à mes blessures; que mon fils règne sur vous, « et qu'il hérite de ma couronne, » A ces mots, se dépouillant de son costume royal, il en revêtit Mélik-Schah, et s'inclinant, lui rendit hommage. Il le recommanda, en pleurant, à Dieu, et aux émirs de la Perse. Telle fut la fin d'Alp-Arslan (4), qui perdit la vie des mains d'un homme obscur, kurde de nation. Mélik-Schah monta immédiatement sur le trône. Il se montra bon, miséricordieux et plein de bienveillance pour les fidèles du Christ. Après la mort de son père, il rentra en Perse, héritage de sa famille, emportant avec lui le corps d'Alp-Arslan ; il l'ensevelit dans le tombeau de ses ancêtres, dans la ville de Marand (5). Le règne de Mélik-Schah fut favorisé de Dieu ; son empire s'étendit au loin, et il accorda le repos à l'Arménie.

CV. En l'année 521 (3 mars 1072 - 2 mars 1073) l'inimitié du seigneur Grégoire et du seigneur Georges se réveilla de nouveau. Le premier envoya des gens vers Georges, qui le renversèrent du siége patriarcal, et lui arrachèrent de la tête le voile (1). Georges, profondément irrité, se retira à Tarse (Darson), où il mourut; et Grégoire alla habiter à Moudar'açoun (2), auprès de Kakig, fils de Kourkên (3).

CVI. Ce fut vers ce temps que commença la tyrannique domination d'un chef impie et infâme, nommé Philarète (Ph'ilardos) (1), premier-né de Satan. Lors de la catastrophe de Diogène, il entreprit de donner cours à ses usurpations. Homme scélérat s'il en fut jamais, précurseur de l'immonde Antéchrist, possédé par le Démon, et d'une humeur fantasque et perverse, il se mit à faire la guerre aux fidèles du Christ; car, quoique chrétien, il était sans foi. Les Arméniens ne le reconnaissaient pas pour un des leurs, et les Romains le désavouaient également. Il avait la religion et les habitudes de ceux-ci, mais par son père et sa mère il était Arménien. Son enfance s'était écoulée auprès de son oncle, dans le couvent de Zôrvri-Gozer'n, dans le district de Hisn-Mansour (Harsen-Meçour). Lui qui était sorti du désert, il en devint l'abomination. Il s'empara d'un grand nombre de provinces et de villes, et fit périr impitoyablement une foule de personnes. Étant venu se fixer à Meschar (2), il manda le brave Thornig, seigneur de Saçoun, et le somma de venir lui prêter hommage. Ce message fut accueilli par Thornig avec le dédain et la dérision que méritait une telle folie. « Comment ! dit-il ; mais je ne l'ai même jamais « vu ! » Les envoyés de Philarète, lui annoncèrent alors qu'il allait marcher contre lui avec de nombreuses troupes, et qu'il saccagerait et ruinerait toutes ses possessions. « Mais, reprit Thornig, quel est le chiffre de « son armée ? — Elle est de 20,000 hommes environ, répli-« quèrent les messagers. — Eh ! bien, dit Thornig, moi j'ai

« mille cavaliers, qui chaque jour reçoivent le corps et le « sang du Fils de Dieu. Ce que je sais positivement, c'est « que Philarète et tous les siens n'ont aucune croyance et « sont poussés par les plus mauvaises passions. » Les envoyés ayant rapporté à Philarète cette conversation, il appela le catholicos Grégoire. « Comme Thornig est ton « gendre, lui dit-il, va l'engager à venir se déclarer mon « vassal. » Grégoire, connaissant la scélératesse de Philarète, partit à contre cœur, et ne retourna plus vers lui. Il raconta à Thornig le motif de sa visite. Celui-ci, étonné, lui dit : « Eh ! quoi, cet infâme n'a pas rougi, « dans l'excès de son impudence, de te charger d'une « pareille mission, qu'il a appuyée d'un faux serment ! » Philarète, voyant que Thornig refusait de venir, rassembla son armée et marcha contre lui, à son insu. Dès que Thornig en fut instruit, il convoqua les siens, et ayant réuni dans le district de Saçoun 50,000 fantassins et 6,000 cavaliers, se porta vers Djabagh'-Dchour (3). Comme il ne pouvait croire à l'arrivée de Philarète, il congédia son infanterie, et à la tête de mille cavaliers se dirigea vers la ville arménienne d'Aschmouschad (4). Ce fut dans la plaine d'Alleluia (Alèloua) qu'il rencontra Philarète, qui avait avec lui un corps de 8,000 Franks, commandé par Raimbaud (5). Thornig eut bien du regret de s'être séparé de son infanterie ; néanmoins il disposa ses troupes pour le combat, bataillon par bataillon, assignant à chacun son poste. A l'avant il plaça son garde du corps Gabos (6), guerrier intrépide, avec 3,000 hommes; mais de toutes les troupes de Philarète, celles que Thornig appréhendait le plus étaient les Franks. « Allons, s'écria-t-il,

« voyons si les miens auront peur d'eux (7). Et voilà que Raimbaud, s'avançant, engagea l'attaque, et enfonçant les rangs de Thornig, pénétra jusqu'au centre. Aussitôt, au commandement de Thornig, les siens enveloppèrent les Franks par une manœuvre simultanée, et firent prisonniers leurs officiers, ainsi que leur comte (8). Ils mirent en fuite Philarète et toute son armée, et s'emparèrent des officiers, au nombre de 1,500. Ce jour vit le massacre des Franks et des autres chrétiens. Thornig chargé de butin, retourna à Saçoun, tandis que Philarète se sauvait lâchement, et courait se réfugier à Kharpert (9). La plaine d'Alleluia, où cette bataille eut lieu, est dans le district de Hantzith.

CVII. Thornig, n'ayant gardé avec lui qu'un petit nombre d'hommes, rentra dans sa forteresse d'Aschmouschad, au-dessus d'Ardzen. Tout à coup survint un émir nommé Amer-Kaph'er, avec des forces considérables. Il avait su que Thornig avait congédié les siens. C'était à l'instigation de Philarète qu'il venait le surprendre. Recourant à la ruse et au parjure, il essaya de faire la paix avec Thornig ; il alla jusqu'au point de gagner ses serviteurs à force de cadeaux. Ayant ainsi circonvenu Thornig, il lui persuada, de concert avec trois autres chefs qui l'accompagnaient, de conclure l'alliance qu'il lui proposait avec tant de perfidie. Mais tandis qu'ils étaient assis ensemble à un banquet, l'émir sauta d'un bond sur Thornig et voulut le tuer. Celui-ci, qui n'avait sur lui aucune arme, saisit un petit couteau, et en frappant l'émir, lui ouvrit le ventre. Prenant les autres émirs par la tête, il la leur écrasa l'une contre l'autre; puis, sans avoir

eu aucun mal, il regagna sa forteresse qui n'était pas éloignée. Les Turks prirent la fuite à son approche ; mais lorsqu'il fut près d'Aschmouschad, un des infidèles, embusqué, l'atteignit de son javelot, et donna la mort à ce héros si pieux. Sa tête fut apportée à Philarète, et ce misérable en ayant retiré la cervelle, en fit une coupe à boire. Ce qui restait de la tête fut envoyé par lui à [Nacereddaula], émir de Meïafarékïn, et son corps fut brûlé. Dans la suite on recueillit les débris de ses ossements calcinés, et ils furent transportés et ensevelis près de la porte du Saint-Précurseur (1). Il laissa deux fils en bas âge, Tchordouanel et Vaçag.

A la même époque, Philarète invita le saint patriarche Grégoire à revenir prendre possession de son siége. Mais celui-ci s'y refusa, par la crainte que lui causait cet homme cruel. Philarète lui adressa de nouveau une lettre pour lui représenter qu'il n'était pas d'usage que le siége restât vacant. Mais Grégoire ne put se décider ; il se contenta de répondre à Philarète qu'il consentait à ce qu'il donnât la dignité de catholicos au seigneur Sarkis, neveu (fils de la sœur) du seigneur Pierre. En même temps il envoya à Sarkis le voile, la crosse, et la croix qui avaient appartenu à Pierre. A la vue de ces insignes, Philarète, comprenant que la résolution de Grégoire était définitive, ordonna qu'une réunion d'évêques, de pères de couvent et de moines eût lieu, et le seigneur Sarkis reçut, comme catholicos, l'onction à Honi, ville du district de Dchahan. C'était un saint homme, d'un aspect vénérable, renommé pour sa vertu, d'une piété exemplaire et d'une orthodoxie parfaite, un véritable pasteur du troupeau du Christ. Grégoire étant venu dans la métropole de l'Arménie, à Ani, y sacra, en qualité d'évêque, Basile (Parsegh'), fils de sa sœur et de Vaçag, fils d'Abirad, fils de Haçan (2). Basile dans la suite fut élevé à la dignité de catholicos d'Arménie.

CVIII. C'était dans l'année 523 (3 mars 1074 - 2 mars 1075), que Grégoire partit pour Constantinople, et de là pour Rome. Ensuite il passa en Egypte, où il visita le désert qu'avaient habité les anciens Pères. Là, il accomplit le désir de son cœur ; il y établit son trône patriarcal, et remit en vigueur les institutions de la sainte Eglise. Il fut traité avec une haute considération et avec de grands honneurs par le roi des Egyptiens (1), beaucoup plus qu'il ne l'avait été par l'empereur. Une foule d'Arméniens vinrent le rejoindre, car il y avait à cette époque en Egypte environ trente mille personnes de notre nation (2).

CIX. Ces événements se passèrent du temps de Michel, fils de Ducas, qui régna pendant quatre ans sur les Romains (1). Ce prince était bon, orné de toutes les vertus chrétiennes et d'une éclatante sainteté. Il ressemblait en tout à ses anciens et pieux prédécesseurs. Il brillait par l'orthodoxie de sa foi et fut le père des orphelins et le défenseur des veuves. Par ses ordres, on émit des tahégans en aussi grande quantité que la poussière de la terre ou le sable de la mer. Cette abondance, qui alla jusqu'à la prodigalité, dura pendant tout son règne. Car c'était au nom de Dieu que cette monnaie était frappée, et les grâces divines descendaient sur Michel. Le

pays ne cessa de regorger des trésors répandus par ses mains. Continuellement il jeûnait, ou était en oraison ; il vivait dans la plus grande sainteté. Mais l'impératrice était courroucée contre lui à cause de cette vie ascétique qui l'éloignait de tous rapports charnels avec elle. Elle s'éprit d'amour pour un des grands, et par l'influence que lui donnaient les criminelles relations qu'elle entretenait avec lui, elle le poussa à se déclarer contre Michel. Il se nommait Botoniate (Vodôniad) (2). Il souléva toute la ville de Constantinople et réclama la couronne. Michel, ce saint monarque, n'opposa aucune résistance. Il maudit publiquement l'épouse infâme qui l'avait trahi, et descendant du trône, se retira dans un couvent, où il se fit moine. Ayant endossé le cilice, il fit profession de la vie religieuse, d'après le désir qu'il en avait depuis longtemps, et dit adieu aux grandeurs terrestres (3).

CX. En l'année 527 (2 mars 1078 - 1 mars 1079), Botoniate, monté sur le trône, épousa la femme de Michel, fille de Kourkê, roi de Géorgie (1). C'était l'adultère qui avait préparé cette union coupable.

CXI. A cette époque périt le prince Vaçag (1), duc d'Antioche, fils de Grégoire Magistros, et frère du seigneur Grégoire [Vahram]. Il fut tué dans la rue du marché de cette ville, par les perfides Romains. Au moment où il passait dans cette rue, deux hastaires (2) se présentèrent comme pour lui rendre hommage ; ils tenaient une lettre supposée, et tandis qu'il se baissait pour la recevoir de leurs mains, ils le frappèrent d'un coup de hache sur le front, entre les yeux. Ainsi succomba Vaçag, sous le fer d'obscurs et exécrables assassins. Ses troupes se réunirent dans la citadelle d'Antioche ; le corps de la noblesse appela Philarète et lui céda cette ville. Celui-ci, au bout de quelques jours, convoqua tous les Romains et le corps des hastaires, sous prétexte d'une expédition qu'il voulait entreprendre, et les mena à un village nommé Aph'schoun. Là, il commanda à ses troupes de mettre l'épée à la main, et fit exterminer cette milice. Il prit possession d'Antioche après avoir tiré ainsi vengeance du meurtre du grand Vaçag, le Bahlavonni.

CXII. Dans le même temps périt le prince arménien Ebikhd (1), guerrier illustre, originaire du district de Schirag. L'empereur, plein d'estime pour son courage, l'avait contraint de recevoir le baptême des Romains et d'embrasser leur croyance. Mais Ebikhd restait, en secret, fidèle à la foi de saint Grégoire. Il tomba malade dans sa forteresse d'Antrioun (2). L'empereur lui avait donné, pour le guider dans la croyance erronée des Grecs, un moine romain qu'Ebikdh avait pris pour confesseur. Cet homme abominable étant entré un jour chez le prince, le surprit profondément endormi dans son lit ; il se précipita sur lui, et ayant saisi le coussin qui soutenait sa tête, le lui plaça sur la bouche, se jetta dessus de tout son poids et l'étouffa dans des tourments affreux. Les troupes d'Ebikhd ayant appris ce crime horrible, livrèrent à toutes sortes de tortures l'hérétique qui en était l'auteur, et après l'avoir fait souffrir cruellement, le précipitèrent du haut d'une roche élevée, sur laquelle était assise la forteresse ; ce scélérat expira sur le coup par un trépas qu'il méritait si bien (3).

CXIII. Cependant Botoniate ayant occupé le trône

pendant un an (1), conçut l'idée d'y renoncer ; car c'était par la violence et par suite d'un commerce criminel avec la femme de Michel qu'il l'avait obtenu, et non par la volonté de Dieu. Comme il était devenu souverain en violation de tous le droits, de cuisants remords agitaient son âme ; il se disait : « Celui qui était maître légitime du trône en « est descendu et s'est fait moine : pourquoi me suis-je mis, « par ma perversité, en rébellion contre lui ? la suite et « la fin de tout en ce monde, n'est-ce pas la mort ?» Ayant donc déposé le sceptre, prix de sa trahison, il fit profession de la vie monastique.

CXIV. Il eut pour successeur [Nicéphore] Mélissène (Mélécianos). C'était en 526 (2 mars 1077-1 mars 1078).

CXV. Cette même année vit mourir un homme digne de toutes les louanges, le seigneur Sarkis, catholicos, neveu du seigneur Pierre, ancien patriarche. D'après sa recommandation, on choisit pour le remplacer l'évêque Thoros (Théodore) surnommé Alakôcig, son coadjuteur, qui était un habile musicien. La cérémonie de sa consécration eut lieu à Honi.

CXVI. Vasil, fils d'Aboukab, autrefois garde de la tente de David le Curopalate, roi de Géorgie, ayant rassemblé un corps de cavalerie, par ordre de Philarète, marcha sur Édesse. Ses attaques contre cette ville ne discontinuèrent pas pendant six mois. Cette même année, il répara les remparts de la place forte appelée Romanopolis (Renabolis), du nom de l'empereur qui l'avait bâtie. Cet ouvrage terminé, il revint presser le siége d'Edesse. Alors les habitants se soulevèrent contre leur

commandant, nommé Léon (Lévon), frère de Tavadanos. Léon se déroba par la fuite à leur fureur, et se retira dans le corps supérieur de la forteresse, tandis que son Proximos (lieutenant), cherchait un refuge dans l'église de la Sainte Mère de Dieu, où il s'attacha aux angles de l'autel. Mais les habitants ayant pénétré dans cet asile, le massacrèrent sur les marches mêmes de l'autel, et ce jour même, ils remirent Edesse entre les mains de Vasil, fils d'Aboukab. C'était un homme bon, pieux, miséricordieux pour les veuves, pacifique et bienfaiteur des populations. Son père, Aboukab, avait jadis résidé dans cette ville, et l'avait restaurée après avoir trouvé la province dans un état de ruine. Ces évènements arrivèrent en 526 (2 mars 1077-1 mars 1078).

CXVII. Il y avait, en ce temps-là, quatre mois que Mélissène régnait à Constantinople, lorsque le peuple se souleva et le renversa. Le trône fut donné à un des grands de l'empire nommé Alexis (Aleks) (1), neveu (fils du frère) de l'empereur Isaac Comnène (Gomanos), lequel joignait aux qualités de l'homme de bien et à la piété, une brillante valeur. Son avènement rétablit la tranquillité.

CXVIII. Vers le commencement de l'année 528 (2 mars 1079 - 29 février 1080) la famine désola de ce côté-ci de la Mer océane les contrées des adorateurs de la Croix (1), déjà ravagées par les hordes sanguinaires et féroces des Turks. Pas une province n'était restée à l'abri de leurs dévastations ; partout les chrétiens avaient été livrés au fer ou à la servitude, au milieu des travaux des champs interrompus, et le pain manqua ; les

agriculteurs et les ouvriers avaient été massacrés ou emmenés comme esclaves, et la famine étendit ses rigueurs en tous lieux. Beaucoup de provinces étaient dépeuplées ; la Nation orientale n'existait plus ; et le pays des Romains (Asie-Mineure) ne présentait que des ruines. Nulle part on ne pouvait se procurer du pain ; nulle part l'homme n'avait la sécurité et le repos, excepté à Édesse et dans les limites du territoire de cette ville. En Cilicie, jusqu'à Tarse, à Marasch, à Delouk' (2), et dans les environs, partout régnaient l'agitation et le trouble. Car les populations se précipitaient dans ces contrées par masses, elles accouraient par milliers, et les encombraient : pareilles à des sauterelles, elles en couvraient la surface, plus nombreuses, et je puis ajouter, sept fois autant, que le peuple auquel Moyse fit traverser la Mer-Rouge, plus multipliées que les cailles dans le désert de Sinaï. La terre était inondée de ces flots de peuple. D'illustres personnages, des nobles, des chefs, des dames de condition, erraient en mendiant leur pain ; nos yeux furent témoins de ce douloureux spectacle. La famine et cette vie vagabonde amenèrent la mortalité. On ne pouvait suffire à enterrer ceux qui succombaient ; le sol en était jonché, et les bêtes féroces et les oiseaux de proie se rassasièrent de cette pâture humaine. Des tas de cadavres, restés sans sépulture, répandaient dans les airs, les plus fétides émanations. Des prêtres et des moines vénérables moururent ainsi, loin de leur patrie, traînant leurs pas errants sur la terre étrangère ; leurs cadavres devenaient la proie des animaux carnassiers. Ce fut là le commencement de la ruine et de la destruction de la Nation orien-

tale et des Grecs. Ce châtiment nous fut infligé par Dieu, le juste juge, comme une expiation de nos péchés, suivant cette parole du Sauveur : «Tout arbre qui ne porte pas de « bons fruits, sera coupé, jeté dans les flammes, et brûlé.» (S. Matth. III, 10, et VII, 19.)

CXIX. Voici maintenant quelle fut la fin de Kakig Schahenschah, fils d'Aschod, fils de Kakig, fils de Sempad, fils d'Ergath, de la race des Bagratides (1). Ce prince, à la tête d'un détachement de ses troupes, se rendit à Tarse auprès d'Abelgh'arib, prince arménien, fils de Haçan, fils de Khatchig (2), brave guerrier, originaire de la province de Vasbouragan. Kakig était venu lui faire une visite d'amitié, d'après l'invitation que lui avait adressée Abelgh'arib, qui désirait jouir de sa société. Un motif quelconque détruisit en cette occasion leur intimité (3). Kakig s'en retourna, rugissant comme un lion ; car c'était un homme grand et fort, et d'une bravoure à toute épreuve. S'étant emparé des principaux de ce pays, il les emmena, les faisant marcher devant lui chargés de fers. Il arriva, à la tête de mille hommes, dans la plaine d'Ardzias, auprès d'une forteresse appelée Guizisdara (4) ; elle appartenait à trois frères, qui étaient des chefs romains, fils de Mandalê (Pantaléon). Kakig ayant laissé sa troupe d'un autre côté du chemin, alla directement vers leur demeure, escorté de trois hommes seulement (5). Les fils de Mandalê avaient pris auparavant leurs précautions, et placé cinquante hommes en embuscade pour surprendre Kakig. Lorsque le roi fut près du fort, les trois frères sortirent comme pour lui offrir leurs hommages, et vinrent se prosterner devant lui la face contre terre. En les apercevant, Kakig les invita à

l'embrasser. Ils s'approchèrent, et lui jetant les bras autour du cou, le renversèrent de cheval. Les gens de la suite de Kakig s'enfuirent aussitôt, et ceux de l'embuscade, accourant, se saisirent de lui, et l'entraînèrent dans la forteresse. En apprenant qu'il avait été fait prisonnier, ses troupes se dispersèrent. Huit jours après, les troupes arméniennes se réunirent pour attaquer cette place, avec Kakig, fils d'Apas de Gars, ainsi que les fils de Sénékérim, Adom et Abouçahl, et les autres chefs arméniens. Pendant plusieurs jours ils en firent le siége, mais inutilement; car c'était un château très-fort. Les ravisseurs de Kakig n'osaient pas le relâcher, parce qu'ils le craignaient. Le scélérat Philarète leur fit dire ceci : « Comment avez-vous osé attenter à la personne d'un « souverain? Maintenant, que vous lui rendiez la liberté, « ou que vous le reteniez, ce sera votre perte. » Alors ces Romains déicides étranglèrent avec une corde le roi d'Arménie, et suspendirent son corps au rempart pendant tout un jour. Puis ils l'enterrèrent hors de la forteresse. Au bout de six mois, un homme originaire de la ville de Kakig (6), nommé Panig, enleva furtivement ce corps pendant la nuit, et l'emporta dans cette ville. La famille de Kakig et tous les Arméniens le pleurèrent amèrement, et l'ensevelirent dans son couvent de Bizou. Son fils aîné, qui lui survécut, s'appelait Jean (7). C'est ainsi que finit la royauté arménienne, dans la branche des Bagratides, et que fut accomplie la prédiction de notre saint patriarche Nersès, qui a dit : « La royauté « s'éteindra dans la nation arménienne. »

CXX. En l'année 530 (1 mars 1081 - 28 février

1082), Basile, archevêque de Schirag, qui résidait à Ani, se rendit dans la partie de l'Arménie qui comprend le territoire des Agh'ouans, à la ville de Lor'ê, auprès du roi Goriguê, fils de David Anhogh'în, fils de Kakig (1), et lui demanda d'être sacré catholicos d'Arménie. Goriguê rassembla les évêques des Agh'ouans, et ayant mandé le seigneur Etienne (Sdéphan'os) (2), leur catholicos, et successeur de l'apôtre saint Thaddée, au couvent de Hagh'path, fit conférer à Basile l'onction sainte qui lui donna le droit de s'asseoir sur le siége de saint Grégoire, et d'être le chef spirituel de notre nation.

Le trône de notre saint Illuminateur fut donc relevé dans la ville d'Ani, après être resté bien longtemps renversé par un effet de la jalousie et de la perfidie de la perverse et tyrannique nation des Romains. Basile, revêtu de la dignité de catholicos, revint à Ani. Les habitants de Schirag accoururent au-devant de lui avec Vaçag son père et ses frères Haçan, Grégoire et Abeldchahab, hommes éminents par leur bravoure, accompagnés d'un cortége d'évêques. Basile fut installé à la place du seigneur Pierre[IV] (3); ce fut un jour solennel, dans lequel éclata l'allégresse de toute notre nation, heureuse de voir le trône pontifical rétabli dans la métropole de l'Arménie.

CXXI. A cette époque, un émir, nommé Khosrov, vint de la Perse avec une armée nombreuse fondre sur la province d'Édesse, et la saccagea sur une foule de points. Un combat fut livré sur les bords de l'Euphrate, dans un lieu appelé Megnig, non loin du château-fort de Ledar. A cette action prirent part les garnisons des forteresses voi-

sines qui s'étaient ralliées pour résister à l'émir. Les Turks furent victorieux et firent subir de grandes pertes aux chrétiens. Au bout de quelques jours, Kosrov tenta une incursion dans le pays des musulmans, depuis Khar'an jusqu'à Moudéber. Pendant deux jours ses soldats restèrent en selle. Chargé de butin, il parvint aux ports de Khar'an. Cette ville était sous le commandement de l'émir arabe Schoreïh (Schoureh)-Hedjm, fils de Koreïsch (Gourêsch), et surnommé Schéref-eddaula (Schéref-endôr) (1). Schoreïh, qui était renfermé en ce moment dans Khar'an avec des troupes arabes, fit une sortie contre les Turks à la tête de 12,000 cavaliers; ceux-ci comptaient 10,000 hommes. Au premier choc, les Arabes les mirent en fuite, les poursuivirent en les taillant en pièces, et leur enlevèrent le butin et les captifs qu'ils avaient pris. Toute la province d'Edesse fut encombrée de captifs; à chaque arbrisseau, à chaque pavé, on heurtait des Turks gisants, et qui étaient tombés partout où ils s'étaient sauvés.

CXXII. En l'année 532 (1 mars 1083 - 29 février 1084), mourut Vasil, fils d'Aboukab, seigneur d'Edesse. On l'enterra dans l'église de Saint-Georges-au-Ceinturon (1). C'était un homme de bien, pieux, bienveillant pour tous, et miséricordieux envers les orphelins et les veuves, bienfaiteur et pacificateur des populations. Sa perte fut un deuil général pour les habitants de toute la contrée, privés d'un chef si recommandable; car c'était un parent, un père pour le riche comme pour le pauvre. Sorti de ce monde en laissant une mémoire vénérée, il alla dans le sein du Christ. Les habitants s'étant rassemblés

dans l'église de Sainte-Sophie, remirent Edesse à Sempad (2), illustre guerrier, qui avait fait ses preuves contre les Perses. Il y avait six mois qu'il était investi du commandement, lorsqu'un des principaux de la ville voulut enlever cette dignité à la nation arménienne. Cet homme s'appelait Ischkhan, et appartenait à la famille des Arschektan. Il se déclara contre Sempad et alla demander l'appui de Philarète. Il comptait beaucoup d'adhérents parmi les familles et les gens de la haute classe, à Édesse. Ischkhan ayant gagné Philarète, le conduisit dans cette ville, qui lui fut livrée. Mais quelques jours après, Philarète fit arrêter Ischkhan et les partisans de ce dernier, ainsi que Sempad, et détruisit leurs maisons de fond en comble. Il exerça sa vengeance contre les nobles arméniens de cette ville; il fit périr l'un d'eux, Ar'dchoug, dans les tortures, et emmena les autres à Marasch, où il les retint dans les fers. Il fit crever les yeux au brave Sempad, à Ischkhan, et à son frère Théodoric (Thôdôrig); car c'était un homme au caractère cruel (3).

CXXIII. En l'année 533 (29 février 1084 - 28 février 1085), Antioche fut enlevée aux chrétiens. L'émir Soliman, fils de Koutoulmisch (Teteschmesch) (1), lequel résidait à Nicée, en Bithynie, sur les limites de la Mer océane, vint secrètement, par un chemin détourné, jusque sous les murs d'Antioche, où il arriva sans être aperçu. Il trouva cette ville sans défense et sans garnison, et la surprit pendant la nuit, du côté qui fait face à Alep, tandis que Philarète était à Edesse, et sa cavalerie éloignée. Soliman y pénétra avec 300 hommes. Le lendemain, les habitants ayant vu les infidèles au

milieu d'eux, furent consternés; car, outre qu'ils n'avaient point de troupes, ils étaient aussi peureux, aussi inhabiles à se défendre que des femmes. Aussitôt ils coururent à la forteresse. Cependant le nombre des Turks grossissait à flots; mais ils ne faisaient de mal à personne. Ils tinrent la citadelle longtemps bloquée, et en interceptèrent entièrement les vivres et l'eau. A la fin, les assiégés ayant demandé à l'émir de leur garantir par serment la vie sauve, il y consentit, leur accorda une pleine sécurité, et chacun rentra tranquillement dans ses foyers. Philarète ayant appris ce coup de main, ne put rien faire pour secourir Antioche, et se contenta de soupirer et d'exhaler d'amers regrets en silence. Après cette conquête, Soliman étendit sa domination sur toute la Cilicie. C'est ainsi que fut prise cette populeuse cité (2), grâces à la lâcheté et à la pusillanimité de cette infâme nation, que l'on nomme Bélédig (3), et qui s'intitule romaine par la foi, mais qui, réellement et d'après son langage, doit être considérée véritablement comme musulmane : gens blasphémateurs de la foi orthodoxe, ayant en haine la vie de sainteté, ennemis du jeûne, uniquement occupés au mal, persécuteurs de la croyance arménienne, semblables à des femmes maladives et faibles, qui assises dans la rue, n'ont d'autre soin que de jaser et de débiter des futilités.

Je vous raconterai maintenant une chose extraordinaire, qui se passait autrefois à Antioche, et qui m'a été rapportée dans tous ses détails par les habitants eux-mêmes. Ils poussaient si loin la méchanceté et la haine contre les Arméniens, qu'ils saisissaient quelquefois un

de nos compatriotes, lui coupaient la barbe et l'expulsaient de la ville. Un jour, ayant pris un homme d'Ani, d'un rang distingué, ils le rasèrent, le dépouillèrent de tout ce qu'il possédait, et le chassèrent. Celui-ci, profondément blessé, alla trouver les Turks, en prit cinq cents avec lui, et ravagea tout le pays. Il incendia douze villages, qui étaient la propriété du duc d'Antioche, et ayant conduit devant la porte de la ville une multitude de captifs qu'il avait enlevés, il les massacra, et jeta leurs cadavres dans le fleuve [Oronte]. Puis, élevant la voix, il dit aux habitants : « C'est moi qui suis Georges (Kork) Schagatsi, à qui vous « avez coupé la barbe. Cette barbe a de la valeur, « n'est-ce pas? » Après quoi il s'en alla, chargé de butin.

Autre fait. Au carnaval (4) de cette même année, il arriva de l'Orient à Antioche une caravane portant de petits poissons salés; ces gens s'établirent au milieu du marché. Les habitants, entendant la voix de leurs chanteurs, fondirent tous à la fois sur eux, les frappèrent à grands coups de bâton, et les expulsèrent hors des murs. La caravane était composée de quatre-vingts hommes, armés de bâtons et décidés. Les principaux d'entre leurs jeunes gens ayant poussé un cri, tous leurs compagnons, excités par le vin, se retournèrent contre les habitants, les poursuivirent depuis la porte *du Pied* jusqu'à l'église de saint Pierre, les mirent en déroute, et cassèrent à un grand nombre les bras et les pieds. Alors les Antiochains ayant juré sur la Croix et l'Évangile de ne jamais plus les tourmenter, le raccomodement se fit, et ceux de la caravane revinrent à l'endroit qu'ils occupaient auparavant.

CXXIV. En l'année 534 (28 février 1085 - 27 février 1086), le docteur Jacques K'araph'netsi, surnommé Sanahnetsi (de Sanahïn), termina sa carrière. C'était un homme instruit et habile, versé dans la connaissance de l'ancien et du nouveau Testament, dans la science des belles lettres, et possédant à fond tous les systèmes philosophiques. Il avait été disciple du grand Dioscore, abbé du couvent de Sanahïn. C'est Jacques qui discuta à Constantinople contre les savants romains, sous le règne de Ducas, quand il vint dans cette ville avec les fils de Sénékérim. Il exposa les principes de la foi arménienne, et ses discours furent goûtés par les Grecs. Lors de sa mort, il se trouvait à Édesse. Il s'éteignit de vieillesse : car on le trouva étendu dans son lit, sans effusion de sang, et sans qu'il parût avoir souffert. Ses amis et ses proches le pleurèrent, et les habitants se rassemblèrent pour lui rendre les derniers honneurs. Il fut enterré à la porte de la sainte Église, au nord de la ville, à un jet de flèche du rempart.

CXXV. A cette époque, le roi des Arabes Schéref-eddaula (Schrif-doul), fils de Koreïsch, prince d'une bonté et d'une clémence si grandes envers les adorateurs de la Croix, que la plume ne pourrait retracer tous les bienfaits dont ils furent l'objet de sa part, ni les châtiments, les tourments et les supplices qu'il infligea à ses sujets pour protéger les chrétiens, Schéref-eddaula réunit une armée de 100,000 Arabes. Il marcha contre Alep, s'en empara, et épousa la fille du prince de cette ville (1). De là il se porta avec fureur contre Antioche. L'émir Soliman alla à sa rencontre, avec des forces considérables, jusqu'à un

lieu nommé Bezah (2), où se livra une grande bataille entre les deux armées. Les Arabes trahirent leur roi et prirent la fuite; dans cette déroute, Schéref-eddaula, ce digne souverain, fut tué par les siens (3). Au bout de trois jours, on retrouva son corps, gisant au milieu du chemin, et on l'y laissa. Après ce brillant triomphe, Soliman rentra dans Antioche. Ce fut dans cette conjoncture que lui naquit un fils auquel il donna le nom de Kilidj-Arslan (Khlidj-Aslan) (4).

Cette même année, un émir du nom de Bouldadji enleva le district de Dchahan à Philarète, et le catholicos Théodore passa sous son autorité. Philarète invita ce prélat à se retirer auprès de lui, à Marasch; mais Théodore n'accepta pas, parce que les Turks étaient ses maîtres. Philarète, irrité contre lui, et poussé par ses mauvais instincts, voulut créer un autre catholicos; il appela, en lui prodiguant de hautes marques d'estime, le seigneur Jean, archevêque [du couvent] de l'Image de la sainte Mère de Dieu (5); mais celui-ci, qui était un homme vénérable, et d'une vertu parfaite, ayant refusé de se rendre à cet appel, Philarète manda le seigneur Paul (Bôgh'os), abbé du couvent de la Sainte-Croix de Varak, et réunit des évêques et des pères : Paul fut consacré par eux catholicos à Marasch, d'après l'ordre de Philarète, mais contre la volonté de Dieu. Cette élection et les motifs qui l'avaient déterminée ne furent pas agréables au Seigneur, ni aux fidèles. Voyant cela, Paul, qui était un saint prêtre, abandonna son siége au bout de quelques jours. Il avait reconnu qu'il s'était placé du côté des adversaires de la vérité, et en dehors de l'orthodoxie (6).

CXXVI. Des troubles et des dissensions s'élevèrent au sujet du siége de notre Illuminateur saint Grégoire. Ce n'était plus en effet par la volonté de Dieu, par le choix du plus digne, ou par une libre élection que s'obtenait la dignité fondée par notre saint Apôtre, mais par la violence, par des considérations de puissance et de haute position. Elle n'était pas donnée d'après la révélation de l'Esprit-Saint, mais en vue des circonstances et des occasions mondaines, et s'achetait par la corruption, à prix d'or et d'argent. Cependant ceux qui avaient de la piété et de la vertu au fond du cœur rougirent d'un pareil état de choses et revinrent dans la bonne voie, et ceux qui étaient déchus de la grâce de Jésus-Christ, Fils de Dieu, témoignèrent de meilleures intentions. Alors commença à s'accomplir la vision de saint Sahag le Parthe, où sont consignées ces paroles : « Les lignes écrites en or s'effaceront, et seront remplacées par des lignes tracées à l'encre noire (1). » En effet, le trône de saint Grégoire fut divisé en quatre parts. Le seigneur Grégoire Vahram siégeait en Egypte, le seigneur Théodore à Honi, le seigneur Basile dans la ville royale d'Ani, et le seigneur Paul à Marasch (2). Chacun de ces patriarches donnait l'imposition des mains et l'onction aux évêques, et bénissait l'huile sainte; et les évêques à leur tour consacraient des prêtres, qui célébraient la messe, conféraient le baptême et posaient la couronne nuptiale sur le front des vierges. Cette division était pour l'Église un sujet de deuil, car la même bergerie était partagée entre quatre pasteurs, et les loups étaient devenus les gardiens du troupeau du Christ. Dans ces temps malheureux, les brebis

prenant le caractère du chien, et l'instinct des animaux féroces, osèrent aboyer à la face des pasteurs et des patriarches. Les pères conçurent de la haine contre leurs enfants, ceux-ci blasphémèrent contre leurs parents et les maltraitèrent; ils devinrent les précurseurs de l'Antéchrist et les avant-coureurs de la fin du monde, parce qu'ils détruisaient la piété et la foi, et réalisaient l'accomplissement des prophéties contenues dans les livres saints, et de celle qu'avaient fait entendre autrefois saint Nersès et son fils saint Sahag, et, dans notre siècle, le saint docteur Jean Gozern. Ce dernier prononça une foule de paroles, qui étaient comme des prophéties en vue de notre temps, et relatives à l'anéantissement de la piété dans tous les cœurs, et au dépérissement de la foi. Tout ce qui avait été prédit dans les âges anciens, au sujet de la génération actuelle, des catastrophes et des malheurs qui ont pesé sur elle, n'atteignit pas le pays des Agh'ouans, que l'on nomme Arménie antérieure, et où s'élève le trône du bienheureux Thaddée. Le siége de ce saint apôtre conserva son unité, et s'est maintenu, par l'inébranlable stabilité du patriarcat, jusqu'à nos jours. Les pontifes qui résidaient dans la ville arménienne de Bardav, que l'on appelle aussi Ph'aïdagaran (3), et qui est située sur les confins de la vaste mer [Caspienne] transportèrent leur siége à Kantzag (4), lorsque la puissance des Perses eut pris le dessus. Les catholicos des Agh'ouans, dont la mention se rencontre dans notre histoire, savoir les seigneurs Jean, Georges, Joseph, Marc, Étienne, ainsi que les rois de ce pays, Kakig, David, Goriguê, nos

contemporains, ont habité dans la ville arménienne de Lôr'ê. D'autres rois arméniens étaient établis dans la contrée de Derbend (Tarpant) ou Gaban (5), sur les limites des Ouzes. Les souverains des Agh'ouans qui ont vécu dans des habitudes de vertu et de sainteté, et dont les noms sont proclamés à la Messe avec ceux des autres pieux monarques, sont les suivants : Vatchakan, Kouschag (6), son fils, Ph'ilibbê, fils de Kouschag, Tagnîn-Sévata, fils de Ph'ilibbê, Sinakérem, fils de Sévata, Grégoire, fils de Sinakérem, lequel Grégoire régnait pendant que nous écrivions notre livre (7). A cette époque notre nation comptait à la fois six catholicos, deux en Égypte, et quatre dans toute l'étendue de notre pays, ainsi que nous l'avons dit précédemment (8).

Le seigneur Paul siégea à Marasch, d'après l'ordre de Philarète, et non d'après la volonté de Dieu.

Maintenant, nous reprendrons l'ordre chronologique de notre narration, dont nous nous sommes écarté pour raconter les perturbations qui agitèrent l'Arménie.

CXXVII. En l'année 534 (28 février 1085 - 27 février 1086), Tetousch, sulthan de Damas, attaqua avec une armée considérable l'émir d'Antioche, Soliman. Il y eut entre eux une guerre terrible; un combat fut livré dans le territoire qui sépare Alep d'Antioche. De part et d'autre les troupes étaient commandées par des princes souverains, et s'exterminaient impitoyablement. Mais au plus fort de la lutte, l'avantage resta au sulthan, et Soliman, vaincu, prit la fuite. Ayant été tué par les soldats de Tetousch, les siens l'enterrèrent auprès du tombeau de

Schéref-eddaula, fils de Koreïsch. Cette même année Antioche fut prise avec toute la contrée qui en dépend, et passa sous la domination de Tetousch (1).

Ce prince était fils d'Alp-Arslan et frère du sulthân Mélik-Schah. Six ans auparavant il s'était emparé de Damas. Il avait tué le grand émir perse Atsiz (Akhsis) (2), qui s'était rendu maître de cette ville et de tout le littoral. Cet Atsiz, turk de nation, était un vaillant guerrier; il avait triomphé des Égyptiens et battu leur roi Aziz (3), et l'avait chassé de ses États. Il lui avait enlevé la cité sainte de Jérusalem, Damas et les villes qui bordent la mer. Il tint sous le coup de la terreur qu'il inspirait toute la nation égyptienne, jusqu'à ce que marcha contre lui un esclave d'Aziz. Cet esclave était d'origine arménienne; il avait reçu le titre d'Émir-eldjoïousch (Amer-djesesch) (4). Ayant armé un corps d'Arméniens, il fit la guerre à Atsiz; après quoi l'Égypte recouvra la tranquillité.

CXXVIII. En l'année 535 (28 février 1086 - 27 février 1087), l'infâme Philarète alla présenter ses hommages à Mélik-Schah, le puissant sulthan, et solliciter sa bienveillance et la paix en faveur des fidèles du Christ. Il laissa dans sa ville d'Édesse, pour le remplacer, un des grands officiers de l'empire : c'était l'Accubiteur, eunuque recommandable par sa bonté et ses sentiments pieux. Philarète lui ayant remis le commandement d'Édesse, prit des sommes d'or et d'argent, des chevaux et des mulets de prix, des vêtements splendides, et se rendit en Perse à la cour du sulthan. Après son départ, un de ses officiers, nommé Barsouma, ourdit un complot auquel il associa les principaux de la ville, et avec leur concours, accomplit

l'œuvre de Caïn et de Judas le déicide. Accompagné de ses complices, il monta à la grande citadelle, un dimanche, et entra chez l'Accubiteur à l'heure où celui-ci avait l'habitude de dire ses prières. Il était en ce moment en oraison dans l'église où est le tombeau du saint martyr Théodore. Les conjurés l'ayant surpris, se précipitèrent sur lui comme des bêtes féroces, et le massacrèrent au milieu de l'église. C'est ainsi qu'ils firent périr cet homme de bien, au cœur miséricordieux. Les habitants se donnèrent pour chef le meurtrier Barsouma. Ayant appris ces événements en Perse, le sulthan Mélik-Schah expulsa de sa présence et traita avec mépris Philarète; réduit de tous côtés au désespoir, Philarète se déclara ennemi de la religion chrétienne, qui était la sienne, et renia la foi, qu'il professait d'une manière si indigne. Il s'imaginait par cette apostasie s'attirer la considération des Perses; mais il se trompa étrangement; ce renégat n'obtint d'autre résultat que de devenir un objet d'opprobre et de haine pour Dieu et pour les hommes.

CXXIX. Cette même année, le maître du monde, le sulthan Mélik-Schah, se dirigea, à la tête d'une armée composée de la nation Askanaz (1) et d'innombrables guerriers, dans le pays des Romains (2), dont il voulait s'emparer. Son cœur était rempli de mansuétude et d'affection pour les chrétiens; il se montrait comme un père tendre pour les habitants des pays qu'il traversait. Quantité de villes et de provinces se donnèrent à lui spontanément. Cette année, l'Arménie entière et tout le pays des Romains reconnurent ses lois. Arrivé à la grande ville d'Antioche, il se rendit maître de toute la contrée, ains

que d'Alep. Son empire s'étendit depuis la mer des Gasp (Caspienne) jusqu'à l'Océan; il soumit tous les royaumes qui sont de ce côté-ci de la Mer océane, et il n'en resta aucun en dehors de sa domination; il régna sur douze nations. Après avoir pris possession d'Antioche, il alla sur les bords de la mer, dans un lieu nommé Sévodi (3). Là, promenant ses regards sur la vaste étendue des flots, il rendit des actions de grâces à Dieu, et le bénit pour avoir agrandi son empire bien au-delà des limites de celui de son père. Monté sur son cheval, il entra dans la mer et foula les vagues sous les pieds de son coursier. En même temps, ayant dégainé son épée, il la plongea à trois reprises dans les flots, en s'écriant : « Voilà que Dieu m'a « accordé de régner depuis la mer de Perse jusqu'à la Mer « océane. » Ensuite, ayant quitté ses vêtements, ils les étendit sur le sol, et adressa à Dieu ses prières, en le remerciant de sa bonté et de sa miséricorde. Il ordonna à ses serviteurs de recueillir du sable sur le rivage, et l'ayant emporté en Perse, il le répandit sur le tombeau de son père Alp-Arslan, en prononçant ces mots : « O mon père, « mon père, bonne nouvelle pour toi! car ton fils, que tu « avais laissé en bas âge, a reculé les bornes de tes États « jusqu'aux extrémités de la terre ». Il plaça à Antioche, pour gouverneur, l'émir Agh'sian (4), homme pervers, ennemi de la paix, et au caractère féroce. Il confia le commandement d'Alep à Ak-Sonkor (Agh'-Senkouïr) (5), qui était au contraire bon, pacifique, clément et bienfaiteur des populations.

CXXX. Cette même année, un émir, nommé Bouzân (1), vint, d'après l'ordre de Mélik-Schah, le maître du monde,

attaquer Edesse. Il établit son camp tout autour et en fit le siége pendant six mois. Sur ces entrefaites arriva le sulthan à la tête d'un faible corps de troupes, et ayant fait le tour de la ville, il se retira sans avoir rien entrepris. Quoiqu'il fût venu avec une armée innombrable dans la plaine de Khar'an, il en partit sans avoir fait aucun mal, et reprit tranquillement le chemin de la Perse.

Cependant Bouzân continuait ses vigoureuses attaques contre Edesse, et les habitants, par suite de la prolongation du siége, étaient en proie aux horreurs de la famine. Ainsi pressés et n'espérant aucun secours, ils se voyaient réduits à la dernière extrémité. La multitude, irritée, se souleva contre le duc Barsouma. C'était pour son malheur et dans son désespoir qu'il avait résisté à Bouzân; car il se précipita du haut du rempart, et dans sa chute se brisa l'épine dorsale. On accourut à lui, et on le transporta auprès de Bouzân; mais, au bout de quelques jours, il mourut. Les principaux vinrent se présenter à Bouzân et se livrer à lui. C'était le premier jour de navaçart, au commencement de l'année 536 (28 février 1087 - 26 février 1088). La paix fut ainsi rendue à tout le pays et à Edesse, qui fut dans la joie. Bouzân y plaça pour gouverneur et préfet un salar (slar), nommé Khsouloukh. Il se trouva des gens qui calomnièrent les principaux d'entre les habitants arméniens, et les rendirent victimes de la plus odieuse trahison. C'est un nommé Askar et d'autres qui en furent les auteurs. Ils firent condamner à périr par le glaive douze des notables, riches et d'une haute condition. Bouzân ne tarda pas à regretter leur mort,

parce qu'il leur avait promis auparavant, sous la foi du serment, la vie sauve; et cependant il leur fit subir le dernier supplice, trompé par d'infâmes dénonciateurs. Après quoi il s'en retourna en Perse.

CXXXI. Cette même année, Bouzân vint établir son camp sous les murs de Kantzag, en Arménie, et attaqua vivement cette ville. Il avait réuni pour ce siége toutes les forces de la Perse. Kantzag fut emportée d'assaut. Quelques habitants seulement furent massacrés; sur l'ordre de Bouzân, les glaives rentrèrent dans le fourreau, et la paix fut accordée. Le seigneur Étienne, catholicos des Agh'ouans, qui était pendant ce siége dans les murs de Kantzag, fut sauvé et n'éprouva rien de fâcheux, grâces à la protection divine et à l'intervention des Arméniens, qui servaient dans les rangs de Bouzân.

CXXXII. Sous le règne de l'empereur Alexis (1), des troubles éclatèrent dans l'Occident, au-delà du Danube, ce grand fleuve (2). Les Patzinaces (Batzinig) firent une guerre terrible aux Romains et les vainquirent. Ils les poursuivirent l'épée dans les reins et les exterminèrent sans quartier. Alexis s'échappa avec une poignée de soldats, et courut se réfugier à Constantinople. Au bout de quelque temps, il ouvrit son trésor, et fit appel, par un édit, à tous ses sujets. Il réunit une armée formidable, beaucoup plus nombreuse que la première. De son côté, le roi des Patzinaces (3) marcha, à la tête de sa nation, sur Constantinople, dans l'intention de s'approprier l'Empire grec. Il avait sous ses ordres 600,000 combattants tout équipés, et amenait avec lui tous ses

peuples, ainsi que ses fils. A leur approche, Alexis et tous les fidèles du Christ se prosternèrent devant Dieu. On était dans l'année 538 (27 février 1089 - 26 février 1090). Alexis s'élança à la rencontre du roi des Patzinaces, à la tête de 300,000 hommes, Grecs, Romains, Arméniens et Boulgares. Lorsque les deux souverains furent en présence l'un de l'autre, ils se livrèrent, ce jour même, une grande bataille.

Les Patzinaces étaient tous, sans exception, des archers, et combattaient, montés sur des chars, avec une impétuosité et une valeur extraordinaires. Sur l'ordre d'Alexis, ses troupes mirent le feu aux chars des Patzinaces, et par ce moyen s'assurèrent la victoire. Les barbares furent mis en fuite et perdirent beaucoup de monde. Leur roi périt, leurs enfants et leurs femmes furent exterminés. Après ce succès, Alexis rentra à Constantinople, chargé de butin, et traînant après lui une multitude de captifs (1).

CXXXIII. A cette époque se révéla à Constantinople un infâme hérétique qui était moine et d'origine romaine (1). Il invoquait Satan pour son Dieu, et se faisait suivre d'un chien noir auquel il adressait des prières. Il avait attiré à son abominable erreur une foule d'hommes et de femmes dans la pieuse ville de Constantinople. Parmi ses prosélytes était la mère de l'empereur Alexis (2). Cette princesse avait poussé si loin l'audace et la perversité, qu'elle avait pris une partie de la sainte Croix du Christ, et l'avait cachée dans une des sandales de son fils, entre les semelles, afin qu'il la foulât aux pieds en marchant. Dieu fit connaître cet exécrable hérétique par le moyen de ses complices, qui le dénoncèrent à Alexis.

Ce pieux monarque le condamna à être brûlé vif, et fit précipiter 10,000 de ses adhérents dans l'Océan. Il dépouilla sa mère des honneurs dus à son rang, et la chassa de sa cour. Ces mesures firent renaître la tranquillité dans l'empire.

CXXXIV. En l'année 539 (27 février 1090 - 26 février 1091), le patriarche des Arméniens, le seigneur Basile, alla visiter le maître du monde, le sulthan Mélik-Schah, pour lui porter ses doléances sur les persécutions suscitées en une foule de lieux aux fidèles du Christ, sur les tributs imposés aux églises et au clergé, et les exactions qui pesaient sur les couvents et les évêques. Témoin des maux dont l'Eglise était affligée, Basile avait conçu l'idée d'aller trouver le bon et clément souverain des Perses et de tous les fidèles du Christ.

Ayant emporté de grosses sommes d'or et d'argent, et des étoffes de brocart, pour les lui offrir en présent, il se mit en route, accompagné des nobles de sa maison, d'évêques, de prêtres et de docteurs. Arrivé en Perse, à la cour du pieux monarque, Basile se présenta devant lui et fut accueilli avec la plus haute distinction. Il obtint tout ce qu'il souhaitait; Mélik-Schah exempta les églises, les couvents et les prêtres de toute redevance, et ayant rendu un édit en conséquence, il congédia le patriarche muni des diplômes officiels et comblé d'honneurs. Basile s'en revint au comble de la joie, avec une escorte de grands personnages qui avaient reçu du sulthan la mission de l'accompagner. A son retour, il passa par le district de Dchahan, et se constitua en hostilité ouverte avec le seigneur Théodore, qui d'après l'ordre de Philarète avait

été installé comme patriarche à Honi; il le précipita du siége, lui arracha le voile, la crosse et la croix qui avaient appartenu au seigneur Pierre, et rétablit en sa personne l'unité du patriarcat. De là il se rendit à Édesse. Ce n'est pas à nous à blâmer un prélat de la démarche qu'il fit auprès d'un souverain infidèle, et d'avoir ainsi remédié aux maux de l'Église. Saint Basile de Césarée n'alla-t-il pas vers l'empereur Julien; saint Nersès vers l'empereur Valens (Vagh'ès), le renégat (1); saint Maroutha vers Yezdedjerd ('Azguerd), roi des Perses (2); le vartabed Ananie (Nan) vers le roi des Chaldéens (Kagh'têatsik'), et le Christ vers la nation juive?

Lorsque Basile arriva à Édesse, on était en 540 (27 février 1091 - 26 février 1092). De cette ville, il se rendit à la grande Césarée de Cappadoce, et de là à Antioche; son retour à Édesse causa des transports d'allégresse.

CXXXV. Cette même année, au mois de septembre, il y eut un tremblement de terre général. L'univers fut ébranlé, et toutes les créatures qui vivaient sous le ciel s'en ressentirent. Ce désastre frappa surtout Antioche; nombre de tours furent renversées de fond en comble; une grande partie du rempart s'écroula, et une foule d'habitants furent écrasés sous les ruines de leurs maisons.

CXXXVI. En l'année 541 (27 février 1092 - 25 février 1093). Une violente mortalité sévit en tous lieux; elle fut telle, que les prêtres ne pouvaient suffire à enterrer ceux qu'elle emportait. Dans chaque maison on n'entendait que plaintes, gémissements et lamentations. La mort frappait des coups si cruels, qu'une foule de gens, sous l'impression de la terreur, tremblaient beaucoup plus que ne

l'avaient fait ceux-là même qui avaient succombé. Le nombre des victimes de ce fléau est incalculable.

CXXXVII. Cette même année, la sainte Croix de Varak et l'image de la sainte Mère de Dieu (1) furent transportées à Édesse, et la joie fut au comble parmi la nation d'Abgar (Apkar) (2). Dans leur bonheur, les habitants sortirent au-devant de ces reliques vénérées, qui furent introduites dans la ville avec une pompe solennelle. A cette occasion, les principaux firent un accueil distingué à ceux qui avaient accompagné les saints Pères; ils déposèrent la croix dans leur église, en glorifiant le Seigneur. Mais au bout de quelques années, ces reliques furent soustraites par une main sacrilége.

CXXXVIII. A cette époque, Bouzân réunit toutes les troupes et les grands officiers de la Perse, s'adjoignit le seigneur d'Antioche et celui d'Alep, Agh'sian et Ak-Sonkor, et marcha contre les Romains. Il s'arrêta devant la célèbre ville de Nicée. Une vaine et folle pensée lui avait suggéré le projet de s'emparer de Constantinople, cette cité gardée par la protection céleste (1). Un travers de jugement lui avait fait croire qu'il se rendrait maître de ses imprenables remparts. Après avoir passé quelques jours auprès de Nicée, l'impossibilité de son entreprise resta bien constatée.

CXXXIX. Cette même année mourut le puissant monarque Mélik-Schah, père de ses sujets, prince bon, miséricordieux et bienveillant pour tous. Il finit ses jours à Bagdad, victime de la perfidie de la fille du sulthan de Samarkande (1), sa femme, qui lui servit un breuvage empoisonné (2). Sa mort fut un deuil pour le monde

entier. Bouzân en ayant été instruit, s'en revint à Édesse, Agh'sian à Antioche, et Ak-Sonkor à Alep. Le seigneur Basile, qui se trouvait alors à Édesse, partit en toute hâte pour Ani, où il revint occuper son siége.

Cette époque fut signalée par des massacres affreux et une grande effusion de sang en Arménie. Les Turks y firent une invasion, tuèrent une multitude d'habitants, et en réduisirent en esclavage un nombre non moins considérable.

Mélik-Schah fut enseveli dans la ville de Marand, auprès de son père Alp-Arslan (3). Il laissa un fils nommé Barkiarok (Barguiaroukh), qu'il avait eu de la fille d'Argoun (Agouth), grand émir et parent d'Alp-Arslan (4). Il avait un autre fils appelé Daph'ar (5), né de la fille du sulthan de Samarkande; Daph'ar résidait dans la ville d'Ozkend (Ozgan) (6) et à Ghizna (Kheznê) (7). Barkiarok, qui était l'aîné, fut élevé sur le trône et devint sulthan de toute la Perse, sous la tutelle de l'émir Ismayl, frère d'Argoun, son oncle maternel (8). Ce dernier était un homme bienveillant par inclination, et le bienfaiteur des populations. Il avait gouverné en souverain l'Arménie. C'est lui qui commença à faire refleurir notre pays et qui protégea les couvents contre les vexations dont les Perses les accablaient.

CXL. En l'année 542 (26 février 1093 - 25 février 1094) mourut le seigneur Paul, le même que Philarète avait créé catholicos à Marasch. Il avait accompagné la Croix du Christ [à Édesse], et il termina sa carrière dans cette ville. Il fut enterré en grande pompe à la porte de la sainte église, à côté du Tombeau du Docteur.

CXLI. Cette même année vit mourir aussi le vartabed arménien Georges, surnommé Our'djetsi. Il fut l'illuminateur de notre nation, la source éternellement jaillissante des ruisseaux [de la doctrine], la langue imprégnée de feu. Il illustra l'Orient par l'enseignement des vérités divines, car il était rempli des grâces d'en haut, et son savoir l'égalait aux anciens et saints docteurs que Dieu inspirait, je veux dire Grégoire [de Nazianze] le Théologien, Jean Chrysostôme, Basile de Césarée et autres pareils. Il se sanctifia par une vie admirable qu'il termina à l'âge de cent ans, et fut enterré dans le grand couvent de Garmendchatzor (1), près du tombeau du docteur Samuel et de Khatchig, qui avait été un musicien consommé dans l'art du chant. La mort de Georges fut pleurée par tous les gens pieux, qui regrettèrent amèrement de se voir privés d'un aussi illustre docteur.

CXLII. Cette même année, le sulthan de Damas, Tetousch, fils d'Alp-Arslan, et frère de Mélik-Schah, résolut de marcher contre la Perse, afin de s'emparer du trône de Mélik-Schah. Il était arrivé auprès d'Antioche, lorsque l'émir de cette ville [Agh'sian] vint lui présenter ses hommages. De là, s'étant dirigé vers Alep, l'émir [Ak-Sonkor] accourut pareillement pour lui rendre ses devoirs; après quoi le sulthan se mit en route avec des forces innombrables vers la Perse.

CXLIII. Cette même année, les Arabes se réunirent au nombre de 40,000 environ, et toute la Babylonie s'avança contre la province de Mossoul (Mocel). Le chef de ces Arabes était le roi Ibrahim (Aprêhim), fils de Koreïsch et frère de Schéref-eddaula (1). Le sulthan Tetousch,

étant parvenu devant Nisibe, emporta cette ville d'assaut et la livra au pillage. Elle se nomme aussi Medzpïn, ou bien encore Necébïn. Les Arméniens qui faisaient partie de l'armée du sulthan taillèrent en pièces près de 10,000 Arabes. Cependant le gros de l'armée d'Ibrahim étant entré sur le territoire de Medzpïn, fit halte dans un lieu nommé Hermel. Alors le sulthan envoya à Edesse, et à force d'instances appuyées de serments, il attira à son parti l'émir Bouzân, qui disposait de troupes nombreuses. Fortifié par ce secours, il alla attaquer le roi des Arabes. Les deux souverains s'étant rencontrés dans la plaine de Medzpïn, une lutte sanglante s'engagea, dans laquelle les Arabes furent mis en déroute. Le sulthan s'élança contre eux l'épée à la main, et fit prisonnier leur roi Ibrahim. Celui-ci avait été frappé à la tête d'une flèche qui avait traversé son casque d'acier, et lui avait fait une blessure dont il mourut. Les Turks enlevèrent aux Arabes leurs femmes, leurs enfants, leurs troupeaux, ainsi qu'une grande quantité de chevaux. Après cette victoire signalée, Tetousch continua sa marche. Son armée se grossissait sur sa route, et déjà elle couvrait les plaines et les collines de l'Orient. A la nouvelle de cette agression, Barkiarok, neveu de Tetousch, s'avança pour la repousser à la tête de forces imposantes. Tetousch, apprenant son approche, se disposa à en venir aux mains. Mais sur ces entrefaites, Bouzân et Ak-Sonkor, entraînant leurs soldats, abandonnèrent Tetousch pendant la nuit, et passèrent du côté de Barkiarok. Cette défection arrêta Tetousch qui, opérant sa retraite, rentra dans sa ville de Damas. De là il alla soumettre Tripoli (Drabolis) et

les villes du littoral. Il séjourna six mois dans cette contrée.

CXLIV. En l'année 543 (26 février 1094 - 25 février 1095), Barkiarok était au faîte de la puissance. Il nomma comme généralissime des armées de la Perse l'émir Ismayl, fils d'Argoun et frère de sa mère. Ismayl, qui avait sous sa domination l'Arménie, était un prince plein de bienveillance, miséricordieux, bon, bienfaisant, charitable, pacifique et protecteur de notre nation. Il embellissait les couvents, se montrait l'appui des moines, et défendait les fidèles contre les vexations des Perses. Sous son administration, chacun possédait en toute sûreté son héritage paternel et vivait heureux. Barkiarok le créa maître du pays situé en dehors des frontières de la Perse, tandis que lui-même siégeait en paix sur son trône. Cependant le grand émir Ismayl parcourait la Perse, à la tête d'une armée considérable, et Bouzân, ainsi qu'Ak-Sonkor, l'accompagnaient. Arrivés dans un lieu de ce royaume nommé Dchagh'zatzor, ces deux derniers ourdirent un complot contre lui. Un jour, ils l'emmenèrent hors du camp, à distance de ses troupes, sous prétexte de faire la conversation. Là, se jetant sur lui, ils le précipitèrent de cheval, et lui ayant passé une corde au cou, l'étranglèrent. Après quoi ils s'enfuirent des États de Barkiarok et regagnèrent leur pays. Bouzân rentra à Edesse, et Ak-Sonkor à Alep. Le sulthan ayant appris la mort d'Ismayl, le regretta beaucoup.

CXLV. Cette même année, le sulthan Tetousch étant venu attaquer Alep, Ak-Sonkor et Bouzân se réunirent pour le repousser. Lorsque les deux armées furent face à

face, une grande bataille eut lieu, dans laquelle Ak-Sonkor et Bouzân furent défaits et mis en fuite. Ce jour-là, tous deux perdirent la vie. La ville d'Alep fut prise. La tête du grand émir Bouzân, plantée sur une perche, fut portée à Edesse, qui devint la propriété de Tetousch. Cette victoire fit passer sous son autorité tout le territoire que possédait ses deux adversaires. S'étant rendu à Edesse, il confia le commandement de cette ville au chef grec Thoros, fils de Héthoum (1). De là, il se dirigea vers la Perse, contre Barkiarok. Le général des armées de Tetousch, Agh'sian, seigneur d'Antioche, vint avec un corps considérable assiéger la célèbre forteresse de Zôrinag, en Arménie (2). Il s'en empara après de rudes assauts, et massacra une multitude de chrétiens. Sur ces entrefaites, Tetousch reçut une lettre de la femme de son frère (3), dans laquelle elle l'invitait à arriver promptement, lui promettant de le prendre pour mari. La lecture de cette lettre détermina aussitôt son départ. Dès que Tetousch fut parvenu dans la plaine d'Ispahan (Asbahan), Barkiarok envoya l'implorer en ces termes : « Accorde-moi cette ville seulement, et que tous mes « peuples soient à toi. » Cette proposition ayant été rejetée, on recourut aux armes. Chacun des deux rivaux avait sous ses ordres des troupes innombrables. Mais lorsque l'étendard de Mélik-Schah fut déployé et que les Perses l'aperçurent, ils retournèrent en majorité du côté de Barkiarok, et il s'ensuivit un grand carnage. Le scélérat Agh'sian, qui se tenait aux aguets avec un fort détachement, tourna le dos sans combattre, et l'armée de Tetousch, témoin de cette défection, prit la fuite. Ce fut

une journée terrible pour les Perses, car ils se dispersèrent en désordre, par milliers, dans toutes les directions. Cependant Tetousch ayant été cerné, eut son cheval criblé de blessures, et fut jeté à terre. Il était là, assis au milieu des soldats, sans qu'aucun osât l'approcher, par respect pour son rang souverain, et parce qu'il était le frère de Mélik-Schah. En ce moment, l'un des émirs de Barkiarok se faisant jour, lui trancha la tête avec son épée (4). Son corps fut emporté et enseveli dans le tombeau de son père. Radhouan (5), fils de Tetousch, Agh'sian et les autres fuyards se sauvèrent à Edesse. Thoros, le Curopalate, homme à la parole éloquente et d'une grande habileté, qui se trouvait en ce moment dans cette ville, les accueillit fort bien, tout en méditant de les faire prisonniers, afin de s'emparer de la citadelle. Mais les autres chefs ne jugèrent pas ce coup de main convenable, et les fuyards purent se retirer tranquillement chacun dans la ville qui lui appartenait.

A cette époque, Thoros cherchait, par toutes sortes de moyens, à se rendre indépendant dans Edesse, et à délivrer les chrétiens du joug des infidèles. Il entreprit de restaurer le rempart, à partir de la citadelle (forteresse de Maniacès), et de protéger une partie de la ville par la construction d'un mur ; car cette citadelle était au pouvoir des Perses, et elle renfermait une garnison turke avec un corps d'Arméniens, qu'y avait placé Tetousch. Le général (6) qui l'occupait, voyant les travaux du Curopalate et comment il avait isolé la citadelle, écrivit à ce sujet aux émirs du voisinage, en les prévenant que depuis la Porte de la mer jusqu'à l'église de saint Thoros,

le Curopalate avait élevé des fortifications et construit vingt-cinq tours, et que de plus il dominait la citadelle, et s'était ainsi rendu maître absolu d'Edesse.

CXLVI. En l'année 544 (26 février 1095-25 février 1096), Soukman, fils d'Artoukh (Ortok) (1), et l'émir de Samosate, Baldoukh, fils d'Amer-Gazi (Kazi) (2), rassemblèrent un corps de cavalerie, et, à l'époque de la moisson, marchèrent contre Edesse. Le seigneur de cette ville, Thoros, homme d'une prudence consommée, disposa sur tous les points des moyens de défense. Ayant ordonné de dresser des balistes et des machines, il fit battre à coups redoublés les murs de la citadelle. Cependant les Turks ne discontinuaient pas leurs assauts. Au bout de soixante-cinq jours, ils pratiquèrent une brèche à deux endroits du rempart, et ayant pénétré dans l'intérieur au nombre de 40,000, ils continuèrent leurs attaques, mais inutilement. Sur ces entrefaites arrivèrent le sulthan d'Alep, Radhouan, fils de Tetousch, et Agh'sian, seigneur d'Antioche qui voulaient eux aussi entreprendre le siége d'Edesse. Soukman et Baldoukh s'enfuirent loin de la présence du sulthan. A la vue de l'armée de Radhouan, les habitants furent consternés. Cependant Thoros, déployant le courage d'un lion, les animait, et prodiguait l'or et l'argent pour les exciter. Ses efforts entinrent l'ennemi, car les assiégés avaient pris à la voix de leur chef un cœur intrépide et combattaient avec courage. Impuissants contre une aussi opiniâtre résistance, les infidèles se décidèrent à se retirer honteusement. En même temps, un des hommes de l'armée du sulthan, nommé Mekhithar le Patrice (Badrig) (3), forma le projet avec ses gens de livrer la grande forteresse

de Maniacès à Thoros. Ayant pris ses mesures pendant la nuit avec trente des siens, il la lui remit entre les mains, et la ville fut sauvée. Comme Thoros avait envoyé un détachement pour s'emparer d'une forteresse des environs, nommée Thersidj, et soumettre le territoire qui en dépend, Baldoukh survint avec les troupes de sa province, attaqua ceux d'Edesse non loin de Thersidj et les mit en fuite. Ceux-ci, en traversant le village d'Antranos, massacrèrent cent cinquante hommes et firent le reste prisonniers.

CXLVII. Cette année, le sulthan Alph'ilag, qui descendait de Koutoulmisch, se transporta à Edesse, d'après l'invitation de Thoros, qui lui livra cette ville, afin de se venger de ses ennemis. Mais Alph'ilag conçut l'idée de le tuer et de livrer Edesse au pillage. Thoros, averti à temps, lui donna un breuvage empoisonné, et le fit conduire aux bains publics, où il succomba aussitôt. A la nouvelle de sa mort, ses troupes se sauvèrent, et Thoros rentra en possession d'Edesse. La domination d'Alph'ilag dans cette cité avait duré trente-cinq jours.

CXLVIII. Cette même année mourut le grand musicien, la colonne de la sainte Eglise, le seigneur Thoros, catholicos d'Arménie (1). Il fut enseveli à Honi, auprès du seigneur Sarkis.

CXLIX. En l'année 545 (26 février 1096-24 février 1097), le sulthan d'Occident Kilidj-Arslan, fils de Soliman, fils de Koutoulmisch, ayant réuni des forces considérables, marcha contre Mélitène. Son armée couvrait au loin les plaines. Il attaqua vivement cette ville, et avec ses balistes incommodait beaucoup les habitants. Cepen-

dant le commandant de Mélitène, nommé Khouril (1), beau-père de Thoros, Curopalate d'Edesse, résista bravement et se fortifia de tous côtés. Le siége se prolongea longtemps, mais sans succès pour Kilidj-Arslan, qui retourna tout honteux dans ses États.

CL. Cette même année s'accomplit la prophétie du patriarche saint Nersès, relative à l'expédition entreprise par les Occidentaux, et qu'il révéla aux satrapes et aux chefs de l'Arménie. Ce qu'avait prédit bien des années auparavant, ce qu'avait annoncé, à l'heure de sa mort, ce grand saint, ce thaumaturge, cet homme de Dieu, nous l'avons vu de nos propres yeux se réaliser dans notre siècle. C'était la vision qui apparut à Daniel, lorsqu'à Babylone il vit la figure d'un animal monstrueux, vision qui se manifesta à lui ouvertement, et qu'il expliqua en disant que cet animal dévorerait, mettrait en pièces et foulerait aux pieds les débris échappés à la fureur des bêtes précédentes (VII, 7).

Au temps précité, eut lieu l'irruption des Franks, et la porte des Latins s'ouvrit. C'est avec leurs bras que Dieu voulait combattre les Perses. Il apaisa sa colère, suivant cette parole du prophète David : « Lève-toi; pourquoi « dors-tu, Seigneur? Lève-toi, et ne nous rejette pas à « jamais. » (Psaume XLIII, 23.) « Le Seigneur se réveilla de « son sommeil, pareil à un homme fort, pour enlever son « prix; il a repoussé ses ennemis et les a rendus un objet « d'opprobre éternel (1). » Cette année, les populations de l'Italie et de l'Espagne, jusqu'aux confins de l'Afrique, et les nations des Franks les plus reculées se mirent en mouvement, et accoururent par masses immenses et formidables,

aussi pressées que les sauterelles, que l'on ne peut compter, ou le sable de la mer dont les grains sont au-dessus de tout calcul. Dans toute la force et l'éclat de leur puissance, marchaient les plus grands capitaines du pays des Franks, chacun à la tête de ses troupes. Ils venaient briser les fers des chrétiens, affranchir du joug des infidèles la sainte cité de Jérusalem, et arracher des mains des musulmans le tombeau vénéré qui reçut un Dieu. C'étaient des chefs illustres, rejetons de familles souveraines, éminents par leur foi et leur piété, et élevés dans la pratique des bonnes œuvres. Voici leurs noms : le valeureux Godefroy (Gontoph'rê), issu de la race des rois des Romains (2), lequel avait en sa possession la couronne et l'épée de l'empereur Vespasien, cette épée qui détruisit Jérusalem; le frère de Godefroy, Baudouin (Bagh'dîn) (3); le grand comte Boëmond (Bêmount) et Tancrède (Dankri), son neveu; le comte de Saint-Gilles (Zendjil), homme redoutable et d'une haute illustration; Robert (Roubêrth), comte de Normandie, ainsi qu'un autre Baudouin (4); puis venait le comte Josselin (Djoslîn), distingué par sa bravoure et sa force. Ces intrépides guerriers s'avançaient avec des armées innombrables comme les étoiles du firmament. A leur suite figuraient une foule d'évêques, de prêtres et de diacres.

La route des Franks s'effectua péniblement dans les provinces les plus reculées de l'Empire romain. Ce fut avec des fatigues inouïes qu'ils franchirent la contrée des Hongrois (Ounkr), à travers les étroits et inaccessibles défilés de ses montagnes (5). De là, ils arrivèrent chez les Boulgares, qui étaient alors sous la domination de

l'empereur Alexis. Ce fut en cheminant de la sorte qu'ils parvinrent à la grande cité de Constantinople.

Alexis, ayant eu connaissance de leur marche, avait envoyé des troupes contre eux. Un combat fut livré, dans lequel il y eut des pertes considérables des deux côtés; mais les Franks mirent les Grecs en fuite. Cette journée fut des plus sanglantes. De même les populations des pays par où les croisés passaient se montraient partout hostiles et les incommodaient beaucoup. A la nouvelle de cette défaite, Alexis arrêta son glaive, et cessa de s'opposer à eux. Lorsqu'ils furent arrivés aux portes de Constantinople, ils firent halte, et demandèrent à traverser l'Océan. Alexis fit paix et alliance avec leurs chefs, les conduisit dans l'église de Sainte-Sophie, et leur donna en présent des sommes considérables d'or et d'argent. Ils convinrent que toutes les provinces qui avaient appartenu aux Grecs, et dont les Franks s'empareraient sur les Perses, seraient rendues à Alexis, et que les conquêtes faites en pays perse ou arabe seraient réservées aux Franks. Ce pacte fut scellé par un serment prononcé sur la Croix et l'Évangile, et à jamais inviolable. Après avoir obtenu de l'empereur un renfort de troupes et des officiers, ils traversèrent l'Océan sur une flotte et arrivèrent en masse devant Nicée, non loin de la mer.

Les Perses, s'étant réunis, vinrent attaquer les croisés dans le camp que ceux-ci avaient établi en cet endroit; mais la victoire resta aux chrétiens, qui mirent les ennemis en fuite, et, s'élançant à leur poursuite l'épée à la main, inondèrent de sang toute la contrée. Puis, ayant entrepris le siége de Nicée, ils s'en rendirent maîtres,

et massacrèrent tous les infidèles (6). Abattus par cet échec, les Perses coururent porter leurs doléances au sulthan Kilidj-Arslan, occupé en ce moment au siége de Mélitène, et lui racontèrent leur défaite. Ce prince, ayant rassemblé des troupes innombrables, se porta à la rencontre des Franks, dans le territoire de Nicée. L'action s'engagea, terrible des deux côtés; les deux armées se précipitèrent avec rage l'une contre l'autre, et se heurtaient comme des bêtes féroces. Au milieu des éclairs que lançaient les casques reluisants, du craquement des cuirasses brisées et de la vibration des arcs, les infidèles resserrèrent leurs rangs avec une nouvelle ardeur. Les clameurs des combattants ébranlaient la terre, et le sifflement des flèches faisait tressaillir les chevaux. Les plus braves, les héros, se prenaient corps à corps, et, pareils à de jeunes lions, se frappaient à coups redoublés. Cette première journée fut grande et solennelle; car le sulthan avait sous ses ordres 600,000 combattants. Mais les Franks triomphèrent, mirent les Perses en fuite, et les exterminèrent sans miséricorde sur tous les points. La plaine fut jonchée de cadavres, le butin immense, et les captifs se comptaient par milliers. Les dépouilles, en or et en argent, dépassaient toute évaluation.

Au bout de trois jours, le sulthan réunit de nouveau des forces imposantes et recommença l'attaque. Une seconde bataille fut livrée, plus terrible que la précédente. Les chrétiens vainquirent encore les Perses, les taillèrent en pièces, sans faire quartier à aucun, leur enlevèrent quantité de prisonniers, et les chassèrent du pays. La

ville de Nicée fut remise par eux à l'empereur Alexis.

CLI. En l'année 546 (25 février 1907-24 février 1098), au temps des deux patriarches d'Arménie, le seigneur Vahram et le seigneur Basile, et sous le règne d'Alexis, l'armée des croisés se mit en marche, forte de 500,000 hommes environ. Thoros, seigneur d'Édesse, en fut prévenu par une lettre, ainsi que le grand chef arménien, Constantin, fils de R'oupên (1), lequel occupait le mont Taurus, dans le pays de Gobidar' (2), situé dans le district de Maraba (3), et s'était rendu maître d'un grand nombre de provinces. Constantin était sorti des rangs de la milice de Kakig. Les Franks traversèrent la Bithynie et la Cappadoce en colonnes serrées, qui s'étendaient au loin, et parvinrent aux pentes abruptes du Taurus; ils passèrent par les défilés étroits de cette chaîne de montagnes pour gagner la Cilicie, aboutirent à la Nouvelle-Troie, c'est-à-dire à Anazarbe (4), et de là arrivèrent à Antioche. Leur vaste camp se déploya sous les murs de cette ville, et leurs bataillons couvrirent l'immense plaine qu'elle domine. Le général perse Agh'sian et la garnison qui défendaient Antioche y furent bloqués pendant six mois, et eurent à soutenir de vigoureux assauts. A la nouvelle de ce siége, les chefs perses du voisinage accoururent avec des forces considérables pour s'opposer aux Franks; mais ils furent vigoureusement repoussés. Cependant les infidèles se réunirent de tous côtés : ceux de Damas, les Africains, ceux du littoral, de Jérusalem; tous les peuples limitrophes de l'Égypte, ceux d'Alep, d'Émesse, jusqu'au grand fleuve Euphrate, tous marchèrent contre les Franks. Les croisés, instruits de leur approche, prirent les armes

et coururent à leur rencontre. Boëmond et Saint-Gilles, ces deux héros, s'élancèrent à la tête de dix mille hommes contre cent mille, dans la province d'Antioche, les battirent complétement, et les ayant mis en fuite, en firent un carnage affreux.

Cependant l'intrépide Soukman, fils d'Artoukh, et le seigneur de Damas (5), lesquels étaient deux émirs illustres et du plus haut rang, rassemblèrent les troupes turkes de Mossoul et de toute la Babylonie, au nombre de 30,000 hommes, pour aller se mesurer avec les Franks. Le noble duc Godefroy marcha, avec 7,000 hommes, contre les infidèles, sur les confins d'Alep, et leur livra un grand combat. L'émir de Damas, Toghtékîn (Dough'diguîn), s'étant précipité sur Godefroy, le fit voler de son cheval; mais la cotte de mailles du héros chrétien résista au coup que Toghtékîn lui porta et le garantit. Au même instant, les chrétiens mirent les infidèles en déroute, les poursuivirent et les taillèrent en pièces. Après ce succès éclatant, ils rentrèrent au camp.

La multitude des Franks était si considérable, qu'un nouveau danger vint les atteindre : la famine leur fit sentir ses rigueurs (6). Les chefs arméniens qui habitaient le Taurus, Constantin, fils de R'oupên, Pazouni, le second de ces princes, et Oschîn le troisième (7), envoyèrent aux généraux franks toutes les provisions dont ceux-ci avaient besoin. Les moines de la Montagne-Noire leur fournirent aussi des vivres; tous les fidèles, en cette occasion, rivalisèrent de dévouement. A la suite de la disette, la maladie s'introduisit parmi les croisés; sur sept hommes ils en perdirent un. Les survivants se voyaient dans la plus

triste position, loin de leur patrie. Mais la Providence ne les abandonna pas : elle veillait sur eux avec une sollicitude paternelle comme autrefois sur les enfants d'Israël, dans le désert.

CLII. Cette même année une comète se montra vers l'occident. Sa queue, qui était petite, dessinait dans le ciel des rayons lumineux. Au bout de quinze jours elle disparut et cessa tout à fait de briller.

CLIII. Cette même année un signe terrible et étrange se manifesta dans le ciel, du côté du nord, signe tel, que personne n'en avait jamais vu d'aussi merveilleux. Dans le mois de maréri (1) la face du ciel s'enflamma, et, par une atmosphère sereine, se colora d'un rouge ardent. Elle était contractée, comme seraient des collines entassées : tout embrasée, elle prit des teintes diversement nuancées. Ces masses s'avancèrent en glissant droit vers l'orient, et, après s'être accumulées, se séparèrent en plusieurs parties, et couvrirent presque toute la voûte céleste; elles étaient colorées d'un rouge foncé et dont l'aspect était étonnant. Puis, elles s'élevèrent jusqu'au sommet du ciel (2). Les savants et les sages interprétant ce phénomène, dirent qu'il annonçait l'effusion du sang. En effet, de terribles événements et des catastrophes, dont notre livre contient le récit, ne tardèrent pas à s'accomplir.

CLIV. En l'année 547 (25 février 1098-24 février 1099), le comte Baudouin, frère de Godefroy, s'étant mis à la tête de cent cavaliers, vint s'emparer de la ville de Tellbâscher (Thelbaschar) (1). A cette nouvelle, Thoros, gouverneur romain d'Edesse, fut rempli de joie. Il envoya vers le comte

frank, à Tellbâscher, pour le prier de venir à son secours contre ses ennemis, les émirs du voisinage, qui l'inquiétaient beaucoup. Baudouin, répondant aussitôt à cet appel, se rendit à Edesse avec soixante cavaliers. Les habitants, accourant au-devant de lui, l'introduisirent dans la ville avec empressement. Sa présence causa une grande joie à tous les fidèles. Thoros, Curopalate, lui témoigna beaucoup d'amitié, le combla de présents et fit alliance avec lui (2). Sur ces entrefaites le chef arménien Constantin arriva de Gargar'. Au bout de quelques jours, le Curopalate les envoya asssiéger Samosate et faire la guerre à l'émir Baldoukh. Les troupes de la ville, ainsi que l'infanterie de toute la province, accompagnaient les Franks. Ils marchèrent en nombre considérable contre Samosate, et saccagèrent les maisons situées hors des murs de cette ville. D'abord les Turks n'osèrent pas bouger : mais les troupes chrétiennes s'étant mises toutes ensemble à piller, à cette vue, un détachement de trois cents cavaliers turks fit une sortie. Les infidèles furent vainqueurs et mirent les Franks en déroute, ainsi que les gens du pays venus avec eux. Depuis Samosate jusqu'à Thil (3), ce ne fut qu'un carnage continuel. Un millier d'hommes resta sur la place. Constantin et le comte rentrèrent à Edesse auprès de Thoros. Ce combat eut lieu la seconde semaine du carême (4). Lorsque le comte fut de retour, il se trouva des traîtres, conseillers pervers, qui complotèrent avec lui de faire périr Thoros. Certes, celui-ci était loin de mériter un sort pareil, après avoir rendu tant de services à la ville; car c'était par sa prudente habileté, par son ingénieuse industrie et sa bra-

voure, qu'elle avait été affranchie du vasselage de la féroce et cruelle race des musulmans. Quarante conjurés, associés pour cette œuvre de Judas, se rendirent, la nuit, auprès de Baudouin, et, après l'avoir initié à leurs criminels desseins, promirent de lui livrer Edesse. Baudouin y donna son adhésion. Ils gagnèrent aussi le chef arménien Constantin. La cinquième semaine du carême (5), ils soulevèrent contre Thoros la multitude qui, le dimanche suivant, pilla les maisons des grands attachés au service du Curopalate, et ils s'emparèrent du corps supérieur de la citadelle. Le lendemain, ils se réunirent pour cerner le corps intérieur de la place où Thoros s'était renfermé et en firent le siége avec vigueur. Réduit aux abois, il leur dit que s'ils s'engageaient par serment à l'épargner, il leur abandonnerait la citadelle et la ville, et se retirerait avec sa femme à Mélitène. Alors il leur présenta la croix de Varak et celle de Mak'énis (6), et Baudouin jura sur ces vénérables reliques, au milieu de l'église des Saints-Apôtres, de ne lui faire aucun mal. Il prit à témoin les Archanges, les Anges, les Prophètes, les Patriarches, les Apôtres, les saints Pontifes et toute la milice des Martyrs, qu'il exécuterait ce que Thoros lui avait demandé dans la lettre qu'il lui avait adressée. Après que le comte eut prêté ce serment, sanctionné par l'invocation de tous les saints, Thoros lui remit la citadelle, et Baudouin, ainsi que les principaux de la ville, y firent leur entrée. Le mardi, jour de la fête des Saints-Quarante (7), les habitants se ruèrent en foule sur Thoros, armés d'épées et de gros bâtons, et le précipitèrent du haut du rempart, au milieu des flots tumultueux d'une

populace déchaînée. Ces furieux se jetant tous à la fois sur lui, le firent expirer dans des tourments affreux, et en le criblant de coups d'épée. Ce fut un forfait épouvantable aux yeux de Dieu. Lui ayant attaché une corde aux pieds, ils le traînèrent ignominieusement par les places publiques, parjures au serment qu'ils avaient fait. Baudouin fut mis aussitôt en possession d'Edesse.

CLV. Cette même année, Kerboga (Gourabagh'ad) (1), général de la cavalerie de Barkiarok, sulthan de Perse, arriva avec une armée formidable pour porter la guerre contre les Franks. Il établit son camp aux portes d'Edesse, et y séjourna avec toutes ses forces jusqu'à l'époque de la moisson, ravageant les campagnes et dirigeant des assauts contre la ville. Il avait réuni autour de lui des troupes innombrables. Au bout de quarante jours, le fils d'Agh'sian, émir d'Antioche (2), vint trouver Kerboga, et s'étant jeté à ses pieds, implora son assistance, et lui raconta que l'armée franke était très-réduite et souffrait beaucoup de la famine.

Cette même année, tout le Khoraçan se souleva en armes, et ce mouvement s'étendit de l'orient à l'occident, depuis l'Égypte jusqu'à Babylone, en y comprenant le pays des Grecs et l'Orient, Damas et les contrées du littoral, depuis Jérusalem jusqu'au désert. On vit 800,000 cavaliers et 300,000 fantassins s'avancer fièrement à rangs pressés et couvrant au loin les plaines et les montagnes. Ils vinrent se présenter devant l'armée franke aux portes d'Antioche, avec une arrogance capable d'inspirer la crainte. Mais Dieu, qui ne voulait pas la destruction de la petite armée chrétienne, étendit sur elle sa protection,

comme autrefois sur les enfants d'Israël. Tandis que les infidèles étaient encore éloignés, un des principaux de la ville députa un messager vers Boëmond et les autres chefs de la croisade, pour leur dire qu'il leur remettrait Antioche, à condition que ses biens paternels lui seraient conservés; et ayant reçu d'eux cette promesse confirmée par un serment, il livra en secret pendant la nuit la ville à Boëmond. Il ouvrit la forteresse par la porte qui donne dans le rempart, et introduisit les Franks dans Antioche. A l'aurore, ceux-ci ayant fait retentir leurs trompettes, à ce bruit, les infidèles s'attroupèrent; mais ils ne purent se sauver, parce qu'ils étaient paralysés par la crainte. Aussitôt les Franks, fondant sur eux, le glaive à la main, en firent un horrible massacre. L'émir Agh'sian s'échappa de la ville, et fut tué dans sa fuite par des paysans, qui lui coupèrent la tête avec une faux. Ce fut de cette manière que fut prise cette cité jadis enlevée aux Arméniens (3). Les débris ds la garnison restée dans ses murs se retranchèrent dans la citadelle et s'y défendirent. Trois jours après, l'armée perse approcha. Sept fois plus considérable que celle des Franks, elle les enveloppa de tous côtés; et les tenant étroitement bloqués, les inquiéta beaucoup. Ceux-ci furent en proie à toutes les souffrances de la faim; car déjà auparavant les vivres étaient épuisés dans Antioche, et chaque jour aggravait leur position désespérée. Ils résolurent de demander à Kerboga de leur assurer, sous la foi du serment, la vie sauve, en promettant de lui abandonner Antioche, et de s'en retourner dans leur patrie. Dieu ayant contemplé l'excès de leur misère, eut pitié d'eux et leur fit sentir sa compassion.

Une vision miraculeuse eut lieu parmi eux pendant la nuit; l'apôtre saint Pierre apparut à un Frank d'une haute piété, et lui dit : « Dans l'église, sur la gauche, est « déposée la lance avec laquelle le Christ eut son côté « immaculé percé par la nation athée des Juifs. Elle « se trouve devant l'autel; allez l'en retirer, et, armés de « ce signe sacré, marchez au combat. Par lui vous triom- « pherez des infidèles, comme le Christ de Satan. » Cette vision se renouvela une seconde et une troisième fois. Elle fut racontée à Godefroy et à Boëmond, ainsi qu'à tous les chefs. Après s'être mis en prières, ils pratiquèrent une ouverture dans l'endroit indiqué, et y trouvèrent la lance du Christ. C'était dans l'église de Saint-Pierre (4).

Sur ces entrefaites, arriva du camp des infidèles un messager chargé de provoquer les Franks au combat. Ceux-ci étaient dans les transports de la joie. Boëmond et les autres chefs firent répondre à Kerboga qu'ils acceptaient son défi pour le lendemain. L'armée franke était bien diminuée; elle ne comptait plus que 150,000 cavaliers et 15,000 fantassins. Boëmond les ayant disposés en ordre de bataille, ils s'avancèrent précédés de la lance du Christ, comme d'un étendard sacré. Les infidèles étaient déployés sur toute l'étendue de la vaste plaine d'Antioche, sur quinze rangs de profondeur.

Saint-Gilles, se portant en avant, éleva la lance du Christ en face des étendards de Kerboga. Celui-ci leur opposait des troupes innombrables, accumulées comme une montagne. Dans l'armée chrétienne, l'aile gauche

était commandée par Tancrède, à l'aspect de lion, et l'aile droite par Robert, comte de Normandie. Godefroy et Boëmond faisaient face au centre des Turks. En ce moment, ayant invoqué à haute voix l'assistance de Dieu, et pareils à la foudre qui éclate du haut des cieux et brûle le sommet des montagnes, les croisés fondirent tous à la fois sur les infidèles et les mirent en fuite. Dans leur fureur, ils les poursuivirent, en les exterminant, une grande partie de la journée. Leurs glaives dégouttaient de sang, et la plaine fut couverte de cadavres. Mais c'est surtout sur l'infanterie ennemie qu'ils firent tomber les rigueurs de la vengeance divine; car ils firent périr par le feu 30,000 hommes (5). De fétides émanations infectèrent au loin le pays. Après quoi les Franks rentrèrent dans Antioche, chargés de butin, traînant après eux de nombreux captifs, et au comble de la joie. Ce fut une journée grande et mémorable, qui fit éclater l'allégresse parmi les fidèles.

CLVI. Cette même année, un nouveau signe apparut dans le ciel, du côté du nord. A la quatrième heure de la nuit (1), la voûte céleste se montra plus enflammée encore que la première fois, et d'une couleur rouge sombre. Ce phénomène dura depuis le soir jusqu'à la quatrième heure de la nuit. Jamais on n'en vit de plus sinistre; il grandit, en s'élevant successivement, et sous la forme d'un réseau de veines, enveloppa toute la partie nord du ciel jusqu'à son sommet. Les astres prirent une teinte de feu. Ce phénomène était un présage de colère et d'extermination.

CLVII. En l'année 548 (25 février 1099 - 24 février

1100). Il y eut une éclipse de lune à la manière accoutumée. Cet astre devint d'abord d'une teinte de sang foncée, depuis la première veille jusqu'à la quatrième heure; puis il prit une couleur sombre, tout en conservant un aspect ensanglanté. L'obscurité qui le voilait était si intense, que toute la création fut plongée dans les ténèbres. Les savants prétendirent que cette éclipse annonçait que le sang humain serait répandu par les Perses, comme la lune l'indiquait évidemment d'après le livre que possédait cette nation.

Cette même année, les Franks se dirigèrent vers la sainte cité de Jérusalem, afin que s'accomplît la prophétie de saint Nersès, patriarche d'Arménie, qui a dit : « C'est « de la race des Franks que viendra le salut de Jérusalem; « mais cette ville, en punition de ses péchés, retombera « sous le joug des infidèles. » Dès que l'armée chrétienne fut en marche, les Turks, de leur côté, se mirent en mouvement, de même que les Amalécites s'avancèrent contre les chefs des enfants d'Israël. Lorsqu'elle fut parvenue devant Arka (Arga) (1), les infidèles l'attaquèrent vivement; mais elle remporta la victoire et put continuer sa route tranquillement. Arrivée sous les murs de Jérusalem, elle livra de grands combats. Dans ce moment, le seigneur Vahram, catholicos des Arméniens, se trouvait dans cette ville. Les infidèles voulurent le tuer, mais Dieu le sauva de leurs mains. Après des assauts réitérés, les Franks élevèrent des tours en bois et les approchèrent des remparts, et par des prodiges de valeur, à la pointe de l'épée et avec une résolution inébranlable, il se rendirent maîtres de la cité sainte. Godefroy ayant pris en main le glaive de

Vespasien, se précipita de toute sa force contre les infidèles. Il en immola 65,000 dans le temple, sans compter ceux qui périrent dans les autres parties de la ville (2). C'est ainsi que fut prise Jérusalem, et le tombeau du Christ, notre Dieu, délivré de la servitude des musulmans. C'est pour la troisième fois que l'épée de Vespasien sévissait contre Jérusalem depuis que le Seigneur avait été crucifié.

CLVIII. Cette même année, il y eut un rassemblement immense de troupes en Egypte, jusqu'au pays de Scythie (Sguth) (1) et de Nubie, et jusqu'aux confins des Indes (2). 300,000 hommes s'avancèrent, armés de pied en cap, contre Jérusalem. Cette nouvelle fit trembler les Franks. N'osant pas attendre l'ennemi dans Jérusalem, ils marchèrent à sa rencontre, dans la pensée que s'il était impossible de soutenir le choc de cette masse d'infidèles, ils pourraient se frayer un passage pour regagner leur patrie. Les deux armées se trouvèrent en présence non loin de l'Océan. Dès que le roi d'Egypte aperçut les Franks, il donna l'ordre de les attaquer : aussitôt les Franks s'élancèrent en avant, chargèrent les Egyptiens et les mirent en déroute. Ce n'étaient pas eux qui combattaient, mais Dieu qui soutenait leur cause, comme il fit contre Pharaon dans la Mer-Rouge, en faveur des enfants d'Israël. Ils repoussèrent si vigoureusement l'ennemi, qu'ils culbutèrent 100,000 hommes dans la mer, où ils furent engloutis. Les autres furent exterminés ou mis en déroute. Après cette insigne victoire, les Franks rentrèrent à Jérusalem, chargés de butin (3).

CLIX. Cette même année, Grégoire, Curopalate d'Orient,

frère du seigneur Basile, catholicos d'Arménie, réunit des troupes et marcha contre les Turks qui stationnaient dans la province d'Aschornèk' (1). Cet intrépide guerrier étant arrivé avec les siens dans le village de Gagh'zouan, battit les infidèles, les mit en fuite et leur tua beaucoup de monde. Après quoi il reprit le chemin de la ville d'Ani. Sur la route, un soldat turk, qui s'était posté en embuscade sous un arbre, l'atteignit avec une flèche à la bouche. Grégoire, renversé par ce coup terrible, tomba à terre et rendit l'âme. Sa mort fut pleurée par toute la nation arménienne. Telle fut la fin du brave Grégoire, de ce chrétien fervent. Il était fils de Vaçag, fils d'Abirad, fils de Haçan, de la race des héros, et descendait des Bahlavouni.

CLX. Cette même année, le comte de Saint-Gilles s'en revint chez les Franks (1), emportant la lance du Christ, qui avait été trouvée à Antioche. Après en avoir fait présent à l'empereur Alexis, il se mit en route.

CLXI. Cette même année, mourut le grand prince arménien Constantin, fils de R'oupên, laissant deux fils, Thoros et Léon. Il avait étendu sa domination sur un grand nombre de villes et de provinces, et s'était emparé de la majeure partie du Taurus, qu'il avait enlevée aux Perses par la vigueur de son bras. Il avait été un des chefs de l'armée de Kakig, le Bagratide, fils d'Aschod.

Un prodige qui eut lieu dans sa maison annonça sa mort. Un jour, un éclair étincelant de mille feux fendit la nue, et la foudre éclata sur la forteresse de Vahga' (1). Elle pénétra dans la maison des gens de service, frappa un plat d'argent, et en enleva un fragment du fond.

Les sages dirent que c'était un indice que la dernière année de la vie de Constantin était arrivée, et, en effet, il mourut avant qu'elle fût écoulée. Il fut enterré au couvent de Gasdagh'ôn (2).

CLXII. Cette même année, apparut le troisième signe igné, de couleur rouge foncée. Il se maintint jusqu'à la septième heure de la nuit, en se dirigeant du nord vers l'est ; ensuite il prit une teinte noire. On assura que ce phénomène indiquait l'effusion du sang des chrétiens, prédiction qui, en effet, se réalisa. Depuis le jour où les Franks entreprirent leur expédition, aucun signe favorable n'apparut; tous les présages, au contraire, marquaient l'extermination, la ruine, la mort, les massacres, la famine et autres catastrophes.

CLXIII. Cette même année, la famine désola toute la Mésopotamie et principalement la ville d'Edesse. De toute l'année il ne tomba pas une goutte de pluie dans les campagnes ; le ciel refusa sa rosée fécondante. Privée d'eau, la terre se dessécha, les arbres et les vignes périrent, les sources tarirent, et la disette occasionna une grande mortalité à Edesse. Cette ville vit se reproduire dans ses murs les scènes qui s'étaient passées à Samarie, au temps du prophète Isaïe. Une femme, chrétienne et romaine, fit cuire son jeune enfant et se nourrit de sa chair. Un infidèle, musulman de nation, pressé par les angoisses de la faim, mangea aussi sa femme. Dieu avait affaibli la vertu du pain; il ne rassasiait plus. Quantité de gens prétendirent que c'était un effet de la colère divine, qui vengeait l'injuste trépas de Thoros, Curopalate. Les habitants avaient juré sur la Croix et l'Evangile de respecter sa vie ;

et ils violèrent ce serment en le faisant périr dans les plus affreux tourments, en plaçant sa tête au bout d'une perche, pendant qu'ils vomissaient des imprécations contre lui, et en plantant cette perche devant l'église du Sauveur, jadis construite par le saint Apôtre Thaddée. C'est en expiation de ce crime que Dieu envoya ce châtiment au peuple d'Abgar. D'année en année, il ne cessa d'appesantir son bras sur cette ville coupable.

CLXIV. Au commencement de l'année 549 (24 février 1100-22 février 1101), l'abondance revint partout. Il y eut à Edesse du froment et de l'orge avec une profusion qui fit oublier la disette précédente. Un boisseau produisit au centuple, les arbres furent chargés de fruits, les sources regorgèrent d'eau, et les hommes et les animaux eurent de tout à satiété.

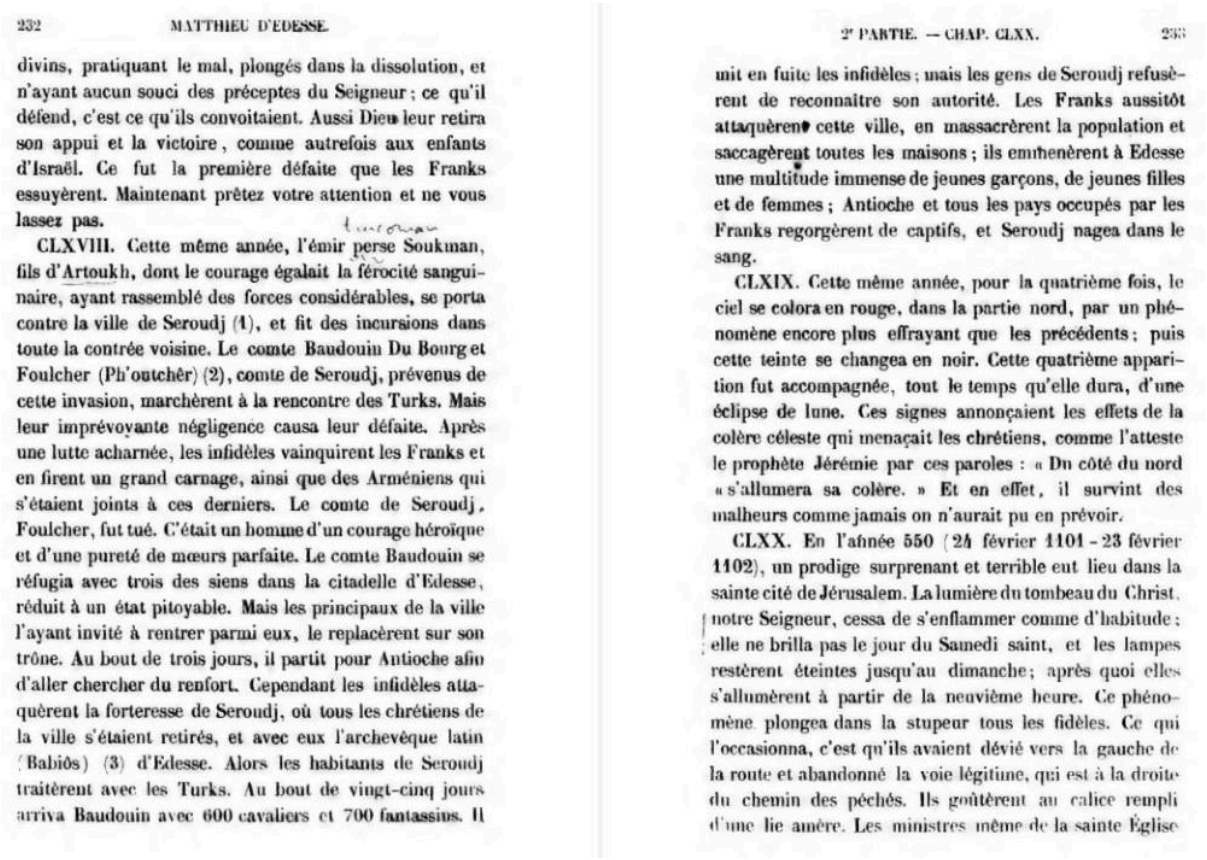
CLXV. Cette même année, Godefroy, général des Franks, étant venu avec ses troupes à Césarée de Philippe, ville qui est sur le bord de l'Océan (1), les chefs musulmans se présentèrent à lui, sous prétexte de faire la paix ; ils lui apportèrent des vivres, et les servirent devant lui. Godefroy accepta et mangea sans défiance ces mets, qui étaient empoisonnés. Quelques jours après, il mourut, et quarante personnes avec lui. Il fut enterré à Jérusalem, devant le saint Golgotha, parce qu'il se trouvait dans cette ville au moment où il expira. En même temps, on envoya chercher son frère Baudouin, qui était à Edesse, et on lui donna le trône de Jérusalem. Tancrède étant parti, se rendit à Antioche, auprès du comte Boëmond qui était son oncle maternel (2).

CLXVI. A cette époque, le général des Romains, Prince

des princes, résidait à Marasch, ville qui appartenait à l'empereur Alexis et qui lui avait été cédée par les chefs francs dans la première année de la guerre sainte. Mais ceux-ci renièrent leurs serments; ils avaient promis, et ils se dédirent de leur parole. Le grand comte Boëmond s'étant mis en marche avec Richard (Ar'adchart), fils de sa sœur (3), tous les deux rassemblèrent les Franks et se portèrent contre Marasch. Ils attaquèrent le Prince des princes, nommé Thathoul, exigeant de lui qu'il leur remît cette ville, et dirigèrent contre elle des assauts réitérés. Mais Thathoul, qui était un brave et qui se voyait entouré, à Marasch, de sa nombreuse noblesse, méprisait leurs efforts. Boëmond, après avoir établi son camp dans la plaine de Marasch, soumit tout le district qui en dépend.

CLXVII. Cette même année, l'émir perse Danischmend (Tanischman) (1), lequel était seigneur de Sébaste et de tout le pays romain, arriva à la tête d'une armée considérable contre Mélitène, qu'il attaqua vivement. Le commandant de Mélitène, Khouril, envoya prier Boëmond de venir à son secours, promettant de lui donner cette ville. Aussitôt Boëmond et Richard s'avancèrent à la tête de leurs troupes contre Danischmend, tandis que ce dernier faisait partir des détachements pour soutenir la lutte contre les Franks dans la plaine de Mélitène. Il plaça des embuscades dans une foule d'endroits, et se mit en marche lui-même avec des forces imposantes. Cependant Boëmond et Richard, de leur côté, cheminaient sans précaution et dans une sécurité complète ; leurs soldats avaient quitté leurs armures et s'étaient parés d'ornements,

comme des femmes qui accompagnent un convoi funèbre ; ils avaient confié le soin de porter leurs armes à leurs serviteurs. Ces guerriers, s'assimilant à des captifs, s'étaient dépouillés de leur équipement militaire. Tout à coup les gens de Danischmend fondirent sur eux, et une lutte acharnée s'engagea. Les Franks et les Arméniens furent exterminés, et Boëmond et Richard faits prisonniers. Dans cette journée, deux évêques arméniens, Cyprien, évêque d'Antioche, et Grégoire, évêque de Marasch, perdirent la vie. Boëmond les avait auprès de lui par suite de la haute estime qu'il professait pour eux. Ce désastre jeta la consternation parmi les chrétiens, et répandit l'allégresse parmi la nation des Perses ; car les infidèles regardaient Boëmond comme le véritable roi des Franks, et son nom faisait trembler tout le Khoraçan. Baudouin, comte d'Édesse, ainsi que les Franks d'Antioche, ayant appris ce fatal événement, se mirent à la poursuite de Danischmend. Celui-ci conduisit Boëmond et Richard, chargés de chaînes, à Néo-Césarée (Niguiçar). Comme ils étaient déjà partis, Baudouin s'en retourna à Edesse, et remit cette ville à un autre Baudouin, surnommé Du Bourg (Deborg), qui avait été précédemment page de Boëmond. Après avoir soumis les habitants d'Edesse à toutes sortes d'exactions et leur avoir extorqué des sommes énormes, il acheta à Jérusalem la couronne de son frère Godefroy, et devint roi. Tancrède reprit le chemin d'Antioche, ainsi que nous l'avons dit plus haut. Le désastre qui frappa les Franks fut la punition de leurs œuvres d'iniquité. Ils s'étaient écartés de la droite voie pour suivre le sentier de perdition, transgressant les commandements

232 MATTHIEU D'EDESSE.

divins, pratiquant le mal, plongés dans la dissolution, et n'ayant aucun souci des préceptes du Seigneur ; ce qu'il défend, c'est ce qu'ils convoitaient. Aussi Dieu leur retira son appui et la victoire, comme autrefois aux enfants d'Israël. Ce fut la première défaite que les Franks essuyèrent. Maintenant prêtez votre attention et ne vous lassez pas.

CLXVIII. Cette même année, l'émir perse Soukman, fils d'Artoukh, dont le courage égalait la férocité sanguinaire, ayant rassemblé des forces considérables, se porta contre la ville de Seroudj (1), et fit des incursions dans toute la contrée voisine. Le comte Baudouin Du Bourg et Foulcher (Ph'outchêr) (2), comte de Seroudj, prévenus de cette invasion, marchèrent à la rencontre des Turks. Mais leur imprévoyante négligence causa leur défaite. Après une lutte acharnée, les infidèles vainquirent les Franks et en firent un grand carnage, ainsi que des Arméniens qui s'étaient joints à ces derniers. Le comte de Seroudj, Foulcher, fut tué. C'était un homme d'un courage héroïque et d'une pureté de mœurs parfaite. Le comte Baudouin se réfugia avec trois des siens dans la citadelle d'Edesse, réduit à un état pitoyable. Mais les principaux de la ville l'ayant invité à rentrer parmi eux, le replacèrent sur son trône. Au bout de trois jours, il partit pour Antioche afin d'aller chercher du renfort. Cependant les infidèles attaquèrent la forteresse de Seroudj, où tous les chrétiens de la ville s'étaient retirés, et avec eux l'archevêque latin (Babiôs) (3) d'Edesse. Alors les habitants de Seroudj traitèrent avec les Turks. Au bout de vingt-cinq jours arriva Baudouin avec 600 cavaliers et 700 fantassins. Il

2e PARTIE. — CHAP. CLXX. 233

mit en fuite les infidèles ; mais les gens de Seroudj refusèrent de reconnaître son autorité. Les Franks aussitôt attaquèrent cette ville, en massacrèrent la population et saccagèrent toutes les maisons ; ils emmenèrent à Edesse une multitude immense de jeunes garçons, de jeunes filles et de femmes ; Antioche et tous les pays occupés par les Franks regorgèrent de captifs, et Seroudj nagea dans le sang.

CLXIX. Cette même année, pour la quatrième fois, le ciel se colora en rouge, dans la partie nord, par un phénomène encore plus effrayant que les précédents ; puis cette teinte se changea en noir. Cette quatrième apparition fut accompagnée, tout le temps qu'elle dura, d'une éclipse de lune. Ces signes annonçaient les effets de la colère céleste qui menaçait les chrétiens, comme l'atteste le prophète Jérémie par ces paroles : « Du côté du nord « s'allumera sa colère. » Et en effet, il survint des malheurs comme jamais on n'aurait pu en prévoir.

CLXX. En l'année 550 (24 février 1101 - 23 février 1102), un prodige surprenant et terrible eut lieu dans la sainte cité de Jérusalem. La lumière du tombeau du Christ, notre Seigneur, cessa de s'enflammer comme d'habitude ; elle ne brilla pas le jour du Samedi saint, et les lampes restèrent éteintes jusqu'au dimanche ; après quoi elles s'allumèrent à partir de la neuvième heure. Ce phénomène plongea dans la stupeur tous les fidèles. Ce qui l'occasionna, c'est qu'ils avaient dévié vers la gauche de la route et abandonné la voie légitime, qui est à la droite du chemin des péchés. Ils goûtèrent au calice rempli d'une lie amère. Les ministres même de la sainte Église

234 MATTHIEU D'EDESSE.

se vautraient dans la fange avec une ardeur qui n'était jamais satisfaite. Au milieu de pareils désordres, ils avaient cessé de détester le péché, quelque énorme qu'il fût. Mais, ce qui est pire encore, ils avaient préposé des femmes au service du saint Sépulcre et de tous les couvents de Jérusalem. Les crimes les plus abominables s'accumulaient devant Dieu. Ils chassèrent des monastères les Arméniens, les Romains, les Syriens et les Géorgiens. Lorsque les Franks eurent vu ce prodige, qui était un indice accusateur contre eux, ils éloignèrent les femmes du service des couvents et rétablirent chaque nation dans ceux qui lui appartenaient. En même temps, les cinq nations fidèles se mirent à adresser leurs prières à Dieu. Le Seigneur les exauça, et la lampe du saint Sépulcre prit feu le dimanche de Pâques, ce qui ne s'était jamais vu auparavant ; car cette lumière commençait toujours à briller à point nommé le samedi, à la onzième heure du jour.

Üçüncü Kısım

BÖLÜM CLXXI

150 yıllık olayların kronolojik sırasını 550 (1) yılına kadar bir araya getirdikten sonra, bu gerekçeli tartışmaların, bu entelektüel tartışmaların özenini başkalarına bırakarak zahmetli incelemelerimizi tamamlamıştık. Mesleğimizden çekildikten sonra yerimizi aziz Havari'nin şu sözüne uyarak bizden daha bilge, daha bilgili, daha yetenekli başkalarına bırakmıştık: "İlk olan sussun!"

Az önce aktardığımız mucize, Ermenistan katolikosları Grigor Vahram ve Parseğ (Basile) döneminde, Kutsal Kabir'in ışığına tapınmanın kurumsallaştığı dönemde meydana geldi. Konstantinopolis'te tahtta oturan Romalıların patriği Senyör Nikola (2); Antakya patriği Yuhanna (Jean) (3); Kudüs patriği Simeon (4); Süryani patriği

Atanasyos idi. Adem'den (5) bu yana 6010 yıl geçmişti, ancak kronolojik hesaplamalarımızda bu on yıllık fazlalığı dikkate almadık. Yazma sanatını da ihmal etmiştik.
Ancak her gün Tanrısal öfkenin inananları vurduğu cezaları düşünürken ve Hristiyan ordularının güçleri önünde her yılın yıkılıp çöktüğünü görürken, hiç kimsenin bu talihsizlikleri ve bu felaketleri araştırmayı ve hafızanın geleceğe hizmet etmesi için bunları yazılı olarak kaydetmeyi düşünmediğini fark ettik; böylece Tanrı inananlara daha mutlu zamanlar bahşettiğinde, onlara sadece sevinç konusu sağlayacak bir yaşam sunacaktır. Biz de Tanrı'nın bir emrini yerine getiriyormuş gibi, büyük bir zevkle bu anıları yazılı hale getirmeyi ve gelecek nesillere aktarmayı üstlendik; her ne kadar eserimiz manevi bir bilgelikle bezenmemiş olsa da, ne üslubun yapaylığıyla ne de bir yararlılık karakteriyle parlamasa da, yine de günahlarımız yüzünden Rabbin bize uyguladığı cezaların anlatımını içermektedir; çünkü her türden hatalarımız nedeniyle O'nun öfkesini üzerimize çektik. Evet, bu cezaları alan biziz, bizi değneğiyle vuran O'dur. Bu nedenle, şimdi yaşayan bizlerin bu yüzyılda bu düşünceyi unutmaması uygundur; aksine, bizden sonra yaşam yolunda bizi takip etmesi gerekenlere, bu cezaların bilginin meyvesi olduğunu, tohumunun babalarımız tarafından ekildiğini ve onların bundan hayırlı bir meyve üretemediklerini bildirmeliyiz.
Kendi bedeninin küçüklüğü nedeniyle, kırlangıcın hayranlık uyandıran yuva yapısından bahsetmek istiyorum: Onu döküntülerden inşa eder ve temeli olmadan havada, gagasındaki çamur ve saman parçalarından doğan bir yuva olarak yükseltir; becerisiyle ona güç katar ve sığınağını sağlamlıkla kurar; yavrularına miras olarak bırakacağı bu yuvayı kıskançlıkla korur; devasa kuşlar, yani kartal ve benzerleri için imkansız olan bir işi, onlar uçuşlarıyla ne kadar üstün olurlarsa olsunlar, asla gerçekleştiremezler. Aynı şekilde, zeki insanlar ve bilginler Eski ve Yeni Ahit'i derinlemesine inceleyebilir, yaptıkları keşifleri bitmek bilmez ve aydınlatıcı araştırmalarla gün ışığına çıkarabilirler; ben ise güvenle ve hiç tereddüt etmeden şunu söyleyeceğim: İsa Mesih'e sonsuz şan olsun! Çünkü bu eser, iyi bir şekilde incelendikten sonra yazılmıştır, öyle ki tüm bu ulusların, kralların, patriklerin, prenslerin tarihini bir araya getirmek ve kitaplarda geçmiş zamanların kronolojik özetini toplamak tamamen imkansız görünüyordu. Geçmiş yüzyıllarda meydana gelen olayların görgü tanıkları olan eski yazarlar gibi, günümüze kadar olanları anlatacak durumda değiliz; ancak yapmış olduğumuz şeyi, yıllarca süren amansız çabalarımızı eserimize adayarak gerçekleştirdik, okuyucularımızın bizi tarihi yapıtlarda keşifler yapmaya ve olayların kronolojik zincirini bulmaya yönelttiğini tartışarak.
Biz de yaşlılara danıştık ve temin edebildiğimiz bilgileri özenle ve dikkatle burada topladık. Dolayısıyla, ben Mattheos (7), uzun yıllar boyunca izlediğim bu yoldan geri dönme arzusunu bu düşüncelerle hissettim; bu yol, uçsuz bucaksız Okyanusta gezinen ve dalgalar üzerinde savrulan, sık sık fırtınalara maruz kalan, bir gemi kazasından sonra evine sağ salim dönen, sonra denizin sunduğu ticaretin faydalarını hatırlayarak arzularının etkisiyle geçmiş yorgunlukları unutan ve denizde batmış tüm zenginliklere bakarak deniz yolculuklarına yeniden başlamak için can atan bir adama benzer. İşte biz de deniz yolculuğumuzun bu noktasına vararak, izlediğimiz gerçek

ve eski yolu yeniden bularak 550 yılına ulaştık. Biz o zaman yirmi beş yıllık bir sürenin (8) olaylarını anlatmayı amaçlamıştık; kroniğimizi tamamlayacak otuz yıllık yeni bir dönem, çünkü Ermeni döneminin yılları en acı felaketlerin ortasında birikmeye devam ediyordu. Bu nedenle, Senyör Grigor'un patriklik döneminde ve İmparator Aleksios'un saltanatı sırasında seve seve geri döndük ve buraya çağımızın acılarını çeken katliamların ve sıkıntıların anlatısını kaydettik. Bunu boş bir kibir tatmini için değil, sadece birkaç kişiye bir anı ve gelecek nesillere bir öğreti bırakmak için yazdık. Zekamızın zayıflığını ve eğitim çalışmalarındaki yetersizliğimizi unuttuk; Eski ve Yeni Ahit biliminde yetenekli olan insanlar üslubumuzu dilbilgisi kurallarına göre düzeltmeye ve hitabetimizin kusurlarını gidermeye muktedirdirler, bize verilen ilahi lütuflar uyarınca; ama biz, sınırlı ve kusurlu bilgilerimizin ölçüsüne göre yönlendirilerek, felaketlerimizi çeşitli yerlerde tasvir eden bu anlatıları mümkün olduğunca net bir şekilde taslak haline getirdik ve onların yazarlarının bir anısı olarak bize aktarılan bir dizi hikayeye danıştık. Hepsini bir araya getirdik ve olaylardan ve felaketlerden haberdar olan, hata yapmayan, tarih ve kronoloji bilimiyle derinden ilgilenen saygın kişilerin ağzından öğrendik. Ayrıca, geçmiş zamanları inceleyerek yaşlılarla konferanslar yaptık ve onları sorguladıktan sonra, peygamberin şu tavsiyesine uyarak kaydettik: "Eskilere sor, sana anlatsınlar; yaşlılara sor, sana hikayeler söylesinler." İşte bu yüzden durmaksızın çalıştık, diğer tüm işleri bıraktık ve Tanrı'nın inayetiyle, şu sözü söyleyen aziz Nyssa'lı Grigor'un sözüne uyarak bu zor görevin yükünü taşımaya devam ettik: "Ben ki hayattayım, hipodromda geride kalıyorum ve diğerlerine çalışmayı bırakıp işleri onlara devrediyorum." Biz de bu tarihi üstlenmekten vazgeçmek istemedik, zaman yavaş yavaş akıp giderken ve gözlerimizin önüne değişimleri, çürümeyi ve var olan her şeyin ortadan kalkışını getirirken, bize insanlığın yeryüzündeki istikrarsızlığını ve şimdiki hayatın gelecekteki hayatına geçişini gösterirken; çünkü yıllar ve yüzyıllar gelip geçicidir ve onlardan kaynaklanan her şey geçicidir. Aynı şekilde geleceğin şeyleri de ebedidir, onlardan üretilen her şey gibi sonsuzdur. Ne mutlu bu tür sevinçleri elde edeceklere! Ne mutlu göksel krallığın ziyafetine oturacak olanlara!

BÖLÜM CLXXII

Aynı yıl, 550'de, Saint-Gilles kontu Frankların ülkesinden geri döndü, çünkü kutsal Kudüs şehri kafirler tarafından ele geçirilmişti; o Mesih'in mızrağını ve sancağını almıştı; ve onun onu götürdüğü öğrenildiğinde, tüm halklar ayaklandı. Trablus'a (Tripoli) saldırmak niyetiyle geri döndü (1). Emirleri altında 100.000 savaşçı sayıyordu. Konstantinopolis'e vardığında, Aleksios tarafından büyük hediyelerle karşılandı, Aleksios ona Okyanusu geçmesi için gereken araçları sağladı. Ancak Yunanlıların imparatoru Franklara karşı Yahuda'nın ihanetini yeniden canlandırdı; çünkü onlara katetmeleri gereken tüm ülkeleri yangınla yok etme emri vermişti, düzlüklerin çöllerinde onlara rehberlik etme bahanesiyle ve onların yiyecek bulmalarını engelleyerek, inançsızları onlara açlık çektirmeye zorlayarak. Son sınırlara kadar indirgenen Franklar, atlarını yediler. Aleksios, bu durumu önceden haber alarak Türkleri onların yürüyüşü üzerine gönderdi ve tüm güçlerini onlara karşı topladı. Ertesi gün Kılıç Arslan koşup geldi, onlara İznik (Nicea) civarında büyük bir

savaş verdi ve korkunç bir katliam yaptı. Yüz bin Frank öldü. Saint-Gilles sadece üç yüz adamla kurtuldu ve Antakya'ya (2) sığındı. Hristiyan ordusunun geri kalanı kılıçtan geçirilmişti. Kadınlar ve çocuklar esir olarak götürüldü. Bu yenilgi, günahlarının cezasıydı; çünkü hepsi Tanrı'nın yolunu terk edip canice bir yolla sevgiyle yürümüşlerdi. Saint-Gilles kontu, Saint-Gilles'li Tancrede'nin şahsını ele geçirme fırsatından yararlandı ve onu zincirlerle bağlı olarak Sarouantavi (3) kalesine kapattı. Bir süre sonra Antakya, Tancrede ve Frankların diğer reisleri onun için Tancrede'ye şefaat ettiler, Tancrede de ona özgürlüğünü geri verdi. Saint-Gilles, demirlerinden kurtulunca, birliklerini topladı ve Trablus'u kuşatmaya gitti; bu şehre karşı şiddetle saldırdı ve hemen yanına bir başkasını inşa etti (4).
Aynı dönemde, Poitou kontu (5) adındaki büyük kont, 300.000 atlıdan oluşan bir ordunun başında Romalıların ve Yunanlıların ülkesini geçti ve bu kuvvetlerle Konstantinopolis'e ulaştı. Aleksios ile büyük bir kibirle konuştu, Aleksios ona sadece Eparche (6) unvanını verdi, imparator unvanını vermedi, her ne kadar bu kont yirmi yaşlarında genç bir adam olsa da. Aleksios'u ve tüm Yunanlıları korkuttu. İmparator, Poitou kontunun kampına gitmek, onunla birlikte tüm saray büyüklerini götürmek ve zorla şehre getirmek zorunda kaldı. Ona muhteşem bir karşılama yaptı, ona muazzam hazineler ve görkemli şölenler verdi ve Okyanus'un diğer tarafına, Kapadokya bölgesine nakledilmesi için büyük masraflar yaptı. Ayrıca ona eşlik etmesi için Yunan birlikleri verdi. O andan itibaren, hain planlarını uygulamaya koyuldu ve subaylarına Frankları ıssız yerlerden geçirmelerini emretti. Onlara su yoksunu çöllerin ortasında on beş gün boyunca yolculuk yaptırdılar, öyle ki gözlerinin önüne sadece her tarafta kayalık dağlar yükselen bir çöl seriliyordu. Buldukları su, içine kireç atılmış gibi beyazdı ve tuzluydu. Aleksios, unun içine kireç karıştırılmasını ve ekmek yapmak için onlara bu şekilde verilmesini emretmişti. Bu, Tanrı önünde muazzam bir suçtu. Açlıktan ve susuzluktan bitkin düşen Franklar, uzun bir yürüyüşün ardından, inançsızların saflarına sızmak için yola çıktıklarını gördüler. Bu prensin onlara karşı tutumu, onların köken olarak kendilerine yemin etmiş oldukları ve bu yeminlerini tutmamış oldukları inancından kaynaklanıyordu. Ancak Yunanlılar, Haçlılara karşı merhametsiz davranarak, onları hileleriyle ve zulümleriyle savunmasız bırakarak ve onların mahvına neden olarak daha az suçlu değillerdi (7). Bu yüzden Rab, inançsızların Frankları katletmelerine ve günahlarının bedelini ödetmelerine izin verdi.

BÖLÜM CLXXIII

Büyük batı sultanı Kılıç Arslan, Frankların gelişini haber alınca, Danişmend'e ve diğer emirlere haber vermek için Neo-Sezerya'ya (Niksar) yazdı. Sonra dehşet verici bir ordunun başında Hristiyanlara doğru ilerledi. Onlar, Aulos (1) ovasında inançsızlarla karşılaştılar. Çetin bir savaş başladı ve günün büyük bir bölümünde sürdü; kan sel gibi aktı. Franklar, yabancı bir ülkede ezilmiş ve kaybolmuş olarak, durumlarından kurtulmanın hiçbir yolunu göremiyorlardı. Çaresizlik içinde, gruplara ayrıldılar ve ürkmüş hayvanlar gibi durdular. Bu, onlar için kanlı ve korkunç bir gün oldu. Bu sırada, Greklere komuta eden general kaçtı. Poitou kontu ise inançsızların kendisini çevrelediği dağlık bir ovada tek başına kalarak halkının mahvını izledi. Ne

korkunç bir manzara! Havada her taraftan keskin bir uğultu yankılanıyordu; atlar korkudan şaha kalkıyor ve dağlar savaşın gürültüsüyle çınlıyordu. Askerlerinin yok edildiğini gören Frank prensi acı acı ağladı. İnançsızlar çabalarını katbekat artırdılar ve her noktadan sıkıştırılan kont, 400 süvarisiyle kaçtı. 300.000 kişiden oluşan ordusu tamamen yok edilmişti. Gidip Tancrede'nin yanında, Antakya'da sığınacak bir yer aradı ve oradan da Kudüs'e geçti. Birkaç gün sonra, geldiği Frank topraklarına doğru yola çıktı. Farslara (Müslümanlara) karşı yeniden savaşmaya dönmek, bu yenilginin öcünü almak ve imparatorun hainliğini cezalandırmak için kendi kendine yemin etti. Askerlerinin Farslar tarafından binlercesiyle esir olarak götürüldüğünü görüyordu.

CLXXIV. Aynı yıl, Mısır ordusu harekete geçti ve muazzam bir ordu halinde birleşerek Kudüs üzerine yürüdü. Kutsal şehrin kralı, bozguna uğrayan küçük bir birlik eşliğinde inançsızların üzerine ilerledi. Baudouin (Baudouin I) geri çekilip Kudüs'e sığınmak zorunda kaldı. Bu karşılaşma sırasında Delouk kontu Guillaume de Sandzavel (1) öldürüldü. Kral Baudouin önce Baalbek'i ele geçirdi ve oradan buraya ulaştı; bu sırada bu büyük zaferle gururlanan inançsızlar, kendilerine ait olan Aşkelon'a (Ascalon) geri döndüler (2).

BÖLÜM CLXXV

551 yılı (24 Şubat 1102 - 23 Şubat 1103) dini inançta şiddetli bir kargaşayla damgalandı, buna Paskalya kutlaması üzerine Greklerin başlattığı tartışma neden oldu. Romalılar ve Franklar, İrion adındaki sapkın filozof tarafından yayılan kötü tohumu kabul ettikleri için, Ermeniler ve Süryaniler hariç olmak üzere on hristiyan ulus bu konuda hataya düştü; oysa Ermeniler ve Süryaniler gerçek geleneği sürdürdüler. Romalılar ve Franklar, Paskalya tarihini 5 Nisan Cumartesi gününe sabitleyen ve bu bayramı Aziz Lazarus'un şöleniyle aynı güne denk getiren o uğursuz filozof İrion'un öğretisini kabul ettiler; oysa Ermeniler, Süryaniler ve İbraniler için bu tarih 6 Nisan Pazar gününe denk geliyordu. O, bunu on dokuz yıllık döngülerden oluşan dönemin yapısına göre Pazar gününe uydurmuştu (2), ancak diğer bilginler bu çalışmaya katkı sunması için onu çağırmamışlardı. Bu unutkanlık ona karşı büyük bir düşmanlık uyandırdı; gitti ve kitaplarını gizlice ele geçirerek, onlardan 6'yı 5, ilk sayıları ise son sayılar yaptı: Bu hesaplama Paskalya'yı her seksen dört yılda bir kaydırmaktadır. İşte bu dönem her yenilendiğinde Grekler ile Romalılar arasında meydana gelen hatanın kaynağı budur. Romalıları hataya düşüren, İrion'un onlara verdiği bu hesaplamaydı ve bundan dolayı Grekler ile Ermeniler arasında büyük tartışmalar doğdu. Frankların bu tür doktrin meseleleriyle tartışacak hiç niyetleri yoktu; ancak Ermenilerle çok daha şiddetli kavgalar yaşayan Grekler için durum farklıydı. Antakya, Kilikya ve Urfa sakinleri, Greklerin bu göksel takvimi Ermenilere zorla kabul ettirmeye çalışması yüzünden aralarında bitmek bilmez tartışmalar yaşadılar. Bu mücadelelerle ulusumuza karşı hoşnutsuzluklar uyandırdılar, ancak bizi sarsmayı başaramadı. Urfa Süryanileri ise korkuya yenik düşerek Greklerin tarafını tuttular ve Ermenilerle yapmış oldukları ittifaktan vazgeçtiler.

Daha önce Grekler benzer bir hataya düşmüşlerdi (Kutsal Kabir'de) ve lambalar yanmamıştı. Tarihimizin bu üçüncü bölümünde anlatılan bu olayda, Grekler aynı konuda ikinci kez sapkınlık gösterdiler. Kilise büyükleri, Kutsal Yerleri ziyaret etmek için gelen hacıları katlettiler. Bu olay (İmparator) Basile'nin hükümdarlığı sırasında ve 455 yılında gerçekleşmişti. Urfa'nın kilise adamları Kara-Dağ'da yaşayan ve Arek manastırında ikamet eden Ermenistan katolikosu Grigor'u mektupla uyardılar; o da onlara kendi el yazısıyla yanıt vererek ortodoks inancında kararlı kalmalarını öğütledi.
Mektubu şu şekilde kaleme alınmıştı:
"Mesih'in gerçek dostlarına, Kutsal Üçlü'ye inanan ve inançlarını ilan edenlere, rahiplerimize, büyüklerimize ve tüm sadık halka selam olsun.
Kutlu aydınlatıcımızın tahtından üzerinize ilahi sevginin parladığı o büyük kutsama aksın. Mektubunuzu aldım; o mektupta ilahi sevgi parıldıyor ve bana ne istediğinizi bildiriyor; mektubun içerdiği tüm gözlemleri kusursuzca anladık; bu yüzden Tanrı'ya büyük bir gayretle şükrediyoruz ve size elçinin (Havari) öğrencilerine söylediği şu sözleri hatırlatıyoruz: 'Rabbe olan dindarlığınızı ve imanınızı öğrendiğimde, Tanrı'ya şükretmekten büyük sevinç duyuyorum.' (Efes. veya Filimun v. 4 ve 5). Çünkü söz bizzat Tanrı'dan, insanları O'nun büyüklüğünün ve ilahi doğasının görkemini yüceltmeye davet eden Baba'dan gelmiştir; O bizi merhametle kabul etti, biz zayıf yaratıkları ve inançtan yoksun kalmış olanlara, Ayartıcının (Şeytanın) görünmez telkinlerine karşı koyabilmeleri için güç verdi. Size yardımı ve tüm gücü verecek olan, bilge kişilerin karşısına çıktığınızda size bilgeliği bağışlayacak olan Rabbimiz İsa Mesih'tir; çünkü O'nun şaşmaz emirlerine itaat etmektesiniz. 'Ne söyleyeceğiniz veya nasıl yanıt vereceğiniz konusunda endişelenmeyin, çünkü o anda size söylemeniz gereken sözleri ilham edecek olan O'dur.' (Luka XII, 11 ve 12). Gerçekten de O, her şeyi bilen lütfu ve her şeyi kuşatan gücüyle bizi yönlendirir. Ve tüm bunlara rağmen biz günah işliyoruz; hiçbir şey değilken lütfuyla bizi çağıran, iyilikleriyle bizi yükselten ve eski İsrail halkına yaptığı gibi bizi seçen O'na karşı. O'na karşı durmadan günah işlememize rağmen, hepimiz, halk olarak düşüncemizle, sözümüzle, bilerek veya bilmeyerek bu geçici hayatta günah işliyoruz. İmanla varız ve imanla yaşadık. Ama hiçbirimiz krala karşı, bizi yöneten öndere karşı, orduya karşı, generallere karşı, üstlerimize karşı günah işlemez, onu güden sürüye karşı gelmez. Aksine, hepimiz onlara boyun eğeriz ve biz onların hizmetine verildik, elçinin şu emrini yerine getirerek: 'Herkes hakkı olanı versin; vergi yükümlüsü olana vergi, korku duyulması gerekene korku, saygı gösterilmesi gerekene saygı, Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını ise Tanrı'ya.' (Aziz Paul, Romalılara XIII, 7; Aziz Matta, XXII, 21; Aziz Markos, XII, 17; Aziz Luka, XX, 25). Hiç kimseye karşı borçlu kalmamak, kötülüğe kötülükle karşılık vermemek gerekir. Başkalarına karşı göstereceğiniz adalet, sizden daha aşağıda olanları ya da sıradan insanları yargılarken size kural olacaktır. Bu emirlere göre, asla aldatmayan bu emirlere göre, bunlar hak ettiğimiz lütuflar yerine bize verilen cezalardır. Ama her zaman endişesiz ve korkusuz olun, çünkü kurtuluş zamanı uzak değildir. Gelecek hayat, Rabbimiz ve Azizler hakkında peygamberler tarafından söylenen ve gerçeğin ortaya çıkması için gerçekleşmesi ve uygulanması gereken pek çok teselli edici söze sahibiz. Şüphesiz size bu öğütleri

veriyorum ve sabırlı olmanızı diliyorum; ortak acılardan hiçbir pay almayan korkak yürekli bir çoban gibi değil. Başınıza gelen musibetlerde ve her durumda, ne kadar ağır olurlarsa olsunlar, gönüllü olarak yoldaşınız olmak isterim. Görevimin başından ayrılmıyorum ve sorumluluklarımı reddetmiyorum; her ne kadar bana başvurmanız, araştırmalar yapmam veya sorulara yanıt vermem benim için çok ağır bir görev olsa da. Aksine, zaman yavaş yavaş akıp giderken ve gözlerimizin önüne değişimleri, çürümeyi ve var olan her şeyin ortadan kalkışını getirirken, bize insanlığın yeryüzündeki istikrarsızlığını ve şimdiki hayatın gelecekteki hayata geçişini gösterirken, talep edilen her noktada size uygun ve zamanında bir çözüm sunmaya hazırız; çünkü yıllar ve yüzyıllar gelip geçicidir ve onlardan kaynaklanan her şey geçicidir. Aynı şekilde geleceğin şeyleri de ebedidir, onlardan üretilen her şey gibi sonsuzdur. Ne mutlu bu tür sevinçleri elde edeceklere! Ne mutlu göksel krallığın ziyafetine oturacak olanlara! Biz ise inanç uğruna acılara mahkum edildik ve şimdi Hristiyanlar tarafından bir kenara itilmeyi yaşıyoruz. Ama siz cesaretinizi kaybetmeyin, çünkü Tanrı her türlü ayartılmanın içinden sizi çıkarabilir ve bizi sabırla acılara katlanmaya zorlayabilir. Bununla birlikte, ne durumda olursak olalım, Mesih adına, cesur askerler gibi inancımızı savunarak cesaretle savaşmalıyız. Rabbim Tanrı şahidimdir ki, şu an O'nun huzurundayım, hiçbir yanlış öğretiyi savunmuyorum, hiçbir dogmayı değiştirmedim, kibirli duygular taşımıyorum; aksine, adil bir ölçü içinde olduğuma inanıyorum: Farklı düşünmek delilerin ve cahillerin işidir. Tanrı'nın lütfu ve kutsal aydınlatıcıların doktriniyle aydınlanmış olarak, öncüllerimiz gibi biz de İsa Mesih'in gösterdiği kraliyet ve gerçek yolunu izliyoruz, ne sağa ne de sola sapmadan, ilahi emirlerden uzaklaşmadan ve deliliğe kapılmamak için şafak vaktinden beri kendimizi teslim ederek, Romalılar ve diğerleri gibi kibirli bir yüz sergilemeden, onların ismini hatırlatmak gereksizdir. Eğer dış görünüşümüzün altında yozlaşmış bir ruh gizlemiyorsak, neden suçlu gibi acı çekelim ve neden bu dünyada sürgünde, sıkıntılar içinde yaşarken huzurumuz olmasın? Aziz Paul, kendisi gibi acı çekenlere şu sözleri söylerken haklıydı: 'Neden durmaksızın işkence görüyoruz, hapislere ve zincirlere atılıyoruz? Vahşi hayvanlarla savaştım, uçurumların dibinde acı çektim.' (1 Kor. XV, 32). Eğer İsa Mesih'e olan umudumuz boş olsaydı, bu koşuşturmaların yorgunluğuna, bu kaçışlara, bu sıkıntılara ve bu acılara katlanmanın anlamsız olduğunu söylerdim, oysa tüm bunlar inancımız için katlanılabilir şeylerdir. Başrahiplik görevimi yürüteli kırk yıl oldu; barış içinde yaşamak ve bana geri verilmesini umduğum Kutsal Kitapların şahitliğini korumak için babamın evini ve yakınlarımı terk ettim, çünkü ortodoks ve kusursuz bir imana sahibim. Bakanlığıma ve imanıma bağlı kalarak, insanların gözündeki saygınlık uğruna buna ihanet etmeyeyim ki siz de bana saygı gösteresiniz. Tanrı'yı boş bir varoluş için satmayın, çünkü Mesih'ten egemenlik unvanını almanın ve tacı elde etmenin zamanı gelecektir. İsa Mesih'in huzurunda size garanti veririm ki, kiliseyi kutsal bir duvar gibi çevrelemeyen kişi azizlerle birlikte taçlandırılmayacaktır; ve kim insanların övgüsünü Tanrı'nın övgüsüne tercih ederse, o son yargı gününde Mesih'i itiraf etmeyenlerin arasında en son sırada yer alacaktır; böyle bir kişi kilisemizden dışlanmalı ve lütfumuzdan mahrum bırakılmalıdır. Ama bizimle aynı inancı paylaşanlar, göğün ve

yerin sakinleri tarafından, Tanrı tarafından ve bizim tarafımızdan kutsansınlar, Tanrı ebediyete kadar yüceltilsin. Amin!"
Bu mektubu aldıktan sonra, Urfa'daki sadık inananlar gerçek öğretiyle daha da pekiştiler. Paskalya gününde, Kudüs sakinleri Kutsal Kabir'deki lambaları büyücülük ve hileyle yakarak mucizeyi taklit ettiler; ve tüm uluslar, Tanrısal bir ateş sanılan bu sahte ışığa hizmet etmek için toplandı. Ama bu ışık, Ermenilerin Paskalya gününde kendiliğinden yandı; tıpkı Kudüs'te bulunan tüm Frank Hristiyanların şahit olduğu gibi. O zaman Grekler büyük bir utanca boğuldular, çünkü bu bayramı Palmiye Pazarı (Dallar Bayramı) günü kutlamışlardı.

BÖLÜM CLXXVI.
Aynı yıl, Mısır kralı ve Şam hükümdarı yeni bir kalkan ordusu topladılar ve Kudüs topraklarına karşı büyük kuvvetlerle ilerlediler. Kral Baudouin onlarla karşılaşmak için yola çıktı. Mısırlılar Hristiyanları zaten bozguna uğratmışlardı, ancak Frank kitlelerinin karaya çıktığı görüldüğünde çetin bir savaş başladı; inançsızları püskürttüler, onları kaçmaya zorladılar ve hiçbirini esir almadan parçalara ayırdılar (1).
Baudouin Kudüs'e dönmek üzere yola çıktığında, Akka'da (Acre) bir ağacın arkasında pusuya yatmış olan bir Müslüman Etiyopyalı, mızrak darbesiyle onu böğründen vurdu. Katil hemen orada öldürüldü, ancak kralın yarası ölümüne kadar iyileşmez bir halde kaldı. Bu acı olayla sarsılan Kudüs, yas ve üzüntüye boğuldu. Bu talihsizlik, Paskalya takviminin yanlış kutlanmasının bir cezasıydı. Zaten Grekler, imparator Basile'nin hükümdarlığı sırasında, lambalar yanmadığında ve inançsızlar Kutsal Kabir kilisesinin girişinde hacıları katlettiğinde böyle bir sapkınlığın örneğini vermeye cüret etmişlerdi (2).

BÖLÜM CLXXVII
552 yılının başlangıcında (24 Şubat 1103 - 23 Şubat 1104), Urfa (Edessa) şehrini korkunç bir felaket vurdu. Büyük haftanın Perşembe günü, evrensel tufan anılarını canlandıran bir su baskını meydana geldi. Hava şiddetli bir şekilde sarsıldı, gökyüzünü yoğun bir kasvet kapladı; kulakları sağır eden gök gürültüsü sesleri duyuldu; tüm gökyüzü korkunç bir gürültüyle altüst olmuştu. Bazı insanlar her şeyin bittiğini düşündü. Şafak vaktinden itibaren, gökten doluyla karışık sel gibi yağmur yağmaya başladı. Güneşin doğuşuyla birlikte sular, batı yönünde bir çıkış yolu bularak tüm Urfa boyunca yayıldı. Bir tepenin yamacından aşağıya doğru inerek surlara karşı hızla hücum ettiler; surları yararak tüm şehre istila ettiler ve şehrin bir kısmı tamamen yıkıldı. Evlerin büyük bir kısmı çöktü ve çok sayıda insan hayatını kaybetti. Ancak hiç kimse bu kadar ani ve beklenmedik bir felakette yakınını kaybetmedi, çünkü olay gündüz vakti gerçekleşmişti ve herkes kaçmayı başarmıştı.

BÖLÜM CLXXVIII
Aynı yıl, Frankların kontu Bohemond, büyük Ermeni şefi Kogh-Vasil'in aracılığı ve cömertliği sayesinde 100.000 tahegan fidye karşılığında Danişmend'in elinden satın alınarak kurtarıldı (1). Bu fidyenin fonlarını sağlayan bizzat o idi; Antakya kontu ise

bu fidyeye hiçbir katkıda bulunmamıştı. Vasil, akla gelebilecek tüm kaynakları ve yolları kullanarak bu parayı toplamak için elinden gelen her şeyi yaptı ve asil şefi kendi topraklarının sınırlarına kadar getirdi. Bohemond'un gelişini karşılamak üzere sarayından dışarı çıktı, onu büyük bir misafirperverlikle kabul etti, ona en yüksek saygıyı gösterdi ve muhteşem hediyeler sundu. Kontu serbest bırakanlara karşı da daha az cömert davranmadı: Onlara dağıttığı cömertlikler 10.000 taheganı buluyordu. Birkaç gün sonra Bohemond, karşılıklı yeminlerin edilmesiyle Vasil'in evlatlığı olduktan sonra Antakya'ya doğru yola çıktı. Bohemond, yeğeni Richard'ı İmparator Aleksios'a rehin olarak vermişti ve Aleksios da onun dönüşü üzerine kendisine önemli miktarda paralar ihsan etmişti.

BÖLÜM CLXXIX
Aynı yıl, Urfa kontu Baudouin, askerlerini topladı ve Mardin bölgesindeki Müslümanların toprakları üzerine Türklerin aleyhine bir sefer düzenledi. Onları ortadan kaldırdı ve emir Uloğ-Salar'ı (1) esir aldı. Kadınlarını ve çocuklarını ele geçirerek onları köle yaptı; ayrıca binlerce koyun sürüsünü, yaklaşık bin kadar atı ve çok sayıda büyükbaş hayvan ile deveyi ganimet olarak aldı. Bu ganimetle birlikte Urfa'ya geri döndü.

BÖLÜM CLXXX
Aynı yıl, Ermenistan katolikosu Senyör Barseğ, tüm hizmetlileri, soyluları, piskoposları ve rahipleri eşliğinde Ani şehrini terk ederek Urfa'ya geldi. Frank kontu Baudouin, onun yüksek dini makamına yaraşır bir saygıyla kendisini karşıladı, onu köylerin idaresiyle görevlendirdi, hediyelere boğdu ve kendisine büyük bir dostluk gösterdi.

BÖLÜM CLXXXI
Aynı yıl, Alvank (Ağvan) katolikosu Senyör Etienne öldü. Bunun üzerine Ermenistan katolikosu, Senyör Barseğ ve Alvank piskoposları bir meclis topladılar ve Etienne'in kardeşi (1) Kantzag şehrindeki kilisede halefi olarak kutsandı ve tahta oturdu. Ancak sonraki süreçte bu saygın makama layık olmadığını gösterdi: Senyör Barseğ tarafından aforoz edildi, ardından makamından ve haysiyetinden mahrum bırakılarak kovuldu. Bu ceza, onun kötü yaşamı yüzünden başına gelmişti.

BÖLÜM CLXXXII
553 yılında (23 Şubat 1104 - 21 Şubat 1105), Urfa kontu Baudouin ve Josselin, Harran (Kharan) üzerine yürüdüler. Frankların büyük kontu Bohemond ile Tancrede'yi de yardıma çağırmak için Antakya'ya elçiler gönderdiler. Onlar da tüm Ermeni birliklerini yanlerine alarak çok kalabalık bir ordu oluşturdular. Harran'ın önüne vardıklarında, şehri güçlü bir şekilde kuşattılar; şehir yiyecek kıtlığından dolayı çok ciddi acılar çekmeye başladı. Bu kuşatma sırasında, bir Frank, Tanrı'yı çok öfkelendiren nahoş bir işe kalkıştı. Kendisine bir ekmek bulduktan sonra onun üzerine pisliğini yaptı ve gidip onu şehrin kapısının önüne bıraktı. Ne yazık ki, açlıktan bitkin düşmüş şehir sakinleri bu ekmeği fark ettiler; içlerinden biri hemen ileri

atılarak ekmeği kaptı ve yemek üzere ağzına götürdü; ancak üzerindeki pislikleri fark ettiğinde derin bir tiksintiyle geri çekildi. Bununla birlikte, ekmeği alıp diğerlerine göstermek üzere götürdü. Bu manzara karşısında bilge adamlar şöyle dediler: "Bu, Tanrı'nın cezasız bırakmayacağı bir günahtır; bize zafer bahşetmeyecek, çünkü toprağı kirlettiler; O'nun kutsal mekanına saygısızlık ettiler."
Bu sırada Müslümanlar, başlarında Musul emiri Cekermiş (1) ve Artukoğlu Sökmen olduğu halde Hristiyanların üzerine yürüdüler. Frank şefleri inançsızların yaklaştığını haber alınca, onları karşılamak üzere neşeyle yola çıktılar. Şehirden üç günlük yürüyüş mesafesinde, Baudouin'in esir aldığı Auzon nehrinin yakınlarındaydılar. Kont Baudouin ve Josselin, kibir ve gururla hareket ederek Bohemond ve Tancrede'yi geride bir karakola yerleştirdiler ve şöyle dediler: "İlk olarak saldıran biz olacağız ve zaferin onuru sadece bize ait olacak." Ancak Baudouin ve Josselin bir tarafta, Türkler ise diğer tarafta savaşa tutuştuklarında, mücadele kanlı ve korkunç bir hal aldı; o yabancı ülke, Frankların mezarlığı oldu. Müslümanlar üstünlüğü ele geçirdiler ve öfkeli bir Tanrı'nın cezası olarak Hristiyanları bozguna uğrattılar. Kan sel gibi aktı ve cesetler toprağı kapladı. 300.000'den fazla Hristiyan katledildi ve bölge nüfussuz kaldı. Urfa kontu Baudouin ve Josselin esir alınarak zincirlere vurulmuş halde götürüldüler. Diğer iki Frank şefi ise birlikleriyle birlikte hiçbir zarar görmediler. En güçlü askerlerini yanlarına alarak kaçtılar ve Urfa'ya sığındılar.
Bu durum Urfa Hristiyanlarını derin bir yasa boğdu; inançsızların elinden kaçmayı başaran Harran sakinleri dağları ve ovaları doldurdular, Müslümanlar ise sayıları on bini bulan kaçakları katlettiler. Bunları bizzat Türklerin sadık tebaası olan Hristiyanların arasında gerçekleştirdiler. Derin bir acı, feryatlar, üzüntü ve gözyaşları; işte Urfa'nın sunduğu manzara buydu. Her yerden sadece ağıtlar ve inlemeler duyuluyordu. Tüm Hristiyan ülkeleri çaresizliğe teslim olmuştu. Kont Baudouin, Müslümanların şehri olan Musul'a götürüldü; Josselin ise Artukoğlu Sökmen'in yanında Hısnıkeyfa'da kaldı. Baudouin'i götüren kişi Cekermiş idi.
Buna rağmen Bohemond, Frankların ülkesine geri dönerek takviye güç arama planı yaptı; Urfa ve Antakya'nın yönetimini ise henüz Frank topraklarına yeni ulaşmış olan yeğeni Tancrede'ye bıraktı. Bohemond yolculuğu sırasında, çok zengin, daha önce Perche kontu Etienne ile evlenmiş, asil kökenli Frank bir kadınla karşılaştı. Bu kadın, bu topraklarda ikamet ederken Bohemond'u gördüğünde onu zorla alıkoydu ve şöyle dedi: "Beni kendine eş olarak al, çünkü ben kocamı kaybettim ve toprağım ile başıboş gezen süvarilerim bir efendisiz kaldı." Ancak Bohemond bu teklifleri reddetti: "Ben buraya, ordunun kalıntılarına yardım etmek için kutsal bir yeminle bağlı olarak geldim ve bir an önce geri dönmek istiyorum" yanıtını verdi. Bu kadın, reddedilmelere karşı her zaman şiddetle direnen Bohemond'a karşı ısrarlarını büyük bir şiddetle yeniledi. Kadının bu sarsılmaz ısrarını görünce, onu zincirlere vurdurtup zindana attırdı. Birkaç gün zindanda kaldıktan sonra kadın pes etti ve onunla evlendi; ondan iki oğlu oldu. Beş yılın sonunda, büyük Frank kontu Doğu'yu bir daha görmeden öldü (3).

BÖLÜM CLXXXIII

Aynı yıl, Romalıların ve Ermenilerin ülkesinin büyük emiri olan asil kökenli Danişmend öldü. O, iyi bir insan, tebaasına karşı cömert ve inananlara karşı çok merhametliydi. Onun ölümü, kendisine bağlı olan Hristiyanlar tarafından derin bir şekilde hissedildi. Geride, Gazi (1) adında, kendisine halef olan ve kardeşlerinin sırdaşı haline gelen on iki oğul bıraktı.

BÖLÜM CLXXXIV
Aynı yıl, daha önce kutsal Kudüs şehri topraklarına sahip olan Artukoğlu Sökmen öldü. Diriliş Kilisesi'nde geçişi sırasında görünür izler bırakmıştı: Orada, tavana fırlattığı ve bugüne kadar orada çakılı kalan üç ok fark edilir. Hayatını Kudüs'te tamamladı ve Süleyman mabedine giden yol üzerine defnedildi. Oğlu Sökmen ise vahşi bir hayvan gibi acımasız, Franklara karşı kan dökmeye istekli, kötü bir adamdı. Trablus'un yardımına koşmak üzere birliklerini toplamış ve yola çıkmıştı, ancak yolda ölüm onu yakaladı. Bunun üzerine askerleri dağıldı ve ülkelerine geri döndü.

BÖLÜM CLXXXV
Aynı yıl, Farsların kralı, Melikşah'ın oğlu, Alparslan'ın torunu Berkyaruk öldü. Halef olarak yerine, Bağdat'ta güçlü hükümdar Melikşah tarafından zehirlenmiş olan bir Kıpçak kadından doğan Tapar'ı bıraktı.

BÖLÜM CLXXXVI
Aynı yıl, Maraş şehri Grekler yüzünden kaybedildi; prens bu şehirden ayrıldıktan sonra orayı Josselin'e verdi. O, ayrıca Kutsal Meryem Ana tasvirini, büyük Ermeni şefi Konstantin'in oğlu Thoros'a büyük bir para karşılığında sattı ve Konstantinopolis'e doğru yola çıktı.

BÖLÜM CLXXXVII
554 yılında (23 Şubat 1105 - 22 Şubat 1106), Vahram adısıyla da bilinen, Krikor Magistros'un oğlu, Vasag ve Bahlavuni soyundan gelen kutsal patrik Grigor öldü. Böylece Ermeni inancının sütunu, doğu kilisesinin kalkanı ve suru ortadan kalkmış oldu. O, halklar arasında erdemlerinin parlaklığıyla mucizeler yaratan, hayatını çileci uygulamalarla, oruçla ve dualarla, Ermeni inancının övgülerini ilahilerle söyleyerek geçiren bir şahsiyetti. Kendini sürekli olarak tercüme işlerine adamıştı; ve ilahi emirlerin yerine getirilmesinde eksik olan ne varsa, onu tam ve mükemmel bir düzenlilikle yeniden tesis etti; Grekçe veya Süryanice kitapları tercüme etmek için durmaksızın çalıştı. Ermenistan Kilisesi'nin ışıklarını doldurdu. O, Mesih'in sürüsünün ihtiyaçlarını karşılamak için uyanık, uysal ve mütevazı bir ruha sahipti; göksel lütuflara fazlasıyla sahipti. Ermenistan'ın eski bilginlerine, yani Atinalı tebaasına benziyordu; bir ateş diline sahipti ve Eski ile Yeni Ahit'in örtüsünü kolaylıkla kaldırırdı. Tanrı'nın bağrından çıkan ilimleri açar ve inananlara Kutsal Ruh'un anlayışını yayardı. Dindarların modeli haline geldi, en yüce erdemlerin uygulanmasında herkesi geride bıraktı.
Patriklik tahtında kırk yıl oturduktan sonra, ölümü anında, ordumuzun etrafında toplandığı o ünlü şef Prens Kogh-Vasil'in yanında bulunuyordu. Yanında ayrıca,

yeğeni (kız kardeşinin oğlunun oğlu) olan, Senyör Vahram'ın oğlu Genç Krikor adında bir adam vardı. Patrik Grigor, bir meclis toplayarak kendisinden sonra Ermenistan katolikosu olması için onu seçti.

BÖLÜM CLXXXVIII
Ve bu vasiyetinin yerine getirilmesini Senyör Barseğ'in ölümünden sonraya, Kogh-Vasil'in, K'ecoun senyörünün ve diğer yerlerin korumasına emanet etti. Barseğ, Grigor'un emirlerine uydu ve o günden itibaren, Abirad'ın oğlu, patrik olarak tayin edilen Krikor'un yanında yer aldı. Bu olay, dre ayında, yaz orucunun ilk haftasında (3), bir Cumartesi günü, kutsal patriğin öldüğü sırada gerçekleşti. K'ecoun yakınlarındaki Garmir-Vank (Kızıl Manastır) manastırında saygıyla defnedildi. Bu manastırın başrahibi olan Senyör Etienne, keşişlerin ve rahiplerin mezarlarını onun etrafında topladı ve bir patrik olarak yüksek pozisyonuna yaraşır saygıyla onu Azizlerin şefkatine katılmaya gönderdi. Vasil ve Ermeni asillerinin diğer üyeleri bu kayıp karşısında acı gözyaşları döktüler ve aralarında oluşacak olan boşluktan dolayı derin bir üzüntü duydular. Ermeniler, bu iyi adamın anısını tazelediler ve yabancı halkların ortasında ulusal egemenliklerinden mahrum bir şekilde yaşamaya ve günlerini vatanlarından uzakta tamamlamaya mahkum eden yazgıya ağladılar.

BÖLÜM CLXXXVIII
Bu yıl, önde gelen mucizevi keşiş Markos öldü. Hayatının altmış beş yılını inzivada geçirmişti; ekmek veya başka bir yiyecek tatmadan sadece otlarla beslenirdi. Peygamberlerin sezgisine sahipti ve birçok insan Kutsal Ruh'un her gün kendisine göründüğünden kesin bir şekilde emindi. Mogk eyaletinde, Gonkanag adı verilen kurak bir dağda yaşardı. Maraş şehri topraklarına komşu bir yerden gelen Kharsina (1) Süryanisi idi. Dualarıyla bu ülkede iki farklı yerde su fışkırtmıştı. Franklar kutsal Kudüs şehrini fethettiğinde, Perslerin (Müslümanların) yeniden üstünlük sağlayacağını ve kılıç ellerinde, okyanus kıyılarına kadar ilerleyeceklerini öngörmüştü; bu kehanetin gerçekleştiğini nitekim gördük.
[İşte onun sözleri:] "Rahipler ve halklar hakkında deriz ki, imanın gevşemesine izin verecekler ve Tanrı'ya ibadet aralarında son bulacak; inançları zayıflayacak ve kilisenin kapıları kapanacak. Kendi sapkınlıklarıyla körleşecekler; İncil'in emirlerini yeniden unutacaklar. Günahlar ve kötülükler yeryüzünü kaplayacak ve insanoğulları, suçların taşması ortasında, denizin dalgaları arasındaymış gibi sürüklenecek. Tüm inançlı milletler adaleti uygulamayı bırakacak."
Bu saygın keşiş, Toros (Taurus) dağ silsilesinde yer alan Vahga kalesinin yakınındaki Gasdaghon manastırında defnedildi.

BÖLÜM CLXXXIX
Aynı yıl, Musul ve Nusaybin emiri Cekermiş, hasat zamanında Urfa kapılarına büyük kuvvetlerle geldi. Kendisine bu şehrin savunması emanet edilmiş olan Frankların generali Richard, Perslerin (Müslümanların) süvari milisleriyle ölçüşmek amacıyla piyadelerinin başında tedbirsizce bir çıkış yaptı. Müslümanlar bu hatadan yararlanarak Frankların üzerine atıldılar, onları şehrin hendeklerine kadar geri

püskürttüler ve yüz elli adamlarını öldürdüler. İnançsızlar cesetlerin başlarını yüzdüler ve bunları ganimet olarak İran'a (Pers topraklarına) götürdüler. Bu felaket Urfa'da büyük bir çaresizliğe yol açtı. Her aile büyük bir keder içindeydi, her ev inlemelerle çınlıyordu. Kırsal kesimler kanla yıkanmıştı. Bundan sonra Cekermiş kendi ülkesine zaferle döndü.

BÖLÜM CXC
Aynı yıl, Frankların kontu, Trablus'u kuşatan Saint-Gilles öldü. Geride, inşa etmiş olduğu dış şehri (1) ve kız kardeşinin oğlu, savaşçı Bertrand'a (2) emanet ettiği birliklerini bıraktı. Konstantinopolis'te İmparator Aleksios'a verilen, Mesih'in mızrağını alan bu Saint-Gilles idi.

BÖLÜM CXCI
Aynı yıl, Dehahan (1) bölgesindeki Dlabastha şehri, Franklar yüzünden büyük sıkıntılar ve felaketler çekmeye başladı. Şehir o kadar kötü muamele gördü ki, sakinleri bundan feci şekilde öç almaya karar verdiler. İnançsızların tarafına döndüler. Onlara gizli bir mesaj göndererek ve bölgenin süvarilerini surlarının içine çağırarak Ermeniler onlarla ittifak kurdular ve kalayı kuşattılar. Frankların şefine, "Kendi milletine dön, Tanrı seninle olsun" dediler. Bu sözler üzerine Franklar hiddetlendiler ve sakinlerin üzerine vahşi hayvanlar gibi atıldılar. Ancak ikinciler galip geldi ve onları tamamen katlettiler; tek bir kişi bile kaçamadı. Rab, Dlabastha halkından yaptıklarının hesabını adaletli bir şekilde sordu. Bu gün, yaptıkları kötülüklerin cezasını çeken üç yüz kadar adamın ölümüne sahne oldu, çünkü ülkeyi yakıp yıkmış ve nüfussuz bırakmışlardı. Toprak artık sadece diken taşıyordu ve onların adımları altında kısır kalmıştı. Bağlar ve ağaçlar kurudu, ovalar devedikenleriyle kaplandı, su kaynakları kesildi. Arkadaşlar arasındaki sevgiyi ve sevinci yok ettiler; ihanet ve nefret her yere yayıldı. İnançlılar, maruz kaldıkları eziyetler yüzünden kurban durumuna düşerek artık kiliseye hevesle gelmiyorlardı. Rabbin evinin kapıları kapandı; onları aydınlatan lambalar söndü; Tanrı'nın kutsamaları tapınağından uzaklaştı. Rahipler en ağır köleliğin boyunduruğu altında iki büklüm oldular ve zindanlara atıldılar. Sunaklar ve vaftizhaneler yıkıldı ve tahrip edildi; Haç'ın gizemleri karanlıkta kayboldu; buhurun kokusu yok oldu; Dlabastha bölgesinde Tanrı'ya sunulan övgüler tamamen engellendi. Diğer yerlerde şapeller yıkıldı. Rahipler bir nefret nesnesi haline geldi. Dini tartışmalar alevlendi, gerçek zulüm gördü, adalet reddedildi, dindarlık hor görüldü. Tanrı'nın adaletinin o korkunç mahkemesi unutuldu. Cesur şefler ve bu milletin en şanlı savaşçıları artık yoktu ve reisleri yetersiz haleflere geçmişti. Frankları inançlıların üzerine çeken ve onları hırstan başka bir kaynağı olmayan zulümlere ve eziyetlere sürükleyen neden işte budur.

BÖLÜM CXCII
Aynı yıl, Urfa'daki Sainte-Sophie (Kutsal Bilgelik) Kilisesi'nin batı tarafı çöktü; bu muhteşem yapının büyük bir kısmı yıkıldı.

BÖLÜM CXCIII
Aynı yıl, hem korkunç hem de mucizevi bir görünüme sahip olan ve kuyruğuyla muazzam bir dehşet saçan bir kuyruklu yıldız belirdi. Güneybatıyı kaplıyordu. Kuyruğu gök kubbenin geniş bir alanını örtüyordu. 13 Şubat günü akşamı, Rabbimizin Tapınağa Takdimi şenliğinin arifesinde, ufukta yükseldi. Tüm kalpleri dehşete düşürerek elli gün boyunca parladı, çünkü kuyruğunun hareketi bir nehrin dalgalanmalarına benziyordu. Hiç kimse böyle bir doğa olayından bahsedildiğini duymamıştı. Bilginler ve deneyimli insanlar, bunun bir kralın yıldızı olduğunu ve bu yıl doğacak olan birinin imparatorluğunu Büyük İskender gibi bir denizden diğerine yayacağını iddia ettiler (1).
Aynı yıl, Arabistanlılar kendi ülkelerinden çıktılar, yaklaşık otuz bin kişiyle Halep bölgesini ele geçirmek ve Müslüman topraklarını terörize etmek için geldiler. Tanrı'nın cesur savaşçısı, Antakya prensi Tancrede onlara karşı ilerledi ve onları bozguna uğrattıktan sonra zengin bir ganimetle bu şehre geri döndü (2).

BÖLÜM CXCIV
555 yılında (23 Şubat 1106 - 22 Febrer 1107), Musul emiri Cekermiş, uzun süredir aralarında amansız bir mücadelenin sürdüğü emir Çavlı (1) tarafından takip ediliyordu. Çavlı, Cekermiş'i yendi ve bir okla yaraladı. Birkaç gün sonra bu vahşi canavar öldü ve prensliğini Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'a bıraktı. Kılıç Arslan da esir olarak tuttuğu Urfa kontu Baudouin'i serbest bıraktı. Batı sultanı Kılıç Arslan, birliklerini toplayarak Musul, El Cezire ve daha önce Cekermiş'e ait olan tüm toprakları ele geçirmeye geldi.

BÖLÜM CXCV
Aynı yıl, ancak bu olaylardan daha önce, Kılıç Arslan Urfa'yı kuşatmak üzere muazzam kuvvetlerle gelmişti. Bu şehrin efendisi olmak için birkaç gün boyunca büyük çabalar sarf etti, ancak başarısız oldu. Kuşatmayı kaldırdıktan sonra Harran'ı ele geçirmek istedi. Buraya bağlı olan tüm ülkeyi boyunduruk altına aldıktan sonra kendi devletine geri döndü.
BÖLÜM CXCVI
556 yılında (23 Şubat 1107 - 22 Şubat 1108), Müslümanlar arasında, Musul vilayetinde Kılıç Arslan ile emir Çavlı arasında korkunç bir savaş patlak verdi; her biri kalabalık birliklerin başında savaşa tutuştular. Her iki taraftan da çok kan döküldü. Ancak zafer Çavlı'dan yana oldu. Sultanın ordusunun kalıntıları Malatya'ya (Mélitène) kaçarak kurtuldu. Bu sonuncusu (Kılıç Arslan) savaşta öldü ve onun ölümü Hristiyanlar için büyük bir yas oldu. Çünkü o, son derece iyi yürekli ve Hristiyanlara karşı olağanüstü şefkatli bir prensti. Dört oğlu, her birine tahsis edilmiş olan eyaletlerin idaresini üstlendiler (1).

BÖLÜM CXCVII
Aynı yıl, on iki bin Persliden (Müslümandan) oluşan bir müfreze Toros'u (Taurus) aşarak Anavarza (Anazarbe) sınırlarına girdi ve Rupen'in torunu Thoros'un tüm ülkesine yıkım getirdi. Maraş ovasını geçtikten ve çok sayıda esir aldıktan sonra,

kutsal sınırlar içindeki Pertousd adlı bir yerde Kogh-Vasil'in topraklarına ulaştılar (1). Bu istila haberi üzerine, kartallar gibi atılgan ve aslan yavruları gibi cesur olan bu Ermeni askerlerinden oluşan leşkerini toplayan Vasil, düşmanın üzerine yürüdü ve uzun ve çetin bir mücadelenin ardından tam bir zafer kazandı. Türkleri tamamen bozguna uğratarak hep birlikte onları kovalamaya koyuldular, kılıçtan geçirdiler ve katlettiler. Çok sayıda esir aldılar, ganimetleri geri topladılar ve daha önce ele geçirilen tutsakları kurtardılar. Vasil, tüm Ermeni asilleriyle birlikte, bu güzel başarının gururu ve sevinciyle, K'ecoun şehrine geri döndü. Haç düşmanlarını şaşkına çeviren Tanrı'ya şükran dualarını sundu.

BÖLÜM CXCVIII

557 yılının başlangıcında (22 Şubat 1108 - 20 Şubat 1109), Persler (Müslümanlar) sultanın emri altında, hepsi seçkin savaşçılardan oluşan altı bin kişilik yeni bir ordu topladılar. Yakın zamanda Pertousd'da uğradıkları yenilginin öcünü almak amacıyla Vasil'e karşı yürüdüler. Öfkeli hayvanlar gibi, hasat ve ekin toplama zamanında Hısnıkeyfa topraklarına vardılar. Tarlalardaki işçileri katlettiler, diğerlerini ise köleliğe sürüklediler. İnançsızlar Harthan kalesinin (1) yakınında durdular. Onların yaklaştığını haber alan Kogh-Vasil, beş yüz kişilik bir süvari birliğinin başında onlara doğru ilerledi. Bu küçük cesur Ermeni birliği muazzam bir cesaretle savaştı. Soylular birbirlerini teşvik ederek en parlak silahşörlük başarılarıyla kendilerini gösterdiler. Bunlardan biri olan Ablagath (2), kendi adamlarının başında düşmana hücum etti; Kogh-Vasil'in dayısı olan Pierre ise soylularının desteğiyle kahramanlıklar sergiledi; Dgh'a (3) lakaplı, annesi tarafından soylu bir genç, bir müfrezenin başında kendini gösterdi ve ona cesur Dikran (Tigran) eşlik ediyordu; o ki Ermenistan'ın en şanlı ailelerinden birinden geliyordu ve düşman ordusunun kanatlarını çökertti. Cesur Ermeni lejyonu yiğitlik mucizeleri yarattı ve inançsızlara karşı kesin bir zafer kazandı. Bu, korkunç bir katliam oldu; Ermenistan sultanının (4) şahsını ve çok sayıda Persli subayı esir aldılar. Kogh-Vasil onları köle gibi önünde yürüterek zincirler içinde götürdü. Bu muhteşem zaferden sonra, ganimetlerle dolu olarak K'ecoun şehrine geri döndü. İnançsızların elindeki tüm Hristiyan esirleri serbest bıraktı ve Hristiyanlar arasında büyük bir sevinç dalgası yayıldı.

BÖLÜM CXCIX

Aynı yıl, Josselin 30,000 tahegan karşılığında Baudouin adına Urfa kontluğunu Çavlı'dan satın aldı (1). O ve Josselin, kendilerini en onurlu şekilde karşılayan ve hediyelere boğan Vasil'in yanına gittiler. Baudouin, Vasil'e ait olan ve Antakya prensi Tancrede ile savaşmak niyetiyle Raban (2) yakınlarında toplanan bir süvari birliğinin başındaydı. Baudouin ve Josselin, Tanrı katında en üst derecede suçlu sayılacak bir kötülük işlediler. Beş bin süvarisiyle birlikte kendilerine yardıma gelmesi için emir Çavlı'ya bir mesaj gönderdiler ve Antakya kontu Tancrede'ye şiddetle saldırdılar. Bu saldırı, Tancrede'nin onların esareti sırasında kendilerine ait olan bölgeleri ele geçirmiş olmasından ve bunları geri vermeyi reddederek bu iki prensin kendi vasalları olmasını istemesinden, onların da bu boyunduruğu kabul etmemesinden kaynaklanıyordu. Vasil, iki Frank şefine sekiz yüz kişilik bir müfrezeyle, Greklerin

maaşlı askeri olan ve Mopsuhestia (Misis) şehrinde garnizon kurmuş olan Çatınat (Patzinaces) reislerini gönderdi. Bu birleşen takviyeler muazzam bir ordu oluşturdu. Bu sırada, Mesih'in şampiyonu olan Tancrede, bin süvari ve bir piyade birliğiyle çıkageldi. Çarpışma Tellbâşer sınırlarında gerçekleşti. Baudouin ve Tancrede birbirlerine karşı öfke ve kahramanca bir cesaretle savaştılar, bu sırada Persler (Müslümanlar) Tancrede'nin piyadelerini eziyordu. Ancak ikincisi, son bir üstün çaba göstererek Baudouin'i mağlup etti ve onu kaçmaya zorladı; Çavlı'nın üzerine öfkeyle atılarak ve ağır darbeler indirerek onu askerlerinin saflarına kadar geri püskürttü. Bu kanlı günün ardından, iki bin Hristiyan savaş meydanında can verdi. Bu büyük zaferden sonra Tancrede Antakya şehrine geri döndü; Baudouin ise kaçarak Arventan (3) kalesine sığındı. Josselin ise Tellbâşer (4) kalesine kaçarak kurtuldu. Urfa sakinleri bu yenilgiyi haber aldıklarında derin bir yasa boğuldular. Öldüğünü sandıkları Baudouin için ağlıyorlardı. Bunun üzerine, bu şehrin Frank (başpiskoposu) olan Saint-Jean Kilisesi'nde toplandılar ve orada bulunan Başpiskopos (archevêque) ile birlikte bundan sonra ne yapacaklarını istişare ettiler; çünkü Urfa'nın yeniden Tancrede'nin ellerine geçmesinden korkuyorlardı, onun şehri kuşatmasından endişeleniyorlardı. Gerçekten de, o burayı daha önce işgal ettiğinde birçok insanın mahvına neden olmuştu. Bu toplantıda, halk aceleyle Başpiskoposu suçladı. "Sadece siz Franklar ve bizim adamlarımız, o bizi yönetecek efendinin kim olduğunu bilene kadar kaleyi korusun" dediler. Ancak ertesi gün Baudouin ve Josselin çıkageldiler, Urfa'ya girdiler ve bu mecliste söylenen sözleri araştırdılar. Bunları çok tehlikeli buldular ve tamamen suç sayılacak bir şekilde yorumladılar. Çok sayıda sakinin evini yağmalattılar ve tamamen suçsuz olan insanların gözlerini oydurdular. Bu vesileyle Hristiyanlara zalimce işkenceler uyguladılar, çünkü Franklar en asılsız ve en iftiracı ihbarlara kolayca kulak kabartıyor ve masum kanı dökmekten zevk alıyorlardı. Zulmü o kadar ileri götürdüler ki, Ermeni Başpiskopos Etienne'i bile tutuklamak istediler. Sakinler, ona yöneltilecek hiçbir suç olmadığını bildiklerinden, 1,000 tahegan fidye karşılığında onu serbest bıraktırdılar.

BÖLÜM CC

Aynı yıl, kış o kadar şiddetli geçti ki, soğuğun yoğunluğu birçok evcil hayvanın ve kuşun telef olmasına neden oldu. İran'da (Pers topraklarında) kara kar yağdı; bu fenomene o milletin bilgeleri tarafından kendileri için uğursuz bir alamet olarak anlam biçildi.

BÖLÜM CCI

Aynı yıl, Arabistan'ın Bosra (1) adı verilen ve Eyüp'ün (Job) vatanı olan bölgesinde, Türkler ile Araplar arasında büyük savaşlar yaşandı. Araplar kendilerini muazzam bir cesaretle savundular, düşmanlarını tamamen bozguna uğrattılar ve onları paramparça ettiler. Ancak general hemen yeni birlikler topladı ve sefer mevsiminde onların üzerine yürüdü. Olağanüstü bir cesaret sergilediği bir savaşın ardından Arapları geri püskürttü. Bu sonunculardan elli bin kişi, Halep vilayetine geçerek... Tancrede'nin egemenliği altına girmenin yollarını aradılar. Orada birkaç gün kaldıktan sonra kendi evlerine geri döndüler.

BÖLÜM CCII

558 yılında (21 Şubat 1109 - 21 Şubat 1110), Urfa kontu Baudouin ve Tellbâşer kontu Josselin, bu şehrin topraklarını yağmalamak amacıyla Harran yönüne doğru ilerlediler. Yanlarında, Vasil'in ordusunda hizmet eden ve Dadjad'ın oğlu, Darôn senyörü olan, adı Ablagath olarak anılan asil bir Ermeni de vardı; o, zamanının en değerli savaşçılarından biriydi. Vasil'in yanından ayrıldıktan sonra, bazı gelişmelerin ardından Urfa'ya gelmişti. Harran civarına vardıklarında, o bölgeyi yağmalamaya başladılar. Aniden yüz elli kadar süvari üzerlerine çullandı ve yüz elli adamlarını öldürdü. Sayıca az olan Franklar, Urfa'ya doğru kaçmayı tercih ettiler, bu sırada Ablagath, bir çığlık atarak ve kendi adamlarına işaret vererek, dağılmış olan düşmanların üzerine atıldı. Franklar yeniden saldırıya geçtiler, ancak Türkler onları geri çekilmeye zorladı. Onlar yine Urfa'ya doğru kaçtılar ve inançsızlar tarafından kovalanmalarına rağmen, Ablagath sayesinde sağ salim surların içine girmeyi başardılar. Frankların bu davranışına rıza göstermeyen Ablagath, Vasil'in yanına geri döndü. Kolundan yaralanmış olmasına rağmen, zırhının sağlamlığı darbenin gücünü engellediği için ölmedi.

BÖLÜM CCIII

Aynı yıl, deniz kıyısındaki Trablus (Tripoli) şehri ele geçirildi. On bir yıllık bir kuşatmanın, sakinlerin maruz kaldıkları korkunç saldırıların ve destekledikleri sıkı ablukanın ardından yorgun düşmesiyle; Kudüs kralı Baudouin ve Saint-Gilles kontunun akrabası Bertrand, Antakya kontu Tancrede'yi hararetle sıkıştırınca, şehir sakinleri aceleyle Tancrede'yi çağırdılar ve kendilerini ona teslim ettiler.
Bunun üzerine Kudüs kralı ve Bertrand, Tancrede ile savaşa tutuştular; nitekim kuşatma çalışmalarını yürütenler onlardı. Patrik ve Frank piskoposları araya girdi ve barış yeniden sağlandığında, Tancrede Antakya yolunu tuttu. Ancak Kudüs kralı, Trablus'a karşı denizden bir filo donattı ve şehri hem denizden hem de karadan kuşatarak şiddetle saldırdı. Franklar sonunda burayı hücumla ele geçirerek ateşe verdiler, halkı tamamen ortadan kaldırdılar ve oluk oluk kan akıttılar. Zengin hazinelere el koydular ve sayısız esiri yanlarında götürdüler (1).

BÖLÜM CCIV

559 yılının başlangıcında (22 Şubat 1110 - 21 Şubat 1111), Urfa kontu Tancrede'ye karşı savaşı yeniden başlatmak istedi. Baudouin ve Josselin, kalpleri ona karşı nefretle dolu olarak, bir Hristiyana hiç yakışmayacak haince bir düşünce tasarladılar. Musul'a elçiler göndererek, Doğu sultanının (3) emirleri altındaki general, gözü pek ama gaddar ve kan dökücü bir savaşçı olan Mevdud'u (Maudoud) (1) yardıma çağırdılar. Mevdud bu davete büyük bir hevesle karşılık verdi ve tüm Türkleri etrafında toplayarak muazzam kuvvetlerle yürüyüşe geçti ve Harran topraklarına ulaştı. Kendisinden yardım istemiş olan Urfa kontu, bu davetin sonuçlarından korkarak dehşete düştü ve Mevdud'un yanına gitmeye cesaret edemedi. Mevdud, onun kendisinden kaçındığını anlayarak Urfa'ya doğru ilerledi. Bunun üzerine Baudouin, Josselin'i takviye güç bulmaya gönderdi ve Kudüs kralına acele etmesi

için haber yolladı. Kral o sırada, Akdeniz kıyısında yer alan Beyrut şehrinin kuşatmasıyla meşguldü. Bu girişimler devam ederken, Mevdud geniş ovaya tamamen yayılan bir orduyla çıkageldi. Şehri her taraftan kuşattı ve taburlarıyla dağları ve tepeleri kapladı.
Bütün Doğu onun sancakları altında toplanmıştı. Tüm halklar kurtuluşu kaçmakta buldu ve ülkeyi terk etti, öyle ki buralar bir çöle döndü; kuşatma altındakiler ise durmaksızın devam eden saldırılara maruz kalarak dehşet içinde kalmışlardı. Günler boyunca en kritik durumun ortasında, maruz kaldıkları saldırıların getirdiği aşırı ıstıraplarla baş başa kaldılar ve açlık çekmeye başladılar. Şehre giriş ve çıkışlar, etraflarını saran ve ellerine düşen her Hristiyanı katleden düşman kalabalığı yüzünden tamamen engellenmişti. Çevre kırlarda cesetler yığılıyordu; yangın her şeyi yutuyordu; ayakta tek bir bina bile kalmamıştı. Mevdud, bu yıkım sistemiyle, Doğu'nun hükümdarı sultanın emirlerine itaat ediyordu (3). Şehrin dışındaki bahçeleri yok etti ve dağın üzerinde yükselen manastırları yıktı. Bu amansız savaş, Urfa'yı tamamen çaresizliğe ve yıkıma sürükledi.
Bir süre sonra, Tanrı'nın inayeti ve koruması sayesinde Beyrut Müslümanların elinden alınmıştı. Sakinleri kılıçtan geçirildi ve Franklar ganimete doydu. Josselin bu şehrin alınmasında hazır bulunmuş ve orada en büyük cesareti göstermişti.
Oradan, Kudüs kralı ve Trablus kontu Bertrand ile birlikte Urfa'nın yardımına koşmak üzere ordunun başında yola çıktı. Antakya'da Tancrede'yi bulmaya gittiler ve büyük ısrarlar sonucunda onu da kendilerine katılmaya ikna ettiler; ardından yollarına devam ederek Ermeni prensi Vasil'in yanına vardılar; Vasil de kendi adamlarına donanmaları için emir verdi ve Samsat'a (Samosate) doğru yöneldi. Birecik (Bir) (5) şehrine sahip olan Ermeni ordusu şefi Ebulgarib (Abelgh'arib) (4) de kendi birlikleriyle bu sefere katıldı. Önemli bir askeri güç halinde birleşen bu kuvvetler Urfa topraklarına ulaştı. Bu geliş haberini alan Türklerin generali Mevdud, kuşatmayı kaldırdı ve Harran'a doğru çekildi; Franklar ise Urfa surlarının altına gelerek kamplarını kurdular. Ertesi gün, şafak vaktinde savaşa hazırlandılar. Bir mızrağın ucunda Varak'ın kutsal Haç'ını dalgalandırarak, bunu taburlarının önünde taşıdılar.
Bu sırada Türkler, Hristiyanları kendilerince bilinmeyen bir ülkede bir hileyle tuzağa düşürmek amacıyla Harran'ın da ötesine çekildiler; aynı zamanda şehrin içine, Schênav (6) adlı müstahkem kaleye büyük bir müfreze yerleştirerek pusuya yattılar. Frank generalleri bu tuzaktan haberdar olunca geri döndüler ve Müslüman topraklarında, kararlılıkla saldırdıkları Schênav kalesinin yakınlarında kamp kurmaya geldiler. Tancrede, kendi adamlarına karşı bir komplo kurulduğunu diğer şeflerden öğrenince, komuta ettiği kolordu ile Samsat'a doğru çekildi ve Fırat kıyılarında durdu. Kısa süre sonra tüm Frank ordusu ona katılmaya geldi. Urfa sakinleri ve şehre sığınmış olan bölge halkı, Frankları takip etmek üzere kadın ve çocuklarına varıncaya kadar topluca dışarı çıktılar.
Bu sırada iki Frank, haince bir eylemde bulundu. Mevdud'un kampına giderek Hristiyan inancını inkar ettiler. Ona kendi halklarının kaçışını ve geri çekilişini haber verdiler. Bunun üzerine Mevdud onları takibe koyuldu; Urfa'dan Fırat'a kadar her yerde kan akıttı, şehrin ve kırların halkını tamamen katletti. Nehir kıyısına ulaştığında korkunç bir katliam yaptı. Franklar çoktan karşı kıyıya geçmişlerdi. Koyun sürüleri

kadar kalabalık halde oraya akın eden inançlılar kılıçtan geçirildi. Mevdud, onların üzerine ilahi intikamın cezasını öyle bir şiddetle indirdi ki, Fırat nehri adeta kan dalgalarıyla çalkalandı. Birçoğu sularında boğuldu. Yüzerek karşı kıyıya ulaşmaya çalışanlar bunu başaramadılar. Çok daha büyük bir kalabalık ise teknelere atlamıştı. Herkes kendine yer bulmak istediği için bu teknelerden beş veya altısı insanla dolu halde battı. O gün, tüm Urfa vilayetinin yağmalandığı ve nüfussuz kaldığı görüldü. Bu, eski peygamberlerin kitaplarında kaydetmiş olduğu felaketti: "Yazıklar olsun," diye feryat etmişlerdi, "yazıklar olsun Abgar ulusuna!" Batı kıyısında konuşlanmış olan Franklar, bu acı dolu sahneleri engelleyemeden çaresizce izlediler ve acı gözyaşları döktüler. Bu mutlak başarının ardından Mevdud Harran'a geri döndü ve oradan da çok sayıda esir ve sayılamayacak kadar büyük bir ganimetle kendi ülkesine doğru yola çıktı.
Ancak, Doğu'nun büyük emiri olan sultan, emir Belek'i (7) ele geçirerek onu zincirlere vurdurdu ve Darôn ülkesindeki dilsizlerin kalesi olan Aldzants kalesine kapattı. Franklar, inançlıları kurtarmak yerine onların mahvına neden oldukları için kalplerinde bir utançla geri döndüler. Mesih'in o cesur şampiyonu Tancrede ise birliklerini toplayarak Halep vilayetine geldi ve Atârib (Thérebe) (8) müstahkem mevkisine saldırdı. Belirli bir süre devam eden uzun bir kuşatmanın ardından oranın efendisi oldu, ancak halkını esirgeyip bağışladı.

BÖLÜM CCV

Aynı yıl, Türkler Anavarza topraklarını istila ettiler ve Maraba ülkesi gibi her tarafta büyük yıkımlar yarattılar. Ermenistan'ın büyük şefi, Rupen'in oğlu, Konstantin'in oğlu Thoros ise Perslerin (Müslümanların) üstün kuvvetleri karşısında savunmada kaldı ve onlarla savaşma riskine girmedi. Türkler, arkalarında sayısız esir ve ganimet yüklü olarak, o bölgeyi tamamen yerle bir ettikten sonra kendi ülkelerine döndüler.
Aynı yıl, Ermenistan'da, Vaspurakan vilayetinde dehşet verici bir doğa olayı meydana geldi. Bir gün, kış mevsiminde, gecenin zifiri karanlığında gök kubbenin ortasında bir ateş patladı ve alev girdapları saçarak açıldı. Bu ateş Vaspurakan denizine (Van Gölü) çarptı ve gölün suları şiddetli uğultular çıkardı; kıyılara kadar ulaştı ve sular ile dalgalar şiddetli bir sarsıntıyla sarsıldı. Deniz kan rengine büründü ve alev tüm uçurumu kapladı. Şafak vaktinde, kıyıda balık ölüsü kitleleri fark edildi, bunlar kıyıda odun yığınları gibi birikmişti. Hepsi etrafa uzaklardan duyulan bir koku ve enfeksiyon yaydı. Çevre bölgelerdeki toprak ise derin ve korkunç yarıklar halinde açıldı.

BÖLÜM CCVI

560 yılında (22 Şubat 1111 - 21 Şubat 1112), Mevdud Türklerden oluşan muazzam bir ordunun başında yeni bir istila girişiminde bulundu. Gelip Tel-Guran (1) kalesine saldırdı: Son raddeye kadar sıkıştırılan garnizon teslim oldu. Mevdud orada bulunan kırk Frankı kılıçtan geçirdi. Ayrıca Garni (Mani) adlı Arap emirine ait olan Kendethî (2) kalesinin de efendisi oldu. Buradan Doğu'nun emiri Sökmen'in oğlu Ahmedil (Ahmadil) (4), Pers emiri (5) ve Porsuk'un oğlu (Poursoukh) (6) gibi büyük emirler tarafından kendisine getirilen muazzam takviye güçlerle birlikte Urfa vilayetine doğru ilerledi. Hepsi birlikte Urfa üzerine yürüdüler. Birkaç gün sonra Seruç'u (Seroudj)

geçip o büyük Fırat nehrini aşarak Telbaşar kalesine ulaştılar. O sırada bu surların içinde cesur şef, gözü pek Josselin bulunuyordu. Sayıca çok kalabalık olan Türkler, tekrarlanan saldırılarıyla kuşatma altındakileri çok zor durumda bıraktılar, ancak başarısız oldular. Josselin'in cesaretini uzun zamandır duymuş olan Pers emiri Ahmed-Yel, onunla bir dostluk bağı kurdu ve gizlice kardeş oldular. Bunun üzerine Mevdud, tüm birlikleriyle birlikte Antakya yönüne doğru hareket ederek durdu ve Şeyzer (Schêzar) (7) adı verilen yerde kamp kurdu. Tancrede hemen etrafına tüm Frankları çağırdı. Kudüs kralı, Bertrand, Trablus kontu ve Urfa kontu Baudouin de ona katıldılar. İnançsızlar ve Hristiyanlar Şeyzer'de karşı karşıya geldiler, ancak savaşa tutuşmadılar; Mevdud gizlice kendi ülkesine çekildi ve Franklar da barış içinde evlerine döndüler.
Bu dönemde, Doğu'nun emiri Sökmen yolda aniden öldü; bu öyle bir ölümdü ki hak etmişti ve Rab, Edese vilayetine (8) getirdiği yıkım ve katliamlar yüzünden onu cezalandırmak için vurmuştu.

BÖLÜM CCVII

Aynı yıl, Tanrı, Bagratid soyundan Aşod'un oğlu, Kakig Şahanşah'ın katillerine hak ettikleri cezayı vererek dökülen masum kanın öcünü aldı; bu cezayı verirken de Rupen'in oğlu, Konstantin'in oğlu olan cesur Ermeni prensi Thoros'un kolunu kullandı. Kakig zamanında, Ermenistan kralının katilleri Guentrosgavis kalesinde yaşıyorlardı. Dehşet verici savunmalarla çevrili bu kale, surlarını her yönden aşılmaz bir şekilde yükseltiyordu. Mandale'nin üç oğlu orada canlı olarak yaşıyordu. İçlerinden biri Thoros ile ittifak kurmuştu ve aralarındaki bu akrabalık ilişkisinden ötürü kaleyi ona teslim etmeye söz vermişlerdi; çünkü kale Thoros'un devletinin sınırlarında, balık nehri (Tzeguen-Dchoubr) denilen kıymetli bölgenin yakınında, Kapadokya'ya bakan kayalık bir dağın üzerinde bulunuyordu. Thoros, bir dostluk ziyareti yapıyormuş izlenimi vermek için yanına küçük bir müfreze alarak yola çıktı. Topraklarına vardığında gelişini haber verdi. Katillerden biri ellerinde hediyelerle Ermeni prensini karşılamaya geldi ve onun tarafından çok iyi ağırlandı. Ona kıymetli bir bıçak ve zengin bir giysi sundu ve her ikisi de yemek yemek üzere birlikte oturdular. Thoros ona şöyle dedi: "Bana kaleden bahsederken verdiğiniz sözü tutuyor musunuz? Onu bana teslim edin ve karşılığında topraklarımın genişliği boyunca size uygun gelecek bir yer seçin." Ancak hayatta kalan diğer iki kardeş, önceden kararlaştırılan şeye karşı çıkarak ona dediler ki: "Biz bu kaleyi teslim edemeyiz, çünkü burası bize babalarımızdan kalan bir mirastır ve ailemizin meskenidir." Thoros aldatıldığını anlayınca, aldığı hediyeleri ona geri verdi ve öfkeyle ekledi: "Yürü, evine dön ve şu andan itibaren bana karşı tetikte ol." Katil (1) onun huzurundan ayrıldı ve Thoros sanki evine dönüyormuş gibi adamlarının önünde ikametgahının yolunu tuttu. Katil gözden kaybolur kaybolmaz, Thoros askerleriyle birlikte geri döndü ve gece boyunca süvari birliğiyle kalenin surlarına yaklaştı. Piyadelerini pusuda bıraktı ve kır kesimlerine doğru uzaklaştı. Şafak vaktinde, garnizonun askerleri dışarı çıktılar ve aniden Thoros tarafından görevlendirilen adamlarla karşı karşıya geldiler. Hemen kaçmaya başladılar ve kaledeki Thoros'un askerleri dışarıdaki girişi barikatla kapatırken onlar da kapıyı kapattılar. Aynı anda saldırıya başlayan Thoros'un

adamları çatıyı ateşe verdiler ve çatı hızla alev aldı. Yangına şahit olan içeridekiler diğer taraftan bir çıkış yolu açarak dışarı fırladılar ve kaçmaya başladılar. Thoros'un askerleri kaleyi hemen ele geçirdiler ve kaçanları esir aldılar. Bu başarıyı, tamamen şaşıran ve sevinç içinde kaleye giren Thoros'a haber verdiler. Ganimet, kazananların aradığı ilk şey oldu; tüm o ülkenin gümüşleri ve paraları oraya depolanmıştı. Thoros, Mandale'nin hayatta kalan üç oğlunu huzuruna çağırdı ve az önce egemenliği altına giren kalenin muhafazasını kendi birliklerine emanet etti.
Mandale'nin oğullarına şöyle dedi: "Ermenistan kralı Kakig'in kılıcını ve kıyafetlerini bana geri verin." Onlar da itaat ettiler. Bu nesneleri görünce Thoros ve adamları acı gözyaşları döktüler. Ardından onlara hazinelerinin yerini söylemelerini emretti ve direndiklerini görünce onlara işkence yapılmasını buyurdu. Üç kardeşten biri, Thoros'un subaylarından kendisini dik kayanın tepesine götürmelerini istedi, böylece altından dökülen suyu gösterebilecekti; bu durumdan yararlanarak kendini kayanın tepesinden aşağıya fırlattı ve oracıkta ezilerek öldü. Bunun üzerine Thoros kalan ikisine işkence edilmesini emretti; içlerinden biri küstahça şöyle dedi: "Sen bir Ermenisin ve bizler de Romalı senyörleriz; bir Romalıya kötü davrandığın için hükümdarımıza ne hesap vereceksin?" Bu sözler Thoros'u çileden çıkardı ve çehresi öfkeden değişti. Baston olarak kullandığı sopayı kavrayarak, vahşi bir hayvanın öfkesiyle o Grek'e (Romalıya) vurmaya başladı. "Sizler kimsiniz ki," diye bağırdı, "Ermenistan kralını, kutsal yağla mesh edilmiş bir hükümdarı alçakça katleden sizler, şimdi bana Ermeni milleti karşısında böyle mi cevap veriyorsunuz?" Ve inlemelerini zorla koparana kadar ona vurmaya devam etti, ta ki o uğursuz adam bu acı darbeler altında can verene kadar. Thoros, Kakig'in katlinin cezasız kalmadığı için Tanrı'ya şükretti, çünkü bu hükümdar onun büyük büyükbabası Rupen vasıtasıyla kendi soyundan geliyordu. Mandale'nin oğullarının sahip olduğu her şeyi, tüm hazinelerini, çok değerli sayılan brokar kıyafetlerini, kumaşlarını, çok büyük boyutlardaki gümüş haçları ve altın ile gümüşten dökülmüş heykelleri topladı. Bu zengin ganimeti, o üç kardeşten hayatta kalan sonuncusuyla birlikte Vahga kalesine götürdü ve kalenin muhafazasını az önce gücünün altına giren birliklerine bıraktı.

BÖLÜM CCVIII

561 yılında (22 Şubat 1112 - 20 Şubat 1113), o kana susamış vahşi canavar Mevdud, yeni bir askeri güç toplayarak, uzakta olduğunu sandıkları Urfa'ya doğru yola çıktı. Tam bu sırada, Paskalya bayramının ertesi günü, sahmi ayının (1) başında tüm şehri geride bırakarak yola çıkmıştı. Gubin'in önüne ulaştı ve oradan da kuvvetleriyle birlikte Urfa kapılarına geldi. Burada sekiz gün kaldıktan sonra, Seruç dağının zirvesine yöneldi ve oradan da surların uzağında olmayan Azizler-Şehitleri (Saints-Martyrs) yönüne doğru indi. Mesih'in o şanlı şampiyonu, 300 süvari ve 100 piyadenin başındaki Telbaşar kontu Josselin Seruç'a doğru ilerledi ve oraya girdi. Hemen Türklerin üzerine, yaklaşık 1,500 süvariye saldırdı, onlara karşı bir yarma hareketi gerçekleştirdi; bu olay d'Élie (2) Cumartesi günü yaşandı. Josselin onların üzerine atıldı, onları mağlup etti, şeflerinden beşini öldürdü ve tüm bagajlarını ellerinden aldı. Bu yenilgiden kaçan inançsızlar, Mevdud'un bulunduğu Urfa yakınlarına kaçtılar. Bu haberi alan Baudouin, Seruç'taki Josselin'e karşı ilerledi;

ancak Josselin gizlice ayrılmış ve Urfa'ya geri dönmüştü. Mevdud Seruç'ta yedi gün kaldıktan sonra yeniden Urfa'ya döndü. Bazı hainler ona yaklaşarak dediler ki: "Biz merhametliyiz ve bugün bizim milletimizden olan bu şehri senin ellerine teslim edeceğiz." Mevdud bu teklifi büyük bir sevinçle kabul etti. Bu insanlar kıtlıktan dolayı büyük acılar çekiyorlardı, içinde bulundukları çaresizlik durumunda ne yaptıklarını bilemez haldelerdi. Gece boyunca Mevdud'u ve beş yüz adamını (3) yanlarında götürerek, onlara Urfa'nın kalabalık tarafını teslim ettiler. Şehrin içindeki bir kuleyi ele geçirdiler ve yüz adam burada mevzilendi; ardından orayı tahkim ederek diğer kuleleri de ele geçirmeye başladılar ve buralara çok daha büyük sayılarda yerleştiler. Tanrı'ya şükürler olsun ki, daha önce Urfa'nın yardımına gelmiş olan inançlıların koruyucusu, bu aziz şehrin o cesur şampiyonu Baudouin, bu sürprizden haberdar oldu ve hemen yanına birliklerini, Baudouin'i, Josselin'i ve surları savunmak için orada bulunan Frankları alarak kuleye saldırdı. Bu kuleye öyle bir güç ve cesaretle saldırdı ki, surların yukarısındaki inançsızları aşağıya fırlattı. Bu durum, kuleyi tahrip eden Frankların ve kuleyi ele geçirmiş olan hainlerin sonu oldu. O gün Urfa, Josselin'in ve şehir birliklerinin cesareti sayesinde Türklerin elinden kurtarıldı. Öfkeyle dolan bu prens, asılsız ve iftiracı ihbarların etkisiyle, çok sayıda masum insanın kanını döktü; katliamlar yapılmasını, insanların yakılmasını veya onlara en zalim işkencelerin uygulanmasını emretti. Bu adaletsiz öfke Rabbin gözünde lanetlendi. Kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Mevdud, Tel-Mouzen (4) kalesini ele geçirdikten sonra oradan Horasan'a doğru yola çıktı; üzeri utanç ve rezaletle kaplanmıştı.

BÖLÜM CCIX

Aynı yıl, Antakya kontu Tancrede, birliklerini toplayarak büyük Ermeni şefi Kogh-Vasil'e karşı yürüdü. Raban'ı (Raban) kuşattı ve şiddetli saldırıların ardından bu şehri ele geçirdi. Buradan K'ecoun üzerine ilerledi ve Nerkiag ovasındaki toprakların sınırında durdu; Vasil ise kendi adına 5,000 adam toplamıştı. İki şef aralarında barış yapana kadar birkaç gün geçti; ardından barış sağlandı ve Raban, daha önce Frankların Hisn-Mansur bölgesindeki birliklerine saldırmış olan Tancrede'ye geri verildi; o Franklar ki Thoros (1) ve Ourenn (2) kalelerini ele geçirmişlerdi. Tancrede daha sonra barış içinde Antakya'ya geri döndü.

BÖLÜM CCX

Fakirler de bu cömertliklerden iyi bir pay aldılar. Vasil'in prensliği, babasının sadık bir oğlu gibi (1) Vasil-Dgh'a'ya devredildi. O, iyi bir soydan gelen, aslan çehreli, yetenekli, yakışıklı, kararlı ve cesur bir genç adamdı. Yirmi beş yaşındaydı. Onu Vasil'in tahtına oturttular ve tüm yıl boyunca cömertliği ve ihtişamı sayesinde dostlarına açıkça muazzam nişanlar vererek boyun eğdirdi. Katolikos Senyör Barseğ genel bir meclis toplayarak hükümetin dizginlerini ona teslim etti. Bu seçim Ermeni milletinde büyük bir sevinç yarattı.

BÖLÜM CCXI

Aynı yıl, maréri ayının 15'inde (Perşembe 5 Aralık), tüm inananların en büyüğü, Antakya prensi Tancrede (1) zehirlenerek öldü. O, dindar ve aziz, şefkatli ve yardımsever bir insandı; dikkati durmaksızın Hristiyanların iyiliğini yapmaya dönmüştü; herkese karşı derin bir tevazu gösterir ve kendini ancak Tanrı'nın kanunlarına göre en ağır cezalara mahkum ederdi. Antakya'da öldü ve bu şehrin ana kilisesi olan Saint-Pierre'de, temelleri bir zamanlar aziz havariler Pierre ve Paul tarafından atılmış olan yere defnedildi. Tancrede'nin istekleri doğrultusunda, kız kardeşinin oğlu, yiğit bir savaşçı olan Roger'a (R'odjêr) (2) taht verildi. Patrik ve Frank şefleri onu tahta oturttuktan sonra Antakya prensliğinin yönetimine getirdiler. Bu yıl, Vasil'in ordusunun parçası olan iki şef, büyük Dikran ve Ablagath, Rupen'in torunu (3) Leon'un ülkesinde Türkler tarafından öldürüldü.

BÖLÜM CCXII

562 yılında (21 Şubat 1113 - 20 Şubat 1114), Perslerin (Müslümanların) generali, o kana susamış cani Mevdud, Franklara karşı sayısız taburun başında ilerledi; Müslümanların şehri olan Harran'a ulaştı. O sırada Urfa kontu Baudouin, kendi adamlarıyla birlikte Telbaşar (Tellbâschêr) şehrinde bulunuyordu. Hainliğe ve kötülük tasarlamaya alışkın bazı uğursuz Franklar, kötülük ve ihanet dolu niyetlerle uydurdukları iddiaları Mevdud'a taşıdılar ve ona çok sayıda sakin Urfa'yı Türklere teslim etmek için anlaştıklarını söylediler; kont bu ihbarlara hemen inandı ve bu yalancı dillerin sözlerine kulak verdi. Kötü bir niyet zihninden çıktı; Seruç kontu Payen'i (Baiên) hemen Urfa'ya gönderdi ve sakinleri dışarı çıkarma emri verdi, öyle ki orada tek bir kişi bile kalmasın. Çirkin bir görünüme sahip olan bu millet, ellerinde kılıçlarla aynı gün şehre girmeyi, sakinleri kovmayı ve onları katletmeyi kararlaştırdı. Franklar masum kanı dökmek, hiçbir suçu olmayan insanları kurban etmek için acele ettiler; bu kötü yürekli millet, diğer herkesi kendileri gibi kötülüğe muktedir görüyordu. Sahmi ayının 20'sinde, bir Pazar günü, yemek saatinde (öğle vakti), Urfa üzerine korkunç bir felaket çöktü: Baba oğlunu tanımıyordu, oğul babasını reddediyordu; her yerde ağıtlar ve inlemeler yükseliyordu; her ev yasa bürünmüş, keder ve çaresizlik çığlıklarla çınlıyordu. Sakinleri evlerinden kovdular, onları şehir dışına sürdüler ve evlerde kapalı halde bulunacak herkesi yakmayı emrettiler; içeride saklanan ve akşama doğru Saint-Thoros Kilisesi'ne sığınan, ardından kaleye yerleştirilen seksen adam hariç, evlerde tek bir kişi bile kalmadı; o kale ki daha sonra Urfa için korkunç bir muhafız oldu. Buna tanıklık edenlerin her biri bu şehrin kaderine ağlıyordu. Frankların işlemediği hiçbir vahşet kalmadı. İşte o zaman eski peygamberlerin, "Yazıklar olsun Abgar ulusuna!" diyen sözleri gerçekleşti. Bu talihsiz sürgünler Samsat'a çekildiler; ve eski başkent olan Urfa ıssız kaldı; orası fakir bir dul gibi oldu, oysa daha önce herkesin annesiydi, diğer ülkelerden ve Frankların gelişinden önce buralara akın eden tüm dağınık halkları bağrında toplardı, öyle ki bu sonuncular buralara dilenci gibi gelmişlerdi. Ve şimdi, Urfa'nın onlara sağladığı iyiliklerin karşılığı olarak, onu bu aşağılık muamelelerle ezerek inananların felaketine neden oldular.

BÖLÜM CCXIII

Bu sırada, Harran'da konuşlanmış olan Türkler Fırat'ı geçerek Kudüs'e saldırmak, kutsal şehri ve tüm Frank soyunu yok etmek üzere muazzam sayılarla yürüdüler. Baudouin, Mevdud'un bu yeni saldırısını ve Kudüs kapılarına dayandığını öğrenince, Urfa sakinlerine karşı işlediği ihanetten utanç duyarak emirlerini geri aldı ve sakinleri geri çağırdı; üç günün sonunda herkes kendi yuvasına geri döndü.
İnançsızlar, adını bu yerden alan denizin uzak olmayan bir yerinde, Taberiye (Tibriade Dabar) şehri yakınlarında kamp kurdular. Kudüs kralı Antakya'ya elçiler göndererek Franklardan yardım istedi. Roger, tüm Frank birlikleri ve Trablus kontu, Saint-Gilles'in oğlu (1), bu çağrıya hemen cevap verdiler. Ancak Kudüs'ün kibirle dolu olan birlikleri, Antakya birliklerinin gelmesini beklemeden ve zaferin onurunu ellerinden kaçırmamak için Türklerin üzerine yürümek için acele ettiler. Bu kibirli düşünceden ötürü incinen Tanrı, onları şaşkınlığa uğrattı. İki ordu karşı karşıya geldiğinde, Türkler Hristiyanları altüst ettiler, onları kaçmaya zorladılar ve çok sayıda yüksek rütbeli şefi öldürdüler. Tüm Frank piyadesi yok edildi. En cesurlardan biri olan bir inançsız, Kudüs kralının üzerine çullanarak demir gürzüyle omuzlarına ağır bir darbe indirdi. Ama Tanrı, Kudüs kralını koruyordu; çünkü bu sırada Antakya ve Trablus'un hayatta kalan şefleri yetiştiler. Frankların bu şekilde hırpalandığını gören Antakya kontu Roger, bir aslan gibi kükreyerek Türklerin üzerine atıldı, savaşa tutuştu ve kralı ile ordusunu kurtardı. Oradan, inançsızlar dağın yamaçlarında kamp kurmaya gittiler ve mücadele sona erdi. Birkaç gün durduktan sonra Mevdud Şam'a çekildi, Frankların çeşitli kolları ise kendi şehirlerine geri döndü (2).
Şam'daki ikameti sırasında Mevdud, bu şehrin emiri olan Tuğtekin'i (Togh'têkin) ortadan kaldırmayı ve buraları ele geçirmeyi tasarladı. Bu ihanet emirin kulaklarına ulaştı; o da hapishaneden ölüme mahkum bir adamı çıkardı. Şahsına asil kökenli olduğu söylenen bu adama, Mevdud'u öldürmesi halinde özgürlük ve onurlar vaat etti ve ona beş yüz tahegan para verdi. Mevdud'un namaz kılmak için camiden çıktığı ve revakların ortasında, kırmızı bir sütunun yanında durduğu sırada, Persli (katil) yaklaştı ve bıçağını onun sol böğrüne saplayarak ona ölümü tattırdı. Bu vahşi, kana susamış canavarın sonu böyle oldu. Katil hemen orada acımasızca katledildi; Mevdud'un birlikleri ise dağılarak İran'a geri döndü (3).

BÖLÜM CCXIV

Aynı yıl, dré ayında, bir Perşembe günü (1), Ermenistan katolikosu Senyör Barseğ, şeytanın bir oyunu olan bir kaza sonucu öldü. Vartahéri köyündeki evinin terasına çıkmıştı; burası Béhesni (2) sınırlarına uzak olmayan bir yerdi, orada müritleri, rahipleri ve piskoposlarıyla birlikte dua halindeydi; birdenbire tüm ev çöktü. Hiç kimse zarar görmedi, ancak duvara çarpan Senyör Barseğ hariç. Bu yaralanmadan sonra üç gün daha yaşadı; Schougr (3) manastırına nakledildi ve son nefesini vermeden önce tahtı ve patriklik vekilini, Senyör Vahram'ın kız kardeşinin oğlu olan (4) Abirad'ın oğlu Grigor'a bizzat devretti. Barseğ büyük bir törenle patriklerin mezarına defnedildi.

BÖLÜM CCXV

Aynı yıl, Abirad'ın oğlu Senyör Grigor, Ermenistan makamına yükseltildi. O, Krikor Magistros'un soyundan geliyordu, Vasag ve Bahlavuni soyundandı. Barseğ öldükten sonra, piskoposlar ve babalar K'ecoun eyaletinin sınırlarında, Garmir-Vank'ta bir meclis topladılar; ve Kutsal Ruh'un iradesiyle Senyör Grigor'u önce Ermeni milletinin piskoposu olarak kutsadılar, ardından aynı gün onu aziz Grigor'un tahtına yerleştirdiler. O çok gençti, sakalı henüz çıkmaya başlamıştı; uzun boylu, güzel yüzlü ve karakter olarak mütevazıydı.

BÖLÜM CCXVI

Ermeni döneminin 563 yılında (21 Şubat 1114 - 20 Şubat 1115), Melikşah'ın oğlu, sultan Tapar, bir ordu topladı ve bunun komutasını büyük emir Porsukoğlu'na (Poursoukh) (1) verdi. Bu sonuncu, sultanın henüz çocuk olan oğlunu (2) yanına alarak Urfa üzerine yürüdü; ordunun başında, sahmi ayının 24'ünde, bir Cuma günü (3), bu şehrin surlarının önüne geldi ve bu bölgeyi günlerce kuşatmaktan vazgeçmedi. Oradan Fırat'a ulaştı ve nehir boyunca uzanan tüm ülkeyi yağmaladı; ardından Fırat üzerinde yer alan Bire (Bir) şehrinin kapılarına geldi. Nehrin batı kıyısındaki Frank birlikleri yeniden toplandılar, ancak onunla karşılaşmaya cesaret edemediler. Porsukoğlu Urfa'dan çekildi ve Müslümanların şehri olan Nusaybin'e doğru yöneldi. İlgazi'nin (Ilgazi Khazi) oğlu ve Belek, kendi birliklerini birleştirerek ona karşı çetin bir savaşa giriştiler; galip geldiler ve onu kaçmaya zorladılar. Sultanın oğlunu esir aldılar; ancak daha sonra onu serbest bıraktılar.

BÖLÜM CCXVII

Bu aynı yıl, Tanrı yaratıklarına karşı gazabını kustu. O her şeye kadir olan gücü ve öfkesiyle gözlerini onların üzerine dikti. Peygamberin şu sözüne göre, doğru yoldan saparak kaybolan insanoğullarına içerlemişti: "Bu zamanda adaleti uygulayacak ne bir prens, ne bir peygamber, ne de bir şef var; bir tek kişi bile yok." (Yeremya, XXXII, 32.) İşte bu yüzden, kötülük yoluna saparak büyük bir hırsla peşinden gidenlerin hepsi Tanrı'nın emir ve buyruklarından nefret ettiler; prensler, savaşçılar, halktan insanlar, şefler, rahipler, keşişler, hiç kimse doğru yolda kalmadı. Herkes bedensel arzulara, dünyevi zevklere teslim oldu; bu durum Rab tarafından günahın en üst derecesi olarak kabul edildi. İşte o zaman Peygamber'in şu tehdidi gerçekleşti: "İşte, Rab yeryüzüne bakıyor ve onu titretiyor; Tanrı yaratıklarına öfkeli bir bakış fırlattı, onlar da O'nun mucizelerinin dehşetinden sarsılmaktan kendilerini alamadılar." (Mezmurlar, CIII, 32.)

İşte tam olarak bu olay meydana geldi; çünkü Mareri ayının 12'sine denk gelen Pazar günü, Haçın Bulunuşu Yortusu gününde (1), ne geçmiş yüzyıllarda ne de bizim zamanımızda insanoğlunun hafızasında benzeri görülmemiş, Kutsal Kitap'ların bahsettiği felaketlerin hiçbirine benzemeyen korkunç bir doğa olayı, bir gazap belirtisi patlak verdi. Bizler derin bir uykuya dalmışken, birdenbire tüm evreni çınlatan korkunç bir gürültü duyuldu. Toprak şiddetle sarsıldı; ovalar ve dağlar büyük bir gürültüyle yerinden oynadı. En sert taşlar bile yarıldı ve tepeler yarılarak açıldı. Dağlar ve tepeler şiddetle sarsılıyor, çınlıyor ve sanki son nefesini veren canlı varlıklar gibi inliyordu. Bu gürültü, kulaklara uçsuz bucaksız bir kalabalığın sesi gibi

ulaşıyordu. Altüst olmuş bir denize benzeyen yaratıklar, kendilerine bu dehşeti ilham eden Rabbin gazabından kaçmak için çaresizce her tarafa koşuşuyorlardı; çünkü ovalar ve dağlar tunç sesiyle yankılanıyor ve rüzgarın hırpaladığı ağaçlar gibi her yöne sallanıyordu. Halkın feryatları, uzun süredir hasta olan bir adamın iniltileri gibi boğuk mırıltılar halinde yükseliyordu. Korku, insanları kendi yıkımlarına doğru koşturuyordu. Dünya, köşeye sıkışmış ve titreyen bir firari gibi küçülmüştü; ağlayıp sızlayan ve gözyaşları içinde inleyen bir mahkum gibi perişandı. Sesi bu aynı gece, yaklaşık bir saat boyunca yerin altından duyulmaya devam etti.
Bu felakette herkes hayatının sonunun geldiğine inandı. Herkes bağırıyordu: "Bu bizim son saatimiz! Bu kıyamet günüdür!" O gün, Ermeni müziğinin altıncı tonuyla belirlenmiş karakteristik bir gündü (2) ve dahası, ay küçülme evresindeydi. Böylece kıyamet gününün tüm alametlerini bir araya getiriyordu. Sanki ölüm çoktan gelmiş gibi herkes derin bir çaresizliğe gömülmüştü. Bu gece birçok şehir ve eyaletin yıkımına yol açtı; ancak bu durum sadece Franklar tarafından işgal edilen topraklarda benzersiz bir şekilde yaşandı; kafirlerin ellerindeki diğer yerlerde ise kayda değer hiçbir kötü hadise meydana gelmedi. Samosata'da, Hısnı Mansur'da, K'eçoun'da, Raban'da bu felaket dehşet saçtı. Maraş'ta ise felaket korkunçtu ve kırk bin insan hayatını kaybetti; çünkü burası çok nüfuslu bir şehirdi ve tek bir kişi bile kurtulamadı. Aynı durum, çok sayıda insanın telef olduğu Sis şehrinde de yaşandı. Birçok köy ve manastır tamamen yıkıldı; kilisede basiliyen duası (3) için toplanmış çok sayıda erkek ve kadın ezilerek can verdi. Kilise kutsaması için bir araya gelmiş otuz kadar keşiş ve Ermeni doktor bulunuyordu. Tam onlar ibadetlerini icra ederlerken bina üzerlerine çöktü ve otuz tanesi ile birlikte iki doktor enkaz altında kaldı; cesetleri bugüne kadar orada gömülü kaldı. Benzer bir felaket Maraş yakınlarında da meydana geldi; Cizvitlerin (Iquans) (3) büyük manastırı yıkılarak tüm dindarları kalıntıları altında ezdi. Sarsıntılar sona erdiğinde, kar yağmaya başladı ve ülke kalın bir kar tabakası altında kaldı. Maschguevor (4) lakaplı ünlü doktor rahip Grégoire da aynı yerde can verdi. İnananları günahlarının cezası olarak vuran bu sayısız felaket ve korkunç yıkımlar işte böyle gerçekleşti; çünkü onlar ilahi buyrukları tamamen terk etmişler ve hırsla sapkınlık yollarına koyulmuşlar, Kutsal Kitaplar tarafından çizilen kurallardan deliler gibi uzaklaşmışlardı. Nuh zamanındaki insanlar gibi, sadece yemeye, içmeye ve kendi yıkım günlerine kadar meşgul olmaya devam ettiler; bu durum, günahkar eylemleri nedeniyle son derece hak edilmiş bir cezaydı; onlar, kötülük evlerini yıkan Rab tarafından vurulana kadar kendilerini zevk ve sefaya vermeye devam ettiler; çünkü din adamları arasında da suçlar işleniyordu.

BÖLÜM CCXVIII

Bu yıl, kutsal doktor Méghrig (4), dindar, faziletli ve takdire şayan bir adam vefat etti. Elli yıl boyunca büyük bir yalnızlık içinde ve görevlerini eksiksiz yerine getirerek yaşamıştı. Hayat yolculuğunu tamamladığında seksen altı yaşındı. Günleri perhiz ve sürekli riyazet pratikleri içinde geçmişti. Sadece otlarla beslenirdi. Ahlakı ve dindarlığıyla antik çağların azizlerine denkti. Hayatı boyunca Pazar günlerini ayakta, dua ederek geçirirdi. Vaspurakan vilayetinin Analiour adlı büyük köyünden yetişmiş, aslen Ermeniydi. Çocukluğundan itibaren kendini manastır yaşamına adamış, büyük

bir şöhret kazanmış ve yüksek bir mükemmelliğe ulaşmıştı. Birçok Hıristiyan için bir örnek ve tüm Ermenistan'ın itirafçısı oldu. İnsanlara aydınlık yolu hatırlatır ve onları tövbe yoluyla göksel Baba'nın evlatlığına kabul edilmeye yönlendirirdi. Kusursuz iman duyguları içinde vefat etti ve daha önce Muhteşem Prens Thoros tarafından restore edilmiş olan Anazarbe eyaletindeki Trazarg (2) manastırına gömüldü.

BÖLÜM CCXIX

Ermeni döneminin 564 yılında (21 Şubat 1115 - 20 Şubat 1116), Müslümanların elindeki Amid şehrinde korkunç bir doğa olayı meydana geldi; bu olay bu milletin işlediği acımasız suçlar ve kötülükler yüzünden bir ceza niteliğindeydi. Gece yarısı gökten bir ateş düştü ve şehrin ana camisini vurdu. Bu ateş öyle büyük bir şiddete sahipti ve öyle güçlü bir şekilde alevlendi ki, mezarlardaki ölülerin kemiklerini odun gibi yakıp kavurdu. Sakinler oraya koştu ancak bu amansız yangını kontrol altına almayı başaramadı. Aksine, alevler gittikçe yükseldi ve bulutlara ulaştı. Yangın, Müslümanların ibadet evini, yani onların toplanma yeri olan bu kirli mekânı tamamen kül etti. İşte geçmişte Dikran tarafından inşa edilen ve bir zamanlar Ermenistan kralı olan Amid şehrinde yaşananlar bunlardı.

BÖLÜM CCXX

Bu aynı yıl, Perslerin generali, Poursoukh'un emiri, yeniden birliklerini toplayarak Urfa önüne geldi. Birkaç gün mola verdikten sonra Fırat'ı geçerek Halep'e yöneldi. Oradan da Şeyzer'i kuşatıp Müslümanların elinden almak istedi. Sonra Tell-Başer'i ve Antakya bölgesini yağmalamak istedi. Bunun üzerine tüm ulusların Frankları hemen Antakya'da, Kont Roger'nin yanında toplandılar. Kudüs Kralı I. Baudouin ve Edessa Kontu Baudouin de yardıma koştular ve Şeyzer bölgesinde karşılaştılar. Aynı zamanda Frankların kampına Ilgazi'nin oğlu güçlü emir Ilgazi, Artukoğlu Belek geldi; çünkü Roger ile aralarında büyük kuvvetler vardı; Ilgazi Porsukoğlu'nun düşmanıydı (1). Orada Şam Emiri Tuğtekin'in de geldiği görüldü. Franklara katıldılar ve aralarında yeminle pekiştirilmiş bir ittifak ve dostluk kurdular. Aynı şekilde Halep Emiri de (2) Franklara katıldı. Kafirlerin ordusu ile Hıristiyanların ordusu, Türkler kendilerine saldırmaya cesaret edemeden dört ay boyunca karşı karşıya kaldılar. Sonunda Porsukoğlu gizlice ve Frankların haberi olmadan geri çekildi. Franklar onun aceleyle geri çekildiğini öğrenince, Kudüs Kralı geri döndü; Ilgazi, Tuğtekin ve Halep Emiri de kendi bölgelerine hareket ettiler. Porsukoğlu Frankların ayrılmasından hemen sonra Antakya üzerine yürüyerek bu şehrin topraklarını yağmalamaya başladı. Bu yeni haber üzerine, Antakya'da kalan ve yanında sadece Roger ile 700 süvari bulunan Edessa Kontu, Halep bölgesindeki Porsukoğlu'na karşı yola çıktı. Ona ani bir baskın düzenleyerek tam bir zafer kazandı ve onu kaçmaya zorladı. Franklar birçok seçkin subayı esir aldılar ve Türk kampının yağmalanmasıyla elde edilen büyük bir ganimet topladılar. Bu yenilgiden kaçmayı başaran kafirler utanç içinde geri döndüler.

BÖLÜM CCXXI

Bu aynı yıl, Edessa Kontu Baudouin, büyük Ermeni prensi Vasil Dgha'ya (1) karşı savaş açtı.

BÖLÜM CCXXII
Baudouin gidip Raban'ın müstahkem kalesini kuşattı. Saldırılarını oldukça uzun bir süre devam ettirdi, ancak kaleyi tamamen bloke etmesine rağmen ele geçiremedi.

BÖLÜM CCXXIII
Vasil Dgha Ermeni büyük prensi I. Levon'un (1) yanına sığındı. Konstantin'in oğlu, Roupen'in oroğunu ve Thoros'un kardeşi olan Levon'dan kızını evlendirmek üzere istemişti; bu sonuncu prens Vasil'i yanına çağırdı, ancak onun şahsına hainceye davrandı ve onu Edessa'ya, Baudouin'in yanına, bu şehrin kontuna götürdü. Baudouin bu asil savaşçıya acımasızca işkence etti, Ermeni egemenliğindeki tüm bu toprakları teslim etmesini zorla kabul ettirdi ve böylece bu bölgeyi tamamen ele geçirdi. Vasil, kayınpederi Levon'un yanından ayrılarak Konstantinopolis'e gitti ve orada imparatorun yanında bulunan birlikler tarafından büyük bir onurla karşılandı.

BÖLÜM CCXXIV
Ermeni döneminin 565 yılında (20 Şubat 1117 - 19 Şubat 1118), Boulogne'lu Kont Baudouin, birliklerini toplayarak ve Seroudj Kontu ile ittifak kurarak Ermeni şef Abelg'abrib'in, Ligois'nın kardeşi ve Vaçag'ın oğlunun üzerine yürüdü. Bu iki kardeş, Perslere karşı kazandıkları zaferler ve kollarının gücü, cesaretleri sayesinde büyük bir ün kazanmışlardı. Diğer şehirlerin yanı sıra yerleşim yeri olarak seçtikleri Bire şehrini restore etmişlerdi; çünkü onlar korkusuz ve ünlü savaşçılardı. Emirleri altında bin kadar adam bulunuyordu. Kont, kendi yetki alanına giren bu eyalete göz diktiğinde, yüreğini kıskançlık kapladı; bu zalimane hisse karşı koyamayarak birliklerinin başına geçti ve Bire'ye saldırdı. Türk Hıristiyanlara karşı beslediği bu kin nedeniyle Abelg'abrib'i bir yıl boyunca kuşatma altında tuttu ve ona her türlü acıyı çektirdi. Bu kritik durum karşısında Abelg'abrib, kendisi için hiçbir kurtuluş umudu kalmadığını görerek Bire'yi ve tüm bölgeyi Baudouin'e teslim etti ve Thoros'un torunu, Roupen'in oğlu prens filisinin yanına, Anazarbe'ye çekildi. Kont, Bire'yi ve Waleran (Kalaran) (1) adlı prense bağlı olan tüm bölgeyi devraldı. Bu şeflere karşı ardı ardına zulmetti, Türklerin vahşetinden kaçmış olan bu yöneticileri tek tek sürgün etti; onlara karşı duyduğu amansız kin, Perslerinkinden bile fazlaydı. Kendi liderlerine zulmederek, bu durumdan kaçan tüm soyluları Konstantinopolis'e sığınmaya zorladı. Ayrıca Kilikya'nın doğusunda, Gouris'e uzak olmayan bir yerde ikamet eden Ermeni şef Pakrad'ın (2) prensliğini de yıktı ve onu topraklarından mahrum bıraktı. Aynı şekilde Gargar senyörü Konstantin'i de ortadan kaldırdı; bu adam Samosata kalesinde hapsedildiği hücresinde sefil bir şekilde öldü. Deprem gecesi, Fırat kıyısında, hücresinin yüksek duvarlarından aşağı düşmüş olarak bulunmuştu, zira hapishanedeyken ayakları bir direğe çivilenmişti. İşte bu pozisyondayken ve bu düşüşle can verdi. Prenslerin prensi Bohemond ise (3), o dönemde kendisini yöneten Romalılarla birlikte hareket ediyordu.

BÖLÜM CCXXV

Ermeni döneminin 567 yılında (20 Şubat 1118 - 19 Şubat 1119),
Edessa Kontu Baudouin Du Bourg, Büyük Perhiz'in (1) günlerinden birinde Kudüs'e muzaffer bir şekilde girdi. Kutsal Şehir'in kralı, Godefroy'un kardeşi Baudouin, bu barbarları kendi otoritesi altına sokmak amacıyla Mısır'a doğru yola çıkmıştı; ancak tüm ülkeyi terk edilmiş ve halkı kaçışırken buldu. Bunun üzerine doğrudan Kudüs'e dönmek amacıyla yeniden yola koyuldu; bu yolculuk esnasında hastalanarak vefat etti. Hayata gözlerini yummadan önce, Edessa'ya haber gönderilerek Baudouin'in getirilmesini ve kardeşi Eustache Frankların topraklarından gelene kadar onun Kudüs krallığının genel valisi olarak tayin edilmesini, ardından da tahtın ve tacın bu sonuncusuna verilmesini vasiyet etmişti.
Kralın cenazesi bir sedyeye konularak Kudüs'e taşındı ve orada kutsal Golgota Dağı'nın önüne defnedildi. Bu sefer sırasında kendisine eşlik etmiş olanlar, Kudüs'te Baudouin Du Bourg ile karşılaştıklarında hem çok şaşırdılar hem de onun orada bulunmasını ilahi inayetin bir tecellisi olarak görerek büyük bir sevinç duydular. Kralın son arzularına uygun olarak ona krallık naibliğini sundular. Ancak en yüksek makama göz dikmiş olan Baudouin bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine, eğer kralın kardeşi bir yıl içinde gelmezse tahta çıkmakta tamamen serbest olacağı şartını koşarak beklemeye söz verdi. Frank milletinin ileri gelenleri bu şartları seve seve kabul ettiler. Dalları Yortusu (Palmiye Pazarı) günü (2), Edessa Kontu Süleyman Mabedi'ne götürülerek tahta çıkarıldı ve yılın sonunda da başına hükümdarlık tacı konuldu. Bu prens, yüksek zümre içindeki en seçkin Franklardan biriydi; cesaretiyle tanınan, örnek ahlaka sahip, günahlardan kaçınan, tatlı dilli ve mütevazı bir adamdı; ancak tüm bu güzel nitelikleri, başkalarının zenginliklerini dahiyane bir hırsla ele geçirme arzusu, doymak bilmez bir para toplama tutkusu ve cömertlikten yoksun oluşu nedeniyle gölgelenmişti; buna karşılık inancında son derece ortodoks (dindar), davranışlarında ve karakterinde ise oldukça kararlıydı. İşte böylece, her ikisi de Baudouin adını taşıyan iki reis Edessa'dan çıkmış oldu.

BÖLÜM CCXXVI

Bu aynı yıl, Perslerin sultanı, Melikşah'ın oğlu, Tapar'ın kardeşi olan Muhammed (Daph'ar) vefat etti. Bu adam zalimlikte aşırıya kaçan bir prensti; nitekim son anlarında korkunç ve görülmemiş bir işe kalkıştı. Kendi sonunun yaklaştığını hissedip oğullarının geleceğini düşünerek, sarayında bulunan ve Emir İsmail'in kızı olan karısı Gevher Hatun'u (Kohar-khathoun) (4) huzuruna çağırtıp gizlice boğazlanmasını emretti. Bunu yapmasının sebebi, kendisinin ölümünden sonra kadının yeniden evlenerek çocuklarını tahttan ve ona bıraktığı mirastan mahrum bırakmasını engellemekti. Kendisi güçlü hükümdarların soyundan geliyordu ve elinin altında devasa bir ordu bulundurmaktaydı. Dünyanın bütün ulusları arasından seçilmiş, önünde el pençe divan duran, en güzel takılarla, değerli taşlarla ve Arabistan incileriyle bezenmiş, saçları altın örgülerle süslenmiş dört yüz genç kızdan oluşan bir maiyete sahipti; bunlar, üzerlerindeki muhteşem giysilerle göz kamaştırıyor ve renk renk parıldıyorlardı. Hükümdarın, karısını kendi gözleri önünde katlettirmekteki yegane amacı, iç bölgelerdeki Özkent ve Gazni gibi şehirlerde sultan unvanıyla

hüküm süren erkek kardeşiyle (2) evlenmesini önlemekti; zira bu şehirler İsfahan krallığına üç aylık yürüyüş mesafesindeydi. Bu infazın ardından Muhammed, en büyük oğlu Mahmud'u tahta çıkararak Pers topraklarının yönetimini ona bıraktı. Küçük oğlu Melik'i (3) ise Kantzag (Gence) bölgesindeki Ermeni topraklarına sultan olarak tayin etti ve Doğu imparatorluğunu ona bıraktı. Bunların dışında iki oğlu daha vardı ancak onlar Gevher Hatun'dan doğma değillerdi. Aynı yıl Bağdat'ta, Perslerin (Arapların) halifesi olan ve Muhammed'in tahtını işgal eden Müsterşid (Mahomet) (4) de öldü.

BÖLÜM CCXXVII

Bu aynı yıl, Frankların büyük komutanı, Antakya senyörü Roger, yanına askerlerini alarak Müslümanların elinde bulunan ve Halep'e pek de uzak olmayan Azaz (Azez) kalesine saldırmak üzere yola çıktı. Ermeni prensi, Konstantin'in oğlu ve Roupen'in torunu Levon da tüm kuvvetleriyle birlikte bu sefere katıldı. Roger, Azez kalesini otuz gün boyunca kuşatma altında tuttu ve Türklerin içeriye herhangi bir takviye kuvvet sokmasını engelledi. Bu sürenin sonunda kaleye hücum etme görevini Ermenilere bıraktı. Levon'u yanına çağırarak ona şöyle dedi: "Yarın Hıristiyanların savaş meydanındaki cesaretini görmek ve Ermenilerin yiğitliğinin ne mertebede olduğunu anlamak için muharebeye sen başlayacaksın." Levon, Roger'nin karargahında toplanmış olan askerlerine emirlerini iletti; Mesih'in bu cesur şövalyesi, askerlerini birer birer yüreklendirerek kendilerini iyi göstermelerini tembihledi. Ertesi gün Türkler, Franklara saldırmak üzere kaleden dışarı fırladılar. Levon, kendi adamlarına silah kuşanma işaretini verir vermez, kafirlerin üzerine büyük bir süratle atıldılar. Birer aslan gibi kükreyerek haykıran Levon ve askerleri düşmanı bozguna uğrattı, onları kılıçtan geçirerek kalenin kapılarına kadar kovaladı, büyük bir katliam yaparak düşmanı esir alma fırsatı bile tanımadı. Böylece Ermeniler kaleden çıkış yollarını tamamen kapattılar. Levon bu askeri harekatta muazzam bir kahramanlık şöhreti kazandı ve adı Franklar arasında büyük övgülerle anılır oldu. O günden itibaren Roger, Ermeni askerlerine karşı derin bir sevgi ve bağlılık beslemeye başladı. Bu amansız darbelerin ardından Azez kalesi teslim olmak zorunda kaldı. Ancak Roger, kaleyi savunanlara karşı büyük bir şefkat göstererek hiçbirine zarar verilmesine müsaade etmedi ve onların huzur içinde çekilmelerine izin verdi. Daha önce aralarından su sızmayan Ilgazi ile Roger arasında, Halep ve Azez'in mülkiyeti yüzünden amansız bir düşmanlık ve uzlaşmaz bir nefret baş gösterdi. Bu durum karşısında Türk emiri öfkeden çılgına döndü.

BÖLÜM CCXXVIII

568 yılının başlangıcında (20 Şubat 1119 - 19 Şubat 1120), Ilgazi muazzam bir ordu topladı; o dönemde Müslümanların en büyük lideri olarak kabul edildiğinden, herkes büyük bir hevesle onun sancağı altında birleşti. Yanına aldığı 80.000 kişilik devasa bir ordunun başında Roger'ye karşı sefere çıktı. Bu azametli kuvvetlerle ilerleyerek Edessa surlarının önüne kadar geldi. Bu şehrin önünde hiçbir askeri harekata girişmeden dört gün boyunca (1) durakladı. Ardından Fırat Nehri'ne doğru yönelerek nehri karşıya geçti. Tıpkı dörtnala koşan ve ardından soluk soluğa kalan bir ulak gibi

büyük bir süratle ilerliyordu. Frankların işgali altında bulunan topraklardaki birçok kaleyi ve köyü yağmaladı, manastırları yerle bir etti; buralardaki halkı katlediyor, yaşlı ve çocuk demeden herkesi kılıçtan geçiriyordu. Bezah bölgesine ulaştığında orada konakladı. Bu sırada Antakya senyörü Roger, kibir ve gururunun esiri olarak hiçbir savunma hazırlığı yapmayı düşünmemişti; kendi gücüne duyduğu aşırı güvenle hareket ediyor, mensubu olduğu asil soyun şanını dilinden düşürmüyor ve Türkleri tamamen küçümsüyordu. Bu kritik durumda ihtiyatlı davranmanın gerektirdiği tedbirleri tamamen göz ardı etti. Yanında yeterli sayıda asker bulunmamasına ve henüz müttefiki olan Frankları yardıma çağırmamış olmasına rağmen, büyük bir cüretkarlıkla kafirleri karşılamak üzere yola çıktı. Emri altında 600 Frank süvarisi, 500 Ermeni süvarisi ve 400 piyade bulunuyordu; bunların peşi sıra her türlü başıbozuk askerden oluşan 10.000 kişilik bir kalabalık da gelmekteydi. Türkler ise zaferi garantilemek adına akla gelebilecek her türlü çareye başvurmuş ve yol boyunca sayısız pusu kurmuşlardı.

Athareb (Etarib) kalesi toprakları, iki ordu arasında patlak veren bu dehşet verici mücadeleye sahne oldu. Perslerin (Türklerin) muazzam kalabalığı, kaçacak hiçbir çıkış yolu bırakmayacak şekilde Hıristiyanların etrafını sardı. Neredeyse herkes kılıçtan geçirildi ve tamamen yok edildi. Antakya senyörü büyük komutan Roger de onların arasında can verdi. Çok az sayıda kişi canını ucu ucuna kurtarmayı başarabildi. Fırat Nehri'nden denize kadar olan tüm bölgeyi ele geçiren Türkler, her tarafta büyük yıkımlar yarattılar, kan döktüler ve sayısız insanı esir aldılar. Hıristiyan ordusu tamamen imha edilmişti. Bu büyük felaket, Büyük Perhiz yortularından olan Tecelli Yortusu'ndan önceki Cumartesi gününe, yani Mareri ayının 6'sına (16 Ağustos) (5) denk gelen günde gerçekleşti. Kudüs Kralı Baudouin hemen Antakya'ya hareket etti ve Frank birliklerinden geriye kalanları toplayarak Türklere karşı yürüdü. D'arats ayının 25'inde (16 Ağustos) (5) aynı mevkide yeni bir muharebe daha meydana geldi. Hıristiyanlar çok sayıda Türk askerini katlettiler; iki ordu da birbirine karşı kesin bir üstünlük sağlayamadan kıyasıya çarpıştı ve her iki taraf da çok ağır kayıplar verdi. Kafirlerin kayıpları 5.000 kişiyi buluyordu. Bu savaş sadece buradaki halk için büyük bir yıkım olmakla kalmadı, aynı zamanda Kudüs krallığı için de çok kanlı ve ölümcül oldu. Franklar kendi eyaletlerine çekilirken, kral Baudouin de Kutsal Şehir'e (5) geri döndü.

Aynı yıl, tüm Hıristiyanlar için erdemli, bilge, cesur ve şefkatli bir hükümdar olan İmparator Aleksios (6) vefat etti; ancak o, canından çok nefret ettiği bizim milletimize (Ermenilere) karşı aynı şefkati göstermemişti. Hükümdarlığı boyunca büyük işlere imza atmış ve şöhret kazanmıştı; fakat Tanrı'nın emirlerini açıkça çiğnemişti. Nitekim İznik Konsili tarafından karara bağlanan vaftiz sırrının ikinci kez uygulanmasını emrederek bu kutsal kuralı ihlal etmiş ve Kadıköy Konsili'nin inancını yaymaya çalışmıştı. Hiçbir vicdani rahatsızlık duymadan Ermenileri yeniden vaftiz ettiriyor ve Kutsal Ruh'un adını pervasızca lekeliyordu. Havari Aziz Petrus'un koyduğu şu kuralı tamamen çiğnemişti: "Kutsal vaftizi ikinci kez uygulayan kişi, Tanrı'nın Oğlu'nu yeniden çarmıha geren ve bir ölüm amelini başlatan kişi gibidir." (7) Aynı yıl, Aleksios'un oğlu ve halefi olan Porphyrogennetos (II. İoannis) tahta çıktı; bu prens askeri cesareti, merhameti ve yumuşak huyuyla babasından çok daha üstün bir

şahsiyetti. Ermenilere karşı da babasından daha adil davrandı ve babasının zorunlu kıldığı o eksik sakramenti reddederek ikinci vaftiz uygulamasını ortadan kaldırdı.

BÖLÜM CCXXIX
Bu aynı yıl, Kudüs Kralı Baudouin, daha önce Josselin'e vermiş olduğu Tell-Başer ve çevresindeki toprakları onun elinden geri aldı ve onu bu son şehirden sürgün etti (1). Tancred'in ölümü döneminde Josselin'i evinden ve topraklarından mahrum bırakmış, onu bu şekilde mülksüzleştirdikten sonra bir zindana attırmıştı; orada bu asil savaşçıya açlık çektirmiş ve ona çok kötü muamelelerde bulunmuştu. Ardından, ona karşı şiddet kullanarak tüm haklarından feragat ettirmiş, kendisine kirli bir insan gibi davranarak onu kovmuş ve yabancı ülkelerde hizmet etmeye zorlamıştı. Kudüs'ün eski kralı, Josselin'i yanına çağırarak ona büyük bir hürmet gösterdi; kendisine Taberiye şehrini ve buraya bağlı olan toprakları tahsis etti. Orada Josselin, Haçın düşmanlarına karşı zaferlerle dolu büyük bir direnç gösterdi.
Kral Baudouin vefat edip yerine Edessa Kontu Baudouin Du Bourg tahta geçtiğinde, bu yeni kral Perslerin (Türklerin) istilalarına karşı güçlü bir barikat oluşturması amacıyla Edessa'yı yeniden Josselin'e teslim etti. Josselin, yüksek askeri yetenekleri nedeniyle Franklar arasında büyük bir şöhrete sahipti. Edessa halkı için büyük bir hayırseverlik ve insaniyet göstermiş, geçmişte onlara karşı uyguladığı zalimce davranışlardan tamamen vazgeçmişti. Kral Baudouin Du Bourg Antakya'da, Kilikya'da hüküm sürüyor ve toprakları Mısır sınırlarına kadar uzanıyordu.

BÖLÜM CCXXX
569 yılının başlangıcında (20 Şubat 1120 - 18 Şubat 1121), emir Ilgazi yeniden büyük bir ordu topladı ve emri altındaki taburları silahlandırdı; bu kuvvetlerin mevcudu 130.000 askeri buluyordu. Franklara karşı büyük bir süratle harekete geçerek Edessa surlarının önüne geldi. Çevredeki ovalar tamamen onun askerleriyle kaplanmıştı. Bu ordu tüm sefer boyunca dört gün boyunca bu şehrin önünde kaldı. Buradan hareketle Suruç'a geçti ve nehrin sığ yerlerinden gizlice geçerek Fırat'ı aşmayı başardı. Tell-Başer'den K'eçoun'a kadar olan topraklarda karşılaştığı tüm esirleri kılıçtan geçirdi, kadın erkek demeden herkesi katletti, çocukları acımasızca boğazladı ve sayısız evi ateşe verdi. Fırat'ı büyük kuvvetlerle geçtikten sonra, bütün köylerin ahalisini tamamen ortadan kaldırdı; rahipler ve keşişler ya kılıçla ya da ateşle can verdiler. Raban kalesi, K'eçoun ve Behni şehirleri topraklarında bulunan Kont Josselin, şafak vakti askerlerini toplayarak düşmanın peşine düştü ve onlardan bin kadarını katletti. Bunun üzerine Ilgazi geri çekilerek Azez yakınlarında ordugah kurdu. Bu sırada Kudüs Kralı Baudouin, Frankların başında Azez'e doğru hareket etti; amacı buradaki Türklerle karşılaşmaktı. Josselin de Antakya'ya gelerek kralın ordusuna katıldı. Hıristiyanlar ile kafirler, herhangi bir çatışmaya girmeden birkaç gün boyunca karşı karşıya kaldılar. Sonunda Ilgazi geri çekilme kararı aldı ve Meli-tène (Malatya) topraklarının Germiyan (4) adı verilen kısmına geldi. Kral ise Kudüs'e geri döndü, Josselin de Edessa'ya (2) çekildi.

BÖLÜM CCXXXI

570 yılında (19 Şubat 1121 - 18 Şubat 1122), Kantzag (Gence) bölgesinin emiri olan, kan dökücü, küstah, sapkın ve katil bir adam olan Gazi adlı bir emir, Gürcülerin komşusu, onların hükümdarının dostu ve vasalı olan bir plan hazırladı. Topladığı 30.000 Türk askeriyle Gürcü topraklarına girdi ve buradaki halkın bir kısmını esir ederek kendi memleketine götürdü; ardından bu şehri de kendi egemenliği altına aldı. Bu amansız saldırıyı haber alan Gürcistan Kralı David (Tavith) (1), bu kafir Türkleri cezalandırmak üzere askerlerini sevk etti. Gürcüler gizlice hareket ederek bu 30.000 kişilik Türk ordusunun üzerine aniden çullandılar ve hiçbirini sağ bırakmayarak tamamını imha ettiler; onların sürülerine, koyunlarına ve sığırlarına el koyarak muazzam bir ganimetle geri döndüler. Gürcülerin kılıcından kaçmayı başaran ve uğradıkları bu hezimet yüzünden perişan olan Türkler kıyafetlerini yırttılar ve toz toprak içinde kalarak geri döndüler. Yas kıyafetleri giyinmiş ve başları açık bir halde, Muhammed'in (Daph'ar) oğlu olan sultan Gence hükümdarı Melik'e giderek maruz kaldıkları bu büyük felaketi gözyaşları içinde anlattılar ve gözyaşları dökerek, uğradıkları büyük felaket karşısında merhamet dilendiler. Diğerleri ise Germiyan bölgesindeki Arapların yanına, Emir Ilgazi'ye giderek bu hezimeti ona ağlaya ağlaya anlattılar. Ilgazi, kendi gücü ve gururu içinde, muazzam bir ordu toplanmasını ve Yunanistan'dan (Bizans) Doğu'daki Franklara kadar olan tüm Türklerin, ayrıca Germiyan ülkesindekilerin de yardıma çağrılmasını emretti. Askerlerinin sayımını yaptırdığında bu sayı 150.000'e ulaştı. Güney bölgelerindeki Araplara, bu milletin kralı olan ve 10.000 kişilik bir ordunun başında gelen Dübeys oğlu Sadaka'ya (Sagh'a) (2) haber gönderdi. Bu prens yiğit bir savaşçıydı; Bağdat şehrini yağmalamak ve Perslerin sultanı Muhammed ile üç kez başarıyla savaşmıştı. Kendisi köken olarak bir Rafızi (Şii) olup, Muhammed'i ve dinini (4) aşağılayan biriydi. Etiyopya ve Hindistan sınırlarına kadar çadırlar kurmuştu. Ilgazi'nin yanına gelerek onun kızıyla evlendi. Bu aynı yıl, Ilgazi büyük kuvvetlerle Gence'ye ulaştı ve oradan Gürcistan'a doğru ilerledi.

BÖLÜM CCXXXII

Aynı dönemde, Gence sultanı Melik, 400.000 kişilik seçkin ve savaşçı bir ordunun başında, Gürcistan sınırında, Tiflis (Deph'khis) şehrinin yanında yer alan Tegor (1) Dağı üzerinden ilerledi. Gürcistan Kralı David, Türklerin yaklaştığını haber alınca, emri altındaki 400.000 korkusuz ve hızlı savaşçıdan oluşan bir orduyla ileri atıldı. Ayrıca sancakları altında Kıptçakların kralı tarafından kendisine verilmiş 15.000 seçkin asker (2); Alanların (3) sağladığı 5.000 asker ve Franklardan oluşan yüz kişilik bir süvari birliği bulunuyordu. Muharebe, 15 Ağustos Perşembe günü, Meryem Ana Yortusu (4) için tutulan orucun haftasında meydana geldi. Savaş çok çetin geçti; çarpışmanın gerçekleştiği iki dağ arasındaki vadi, savaşçıların çığlıklarıyla yankılanıyordu. Ancak Rab, Gürcülerin yardımına yetişti ve onların kahramanca çabaları Türkleri bozguna uğratmayı başardı. Katliam korkunç boyutlardaydı; cesetler nehirleri ve vadileri doldurdu, dağların doruklarına kadar yığıldı, öyle ki bu ceset yığınları yüzünden dağlar görünmez oldu. Türkler savaş meydanında 400.000 ölü bıraktılar; 30.000 kişi ise esir alındı. Ölenlerin atları ve silahları tüm ovayı kapladı. Sekiz gün boyunca Kıpçaklar ve Gürcüler, düşmanı Ani şehrinin sınırlarına kadar

kovaladılar. Pers sultanı Melik ve Ilgazi, utanç içinde kendi ülkelerine geri döndüler. Bu muazzam ordudan kurtulmayı başaran kafirlerin sayısı 20.000'i geçmiyordu. Aynı yılın sonlarında David, Tiflis'i Perslerin elinden geri aldı ve şehri kan gölüne çevirdi. 500 kişiyi kazığa oturttu, diğer 500 kişiyi ise çarmıha gererek can verdi; hepsi bu korkunç işkenceler altında can verdi.

BÖLÜM CCXXXIII
Bu aynı yıl, Ağustos ayında, gökten düşen bir yıldırım, Alparslan'ın kardeşi olan ve Pers topraklarını fetheden Sultan Tuğrul tarafından muazzam bir planla inşa edilmiş olan Bağdat'ın ana camisini vurdu; nitekim bu prens, Persleri boyunduruk altına alıp imparatorluklarının hakimi olmadan önce onlara karşı yirmi yıl boyunca savaşmıştı. Bağdat'a geldiği o dönemde, Müslümanların bir araya geldikleri bu kirli mekanda toplanmalarını önlemek amacıyla gökten düşen ateşin camilerini kavurup yok etmesini engellemek için Türkler adına bu ibadethaneyi yaptırmıştı.

BÖLÜM CCXXXIV
571 yılında (19 Şubat 1122 - 18 Şubat 1123), Perslerin genel komutanı Ilgazi, yeniden askerlerini topladı ve Franklara karşı sefere çıktı. İlk olarak Halep'e yöneldi, oradan da Müslümanların elindeki Şeyzer'e geçti. Kudüs Kralı Baudouin ve Edessa Kontu Josselin hemen harekete geçerek ona karşı birleştiler. Kuvvetlerini bir araya getiren Franklar, Türk ordusunun karşısında ordugah kurdular. Ancak tüm yaz boyunca, iki taraf karşı karşıya gelmesine rağmen ciddi bir muharebe yaşanmadan geçti. Eylül ayında şeflerin her biri kendi evine geri döndü. Emir Ilgazi Halep'e döndü; kız kardeşinin oğlu olan (1) ve yiğit bir savaşçı olarak bilinen Emir Belek (Balag) ise Hantaith bölgesine gitmek üzere gizlice yola çıktı. Josselin ve Waleran onun hareket ettiğini haber alınca, 100 süvarinin başında onun peşine düştüler ve Edessa topraklarında, Daph'thil köyünde ona yetiştiler. Belek, 800 süvarisiyle birlikte nehrin aktığı ve bataklıklarla çevrili bir yerde konaklamıştı ve bu müstahkem mevkide savunma düzeni almıştı. Franklar, düşüncesizce ve çılgınca bir cesaretle Türklerin üzerine atıldılar; ancak onları koruyan bataklık vadileri geçmeyi başaramadılar. Belek, tüm adamlarıyla birlikte direniş gösterdi. Kafirler ok yağmuruyla Frankların atlarını yaraladı ve onları kaçmaya zorladı. Josselin ve Waleran esir düştü, boyunlarına zincir vurularak Harput kalesine götürüldüler ve zindana atıldılar. Onların yirmi beş yoldaşı da Palou (2) kalesinde hapsedildi. Bu felaket inananlar için büyük bir yas ve derin bir üzüntü kaynağı oldu. Olay 13 Eylül'de gerçekleşti.
Bu dönemde, Artukoğlu büyük emir Ilgazi, topraklarını kız kardeşine, emir Belek'e, evinin ve çocuklarının bakımını ise Süleyman ve Timur-Taş'a (Demour-Dasch) (3) bırakarak vefat etti. Cenazesi Halep'ten Hısnıkeyfa'ya bir sedye ile taşındı ve oradan da gömüleceği Meyyafarikin şehrine götürüldü. Belek böylece çok sayıda bölgenin hakimi konumuna geldi.

BÖLÜM CCXXXV
572 yılında (19 Şubat 1123 - 18 Şubat 1124), Kudüs Kralı Baudouin, Belek'e saldırmak ve demir parmaklıklar ardında tuttuğu Kont Josselin ile Waleran'ın

intikamını almak üzere birliklerini topladı. Kral, tüm Frank kuvvetleriyle birlikte Raban'a geldi; bu sırada Belek, esirleri yağmalamak ve kaçırmak amacıyla bu eyaletin sınırlarında bulunuyordu. İki ordu da birbirinin varlığından habersizdi. Baudouin, Şençorig (1) yakınlarındaki müstahkem mevkiyi geçmek üzere küçük bir müfreze ile ilerledi, nehri geçerek Şençorig adı verilen bir yerde kamp kurmak üzere yer seçti. Ordusuyla birlikte uzak olmayan bir yerde pusuda bekleyen Belek, kralın çadırını kurup doğanla avlanma zevkine girişmek istediği sırada adamlarıyla birlikte Frankların üzerine çullandı. Hıristiyanlar arasında korkunç bir katliam yaptı, kralı ve kız kardeşinin oğlunu esir aldı. Bu hadise, Paskalya'dan sonraki kırkıncı günde (2), ho'ri ayında meydana geldi. Belek, esir alınanları Gargar kapılarına götürdü; bu kaleyi kendisine teslim eden Baudouin idi. Oradan kral ve yeğeni Harput'a götürüldü ve burada, ağır zincirlerle bağlandıktan sonra, Josselin ve Waleran'ın inlemekte olduğu derin bir zindana atıldılar.

BÖLÜM CCXXXVI

Aynı yıl, beş ay sonra, büyük felaketlere yol açan ancak aynı zamanda büyük kahramanlıklara sahne olan inanılmaz bir olay gerçekleşti. Behnisi müstahkem kalesinden on beş adam, kahramanca bir işe girişmek amacıyla yola çıktılar. Hantaith bölgesine gelerek Harput kalesini gözetlemeye başladılar; burada Kudüs Kralı, Josselin ve Waleran hapsedilmişti. Kalenin garnizonunun az sayıda olduğunu ve kapıda sıkı bir nöbet tutulmadığını, kapıdakilerin sefil giysiler içinde kavga eden adamlar görünümünde olduğunu fark ettiler. İçeriden bir adamla gizli bir anlaşma yaptılar. Kısa bir süre sonra kaleye daldılar ve zindana giden yolu açtılar. Girişteki nöbetçiler boğazlandı; ardından iç kapıyı kapatarak büyük çığlıklar attılar ve Kudüs Kralı, Josselin ile Waleran'ın tutulduğu iç kalenin kapısına kadar ulaştılar; diğer şeflerin de zincirlerini kırarak büyük bir sevinç içinde hepsini serbest bıraktılar. Böylece erkek ve kadınlardan oluşan çok sayıda savaşçı özgürlüğüne kavuştu. Şehri kurtarmak için kaleye girmiş olan yerel halktan bazı kimseler, bu talihsizleri zincirlerinden kurtardıktan sonra kaleyi ve Belek'in tüm evini ele geçirdiler. Ancak kral, Waleran ve kralın yeğeni esir olarak kalmaya devam ettiler (3).
Belek, kalesinde yaşananları ve kafirlerin kaçtığını haber alınca büyük bir öfkeyle geri döndü. Bir gece, haftanın dördüncü gününün şafağında, Josselin az sayıda piyade ulağın eşliğinde gizlice kaleden ayrılmayı başardı ve kral ile yoldaşlarına yardım getirmek, asker toplamak amacıyla K'eçoun'a, oradan da Antakya'ya geçti. Bu dönemde, Frankların en sadık ve cesur savaşçılarından biri olan, Kudüs, Antakya ve Edessa bölgelerini kendi kollarının gücüyle Türklere karşı savunan Kont Geoffroy (2), yeteneği, ihtiyatı ve cesaretiyle buraları korumaktaydı. Belek, Halep'te bulunduğu sırada Harput'taki Hıristiyanların kaleyi ele geçirdiğini tüm detaylarıyla öğrendi. Muazzam bir hızla yola çıktı ve on beş gün içinde kalenin önüne gelerek burayı şiddetle kuşattı. Mancınıklar kurdurdu ve kalenin surlarını lağımlarla çökertti, içerideki Hıristiyanlara dehşet saçtı. İçeride kalan Kont Waleran, bu korku karşısında Belek'i bulmak amacıyla aşağı indi ve Harput anahtarını teslim etti. Belek, aynı gün kalede bulunan tüm erkek esirleri, yani yaklaşık 65 kişiyi ve 80 kadar kadını surların tepesinden aşağı attırarak ölüme mahkum etti. Öfkesi dindiğinde, kralı, Waleran'ı ve

kralın yeğenini yeniden ağır zincirlere vurdurdu. Bu sırada Josselin, Frankların başında onlara yardıma gelmekteydi. Kendisi ve Geoffroy bu acı hadiseyi öğrendiklerinde derin bir kedere boğuldular ve yürekleri yaralı bir halde geri döndüler. Kral, Waleran ve yeğeni esir olarak kalmaya devam ettiler (3).

BÖLÜM CCXXXVII
Bu aynı yıl, Malatya bölgesinde kuşlar arasında dehşet verici bir savaş patlak verdi. Leylekler, turnalar ve kargalar her taraftan toplanarak birbirleriyle savaştılar. Kargalar leylekleri yendi ve onları tamamen yok etti. Çok az sayıda leylek canını kurtarabildi.

BÖLÜM CCXXXVIII
Bu yıl, hem Eski hem de Yeni Ahit bilgisine derinlemesine vakıf olan büyük Ermeni filozofu ve doktoru Paul (Bogh'os) (1) vefet etti. İlk dönem doktorlarının mükemmelliğine ulaşmış ve adeta Hıristiyanlığın ikinci ışığı (2) olmuştu; sapkınların çabalarını bir elmas kayası gibi kıran, ortodoksluğun şampiyonu olan bir şahsiyetti. Hayatı boyunca kiliseyi yozlaştıranlara karşı büyük bir sertlik göstermişti. Daron vilayeti kökenliydi. Aziz Lazar Manastırı'na, Sakoun'a pek de uzak olmayan bir yere defnedildi.

BÖLÜM CCXXXIX
Bu aynı yıl, Gürcistan Kralı David, 60.000 Pers'i tamamen yok etti; bu olay şu şekilde gerçekleşti: Kantzag sultanı, Kür (Cyrus) (1) Nehrı üzerinde kurulu olan ve 60.000 askerin geçişini sağlayan gemi köprüsünü imha etmek amacıyla büyük kuvvetlerle ilerlemişti; amacı bu askerleri Abhazya topraklarına geçirmekti. Gürcistan Kralı bu haberi alır almaz yola çıktı, köprüyü yıktı ve kafirlerin ordusunu tamamen bozguna uğrattı. Sultan, babasının (2) yanındaki Pers topraklarına kaçarak canını ucu ucuna kurtardı.
Kral David cesur bir hükümdardı; Perslere karşı yürüttüğü savaşlarda muazzam bir yiğitlik göstermişti. Kılıcının gücüyle eyaletlerde çok sayıda zafer kazanmış ve buraları tamamen ele geçirmişti. Tiflis, Dmanisi (3), Şirvan (4), Şaki (5), Şemahi (6) ve diğer birçok yeri imparatorluğuna katmıştı. Kendisi aziz ve erdemli bir hükümdar olup, yüksek bir dindarlığa ve adalete sahiydi. Kendi milletine, Hıristiyanlara ve bizim milletimize karşı her zaman çok iyi davranmıştı. Ermeni ordunun kalbini kazanmıştı. Gürcistan'da, Ermenice "Kora" (7) adını verdiği bir şehir kurmuş ve burada çok sayıda kilise ile manastır inşa ettirmişti. Kendi milletine her türlü teselli ve iyiliği sağlamıştı. Dimitri (Tömödrê) (8) adında, bir Ermeni kadından doğma meşru bir oğlu ve Thodormê adında bir erkek kardeşi vardı.

BÖLÜM CCXL
573 yılında (19 Şubat 1124 - 17 Şubat 1125), Belek (Balag) yeniden askerlerini topladı ve Franklara karşı sefere çıktı. İlk olarak Halep'e yöneldi, oradan da birkaç gün sonra Müslümanların elindeki Menbic (Membédj) kalesine saldırmak üzere yola çıktı. Kalenin önüne mancınıklar kurdurarak burayı şiddetle kuşattı ve kuşatılanlara büyük zararlar verdi. Kaleyi savunan emir (1), Kont Josselin ve Geoffroy'a haber

göndererek yardım istedi; eğer yardıma gelirlerse kaleyi Josselin'e teslim edeceğini vaat etti. Bu iki şef, Josselin'in halihazırda toplamış olduğu Frank birliklerinin kalıntılarıyla bu çağrıya yanıt verdiler. Mebain (Mahuis / Mahi), Delouk kontu, Ayn-Tab (Anthaph') (2) ve Raban kontları da bu güçlere katıldı. Belek onların yaklaştığını haber alınca, Menbic'e pek de uzak olmayan bir mevkide onları karşılamak üzere ilerledi. Çarpışma korkunç oldu; çünkü kafirler de Franklar kadar kalabalıktı. Üstünlük ilk başta Frankların tarafındaydı ve Türkler geri püskürtülmüştü. Hıristiyanlar düşman ordusunun bir kanadını firara zorlarken, Josselin'in birliği diğer kanadı kılıçtan geçiriyordu. Ancak bir Türk birliği, Maraş kontunu ve diğer birçok savaşçıyı çember içine aldı; Josselin'in soyluları burada şehit düştüler. Bu felaketi haber alan Josselin atından indi ve bu aynı savaş meydanında mağlup oldu. Ertesi gün kendi şehri Tell-Başer kalesine sığındı. Bu çetin gün Frankların büyük şahsiyetlerinin düşüşüne sahne oldu; bu olay sahmi ayının 10'una, yani muharebenin gerçekleştiği 4 Mayıs (4) gününe denk geliyordu.
Bu zaferin ardından Belek, gururla Menbic şehrinin önüne geldi ve birliklerine saldırıya geçme emri verdi. Kazandığı başarının verdiği sevinçle, üzerindeki zırhını (örme gömleğini) çıkardı. Tam o esnada, kalenin içindeki bir güneşperest (Arévabaschd) (3) surlardan bir ok fırlattı ve ok Belek'in göğsüne isabet ederek onu ölümcül şekilde yaraladı (4). Belek, derhal Ilgazi'nin oğlu olan Timur-Taş'ı yanına çağırarak topraklarının yönetimini ona devretti ve o anda son nefesini verdi. Bu yeni haber üzerine Türk birlikleri dağıldı. Belek'in ölümü Franklar arasında büyük bir sevince yol açtı; buna karşılık onun hakimiyeti altındaki topraklarda derin bir yas ve genel bir üzüntü hakim oldu; zira o, kendi idaresi altındaki Ermenilere her zaman büyük bir şefkat ve hayırseverlik göstermişti.

BÖLÜM CCXLI

Bu savaş sırasında kral, yeğeni ve Waleran, Halep'te Timur-Taş'ın elinde esir bulunuyorlardı. Kont Josselin ve kraliçe, kralın fidyeyle serbest kalması için Timur-Taş ile müzakerelere başladılar; fidyeye karşılık kendi kızını ve Josselin'in oğlunu, yanlarında on beş kişiyle birlikte rehine olarak ona teslim ettiler. Fidye miktarı 100.000 tahégan olarak belirlendi. Eylül ayında, Kral Baudouin nihayet kafirlerin elinden kurtarıldı. Antakya'ya ulaştığında, onun geri dönüşü Hıristiyanlar arasında çok büyük sevinç gösterilerine yol açtı. Ancak Kont Waleran ve kralın yeğeni Timur-Taş'ın elinde rehine olarak kaldılar ve ardından öldürüldüler. Böylece, Josselin'in çabaları sayesinde Baudouin, esaret zincirlerinden ikinci kez kurtulmuş oldu.

BÖLÜM CCXLII

Bu aynı yıl, Tanrı'nın inayeti sayesinde Gargar kalesi Türklerin elinden geri alındı. Konstantin'in oğlu olan bu şehrin senyörü Mikhail (Mikhail), Belek'in ölümünün ardından, elli adamın başında kaleye doğru harekete geçti. Kalenin içinde kapalı kalan Türklere karşı çetin bir mücadele yürüterek onları son raddesine kadar sıkıştırdı; sonunda Türkler teslim oldu ve kaleyi Mikhail'e devrettiler. Mikhail, daha

önce Behnisi (Bébou) (1) kalesini de aynı yöntemle ve aynı çabalarla Türklerin elinden geri almıştı. Bu zafer inananlar (2) arasında büyük bir sevinç yarattı.

BÖLÜM CCXLIII
Bu aynı yıl, Gürcistan Kralı David, Perslere karşı yeniden korkunç bir katliam yaptı. Onlardan 20.000 kadarını öldürdü. Ani şehrini kuşatarak ele geçirdi ve Manuçihr'in (Manoutché) (1) oğullarını esir alarak Tiflis'e götürdü. Böylece bu asil şehir, altmış yıl (2) boyunca üzerinde yük olan kafir boyunduruğundan kurtulmuş oldu. David, kafirlerin camiye çevirmiş olduğu muazzam katedrali temizletti ve burası Ermenistan piskoposları, rahipleri ve keşişleri tarafından düzenlenen görkemli bir ayinle yeniden kutsandı. Bu durum, kafirlerin zalim idaresinden kurtulan milletimiz için çok büyük bir hayır ve teselli kaynağı oldu.

BÖLÜM CCXLIV
Bu aynı yıl, denizaşırı Frank memleketlerinden muazzam kuvvetlerle bir dük geldi. Ordusunu, denizin kıyısında yer alan Sur (Tyr) şehrinin önüne sevk ederek kamp kurdu. Bu şehri uzun süre boyunca kuşatma altında tuttu ve şiddetle sıkıştırdı. Şehri denizden bir donanmayla abluka altına almıştı, karadan ise çok kalabalık bir orduyla her taraftan kuşatmıştı. Ahşap kuleler inşa ettirdi, mancınıklar ve balistalar kurarak surları dövdü. Kuşatılanlar hem bu amansız saldırılara hem de içeride baş gösteren kıtlığa ve açlığa daha fazla dayanamadılar. Pozisyonları öyle kritik bir hal aldı ki, Frank generalden canlarının bağışlanacağına dair kesin bir söz aldıktan sonra şehri teslim etmeyi kabul ettiler ve Şam'a çekildiler. Birkaç gün içinde, Mesih'in mezarı Franklar tarafından tamamen kurtarılmış oldu. Dük, ordusuyla birlikte kendi memleketine (1) geri döndü.

BÖLÜM CCXLV
Bu aynı yıl, Halep şehri önünde, Kudüs Kralı Baudouin ve Josselin muazzam kuvvetler topladılar. Tüm Frank ordusunu Halep'e sevk ettiler; burada Dübeys oğlu Sadaka, Ilgazi'nin damadı olan Pers prensi ve diğer Arap reisleri de onlara katıldı; aralarında büyük bir ittifak ve dostluk kurdular. Reislerin ve Arapların güçleri Josselin'in birlikleriyle birleşti. Sultan Tutuş'un torunu (2) ve aynı zamanda Kılıç Arslan'ın oğlu olan Malatya sultanı da büyük kuvvetlerle yardıma koştu. Bu farklı birlikler Halep önünde bir araya gelerek devasa bir ordu oluştular. Şehir ahalisi, uzun süredir devam eden bu kuşatma yüzünden yiyecek sıkıntısı çekmekte ve kuşatmacıların amansız saldırılarına maruz kalmaktaydı; bu sebeple yardım istemek üzere Musul'a elçi gönderdiler ve Porsukoğlu'na (Boursouky) sığındılar. Porsukoğlu muazzam kuvvetler topladı ve yaklaşık altı ay sonra Halep surlarının önüne ulaştı. Frankları geri püskürttü ve şehir kurtulmuş oldu. Hıristiyanlar hiçbir kayıp vermeden geri çekilmeyi başardılar. Arapların kralı ise geri çekilerek Musul'u yağmaladı ve Porsukoğlu'nun tüm topraklarını talan etti. Bu sonuncu prens, Halep'te birkaç gün kaldıktan sonra Şam'a hareket etti ve burada şehrin emiri Tuğtekin ile ittifak kurdu.

BÖLÜM CCXLVI

Bu aynı yıl, Danişmend'in oğlu Sivas emiri Gazi, Malatya üzerine yürüdü. Bu şehre şiddetle saldırdı ve buralara büyük zararlar verdi. Kuşatma altı ay boyunca uzadı ve şehir halkı korkunç bir açlığın pençesine düştü; öyle ki her gün binlerce insan hayatını kaybediyordu. Bu kıtlık karşısında çaresiz kalan ahaliden bazıları surlardan aşağı atlayarak düşman ordugahına sığınıyordu. En nihayetinde, açlığa daha fazla dayanamayarak Malatya'yı Gazi'ye teslim ettiler; Kılıç Arslan'ın karısı (1) olan kraliçe ise Meschar kalesine çekildi.

BÖLÜM CCXLVII

574 yılında (18 Şubat 1125 - 17 Erkut 1126), genel vali Porsukoğlu ve Tuğtekin, Pers topraklarının her bir yanından toplanmış 40.000 seçkin ve savaşçı askerin başında harekete geçerek Frankların kalesi olan Azez surlarının önüne geldiler ve buraya şiddetle saldırdılar. Porsukoğlu, burayı kolayca ele geçireceğini ve Frankların gücünü ayaklar altına alacağını kibirle ilan ediyordu. Kafirler surların önüne on iki adet balista kurdular; surların bir kısmını yıkarak kaleyi harabeye çevirdiler, öyle ki surlar çökmeye başladı. Azez çok büyük bir tehlike altındaydı ve içerideki garnizon tüm ümidini kaybetmişti. Ancak Kudüs Kralı, Porsukoğlu'nun Halep'e geri döndüğünü haber alır almaz derhal Antakya'ya hareket etti; burada Frank birliklerini toplayarak büyük bir süratle yola çıktı; Trablus Kontu, Saint-Gilles fidanı, Mebain ve Delouk kontu Mahuis de ona katıldı. Hıristiyan ordusu 1.300 Frank süvarisi, 500 Ermeni süvarisi ve 4.000 piyadeden oluşuyordu. Kudüs Kralı Göynük (Gouris) mevkisine ulaştı; buraya ulaştığında genel vali, Halep yakınlarındaki ana kuvvetleriyle birlikte, Frankların bagajlarını Göynük'te bıraktıklarını ve Azez'e doğru ilerlediklerini haber aldı. Bu şehir o esnada harabe yığınları halindeydi ve Hıristiyanların elinden çıkmak üzereydi. Persler (Türkler) büyük çığlıklar atarak Frankların üzerine yürüdüler, onların etrafını sardılar ve her taraftan taciz ederek onları çok büyük bir tehlikenin içine attılar; zira Frankların yiyecek tedarik edebilecekleri tüm yollar kapatılmıştı. Hıristiyanlar artık ölümden başka bir şey beklemiyor ve hiçbir ümit beslemiyorlardı. Türkler ise kibir ve azamet dolu sözlerle onlara meydan okuyor, her taraftan yollarını kesiyorlardı. Sonra, bir güvercin sürüsünün üzerine çullanan bir kartal gibi korkunç çığlıklar atarak kendilerini öne fırlattılar. Franklar, açlığın ve bu amansız baskının yarattığı dehşet yüzünden ölümden başka bir şey arzulamıyor ve son saatlerinin geldiğine inanıyorlardı. Bu acı dolu çaresizlik anında krala mükemmel bir ilham geldi. Birliklerinin komutanına dönerek şöyle dedi: "Haydi, doğrudan Azez üzerinden yürüyelim; Türklere kaçtığımızı düşündüreceğiz; önümüzden kaçışanlar doğrudan bizimkilerin üzerine doğru koşacaklar; o zaman biz de onların üzerine çullanacağız ve Mesih'in bizim için neler yapacağını göreceğiz." Aynı anda, Azez garnizonuna bir mektup yazarak, kafirler kendilerini takip etmek üzere toplandıklarında kalenin en yüksek noktasına büyük bir duman sütunu yükselterek işaret vermelerini emretti. Kral, Azez surlarının arkasına doğru çekilirken, Porsukoğlu Frankların kaçtığını zannederek adamlarına takip emri verdi. Kafirler, bir koyun sürüsünün arkasından koşan kurtlar gibi büyük çığlıklar atarak ileri atıldılar. Yaklaşık iki mil boyunca ilerledikten sonra, Hıristiyanlara saldırmak üzere saflarını sıklaştırdılar. Bu esnada Azez halkı beklenen işareti verdi. Kudüs Kralı ve subayları bu işareti görünce,

gözyaşları dökerek ve inleyerek Rabbe şükrettiler; bu derin keder içinde, zayıf sürülerini kurtarmaya gelmesi için Tanrı'ya yalvardılar.
Derhal kral trompetlerin çalınmasını buyurarak hücum emri verdi; Hıristiyanlar, Tanrı'nın adını ve en aziz dualarını haykırarak, tek bir vücut halinde kafirlerin üzerine atıldılar. Duaları kabul olunmuştu. Kafirleri büyük bir öfkeyle geri püskürttüler, kılıçtan geçirdiler ve ova boyunca çok uzaklara kadar kovaladılar. Kont Josselin, her zamanki ataklığıyla ve bir aslan gibi kükreyerek düşmanın üzerine atıldı ve onların kanına doydu. Kral ve tüm Hıristiyan ordusu, kendi taraflarında büyük bir azimle savaşarak Türkleri kılıçtan geçirdi ve onlara hiçbir acıma göstermeden Azez kapılarına kadar kovaladı. Orada 5.000 Türk öldürüldü. Genel vali ve Tuğtekin utanç içinde geri döndüler. Savaşta sadece on beş Hıristiyan öldü. İnananlar büyük bir sevinç ve zengin ganimetlerle geri döndüler. Bu zafer inananlar arasında büyük bir neşe yarattı. Olay d'rê ayının 24'ünde, bir Perşembe günü (1) kazanıldı. Birkaç gün sonra Porsukoğlu, kralın kızını ve Josselin'in oğlunu Kal'at-Dja'bar'a (2) götürdü, buraları tahkim ettikten sonra Musul'a hareket etti.
Bir yıl sonra, kendi milletinden, Hadji (Hadchi) (3) adı verilen kimseler sarayına dalarak onu bıçak darbeleriyle katlettiler. Katiller de onun hizmetkarları tarafından hemen orada katledildi; bu hadise, aynı elbiseleri giyen seksen kadar insanın katledilmesine yol açtı.

BÖLÜM CCXLVIII

Bu aynı yıl, Doğu'nun genel valisi, İbrahim (Afréhim), Sökmen'in oğlu, Hantaith emiri Davud (Davouth), Sökmen'in oğlu, Artukoğlu ile birlikte muazzam kuvvetler topladılar. Çok sayıda emir de onlara katılarak takviye kuvvet sağladı ve hep birlikte Gürcistan'a karşı sefere çıktılar. Gürcistan hükümdarı onları karşılamak üzere yola çıktı ve büyük bir katliam yaparak onları bozguna uğrattı; onlara geçmiş savaşlardan çok daha büyük zararlar verdi. Onları beş gün boyunca kovaladı, ovalar ve dağlar kan gölüne döndü. Tüm bölge cesetlerden yayılan kokularla enfekte oldu.

BÖLÜM CCXLIX

Bu aynı yıl, Gürcistan Kralı aziz David vefat etti. Tahta onun ardından oğlu Dimitri (Tömödrê) geçti; bu prens de babası gibi savaşçı, dindarlıkla dolu, bilge ve asil eylemleriyle babasına denk bir hükümdardı. Ani hükümdarı Manuçihr'in oğullarını huzuruna çağırarak, onlara sadık birer vasal olacaklarına dair yemin ettirdikten sonra topraklarını geri iade etti. David'in ölümünden çok büyük zarar görmüş olan bu şehri onlara geri verdi; zira Perslerin elinden çok çekmiş olan bu şehir David tarafından kurtarılmıştı. David, diğer savaşlar ve devlet idaresi yüzünden bu şehri onlara bırakmıştı. Manuçihr'in oğulları, piskoposluk katedralini ve tüm Ermeni kiliselerini koruyacaklarına, hiçbir Müslümanın buralara girmesine izin vermeyeceklerine dair yemin ettiler.

BÖLÜM CCL

575 yılında (18 Şubat 1126 - 17 Şubat 1127), denizaşırı Frank memleketlerinden Bohemond'un oğlu geldi; babasının adını taşıyan bu prens, Kudüs kralının kızıyla

evlenmek üzere Antakya'ya ulaştı. Kral ona Antakya tahtını ve Kilikya'yı teslim edeceğine dair söz vermişti. Bohemond, azameti, kudreti ve yüksek karakteri sayesinde tüm Frank milletini kendine hayran bıraktı. Josselin ve Saint-Gilles reisleri onun üstünlüğünü kabul ettiler. Bohemond henüz çok gençti; sakalları yeni terliyordu ve yirmi yaşında bile değildi; ancak savaş meydanlarında rüştünü çoktan ispat etmişti. Devasa bir boya ve bir aslanınkine benzeyen çehreye sahipti; saçları ise altın sarısıydı. Birçok soylu ve büyük şahsiyet, Romalıların (2) memleketinden gelerek onun hizmetine girdi.

BÖLÜM CCLI

576 yılında (18 Şubat 1127 - 17 Şubat 1128), antik çağların azizlerine denk olan ünlü Ermeni doktoru Gurob (Kıros) vefat etti. İncil'in tamamını ezbere öğrenmişti ve en derin tahkikatlarda (incelemelerde) yetkinleşmişti. Hem Eski hem de Yeni Ahit bilgisine eksiksiz olarak sahipti. Eskiden "Méghrig" lakabıyla anılan kutsal doktor Georges'un (Kevork) yoldaşı olmuştu. Kendisi, kutsal doktorların mezarlarının bulunduğu Trazarg Manastırı'na defnedildi; mübarek Méghrig'in mezarı da buradaydı. Méghrig, bu manastırda Mesih'in savaşçılarından oluşan bir topluluk bir araya getirmiş, ilk yüzyılların aziz pederlerinin kurallarını ve disiplinini orada tesis etmişti.

BÖLÜM CCLII

577 yılında (18 Şubat 1128 - 17 Şubat 1129), Perslerin (Müslümanların) genel valisi, Halep'in eski hakimi Ak Sungur'un oğlu olan Emir Zengi (Zankay) (1), emrindeki birliklerle birlikte Urfa (Edessa) topraklarına geldi ve Kont Josselin ile dostluk kurdu. Halep'e kadar ilerlemeyi başardı ve bu yolda hiçbir engelle karşılaşmadı (2). Antakya senyörü Prens Bohemond ile de bağ kurmak isteyerek, bu müzakerelerde arabulucu olarak Kont Josselin'i görevlendirdi. Halep'te bir süre kaldıktan sonra tüm kuvvetleriyle birlikte Şam'a hareket etti; zira bu şehrin emiri Tuğtekin vefat etmiş ve yerine oğlu (3) geçmişti.
Aynı yıl Perslerin sultanı, Muhammed'in (Daph'ar) oğlu Mahmud vefat etti; yerine hükümdar olarak Kantzag'da (Gence) ikamet eden, Gürcistan Kralı David tarafından mağlup edilen ve Pers topraklarına sığınmak zorunda kalan kardeşi Melik (4) geçti.

BÖLÜM CCLIII

585 yılında (16 Şubat 1136 - 14 Şubat 1137), Danişmend'in oğlu Emir Gazi'nin (Khazi) oğlu Sultan Muhammed (Mahmad) (1), muazzam bir ordunun başında Maraş bölgesine, K'eçoun (Göksun) yakınlarına geldi; buralardaki köyleri ve manastırları ateşe verdi. Bu olay bağ bozumu dönemine denk geliyordu. Şehrin önünde altı gün boyunca ordugah kurdu, ancak ne bir tahkimat yükseltti, ne kuşatma makineleri kurdurdu ne de okçularını sevk etti. Tamamen sakin bir şekilde duruyor, sadece nehrin suyunu kesmekle, etrafı yağmalamakla, sağa sola akınlar düzenlemekle ve buralardan gasp ettiği ganimetleri yığmakla meşgul oluyordu. Buna karşılık, düşmanın her an genel bir saldırıya geçmesini, kan dökülmesini ve muzaffer olmasını bekleyen şehir ahalisi öyle büyük bir çaresizlik ve cesaretsizlik içine düştü

ki, bir gece dış surları tamamen terk ettiler. Fakat kendi liderleri ve rahipleri, yaptıkları telkinlerle onları yeniden gayrete getirmeyi başardılar. Bunun üzerine, putperestlerin eline düşüp aileleriyle birlikte alay ve aşağılanma konusu olmaktansa ölmeyi yeğleyen halk, dualarla Tanrı'ya yakardı. Ellerinde haçlarla ve kolları iki yana açılmış bir halde, tüm geceyi ibadet ederek geçirdiler, Tanrı'yı yüksek sesle övdü ve yücelttiler. Bizleri günahkar olmamıza, düşmanlarımıza rağmen terk etmek istemeyen, sevgili oğlu İsa Mesih'in kanıyla bizleri kurtaran O sonsuz şefkat ve merhamet sahibi Tanrı, inananlara acıdı. Kafirlerin şehri kuşatıp saldırmasına izin vermedi ve Kurtarıcımızın acı çektiği gün olan Cuma günü K'eçoun kurtulmuş oldu. Düşman, Garmir-Vank (Kızıl Manastır) kilisesini ve dindarların hücrelerini yıktı, ahşap ve demir haçları parçaladı, bronz olanları gasp etti; kutsal ayinlerin sunulduğu altarları yerle bir ederek kalıntılarını etrafa saçtı. Muazzam işlemelerle bezeli kapıyı ve diğer eşyaları da sökerek kendi memleketine götürdü; bunları kendi odalıklarına ve halkına sergilemek üzere, tıpkı geçmişteki Babilliler gibi yanında taşıdı. İşte şu sözlerin gerçekleşmesi bu şekilde oldu: "Siyon kızını, bağın ortasındaki bir çadır gibi, ya da meyveleri koruyanların kulübesi gibi yapayalnız bıraktım (3); ya da eşi tarafından terk edilmiş ve tek başına kalmış feryat eden bir kumru gibi, ya da cesetlerin üzerinde süzülen o uğursuz görünümlü karga gibi bıraktım."
Muhammed ani bir şekilde geri çekilme kararı aldı; bu olay daha önce yukarıda bahsettiğimiz gibi bir Cuma gününe denk geliyordu; zira Romalıların (Bizanslıların) İmparatoru'nun (4) kuşatma altındaki K'eçoun'un ve diz çökerek kendisine yalvaran Kontumuz Baudouin'in (5) yardımına koşmakta olduğunu öğrenmişti. Antakya'ya yaklaşmakta olan İmparator, Müslüman topraklarını (Dadjgasdan) (6) yakıp yıkıyordu. Prensimiz Levon'u egemenliğinden mahrum bıraktıktan sonra, onun şehirlerinin, kalelerinin ve bizzat şahsının hakimi konumuna geldi. Onu Yunan (Bizans) memleketine, denizin diğer tarafına, Asya'nın (7) sınırlarına sürgün etti.

TROISIÈME PARTIE.

CLXXI. Après avoir rassemblé, jusqu'à l'année 550 (1), la suite chronologique des événements de 150 ans, nous avions terminé nos industrieuses investigations, laissant à d'autres le soin de ces discussions raisonnées, de ces controverses intellectuelles. Après nous être retiré de la carrière, nous avions cédé la place à d'autres plus sagaces, plus savants, plus habiles que nous, suivant cette parole du saint Apôtre : « Le premier se taira ! »

Le prodige que nous venons de rapporter arriva sous le pontificat des catholicos d'Arménie, Grégoire Vahram et Basile, époque à laquelle fut instituée l'adoration [de la lumière du saint Sépulcre]. Le patriarche des Romains siégeant à Constantinople, était le seigneur Nicolas (2); le patriarche d'Antioche, Jean (3); le patriarche de Jérusa-

lem, Siméon (4) ; le patriarche des Syriens, Athanase. Il y avait 6610 ans écoulés depuis Adam (5), mais nous n'avons point tenu compte de cet excédant de dix années dans nos calculs chronologiques. Nous avons aussi négligé l'art d'écrire.

Cependant en contemplant chaque jour les châtiments dont la colère divine frappait les fidèles, et en voyant tomber et s'écrouler d'année en année la force des armées chrétiennes, nous nous sommes aperçu que personne ne songeait à s'enquérir de ces malheurs et de ces catastrophes, et à les consigner par écrit, afin que la mémoire s'en conservât pour la postérité, lorsque Dieu accordera aux fidèles, devenus plus heureux, de vivre dans un temps qui ne leur fournira que des sujets de joie. Alors nous avons entrepris avec un extrême plaisir, comme si nous exécutions un ordre de Dieu, de mettre par écrit ces souvenirs et de les transmettre aux générations futures, et bien que notre œuvre ne soit pas embellie par une érudition spirituelle, ne brille point par l'artifice du style ou un caractère d'utilité, elle contient néanmoins le récit des punitions que le Seigneur nous a infligées, à cause de nos péchés, lorsque, par des fautes de tout genre, nous avons excité son courroux. Oui, c'est de lui que nous avons reçu ces punitions, c'est lui qui nous a frappés de sa verge. Maintenant donc, il est convenable, il est digne de ne pas oublier cette pensée, nous tous qui vivons dans ce siècle-ci ; il faut, au contraire, annoncer à ceux qui doivent nous suivre dans la carrière de la vie, que ces châtiments sont le fruit des péchés, fruit dont la semence a été plantée par nos pères, et qu'ils ont fait produire au

septuple. Mû par ces considérations, moi, Matthieu, indigne de la miséricorde divine, j'ai consacré de longues années à ces recherches laborieuses, à un infatigable travail d'esprit, occupé à rassembler à Édesse les matériaux de mon livre, et à le continuer jusqu'au temps actuel. Il me reste encore à retracer l'histoire de trente années (6) et à en réunir les éléments, et cependant ce travail serait le propre des docteurs et des savants consommés, et ne devrait pas être laissé à notre impuissance et à notre courte érudition. Mais il est dans les vues de Dieu d'exiger des êtres faibles et imparfaits quelque labeur utile. C'est ainsi que les essaims d'abeilles s'offrent à nos regards, pour nous faire admirer leur hiérarchie si bien organisée, et pour nous montrer comment, de leurs frêles corps, elles tirent de quoi rassasier les hommes, en leur fournissant un miel si doux, et de quoi suffire aux besoins des sanctuaires, et donnent des produits qui sont en honneur même à la table des rois. C'est ainsi que le ver qui, une fois mort, renaît à une nouvelle vie, peut, par ses travaux, orner de couleurs variées le costume des monarques et des princes, et enrichir les églises de somptueux ornements. De même, notre faiblesse s'est enhardie, et en présence des lettrés et des savants, des hommes les plus profondément sagaces et des investigateurs exercés, nous avons exprimé notre pensée, et nous leur recommandons notre ouvrage pour qu'il soit jeté par eux dans le creuset de l'examen. Nous ne leur faisons aucune objection, parce que notre histoire n'a pas à lutter contre leur savoir. Ce petit oiseau qui, par son chant, diffère de tant d'autres, et qui est au-dessous d'eux par

l'exiguité de son corps, je veux parler de l'hirondelle, nous ressemble pour l'admirable structure de son nid : elle le construit avec des débris sans valeur, et l'élève dans les airs sans lui donner de fondement, en portant dans son bec du limon et des brins de paille ; elle supplée à la force par l'adresse, et établit son asile avec solidité, jalouse de le transmettre en héritage à ses petits ; travail impossible pour des oiseaux énormes, c'est-à-dire l'aigle et autres. Ceux-ci, dans leur vol puissant, exécutent, il est vrai, des choses qui exigent du courage, et y déploient une grande force ; mais l'ouvrage qu'accomplit la faible hirondelle, ils ne l'exécuteront jamais. De la même manière, les hommes ingénieux et savants peuvent bien scruter à fond l'ancien et le nouveau Testament, et mettre au jour les découvertes qu'ils font, à l'aide d'infatigables et lumineuses recherches ; moi, je dirai avec confiance et sans aucune hésitation : « Gloire soit au Christ « éternellement ! amen ; » parce que cet ouvrage a été rédigé après avoir été bien médité, et qu'il est impossible à tout autre de trouver ou de rassembler l'histoire de toutes ces nations, rois, patriarches, princes, et de réunir dans les livres la suite chronologique des temps écoulés. Comme les anciens écrivains, témoins oculaires des faits qui se sont passés dans les siècles antérieurs, ne vont point jusqu'à notre époque, personne n'est en état d'exécuter ce que nous avons fait, parce que nous avons consacré à notre œuvre quinze années d'efforts incessants, discutant ce que nos lectures nous faisaient découvrir dans les ouvrages historiques, et l'enchaînement chronologique des événements. Nous avons aussi con-

sulté les vieillards, et nous avons recueilli avec soin et consigné ici les informations que nous avons pu nous procurer.

Donc, moi, Matthieu (7), j'ai senti, par toutes ces considérations, naître le désir de revenir par ce même chemin que j'avais suivi, pareil à l'homme qui, depuis de longues années, parcourant le vaste Océan et égaré sur les flots, en butte à de fréquentes tempêtes, rentre après un naufrage, sain et sauf dans sa maison ; puis, se rappelant la passion qu'excitent les bénéfices du commerce, il oublie les fatigues passées, et regardant comme rien toutes les richesses englouties dans la mer, il s'empresse, entraîné par ses désirs ardents, de recommencer ses pérégrinations maritimes. Tel nous sommes, en parvenant au point de notre livre que nous avions quitté, et en retrouvant la véritable et ancienne route que nous avions suivie, lorsque nous sommes arrivés à l'année 550. Nous avions alors entrepris de raconter les événements d'un intervalle de vingt-cinq ans (8) ; une nouvelle période de trente ans complétera notre chronique, parce que les années de l'ère arménienne ont continué de s'accumuler au milieu des plus déplorables calamités. Nous sommes donc revenu avec empressement à l'époque du patriarcat du seigneur Grégoire et du règne de l'empereur Alexis, et nous commençons ici le récit des massacres et des tribulations qui ont signalé ces temps malheureux. Nous avons écrit, non pour satisfaire un vain orgueil, ainsi que le penseront quelques personnes, mais pour laisser un souvenir et une admonition à la postérité. Nous avons oublié la faiblesse de notre intelligence et notre

inaptitude aux travaux d'érudition ; les gens habiles dans la science de l'ancien et du nouveau Testament sont capables de corriger notre style d'après les règles de la grammaire, et de rectifier les fautes de notre élocution, en vertu des grâces divines qui leur ont été départies ; mais nous, nous dirigeant suivant la mesure de nos connaissances bornées et imparfaites, nous avons esquissé nos récits avec autant de lucidité que possible, en consultant une foule d'histoires qui ont été composées sur nos malheurs en divers lieux, et qui nous ont été transmises comme un souvenir de leurs auteurs. Nous les avons toutes réunies avec le plus grand soin ; nous avons appris des faits de la bouche de personnes honorables, instruites des événements et des catastrophes, et qui, exemptes d'erreur, étaient profondément versées dans la science de l'histoire et de la chronologie. De plus, nous avons eu des conférences avec les vieillards connaissant les temps passés, et nous les avons interrogés, d'après le conseil du Prophète, qui dit : « Adresse-toi à tes an-« ciens, et ils te parleront ; aux vieillards, et ils te feront « des récits. » C'est ainsi que nous avons travaillé sans relâche, abandonnant toutes les autres affaires, et ayant sans cesse à soutenir le poids de cette tâche difficile. Nous l'avons commencée par l'invocation de Dieu, d'après le parole du bienheureux Grégoire de Nysse, qui a dit : « Moi qui suis vieux, je reste en arrière dans l'hippodrome, « et j'ai laissé à d'autres le travail et aussi les recher-« ches. » Nous avons vu chacun renoncer à entreprendre cette histoire, et aussi que le temps s'écoule peu à peu en offrant à nos regards les vicissitudes, la caducité et la

disparition de ce qui existe, et en nous révélant l'instabilité de l'humanité sur la terre, et la transition de la vie présente à la vie future ; car les années et les siècles sont passagers, et tout ce qui en découle est transitoire. De même que les choses de la vie future sont éternelles, ainsi tout ce qui en est le produit est infini. Bienheureux ceux qui obtiendront de pareilles allégresses ! Bienheureux ceux qui s'assiéront au banquet du royaume céleste !

CLXXII. Cette même année, 550, le comte de Saint-Gilles retourna de chez les Franks, parce qu'à l'époque où la sainte cité de Jérusalem fut enlevée aux infidèles, il prit la lance du Christ et partit ; et lorsque l'on sut qu'il l'avait emportée, toutes les populations se soulevèrent. Il revint dans l'intention d'attaquer Tripoli (1). Il comptait 100,000 guerriers sous ses ordres. Arrivé à Constantinople, il fut comblé de présents par Alexis, qui lui fournit les moyens de traverser l'Océan. Mais l'empereur des Grecs renouvela envers les Franks l'œuvre de Judas ; car il fit dévaster par l'incendie tous les pays qu'ils avaient à parcourir, ordonna de les guider à travers des plaines désertes, et empêchant qu'ils reçussent des vivres, les condamna à souffrir les tourments de la faim. Réduits aux dernières extrémités, ils mangèrent leurs chevaux. Alexis, qui avait fait prévenir sous main les Turks de leur marche, souleva toutes leurs forces contre eux. Le sulthan Kilidj-Arslan accourut, leur livra une grande bataille dans les environs de Nicée, et en fit un horrible carnage. Cent mille Franks périrent. Saint-Gilles se sauva avec trois cents hommes seulement, et se réfugia

dans Antioche (2). Tout le reste de l'armée chrétienne avait passé sous le tranchant du glaive. Les femmes et les enfants furent emmenés esclaves en Perse. Cette défaite fut le châtiment de leurs péchés ; car tous avaient suivi avec amour la voie criminelle, et abandonné celle de Dieu. Le comte d'Antioche, Tancrède, profita de l'occasion pour s'emparer de la personne de Saint-Gilles, et le fit conduire, chargé de chaînes, dans la ville de Sarouantavi (3). Quelque temps après, le patriarche des Franks, à Antioche, et les autres membres du clergé intercédèrent pour lui auprès de Tancrède, qui lui rendit la liberté. Saint-Gilles, délivré de ses fers, réunit des troupes et alla investir Tripoli ; il pressa vivement cette ville, et en construisit une tout auprès (4).

A la même époque, le grand comte frank de Poitou (5), à la tête d'une armée de 300,000 cavaliers, traversa le pays des Romains et des Grecs, et parvint avec ces forces devant Constantinople. Il parla avec une souveraine hauteur à Alexis, lui accordant seulement le titre d'*Eparche* (6) et non d'*Empereur*, quoique le comte ne fût lui-même qu'un jeune homme de vingt ans environ. Il effraya Alexis et tous les Grecs. L'empereur se rendit au camp du comte de Poitou avec les grands de sa cour, et, à force d'instances, l'amena dans la ville. Il lui fit une magnifique réception, lui donna d'immenses trésors et de splendides festins, et fit de grands frais pour le transporter de l'autre côté de l'Océan, dans la contrée de Cappadoce. Il lui donna aussi des troupes grecques pour l'accompagner. Dès ce moment, il mit à exécution ses projets perfides, en prescrivant à ses offi-

ciers de conduire les Franks à travers des lieux inhabités. On leur fit parcourir pendant quinze jours des solitudes dépourvues d'eau, où rien ne s'offrait au regard que le désert dans toute son aridité, rien que les âpres rochers des montagnes. L'eau qu'ils trouvaient était blanche comme si l'on y avait dissous de la chaux, et salée. Alexis avait recommandé de mêler de la chaux au pain, et de le leur fournir ainsi apprêté. C'était un crime énorme devant Dieu. Ainsi affamés et épuisés pendant une longue suite de jours, les croisés virent la maladie se glisser dans leurs rangs. La conduite de ce prince à leur égard avait pour motif la rancune qu'il nourrissait contre eux de ce qu'ils avaient violé le serment qu'ils lui avaient fait dans l'origine, et n'avaient pas tenu leurs promesses. Mais les Grecs n'en furent pas moins coupables aux yeux de Dieu, en se montrant impitoyables envers les croisés, en les rendant victimes de leurs vexations et de leur perfidie, et en causant leur ruine (7). Aussi le Seigneur permit que les infidèles marchassent contre les Grecs et leur fissent expier leurs péchés.

CLXXIII. Le grand sulthan d'Occident, Kilidj-Arslan, ayant appris l'arrivée des Franks, écrivit à Néo-Césarée, pour en prévenir Danischmend, ainsi que les autres émirs. Puis, à la tête d'une armée formidable, il s'avança contre les chrétiens. Ceux-ci se rencontrèrent avec les infidèles dans la plaine d'Aulos (1). Une lutte acharnée s'ensuivit et dura une bonne partie du jour ; le sang coula à flots. Les Franks, écrasés et perdus dans un pays étranger pour eux, ne voyaient aucun moyen de sortir de leur situation désespérée. Dans leur perplexité, ils se groupèrent et

s'arrêtèrent comme des bestiaux effrayés. Ce fut une journée sanglante et terrible pour eux. Sur ces entrefaites, le général qui commandait les Grecs prit la fuite. Le comte de Poitou, placé sur une montagne voisine dont les infidèles entouraient la base, contemplait la défaite des siens. Quel spectacle ! Les arcs vibraient de tous côtés avec un bruit strident ; les chevaux se cabraient effrayés, et les montagnes retentissaient du bruit du combat. A la vue de ses soldats exterminés, le prince frank pleura amèrement. Les infidèles ayant redoublé d'efforts, le comte, acculé sur tous les points, prit la fuite avec 400 cavaliers. Son armée, forte de 300,000 hommes, fut détruite entièrement. Il alla chercher un asile à Antioche, auprès de Tancrède, et de là se rendit à Jérusalem. Il en partit au bout de quelques jours pour le pays des Franks, d'où il était venu. Il jura par un serment solennel de revenir contre les Perses, de tirer vengeance de cet échec et de punir la perfidie de l'empereur des Grecs. Il voyait, en effet, ses soldats traînés captifs par milliers en Perse.

CLXXIV. Cette même année, l'Égypte entière se mit en mouvement, et s'étant réunie en une armée immense, marcha contre Jérusalem. Le roi de la Cité sainte s'avança contre les infidèles avec une poignée de troupes qui furent mises en déroute. Baudouin courut se réfugier à Jérusalem. Ce fut dans cette rencontre que fut tué le comte de Delouk, Guillaume Sandzavel (1). Le roi Baudouin avait d'abord gagné Baalbek, et c'est de là qu'il arriva chez lui : tandis que les infidèles, fiers de ce triomphe signalé, rentraient à Ascalon, qui leur appartenait (2).

CLXXV. L'année 551 (24 février 1102-23 février 1103) fut marquée par une violente perturbation de la foi religieuse, dont la célébration de la Pâque devint l'occasion. Dix nations chrétiennes tombèrent à ce sujet dans l'erreur, à l'exception des Arméniens et des Syriens, qui maintinrent la véritable tradition. Les Romains et les Franks reçurent la mauvaise semence répandue par l'infâme hérétique Irion, qui établissait l'époque de la Pâque au 5 avril, et faisait coïncider la pleine lune avec la fête de saint Lazare, en fixant cette époque au samedi (1), tandis que pour les Arméniens, les Syriens et les Hébreux, elle tombait au 6 avril. Lui, la fit cadrer avec le dimanche des Rameaux. Ce philosophe Irion, qui était Romain d'origine, avait ainsi faussé l'ordre du comput, parce que, à l'époque où le calendrier fut institué, d'après la forme de la période composée de dix-neuf cycles (2), les autres savants ne l'avaient pas appelé pour concourir à ce travail. Cet oubli lui inspira une extrême animosité contre eux ; il vint, et s'étant saisi furtivement de leurs livres, il fit du 6 un 5, et des premiers nombres les derniers : calcul qui déplace la célébration de la Pâque tous les quatre-vingt-quinze ans. C'est là ce qui produisit l'erreur dans laquelle se trouvent les Grecs et les Romains, à chaque renouvellement de cette période. Tel fut le comput auquel Irion donna cours parmi les Romains, et d'où naquirent de grands débats entre les Grecs et les Arméniens. Les Franks n'avaient aucun souci de disputer avec ces derniers sur ce point de doctrine ; mais il en fut tout autrement des Grecs, qui eurent les plus violentes querelles avec les Arméniens. Les habitants d'Antioche, de

la Cilicie et d'Edesse eurent des discussions sans fin à soutenir avec eux à ce sujet, parce que les Grecs s'efforçaient d'imposer aux Arméniens leur calendrier vicieux. Par ces luttes, ils suscitèrent des désagréments à notre nation, sans toutefois réussir à l'ébranler. Les Syriens d'Edesse, cédant à la crainte, embrassèrent le parti des Grecs, et renoncèrent à l'alliance qu'ils avaient formée avec les Arméniens.

Précédemment les Grecs étaient tombés dans une erreur semblable, et les lampes [du saint Sépulcre] ne s'allumèrent pas. Dans cette occasion, les infidèles massacrèrent les pélerins accourus pour visiter les Saints-Lieux. C'était sous le règne de [l'empereur] Basile, et dans l'année 455. Dans cette troisième partie de notre histoire, les Grecs se montrent pour la seconde fois dans l'aberration sur le même sujet. Les ecclésiastiques d'Edesse en avertirent par une lettre le catholicos d'Arménie, Grégoire, qui habitait la Montagne-Noire, dans le célèbre couvent d'Arek ; et il leur répondit de sa propre main pour les engager à demeurer fermes dans la foi orthodoxe.

Sa lettre était ainsi conçue :

« Aux véritables amis du Christ, à ceux qui professent la croyance en la Sainte-Trinité, aux prêtres, aux grands et à tout le peuple fidèle, salut.

« Que la bénédiction, accompagnée d'une digne affection, découle sur vous, du siége de notre saint Illuminateur. J'ai lu votre lettre où éclate l'amour divin, et qui m'apprend ce que vous désirez; nous avons parfaitement compris toutes les observations qu'elle contient; aussi rendons-nous avec empressement grâces

à Dieu, en vous rappelant les paroles que l'apôtre saint Paul adresse à ses disciples : « Lorsque j'ap- « prends votre piété et votre foi en notre Seigneur, je « m'en réjouis en rendant des actions de grâce à Dieu. » (Ép. à Philémon, v. 4 et 5.) Car c'est Dieu le Verbe lui-même, issu du Père, qui a invité les hommes à glorifier l'éclat de sa grandeur et de sa divinité, lui qui nous a reçus avec clémence, nous, faibles créatures, et qui a accordé la force à ceux qui en étaient dépourvus, afin qu'ils puissent résister aux invisibles suggestions du Tentateur. C'est notre Seigneur Jésus-Christ qui vous donnera le secours et la force en tout, et qui vous accordera la sagesse, lorsque vous vous présenterez devant les savants; obéissant ainsi à ses ordres infaillibles. « N'ayez aucun « souci, a-t-il dit, de savoir comment ou ce que vous ré- « pondrez, parcequ'il vous suggérera en ce moment les « paroles que vous aurez à dire » (S. Luc, XII, 11 et 12); en effet, il connaît tout par sa grâce, qui est omnisciente, et par sa puissance, dont la pénétration embrasse tout. Et cependant nous péchons contre lui, qui du néant nous a appelés à l'existence, qui nous a relevés et exaltés par ses bienfaits, comme il le fit à l'égard d'Israël, dans les temps anciens. Malgré cela nous péchons sans cesse contre lui, nous et le peuple, tous à la fois, par pensée, par parole, par savoir, par ignorance, pendant cette vie passagère. Néanmoins j'existe par la foi, et ma foi existe. Mais aucun de nous ne pèche contre le roi, contre le chef qui nous gouverne, contre l'armée, contre les généraux, contre nos supérieurs, ni contre le troupeau qu'il conduit. Loin de là, nous sommes soumis à tous, et nous

nous sommes mis à leur service, suivant le précepte de l'Apôtre : « Rendant à chacun ce qui lui est dû, « l'impôt à qui nous devons l'impôt, la crainte à qui « nous devons la crainte, l'honneur à qui nous devons « l'honneur, le titre de César à qui il appartient, et à « Dieu ce qui est à Dieu. » (S. Paul, Ép. aux Romains, XIII, 7; S. Matthieu, XX, 21; S. Marc, XII, 17; S. Luc, XX, 25.) Il ne faut être envers personne comme un débiteur en retard, ni rendre le mal pour le mal. La justice que vous aurez montrée envers les autres, servira de règle pour vous juger, comme s'il s'agissait de gens inférieurs ou vulgaires. D'après ces préceptes, qui ne trompent jamais, ce sont des châtiments au lieu de faveurs que nous méritons. Mais toutefois soyez sans trouble et sans crainte, car le temps du salut approche, et l'avénement du Seigneur n'est pas éloigné. Nous avons un grand nombre de paroles consolantes dites par les Prophètes touchant la vie future, Dieu Notre-Seigneur et les Saints; elles doivent s'accomplir et s'exécuter, afin que la vérité apparaisse. Certes, je vous prodigue les exhortations, et je vous encourage en vous enseignant la patience, et non comme un pasteur au cœur timide qui ne prend aucune part des peines communes. Je me ferai volontiers votre compagnon dans le trépas, dans toutes les occasions et dans les tourments, quels qu'ils soient. Je ne m'éloigne pas de mon poste, et je ne renie pas mes devoirs, lors même que ce serait une tâche trop pénible pour moi, que celle de vous adresser des discours, de me livrer à des recherches, ou de répondre à des interrogations. Au contraire, nous sommes prêt à donner sur chaque point une

solution à tout ce qui nous sera demandé, pourvu que ce soit en temps opportun et convenable; et lors même qu'on nous ferait souffrir des tourments et la violence, nous ne renoncerions point à notre foi, et nous rendrions grâces à nos maîtres. Nous avons été dans la crainte et condamné, et maintenant nous éprouvons un sort pareil de la part des chrétiens. Mais vous, ne vous découragez pas, car Dieu peut tout dans les tentations, et nous en faire sortir en nous les faisant supporter avec patience. Cependant nous devons, autant qu'il est en notre pouvoir, combattre comme de braves soldats du Christ, en défendant avec courage la vérité. Le Seigneur mon Dieu m'est témoin, à moi qui suis continuellement en sa présence, que je ne professe aucune erreur, que je n'ai altéré aucun dogme, que je n'ai pas des sentiments d'arrogance; au contraire, je crois être dans une juste mesure; penser différemment serait le propre des insensés et des ignorants. Éclairé par la grâce de Dieu et la doctrine des saints illuminateurs, nos prédécesseurs, nous suivons le royal et véritable chemin en Jésus-Christ, ne déviant ni vers la droite ni vers la gauche, ne nous écartant pas des préceptes divins, et ne nous levant pas dès l'aurore pour nous livrer à des folies, ne montrant pas un visage hautain et fier comme les Romains et autres, dont il est inutile de rappeler le nom. Si nous dissimulions sous des dehors trompeurs une foi corrompue, pourquoi serions-nous tourmenté comme un coupable, et alors n'aurions-nons pas le repos, tandis que nous sommes plongé dans la tribulation, errant sur mer et sur terre, comme S. Paul le raconte de lui-même à ceux auxquels il adressait ces paroles : « Pourquoi sommes-

« nous sans cesse tourmenté, jeté dans les prisons et « dans les fers? j'ai combattu les bêtes féroces, j'ai « souffert au fond des abîmes. » (I Cor. XV, 32). Dans le cas où mon espérance en vue de Jésus-Christ serait vaine, je dirais qu'il eût été superflu de supporter les fatigues de ces courses, ces fuites, ces tourments et ces peines, mais surtout si j'avais enduré tout cela pour une croyance condamnable. Il y a quarante ans que j'exerce les fonctions pontificales; j'ai abandonné la maison paternelle dans un temps de paix pour venir m'établir ici. Certainement moi seul j'ai été abusé, mais cependant je conserve l'espoir en Dieu, et je m'attache au témoignagne des Livres-Saints, parce que j'ai une foi orthodoxe et parfaite. Vous qui êtes associés à mon ministère et à ma foi, que ce ne soit pas par faveur ou par respect humain que vous m'honoriez ou que vous me révériez. Ne vendez pas votre Dieu pour une vaine existence, car voici le temps de mériter le titre d'élu et d'obtenir du Christ la couronne. Je suis votre garant devant Jésus-Christ pour vous promettre que celui qui n'entoure pas comme d'un mur le pain sacré, sera couronné avec les saints, et que si quelqu'un préfère la gloire des hommes à celle de Dieu, celui-là sera placé au jour du jugement dernier au nombre de ceux qui n'ont pas confessé le Christ comme Dieu; celui-là doit être exclu de notre Église, et privé de notre bénédiction. Mais ceux qui croiront avec nous, qu'ils soient bénis par les habitants du ciel et par ceux de la terre, par Dieu et par nous, par Dieu qui est glorifié dans l'éternité. Amen! »

En recevant cette lettre, les fidèles d'Edesse furent plus

que jamais confirmés dans la véritable doctrine. A la Pâque, les habitants de Jérusalem allumèrent les lampes du saint Sépulcre par supercherie et en fraude; et trompant leurs nationaux, se servirent pour ces lampes divines d'un feu supposé. Mais elles prirent feu spontanément à la Pâque des Arméniens, comme en furent témoins tous les chrétiens qui se trouvaient à Jérusalem. Alors les Grecs furent couverts de confusion, parce qu'ils avaient célébré cette fête le dimanche des Rameaux.

CLXXVI. Cette même année, le roi d'Égypte et celui de Damas firent une nouvelle levée de boucliers, et s'avancèrent avec des forces très-considérables contre Jérusalem. Le roi Baudouin se porta à leur rencontre. Les Egyptiens avaient déjà mis les chrétiens en déroute, après une lutte acharnée, lorsque l'on vit débarquer des masses de Franks, qui repoussèrent les infidèles, les mirent en fuite et les taillèrent en pièces, sans faire quartier à aucun (1).

Baudouin étant parti pour retourner à Jérusalem, un musulman d'Acre, Éthiopien de nation, qui se tenait en embuscade sous un arbre, l'atteignit d'un coup de pique dans les côtes. Le meurtrier fut tué sur la place même, mais la blessure du roi resta incurable jusqu'à sa mort. Jérusalem, désolée de ce funeste accident, fut plongée dans le deuil et la tristesse. Ce malheur fut la punition de la fausse célébration de la Pâque. Déjà les Grecs avaient osé donner l'exemple d'une pareille subversion sous le règne de l'empereur Basile, lorsque les lampes ne s'allumèrent pas, et que les infidèles massacrèrent les pélerins dans l'église de la Résurrection, à l'entrée du saint Sépulcre (2).

CLXXVII. Au commencement de l'année 552 (24 février 1103 - 23 février 1104), un châtiment terrible frappa la ville d'Édesse. Une inondation survint le jeudi de la Petite semaine (1), inondation qui rappela le souvenir du déluge universel. L'air, violemment agité, se condensa dans l'atmosphère ; des bruits accompagnés d'éclats de tonnerre se firent entendre ; toute la face du ciel était bouleversée avec un fracas horrible : quelques personnes pensaient que c'en était fait d'Édesse. A partir de l'aurore, il tomba des torrents de pluie mêlée de grêle. Au lever du soleil, les eaux, se frayant une issue du côté de l'ouest, se développèrent dans toute l'étendue qui va d'une colline à l'autre ; elles se précipitèrent contre le rempart, et l'entr'ouvrant, envahirent toute la ville, dont une partie fut détruite. Un grand nombre de maisons s'écroulèrent, et beaucoup d'animaux périrent. Mais personne ne perdit la vie dans ce désastre si imprévu et si subit, parce qu'il eut lieu de jour, et que chacun put s'échapper.

CLXXVIII. Cette même année, le comte des Franks, Boëmond, fut racheté des mains de Danischmend, au prix de 100,000 tahégans, par l'intermédiaire et grâce à la générosité du grand chef arménien Kôgh'-Vasil (1). C'est lui qui fournit les fonds de cette rançon, tandis que le comte d'Antioche n'y contribua en rien. Vasil réunit tout ce qu'il put d'argent, en employant, pour se le procurer, toutes les ressources et tous les soins imaginables, et fit porter la somme exigée jusqu'aux limites de sa province. Il alla au devant de Boëmond devenu libre, le reçut avec hospitalité dans son palais, le traita avec la plus grande distinction, et lui offrit de magnifiques présents,

Il ne se montra pas moins généreux envers ceux qui avaient amené le comte : les largesses qu'il leur distribua montaient à 10,000 tahégans. Au bout de quelques jours, Boëmond partit pour Antioche, après être devenu, par la consécration de serments solennels, le fils adoptif de Kôgh'-Vasil. Quant à Richard, neveu de Boëmond, Danischmend l'offrit en cadeau à l'empereur Alexis, en retour de sommes considérables que celui-ci lui donna.

CLXXIX. Cette même année, le comte d'Édesse, Baudouin, rassembla des troupes et entreprit une expédition contre les Turks, sur le territoire des musulmans, dans le district de Mardîn. Il les extermina, et fit prisonnier leur émir Oulough'-Salar (1). Il s'empara de leurs femmes et de leurs enfants qu'il rendit esclaves ; il prit aussi des troupeaux de brebis par milliers, environ mille chevaux, et autant de gros bestiaux et de chameaux. Il rentra à Édesse avec ce butin.

CLXXX. Cette même année, le catholicos d'Arménie, le seigneur Basile, étant parti de la ville d'Ani, escorté de tous ses serviteurs, de nobles, d'évêques et de prêtres, se rendit à Édesse. Le comte frank, Baudouin, l'accueillit avec les égards dus à sa haute dignité ecclésiastique, lui donna des villages, le combla de présents et lui témoigna beaucoup d'amitié.

CLXXXI. Cette même année, mourut le catholicos des Agh'ouans, le seigneur Étienne. Alors le catholicos d'Arménie, le seigneur Basile, et les évêques des Agh'ouans tinrent une assemblée, et le frère d'Étienne (1) fut sacré et installé comme son successeur, dans la ville de Kantzag. Mais dans la suite il se montra indigne de ces augustes

fonctions : il fut excommunié par le seigneur Basile, puis chassé de son siége et privé de sa dignité. Cette punition lui fut attirée par sa mauvaise vie.

CLXXXII. En l'année 553 (23 février 1104-21 février 1105), le comte d'Édesse Baudouin et Josselin marchèrent contre Khar'an. Ils envoyèrent à Antioche appeler le grand comte des Franks, Boëmond, ainsi que Tancrède. Ils s'adjoignirent toutes les troupes arméniennes, et formèrent une armée très-nombreuse. Arrivés devant Khar'an, ils assiégèrent vigoureusement cette ville ; elle eut cruellement à souffrir du manque de vivres. Pendant ce siége, un Frank fit une chose très-déplaisante à Dieu. Après avoir ouvert un pain et y avoir fait ses ordures, il alla le déposer en face de la porte de la ville. Par malheur, les habitants ayant aperçu ce pain, l'un d'eux se jeta dessus et s'en saisit pour le manger ; mais ayant découvert les saletés qu'il contenait, il fut pris de dégoût. Néanmoins il l'emporta et vint le montrer aux autres. A cette vue, des gens judicieux dirent : « C'est là un péché que Dieu ne laissera pas impuni ; il ne leur accordera pas la victoire, parce qu'ils ont souillé le pain ; profanation sans exemple sur la terre. »

Cependant les Perses marchèrent contre les chrétiens, ayant à leur tête Djekermisch, émir de Mossoul (1), et Soukman, fils d'Artoukh. Les chefs des Franks ayant appris l'approche des infidèles, partirent tout joyeux pour aller à leur rencontre. Ils étaient déjà à deux journées de marche de la ville, à un lieu nommé *Auzoud* (sablonneux). Le comte d'Édesse et Josselin, pleins de présomp-

tion, placèrent Boëmond et Tancrède dans un poste éloigné, en se disant : « C'est nous qui attaquerons les premiers, et seuls nous aurons l'honneur de la victoire. » Mais lorsque la lutte se fut engagée entre Baudouin et Josselin d'un côté, et les Turks de l'autre, l'action devint sanglante et terrible ; un pays étranger, celui des musulmans, en était le théâtre. Les Perses eurent le dessus et firent tomber sur les chrétiens le châtiment d'un Dieu irrité. Le sang coula à torrents, et les cadavres jonchèrent le sol. Plus de 30,000 chrétiens furent immolés, et la contrée resta dépeuplée. Le comte d'Édesse Baudouin et Josselin furent faits prisonniers, et traînés en captivité. Les deux autres chefs franks, ainsi que leurs troupes, n'éprouvèrent aucun mal. Ils prirent avec eux leurs plus vaillants soldats et coururent chercher un asile à Édesse.

Ce qui affligea surtout les chrétiens d'Édesse, c'est que les habitants de Khar'an, coupant la retraite à ces débris échappés aux mains des infidèles, cernèrent la montagne et la plaine, et massacrèrent tous les fuyards au nombre de dix mille. Ils causèrent plus de mal aux fidèles que les Turks eux-mêmes. Une profonde douleur, les plaintes, la tristesse, les pleurs, tel était le spectacle que présentait Édesse. On n'entendait partout que lamentations et gémissements. Toutes les contrées chrétiennes étaient livrées au désespoir. Le comte Baudouin fut conduit à Mossoul, ville des musulmans, et Josselin à Hisn-Keïfa (Harsenkev) (2), chez Soukman, fils d'Artoukh. Ce fut Djekermisch qui emmena Baudouin.

Cependant Boëmond conçut le projet de retourner

dans le pays des Franks pour aller chercher du renfort, et laissa le gouvernement d'Édesse et d'Antioche à son neveu (fils de sa sœur) Tancrède. Lorsqu'il fut parvenu chez les Franks, il rencontra une dame fort riche, qui avait été mariée à Étienne Pol (Sdéph'an Bôl), comte frank d'une illustre origine, Boëmond ayant habité chez cette dame, elle le retint de force, en lui disant : « Prends-« moi pour ta femme, car j'ai perdu mon mari, et ma terre « ainsi que ma cavalerie qui erre à l'aventure, sont sans « maître. » Mais Boëmond rejeta ces propositions : « Je « suis venu ici, lui répondit-il, lié par un serment solennel, « pour me procurer des troupes, et je désire m'en retourner « promptement, pour porter secours aux débris de l'armée « chrétienne, entourée en ce moment par les infidèles de la « Perse. » Cette femme renouvela ses instances avec une violence extrême, quoique Boëmond lui opposât toujours les mêmes refus. Voyant sa persistance inébranlable, elle le fit charger de chaînes et jeter en prison. Après y avoir demeuré quelques jours, il céda, et l'ayant épousée, il eut d'elle deux fils. Au bout de cinq ans, le grand comte des Franks mourut, sans avoir revu l'Asie (3).

CLXXXIII. Cette même année, Danischmend, grand émir du pays des Romains, et Arménien d'origine, cessa de vivre. C'était un homme bon, bienfaiteur des populations, et très-miséricordieux envers les fidèles. Sa perte fut vivement sentie par les chrétiens qui dépendaient de lui. Il laissa douze fils, dont l'aîné, nommé Gazi (1), lui succéda et se défit secrètement de ses frères.

CLXXXIV. Cette même année mourut Soukman, fils d'Artoukh, qui possédait autrefois la sainte cité de Jéru-

salem. Artoukh y laissa des traces bien visibles de son passage dans l'église de la Résurrection. Car on y remarque trois flèches qu'il lança au plafond, et qui y sont restées fixées jusqu'à présent. Il finit ses jours à Jérusalem, et fut enterré sur le chemin qui conduit au temple de Salomon. Son fils, Soukman, était un méchant homme, une bête féroce, ardente à verser le sang. Il avait rassemblé des troupes perses et marchait au secours de Tripoli contre les Franks, lorsque la mort le surprit en route. Aussitôt ses soldats se débandèrent et s'en revinrent dans leur pays.

CLXXXV. Cette même année mourut le roi des Perses, Barkiarok, fils de Mélik-Schah, fils d'Alp-Arslan. Il eut pour successeur Daph'ar, qui était né d'une femme kiptchak (Kheph'tchakh), la même qui avait empoisonné le puissant monarque Mélik-Schah, à Bagdad.

CLXXXVI. Cette même année, la ville de Marasch fut perdue pour les Grecs ; le Prince des princes ayant quitté cette ville, la céda à Josselin. Il vendit en outre l'image de la sainte Mère de Dieu, pour une forte somme, au grand chef arménien Thoros, fils de Constantin, fils de R'oupên (1), et partit pour Constantinople.

CLXXXVII. En l'année 554 (23 février 1105–22 février 1106), le saint patriarche Grégoire, nommé aussi Vahram, fils de Grégoire Magistros, fils de Vaçag, et Bahlavouni d'origine, termina sa carrière. Ainsi tomba la colonne de la foi arménienne, le rempart de l'Église de la Nation orientale. C'était un homme qui opérait des miracles parmi les populations, qui brillait par l'éclat de sa vertu, et dont la vie s'écoula dans la pratique des austérités,

dans le jeûne et la prière, et dans le chant des psaumes par lesquels il célébrait les louanges de Dieu. Il restaura la foi arménienne. Il s'occupait sans cesse à faire des traductions ; et tout ce qui nous manquait dans l'observance des commandements de Dieu, il le rétablit avec une complète et magnifique régularité. Il s'appliquait tout entier et sans relâche à faire traduire des livres grecs ou syriaques. Il remplit des lumières des Saintes-Lettres l'Église d'Arménie. D'un esprit doux, humble de cœur, il joignait à ces qualités une haute piété et une pratique assidue des préceptes divins. Il avait toute l'aptitude nécessaire pour pourvoir aux besoins du troupeau du Christ, tant il possédait abondamment les grâces célestes. Il ressemblait aux anciens savants d'Arménie, je veux dire Moyse et David (1), car il avait une tête athénienne et une langue de feu, et c'était avec facilité qu'il soulevait le voile de l'ancien et du nouveau Testament. Il ouvrait les sources qui découlent du sein de Dieu, et répandait l'intelligence de l'Esprit-Saint parmi les fidèles qui accouraient pour l'entendre. Il devint le modèle des religieux, les surpassant tous par l'exercice des plus sublimes vertus.

Après avoir siégé pendant quarante ans sur le trône pontifical, il se trouvait au moment de sa mort chez le prince Kôgh'-Vasil, cet illustre guerrier, auprès duquel s'étaient alors groupés les débris de notre armée nationale. Il y avait là aussi un jeune homme nommé Grégoire (2), petit-neveu (fils du fils de la sœur) du seigneur Vahram. Le patriarche Grégoire le désigna, dans une assemblée, pour lui succéder comme catholicos

d'Arménie, après la mort du seigneur Basile, et plaça l'exécution de ses volontés sous la sauvegarde de Kôgh'-Vasil, seigneur de K'éçoun et autres lieux. Basile se conforma aux ordres de Grégoire, et, dès ce jour, il prit auprès de lui Grégoire, fils d'Abirad, patriarche désigné. C'est dans le mois de drê, la première semaine du carême de l'été (3), un samedi, que mourut ce saint patriarche. Il fut enterré avec solennité à Garmir-Vank' (Convent-Rouge), non loin de K'éçoun. Le seigneur Étienne, supérieur de ce couvent, réunit autour de son tombeau des moines et des prêtres, et l'envoya rejoindre la milice des Saints avec les honneurs dus à sa haute position comme patriarche. Vasil et les autres membres de la noblesse arménienne versèrent des larmes amères sur cette perte, et déplorèrent profondément le vide qu'elle allait produire parmi eux. Les Arméniens pleurèrent au souvenir de cet homme de bien et en se rappelant le sort qui les condamnait à vivre déshérités de leur souveraineté nationale, au milieu des peuples étrangers, et à finir leurs jours loin de leur patrie.

CLXXXVIII. Cette année, mourut le thaumaturge éminent, Marc, ermite. Il avait passé soixante-cinq années de sa vie dans la retraite, ne se nourrissant que d'herbages, sans goûter au pain ni à aucun autre aliment. Il possédait l'intuition des Prophètes, et beaucoup de personnes avaient acquis la certitude que tous les jours l'Esprit-Saint se révélait à lui. Il habitait dans la province de Mogk', sur une montagne aride appelée Gonkanag. Il était Syrien de Kharsina (1), d'un lieu voisin du territoire de la ville de Marasch. Par ses prières, il fit

jaillir de l'eau en deux endroits différents, dans ce pays. Lorsque les Franks conquirent la sainte cité de Jérusalem, il prédit que les Perses reprendraient le dessus et pénétreraient, le glaive à la main, jusqu'aux bords de la Mer océane, prédiction dont nous avons vu, en effet, l'accomplissement.

[Voici ses paroles :] — « Nous dirons au sujet des prêtres et des peuples, qu'ils se relâcheront de la foi, et que le culte de Dieu cessera parmi eux ; leur croyance s'affaiblira, et les portes de la sainte Église se fermeront. Ils seront aveuglés par leur perversité ; ils oublieront de nouveau les préceptes de l'Évangile. Les péchés et le mal inonderont la surface de la terre, et les fils des hommes seront emportés au milieu du débordement des crimes, comme au milieu des flots de la mer. Toutes les nations fidèles cesseront de pratiquer la justice. »

Ce digne moine fut enterré dans le couvent de Gasdagh'ôn, auprès du château-fort de Vahga', dans la chaîne du Taurus.

CLXXXIX. Cette même année, Djekermisch, émir de Mossoul et de Nisibe, vint, à la tête de forces considérables, camper aux portes d'Edesse, au moment de la moisson. Le général des Franks, Richard, auquel Tancrède avait confié la défense de cette ville, fit imprudemment une sortie à la tête de son infanterie, pour se mesurer avec les milices aguerries de la Perse. Celles-ci, profitant de cette faute, fondirent sur les chrétiens, les rejetèrent tous dans les fossés de la ville, et leur tuèrent quatre cent cinquante hommes. Les infidèles écorchèrent les têtes des cadavres et les emportèrent en

Perse. Ce désastre jeta le désespoir dans Edesse. Chaque famille était dans la désolation, chaque maison retentissait de gémissements. Les campagnes ruisselaient de sang. Après quoi, Djekermisch rentra en triomphe dans son pays.

CXC. Cette même année mourut le comte des Franks, Saint-Gilles, pendant qu'il assiégeait Tripoli. Il laissa la ville extérieure qu'il avait bâtie (1) et ses troupes au fils de sa sœur, Bertrand (2), guerrier illustre. C'est ce Saint-Gilles qui avait emporté la lance du Christ et l'avait donnée à l'empereur Alexis, à Constantinople.

CXCI. Cette même année, la ville d'Ablastha, dans le district de Dchahan (1), eut à souffrir bien des tourments et des calamités de la part des Franks. Elle fut tellement maltraitée, que les habitants résolurent de s'en venger cruellement. Ils se tournèrent du côté des infidèles. Leur ayant envoyé un secret message, et ayant appelé dans leurs murs la cavalerie du district, les Arméniens se lignèrent avec eux et investirent la forteresse. « Va-t'en chez ta nation, dirent-ils au chef des Franks, et que Dieu soit avec toi. » A ces mots, ceux-ci, furieux, s'élancèrent comme des bêtes féroces sur les habitants. Mais ces derniers furent vainqueurs et les massacrèrent tous ; pas un n'échappa. Le Seigneur tint compte aux gens d'Ablastha de ce qu'ils avaient fait, comme d'un acte de justice. Cette journée vit périr environ trois cents hommes, qui expièrent ainsi les maux dont ils avaient accablé les fidèles, car ils avaient ruiné et dépeuplé la contrée. La terre ne portait plus que des ronces et était devenue stérile sous leurs pas. Les vignes et les arbres se

séchèrent, les plaines se hérissèrent de chardons, les sources tarirent. Ils détruisirent l'affection et la joie entre amis ; la trahison et la haine s'étendirent partout. Les fidèles, rebutés par les vexations dont ils les rendaient victimes, ne venaient plus avec un concours empressé à l'église. Les portes de la maison du Seigneur se fermèrent ; les lampes qui l'éclairaient s'éteignirent ; les bénédictions de Dieu cessèrent de s'attacher à son temple. Les prêtres furent courbés sous le joug de la plus dure servitude et jetés en prison. Les autels et les baptistères furent abattus et détruits ; les mystères de la Croix disparurent dans l'ombre ; l'odeur de l'encens se perdit ; les louanges de Dieu furent empêchées tout à fait dans le district d'Ablastha. En d'autres endroits les chapelles furent démolies. Les prêtres devinrent un objet de mépris. La controverse religieuse fut abolie, la vérité persécutée, la justice rejetée, la piété proscrite. Le jugement du redoutable tribunal de Dieu fut mis en oubli. Ces maux furent l'ouvrage de la nation enragée des Franks. Car alors les chefs et les guerriers les plus illustres de cette nation n'existaient plus, et leurs principautés avaient passé à des successeurs indignes. Telle est la cause qui porta les Franks à susciter aux fidèles des persécutions et des tourments qui n'avaient au fond d'autre mobile que la cupidité.

CXCII. Cette même année l'église de Sainte-Sophie, à Édesse, s'écroula du côté occidental ; une grande partie de cet édifice tomba.

CXCIII. Cette même année apparut une comète d'un aspect terrible à la fois et merveilleux, et dont l'orbe im-

mense inspira l'effroi. Elle occupait le sud-ouest. Sa queue couvrait une vaste étendue de la voûte céleste. C'était le 13 février au soir, veille de la fête de la Présentation de Notre-Seigneur dans le Temple, qu'elle se leva sur l'horizon. Elle brilla pendant cinquante jours, jetant la consternation dans tous les cœurs, parce que le mouvement de sa queue ressemblait aux ondulations d'un fleuve. Personne n'avait jamais ouï parler d'un phénomène pareil. Les savants et les gens d'expérience assurèrent que c'était l'astre d'un roi, et que cette année il en naîtrait un qui étendrait son empire d'une mer à l'autre, comme Alexandre le Grand de Macédoine (1).

Cette même année, les Arabes sortirent de leur pays, au nombre de trente mille environ, pour venir s'emparer d'Alep et de tout le territoire musulman. Le vaillant champion de Dieu, Tancrède, comte d'Antioche, s'avança contre eux, et les ayant mis en fuite, rentra dans cette ville avec un riche butin (2).

CXCIV. En l'année 555 (23 février 1106 - 22 février 1107), Djekermisch, émir de Mossoul, fut tué par Djâwali (Dchauli) (1), émir perse, dans une lutte acharnée qui s'était engagée entre eux. Djâwali vainquit Djekermisch, et l'atteignit d'une flèche. Quelques jours après, cette bête féroce expira, laissant sa principauté au sulthan Kilidj-Arslan. Il lui donna aussi Baudouin, comte d'Édesse, qu'il retenait dans les fers. Kilidj-Arslan, sulthan d'Occident, ayant réuni ses troupes, vint prendre possession de Mossoul, de Djéziré, et de toutes les contrées qui appartenaient à Djekermisch.

CXCV. Cette même année, mais antérieurement à ces événements, Kilidj-Arslan était venu avec des forces imposantes assiéger Édesse. Il fit pendant quelques jours de grands efforts pour se rendre maître de cette ville, mais il échoua. Ayant opéré sa retraite, il vint s'emparer de Khar'an. Après avoir soumis tout le pays qui en dépend, il regagna ses États.

CXCVI. En l'année 556 (23 février 1107-22 février 1108), une guerre terrible éclata dans la province de Mossoul, qui est aux musulmans. Kilidj-Arslan et l'émir Djâwali, chacun à la tête de troupes nombreuses, en vinrent aux mains. Il y eut de part et d'autre beaucoup de sang répandu. Mais la victoire se déclara pour Djâwali. Les débris de l'armée du sulthan se sauvèrent à Mélitène. Ce dernier périt dans l'action, et sa mort fut un deuil pour les chrétiens. Car c'était un prince d'une bonté et d'une bienveillance extrêmes. Ses quatre fils se mirent en possession des provinces qu'il avait assignées à chacun d'eux (1).

CXCVII. Cette même année, un corps de douze mille Perses franchit le Taurus et pénétra sur les limites d'Anazarbe, semant la désolation dans tout le pays de Thoros, petit-fils de R'oupên. Après avoir traversé la plaine de Marasch et avoir fait une multitude de captifs, ils parvinrent sur le territoire de Kôgh'-Vasil, à un lieu nommé Pertousd, dans les limites consacrées (1). A la nouvelle de cette invasion, Vasil ayant réuni la légion arménienne, ces soldats intrépides comme des aigles, courageux comme de jeunes lions, coururent à l'ennemi, et après une lutte longue et acharnée, remportèrent une victoire complète. Ayant déconfit les Turks, ils se mirent tous ensemble à les poursuivre, l'épée dans les reins, et en les massacrant. Ils leur enlevèrent quantité de prisonniers, et leur reprirent le butin et les captifs dont ils s'étaient emparés. Vasil s'en revint avec toute la noblesse arménienne, fier et joyeux de ce beau succès, et rentra dans sa ville de K'éçoun. Il rendit des actions de grâces à Dieu, qui avait confondu les ennemis de la Croix.

CXCVIII. Au commencement de l'année 557 (22 février 1108 - 20 février 1109), les Perses rassemblèrent une nouvelle armée, forte de six mille hommes, tous guerriers d'élite, placés sous le commandement de leur sulthan. Ils marchèrent contre Vasil pour tirer vengeance de l'échec qu'il leur avait fait récemment éprouver à Pertousd. Comme des animaux furieux, ils arrivèrent sur le territoire de la ville de Hisn-Mançour, au temps de la moisson et des récoltes. Les ouvriers des champs furent, les uns exterminés, les autres réduits en servitude. Les infidèles s'arrêtèrent auprès de la forteresse de Harthan (1). Kôgh-'Vasil, instruit de leur approche, s'avança contre eux à la tête de cinq cents hommes. Cette poignée de braves Arméniens combattit avec une rare intrépidité. Les nobles s'excitant l'un l'autre, se distinguèrent par les plus brillants faits d'armes. L'un d'eux, Ablaçath (2), chargea à la tête des siens; Pierre, oncle maternel de Kôgh'-Vasil, secondé par ses nobles, se signala par ses prouesses; Vasil, surnommé Dgh'a' (3), noble du côté de sa mère, à la tête d'un détachement, et en compagnie de l'intrépide Dikran (Tigrane), qui descendait de

l'une des plus illustres familles d'Arménie, culbuta les ailes de l'armée perse. La vaillante légion arménienne fit des prodiges de valeur, et remporta sur les infidèles une victoire décisive. Elle en fit un horrible massacre, et s'empara de la personne du sulthan d'Arménie (4) et d'une foule d'officiers perses. Kôgh'-Vasil les emmena en esclavage, en les faisant marcher devant lui. Après ce magnifique triomphe, il rentra, chargé de butin, dans sa ville de K'éçoun. Il remit en liberté tous les prisonniers faits par les infidèles, et l'allégresse éclata parmi les chrétiens.

CXCIX. Cette même année, Josselin racheta à Djâwali le comte d'Édesse, Baudouin, pour une somme de 30,000 tahégans (1). Celui-ci et Josselin se rendirent auprès de Vasil, qui les accueillit de la manière la plus honorable et les combla de présents. Baudouin étant parti, réunit un corps de cavalerie à Raban (2), ville qui appartenait à Vasil, dans l'intention de faire la guerre au pieux Tancrède. Baudouin et Josselin commirent une œuvre d'iniquité, et se rendirent coupables au plus haut point devant Dieu. Ils envoyèrent un message à l'émir perse Djâwali, lui persuadèrent de venir à leur aide avec cinq mille cavaliers, et attaquèrent avec acharnement le comte d'Antioche, Tancrède. Cette agression était motivée sur ce que Tancrède, pendant leur captivité, s'était emparé des districts qui leur appartenaient, et refusant de les rendre, voulait que ces deux princes fussent ses vassaux, prétention qu'ils repoussèrent bien loin. Vasil envoya aux deux chefs francs un détachement de huit cents hommes, et un corps de Patzinaces qui étaient à la solde de l'empereur des Grecs, et cantonnés dans la ville de Mecis (Mopsueste). Ces renforts réunis formèrent une armée considérable. Sur ces entrefaites, Tancrède, le champion du Christ, arriva avec un millier de cavaliers et un corps d'infanterie. L'engagement eut lieu sur les limites de Tellbâscher. Baudouin et Tancrède se combattirent l'un l'autre, avec rage et avec une valeur héroïque, tandis que les Perses écrasaient l'infanterie de Tancrède. Cependant celui-ci, tentant un suprême effort, vainquit Baudouin et le mit en fuite; puis fondant avec fureur sur Djâwali et frappant à coups redoublés, il porta la mort dans les rangs de ses soldats. Dans cette journée, deux mille chrétiens restèrent sur la place. Après cette insigne victoire, Tancrède s'en retourna dans sa ville d'Antioche, et Baudouin, fugitif, alla se renfermer dans la forteresse d'Aréventan (3). Josselin se sauva dans sa forteresse de Tellbâscher (4).

Lorsque les habitants d'Édesse connurent cette défaite, ils furent dans la désolation. Ils regrettaient Baudouin qu'ils croyaient mort. Alors ils tinrent, dans l'église de Saint-Jean, une assemblée où se trouvait le Babiôs (archevêque) frank de cette ville, pour se concerter sur le parti qu'il y avait à prendre; car ils craignaient qu'Édesse ne tombât de nouveau entre les mains de Tancrède, qui la remettrait sans doute à Richard. En effet, lorsque ce dernier occupait Édesse, il avait causé la ruine d'une foule de personnes. Dans cette réunion, les habitants inculpèrent vivement l'archevêque. « Que vos hommes, « ajoutèrent-ils, et les nôtres, gardent la forteresse jusqu'à « ce que nous sachions quel est le maître qui doit nous

« gouverner. » Mais le surlendemain arrivèrent Baudouin et Josselin, qui firent leur entrée à Édesse et s'enquirent des propos qui avaient été tenus dans cette assemblée. Ils considérèrent ces propos comme très-dangereux et les interprétèrent dans un sens tout à fait criminel. Ils firent piller les maisons d'un grand nombre d'habitants et crever les yeux à des gens qui n'étaient nullement coupables. Ils infligèrent dans cette occasion de cruels supplices aux chrétiens, car les Franks prêtaient facilement l'oreille aux dénonciations les plus calomnieuses et se plaisaient à répandre le sang innocent. Ils poussèrent la cruauté à un tel excès qu'ils voulurent arracher les yeux à l'archevêque arménien, Etienne. Les habitants, sachant qu'on n'avait rien à lui reprocher, le rachetèrent pour une somme de 1,000 tahégans.

CC. Cette même année, l'hiver fut si rigoureux, que l'intensité du froid fit périr partout beaucoup d'animaux domestiques et d'oiseaux. En Perse, il tomba de la neige noire, phénomène qui fut interprété par les sages de cette nation, comme un présage funeste pour elle.

CCI. Cette même année, il y eut dans la partie de l'Arabie qui se nomme Bosra (1), et qui est la patrie de Job, de grands combats entre les Turks et les Arabes. Ceux-ci se défendirent avec la plus grande bravoure, mirent leurs ennemis complètement en déroute et les taillèrent en pièces. Cependant le général perse recruta de nouvelles troupes et se mit derechef en campagne. Après une lutte où il déploya une valeur extraordinaire, il repoussa les Arabes. Cinquante mille de ces derniers passèrent dans la province d'Alep, afin de

chercher à se mettre sous la domination de Tancrède. Ayant demeuré là quelques jours, ils s'en retournèrent chez eux.

CCII. En l'année 558 (22 février 1109 - 21 février 1110), Baudouin, comte d'Edesse, et Josselin, comte de Tellbâscher, se dirigèrent vers Khar'an, afin de ravager le territoire de cette ville. Avec eux se trouvait un noble Arménien qui servait dans l'armée de Vasil, et qui était fils de Dadjad, seigneur de Darôn ; il se nommait Ablaçath, et était un des plus valeureux guerriers de son temps. Ayant quitté Vasil, par suite de quelques démêlés, il était venu à Édesse. Arrivés en vue de Khar'an, ceux d'Édesse se mirent à ravager la campagne. Tout à coup quinze cents cavaliers turks fondirent sur eux et leur tuèrent cent cinquante hommes. Les Franks, qui étaient en petit nombre, prirent le parti de s'enfuir vers Édesse, tandis qu'Ablaçath, poussant un cri d'aigle, et donnant ainsi le signal aux siens, se précipitait sur les ennemis qu'il dispersa. Les Franks revinrent à la charge, mais les Turks les forcèrent de reculer. Ils se sauvèrent de nouveau vers Édesse, et quoique rudement menés par les infidèles, ils réussirent à rentrer sains et saufs dans ses murs. Ablaçath, ne s'accommodant pas de la conduite des Franks, s'en retourna auprès de Vasil. Quoique blessé au bras, il ne succomba pas, parce que le fer de son armure avait arrêté la force du coup.

CCIII. Cette même année, la ville maritime de Tripoli fut prise. Après onze ans de siége, les habitants, fatigués des assauts terribles et du blocus rigoureux qu'ils soute-

naient, car Baudouin, roi de Jérusalem, et Bertrand, parent du grand comte de Saint-Gilles, les pressaient vivement, les habitants appelèrent Tancrède, comte d'Antioche, et se donnèrent à lui.

Aussitôt le roi de Jérusalem et Bertrand se mirent en guerre avec Tancrède ; en effet, c'étaient eux qui conduisaient les travaux du siége. Le patriarche et les évêques franks intervinrent, et la paix ayant été rétablie, Tancrède reprit le chemin d'Antioche. Cependant le roi de Jérusalem équipa une flotte pour agir contre Tripoli, et ayant investi cette ville par mer et par terre, l'attaqua avec vigueur. Les Franks l'ayant enfin emportée d'assaut, y mirent le feu, en exterminèrent la population, et y répandirent le sang à flots. Ils s'emparèrent de riches trésors, et emmenèrent d'innombrables captifs (1).

CCIV. Au commencement de l'année 559 (22 février 1110 - 21 février 1111), le comte d'Édesse voulut recommencer la guerre contre Tancrède. Baudouin et Josselin, le cœur plein de haine contre ce dernier, conçurent une pensée indigne d'un chrétien. Ils envoyèrent à Mossoul appeler à leur secours le général des Perses, Maudoud (Mamdoud) (1), guerrier intrépide, mais féroce et sanguinaire. Maudoud acquiesça à cette demande avec empressement, et ayant rassemblé tous ses Turks, se mit en marche avec des forces imposantes et parvint sur le territoire de Khar'an. Ayant mandé auprès de lui le comte d'Édesse, celui-ci, effrayé, n'osa pas se rendre à cette invitation. Maudoud, comprenant que le comte l'évitait (2), s'avança contre Édesse. Aussitôt Baudouin chargea Josselin d'aller chercher du renfort, et envoya

dire au roi de Jérusalem d'accourir. Celui-ci était alors occupé au siége de Bérouth, ville située sur le bord de la Mer océane. Pendant que ces démarches avaient cours, l'émir Maudoud arrivait avec une armée qui se déploya sur toute l'étendue de la vaste plaine d'Édesse. Il investit de toutes parts la ville et couvrit de ses bataillons la montagne et les collines.

L'Orient tout entier était rangé sous ses drapeaux. Toutes les populations se sauvèrent et quittèrent le pays, qui devint désert, tandis que les assiégés, en butte à des attaques incessantes, étaient consternés. Pendant cent jours, ils furent dans la situation la plus critique et dans des angoisses extrêmes. Déjà accablés par les assauts qu'ils avaient à soutenir, ils commencèrent à souffrir de la famine. L'accès et la sortie de la ville étaient empêchés par la multitude des ennemis qui l'entouraient, et qui massacraient ceux qui tombaient entre leurs mains. Dans la campagne aux environs s'amoncelaient les cadavres ; l'incendie dévorait tout ; pas un édifice ne resta sur pied. Par ce système de dévastation, Maudoud obéissait aux ordres du sulthan, émir de l'Orient (3). Il détruisit les jardins qui étaient en dehors des murs et démolit jusqu'aux fondements les monastères qui s'élevaient sur la montagne. Cette guerre à outrance plongea Edesse dans la désolation.

Quelque temps après, et grâce à la protection de Dieu, Bérouth était enlevée aux musulmans. Les habitants furent passés au fil de l'épée, et les Franks se rassasièrent de butin. Josselin assista à la prise de cette ville et y déploya la plus grande valeur.

De là il partit à la tête de l'armée pour marcher au secours d'Edesse, avec le roi de Jérusalem et Bertrand, comte de Tripoli. Ils allèrent trouver Tancrède à Antioche, et à force d'instances le décidèrent à les accompagner ; puis, continuant leur route, ils arrivèrent chez le prince arménien Vasil, lequel donna l'ordre aux siens de s'équiper, et se dirigea vers Samosate. Le chef arménien Abelgh'arib (4), qui possédait la ville de Bir (5), prit part aussi avec ses troupes à cette expédition. Ces forces, réunies en un contingent considérable, parvinrent sur le territoire d'Edesse. A cette nouvelle, le général des Turks, Maudoud, leva le siége et se porta vers Khar'an, tandis que les Franks arrivaient sous les murs d'Edesse, où ils établirent leur camp. Le lendemain, au point du jour, ils se disposèrent au combat. Arborant la sainte Croix de Varak au haut d'une lance, ils la portèrent en tête de leurs bataillons. Sur ces entrefaites, les Turks reculèrent au delà de Khar'an, afin d'attirer les chrétiens par un stratagème, dans un pays inconnu pour eux ; en même temps, ils placèrent en embuscade, dans l'intérieur de la ville, un fort détachement. Les généraux franks ayant eu vent de ce piége, retournèrent sur leurs pas et vinrent camper sur le territoire musulman, non loin du château fort de Schênav (6), qu'ils attaquèrent résolument. Tancrède ayant su qu'une trame était ourdie contre les siens par les autres chefs, se retira vers Samosate avec le corps qu'il commandait, et fit halte sur les bords de l'Euphrate. Bientôt toute l'armée franke vint le rejoindre. Les habitants d'Edesse et ceux de la province qui s'étaient renfermés dans la ville, en sortirent tous,

jusqu'aux femmes et aux enfants, pour suivre les Franks.

Deux Franks accomplirent dans cette circonstance un acte de prévarication. Ils se rendirent au camp de Maudoud et abjurèrent la foi chrétienne. Ils lui annoncèrent la fuite et la retraite des leurs. Alors Maudoud se mit à leur poursuite ; depuis Edesse jusqu'à l'Euphrate, il versa partout le sang, exterminant les populations de la ville et celles de la campagne. Parvenu sur la rive du fleuve, il en fit une boucherie horrible. Les Franks avaient déjà gagné le bord opposé. Les fidèles accourus, aussi nombreux que des troupeaux de brebis, passèrent sous le tranchant du glaive. Maudoud fit tomber sur eux le châtiment de la vengeance céleste avec une telle rigueur, que l'Euphrate ne roula que des flots de sang. Beaucoup se noyèrent dans ses eaux. Ceux qui s'y précipitaient à la nage et s'efforçaient d'atteindre l'autre rive ne purent y parvenir. Un nombre plus considérable encore se jetaient dans les bateaux. Cinq ou six de ces embarcations sombrèrent pleines de monde, car chacun voulait y trouver place. Ce jour vit saccager et dépeupler toute la province d'Edesse. C'était le désastre que les anciens prophètes avaient consigné dans leurs livres : « Malheur, s'étaient-ils écriés, « malheur à la nation d'Abgar ! » Les Franks qui stationnaient sur la rive occidentale contemplaient ces scènes douloureuses sans pouvoir les empêcher, et versaient des larmes amères. Après ce succès signalé, Maudoud s'en retourna à Khar'an, et de là dans son pays, avec des masses de captifs et un butin incalculable.

Cependant, le sulthan, grand émir de l'Orient, s'étant emparé de l'émir Balag (7), le fit charger de chaînes et

renfermer dans la forteresse d'Aïdziats, au pays de Darôn. Les Franks s'en revinrent, la honte dans le cœur, parce qu'au lieu de sauver les fidèles, ils avaient causé leur ruine. Le vaillant champion du Christ, Tancrède, ayant réuni des troupes, vint dans la province d'Alep attaquer la place forte d'Athareb (Théreb) (8). Après un siége prolongé pendant quelque temps, il s'en rendit maître, mais il épargna la garnison.

CCV. Cette même année, les Turks envahirent le territoire d'Anazarbe, et le ravagèrent dans tous les sens, ainsi que celui de Maraba. Le grand chef arménien Thoros, fils de Constantin, fils de R'oupên, se tint sur la défensive en présence des forces supérieures des Perses, et ne se risqua pas à aller les combattre. Les Turks, traînant après eux d'innombrables captifs et chargés de butin, s'en retournèrent chez eux, après avoir dévasté la contrée de fond en comble.

Cette même année, un phénomène terrible eut lieu en Arménie, dans la province de Vasbouragan. Un jour, pendant l'hiver, au milieu des ténèbres de la nuit, un feu éclata du plus haut de la voûte céleste, qui s'entr'ouvrit en lançant des tourbillons de flamme. Ce feu frappa la mer de Vasbouragan (1), dont les flots retentirent de violents mugissements ; il atteignit aussi le littoral, et la terre et l'onde, agitées avec violence, tremblèrent. La mer prit une couleur de sang, et la flamme enveloppa toute la surface de l'abîme. A l'aurore on aperçut des masses de poissons morts, accumulées sur le rivage comme des piles de bois. Elles répandirent au loin l'infection. La terre, dans le voisinage,

s'entr'ouvrit en crevasses d'une profondeur effrayante.

CCVI. En l'année 560 (22 février 1111-21 février 1112), Maudoud tenta une nouvelle invasion à la tête d'une armée formidable de Turks. Il vint attaquer la forteresse de Thelgouran (1) ; la garnison, réduite à l'extrémité, se rendit. Il s'y trouvait quarante Franks que Maudoud fit passer au fil de l'épée. Il se rendit maître aussi de Kaudêthil (2). Après quoi il vint à Schênav, auprès de Mani (Mni), émir arabe. De là il se dirigea dans la province d'Edesse, vers la forteresse de Dchoulman (3), où des renforts considérables lui furent amenés par le grand émir Ahmed-Yel (Ahmadil) (4), par Soukman, émir de l'Orient (5), et le fils de Boursoukh (Poursoukh) (6). Tous ensemble marchèrent contre Edesse. Après avoir passé là quelques jours, ils se rendirent à Seroudj, et ayant franchi le grand fleuve Euphrate, ils parvinrent devant la forteresse de Tellbâscher. Il y avait en ce moment dans ses murs le comte frank, l'intrépide Josselin. Les Turks, qui étaient en nombre immense, incommodèrent beaucoup les assiégés par leurs assauts répétés, mais ils échouèrent. L'émir perse Ahmed-Yel, qui depuis longtemps avait entendu vanter la bravoure de Josselin, se lia d'amitié avec lui, et ils devinrent frères. De là, Maudoud, se dirigeant avec toutes les troupes perses vers Antioche, s'arrêta dans le lieu nommé Schéïzar (Schêzar) (7). Aussitôt Tancrède réunit autour de lui tous les Franks. Il fut rejoint par le roi de Jérusalem, Baudouin, par Bertrand, comte de Tripoli, et Baudouin, comte d'Edesse. Les infidèles et les chrétiens se rencontrèrent à Schéïzar, mais ils n'en vinrent pas aux mains : Maudoud se retira furtivement dans

son pays, et les Franks rentrèrent chez eux en paix.

A cette époque, Soukman, émir de l'Orient, mourut subitement en chemin, trépas qu'il méritait bien, et dont le Seigneur le frappa pour le punir d'avoir porté si souvent la ruine et le massacre dans la province d'Edesse (8).

CCVII. Cette même année, Dieu vengea l'effusion du sang innocent par le châtiment qu'il infligea aux meurtriers de Kakig Schahenschah, fils d'Aschod, le Bagratide, en se servant du bras du valeureux prince arménien Thoros, fils de Constantin, fils de R'oupên. Du temps de Thoros, les assassins de Kakig, roi d'Arménie, habitaient la forteresse de Guentrôsgavis. Ce château, entouré de formidables défenses, élevait fièrement ses murs inexpugnables de tous côtés. Les trois fils de Mandalê étaient encore vivants. L'un d'eux s'était allié à Thoros, et par suite de la parenté qui existait entre eux, ceux-ci lui avaient promis de lui livrer la forteresse ; car elle était située sur les limites des États de Thoros, dans le voisinage de la contrée nommée Tzeguen-Dchour (Rivière du poisson), où est une montagne faisant face à la Cappadoce. Thoros partit avec un faible détachement pour aller leur faire une visite d'amitié. Parvenu sur leur territoire, il fit annoncer son arrivée. Alors un des meurtriers s'étant muni de présents, vint trouver le prince arménien, par lequel il fut accueilli parfaitement. Il lui offrit un couteau de prix et un riche costume, et tous deux s'assirent pour manger ensemble. Thoros lui dit : « Maintenez-vous la promesse que vous m'avez faite au « sujet de la forteresse ? Livrez-la-moi, et en retour vous « choisirez tel lieu qui vous conviendra dans toute l'étendue

« de mes domaines. » Mais l'autre, démentant ce qui avait été convenu précédemment, lui dit : « Nous ne pouvons pas « céder cette forteresse, parce que c'est un héritage venu « de nos pères, et la demeure de notre famille. » Thoros voyant qu'il avait été trompé, lui rendit les présents qu'il avait reçus et ajouta avec colère : « Va, pars, reviens- « t'en chez toi, et dès ce moment soyez en garde contre « moi. » Le déicide (1) s'en retourna, tandis que Thoros faisait semblant devant lui de prendre le chemin de sa résidence. Dès que le meurtrier eut disparu aux regards, Thoros revint sur ses pas avec ses troupes, et pendant la nuit, s'approcha jusque sous les murs de la forteresse. Il plaça en embuscade ses fantassins et s'éloigna dans la campagne avec ses cavaliers, afin d'y faire une incursion. Au lever de l'aurore, les soldats de la garnison sortirent tous à la fois et se trouvèrent en face des gens apostés par Thoros. Aussitôt ils prirent la fuite, et ceux-ci les poursuivirent en gravissant la colline abrupte que domine la forteresse. A cette vue, les fuyards fermèrent la porte, tandis que les soldats de Thoros en barricadaient l'entrée par dehors. En même temps, commençant l'attaque, ils mirent le feu à la toiture, qui s'enflamma rapidement. Témoins de l'incendie, ceux de l'intérieur ayant ouvert une issue qui donnait d'un autre côté, sortirent et se mirent à courir. Aussitôt ceux de Thoros s'emparèrent de la forteresse, et firent prisonniers les fuyards. Ils vinrent raconter ce succès à Thoros, qui en fut tout surpris, et qui, plein de joie, fit son entrée dans le fort. Le trésor fut le premier objet que cherchèrent les vainqueurs, car tout l'or et l'argent du pays y avaient été mis en dépôt et entassés. Thoros

dit aux fils de Mandalê : « Remettez-moi l'épée et les « vêtements de Kakig, roi d'Arménie. » Ceux-ci lui obéirent. A la vue de ces objets, Thoros et les siens fondirent en larmes. Ensuite il leur dit de lui indiquer leur trésor, et comme ils s'y refusaient obstinément, il ordonna de les appliquer à la torture. Un des trois frères ayant supplié les officiers de Thoros de le conduire dans un endroit escarpé, afin qu'il pût verser de l'eau, profita de cette occasion pour se précipiter du haut du rocher, et fut écrasé du coup. Thoros ayant commandé de torturer l'un des deux qui restaient, celui-ci lui dit avec impudence : « Toi, tu es Arménien, et nous, nous sommes des seigneurs « romains : quelle réponse vas-tu donner à notre souverain « pour avoir maltraité un Romain ? » Ces paroles rendirent Thoros furieux, et sa figure changea de couleur. Saisissant un bâton qui servait de massue, il en frappa le Grec avec la rage d'un animal furieux. « Qui êtes-vous, lui criait-il, « qui êtes-vous, vous autres qui avez assassiné un héros, le « roi d'Arménie, consacré par l'onction sainte, et que « répondrez-vous à la nation arménienne ? » Et il continua de l'assommer, en lui arrachant des gémissements, jusqu'à ce qu'il l'eût fait périr de cette mort douloureuse. Thoros rendit grâces à Dieu de ce que sa justice n'avait pas laissé impuni le meurtre de Kakig, car Thoros descendait de ce monarque par son grand-père R'oupên. Il enleva tout ce que les fils de Mandalê possédaient de richesses, leurs trésors, qui étaient considérables, des étoffes de brocart, des croix en argent d'une très-grande dimension et des statues coulées en or et en argent. Il emporta ce riche butin au château de Vahga', emmenant

avec lui celui des trois frères qui avait survécu, et après avoir confié à ses troupes la garde de la forteresse qui venait de tomber en son pouvoir.

CCVIII. En l'année 561 (22 février 1112 - 20 février 1113), Maudoud, cette bête féroce, ce buveur de sang, ayant fait une nouvelle levée de troupes, marcha contre Edesse, dans un moment où l'on était loin de l'attendre. Il parut tout à coup devant cette ville, le lendemain de Pâques, jour de la fête des Morts, au commencement du mois de sahmi (1). Il arriva devant Goubîn, et de là aux portes d'Edesse, avec toutes ses forces. Étant resté en cet endroit huit jours, il se rendit sur le sommet de la montagne de Saçoun, d'où il descendit en se dirigeant vers les Saints-Martyrs, non loin du rempart. Le victorieux champion du Christ, le comte Josselin, à la tête de 300 cavaliers et de 100 fantassins, se porta vers Seroudj, où il entra. Aussitôt les Turks, au nombre de 1,500 cavaliers, firent une diversion vers cette ville, le samedi d'Élie (2). Josselin tomba sur eux, les battit, fit cinq de leurs chefs prisonniers, et leur enleva tous leurs bagages. Les infidèles qui échappèrent à cette défaite coururent auprès de Maudoud, vers Édesse. Celui-ci, en apprenant cette nouvelle, s'avança contre Josselin, à Seroudj ; mais Josselin, en étant parti furtivement, regagna Edesse. Maudoud ayant demeuré sept jours à Seroudj, revint sur Edesse. Quelques traîtres, accourus à lui, lui dirent en route : « Fais-nous miséricorde, et nous livrerons aujour- « d'hui notre ville entre tes mains ». Il consentit avec joie à cette proposition. Comme ces gens-là souffraient beaucoup de la disette, dans l'état de détresse où ils se trou-

vaient, ils ne surent pas ce qu'ils faisaient. Ayant conduit pendant la nuit Maudoud et cinq hommes (3) avec lui, ils leur livrèrent la populeuse cité d'Edesse. Ils leur remirent une tour qui domine la ville du côté de l'est, et cent hommes en prirent possession ; puis ils s'emparèrent de deux autres tours, où ils s'établirent en plus grand nombre. Mais Dieu, qui ne veut pas la perte des fidèles, avait conduit auparavant Josselin au secours d'Edesse, la cité bénie. Ce brave champion de Dieu, instruit de cette surprise, s'adjoignit le comte d'Edesse, Baudouin, et, à la tête des Franks, vola au rempart pour combattre les Turks. Il attaqua la tour avec tant de vigueur et d'intrépidité, qu'il précipita tous les infidèles du haut des murailles. Ce fut ainsi que périrent à la fois et les traîtres qui avaient livré la tour, et les ennemis qui s'y étaient installés. En ce jour, Edesse fut délivrée des Turks par la bravoure de Josselin et des troupes de la ville. Ce prince, la colère dans le cœur, et excité par des délations calomnieuses, fit couler beaucoup de sang innocent parmi les habitants, ordonnant de les massacrer, de les brûler ou de leur infliger les plus cruels supplices. Cette injuste rigueur fut odieuse aux yeux du Seigneur. Maudoud, ayant levé le siége, vint s'emparer de Thelmouzen (4) ; de là il se rendit dans le Khoraçan, couvert de honte et d'opprobre.

CCIX. Cette même année, le comte d'Antioche, Tancrède, ayant rassemblé des troupes, marcha contre le prince arménien Kôgh'-Vasil. Il attaqua Raban, et après de vigoureux assauts, lui enleva cette ville. De là, il s'avança sur K'éçoun, et s'arrêta à l'extrémité de la

plaine de Nerkiag, à Thil. Vasil, de son côté, réunit 5,000 hommes. Quelques jours s'écoulèrent sans qu'ils en vinssent aux mains ; après quoi ils firent la paix, et Raban fut rendue à Tancrède par Vasil, qui avait pris aux Franks le district de Hisn-Mançour, ainsi que Thourer (1) et Ouremn (2). Tancrède s'en revint tranquillement chez lui, à Antioche.

CCX. Cette même année, le 24 du mois d'arek (samedi 12 octobre), mourut le grand prince Kôgh'-Vasil. Cette perte occasionna un deuil universel dans notre nation. Auprès de lui s'étaient réunis les débris de l'armée arménienne, les troupes des Bagratides et des Bahlavounis ; à sa cour résidaient les princes du sang royal et la noblesse militaire d'Arménie, où ils vivaient en paix, et avec les honneurs dus à leur rang. Le siége du patriarcat avait été transféré dans ses États, dont il avait reculé au loin les limites par sa valeur. Les moines, les évêques, les pères et les docteurs s'étaient rassemblés auprès de lui, et ils y passaient leur vie, parfaitement traités. Après sa mort, ce prince fut enterré à Garnir-Vank'. Son père spirituel et son confesseur était le seigneur Basile, catholicos d'Arménie. Pour prix de la sépulture qui fut accordée à Vasil, le couvent reçut mille tahégans. Cent cinquante, ou même plus, furent consacrés à des messes. Il y eut des repas sans fin pour les pauvres. Tancrède reçut en cadeau une foule d'objets précieux, qui lui furent apportés de la maison de Vasil, beaucoup d'argent, des étoffes de brocart, des chevaux et des mulets. Le diadème de l'épouse de Vasil fut envoyé à la femme de Tancrède. Les autres chefs de provinces obtinrent aussi une grande quantité de présents.

Les pauvres eurent également une bonne part de ces largesses. La principauté de Vasil fut donnée à Vasil-Dgh'a', *comme à un fils dans le sein de son père* (1). C'était un jeune homme de bonne mine, à face de lion, habile, bonne tête, un fier et vaillant guerrier. Il avait vingt-cinq ans. On le fit asseoir sur le trône de Vasil, et toute l'armée se soumit à lui, gagnée par la générosité et la munificence dont il donnait publiquement des marques à ses amis. Le seigneur Basile, ayant réuni une assemblée générale, lui remit les rênes du gouvernement. Ce choix fit éclater l'allégresse parmi la nation arménienne.

CCXI. Cette même année, le 18 du mois de maréri (jeudi 5 décembre), périt empoisonné le plus grand de tous les fidèles, Tancrède, comte d'Antioche (1). C'était un homme pieux et saint, d'un caractère bienveillant et plein de charité ; il avait sans cesse l'attention tournée à faire le bien des chrétiens ; il se montrait plein d'humilité envers tous et ne condamnait à la peine capitale que d'après les lois de Dieu. Il mourut à Antioche et fut inhumé dans la principale église de cette ville, à Saint-Pierre, dont les fondements avaient été posés jadis par les apôtres saint Pierre et saint Paul. Conformément aux volontés de Tancrède, on lui donna pour successeur le fils de sa sœur, Roger (R'ôdjêr) (2), qui était un intrépide guerrier. Le patriarche et les chefs francs l'ayant installé sur le trône, le mirent en possession de la principauté d'Antioche.

Cette année, deux chefs qui faisaient partie de l'armée de Vasil, le grand Dikran (Tigrane) et Ablaçath, furent tués par les Turks, dans le pays de Léon (Lévon), petit-fils de R'oupên (3).

CCXII. En l'année 562 (21 février 1113-20 février 1114).

l'émir Maudoud, général des Perses, ce scélérat sanguinaire, s'avança à la tête de troupes innombrables contre les Franks ; il arriva à Khar'an, ville des musulmans. En ce moment, Baudouin, comte d'Édesse, se trouvait avec les siens, dans la ville de Tellbâscher. Quelques Franks, gens pernicieux et habitués à ruminer le mal, rapportèrent au comte des propos inventés par la méchanceté et la perfidie, et lui dirent qu'une foule d'habitants s'étaient concertés pour livrer Edesse aux Turks ; le comte ajouta foi à ces délations et écouta les paroles de ces langues menteuses. Un mauvais dessein émana de sa pensée ; il envoya immédiatement le comte de Seroudj, Payen (Baïên), à Édesse, avec l'ordre d'en faire sortir les habitants, de manière à ce qu'il n'y en restât pas un seul. Cette nation, à l'aspect hideux, résolut de les chasser ce jour même, l'épée à la main, et de les massacrer. Les Franks s'empressèrent ainsi de répandre le sang innocent, d'immoler des gens qui n'avaient commis volontairement aucune faute ; mais cette nation au cœur pervers regardait toutes les autres comme capables de mal.

Le 20 du mois de sahmi, un dimanche, à l'heure du repas [midi], une horrible calamité tomba sur Édesse : le père méconnut son fils, le fils renia son père ; les plaintes, les lamentations et les gémissements éclataient partout ; chaque maison, plongée dans le deuil, le chagrin et le désespoir, retentissait de cris. Ils expulsèrent les habitants de leurs foyers, les chassèrent hors de la ville, et ordonnèrent de brûler ceux que l'on trouverait renfermés dans les maisons ; il n'en resta pas un seul, à l'exception

de quatre-vingts hommes, qui se réfugièrent vers le soir dans l'église de Saint-Thoros, et qui furent placés dans la citadelle, sous la garde de soldats. Ce fut un jour terrible pour Édesse. Chacun de ceux qui en furent témoins déplorait le sort de cette ville. Il n'y eut pas d'atrocités que les Franks ne commissent. Alors s'accomplit la parole des anciens prophètes, qui avaient dit : « Mal-« heur au peuple d'Abgar ! » Ces infortunés proscrits se retirèrent à Samosate; et Édesse, cette illustre capitale, resta déserte ; elle devint comme une pauvre veuve, celle qui auparavant était la mère de tous, qui groupait autour d'elle les populations dispersées des autres pays et ceux aussi qui accoururent avec la Croix au-devant des Franks, lorsque ces derniers vinrent à eux en mendiants. Et maintenant, pour prix des bienfaits qu'Édesse leur avait prodigués, ils l'ont accablée des plus indignes traitements et ont fait le malheur des fidèles.

CCXIII. A cette époque, les Turks qui stationnaient à Khar'an, ayant franchi l'Euphrate, se portèrent en nombre immense contre Jérusalem, pour attaquer le roi de la Cité sainte et toute la race des Franks. Baudouin, en apprenant cette nouvelle aggression de Maudoud, et son arrivée aux portes de Jérusalem, eut honte de la trahison dont il s'était rendu coupable envers les habitants d'Edesse. Il écrivit pour donner l'ordre de les y faire rentrer, et au bout de trois jours, chacun d'eux revit ses foyers.

Les infidèles campèrent auprès de la ville de Tibériade (Dabar), non loin de la mer de ce nom. Le roi de Jérusalem envoya chercher à Antioche le grand comte des Franks,

Roger, toutes les troupes frankes ainsi que le comte de Tripoli, fils de Saint-Gilles (1), qui tous répondirent à cet appel. Cependant, les troupes de Jérusalem, enflées d'orgueil, se hâtèrent de marcher contre les Turks, afin de prévenir l'arrivée de celles d'Antioche et de leur enlever l'honneur de la victoire. Dieu, offensé de cette pensée présomptueuse, la fit tourner à leur confusion. Les deux armées en étant venues aux mains, les Turks culbutèrent les chrétiens, les mirent en fuite et leur tuèrent plusieurs chefs d'un haut rang. Toute l'infanterie franke fut exterminée. Un infidèle, qui était un des plus braves, fondant sur le roi de Jérusalem, lui asséna sur les épaules un coup de sa massue de fer. Mais Dieu veillait sur le roi et le sauva ; car dans ce moment survinrent ceux d'Antioche et de Tripoli. A la vue des Franks ainsi maltraités, le comte d'Antioche, Roger, rugissant comme un lion, se précipita sur les Turks, les mit en fuite et dégagea le roi de Jérusalem et son armée. De là, les infidèles allèrent camper sur un des flancs de la montagne, et le combat prit fin. Après s'être arrêté quelques jours, Maudoud se retira à Damas, tandis que les divers corps franks reprenaient chacun la route de leurs villes respectives (2).

Pendant son séjour à Damas, Maudoud conçut la pensée de faire périr Togh'tékin, émir de cette ville, dans l'intention de s'en emparer. Cette trahison étant parvenue aux oreilles de l'émir, il tira de prison un condamné à mort, Perse de nation, lui promit sa grâce et des honneurs, s'il voulait tuer Maudoud, et lui donna en même temps cinq cents tahégans. Au moment où Maudoud sortait de la mosquée, où il était allé faire sa prière, et qu'il

était debout au milieu du portique, auprès d'une colonne rouge, le Perse s'approcha, et, lui plongeant tout à coup son couteau dans le flanc gauche, lui donna la mort. Telle fut la fin de cette bête féroce, altérée de sang. Le meurtrier fut impitoyablement massacré sur le lieu même ; et les troupes de Maudoud, se débandant, s'en retournèrent en Perse (3).

CCXIV. Cette même année, dans le mois de drê, un jeudi (1), mourut le catholicos d'Arménie, le seigneur Basile, par un accident qui fut l'œuvre du démon. Monté sur la terrasse de sa maison, dans le village de Vartahéri, situé non loin et sur les confins de Béhesni (2), il était là en prières avec ses disciples, des prêtres et des évêques, lorsque tout à coup la maison s'écroula. Personne n'éprouva de mal, si ce n'est Basile, qui se heurta et se brisa le côté contre la muraille. Il survécut trois jours à cette blessure. Il se fit transporter à son couvent de Schougr (3) ; et, avant de rendre le dernier soupir, il donna lui-même le trône et le voile du patriarcat à Grégoire, fils d'Abirad, qui était le fils de la sœur du seigneur Vahram (4). Basile fut enterré à Schougr avec une pompe solennelle, et déposé dans le tombeau des patriarches.

CCXV. Cette même année, le seigneur Grégoire, fils d'Abirad, fut élevé sur le siége d'Arménie. Il descendait de Grégoire Magistros, fils de Vaçag, le Bahlavouni. Après que Basile fut mort, des évêques et des pères tinrent une assemblée à Garmir-Vank', sur les limites de la province de K'éçoun ; et, par la volonté de l'Esprit-Saint, ils consacrèrent le seigneur Grégoire, d'abord

évêque de la nation arménienne, et ensuite, le même jour, catholicos, et le placèrent sur le trône de saint Grégoire. Il était tout jeune, car la barbe n'avait pas encore commencé à lui pousser ; il était haut de taille, beau de visage et humble de caractère.

CCXVI. En l'année 563 de l'ère arménienne (21 février 1114 - 20 février 1115), le sulthan des Perses, Daph'ar, fils de Mélik-Schah, rassembla une armée et en confia le commandement au grand émir Boursonky (Poursoukh) (1). Celui-ci, ayant pris avec lui le fils du sulthan encore enfant (2), marcha contre Édesse, à la tête de forces imposantes. Le 24 du mois de sahmi, un vendredi (3), il arriva sous les murs de cette ville, et ne cessa de l'attaquer vivement pendant trente jours. De là, il atteignit l'Euphrate et ravagea tout le pays qui longe ses bords; puis il se porta contre la ville de Bir, située sur l'Euphrate. Toutes les troupes frankes du côté occidental de ce fleuve se réunirent, mais n'osèrent pas se mesurer avec lui. Boursouky revint vers Édesse et de là vers Nisibe, ville des musulmans. L'émir Ilgazi (Khazi) et Balag, ayant joint leurs troupes, lui livrèrent un rude combat, le vainquirent et le mirent en fuite. Ils firent prisonnier le fils du sulthan; mais plus tard ils le relâchèrent.

CCXVII. Cette même année, Dieu fit éclater sa colère contre ses créatures. Dans sa toute-puissance et son courroux, il jeta ses regards sur elles. Il était irrité contre les fils des hommes qui s'étaient égarés, en s'écartant du droit sentier, d'après cette parole du Prophète : « Il n'y a « dans ce temps-ci personne, ni prince, ni prophète, ni

« chef qui pratique la justice ; il n'y en a pas un seul. » (Jérémie, XXXII, 32.) Ce fut ainsi que tous suivirent avec entraînement la route de la perversité, qu'ils prirent en haine les commandements et les préceptes de Dieu; princes, guerriers, hommes du peuple, chefs, prêtres, moines, aucun ne resta ferme dans la bonne voie. Tous s'abandonnèrent aux penchants corporels, aux voluptés mondaines, choses que le Seigneur considère comme le plus haut degré du péché. On vit alors se réaliser cette menace du Prophète : « Voici, il regarde la terre et la « fait trembler ; Dieu ayant jeté un regard courroucé sur « ses créatures, elles n'ont pu s'empêcher d'être abattues « par la terreur de ses prodiges. » (Psaume CIII, 32.) C'est précisément ce qui eut lieu ; car le 12 du mois de maréri, un dimanche, jour de la fête de l'Invention de la Croix (1), un phénomène terrible éclata, signe de colère tel que jamais de mémoire d'homme un pareil n'était survenu dans les siècles passés, ou dans le nôtre, tel que ne fut jamais aucun de ceux dont l'Écriture fait mention. Tandis que nous étions plongés dans un profond sommeil, tout à coup on entendit un bruit horrible, dont l'univers entier retentit. Un tremblement de terre se fit sentir; les plaines et les montagnes furent soulevées avec fracas ; les rochers les plus durs se fendirent et les collines s'entr'ouvrirent. Les montagnes et les collines, ébranlées avec violence, retentissaient, et, comme des animaux vivants, s'agitaient en rendant un souffle. Ce fracas arrivait aux oreilles, comme la voix de la multitude dans un camp. Semblables à une mer bouleversée, les créatures se ruaient de tous côtés, éperdues de la terreur que leur inspirait la colère

du Seigneur ; car les plaines et les montagnes résonnaient avec la sonorité du bronze et s'agitaient en tous sens comme les arbres tourmentés par le vent. Les gémissements des populations s'échappaient en sourdes rumeurs, comme les plaintes d'un homme depuis longtemps malade. La frayeur les faisait courir à leur perte. La terre était comme un fugitif réduit aux abois et tremblant ; consternée comme un condamné qui pousse des lamentations et des gémissements accompagnés de larmes. Sa voix se fit entendre encore après le tremblement de terre, pendant une heure environ, cette même nuit. Dans ce désastre, chacun crut que c'en était fait de sa vie. Tous s'écriaient : « C'est « notre dernière heure ! c'est le jour du jugement dernier ! » Ce jour-là formait, en effet, une date déterminée et caractéristique ; c'était un dimanche, il était marqué par le sixième ton de la musique arménienne (2), et, de plus, la lune était sur son déclin. Il réunissait ainsi tous les signes du dernier jour. Chacun était plongé dans le désespoir, comme s'il eût été déjà mort. Cette nuit vit la ruine de beaucoup de villes et de provinces ; mais ce fut uniquement dans les pays occupés par les Franks ; dans les autres et dans ceux des infidèles, rien de fâcheux n'arriva. A Samosate, à Hisn-Mançour, à K'éçoun, à Raban, le fléau exerça ses ravages. A Marasch, il fut terrible, et quarante mille personnes perdirent la vie ; car c'était une cité très-populeuse, et personne n'échappa. Il en fut de même dans la ville de Sis, où il périt une multitude innombrable d'habitants. Beaucoup de villages et de couvents furent détruits, et une multitude d'hommes et de femmes, écrasés. Dans la célèbre Montagne-Noire, au cou-

vent des Basiliens, se trouvaient rassemblés, pour la bénédiction de l'église, de saints moines et docteurs arméniens. Tandis qu'ils étaient à célébrer l'office divin, l'édifice tomba sur eux, et trente moines ainsi que deux docteurs furent engloutis sous les décombres, et leurs corps sont restés enfouis jusqu'à présent. Pareil accident se reproduisit auprès de Marasch; le grand couvent des Jésuéens (Içouans) (3) écrasa sous ses ruines tous les religieux. Lorsque les secousses cessèrent, il commença à tomber de la neige, et le pays fut enseveli sous ses couches épaisses. L'illustre docteur arménien Grégoire, surnommé Maschguévor (4), périt dans le même lieu. Ce fut ainsi que des accidents multipliés et d'effroyables malheurs frappèrent les fidèles, en punition de leurs péchés : car ils avaient abandonné le véritable sentier des préceptes divins et s'étaient jetés avec ardeur dans la voie de l'erreur, s'écartant des règles tracées par les Livres-Saints et agissant en insensés. Comme les hommes, au temps de Noé, uniquement occupés à manger et à boire jusqu'au jour de leur perte, si bien méritée par leurs actions coupables; ceux-ci continuèrent à se livrer à la joie jusqu'au moment où ils furent atteints par le Seigneur, qui détruisit ces ouvriers d'iniquité, parce qu'ils commettaient des crimes énormes.

CCXVIII. Cette année, mourut le saint docteur Mégh'rig (1), homme éminent, religieux admirable. Il avait vécu dans la solitude et dans l'accomplissement des devoirs les plus rigoureux, pendant cinquante ans. Il en avait soixante-dix quand il termina sa carrière. Ses jours s'étaient écoulés dans l'abstinence et la pratique continuelle des austérités. Il ne se nourrissait

que d'aliments secs. Par ses mœurs et sa piété, il fut l'égal des saints des âges antiques. Pendant toute sa vie il passa le dimanche se tenant debout, en prière. Il était Arménien de naissance, originaire de la province de Vasbouragan, d'un gros village appelé Analiour. S'étant voué dès l'enfance à la vie monastique, il acquit promptement une grande renommée et s'éleva à une haute perfection. Il devint un exemple pour beaucoup de chrétiens et le confesseur de toute l'Arménie. Il rappelait les peuples à la voie lumineuse et les offrait régénérés par la pénitence, à l'adoption du Père céleste. Il expira dans les sentiments d'une foi parfaite, et fut enterré dans la province d'Anazarbe, au grand couvent de Trazarg (2), qui avait été restauré par l'illustre prince Thoros.

CCXIX. Dans l'année 564 (21 février 1115 - 20 février 1116), un phénomène terrible eut lieu à Amid, ville des musulmans, attiré par le débordement des crimes atroces et infâmes de cette nation. Le feu du ciel tomba tout à coup, pendant la nuit, sur la principale mosquée. Ce feu avait une intensité telle, et s'enflamma si vivement, qu'il dévora avec rage les pierres des murs comme du bois. Les habitants accoururent, mais sans pouvoir maîtriser cet incendie inextinguible. Au contraire, il s'amoncelait de plus en plus et s'élevait jusqu'aux cieux. Il consuma et ruina entièrement la maison de prière des musulmans, ce lieu immonde de leurs réunions. Voilà ce qui se passa dans la ville d'Amid, jadis bâtie par Tigrane Ier (Dikran), roi d'Arménie.

CCXX. Cette même année, le général des Perses, l'émir Boursoukh, ayant de nouveau rassemblé des troupes,

arriva devant Edesse. Après avoir fait une halte de quelques jours, il traversa l'Euphrate et se rendit à Alep. De là, il vint s'emparer de Schéïzar sur les musulmans. Puis il voulut saccager Tellbâscher et la province d'Antioche. Aussitôt les Franks de toutes nations se réunirent à Antioche, auprès du comte Roger. Le roi de Jérusalem et Baudouin, comte d'Edesse, accoururent aussi et se rencontrèrent dans le district de Schéïzar. En même temps arriva au camp des Franks le puissant émir perse, Ilgazi, fils d'Artoukh, qui vint avec des forces considérables trouver Roger; car Ilgazi était l'ennemi juré de Boursoukh (1). On vit aussi arriver l'émir de Damas, Togh'tékïn. Ils se joignirent aux Franks et contractèrent avec eux une alliance et une amitié cimentées par un serment solennel. De même, l'émir d'Alep (2) se rallia aux Franks. L'armée des infidèles et celle des chrétiens restèrent en présence pendant quatre mois, sans que les Turks osassent en venir aux mains. Après quoi Boursoukh se retira furtivement et à l'insu des Franks. Ayant appris sa retraite précipitée, le roi de Jérusalem, le comte de Tripoli, l'émir Ilgazi, Togh'tékïn et l'émir d'Alep, s'en retournèrent. Boursoukh, instruit du départ des Franks, marcha vers Antioche, dans l'intention de ravager le territoire de cette ville. A cette nouvelle, le comte d'Edesse revint à Antioche, et ayant emmené avec lui Roger et 700 cavaliers, s'avança contre Boursoukh, dans le district d'Alep. L'ayant surpris, il fondit sur lui, remporta une victoire complète et le mit en fuite. Les Franks firent prisonniers des officiers distingués et enlevèrent un butin considérable, que leur fournit le

pillage du camp des Turks. Échappés à cette défaite, les infidèles se sauvèrent honteusement.

CCXXI. Cette même année, le comte d'Edesse, Baudouin, entreprit de faire la guerre à Vasil Dgh'a', le grand prince arménien.

CCXXII. Baudouin vint assiéger la place forte de Raban. Il continua ses attaques pendant un temps assez long, sans en venir à bout, quoiqu'il la tînt étroitement bloquée.

CCXXIII. Vasil Dgh'a' s'étant rendu auprès du grand prince arménien Léon (1), fils de Constantin, fils de R'oupên, et frère de Thoros, pour épouser sa fille, ce dernier invita Vasil à venir le trouver, s'empara traîtreusement de sa personne et le conduisit à Edesse, auprès de Baudouin, comte de cette ville. Baudouin fit torturer cruellement cet illustre guerrier, lui arracha la cession de ses États, et enleva ainsi tout ce pays à la domination arménienne. Vasil se retira auprès de Léon, son beau-père, et de là s'en vint à Constantinople, où il fut accueilli très-honorablement, ainsi que les troupes qui l'accompagnaient, par l'empereur.

CCXXIV. En l'année 566 (20 février 1117-19 février 1118), le comte Baudouin Du Bourg, ayant rassemblé des troupes et s'étant associé le comte de Seroudj, marcha avec lui contre le chef arménien Abelgh'arib, frère de Ligos et fils de Vaçag. Ces deux frères avaient conquis sur les Perses, par la vigueur de leur bras, un grand nombre de lieux, et entre autres la ville de Bir, qu'ils restaurèrent pour en faire leur résidence; car c'étaient d'intrépides et illustres guerriers. Ils comptaient mille

hommes sous leurs ordres. Le comte ayant porté ses regards sur la province qui leur appartenait, l'envie prit violemment empire sur son cœur; il ne put résister à ce sentiment criminel et vint, à la tête de ses troupes, attaquer Bir. Il avait plus de haine contre les chrétiens que contre les Turks. Il tint pendant un an Abelgh'arib assiégé avec une rigueur extrême et en lui faisant endurer des souffrances de tout genre. Dans cette situation critique, Abelgh'arib, voyant qu'il n'y avait plus d'espoir pour lui, livra Bir et tout le district à Baudouin, et se retira auprès de Thoros, petit-fils de R'oupên, à Anazarbe. Le comte céda Bir et le territoire qui en dépend à Waléran (Kalaran) (1), prince frank. Il sévit successivement contre les divers chefs arméniens et les renversa tous, se montrant plus impitoyable envers eux que les Perses eux-mêmes. Il persécuta ces chefs, restes échappés à la férocité des Turks; il les proscrivit avec une barbarie inouïe. Il détruisit la principauté de Kôgh'-Vasil, et força tous les nobles attachés au service de celui-ci à chercher un refuge à Constantinople. Il ruina également le brave chef arménien Pakrad (2), qui résidait à l'orient de la Cilicie, non loin de Gouris, et le dépouilla de ses États. Il abattit aussi Constantin, seigneur de Gargar', lequel mourut misérablement dans les fers, renfermé dans la forteresse de Samosate. La nuit du tremblement de terre, on le trouva sur les bords de l'Euphrate, précipité de haut en bas et cloué à un chapiteau de colonne, comme il l'avait été dans sa prison. Ce fut dans cette position et par cette chute qu'il périt. Boëmond, de son côté, avait chassé le Prince des princes (3), qui gouvernait pour les

Romains la ville de Marasch. Une foule d'autres grands personnages, recommandables à divers titres, finirent leur vie en prison, dans les tortures ou dans les fers. Plusieurs eurent les yeux crevés, les mains ou le nez coupés, les parties génitales tranchées, ou expirèrent attachés à une croix; ils sévissaient contre les enfants innocents, en haine de leurs parents. Ces supplices multipliés et indicibles n'avaient d'autre motif que le désir cupide de s'emparer des trésors que possédaient ces Arméniens. C'est ainsi que par les plus iniques et les plus affreux moyens ils désolèrent ces contrées. C'était là leur occupation de chaque instant; ils n'avaient autre chose dans l'esprit que la méchanceté et la fraude; ils aimaient toutes les œuvres de mal, n'ayant aucun souci de faire le bien ou une noble action. Nous aurions voulu énumérer leurs nombreux forfaits, mais nous n'avons pas osé le faire, parce que nous étions placé sous leur autorité.

CCXXV. En l'année 567 (20 février 1118 - 19 février 1119), Baudouin Du Bourg, comte d'Édesse, se rendit en triomphateur à Jérusalem, un des jours du carême (1). Le roi de la Cité sainte, Baudouin, frère de Godefroy, s'était dirigé vers l'Égypte afin de ranger ces barbares sous son obéissance; mais il trouva tout le pays désert et les populations en fuite. Alors il se remit en route pour retourner directement à Jérusalem; dans le trajet il tomba malade et mourut. Avant d'expirer, il avait recommandé d'envoyer à Édesse chercher Baudouin et de l'établir lieutenant-général du royaume de Jérusalem, jusqu'à ce que son frère [Enstache] fût arrivé de chez les Franks, et de

donner la couronne à ce dernier. Le corps du roi fut placé dans une litière et transporté à Jérusalem, où il fut inhumé devant le saint Golgotha. C'était un homme de bien, ami de la sainteté et humble de cœur. Ceux qui l'avaient accompagné dans cette expédition ayant trouvé Baudouin Du Bourg à Jérusalem, furent tout étonnés et en même temps ravis de joie, par la pensée que sa présence était un effet de la bonté divine. D'après les dernières dispositions du roi, ils lui conférèrent la régence. Mais Baudouin, qui ambitionnait le rang suprême, n'accepta pas ces fonctions. Il promit cependant d'attendre un an, en stipulant que si passé ce délai le frère du roi n'était pas de retour, il serait libre de monter sur le trône. Toute la nation des Franks s'empressa d'adhérer à ces conditions. Le dimanche des Rameaux (2), le comte d'Édesse fut conduit au temple de Salomon et élevé sur le trône, et à la fin de l'année, on lui posa la couronne sur la tête. Ce prince était un des Franks les plus illustres par son rang et sa valeur, d'une pureté de mœurs exemplaire, ennemi du péché et rempli de douceur et de modestie; mais ces qualités étaient ternies par une avidité ingénieuse à s'emparer des richesses d'autrui et à les accumuler, par un amour insatiable de l'argent et un défaut de générosité; du reste très-orthodoxe dans sa foi, très-ferme dans sa conduite et par caractère. Voilà donc deux rois qui sortirent d'Édesse et qui se nommaient l'un et l'autre Baudouin.

CCXXVI. Cette année fut signalée par la mort du sulthan de Perse, Daph'ar, fils de Mélik-Schah. C'était un prince cruel à l'excès; car, dans ses derniers moments, il fit une chose horrible et inouïe jusqu'alors. Lorsqu'il sentit approcher sa fin, songeant à l'intérêt de ses fils, il ordonna d'appeler dans son palais sa femme Kohar-khathoun (1), qui était fille de l'émir Ismaël, et de l'égorger en cachette des troupes, en sa présence, afin qu'elle ne pût se remarier et frustrer ses enfants de la couronne et de l'héritage qu'il leur laissait. Car il descendait de puissants monarques, et possédait une armée considérable. Il avait rassemblé, d'entre toutes les nations, quatre cents jeunes filles qui se tenaient devant lui debout, parées des plus beaux atours, de pierres précieuses et de perles enchâssées dans de l'or d'Arabie, ayant un diadème sur le front, les cheveux tressés et entremêlés d'or; elles brillaient par leur magnifique parure, que rehaussait l'éclat de couleurs variées. Son but, en faisant périr sous ses yeux la grande reine, était d'éviter qu'elle épousât son frère (2), qui régnait avec le titre de sulthan dans l'intérieur de la Perse, dans les villes d'Ozkend et de Ghizna, à trois mois de marche plus avant dans le royaume qu'Ispahan (Asbahan). Après cette exécution, Daph'ar fit asseoir sur le trône son fils aîné Mahmoud, et lui remit le gouvernement de la Perse. Il établit son fils cadet Mélik (3) en qualité de sulthan dans la ville arménienne de Kantzag et lui laissa l'empire de l'Orient. Il avait encore deux autres fils, mais aucun de Kohar-khathoun.

Cette même année mourut le khalife des Perses (Arabes) (4), qui occupait le trône de Mahomet (Mahmêd) à Bagdad.

CCXXVII. Cette même année le grand comte des Franks, Roger, seigneur d'Antioche, ayant levé des troupes, vint

attaquer Azaz, ville qui appartenait aux musulmans et située non loin d'Alep. Le prince arménien Léon, fils de Constantin, fils de R'oupên, se joignit avec ses forces à cette expédition. Roger tint Azaz assiégée pendant trente jours, empêchant les Turks d'introduire des renforts dans la place. Après quoi il céda aux Arméniens le soin de l'attaque. Il appela Léon et lui dit : « Demain tu marcheras au combat, afin d'éprouver un peu la valeur des Arméniens. » Léon ayant donné l'ordre à ses soldats qui étaient dans le camp de se grouper autour de lui, ce brave champion du Christ les exhorta l'un après l'autre à se bien comporter. Le lendemain, les Turks s'ébranlèrent pour attaquer les Franks, et Léon ayant commandé aux siens de s'armer, aussitôt, au signal qu'il donna, ils se précipitèrent sur les infidèles. Léon, poussant des cris comme un lion, les culbuta et les poursuivit l'épée dans les reins jusqu'aux portes de la ville, les massacrant et leur enlevant des prisonniers. Dès lors, les ennemis ne tentèrent plus de sortie. Léon s'acquit une réputation de bravoure dans cette journée, et son nom devint l'objet des éloges universels parmi les Franks. Dès ce moment Roger se prit d'affection pour les troupes arméniennes. Par ses assauts réitérés, il força Azaz à se rendre. Mais il usa de clémence envers les habitants, et loin de leur faire aucun mal, il les laissa se retirer tranquillement. Une ardente inimitié naquit entre Ilgazi et Roger, qui étaient auparavant intimes, et ils devinrent irréconciliables, parce qu'Alep et Azaz appartenaient à Ilgazi. Cet émir turk frémissait de rage dans son cœur.

CCXXVIII. Au commencement de l'année 568 (20 février 1119-19 février 1120), Ilgazi rassembla une armée formidable; et comme il était considéré à cette époque comme le chef suprême des musulmans, tous vinrent à lui avec un concours empressé. Il marcha contre Roger, à la tête de 80,000 hommes. Ce fut avec ces forces imposantes qu'il arriva sous les murs d'Edesse. Il s'arrêta là quatre jours (1) sans rien entreprendre contre cette ville. Puis il se dirigea vers l'Euphrate, qu'il traversa. Il marchait, pareil à un coursier qu'un galop long et rapide met hors d'haleine. Il saccagea un grand nombre de lieux; car aucune des provinces occupées par les Franks n'était prémunie contre cette subite invasion. Il s'empara de forteresses, de villages, de couvents, massacrant les populations, jusqu'aux vieillards et aux enfants. Parvenu à Bezah, il fit halte. Cependant Roger, dans l'orgueil de sa puissance, n'avait songé à faire aucun préparatif de défense; plein de confiance en lui-même, il se souvenait de la fierté de la race de laquelle il descendait, et méprisait profondément les Turks. Il négligea les précautions que réclamait la prudence en cette occasion. Sans s'être entouré de troupes suffisantes, sans avoir appelé les Franks ses alliés, il partit, plein de présomption, à la rencontre des infidèles. Il avait sous ses ordres 600 (2) cavaliers franks, 500 cavaliers arméniens, et 400 fantassins; il était suivi en outre de 10,000 hommes, tourbe recrutée parmi toute espèce de gens. Les Turks avaient recouru à tous les moyens possibles pour s'assurer la victoire, et avaient disposé quantité d'embuscades.

Le territoire de la ville d'Athareb fut le théâtre de la lutte terrible qui s'engagea entre les deux armées. La multitude des Perses enveloppa les chrétiens qui se virent cernés de tous côtés sans issue pour s'échapper. Presque tous furent passés au fil de l'épée, et le grand comte des Franks, Roger, avec eux. Quelques-uns à peine parvinrent à se sauver. A partir de l'Euphrate jusqu'à l'Océan, les Turks étendirent partout leurs ravages, répandirent le sang et firent une foule de captifs. L'armée chrétienne avait été anéantie. Ce désastre eut lieu le 6 du mois de k'agh'ots, le samedi du carnaval qui précède la Transfiguration (3). Le roi de Jérusalem Baudouin se rendit à Antioche, et ayant réuni le reste des troupes franques, marcha contre les Turks. Le 25 du mois d'arats, c'est-à-dire le 16 août (4), un nouveau combat fut livré dans le même lieu que le précédent. Les chrétiens immolèrent nombre de Turks, puis les deux armées prirent la fuite, chacune de son côté, sans avoir eu l'une ou l'autre l'avantage ou le dessous, car chaque parti avait éprouvé beaucoup de pertes. Celles des infidèles s'élevèrent à 5,000 hommes. Ce ne fut pas seulement le fer qui fit tant de victimes, mais aussi la chaleur; elle fut meurtrière, surtout pour le roi de Jérusalem. Les Franks se retirèrent dans leurs provinces, et le roi Baudouin rentra dans la Cité sainte (5).

Cette année mourut l'empereur Alexis (6), prince vertueux et sage, intrépide à la guerre, miséricordieux pour tous les fidèles, excepté pour notre nation qu'il haïssait profondément. Il se rendit illustre, il est

vrai, mais il viola les commandements de Dieu; car il ordonnait de conférer une seconde fois le baptême, réprouvant avec mépris ce sacrement tel qu'il a été institué par le concile de Nicée, et propageant la foi du concile de Chalcédoine. Il faisait sans remords rebaptiser les Arméniens, et sans redouter l'Esprit-Saint qui a fondé avec éclat cet auguste sacrement. Il mit en oubli la prescription de l'apôtre saint Pierre, qui a dit : « Baptiser une seconde « fois celui qui l'a été déjà, c'est crucifier de nouveau le « Fils de Dieu et débuter par une œuvre de mort (7). » Cette année, le fils et successeur d'Alexis, Jean Porphyrogénète (Berph'éroujèn), monta sur le trône; prince remarquable par son courage militaire, par sa clémence et sa mansuétude. Il se déclara également contre les Arméniens, et exigea, avec encore plus de rigueur que son père, l'obligation du second baptême, rejetant le baptême spirituel pour y substituer un sacrement imparfait.

CCXXIX. Cette même année, le roi de Jérusalem, Baudouin, donna Tellbâscher et Edesse au comte Josselin, et le renvoya dans cette dernière ville (1). A l'époque de la mort de Tancrède, il avait arraché Josselin de sa maison et de ses domaines; et, après l'avoir ainsi dépouillé, il l'avait jeté dans un cachot, où il infligea à ce noble guerrier les tortures de la faim et les plus mauvais traitements. Puis, l'en ayant retiré avec violence, et le traitant comme un homme souillé de crimes, il le chassa et le contraignit à aller servir dans les pays étrangers. Le roi précédent de Jérusalem, appelant auprès de lui Josselin, l'avait reçu avec une haute distinction; il lui avait cédé la ville de Tibériade, avec le territoire qui en dépend. Là,

Josselin résista victorieusement aux ennemis de la Croix. Lorsque Baudouin mourut et qu'il fut remplacé sur le trône par Baudouin Du Bourg, celui-ci fit revenir Josselin à Edesse, en le chargeant d'opposer une barrière aux invasions des Perses. C'était, en effet, un chef renommé parmi les Franks pour sa brillante valeur. Josselin reprit des sentiments de bienveillance et d'humanité pour les habitants d'Édesse, et abjura les sentiments de cruauté qu'il avait montrés auparavant. Baudouin Du Bourg régna sur Antioche, sur la Cilicie entière, sur Jérusalem et ses possessions s'étendaient jusqu'aux confins de l'Égypte.

CCXXX. Vers le commencement de l'année 569 (20 février 1120 - 18 février 1121), l'émir Ilgazi rassembla de nouveau et équipa ses bataillons, qui comptaient 130,000 hommes. Il marcha contre les Franks et se porta avec rapidité sous les murs d'Édesse. Les plaines environnantes furent couvertes de ses soldats. Il campa quatre jours devant cette ville, pendant lesquels il ravagea toute la campagne. De là, il vint passer par Seroudj et fit traverser à la dérobée l'Euphrate à une grande partie de ses troupes. Depuis Tellbâscher jusqu'à K'éçoun, il fit prisonniers les hommes et les femmes, les massacra impitoyablement, et fit brûler et rôtir les enfants avec une barbarie sans exemple et en nombre incalculable. Après avoir franchi l'Euphrate avec des forces considérables, il extermina les populations d'une foule de villages; les prêtres et les moines périrent par le fer ou le feu. Le comte Josselin, qui se trouvait en ce moment sur le territoire de la ville forte de Raban, courut à K'éçoun et à Béhesni, et convoqua ses troupes. A l'aurore, s'étant mis à la pour-

suite des Turks, il fondit sur eux et en tua un millier. Ilgazi se retira et vint camper dans le voisinage d'Azaz. Sur ces entrefaites, le roi de Jérusalem, à la tête de tous les Franks, se porta vers Azaz, à la rencontre des Turks. Josselin arrivé à Antioche vint grossir l'armée du roi. Les infidèles et les chrétiens restèrent plusieurs jours en présence, sans engager de combat. Alors Ilgazi opéra sa retraite et vint dans la partie du territoire de Mélitène que l'on nomme Garmian (1). Le roi rentra à Jérusalem et Josselin à Édesse (2).

CCXXXI. En l'année 570 (19 février 1121 - 18 février 1122), un émir de la contrée de Kantzag, nommé Gazi, homme sanguinaire, effronté, pervers et assassin, lequel était voisin des Géorgiens, ami et vassal de leur souverain, conçut un mauvais dessein. Ayant recruté 30,000 Turks, il pénétra sur le territoire géorgien et traîna en captivité une partie des habitants arrachés à leurs foyers; puis il vint asseoir son camp dans le pays de sa résidence. En apprenant cette aggression, David (Tavith), roi de Géorgie (1), envoya ses troupes pour châtier les Turks. Celles-ci étant parties à la dérobée, tombèrent sur eux et exterminèrent ces 30,000 hommes; elles s'emparèrent de leurs femmes, de leurs enfants, de troupeaux de brebis et de moutons, et s'en retournèrent chargées d'un immense butin. Les Turks qui avaient échappé au glaive des Géorgiens, accablés par ce revers, déchirèrent leurs vêtements et répandirent de la poussière sur leurs têtes. Vêtus de deuil et le front découvert, ils allèrent à Kantzag porter leurs doléances à leur sulthan, Mélik, fils de Daph'ar, et implorer, en fondant

en larmes, sa pitié dans leur malheur. D'autres se rendirent chez les Arabes, dans la contrée de Garmian, auprès de l'émir Ilgazi, et lui racontèrent, en pleurant amèrement, ce désastre. Celui-ci, dans sa puissance et son orgueil, ordonna de lever une armée considérable et d'appeler tous les Turks, depuis la contrée des Grecs, jusqu'à l'Orient, ainsi que dans le pays de Garmian. Il fit le dénombrement de ses soldats, dont le chiffre était de 150,000. Il envoya dans les contrées du Midi, chez les Arabes, mander le roi de cette nation, Sadaka (Sagh'a), fils de Doubaïs (2), qui arriva à la tête de 10,000 hommes. Ce prince était un valeureux guerrier; il avait saccagé la ville de Bagdad, et trois fois combattu avec succès Daph'ar, sulthan des Perses. Il était Rafédhite (Ravadi) d'origine, blasphémateur de Mahomet et de sa religion (4). Il avait planté ses tentes au milieu de l'Éthiopie et de l'Inde. Il vint alors et épousa la fille de l'émir Ilgazi. Cette année, ce dernier arriva à Kantzag avec des forces considérables, en se dirigeant vers la Géorgie.

CCXXXII. En même temps, Mélik, sulthan de Kantzag, à la tête de 400,000, cavaliers aguerris, pénétra en Géorgie du côté de la ville de Deph'khis (Tiflis), par la montagne de Tégor (1). Le roi de Géorgie, David, fils de Bagrat (Pakarad), fils de Giorgi (Korki), instruit de l'approche des Turks, s'avança avec un corps de 40,000 guerriers intrépides. Il avait en outre sous ses drapeaux 15,000 hommes d'élite que lui avait donnés le roi des Kiptchaks (Kaph'tchakhs) (2); 5,000 que lui avaient fournis les Alans (3) et une centaine de Francs. Ce fut le 15 août, le

jeudi de la semaine du jeûne observé pour la fête de la Mère de Dieu (4), qu'eut lieu la bataille. Elle fut terrible; les deux montagnes entre lesquelles elle fut livrée retentissaient du choc des combattants. Mais le Seigneur vint au secours des Géorgiens; et leurs héroïques efforts réussirent à mettre les Turks en déroute. Le carnage fut horrible, les cadavres comblèrent les fleuves et les vallées et s'accumulèrent jusqu'à la crête des montagnes, qui disparut cachée sous cet amas de corps. Les Turks laissèrent 400,000 hommes sur la place; 30,000 furent faits prisonniers; les chevaux et les armes des morts couvraient au loin la surface des plaines. Pendant huit jours, les Kiptchaks et les Géorgiens poursuivirent l'ennemi jusque sur les limites de la ville d'Ani. Le sulthan perse Mélik et Ilgazi regagnèrent ignominieusement leurs États. Les infidèles qui parvinrent à se sauver, mais avec beaucoup de peine, ne dépassaient pas 20,000, faible reste de cette innombrable armée.

Cette même année, David enleva Deph'khis aux Perses, et y répandit des flots de sang. Il fit enfiler et empaler l'un sur l'autre 500 hommes, qui expirèrent dans cet affreux supplice.

CCXXXIII. Cette même année, au mois d'août, la foudre éclata et brûla la principale mosquée de Bagdad, édifice construit sur un plan magnifique par le sulthan Thogrul, frère d'Alp-Arslan, lorsqu'il conquit la Perse. Ce prince avait guerroyé pendant vingt ans contre les Perses avant de les réduire sous le joug et de se rendre maître de leur empire. A cette époque, étant venu à Bagdad, il fit élever cette maison de prière pour les Turks, afin de leur

éviter d'entrer dans celle des Arabes. Ce fut ainsi que le feu du ciel dévora la mosquée des Turks, le lieu immonde de leurs réunions.

CCXXXIV. En l'année 571 (19 février 1122-18 février 1123), Ilgazi, général des Perses, rassembla des troupes et marcha contre les Francs. Il se porta d'abord vers Alep, de là il vint camper à Schéïzar, ville des musulmans. Baudouin, roi de Jérusalem accourut, et Josselin, comte d'Édesse, vint se joindre à lui. Ayant réuni leurs forces, ils allèrent camper en présence de l'armée turke. Mais tout l'été s'écoula sans qu'il y eût d'engagement, quoique les deux partis fussent face à face. Au mois de septembre, ils se retirèrent, et chacun des chefs s'en revint. L'émir Ilgazi rentra dans Alep, et l'émir Balag, fils de sa sœur (1), qui était un valeureux guerrier, partit secrètement pour se rendre dans son district de Hantzith. Josselin et Waléran ayant eu avis de son départ, coururent sur ses traces, à la tête de 100 cavaliers, et l'atteignirent sur le territoire d'Edesse, au village de Daph'thil. Balag stationnait avec 800 cavaliers dans un endroit où coulait une rivière et que des marais environnaient de toutes parts, et s'était retranché dans cette forte position. Les Francs, comme des inconsidérés et des fous, s'élancèrent sur les Turks; mais ils ne purent franchir les ravins profonds qui les protégeaient. Balag leur tint tête avec tous les siens. Les infidèles, à coup de flèches, blessèrent les chevaux des Francs, qui furent mis en fuite. Ils firent prisonniers Josselin et Waléran, et taillèrent en pièces tous les chrétiens. Les deux comtes, chargés de chaînes, furent conduits à Kharpert

et jetés en prison. Vingt-cinq de leurs compagnons furent emmenés à Palou (2). Ce désastre fut un deuil pour les fidèles, qu'il plongea dans la consternation. Il eut lieu le 13 septembre.

A cette époque mourut le grand émir Ilgazi, fils d'Artoukh, laissant ses États au fils de sa sœur, l'émir Balag, ainsi que le soin de sa maison et de ses enfants, Soliman et Timour-Tasch (Dèmour-Dasch) (3). Son corps fut transporté dans une litière d'Alep à Khar'an, et de là à sa ville de Meïafarékïn, où il fut enterré. Balag se trouva ainsi maître d'un grand nombre de contrées.

CCXXXV. En l'année 572 (19 février 1123-18 février 1124), le roi de Jérusalem, Baudouin, réunit des troupes pour attaquer Balag et venger les deux comtes Josselin et Waléran, que celui-ci retenait dans les fers. Le roi arriva avec toutes les forces frankes à Raban, tandis que Balag était déjà sur les limites de cette province, où il était venu piller et enlever des captifs. Les deux armées ignoraient la présence l'une de l'autre. Baudouin étant venu avec un faible détachement à Schendchê-Kanthara (Pont de Schendchê) (1), traversa le fleuve sur ce pont et choisit pour camper un lieu nommé Schendchrig. Balag, avec des forces considérables, était posté non loin de là en embuscade. Lorsque l'on eut planté la tente du roi, il voulut se donner le plaisir de la chasse au faucon. Tout à coup Balag se précipita avec les siens sur les chrétiens, en fit un massacre épouvantable et s'empara du roi ainsi que du fils de sa sœur. Cet événement arriva dans le mois de hor'i (2), le quatrième jour après Pâques. Balag conduisit aux portes

de Gargar' Baudouin, qui lui fit cession de cette ville. De là le roi fut traîné avec son neveu à Kharpert, où, après avoir été chargés de chaînes, ils furent jetés dans un profond cachot où gémissaient déjà Josselin et Waléran.

CCXXXVI. Cette même année, cinq mois plus tard, il se passa un fait admirable, mais qui occasionna de grands malheurs. Quinze hommes s'étant associés, partirent de la place forte de Béhesni, méditant une entreprise héroïque; ils accomplirent une action immortelle. S'étant rendus dans le district de Hantzith, ils se mirent en observation devant la forteresse de Kharpert, où étaient renfermés le roi de Jérusalem, Josselin et Waléran. S'étant aperçus que la garnison était peu nombreuse et qu'elle ne se tenait pas sur ses gardes, ils s'approchèrent de la porte, vêtus d'habits misérables et sous l'apparence de gens en querelle. Ils se ménagèrent des intelligences avec un homme de l'intérieur. Au bout d'un peu de temps, ils s'élancèrent dans la forteresse et cherchèrent à se faire jour jusqu'à la prison. Les soldats qu'ils rencontrèrent à l'entrée furent égorgés ; puis, fermant la porte, ils parvinrent, en poussant de grands cris, jusqu'à celle du fort où étaient détenus le roi de Jérusalem, Josselin et Waléran, ainsi que d'autres chefs, et brisèrent leurs fers avec des transports d'allégresse. Ils rendirent aussi la liberté à une foule de guerriers et à différentes personnes, hommes ou femmes. Quelques habitants du pays s'étaient introduits dans la prison pour aider les libérateurs. Le roi et ses compagnons d'infortune, dégagés de leurs chaînes, s'emparèrent de la forteresse et de toute la maison de

Balag (1). En apprenant ce qui venait d'arriver, les infidèles qui stationnaient dans la contrée la quittèrent en s'enfuyant. Une nuit, à l'aurore du quatrième jour de la semaine (mercredi), Josselin étant parti secrètement avec une escorte de fantassins, se rendit à K'éçoun et de là à Antioche, afin de rassembler des troupes et de porter secours au roi et à ses compagnons de captivité. A cette époque, le général des Franks était le comte Geoffroy (Djoph'rê) (2), guerrier intrépide, et le croyant le plus fervent qu'il y eût. Il défendait par la vigueur de son bras, contre les Turks, les provinces qui formaient le domaine des Franks, Jérusalem, Antioche et Édesse. Ils les protégeait par son habileté, sa prudence et son courage. Lorsque Balag, qui se trouvait à Alep, eut connu dans tous ses détails le coup de main qui avait rendu les chrétiens maîtres de Kharpert, il partit avec la rapidité d'un aigle, et en quinze jours il arriva devant cette ville, dont il assiégea vigoureusement la forteresse. Ayant dressé ses machines et miné les remparts, il renversa la tour du Grand-Émir, et terrifia par ce succès les chrétiens. Le comte Waléran, partageant cette frayeur, alla trouver Balag et lui livra Kharpert. Ce jour même, l'émir fit périr tous les prisonniers, au nombre de 65 environ, et 80 femmes charmantes ; il les condamna à être précipités du haut des murailles. Dans sa fureur, il fit de nouveau charger de chaînes le roi, Waléran et le neveu du roi. Cependant Josselin s'avançait à leur secours à la tête des Franks. Lui et Geoffroy ayant appris ce fatal événement, furent saisis d'une extrême douleur, et s'en revinrent, le cœur navré, chacun de son

côté. Le roi, Waléran et le neveu du roi restèrent en captivité (3).

CCXXXVII. Cette même année, la guerre éclata entre les oiseaux, dans la province de Mélitène. Les cigognes, les grues et les arôs (1) accoururent de toutes parts et se combattirent. Les grues vainquirent les cigognes et les exterminèrent. A peine s'il en resta quelques-unes.

CCXXXVIII. Cette année vit mourir le grand philosophe arménien Paul (Bôgh'os) (1), ce docteur qui brilla du plus vif éclat, et qui était profondément versé dans la connaissance de l'ancien et du nouveau Testament. Il atteignit à la perfection des docteurs des temps primitifs. Il apparut comme le second Illuminateur (2) de notre nation ; comme un rocher de diamant contre lequel vinrent se briser les efforts des hérétiques ; comme le champion de l'orthodoxie. Il fut toute sa vie d'une sévérité excessive contre les corrupteurs de la foi. Il était natif de la province de Darôn. Il fut enterré dans le couvent de saint Lazare, non loin de Saçoun.

CCXXXIX. Cette année, David, roi de Géorgie, extermina 60,000 Perses ; voici à quelle occasion. Le sulthan de Kantzag vint avec des forces considérables établir sur le fleuve Gour (Cyrus) (1) un pont de bateaux où passèrent ces 60,000 hommes, qu'il conduisait dans le pays des Aph'khaz. A cette nouvelle, le roi de Géorgie fit partir des troupes et détruire le pont, et tailla en pièces l'armée des infidèles. Le sulthan s'enfuit en Perse, dans la ville d'Ozkend, auprès du frère de son père (2).

Le roi David était un brave ; il déploya un rare courage dans les guerres qu'il soutint contre les Perses. Il rem-

porta sur eux de nombreuses victoires et renversa leur puissance de fond en comble. Il leur enleva de magnifiques provinces à la pointe de l'épée et par la force de son bras. Il s'empara des villes de Deph'khis, Tmanis (3), Schirvan (4), Schaki (5), Schamkar (6) et autres lieux. C'était un saint et vertueux monarque, d'une haute piété et d'une justice accomplie. Il se montra toujours bienveillant pour notre nation, et notre ami. Il avait attiré auprès de lui les restes de l'armée arménienne. Il fonda en Géorgie une ville arménienne qu'il appela Kôra (7), et y bâtit nombre d'églises et de couvents. Il prodigua à notre nation toute sorte de consolations et de bienfaits. Il avait un fils légitime nommé Dimitri (Témédrê) (8), qui lui était né d'une femme arménienne, et un frère nommé Thodormê.

CCXL. En l'année 573 (19 février 1124 - 17 février 1125), Balag réunit des troupes et marcha contre les Franks. Il se rendit d'abord à Alep, et au bout de quelques jours il vint attaquer Menbêdj, ville des musulmans. Ayant dressé ses catapultes contre la forteresse, il les fit jouer vigoureusement et causa beaucoup de mal aux assiégés. L'émir qui défendait la place (1) envoya demander du secours aux comtes Josselin et Geoffroy, leur promettant que, dès qu'ils seraient arrivés, il céderait la ville à Josselin. Ces deux chefs se rendirent à cet appel avec les débris des troupes franques que Josselin avait réunis. Mahuis (Mahi), comte de Delouk, Aïn-tab (Anthaph') (2) et Raban, accourut aussi. Dès que Balag eut connaissance de leur approche, il s'avança à leur rencontre, non loin de Menbêdj. L'action fut terrible ; car

les infidèles étaient aussi nombreux que les Franks l'étaient peu. L'avantage fut d'abord pour ces derniers, et les Turks furent repoussés. Les chrétiens mirent en fuite une aile de leur armée, tandis que Josselin taillait l'autre aile en pièces. Mais un corps de Turks enveloppa le comte de Marasch et une foule d'autres guerriers, ainsi que la noblesse de Josselin, et ils périrent de la mort des martyrs. En apprenant ce malheur, Josselin lâcha pied et fut vaincu sur ce même champ de bataille. Le lendemain, il se réfugia dans sa ville de Tellbâscher. Cette journée désastreuse vit tomber une foule de grands personnages d'entre les Franks; ce fut le 10 du mois de sahmi, date qui correspond au 4 mai, qu'elle eut lieu. Après cette victoire signalée, Balag se porta contre la ville de Menbêdj, et donna l'ordre à ses troupes d'en commencer l'attaque. Dans la joie que son succès lui inspirait, il se dépouilla de sa cotte de mailles en fer. En même temps, un adorateur du soleil (Arévabaschd) (3) lança de la forteresse une flèche qui l'atteignit à l'aine et le blessa mortellement (4). Ayant mandé auprès de lui Timour-Tasch, fils d'Ilgazi, il lui remit ses États, et à l'instant il rendit le dernier soupir. A cette nouvelle, ses troupes se dispersèrent. Sa mort causa une joie universelle parmi les Franks; mais, dans les contrées qui lui appartenaient, ce fut un deuil général et une tristesse profonde, car il avait toujours témoigné de la bienveillance aux Arméniens qui étaient sous sa domination.

CCXLI. Lors de cette bataille, le roi, son neveu et Waléran se trouvaient à Alep. Le comte Josselin et la

reine traitèrent avec Timour-Tasch de la rançon du roi, et lui donnèrent en ôtage sa fille et le fils de Josselin, avec quinze autres personnes. La rançon fut fixée à 100,000 tahégans. Dans le mois de septembre, le roi Baudouin fut enfin délivré des mains des infidèles. Étant arrivé à Antioche, son retour excita des transports de joie parmi les chrétiens. Mais le comte Waléran et le neveu du roi restèrent au pouvoir de Timour-Tasch et furent mis à mort. Ainsi, par les soins de Josselin, Baudouin fut affranchi deux fois de la captivité.

CCXLII. Cette même année, grâce au secours de Dieu, Gargar' fut enlevée aux Turks. Le seigneur de cette ville, Mikhaïl, fils de Constantin, entreprit de s'en rendre maître, à la tête de cinquante hommes. Il accabla par une lutte opiniâtre les Turks qui étaient renfermés dans la forteresse. Ceux-ci, dénués de secours et réduits à l'extrémité, se rendirent et lui livrèrent Gargar'. Ce fut de cette manière et par les mêmes efforts que Mikhaïl enleva la forteresse de Bébou (1) aux Turks. Ce triomphe répandit l'allégresse parmi les fidèles (2).

CCXLIII. Cette même année, le roi de Géorgie, David, fit de nouveau un horrible massacre des Perses. Il en tua 20,000 environ. Il s'empara d'Ani, et prit dans ses murs les fils de Manoutchê (1), qu'il emmena à Deph'khis. Ainsi fut affranchie cette cité royale du joug qui avait pesé sur elle pendant soixante ans (2). L'auguste et vaste cathédrale, que les infidèles avaient convertie en mosquée, réunit dans son enceinte, par les soins de David, des évêques, des prêtres et des moines de l'Arménie, et fut bénie avec une pompe solennelle. Ce fut un grand bon-

heur pour notre nation de voir ce saint édifice arraché au pouvoir tyrannique des infidèles.

CCXLIV. Cette même année, un duc arriva du pays des Franks avec des forces considérables. Il établit son camp devant la ville de Tyr (Sour), située sur les bords de l'Océan. Il la tint investie pendant longtemps et la pressa vigoureusement. Il l'avait bloquée par mer avec une flotte, tandis que du côté du continent il la cernait avec une nombreuse armée, l'environnant ainsi de tous côtés. Il éleva des tours en bois, dressa des catapultes et des balistes pour battre les murailles. Les assiégés eurent à supporter à la fois et la famine et de continuels assauts. Leur position devint si critique qu'ils consentirent à se rendre, et, après avoir obtenu du général frank le serment d'épargner leur vie, ils lui livrèrent la ville et se retirèrent à Damas. En quelques jours Tyr, le tombeau du Christ, fut évacuée. Le duc s'en retourna avec son armée chez les Franks (1).

CCXLV. Cette même année, le roi de Jérusalem, Baudouin et Josselin, convoquèrent toutes les troupes frankes et marchèrent contre Alep. Josselin alla trouver le roi des Arabes, Sadaka (Salê), fils de Doubaïs (1) et gendre d'Ilgazi; ils firent alliance et amitié ensemble, et le roi des Arabes se joignit avec ses troupes à Josselin. Le petit-fils du sulthan Tetousch (2), ainsi que le sulthan de Mélitène, fils de Kilidj-Arslan (3), accoururent aussi. Ces divers contingents formèrent une masse imposante de forces réunies devant Alep. Les habitants, après avoir longtemps et cruellement souffert du manque de vivres et des attaques des assiégeants, envoyèrent à Mossoul deman-

der du secours à Boursouky. Celui-ci réunit des troupes considérables, et, au bout de six mois, arriva en vue d'Alep. Il repoussa les Franks et la ville fut sauvée. Les chrétiens opérèrent leur retraite sans éprouver aucune perte. Le roi des Arabes, en se retirant, vint saccager Mossoul et tout le territoire de Boursouky. Ce dernier, ayant passé quelques jours à Alep, se rendit à Damas, où il fit alliance avec Toghtékïn, émir de cette ville.

CCXLVI. Cette même année, Gazi, émir de Sébaste et fils de Danischmend, marcha contre Mélitène. Il attaqua vivement cette ville et lui fit beaucoup de mal. Le siége s'étant prolongé pendant six mois, les habitants furent en proie à une cruelle famine, qui, augmentant chaque jour, les emportait par milliers. Dans la pénurie qui les accablait, ils sortaient des murs et se rendaient au camp des ennemis. Enfin, n'y pouvant plus tenir, ils remirent Mélitène à Gazi; et la femme de Kilidj-Arslan (1), qui en était la souveraine, se retira à Meschar.

CCXLVII. En l'année 57[illegible] (18 février 1125 - 17 février 1126), le général perse Boursouky et Toghtékïn se mirent à la tête d'une armée de [illegible]0,000 hommes d'élite, recrutés dans toute la Perse, et avec lesquels ils s'avancèrent contre Azaz, forteresse des Franks, et l'attaquèrent avec vigueur. Boursouky se vantait insolemment de l'emporter d'assaut, et de fouler aux pieds avec mépris la puissance des chrétiens. Les infidèles établirent une batterie de douze balistes, et ayant miné deux des murailles qui flanquaient la forteresse, elles s'écroulèrent. Azaz était en grand danger, et la garnison avait perdu tout espoir. Cependant le roi de Jérusalem ayant

appris que Boursouky était retourné à Alep, se rendit aussitôt à Antioche, et, ayant rassemblé les troupes frankes, il fut rejoint par le comte Josselin, qui accourut en toute hâte, ainsi que par le comte de Tripoli, fils de Saint-Gilles, et Mahuis, comte de Delouk. L'armée chrétienne se composait de 1,300 cavaliers franks, de 500 cavaliers arméniens, et de 4,000 fantassins. Le roi de Jérusalem se porta sur Gouris. A cette nouvelle, le général perse vint avec un détachement camper auprès d'Alep. Les Franks, laissant leurs bagages à Gouris, volèrent vers Azaz. Cette cité leur présenta le spectacle d'un monceau de ruines prêt à tomber entre les mains des infidèles. Les Perses, poussant alors en avant contre les Franks, les enveloppèrent, et, les harcelant, les mirent dans un péril extrême, car toute issue pour se procurer des vivres leur était fermée. Ceux-ci n'attendaient plus que la mort, et ne conservaient aucun espoir. Les Turks les défiaient par des paroles pleines de menace et d'arrogance, et les tenaient cernés de tous côtés. Puis, avec des cris terribles et comme un aigle qui fond sur une troupe de colombes, ils se précipitèrent en masse sur eux. Les Franks, réduits aux abois et frappés de terreur, ne désiraient plus rien que la mort, et croyaient toucher à leur dernière heure. Tandis qu'ils étaient dans cette douloureuse perplexité, le roi eut une excellente inspiration. Il dit au commandant de ses troupes : « Allons, marchons directement vers Athareb, « nous ferons croire aux Turks que nous prenons la fuite, « et ceux d'entre eux qui sont en embuscade courront après « nous; alors, nous reviendrons sur eux et nous verrons ce « que le Christ fera pour nous. » En même temps, il pres-

crivit à la garnison d'Azaz, lorsque les infidèles se grouperaient pour les poursuivre, de lui en donner le signal, en élevant une colonne de fumée sur le sommet de la forteresse. Le roi s'étant dirigé vers Athareb, Boursouky, s'imaginant que les Franks prenaient la fuite, commanda aux siens de les poursuivre. Les infidèles se précipitèrent tous à la fois sur leurs traces, comme des loups après des brebis, en poussant des clameurs. Après avoir parcouru une distance d'environ deux milles, ils serrèrent leurs rangs pour attaquer les chrétiens. En ce moment, les gens d'Azaz firent le signal convenu. Le roi de Jérusalem et ses officiers l'ayant aperçu, bénirent le Seigneur en versant des larmes et en gémissant; dans leur douleur, ils élevaient leurs voix suppliantes vers Dieu, pour le prier de venir au secours de son faible troupeau.

Aussitôt le roi ordonna de faire retentir les trompettes pour donner le signal de la charge, et les chrétiens fondirent, par un mouvement simultané, sur les infidèles, en invoquant l'aide du Seigneur, et firent les plus héroïques efforts. Leurs prières furent exaucées. Ils repoussèrent avec fureur les Turks, les firent passer sous le tranchant du sabre et les dispersèrent au loin sur la surface de la plaine. Le comte Josselin, emporté par son impétuosité et pareil à un lion rugissant qui poursuit des bœufs, se jeta sur eux et se gorgea de sang. Le roi et toute l'armée du Christ, acharnés de leur côté, les taillèrent en pièces sans leur faire quartier, en les poursuivant jusqu'aux portes d'Alep. Il y ent 5,000 Turks de tués. Le général perse et Toghtékîn s'en retournèrent

couverts de honte. Quinze émirs avaient péri dans ce combat. Les chrétiens s'en revinrent ivres de joie et avec un riche butin. Cette victoire répandit l'allégresse parmi les fidèles. Elle fut remportée le 24 du mois de drê, un jeudi (1). Quelques jours après, Boursouky emmena la fille du roi et le fils de Josselin à Kala'-Dja'bar (2), où il les déposa, et partit pour Mossoul.

Au bout d'un an, des gens de sa nation, de ceux que l'on nomme *Hadji (Hadchi)* (3), pénétrèrent dans son palais sous leurs vêtements de pèlerins, et le tuèrent à coups de couteau. Les meurtriers furent massacrés par ses serviteurs, qui firent subir le même sort à tous ceux qu'ils trouvèrent dans la ville portant un pareil costume, au nombre de quatre-vingts.

CCXLVIII. Cette même année, le général des Perses, émir de l'Orient, Ibrahim (Aprêhim), fils de Soukman, ainsi que l'émir de Hantzith, Davoud (Davouth), fils de Soukman, fils d'Artoukh, firent une levée immense de troupes. Une foule d'autres émirs leur amenèrent des renforts considérables, et tous ensemble marchèrent contre la Géorgie. Le souverain de ce pays s'étant avancé à leur rencontre, en fit un grand carnage, les mit en fuite et les maltraita encore plus que dans les occasions précédentes. Il les poursuivit pendant cinq jours, et inonda de sang les plaines et les montagnes. Toute la contrée fut infectée de l'odeur qu'exhalaient les cadavres.

CCXLIX. Cette année mourut le saint roi de Géorgie, David. On plaça sur le trône après lui Dimitri (Témédrê), son fils, prince belliqueux, rempli de piété, et qui, par ses belles actions, se montra l'émule de son père. Il ren-

voya les fils de Manoutchê à Ani, après leur avoir fait jurer d'être ses fidèles vassaux, et de lui rester à jamais soumis. Il leur donna cette ville, qui avait beaucoup souffert de la part des Perses, lorsque David mourut. Il leur fit cette cession, parce que d'autres guerres et l'administration de ses États réclamaient des soins dont il était surchargé. Il était né d'une femme arménienne. Les fils de Manoutchê s'engagèrent en outre, par un serment solennel, à laisser les Arméniens en possession de la cathédrale, et à empêcher tout musulman d'y entrer.

CCL. En l'année 575 (18 février 1126 - 17 février 1127) arriva du pays des Franks le fils de Boëmond, fils de Robert, lequel se nommait Boëmond comme son père (1). Il vint avec des troupes à Antioche et épousa la fille du roi de Jérusalem. Celui-ci lui promit la couronne après sa mort; il lui céda Antioche et toute la Cilicie. Boëmond, fils de Boëmond, soumit à son autorité, par sa puissance et son ascendant irrésistible, toute la nation des Franks. Le comte d'Édesse, Josselin, et le fils de Saint-Gilles reconnurent sa suprématie. Boëmond était cependant tout jeune; il n'avait pas plus de vingt ans, et son menton était sans barbe; mais déjà il avait fait ses preuves dans les combats. Il était de haute taille, à face de lion; il avait les cheveux de couleur fauve. Une foule de nobles et de grands étaient accourus avec lui du pays des Romains (2).

CCLI. En l'année 576 (18 février 1127 - 17 février 1128) mourut le docteur arménien Guroŭ (Cyrus), l'égal des saints de l'ancien temps. Il avait appris par cœur la Bible en entier, et était exercé aux investigations les plus pro-

fondes. Il possédait l'intelligence complète de l'ancien et du nouveau Testament. Il avait été le compagnon du saint docteur Georges, surnommé Mégh'rig. Il fut enseveli dans le couvent de Trazarg, appelé le *Tombeau des saints docteurs*, où était aussi la sépulture du bienheureux Mégh'rig. Celui-ci, ayant rassemblé dans ce couvent une congrégation d'athlètes du Christ, y établit les règles et la discipline des saints Pères des premiers siècles.

CCLII. En l'année 577 (18 février 1128-17 février 1129), le général des Perses, l'émir Zangui (Zanki) (1), fils d'Ak-Sonkor, l'ancien maître d'Alep, arriva avec des troupes sur le territoire d'Édesse et fit amitié avec le comte Josselin. Il parvint jusqu'à Alep sans avoir été inquiété en route (2). Désirant se lier avec le comte Boëmond, seigneur d'Antioche, il employa dans cette négociation Josselin comme médiateur. Après avoir séjourné quelque temps à Âlep, il se rendit avec toutes ses forces à Damas; car l'émir de cette ville, Toghtékîn, était mort et avait été remplacé par son fils (3).

Cette même année vit mourir le sulthan de Perse, Mahmoud, fils de Daph'ar; il eut pour successeur son frère Mélik (4), le même qui résidait à Kantzag, et qui fut défait par David, roi de Géorgie, et forcé de s'enfuir en Perse.

CCLIII. En l'année 585 (16 février 1136 - 14 février 1137), le sulthan Mohammed (Mahmad), fils d'Amer Gazi (Khazi), fils de Danischmend (1), vint avec une armée considérable dans la contrée de Marasch, auprès de K'éçoun, et incendia les villages et les couvents. On était à l'époque des vendanges. Il demeura six jours

campé devant la ville, mais sans élever des fortifications, ni dresser des machines, ou lancer des flèches. Il restait tranquille, occupé seulement à couper l'eau du fleuve, à ravager les jardins, à faire des incursions çà et là et à recueillir et entasser le butin qu'il enlevait. Cependant les habitants, qui s'attendaient de jour en jour à un assaut, à l'effusion du sang et au triomphe des ennemis, tombèrent dans un tel excès de découragement, qu'une nuit ils abandonnèrent le rempart extérieur. Mais leurs chefs et les prêtres parvinrent à les ranimer à force d'exhortations. Alors, adressant leurs supplications à Dieu, ils résolurent de mourir plutôt que de tomber entre les mains des infidèles et de devenir un objet de raillerie et d'opprobre pour les païens, en se livrant à eux avec leurs familles. La croix à la main, et les bras étendus, ils passaient la nuit entière en prières, chantant à haute voix les louanges de Dieu. Aussi Celui qui est infiniment bon et miséricordieux ne voulut pas nous abandonner, quoique pécheurs, à nos ennemis; il eut compassion de nous, qui avons été rachetés par le sang de son fils bien-aimé, Jésus-Christ. Il ne commanda pas aux infidèles d'investir et d'attaquer la ville, et le vendredi, qui est le jour de la Passion de notre Sauveur, K'éçoun fut délivrée. L'ennemi brûla Garmir-Vank', la chapelle et les cellules des religieux, brisa les croix de bois et de pierre, et s'empara des croix en fer et en bronze; et, démolissant les autels où s'offrait le pain du saint Sacrifice, en dispersa les débris. Il enleva la porte, où se dessinaient des enroulements admirables, ainsi que d'autres objets, et les emporta dans son pays

pour les montrer à ses concubines et à la populace, comme fit autrefois le Babylonien (2). C'est ainsi qu'il donna lieu à l'accomplissement de ces paroles: « J'ai « abandonné la fille de Sion, comme une tente au milieu « des vignes, ou comme la cabane de ceux qui gardent les « fruits (3), ou bien comme une tourterelle plaintive restée « seule après avoir été délaissée par sa compagne, ou « comme le corbeau à l'aspect hideux qui plane sur des « cadavres. » Mohammed battit subitement en retraite, un vendredi, comme nous l'avons dit plus haut, en apprenant que l'empereur des Romains (4) accourait au secours de K'éçoun assiégée et de notre comte Baudouin (5), qui l'en suppliait à genoux. Déjà l'empereur approchait d'Antioche, ravageant les pays musulmans (Dadjgasdan) (6). Après avoir dépouillé notre prince Léon de sa souveraineté, il se rendit maître de ses villes, de ses forteresses, et s'étant assuré de sa personne, l'emmena dans la contrée des Grecs, de l'autre côté de la mer, sur les limites de l'Asie (7).

RAHİP GREGORY TARAFINDAN DEVAM ETTİRİLMİŞTİR. 1137 – 1163

BÖLÜM CCLIV

586 yılının başlangıcında (15 Şubat 1137 - 14 Şubat 1138), imparator [Jean Comnène] Porphyrogénète (Bèrbérojên), Alexis'in oğlu, muazzam kuvvetlerle gelerek büyük Anazarbe şehrine saldırdı. Bu olay yaz ortasında, Temmuz ayında gerçekleşti. Şehri otuz yedi gün boyunca kuşatma altında tuttu ve mancınıklarıyla surları mükerrer darbelerle dövdü. En kritik duruma düşen sakinler, teslim oldular.

İmparator onların hepsini, Ermeni prensi Léon'u, Constantin'in oğlunu, R'oupên'in torunuunu, onun çocuklarını ve karısını, Meryem Ana'nın saygıdeğer tasviriyle (1) birlikte esir aldı ve onları Konstantinopolis'e nakletti. Léon günlerini bu şehirde tamamladı (2). İmparator daha sonra Bezah kalesini kuşatmaya geldi ve burayı zor kullanarak ele geçirdi (3). Frankların yanıltıcı telkinlerine boyun eğerek, Schéizar'a ve oradan da Antakya'ya gitti. Melik-Muhammed (Mahmad), kendisinden daha yukarıda bahsedilmiş olan (bölüm CCLIII), Schoublası (4) kuşattı; düzenlediği çok sayıda hücuma ve fırlattığı ok bulutlarına rağmen, başarılı olamadı. Daha sonra, Goulla (5) dağlarının zirveleri üzerinden yönelerek kendi devletine geri döndü. Bizleri bu ateş çemberinden koruyan ve düşmanlarımızın eline bırakmayarak bizleri kurtaran Rabbe şükürler olsun. Kış mevsimi sonuna yaklaşırken, imparatorumuz Bezah kalesini kuşatmayı sürdürmekteydi. Kutsal Paskalya yortusunun ardından (6), K'eçoun senyörü Baudouin, piyadeleri ve süvarileriyle geldi. Onun yaklaşması üzerine, korkuya kapılan sakinler göç ettiler, aileleriyle birlikte tüm şehrimizi terk ettiler. Bir kısmı Bèhesni'ye, diğerleri Raban'a ve diğerleri ise Hr'om-gla'ya (7) çekildi ve K'eçoun insansız kaldı. Şehirde, burayı korumakla görevlendirilmiş birkaç önde gelen şahsiyet ve Vahram adındaki vali (8) dışında kimse kalmadı. Ben, naçar seküler din adamı Grégoire, şehirlerini savunma cesareti göstermeleri konusunda onları ikna etmeye çalıştım, ta ki oraya bir korku gelmesin, ki bu korku ne yazık ki gerçekleşti. Nitekim imparator geri dönerken, Davoud'un (Davouth) oğlu Süleyman, Müslümanların geri dönüşüyle birlikte, imparatorun önünden kaçıyormuş gibi yaparak kalabalık bir ordunun başında Raban'a doğru yöneldi. K'eçoun'da kalmış olanlar, Mélik-Mohammed'in geldiği düşüncesiyle akşama doğru evlerini terk ettiler. Ertesi gün, dağlarda ordudan ayrılan bazı Türkler, K'eçoun halkından birini esir alarak ondan şehirde yaklaşık otuz kişiden başka kimsenin kalmadığını öğrendiler. Bunun üzerine hemen şehrin içine ve kapılarına daldılar. K'eçoun'un muhteşem saraylarını ve bu şehrin adalet binalarını hayranlıkla seyrettikten sonra geri çekildiler ve gidip kendi yoldaşlarına katıldılar. Ancak sakinler ertesi gün geri döndü ve her biri kendi evine yerleşti. Bu hadiseler 589 yılında (15 Şubat 1140 - 14 Şubat 1141) (9) meydana geldi. Suriye (Süryani) milletinden Simon (10) adında bir asker, Edessa Kontu'na karşı yüreğinde beslediği korku ve nefret yüzünden, Ainthab kalesini aniden bir baskınla onun elinden aldı. Bu mevkiyi bir yıl boyunca elinde tuttuktan sonra, Antakya Prensi'nin arabuluculuğu sayesinde kaleyi yeniden ona iade etti.

BÖLÜM CCLV

591 yılında (14 Şubat 1142 - 13 Şubat 1143), İmparator Jean yeniden geldi; ne pahasına olursa olsun Antakya'yı bu şehrin senyöründen satın almak istiyordu. Şehrin senyörü bu devire razı oldu, buna karşılık İmparator ona muazzam hazineler ve değerli kumaşlar bahşetti. Jean böylece Antakya'ya (1) giriş yaptı.

BÖLÜM CCLVI

592 yılında (14 Şubat 1143 - 13 Şubat 1144), İmparator Jean, Paskalya yortusuna yakın, Nisan ayının başlangıcında (1), tahtını Kyr Manuel’e (Manil) bıraktıktan sonra hayat yolculuğunu tamamladı. Kudüs Kralı da aynı dönemde vefat etti (2) ve bu iki

hükümdarın ölümleri olağanüstü bir gelişmeye sebebiyet verdi. Nitekim İmparator avlanmaya çıktığı sırada bir yaban domuzu tarafından yaralanarak ölmüştü; Frank kralı ise ava çıktığında, peşine düştüğü bir tavşanın ölümüne sebep olmasıyla sonuçlanan kazada (3) can vermişti. Tahtını oğlu Baudouin'e (4) bıraktı. Aynı yıl benzer şekilde Danişmend'in oğlu Emir Gazi'nin (Khari) oğlu Melik-Muhammed'in de ölüm haberi ulaştı. Kutsal Perşembe günü (5), gökyüzünün kuzey tarafında, parıldayan bir sütun şeklinde gökten bir alamet belirdi ve sekiz gün boyunca görünür kaldı. Bu doğa olayının ardından, yukarıda zikredilen üç hükümdar da hayata gözlerini yumdular. 23 Aralık Cumartesi günü, kutsal ilk şehit Étienne'in yortu gününde, Edessa (Urfa) şehri, Ak-Sonkor'un oğlu Zangui (Zangui) komutasındaki askerler tarafından kuşatılıp ele geçirildi. Zengi, kentin sakinlerini İsa Mesih'e olan bağlılıklarına duyduğu nefretle acımasızca katletti; Tanrı onları kendi azizleriyle birlikte taçlandırsın. Amin.

BÖLÜM CCLVII

593 yılının sonuna doğru (14 Şubat 1144 - 12 Şubat 1145), Antakya şehri Poitou Kontunun oğlu (1) tarafından yönetilmekteydi; bu prens genç yaşına rağmen cesareti ve kudretiyle göz doldurmaktaydı. K'eçoun and Maraş senyörü Baudouin ile Antakya'ya bağlı vilayetlerin idarecileri arasında, Melitene sınırlarından Antakya topraklarına kadar uzanan bölgelerin yönetimi hususunda bazı anlaşmazlıklar baş göstermişti. Bu Baudouin genç bir yaşta olmasına karşın, askeri harekâtlarında tecrübeli ve muzaffer bir komutan görünümündeydi. Bu hadiseler, genç Kont Josselin'in (2) zamanında ve Ermeni patrik kadasetlu peder Thorgom'un riyaset döneminde meydana geldi. Bu dönemde, yani kutsal ilk şehit Étienne'in yortu gününde, yukarıda zikredilen tarihte, Edessa şehri, koruyucu Frankların ihmalkarlığı yüzünden, Hakar askerleri tarafından kuşatılıp ele geçirildi; bu askerler şefleri Zangui komutasındaydı. Zengi, kentin içine daldığında yaşlıların ak saçlarına acımadan, çocukların masumiyetine bakmadan onları kuzular gibi boğazlayarak korkunç kan nehirleri akıttı. Şehrin sakinleri büyük bir korku içinde can havliyle Maniaces (Maniakes) adını taşıyan iç kaleye sığındılar; orada kendilerine bir barınak arıyorlardı. Kardeş kardeşin durumuna bakmıyor, baba oğlunu terk ediyor, dost dostuna en ufak bir şefkat eli uzatmıyordu. Bu dehşet gününde kaçanlar kalenin kapısında sıkışıp kaldılar ve kapı ağzında havasızlıktan boğuldular; orada yaklaşık on bin insan can verdi. Başpiskopos Basile (Bahiôs) (3) de bu kargaşa esnasında Franklarla birlikte ezilerek can verdi. Bu manzarayı gören zalim hükümdar, en nihayetinde yüreğinde bir nebze acıma hissederek askerlerine katliamı durdurma emri verdi; erkekleri sokaklarda hayvanlar gibi boğazlamayı bırakmalarını ve kılıçlarını kınlarına sokmalarını buyurdu. Ancak sağ kalan tüm Frankları esir ettirdi; erkekleri, kadınları ve çocukları köle olarak zincire vurdu. Bu kıyımdan kaçmayı başaran ve iç kaleye sığınan Hıristiyanlar, kalede su bulunmadığı için orada fazla dayanamadılar. Kendilerine can güvenliklerinin sağlanacağına dair yemin verilmesi üzerine aşağı inip teslim oldular. Muzaffer hükümdar şehri sakinleştirmek isteyerek, Hıristiyanlara daha fazla zarar verilmemesini emretti; tüm askerleri ganimet ve esirlerle birlikte geri çekildiler. Zengi, kazandığı bu büyük zaferle gururlanıyor, uzun

süredir en zorlu, en güçlü savaşçıların bile Tanrı tarafından kutsanmış olan bu aziz şehri ele geçirmeyi başaramadığını düşünerek kibirleniyordu; nitekim bu şehir hakkında İsa Mesih, yeryüzündeki görevi esnasında Kral Abgar'a yazdığı mektupta şu sarsılmaz sözleri vaat etmişti: "Senin krallığın boyunca kıtlık ve kılıç bu şehre girmeyecektir; halkın benim emirlerime riayet ettiği müddetçe bu böyle kalacaktır (4)." Fakat zamanla bu şehrin insanları ilahi emirlerden sapan yollara saptılar; İsrailoğullarının örneğini takip ederek, Rabbin kendilerine bahşettiği muazzam iyilikleri, kendilerine bedavaya verilen nimetleri unuttular ve Mısırlıların etini, soğanını ve sarımsağını arzulayarak inlemeye başladılar. Tanrı'nın sabrını taşıran bu nankörlükleri yüzünden O'nun gazabı üzerlerine çekildi ve kutsal mekânları putperestlerin ellerine teslim edilerek bu akılsızca davranışlarının cezasını çektiler. Bir süre sonra, kan dökücü Zangui, yeniden askerlerini topladı ve Kala-dja'bar üzerine yürüyerek burayı şiddetle kuşattı. Ancak orada, kendi korumaları tarafından yatak odasında haince katledildi; bu hadise Edessa'yı ele geçirmesinden bir yıl sonra vuku buldu (5). Kendisi kazandığı zaferlerin şanını uzun süre yaşayamadı ve bu şehir ona sadece geçici bir ihtişam sağlamış oldu. Zengi, yerine geçen oğlu genç Josselin'in idaresi altında eceline kavuştu. Prens, Rabbin emirlerine sadık kaldığı ve düşmanlarına karşı Mesih'in inancıyla muzaffer olduğu müddetçe, babası gibi şanla anıldı ve Hıristiyanlardan hiçbir şeyi zorla gasp etmedi.

BÖLÜM CCLVIII

Bu olaydan üç yıl sonra, Kont Josselin yeniden asker topladı ve büyük Prens Baudouin ile ittifak kurdu; bu sonuncu prens Maraş (Germancia) ve K'eçoun şehirlerinin senyörüydü. Gece vakti Edessa surlarına yaklaşarak şehri aniden bastılar. İçerideki Türk garnizonu... surların ardına, yani iç kaleye doğru çekilmek zorunda kaldı; sayıları yaklaşık dört yüz kadardı. Prens Baudouin'i ve genç Prens Basile'yi de yanlarına alarak, onları esir edip Gargar kalesinin önüne getirdiler; zira karısı ve çocukları orada bulunmaktaydı. Gargar halkı, senyörlerinin canının bağışlanması ve esir düşen askerlerin serbest bırakılması şartıyla kaleyi teslim edeceklerine dair sarsılmaz ve kutsal bir yemin talep ettiler; Hıristiyanları sağ salim serbest bırakmayı ve onlara hiçbir zarar vermemeyi vadettiler. Prens, bu önemli kaleye sahip olma arzusuyla bu şartları seve seve kabul etti ve Frank askerlerini kendi memleketine götürdü; onlara geniş araziler ve mülkler bahşetti, tıpkı öz kardeşi gibi davrandı. Hıristiyan birlikleri, düzenleri bozulmuş ve perişan bir halde Samosata'dan K'eçoun'a doğru çekilerken, Baudouin de onlara refakat etmekteydi. Ancak bu dönemde Hıristiyanların en büyük lideri olarak kabul edilen Kont Josselin, bu seferin felaketle sonuçlandığını ve kendi adamlarının tamamen mahvolduğunu görerek büyük bir kedere kapıldı; yanındaki az sayıda askerle Antakya'ya doğru hareket etti; amacı kendisine karşı girişilen bu intikam hareketine karşı yardım toplamaktı. Düşmanların eline esir düşen soylulardan biri de Davud'un oğluydu; babasının önünden kaçarak kafirlerin yanına sığınmıştı ve babası ona karşı büyük bir öfke beslemekteydi; saçlarından yakalanarak bu esaretin içine atıldı. Prens, Rabbin huzurunda günahkar bulunmuş ve bu asil adam, tıpkı ağacın dalları arasında asılı kalan isyankar oğul gibi, kendisini takip eden düşmanların eline teslim edilmişti;

böylece canını kurtarmayı başaranlar tahtı ve tacı korumayı başardılar. Benzer bir kader Josselin'in de başına geldi; zira o da ilahi emirlere karşı gelmişti. Kendisi esir düşerek düşmanların eline teslim edildi; o vahşi çehreli kafirler onu zincire vurularak Halep'e götürdüler. Müslümanlar bu zaferle büyük bir sevince boğuldular, çevre illerde yaşayanlar da bu neşeye ortak oldu. Yaralı bir halde geri çekilen Hıristiyanlar ise tamamen harap olmuş vaziyetteydiler.

BÖLÜM CCLIX

Bir yıl önce (1148), 30 Ocak Salı günü, şafak vaktinde gök gürledi, şimşekler çaktı ve tüm doğa altüst oldu. Üzerinde büyük ve yenilmez Mesih şövalyesi Prens Sebasd (1) pederimiz peder Georges'un haçı bulunan Garmir-Vank kilisesinin kubbesi, parlak bir ışıkla kaplandı ve alevler içinde kaldı. Bu olağanüstü hadise, bu kutsal haçın bulunduğu mekânda gerçekleşen üçüncü mucizeydi. Bilgeler bu durumu Hıristiyanların aleyhine, putperestlerin ise lehine olacak uğursuz bir alamet olarak yorumladılar; nitekim gelecek hadiseler bu öngörüyü doğruladı. Başarıyla sonuçlandı, bu doğrudur; fakat, dünyada kalıcı hiçbir başarı olmadığından, kafirler beş gün sonra yeniden toplandılar ve fethettikleri yerleri geri aldılar. Hıristiyan dünyasının o şanlı ve mümtaz şahsiyeti Kont Baudouin, savaş meydanında muazzam kahramanlıklar gösterdikten sonra muharebede can verdi (1); onun bu ani ölümü tüm ülkede derin bir üzüntü ve genel bir yas havası yarattı. Baudouin, Ermeni Hıristiyanlara karşı her zaman büyük bir sevgi beslemiş ve onları Franklara tercih etmişti. Onun ardından idareyi devralan mübarek pederimiz Katolikos Basile, ilahi inayetle dopdolu, muazzam ilmiyle göz dolduran, Tanrı korkusuyla hareket eden, hem Eski hem de Yeni Ahit hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olan, yetimlerin koruyucusu ve mazlumların sığınağı olan bir şahsiyetti. Basile, bu aziz prensin vefatının ardından Hıristiyan cemaatine rehberlik etmesi, gelecek nesillere bir ibret ve hatıra olması amacıyla bu cenaze mersiyesini kaleme aldı (2).

598 yılında (12 Şubat 1149 - 11 Şubat 1150), Antakya Prensi (1), Baudouin'in kardeşi, muharebe meydanında şehit düştü. Onun ölümü, Frank birliklerinin pervasızca ve hazırlıksız bir şekilde kafirlerle savaşa girişmesinden kaynaklanmıştı. Nitekim diğer Frank müttefiklerinin yardıma gelmesini beklemeden, kendi güçlerine aşırı güvenerek düşmanın üzerine atılmışlar ve neticede Frank reisleri tamamen ezilmiş, askerlerinin büyük kısmı katledilmişti. Aynı dönemde, Zengi'nin oğullarından biri olan ve Hıristiyanların boş inançları doğrultusunda "Noureddin" (Nour-eddin) adıyla andıkları hükümdar, yani "İnancın Işığı" manasına gelen bu isimle maruf şef (2), kılıcının gücüyle Hıristiyanları boyunduruk altına aldı ve onları esaret zincirine vurdu. Bu asil şehir halkını esir ederek Halep'e sevk etti ve şehri kan gölüne çevirdi (3). Franklar bu hezimet karşısında reislerinin tamamını kaybettiler, sadece kendi prenslik merkezinde ikamet eden Kont Josselin bu kıyımdan kurtulmayı başarabildi. Kafirlerin yarattığı bu tahribat ve korku, Hıristiyanlar arasında büyük bir infial yarattı. Müslümanlar (İsmaililer) (4) ve Maç'oud (5) komutasındaki o putperest sürüsü, Eylül ayında büyük kitleler halinde buralara akın ettiler. Bu hadise 598 yılında, Kutsal Haç yortusu döneminde (6) vuku buldu. Çok kısa süren bir kuşatmanın ardından Maraş (7) şehrini ele geçirdiler; zira kalenin garnizonu hiçbir savunma hazırlığı yapmamıştı.

Şehrin etrafındaki topraklara, Tell-Başer sınırlarına kadar ilerleyerek karşılarına çıkan tüm Hıristiyan ahaliyi katlettiler. Yollarına çıkan binlerce inanan, Tanrı'nın adını (Allah ekber) zikrederek can verdi; kafirler onlara hiçbir acıma göstermediler ve esir ettiklerini köle pazarlarına sevk ettiler. Josselin, Tell-Başer yakınlarında Maç'oud ile karşılaştığında, onun kalabalık ordusuna karşı koyamayacağını anlayarak geri çekildi ve topladığı esirlerle birlikte kendi memleketine döndü. Kont bu kritik durumda hiçbir savunma tedbiri almamış, süvarilerini ve askerlerini toplamamıştı. Bu sebeple sadık ve faziletli piskopos Basile'ye, kardeşi Katolikos [Grégoire III] ve Gargar senyörüne haber göndererek, elinde kalan askerlerle kaledeki erzakı korumalarını, Hıristiyanların güvenliğini sağlamalarını emretti. Müslümanlar bu askeri harekâta devam ederek ileri atıldılar; şefleri Kara-Arslan (Khorasan) (8) komutasındaki birlikler, Hantaith bölgesini ve çevre illeri tamamen istila ettiler. Hıristiyanların üzerine aniden çullanarak onları esir ettiler. Sayıları dört yüzü buluyordu. Ayrıca genç Prens Basile'yi de esir alarak Gargar kalesinin önüne getirdiler; zira karısı ve çocukları orada bulunmaktaydı. Gargar halkı, senyörlerinin canının bağışlanması ve esir düşen askerlerin serbest bırakılması şartıyla kaleyi teslim edeceklerine dair sarsılmaz ve kutsal bir yemin talep ettiler; Hıristiyanları sağ salim serbest bırakmayı ve onlara hiçbir zarar vermemeyi vadettiler. Zalim hükümdar, bu önemli kaleye sahip olma arzusuyla bu şartları seve seve kabul etti ve Frank askerlerini kendi memleketine götürdü; onlara geniş araziler ve mülkler bahşetti, tıpkı öz kardeşi gibi davrandı. Hıristiyan birlikleri, düzenleri bozulmuş ve perişan bir halde Samosata'dan K'eçoun'a doğru çekilerken, Baudouin de onlara refakat etmekteydi. Ancak bu dönemde Hıristiyanların en büyük lideri olarak kabul edilen Kont Josselin, bu seferin felaketle sonuçlandığını ve kendi adamlarının tamamen mahvolduğunu görerek büyük bir kedere kapıldı; yanındaki az sayıda askerle Antakya'ya doğru hareket etti; amacı kendisine karşı girişilen bu intikam hareketine karşı yardım toplamaktı. Düşmanların eline esir düşen soylulardan biri de Davud'un oğluydu; babasının önünden kaçarak kafirlerin yanına sığınmıştı ve babası ona karşı büyük bir öfke beslemekteydi; saçlarından yakalanarak bu esaretin içine atıldı. Prens, Rabbin huzurunda günahkar bulunmuş ve bu asil adam, tıpkı ağacın dalları arasında asılı kalan isyankar oğul gibi, kendisini takip eden düşmanların eline teslim edilmişti; böylece canını kurtarmayı başaranlar tahtı ve tacı korumayı başlaradılar. Benzer bir kader Josselin'in de başına geldi; zira o da ilahi emirlere karşı gelmişti. Kendisi esir düşerek düşmanların eline teslim edildi; o vahşi çehreli kafirler onu zincire vurarak Halep'e götürdüler. Müslümanlar bu zaferle büyük bir sevince boğuldular, çevre illerde yaşayanlar da bu neşeye ortak oldu. Yaralı bir halde geri çekilen Hıristiyanlar ise tamamen harap olmuş vaziyetteydiler.

BÖLÜM CCLX

Bir yıl önce, 30 Ocak Salı günü, şafak vaktinde gök gürledi, şimşekler çaktı ve tüm doğa altüst oldu. Üzerinde büyük ve yenilmez Mesih şövalyesi Prens Sebasd (1) pederimiz peder Georges'un haçı bulunan Garmir-Vank kilisesinin kubbesi, parlak bir ışıkla kaplandı ve alevler içinde kaldı. Bu olağanüstü hadise, bu kutsal haçın bulunduğu mekânda gerçekleşen üçüncü mucizeydi. Bilgeler bu durumu

Hıristiyanların aleyhine, putperestlerin ise lehine olacak uğursuz bir alamet olarak yorumladılar; nitekim gelecek hadiseler bu öngörüyü doğruladı.

BÖLÜM CCLXI

Aynı yıl, Kutsal Ruh'un iniş günü olan Pentakost yortusunda [22 Mayıs], sultan Maç'oud muazzam bir ordunun başında K'eçoun surlarının önüne geldi. Kilise çanlarının sesi, silahların parıltısı ve binlerce askerin çığlığı yüreklere dehşet salıyordu. Bu korkunç manzara karşısında büyük bir korkuya kapılan bizler, K'eçoun şehrinin içinde bulunuyorduk. Şehrin sakinleri, Maç'oud'un gazabından korkarak ve can güvenliklerinin sağlanacağına dair kesin bir söz aldıktan sonra teslim olmakta gecikmediler. Sekiz gün sonra, ele geçirilemez Behnisi kalesi de teslim oldu; dört gün sonra ise şanlı Raban şehri düştü. Mesud, Tell-Başer bölgesine doğru ilerleyerek geçen yıl yakıp yıktığı buraları yeniden talan etti ve bir süre orada konakladı. Ancak bu müstahkem mevkii ele geçirmeyi başaramadı; zira burası Kont Josselin'in oğlu (2) tarafından büyük bir azimle savunulmaktaydı. Şehrin sakinleri bu amansız kuşatmaya karşı koymak adına her türlü askeri çareye başvurdular ve makinelerini aralıksız çalıştırdılar (3). Maç'oud, bu direniş karşısında zayıf düşerek geri çekilme kararı aldı ve kendi devletine doğru yöneldi. Fethettiği bu şehirleri kendi halefine bıraktı ve onun adını [Azz-eddin] Kilidj-Arslan olarak ilan etti.

BÖLÜM CCLXII

600 yılında (12 Şubat 1151 - 11 Şubat 1152), Navaçart ayının 23'ünde (6 Mart), Dehaban bölgesine korkunç bir kar yağışı gerçekleşti. Aynı gün, tıpkı önceki yıl olduğu gibi, bizim Hıristiyan memleketlerimizde de bembeyaz bir kül tabakası halinde kar yağdı.

BÖLÜM CCLXIII

Ertesi yıl (12 Şubat 1152 - 10 Şubat 1153), Tellbâscher birlikleri ve sakinleri, on sekiz ay boyunca büyük bir sabırla katlandıkları acılara maruz kaldılar. Halep beyi Zangui'nin oğlu [Nour-eddin] durumdan haberdar edilerek üzerlerine yürüdü; ve bekleyecekleri hiçbir yardım olmadığından, bir güvence yemini talep edip aldılar ve kalelerini ona teslim ettiler. Ayrıca Tellbâscher'de bulunan ve Antakya'ya ya da başka bir yere çekilmek isteyen gerek Frank gerekse Ermeni Hristiyanların, kafirler tarafından Nour-eddin'in emirleri doğrultusunda sağ salim oraya ulaştırılması şartını da koşmuşlardı. Aynı durum, ülkemize sahip olma arzusuyla yanıp tutuşan Sultan Maç'oud ve oğlu Mélik [Kilidj-Arslan] tarafından da başımıza getirildi; kolayca ele geçirdiler, bizim için herhangi bir sempati veya iyi niyetle değil, kendi kişisel çıkarları doğrultusunda benzer şartları kabul ettiler.

Genç Josselin'in döneminde, Thoros [(1)] adında, Providence'tan (İlahi Takdir) başka hiçbir desteği ve sığınağı olmayan genç bir adam ortaya çıktı; o İlahi Takdir ki insanların durumlarını kendi iradesine göre düzenler, Havari'nin dediği gibi: "Tanrı dilediğine merhamet eder veya dilediğine karşı katılaşır." (Rom. IX, 18), tıpkı kutsal Pavlus'a yaptığı gibi, göklerin efendisi onu kendi hizmetine ve bakanlık işine çağırdı; bu genç adam için de Rab böyle yaptı. Herkesi ayırt etmeksizin kabul eden ve

kullarından lütuflarını hiçbir zaman esirgemeyen O'nun sayesinde umutları ve çabaları desteklendi ve kısa sürede kendisini babalarının devletlerinin hamisi olarak buldu. O, Konstantin'in oğlu, Roupen'in torunu olan Sébaste, seçkin ve bilge Léon'un oğluydu. Bu genç lider sadece atalarının mirasını geri almakla kalmadı, aynı zamanda buralardan çok daha fazla şehir ve kalenin hakimi oldu ki bunlar daha önce hiçbir zaman kendilerine ait olmamıştı. Bu başarıların tanığı olan Romalı general Andronic [(2)], içinde korkunç bir kıskançlık besledi ve bu Ermeni prensinin otoritesini tanımayı reddetti. Andronic, İmparator Manuel tarafından Tarsus ve Mesis valisi sıfatıyla gönderilmişti. O andan itibaren Thoros'a olan nefretini gizlemedi ve Tanrı'nın ilhamıyla ikincisinin sancakları altında toplanan Ermenileri taciz etmekten geri durmadı. Onların üzerine yürüdü ve onlara çok zarar verdi. Ancak Greklerin kendilerine aşıladığı büyük imparator korkusu ve saygısı nedeniyle Ermeniler hiçbir direniş göstermeye cesaret edemediler. Aksine, barışı korumak için her şeyi yaptılar ve Andronic'e, kendisine söz verilen sadakatten ayrılmamaları için yalvardılar. Onları dinlemekten çok uzak olan Andronic, kibirle dolu olarak Mesis şehrine doğru ilerledi. Ancak Thoros, şu sözlerle ona en acil ricalarını sunmaya devam ediyordu: "Ben senin hükümdarının kuluyum, bize karşı öfkeni gösterme." Şehirde ise halk ona bağırıyordu: "Babanı kovaladığımız demir hala elimizde, zincirler dövmek için onu sizin üzerinizde kullanacağız."
Nihayet Thoros, bu küstahlığa ve kibre daha fazla dayanamayarak, kendisini yoktan var eden Mesih'in korumasına güvenerek, Mesis surlarında gizlice yeni bir gedik açtırdı ve güneş ilk ışıklarını saçtığı anda birliklerinin başına geçerek genel valiye savaş açtı. Yunan ordusuna saldırdı ve onları bozguna uğrattı; 12.000 kişiden oluşan ordusu kılıçtan geçirildi; bir göz kırpmasında onları yerle bir etti. Savaşın en kızgın anında, Ermeniler Lampron beyi Oschin'i, Partzerpert beyi Basile'yi, Tigrane'ın kardeşi Dikran'ı ve Grek ordusunun birçok diğer subayını esir aldılar ve onları soyup soğana çevirdiler. Ancak arkalarında bıraktıkları Romalı leşleri üzerine ben derim ki: "Heyhat! O gün çok kan döküldü." Ardından Thoros, cesareti sayesinde hiçbir dirençle karşılaşmadan Mesis şehrinin hakimi oldu ve burayı bu sefil adamdan temizledi.

BÖLÜM CCLXIV

Bu parlak zaferden ve Thoros'un kazandığı bu toprak artışından sonra, Şeytan yeryüzünün güçlerini Ermenilere karşı kışkırtmaya koyuldu. Thoros'un intikamını almanın yollarını aramaktan vazgeçmeyen bu Grekler, Sezarlarının emriyle, tüm Müslümanların şefi olan Sultan Maç'oud'a büyük miktarda paralar gönderdiler. Bu prens, hediyelerle kandırılarak büyük bir orduyla yola çıktı, ancak önce devletlerinin sınırlarını geçmeden önce Mesih'in lütfuyla Ermeniler yeniden cesaret buldular ve aralarında ve kafirlerin arasında yükselen dağa doğru yöneldiler. Bunlar, kendi topraklarında, Ermenilerin tamamen güven içinde ve düşmanlarının çokluğundan endişe duymadan kendi ülkelerinde kaldıklarını görünce, Hristiyanların bu güvenine tanık olan kafirler şaşkınlık içinde birbirlerine şöyle dediler: "Kendilerini bu şekilde ölüme atan, sanki bizi batıdan karşılamaya geliyorlarmış gibi koşan bu insanlar kim? Ölüme koşar gibi, sanki bizimle çarpışmaya geliyormuş gibi bir niyetleri mi var?" Bu

düşünceler zihinlerinde dönerken, birdenbire ve sanki İlahi Takdir'in bir ilhamıyla, Türklerin sultanı Ermenilerin şefine, Thoros'a elçiler gönderdi ve ona şöyle dediler: "Biz senin ülkeni yıkmaya gelmedik, ancak bizim itaatimizi tanı ve ele geçirdiğin bölgeleri İmparator'a geri ver, o zaman bizim için bir oğul ve bir dost olursun." Bu teklifler Ermenileri neşeyle doldurdu; onlar adalet ve eşitlik temelinde kendilerine davranan Evrenin Efendisini yücelttiler ve onunla ittifak kurmak istediler. Elçileri birkaç gün ağırladıktan sonra, sultanın şu sözlerini iletmek üzere bir büyükelçiyle birlikte geri gönderdiler: "Bu şartları gönüllü olarak kabul ediyoruz; kendimizi senin gibi bir krala tabi kılıyoruz, çünkü sen hiçbir zaman bizim ilerlememizi kıskanmadın ve aramıza yıkım getirmedin; ancak ülkemizi İmparator'a geri vermek, bu imkansızdır." Bu cevabı alan sultan sakinleşti ve bir yeminle onaylanan barış ve ittifak antlaşmasını imzalayarak, İmparatorun ve hazinelerinin bu davranışıyla alay ederek bir elçiyle geri gönderdi. Bundan sonra hiçbir insana zarar vermeden kendi devletlerine döndü. Bu olaylar 602 yılında (11 Şubat 1153 - 10 Şubat 1154) gerçekleşti.

BÖLÜM CCLXV

Üç yıl sonra, imparator sultana ilkinden çok daha büyük miktarlarda altın ve gümüş paralar gönderdi ve ona şu sözleri iletti: "Ermenilere karşı beni harekete geçiren öfkeyi dindir, kalelerini yerle bir et, kiliselerini yak ve tüm ülkelerinin alevlerin esiri olmasını emret; bu şekilde kalbimin acısı dinecektir." Sultan, Manuel'in hediyelerini aldıktan sonra, ilkinden çok daha kalabalık bir orduyla geri döndü. Hızla Mesis üzerine yürüdü ve oradan Anazarbe'ye geçti. Dilediği gibi burayı ele geçiremediğinden, Thil de Hamdoun'un önüne çıktı ve orada birkaç gün kaldıktan sonra, çabalarının boşa çıktığını gördü. Bu sırada, oğlu Mélik [Kilidj-Arslan]'ın baş subaylarından, Yakoub (Agh'oub) adında, hain ve kötülük dostu bir adam, Antakya topraklarına bir akın düzenlemek amacıyla turn'un (Kapı) ötesindeki yere ulaştığında, aniden gökten gönderilmiş gibi göksel askerler gibi görünen Kardeşler, yani Mesih'in bu kutsal milisleri ve aynı zamanda Ermeni prensi Thoros'un kardeşi Sédephan'ın kafirlerin üzerine atıldığını ve onları son neferine kadar yok ettiğini gördü. Şefleri Yakoub, acı inlemeler ve büyük acılar içinde bir cirit darbesiyle delinerek can verdi. Bu yenilgi karşısında kafirler dehşete düştüler ve gökyüzü onlara karşı Dabakh adını verdikleri bir hastalık musallat ederek atlarını telef etti ve en büyük parçalarının yok olmasına neden oldu. Bu felaket karşısında, Türk subaylar dostlarını bile fark edemez hale geldiler. Arkadaşı dostunu beklemedi; kardeş kardeşini terk etti; büyük bir kısmı atların sinirlerini kesti ve katırları bıraktı. Silahlarını yere atarak hızla kaçtılar ve ağaçlık vadilerden, geçilmez yerlerden geçerek yollarını şaşırdılar. Sultanın mabeyincisi ve bir sürü general esir düştü. Yüce Tanrı onların kalplerine bu korkuyu salmıştı; çünkü insanların tarafında korkacak hiçbir şeyleri yoktu. Gerçekten de Ermeniler, kafirlerin bölgelerini yağmalamaya gitmişlerdi ve burada muazzam bir ganimet elde etmişlerdi. Geri döndüklerinde, Yüce Tanrı'nın kendilerine sunduğu bu beklenmedik hizmeti görünce, düşmanlarına korku salarak, onları utanç içinde ve yüzleri kapalı olarak, aslanın önünden kaçan zayıf bir tilki gibi kaçmaya zorladılar.

Dehşet içinde, titreyerek, kafir süvarileri arkalarında büyük bir kalabalık halinde kaçıyor, arkalarında kan gölleri bırakıyorlardı: kaçanları kovalayan düşünce buydu. Aynı kader Nisibe (Medzpin) hükümdarı, Cabadès'in (Gavad) torunu, Perslerin Azgourd'unun oğlu olan ve Hristiyanlarla atalarının yaptığı dostluk antlaşmalarını bozan adama da reva görüldü; bu ülkeyi yerle bir etmek için çılgınca bir öfkeyle Perslerin başına geçti. Nisibe kuşatmasını gerçekleştirmek ve kendisini bu şehrin tahkimatlarının efendisi yapmak için çok zaman ve çaba harcamıştı; ancak birlikleri buraya girmek istediğinde, aniden surlarda elinde bir hükümdar asası tutan, göksel lejyonların kıyafetiyle kuşanmış ve başında Nuh'un gemisinden bir tahta parçası taşıyan patrik saint Jacques belirdi. Bu tahta parçası bir melek tarafından kendisine verilmişti, dağa [Ararad] tırmanırken çektiği yorgunlukların ödülü olarak, Nuh'un gemisini ziyaret etmesi amacıyla verilmişti. Göksel mesajcı yolculuğuna devam etmesine izin vermedi ve Tanrı'nın adamını, kendisine bir dostluk nişanesi olarak bu kutsal emaneti teslim ederek geri gönderdi. Bu manzara karşısında, Persler korkuya kapılarak surlara yaklaşmaktan kaçındılar; surlar onların üzerine yıkıldı; aynı zamanda onları bir ceza vurdu. Eşek arısı sürüleri, atsinekleri ve sivrisinekler atlarına saldırdı ve onları dizginlerini koparark çılgınca kaçmaya zorladı; hiçbiri geri tutulamadı, tıpkı eski zamanlarda İsraillilerin lehine savaştığında Caps ve Mısırlıları durdurulamaz koluyla yere serdiğinde olduğu gibi, bu böcek bulutları Perslerin üzerine bu korkunç felaketi indirdi ve gökten onlara bu aşağılayıcı cezayı gönderdi. Azgourd, Mesih'in aracılığı ve patrik saint Jacques'ın dualarının sayesinde uğradığı bu aşağılayıcı yenilgiden sonra geri çekildi. Çünkü Tanrı, kendisinden korkanların dileklerini yerine getirir. Bu olay, geçmişte meydana gelen ve bu son olayda da tanık olduğumuz mucizeleri hatırlatmaktadır.
İşte böylece iki kez Türklerin (Thourkasdan) ulusu, Thoros'a karşı silahlandı ve İmparator tarafından büyük paralarla kışkırtılan çabalarına rağmen, Kilise ve Haç'ı yıkmak, onları bir alay ve aşağılama konusu yapmak olan kıskançlıklarını gerçekleştiremediler. Eğer Ermeniler, Haç üzerinde can veren O'nim güçlü kolu tarafından korunmasaydı, düşmanlarımız sapkınların bu canice planını gerçekleştirecek, kutsal Kiliseyi yıkarak ülkemizi baştan aşağı viran edeceklerdi. Ancak biz huzur içinde kaldık ve onlar, az önce anlattığımız gibi, uğradıkları bu saldırıların meyvesi olarak sadece utanç ve rezillik elde ettiler.

BÖLÜM CCLXVI

Sinsi planları başarılı olamayan Persler, barışçıl yollara başvurmayı düşündüler. Babasından sonra krallık tahtına geçen ulu sultan Kilidj-Arslan, hemen bu amaca yöneldi. Ermeniler, Kutsal Üçleme'ye güvenerek, saygıdeğer rahipler ve Thil de Hamdoun manastırlarının keşişleri ile birlikte tam bir güvenlik ve huzur içinde yaşıyorlardı; bu keşişler ellerini göğe kaldırarak dua ediyorlardı. Mesih'in düşmanları Thoros'un prensliğini işgal etmek için geldiklerinde ve Thil de Hamdoun'a saldırdıklarında, dré ayının 16'sında (27 Mayıs), korkunç bir gürültü çıkaran bir rüzgâr yükseldi. Çok sayıda ağaç köklerinden söküldü ve kırıldı, yerle bir oldu; dolu her yerde yağdı ve buğdaylar ile bağları yok etti. Aynı ayın 25'inde (5 Haziran), halkı dehşete düşüren başka bir olağanüstü fenomen meydana geldi; tıpkı eski

zamanlarda Ninova'da olduğu gibi, üç gün boyunca belirdi. Gece yarısı başladı ve ertesi gün şafağa kadar sürdü. Bu mevsimde atmosferin olağan durumuna aykırı olarak, Mısır'da hüküm süren o yoğun karanlığa benzer şekilde koyu bulutlar yayıldı. Bulutlar, sanki elmas sertliğindeymiş gibi dağları sarsacak şiddette gök gürültüleriyle birbirine çarptı ve birbirlerine çarparak dağıldılar; parıldayan şimşekler gök kubbeyi tamamen kapladı. Gökyüzünde şimşeklerin çakmadığı tek bir nokta bile kalmamıştı, yıldırımlarla yarılmıştı ve buna şiddetli bir rüzgâr eşlik ediyordu. Bu dehşet verici doğa olaylarını, bu üç gece boyunca süren kesintisiz sarsıntıları kim heyecanlanmadan seyredebilirdi! Bu manzara karşısında dehşete düşen erkekler, kadınlar, yaşlılar ve çocuklar kiliselere akın ederek can havliyle birbirlerine sarılıyorlardı. Gözyaşları ve feryatlarla, Allah'ın Annesi'nin ve Azizlerin şefaatini diliyor, bu felaketin durması için yakarıyorlardı. Nihayet Rab yarattığı kullarına acıdı ve bu belayı durdurdu; bunu günahta ısrar edenler için bir yıkım işareti, karanlıkta yaşayan inançsızlar için ise bir ibret kıldı. Bu doğa olayı gerçekleştiğinde, 603 yılında (11 Şubat 1154 - 10 Şubat 1155) idik. Buraya kadar size kendi gözlerimizle gördüklerimizi ya da güvenilir kaynaklardan öğrendiklerimizi aktardık.

BÖLÜM CCLXVII

Sultan Maç'oud, kendisi için ölümcül olan bu seferden krallığına döndükten sonra yalnızca on ay yaşayabildi. Katlettiği masumların ve umutsuz bir köleliğe mahkûm ettiği tutsakların feryadı, orduların Rabbinin kulaklarına ulaştı. Hastalığa yakalanınca oğlu Kilidj-Arslan'ı yanına çağırdı ve tahtının bu varisi, saray ileri gelenlerinin huzurunda babasının önünde yere kapandı; sultan da tacı onun başına koydu. Kısa bir süre sonra ruhunu teslim ederek devletlerini ona bıraktı. Bu olay 604 yılında (11 Şubat 1155 - 10 Şubat 1156) gerçekleşti. Sultanın, kardeşinden çok daha sevecen ve cana yakın mizaçlı bir another oğlu daha vardı. Sultan olan kardeşi, onun kendi iradesine karşı çıkabileceğini düşünerek ve ondan çekinerek (çünkü kardeşi bedenen kendisinden çok daha güçlüydü), kötü niyetli kişilerin de kışkırtmasıyla, bir ziyafetin ortasında, neşe ve sarhoşluk anında kardeşini boğdurdu. Üç kardeşin en küçüğü ise bir süre bir oğula yakışan sevgi dolu bir itaatle hareket etti; ancak Kilidj-Arslan'ın gazabından korkarak Gangra (Kankon) ve Ankara (Angouria) kalelerine kaçtı ve bir daha geri dönmedi; çünkü Kilidj-Arslan sadece kardeşinden değil, aynı zamanda sarayının önde gelen şahsiyetlerinden, büyük emir subayı Bagh'dain'den ve babasının sekreterinden de kurtulmuştu. Bu gaddarca davranış, Amer-Gazi'nin oğlu dâhil olmak üzere Sivas ve Kapadokya beyi büyük emir Yakoub-Arslan'ın büyük tepkisini çekti. Yakoub büyük bir süvari birliği toplayarak Lycandus (Ligadon) bölgesine girdi. Buradaki Hristiyanları özgürlüklerinden mahrum bırakmadan ve Larissa (Laris) müstahkem kalesini ele geçirmeden kendi topraklarına sürdü. Bu saldırının nedeni, Kilidj-Arslan ile yeğeni (erkek kardeşinin oğlu) arasındaki düşmanlıktı. Bu haber üzerine Kilidj-Arslan, babasının ve kendi sarayının birliklerini toplayarak büyük bir süvari kuvvetiyle onun üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldiğinde, sahtekâr rahipleri araya girerek bir süre arabuluculuk yaptılar ve iki prensin savaşa tutuşmasını engellediler. Nihayetinde, sadece göstermelik bir uzlaşmadan ibaret olan bir barış yaptılar ve her biri kendi evine

döndü. Nihai bir antlaşmayla barışın onaylanması ya da meselenin silah yoluyla çözülmesinden önce iki aydan fazla zaman geçti. Bir süre sonra Yakoub-Arslan, gizlice Dehaban bölgesindeki Ablastha'ya yöneldi ki burası bu bölgenin başkentiydi. İnsanın ruhuna çocukluğundan itibaren yerleşen o kötü alışkanlıklar gereği, sultan, hükümdarlığı döneminde babasının göstermiş olduğu o yumuşak huyluluğu ve iyiliği tamamen unutmuştu. Yakoub'un ilerleyişini öğrenen Kilidj-Arslan, öfkeyle köpürerek ve büyüdüğü ülkenin intikamını alma arzusuyla hemen yola çıktı. Rakibi, onun yaklaştığını haber alınca, geçtiği yerlerdeki tüm halkı, yaklaşık 70.000 kişiyi toplayarak özgürlüklerini ellerinden almak üzere peşinden sürükledi. Ancak sultan, onunla bu topraklarda karşılaşmak için zamanında yetişemedi; çünkü Yakoub, yanındaki Hristiyanlarla birlikte dağlık ve dolambaçlı bir yoldan geri çekilmişti. Kilidj-Arslan, Lycandus topraklarına girdiğinde, halkı bu prensin sert ve korkunç karakterini bildiği için cesaretini kaybetmiş ve hemen ona tabi olmuştu. Sultan, kendisinden önce yanına gelip bağlılık bildirenlere hiçbir zarar vermeyeceğine dair bir güvence yemini verdi. Yakoub ise kendi devletlerine taşıdığı halkı güvenli bir yere yerleştirdikten sonra sultanın karşısına çıkıp savaş düzeni aldı. Ancak liderleri, arabuluculuk yaparak onları yeniden savaştan alıkoydular. Birkaç gün sonra sultan, rakibine üstünlük sağlayamayacağını anlayarak büyük bir azimle ileri atıldı. Rahipleri ayaklarına kapanarak, kendi dindaşları olan Müslümanları tamamen yok etmemesi için ona yalvardılar. Sultan onların bu ricalarına boyun eğerek barış yaptı ve sürgün edilen Hristiyanların geri dönmesini şart koşmaksızın, maddeler üzerinde uzun uzadıya tartışılan bir antlaşma imzaladı. Onu bu karara sevk eden asıl neden şuydu: Thoros'un kardeşi Sédephan, mantıksız ve bozguncu kişilerin kışkırtmasıyla, İlahi bir ilhamla değil, kafirlere karşı olan kiniyle Hristiyanların ülkesindeki barışı bozmaya yönelmişti. Ancak Sédephan'ın kardeşinin adamları kafirleri kılıçtan geçirip, kendi yurttaşlarını yağmalayıp, sahip oldukları tüm zenginlikleri ve değerli eşyaları çalarken, Sédephan ona hiçbir yardımda bulunmuyordu. Bu adamlar, Kutsal Kitap'ın öğrettiği gibi birbirlerini koruması gereken Hristiyanlara hiç benzemiyorlardı. İşte sultanın, babasının daha önce ele geçirmiş olduğu K'eçoun (Guiçon) bölgesine gelmesinin asıl sebebi buydu. Çaresiz kalan ve kendilerine hiçbir yardım ulaşmayan inananlar, her yerde toplu halde kaçışmaya başladılar. Sultan, güce başvurmak zorunda kalmadan, burayı yeniden kendi egemenliği altına aldı. Kudüs kralı [III. Baudouin] ve Antakya beyi ile muzaffer Thoros'un araya girmesiyle barış yaptı. Bundan sonra huzur içinde kendi devletlerine döndü. Bu olaylar 606 yılında (10 Şubat 1157 - 9 Şubat 1158), ağustos ayında meydana geldi. Thoros, Sédephan'ın zorla ele geçirdiği ve hileyle elinde tuttuğu Pertous kalesine geldiğinde, kardeşini sert bir dille uyardı ve sultanla iyi ilişkiler içinde olmayı arzulayarak, Thoros'un rızasıyla kaleyi sultana iade etti; sultan da Thoros'un bu sadakatine karşılık olarak garnizona, piyadelere ve süvarilere özgürlüklerini bağışladı ve bu devir işlemine razı oldu.
Bu olaylardan önce, 605 yılında (11 Şubat 1156 - 9 Şubat 1157), 26 Ekim'de, şiddetli bir deprem meydana gelmişti. Müslümanlara ait olan, Arabistan sınırındaki ve Halep tarafındaki许多 şehir temelinden sarsılarak yerle bir oldu. Ancak Hristiyanlar şimdiye kadar Rab tarafından korunmuşlardı. Sarsıntılar, ertesi yılın başlangıcına kadar kesintisiz devam etti ve bunları ardı ardına on dört ay boyunca saymak mümkündü.

BÖLÜM CCLXVIII

606 yılında, 2 Ekim'de, yağmurun eşlik ettiği bir fırtına yükseldi ve üç gün süren çok şiddetli dolunun ardından birçok bağ ve asma zarar gördü.

Şimdi, Béhesni'nin o büyük ve zapt edilemez kalesi hakkında birkaç söz söyleyeceğim. Sédephan, kötü niyetli askerlerle birlikte K'eçoun bölgesine gitmiş ve bu kalenin üzerine yürümüştü. Thoros'un yardımcısı olan ve Sébaste lakabıyla anılan bilge bir adam, ona bu kaleyi tamamen ele geçirmeye çalışmamasını tavsiye etmişti. Bunun İlahi Takdir tarafından fısıldanan bir fikir mi yoksa kıskançlıktan doğan bir düşünce mi olduğunu bilmiyoruz. Çünkü adıyla müsemma, zalim ve gaddar bir adam olan Béhesni beyi, sultanın kendisine verdiği, Hristiyanları esirgemesi ve bu prensin iyi niyetine güvenmesi yönündeki emirleri çiğnemişti. Rahiplere ve en saygın diyakozlara karşı diğer tüm inançsızlardan daha amansız bir düşmanlık besliyor, aile reislerine ayrım gözetmeksizin eziyetler ediyordu. Şanlı Béhesni şehrinin sakinleri, ardı arkası kesilmeyen ve durumlarını gitgide ağırlaştıran vergiler altında eziliyordu. Bu eziyetlerden yorulan halk, sonunda bu iğrenç adamı bir tuzağa düşürmek için Sédephan'ı çağırdı. Ne yazık ki bu faydalı girişim başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü birbirlerine yeminle bağlı olan bazı Hristiyanlar bu yemini bozarak, caniyi muhafızları konusunda uyardılar ve ölümün kendisini beklediği halk hamamlarına gitmemesini söylediler. Zalim bu tavsiyeye uydu, hayatı kurtuldu ve bir daha evinden dışarı çıkmadı. Yanında bulunan masumların kanıyla beslenen vahşi bir hayvan gibi kükreyerek, muhafızlarına o Hristiyanları yakalamalarını, el ve ayaklarını bağlayarak sarp bir kayalığın tepesinden aşağı fırlatmalarını emretti. Bu idama tanık olan ve Edessa'nın uğradığı felaketi hatırlayan Hristiyanlar, kalenin beyinin kendi birlikleriyle yardıma geldiğini görerek dehşete edinip kaçıştılar; bu katliamları görmeye dayanamıyorlardı. Yanına erkekleri, kadınları, yaşlıları ve çocukları alan halk, alelacele evlerini, yurtlarını ve atalarından kalan mirasları terk etti. Zaman aşımına uğramış bağlarını, doğup büyüdükleri yerleri geride bırakarak, kendilerine sevgi dolu çocukları gibi davranan dindar hükümdarların koruması altında korunaklı bir ömür sürdükleri o topraklardan ayrıldılar. Alışık oldukları o güzel yaşamı geride bırakarak, Sédephan'ın önderliğinde, her türlü zorlukla karşılaşacakları sevimsiz bir ülkeye göç ettiler. Nihayet sultan, Béhesni kalesinin uğradığı bu acı akıbeti hatırlayarak, buranın Hristiyanların acılarıyla harmanlandığını ve Allah tarafından korunduğunu düşünerek, şehrin uğradığı bu ihanetin meyvesini, sakinlerine kendi gazabını hissettirerek verdi; bu şehir yağmalandı ve tüm zenginliklerinden mahrum bırakılarak sakinleriyle birlikte tamamen ıssız kaldı.

Peki, kelime anlamı güzel olan K'eçoun hakkında ne diyebilirim? İmparatorun bu şehrin yönetimini ve savunmasını emanet ettiği şef, düşmanı püskürtmek için surlarının dışına çıkmaya cesaret edemedi. O ve adamları, sakinlere karşı komplo kurarak papazları, ileri gelen şahsiyetleri, saygın aile reislerini ve hiçbir ayrım gözetmeksizin tüm erkekleri şehirden sürdüler; geride yalnızca kadınları ve çocukları bıraktılar. Bu şefin tek iyi yanı, göçmenlerin kadınlarına saygı gösterilmesini ve onların en ufak bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde koruma altında tutulmasını emretmesiydi. Bu talihsiz sürgünlerin meskeni artık kendi görkemli sarayları ya da evleri değil, köyler ve manastırlar olmuştu. Daha uzağa gidecek gücü olmayanlar ise

ağaçların ve surların gölgesine sığınarak orada sessiz, hareketsiz ve karşılarında ölüm ya da kölelikten başka bir gelecek olmaksızın oturuyorlardı. Bu korku onlara sürgün hayatını, varlıkları ise maruz kaldıkları büyük çileleri unutturuyordu. Bu felaketler maréri ayından (mayıs-haziran) temmuz ayına kadar, büyük sultanın Pertous'a gelişine dek sürdü. O zaman ülke yeniden huzura kavuştu ve sakinleri evlerine döndüler. Pertous kalesi, kendisiyle dostluk kurmak isteyen Thoros'un arzusu doğrultusunda bu prense teslim edildi; ancak buna rağmen, cesaretiyle kaleyi elinde tutan Türkün elinden alan Sédephan, Hristiyanlardan nefret eden bu caniye karşı kin beslemeye devam etti ve onun eliyle can verdi.

BÖLÜM CCLXIX

Sultan krallığına geri döndüğünde, Franks ve Ermeniler ile daha önce yapmış olduğu barışı sağlam esaslara bağlama tasarısı üzerinde sarayının ileri gelenleriyle istişarelerde bulundu. Görüşleri danışmanları tarafından onaylanınca, her iki tarafın da özgür iradesiyle kabul edeceği bir antlaşmayla pekiştirilmiş bir ittifak kurmak üzere Kudüs'e, Antakya'ya ve Thoros'un yanına yeniden güvenilir adamlar gönderdi. Bu davranışında kalbinden gelen ani bir dürtüyle hareket etmiyordu; zira Mesih ile Belial (Péliar) arasında ne gibi bir ortaklık olabilir ki? Aksine, amacı Halep beyi ve aynı zamanda kız kardeşinin kocası olan Zangui'nin oğluna karşı destek aramaktı. Gerçekten de, Sultan Maç'oud'un ölümünden sonra Zangui'nin oğlu, bu prensin oğlunu ve halefini [Kilidj-Arslan] küçümseyerek Hristiyanların topraklarını ele geçirmiş, ikincisinin mülklerinin sınırlarını aşmış ve göz diktiği müstahkem Aîn-tab ve Ph'arzman kalesi ile bunlara bağlı tüm köyleri işgal etmişti. Kilidj-Arslan ona bu haksız saldırılarına son vermesi için defalarca yazmıştı. Ona: "Bana ait olan ve babamın seninle benim aramda sınır olmasını belirlediği toprakları bana geri ver" diyordu. Ancak o bu uyarılara hiç kulak asmıyor, bu savaşçı ulusa karşı Pers kralına göre çok daha düşmanca ve kibirli davranıyordu. Bu tartışmalar sürüp giderken, Kudüs kralı ve Antakya beyi Renaud (Renagh'dh) son derece büyük bir şaşkınlık içindeydiler; fakat gücü göklerden daha yüce olan, gözünden hiçbir şeyi kaçırmayan, iyilerin uğradığı çeşitli talihsizliklerin ortasında günahkârlar için saklı tuttuğu sopayı hiçbir zaman ihmal etmeyen O, yani planları sıklıkla bizim cahilliğimizi boşa çıkaran ya da çaresizliğimizi ortadan kaldıran ve adillerin en adili olan O, Nour-eddin'e ani bir ceza vermeye, onu en acı verici hastalığa çarptırmaya karar verdi. Bu prens çevresindeki en yetenekli hekimleri yanına çağırdı, fakat onların bilimi çaresiz kaldı; aksine, Tanrı'nın eli onun üzerindeki ağırlığını her gün daha da artırıyordu. Kont Josselin ile antlaşmalarla ve en kutsal yeminlerle dostane bir şekilde bağlandıktan sonra, ona karşı benzersiz bir gaddarlık sergilemişti; çünkü hiçbir kavimde ve hiçbir asırda işitilmemiş şekilde, kendisini esir alan arkadaşını, diğerleri tarafından kurulan tuzaklara düşen dostunu dokuz yıl boyunca zincire vurmuş, gözlerini oydurduktan sonra onu hapsetmişti; zaferler kazanmış bu kahramana, birçok eyaletin hükümdarına bu eziyetleri reva görmüş ve her türlü ıstırabı çektirmişti. Tanrı'nın adil hükümlerine şükürler, övgüler ve yücelikler olsun, tüm Hristiyanlar adına!

BÖLÜM CCLXX

Şimdi sessizce geçiştirdiğimiz olaylara geri döneceğiz. 602 yılında (11 Şubat 1153 - 10 Şubat 1154), Kudüs kralının on sekiz aylık bir kuşatması vardı. O, Anjou kontunun oğluydu, Franks kralı idi. Yüce Allah bu prensin üzerindeki korumasını esirgemedi, ona parlak zaferler bahşetti ve inançsızların sığınağı olan zapt edilemez ve yenilmez Ascalon kalesini ona teslim etti. Bu kuşatmada, Franks'ın bu soylu ulusu, cesur ve kutsal kralları tarafından tam bir yıl boyunca paylaşılan büyük zorluklara katlandı. Onlardan büyük bir kısmı ve Kardeşler şehitlik mertebesine ulaştı. Zaten çok acı çekmişlerdi ki, Hristiyanların hamisi ve umudu olan Rabbimizin Annesi, ilahi Oğlundan zaferlerini tamamlamasını ya da yeni zorluklara katlanma gücü vermesini niyaz etti. Sonunda şehir, Meryem Ana'nın Göğe Kabulü gününde kralın ve Kardeşlerin eline geçti ve bu onun şefaati sayesinde oldu.

BÖLÜM CCLXXI

Türklerin (İskitlerin) bir ihaneti, bu dinsiz ulusun ihaneti ortaya çıkınca, kral, orada bulunan her insanı kılıçtan geçirdi, sayısız miktarda insanı katletti ve onlara sığındıkları Hristiyan kanının bedelini ödetti. Bağışlananları ise şehirden kovdu ve meskenlerini surların dışı olarak belirledi. Mesih'e karşı küfürlerin edildiği o yerde, yaşayan Tanrı'nın onuruna her taraftan övgülerin yükseldiği işitildi. Kutsal Haç, günah eğiliminde olan ve karanlığa gömülmüş bu kibirli halkın en yüksek binalarının tepesine, bizim inananlarımız için bir şan ve neşe, onlar için ise bir zillet ve aşağılanma işareti olarak yükseldi. Bu muazzam zaferden sonra, Franks biraz dinlenme imkânı buldu. Ardından Şam üzerine ani bir baskın yapmanın yollarını aradılar. 603 yılının başlangıcına doğru (11 Şubat 1154 - 10 Şubat 1155), Kudüs'te rehin tutulan çocuklarının kaderi için endişelenen sakinlerin direnişine rağmen, Zangui'nin oğlu geldi ve hileyle bu şehri ele geçirmeye çalıştı; krallarının emirleri doğrultusunda hareket ediyordu. Ancak Zangui'nin oğlu gizlice Şam'a girmeyi başardı ve orada yerleşti.

BÖLÜM CCLXXII

604 yılının başlangıcında (11 Şubat 1155 - 10 Şubat 1156), Kudüs kralını altın paralarla ikna etti ve Antakya beyinin kötü niyetlerinden çekinerek onunla bir ittifak kurdu. Onlar, Franks'ın daha önce ellerinde tuttukları Hristiyan topraklarına karşı bir sefer düzenlemesine izin verdiler. Büyük ve ünlü Aîn-tab şehrine doğru büyük kuvvetlerle yöneldi, burayı kuşatmak için acele etti. Şehri ele geçirip surlarını yıktıktan sonra içeri girdi. Çok sayıda inançsız orada katledildi, Hristiyanlardan birçoğu ise esir alındı veya tutsak edildi. Bunun ardından Raban ve K'eçoun bölgelerinin valisine mesajlar göndererek buraları barışçıl bir şekilde teslim almayı talep etti. Fakat sakinler, sultanın korkusuyla bunu reddettiler. Nour-eddin, Kudüs kralı ve Antakya beyinin kendisiyle olan ateşkesi bozduğunu öğrenince, onların topraklarını harap etmeye geldi, ardından hemen Halep ve Şam'a doğru hareket etti. Bu eyaletler savaş sahnesi olduğundan, beklemeyi ihtiyatlı buldu. Zira şu an için Franks'a direnecek durumda değildi; onlar ise akınlar düzenliyor, Şam'ı çaresiz bırakıyorlardı.

BÖLÜM CCLXXIII

Bununla birlikte Kudüs kralı, topladığı bir konseyde, Manuel ile bir evlilik bağı kurarak ittifak yapmaya karar verdi. İmparator kendisine iletilen bu talebi memnuniyetle kabul etti ve bu prensesin şahsına bağlı güvenilir adamlardan oluşan bir muhafız alayı eşliğinde yeğenini (kardeşinin kızını) Kudüs'e gönderdi, buna bir süvari birliği ve büyük miktarda hazine eşlik ediyordu. Aynı zamanda, Hristiyanların ve Kudüs'ün yardımına bizzat geleceğine söz verdi; bu sözünü yerine getirmekte gecikmedi, zira hemen o yıl, yani 608 yılında (10 Şubat 1159 - 9 Şubat 1160), Mesis valisine verilen emirler uyarınca daha önce elinden alınmış olan topraklara girdi. Manuel'in emri altında 500.000 adam vardı. İmparatorun gelişini öğrenen ve ondan çekinen Thoros, atları, muazzam zenginlikleri, sarayının ileri gelenleri, karısı ve çocuklarıyla birlikte yanına alabildiği her şeyi alarak kaçtı. Dadjig adı verilen o kayalığın yakınına sığınağa çekildi; burası en eski zamanlardan beri ve insan hafızasında hiçbir zaman bir kimsenin yaşamadığı ya da sığınak aramadığı bir yerdi. Bilgenin şu tavsiyesini unutmuştu: "Senden daha güçlü olan bir düşmana karşı adım atma." Thoros, süvarilerinin başında, belirli bir yerde durmaktan kaçınıyor; erişimi zor, ağaçlık ve bataklık yerlerde dolaşıyor, ilahi merhamete güveniyor ve imparatorun arabuluculuğu sayesinde Kudüs kralı ile Antakya beyinin kendisi için şefaat etmesini bekliyordu. İmparatoru korkutmaya sevk eden ve onu Hristiyanların önünde utanç verici bir duruma düşüren asıl neden, Antakya beyinin daha önce Thoros'un kışkırtmasıyla bir filo ile birlikte Kıbrıs adasına bir akın düzenlemiş olmasıydı. Oradaki sakinleri tam bir güvenlik içinde, hiçbir savunma aracına sahip olmadan yakalayarak, inançsızlara yapıldığı gibi onlara davranmış, şehirlerini ve köylerini harap etmiş, evlerini yağmalamış, zenginliklerini ellerinden almış, din adamlarının burunlarını ve kulaklarını keserek onlara kötü muamelede bulunmuş, evlerini yıkmış, zenginliklerini yağmalamış, kilise adamlarına işkence etmişti. Bu acı durumları İstanbul'da öğrenen Grekler, imparatorda derin bir kedere yol açmıştı; fakat o buna hiçbir çare bulamamıştı. Mesis'e ulaştığında ve tüm ülkeyi işgal ettiğinde, kasım ayının ilk günleriydi; bununla birlikte sakinlere hiçbir kötülük yapmadı. Bununla birlikte, Kudüs kralı inançsızları yenmek için gerekli araçları konuşmak üzere onunla buluşmayı erteliyordu; zira onlar Mesih'i tanımıyor ve Haç'tan nefret ediyorlardı; aslında, kalplerinin derinliklerinde tutsakları kurtarma konusunda hiçbir endişe taşımıyorlardı.

BÖLÜM CCLXXIV

Nihayet, Mesih'in bu milisi olan Kardeşler ile ve Antakya beyi eşliğinde geldi. Bu bey daha önce İmparatorun huzuruna çıkmış, Kıbrıs'a yaptığı sefer için özür dilemişti; Manuel'in yanına koşan Hristiyanlar, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü, Thoros'u harekete geçiren öfkeyi yatıştırması için en acil ricalarla ona yalvardılar. Grekler Ermenilere karşı kalpten gelen bir nefret beslediklerinden, her ne kadar kendilerine kınanacak bir şey yapmamış olsalar da, imparator arabuluculuğu ve Kudüs kralı ile Kardeşlerin garantisini kabul ediyormuş gibi yaptı. Thoros onun huzuruna çıktığında, önce masasından dışlandı. Fakat İlahi Takdir, Manuel'e daha hoş görünmesini istedi; o da Thoros'un çehresindeki canlılığı fark ederek, kendisini lekeleyen kötü niyetli gammazlara karşı sert eleştiriler yöneltti. Bu prens birkaç gün kampta kaldıktan

sonra kendi evine dönmek istedi. İmparator buna izin verdi, ancak hemen geri dönmesi şartıyla. Thoros, akıllıca düşünerek, birliklerinin o an içinde bulunduğu ihtiyaçları göz önünde bulundurarak, yanında koyunlar, öküzler, mandalar ve Arap atları götürdü ve bunları İmparatora sundu. Bu hediyeler çok makbule geçti. Manuel, kendisine bol miktarda yiyecek sağlayan bu cömertliği takdir ederek, ulu Thoros'u yüksek ihtiyatından ötürü, sarayının büyük subayları ve Ermeni prensinin düşmanları huzurunda övdü. Ona krallık giysisi verdi ve egemen güçlerine karşı gösterilen direniş için ona içten bir bağışlama sundu. Thoros, bunu kabul ederek, her zaman sarsılmaz bir sadakatle tabi olma sözü verdi; bu sözünü de dindar bir şekilde yerine getirdi.

BÖLÜM CCLXXV

Mükemmel bir proje, her iki hükümdarın, Kardeşlerin yenilmez milislerinin, Antakya beyinin ve Thoros'un katıldığı bir konseyde kabul edildi; bu projeye tüm Hristiyanlar tek bir yürekle ve coşkulu bir imanla katıldılar. Halep ve Şam'da, kanla kurulmuş bu şehirlerde, uzun süredir zincirler altında umutsuzca inleyen tutsaklara ya özgürlüklerini geri vermeye ya da bu uğurda can vermeye kararlıydılar [(1)]. Hristiyan ordusu yola çıkarak kendi evine girer gibi Antakya'ya girdi; fakat sakinlerin imparatorun çağrısına hemen yanıt vereceği pek düşünülmediğinden, Manuel onlardan önde gelen ailelerin oğullarını rehin olarak talep etti. Onlar ise tutsakların kölelikten kurtarılamaması tehlikesinden, Kurtarıcının mezarı başında ettikleri yemini çiğnemekten ve Kudüs kralına verdikleri sözü bozmaktan korkarak büyük bir itaatle rehineleri teslim etmekte acele ettiler, tıpkı evlilik bağıyla imparatora bağlandığı sırada olduğu gibi. Muazzam kitleler halinde yola çıkan Hristiyanlar, aslanlar gibi kükreyerek ve adeta bir keklik sürüsü üzerine çullanan kartallar gibi birbirleriyle yarışarak ilerliyorlardı. İnançlı halk, Halep sınırlarına doğru büyük bir cesaretle yıkım ve felaket taşımak üzere böyle koşuyordu. Bir günlük yürüyüşün ardından, Halep sınırlarından çok uzak olmayan Balanée'ye ulaştılar. O zaman yakın ya da uzak tüm dindarlar, inançsızları tamamen yok etmek ve Kıymetli Kanı pahasına satın alınan Mesih'in Kilisesi'ni Müslüman esaretinden kurtarmak için kurulan bu ittifakı öğrendiklerinde büyük bir neşe ve coşkuya kapıldılar. Hristiyanların Müslüman toprakları [Dadjigastan] üzerindeki bu yeni istilasının haberi ulaştığında, tüm yerel halkı korku ve dehşet kapladı. Kudüs kralının, imparatorun ittifakı karşısında dehşete düşen Halep ve Şam beyi Nour-eddin (Noureddin), ellerindeki esirleri teslim etmeye ve onlara karşı uyguladığı acımasız sertliği yumuşatmaya hazır olduğunu bildirmek üzere elçiler gönderdi; bu esirlerin sayısı yaklaşık altı bini buluyordu. Onlara özgürlüklerini geri verme düşüncesine sahipti; onları yeni kıyafetlerle donattıktan ve esaret hayatı boyunca üzerlerinde biriken pisliklerin izlerini sildikten sonra, iki hükümdarın karşısına çıkararak kendisi adına şefaat etmelerini istemeyi ve onların otoritesine adeta bir köle gibi boyun eğeceğini bildirmeyi tasarlıyordu. Ancak sunduğu şartlar reddedildi ve elçileri şu kesin cevapla geri döndüler: Nour-eddin bu ülkeyi hemen terk etmeli ve dilediği yere çekilmeliydi; aksi takdirde kundaktaki bebeklere varıncaya kadar tüm halk tamamen kılıçtan geçirilecekti. Eşi benzeri görülmemiş bir küstahlıkla dolu olan Hristiyan ordusu, sanki bir düğün günündeymiş

gibi büyük bir sevinç ve coşku sergiliyordu. Tam bu sırada, hiç kimsenin beklemediği bir anda, Başkentten (Konstantinopolis) imparatora, Manuel'e karşı bir isyan patlak verdiğini bildiren bir mektup ulaştı; öyle ki bu uğursuz olayın kökeninde büyücülük ve sihirbazlık yatmaktaydı [(2)]. Bu şeytani işin kaynağını tam olarak araştırmak ve kesin olarak bilmek bizim görevimiz değildir; ancak kesin olan şu ki, bu beklenmedik kötü haber, imparatoru daha önce elinden almış olduğu toprakları Thoros'a iade etmeye ve bu haksız el koyma eylemini büyük bir başarıymış gibi göstermeye mecbur bırakan asıl etken oldu. Gerçekten de bizler eski zamanlarda olup bitenleri görmekteyiz ve kroniklerde okuyoruz ki, Grek imparatorları Hristiyanların kurtuluşu için hiçbir zaman hiçbir şey yapmamışlar, aksine her zaman onların şehirlerinin ve eyaletlerinin yıkımına sebep olmuşlardır. Bu prenslerin kötü idaresi yüzündendir ki Ermeniler yurtlarını terk etmek zorunda kalmış, inançsızlar onların efendisi haline gelmiş ve sık sık düzenledikleri akınlarla tüm bu toprakları ele geçirmişlerdir; en başta Arzen-Ezeroum (Erzurum), Mélitène (Malatya), Sébaste (Sivas) ve kraliyet şehri Ani dâhil olmak üzere bu barbar sürüler fetihlerini Konstantinopolis yakınlarına kadar genişletmişlerdir. Savaşçı bir ulus olan Franks, Hristiyanların kurtuluşu için üçüncü kez bir sefer düzenlemeyi denedi; fakat imparatorun ihaneti ve kalleşliği yüzünden zayıf düşerek, kendi gözlerimizle gördüğümüz gibi Türkler tarafından yok edildiler. Eğer imparator Hristiyanların iyiliği için gelmiş olsaydı, Mesis'teki kalışını yedi ay boyunca uzatmazdı. Nitekim o, Ermeni lideri ulu Léon'u ve diğer Ermeni şeflerini esir alıp götüren babasıyla tamamen aynı şekilde hareket etmişti. Bu açıklamalar, doğru bir muhakeme yeteneğine sahip olan herkes için fazlasıyla yeterlidir. Konstantinopolis hükümdarlarının eylemleri ve davranışları, ulusumuza karşı besledikleri amansız nefreti açıkça gözler önüne sermektedir. Bu kibirli ve gevşek Romalılar, bir konseyde kendi efendilerine dönerek şöyle dediler: "Ne Ermenileri dinle ne de Franks'ı; tahtını yeniden sağlama almak için acele et ve sonra geri dönersin."

BÖLÜM CCLXXVI

Ortodokslar [(1)], bu karardan haberdar olduklarında, Greklerin bu davranışı yüzünden mutluluk umutlarının teselli edilemez bir acıya dönüştüğünü gördüler. Boş yere imparatorun gidişini engellemek için defalarca yalvardılar; fakat onun adımlarını geri çevirmeye güçleri yetmedi. Hristiyanlar, elçiler aracılığıyla, imparatordan Halep önünde en az üç gün durmasını rica ediyor, kafirler ise dehşet içinde titreyerek, Hristiyanların kendilerine karşı beslediği o büyük korku yüzünden, kendilerini ateşe veren bu ateşi söndürmek için bir barış antlaşması imzalamayı talep ediyorlardı. Bu teklif karşısında sevinçten ne yapacağını bilemeyen inançsızlar, düzgün bir cevap verebilmek için kelime bulmakta zorlanıyor, bu elçilerin kendilerine casus olarak geldiğini zannediyorlardı. Fakat kendilerine verilen güvenceler üzerine, imparatorun tüm isteklerini yerine getireceklerine söz verdiler. Bununla birlikte, ettikleri yeminlere rağmen, bu aşağılık hükümdarın talep ettiği en seçkin Fransız tutsakların arasından elli tanesini bile geri göndermediler. İnsanî mülahazalarla hareket eden imparator, Mesih'in kendi hizmetkârları aracılığıyla özgürlüğe kavuşturmak istediği muazzam sayıdaki tutsağı böylece yüzüstü bıraktı; Hristiyanlar ise inançsızların nefretine ve

kötü niyetlerine kurban edilerek, bize iftiralar atıp bizi mahkûm eden bu topluluk karşısında kusurlu bir ibadet sergilemek zorunda kaldılar. Müslümanlar bizi kurban ederken bile aldatmaktan geri durmuyorlardı. Grekler ise cesur bir aslan gibi değil, uysal bir tilki gibi muazzam kalabalıklar halinde geri çekildiler; kaçanlar gibi, Sultan Kilidj-Arslan'ın topraklarına ulaştılar. Bu durum, İsa Mesih'in hizmetkârı olan ve bu kalleş davranışların intikamını alacak olan kilise önderinin iradesine hiç uygun değildi; o yalnızca Ortodokslara karşı işlenen bu lanetlerin ve küfürlerin bedelini onlara ödetmekle görevliydi, fakat kiliseye ve tutsaklara yardım etmeyi reddettiler. Türkmenlerin (Tourkmans) bu gaddar ve aşağılık kavmi, hemen onların peşine düşerek, kaçanların arkasından olduğu gibi, iki bin adamlarını katletti, imparatorun kayınbiraderini esir aldı ve yirmi bin kadar at ile katırı ganimet olarak ele geçirdi. Bu saldırı, imparator ile Sultan Kilidj-Arslan arasında ölümcül bir düşmanlığın doğmasına neden oldu.

BÖLÜM CCLXXVII

Zayıf ve aciz ruhuma öyle geliyor ki, başımıza gelen bu uğursuz felaketleri, bize karşı beslenen o köklü nefretin bir sonucundan başka bir şey olarak düşünmemeliyiz, tıpkı ulu şanlı Nersès'in, bizim aydınlatıcımızın kehanetinin gerçekleşmesi gibi; o ki ilahi bir ilhamla ve göksel bir vizyonla aydınlanarak bu kehaneti kendi hakiki kitabında mahkûm etmiş ve çok geçmeden Romalıların savaşa dair şeylere artık hiçbir dikkat göstermeyeceğini, vergi toplamaktan ve ilahi tartışmalar yaratmaktan başka bir işlerinin kalmayacağını bildirmişti.
İşler bu şekilde sonuçlandığında, Pansébaste [(2)] Thoros kendi kalıtsal topraklarında kaldı, imparatorun emirleri ve dostluğu sayesinde koruma altında, tam bir barış ve güvenlik içinde yaşadı. Bununla birlikte, Halep beyi ve Greklerin düşmanı Miran, onunla aynı fikirde olanlarla birlikte, Kudüs kralına dört aylık bir ateşkes yapmayı teklif etti. Bu prens, paradan yana çok hırslı olduğundan, paranın gücüyle onu ikna etmeyi başardı; ardından Miran'a bırakmış olduğu Khar'an (Harran) şehrine doğru yöneldi. Gammazlar ona kardeşinin hasta olduğunu ve ülkeyi ele geçirmek istediğini fısıldayınca, buna inandı ve büyük bir orduyla Khar'an'a saldırmaya geldi. İki ay boyunca burada ordugah kurduktan sonra bu bölgeyi ele geçirdi, ayrıca Rakka (R'aga) [(3)] ve Edessa (Urfa) çevresini de hakimiyeti altına aldı. Buralarda bulunan tüm şehirleri kendi egemenliğine boyun eğdirdi. Oradan, bugün sultana ait olan Raban topraklarına geçti ve burayı ele geçirdi; burası Maraş, raş'ı ve unvanları elinde bulunduran yerdi. Bu başarıların haberi üzerine, K'eçoun emiri sultandan ayrıldı ve zalimin egemenliğini tanıdı. Onu bulmak üzere Raban'a gitti, ardından iki hükümdar birlikte Maraş ve Béhesni üzerine yürüdüler. Sakinler büyük bir dehşet içindeydiler; zira hiçbir yardım umutları kalmamıştı. Sur sitemlerini yerle bir ederek bu iki şehri tahrip etmeyi başardı. Eğer bu eyaletleri yıkıma uğratmayı başardıysa, bu tamamen Kudüs kralı ile yapmış olduğu barış antlaşması sayesindedir; fakat bir çocuk gibi aldatılmıştı. Kendisi Béhesni'deyken, Şam'dan kötü bir haber ulaştı. Ateşkesin sona ermesiyle birlikte, Kardeşlerin Franks birliklerinin bölgeyi yakıp yıktığı yazılıyordu. Bunun üzerine hemen Halep ve Şam'a doğru yola çıktı ve Kudüs kralına karşı büyük kuvvetler topladı.

BÖLÜM CCLXXVIII

609 yılının başlangıcında (10 Şubat 1160 - 8 Şubat 1161), Türkler yeniden bir araya geldiler. Zangui'nin oğlunun yanında, Şam'da toplandılar; Franks ise bir taraftan savaşmaya hazır, diğer taraftan Kudüs kralının yanında toplanıyordu. Bu bekleyiş kışın sonuna kadar sürdü ve nihayet iki yıl süreli bir ateşkes imzaladılar; iki taraf da birbirinden ayrılarak her biri kendi yönüne döndü. Kilidj-Arslan ile Yakoub-Arslan da aralarında uzlaştılar; sultan, ikincisine Ablastha şehrini ve babasına ait olan, kendi mülklerinin bir parçasını oluşturan toprakları bıraktı; zira geçmişteki davalarından ötürü Yakoub buraları talep etmekten vazgeçmiyordu.

BÖLÜM CCLXXIX

Aynı dönemde, kontun oğlu [(1)] esir alındı ve Halep'e götürüldü. Yine aynı yıl, ekim ayında, İbrahim'in (Iprahim) oğlu, Soukman'ın oğlu ve Khelath, Ardjésch, Mousch [(3)], Dogh'odaph ve Mandzgerd şehirleri ile bölgelerinin beyi olan Emir Miran [(2)], kayınpederi Adradin'i (Nasreddin?) [(4)] muazzam bir orduyla Gürcistan'a gönderdi. Kendi tarafında ise, bu krallığın hükümdarı olan cesur Giorgi (Korkê) [(5)], yanındakilerle birlikte Türklerin üzerine bir akın düzenlemek üzere hazırlanıyordu. İki ordu Okhthis [(6)] eyaletinde karşı karşıya geldi ve orada korkunç bir savaş başladı. Gürcüler üstünlüğü ele geçirdiler; Türkleri kaçmaya zorlayıp muazzam bir kısmını kılıçtan geçirdiler ve aralarında Türklerin önde gelen üç yüz beyinin de bulunduğu çok sayıda esir aldılar. Ancak Gürcü süvarilerinin komutanı, bir okun isabet etmesiyle elinden yaralanınca atından indi ve yere oturdu. Düşmanlar onun yarasını zehirlediler ve bu yara onun ölümüne sebep oldu. Türk ordusundan geriye kalanlar ise Müslümanların desteğiyle ayakta durmaktaydı. Soyca Gürcü olan ve Vaçag'ın ardından Türklere katılmış bulunan dönme Gürcüler, inançsızlara rehberlik etmişlerdi. Ansızın ve beklenmedik bir şekilde gelerek, hazırlıksız yakaladıkları generali atından indirip yakaladılar ve Gaghi (Topal) lakabıyla anılan bu şeflerini ele geçirmekten başka bir zahmete katlanmadan onu Şah-Ermen emirine götürdüler.

BÖLÜM CCLXXX

610 yılında (9 Şubat 1161 - 8 Şubat 1162), Dimitri'nin (Témédré) oğlu Gürcü kralı Giorgi (Korkê), Ermenilerin kraliyet şehri olan Ani'ye saldırmaya gitti, bu bir pazartesi günüydü, yaz mevsiminin ortasıydı. Şehre yatırım yapmak için bir gün harcadıktan sonra, ertesi gün burayı ele geçirdi ve Hristiyan ya da inançsız ayrımı gözetmeksizin yüz bin insanı katletti. Devletlerinin kalbine iki bin seçkin adamdan oluşan bir garnizon yerleştirdikten sonra, kazandığı bu şanlı zaferle gururlanarak geri döndü. Khelath beyi Şah-Ermen, bu durumu öğrenince yanına seksen bin adam toplayarak gelip Ani'yi kuşattı. Gürcü kralı bu haberi alır almaz hemen ordusuyla yardıma koştu ve onu bozguna uğrattı. O günkü savaşta yedi bin inançsız kılıçtan geçirildi; iki bin kişi, altı büyük general ve üst rütbeden yüz elli emir ile birlikte esir alındı. Korkê onların çadırlarını, katırlarını, develerini, zırhlarını ve diğer silahlarını ellerinden aldı, ayrıca muazzam miktarda sürüye el koydu. Ani şehri böylece ganimetle dolup taştı; nitekim sakinlerin daha önce Gürcüler bu şehri işgal ettiğinde [(1)] kaybettikleri her

şey, kendilerine fazlasıyla ve öylesine bir bollukla iade edildi ki, seçkin bir zırh gömlek yalnızca iki baş sığıra satılır oldu [(2)]. Bir süre sonra savaş alanını ziyarete gittiklerinde, otların arasında yanlarında götürecekleri zırh yığınları keşfettiler. Kral bu şehri zenginliklerle donattı ve buranın mutlak hakimi oldu. Ani'nin esir düşen Hristiyan ya da inançsız tebaasını süvarilerinin elinden kurtarmak için kırk bin tahégan para verdi [(3)]. Bu olaylar, Ani'nin fethinin tarihi olan, aziz Grégoire orucunun ortasına denk gelen yaz döneminde gerçekleşti. Şah-Ermen emir Miran'ın ordusunu bu şekilde yok edilmiş gördüğü tarih ise ağustos ayıydı [(4)]. Üç gün boyunca, ay karardı ve gece yarısından başlayarak sabaha kadar kan renginde belirdi; bu durum ayın döngüsünün on dördüncü günündeydi.

BÖLÜM CCLXXXI

Aynı yıl, Antakya beyi olan, Prens (Prindz) unvanını taşıyan ve adı Sire Renaud (Siranagh'd) olan şef, sonbahar döneminde Alexis'in (1) toprakları [Kilikya] üzerine bir akın düzenledi; o sırada sakinler tam bir güvenlik içinde yaşıyorlardı. Akınlarını katolikosun sığınağı olan Dzov kalesine [(2)] kadar genişletti ve çevredeki tüm bölgeyi yakıp yıkarak karşılaştığı Türkmenleri esir aldı. Yanında bin kadar adam, süvariler, piyadeler ve diğer cinsten savaşçılar vardı [(3)]. Bununla birlikte, Nour-eddin'in teğmeni olan Medjd-eddin (4), daha önce on bin kişiden oluşan bir ordu toplamış ve öncü birliğini pusuya yerleştirmiş olarak, Sire Renaud'un müfrezesini gafil avladı. Onu oluşturan adamlar katledildi veya esir alındı. Kendisi de otuz süvarisiyle birlikte esir düştü ve dört yüz adamını kaybetti [(5)]. Kazandığı bu zaferle gururlanan Medjd-eddin, esirlerini peşinden sürükleyerek Halep'e döndü ve onların arasında Prens de vardı; ona pek çok hakaret ve kötü muamele reva gördü. Aynı zamanda bu başarıyı, o sırada Şam'da bulunan ve kraliyeti toplamakla meşgul olan Nour-eddin'e bildirdi, amacı Kudüs kralına karşı savaşmaya gitmekti. Bu yeni haber üzerine Nour-eddin geri döndü ve Tripoli (Trablus) çevresindeki tüm ülkeyi yakıp yıkarak orada esirler aldı ve onları Halep'e götürdü.
Buradan Harem (Hérim) [(6)] üzerine yürüdü ve burayı kuşattı. Fakat yağmurların aşırı bolluğu ve Kudüs kralının kendisine karşı yaratacağı korku yüzünden kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Kudüs kralı, Thoros ve Yunan birliklerinin komutasındaki diğer yardımcılarıyla birlikte hareket etmekteydi. Fakat onlar geri çekilir çekilmez Nour-eddin yeniden geldi ve zapt edilemez Ardzghan kalesinin [(7)] önünde kuşatmasını kurarak burayı bir teslimiyet garantisiyle ele geçirdi. Sözüne rağmen, burayı temelinden yıkarak tamamen yerle bir etti. Kaleyi savunan Hristiyanları esir alarak Halep'e götürdü.

BÖLÜM CCLXXXII

Aynı yılın kışında, Sultan Kilidj-Arslan, Nour-eddin'in kardeşi emir Miran eşliğinde Manuel'in huzuruna çıktı. İmparatorun hediyeleriyle büyük bir onura boğulduktan sonra, onunla bir antlaşma imzaladı; bu antlaşmayla, yemini altında, ölüm gününe kadar sadık kalmayı taahhüt etti ve aldığı muazzam miktardaki paralarla birlikte başkentine [(1)] geri döndü.

611 yılının başlangıcına doğru (9 Şubat 1162 - 8 Şubat 1163), herkesin övgüsünü kazanmış, hakiki bir insan olan doktor Basile [(2)] vefat etti. Kendisi, kutsal iki doktorun mezarlarının bulunduğu Trazarg manastırına gömüldü; o doktorlar ki kendisi onların takipçisi olmuştu. Bu olay bizim anlatılarımızın sonu ve yeni bir dönemin başlangıcıdır.

BÖLÜM CCLXXXIII

Aynı yıl içinde, ulu Thoros'un kardeşi, Sébaste lakaplı ve Léon'un oğlu olan Sédephan, bir alçağın ihaneti ve kalleşliği yüzünden can verdi [(1)]. Hristiyanların bu cesur ve seçkin hamisi boğularak öldürüldü. Kardeşi, bin kadar Grek'i kurban ederek onun ölümünün intikamını aldı; Sédephan'ın ölümüne sebep olan dük ise işlediği bu cinayetin bedelini Tanrı katında kanıyla ödemek zorunda kalacaktır.

BÖLÜM CCLXXXIV

Yine aynı yıl, şanlı Tevin şehrinin, Gürcü kralı Korkê tarafından fethi gerçekleşti. İnançsızların peşinden buraya girdi; onlar ki surların dışına çıkarak onu püskürtmek istemişler, fakat onun önünde kaçışmışlardı. Kral onları bozguna uğrattı ve tamamen yok etti. Kılıçtan kaçıp Tevin'e sığınmak isteyenleri ise Gürcüler takip etti ve onlarla birlikte içeri sızarak, karşılarına çıkan herkesi katlettiler, surları yerle bir ettiler, esirler aldılar ve evleri ateşe verdiler. Bunun ardından, ganimetlerle yüklü, atlar ve katırlar sürerek, arkalarında muazzam bir esir kitlesiyle birlikte ülkelerinin yolunu tuttular [(1)].

Merhametli Mesih'e, asırlar boyunca şan, şerefler ve lütuflar olsun! Amin.

SON

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek.

Çevirilere hiç bir garanti verilmez, ilgi alanınıza giren konular orjinalinden kontrol edilmek zorundadır.
Para ile satılamaz, araştırmacılara bakış açısı sunmak amacıyla Türkçeye çevrilmiştir.

CONTINUATION

PAR GRÉGOIRE LE PRÊTRE.

1137-1163

CCLIV. Au commencement de l'année 586 (15 février 1137-14 février 1138), l'empereur [JeanComnène] Porphyrogénète (Bèrbèrojên), fils d'Alexis, vint avec des forces considérables attaquer la grande ville d'Anazarbe. C'était pendant l'été, au mois de juillet. Il l'investit pendant trente-sept jours, et avec ses catapultes battit les murailles à coups redoublés. Les habitants, réduits à la situation la plus critique, se rendirent. Il les prit tous, ainsi que le prince arménien Léon, fils de Constantin, fils de R'oupên, ses enfants et sa femme, avec l'image vénérée de la Mère de Dieu (1), et les transporta à Constantinople. Léon finit ses jours dans cette ville (2). L'empereur vint ensuite assiéger la forteresse de Bezah, et l'emporta de vive force (3). Cédant aux suggestions fallacieuses des Francks, il se rendit à Schéizar et de là à Antioche. Mélik-

Mohammed (Mahmad), dont il a été question plus haut (chap. CCLIII), attaqua la forteresse de Schoublas (4); malgré des assauts multipliés et des nuées de flèches qu'il lança, il ne put réussir. Ensuite, se dirigeant à travers les sommets des montagnes de Goulla (5), il regagna ses États. Nous rendîmes grâces au Seigneur, qui nous avait préservés du feu de ce siége, et nous avait délivrés de nos ennemis. L'hiver tirait déjà vers sa fin, tandis que notre empereur continuait encore le siége de Bezah, qui appartenait aux musulmans. Après la sainte Pâque (6), arriva le seigneur de K'éçoun, Baudouin, avec ses fantassins et sa cavalerie. A son approche, les habitants effrayés émigrèrent, abandonnant tous notre ville avec leurs familles. Ils se retirèrent, les uns à Béhesni, les autres à Raban, et d'autres encore à Hr'om-gla (7), et K'éçoun resta dépeuplée. Il n'y demeura que quelques uns des principaux habitants pour la garder, et le gouverneur, qui se nommait Vahram. Moi, l'humble Grégoire, prêtre séculier, je les exhortai à avoir le courage de défendre leur cité, afin que l'on ne vînt pas y mettre le feu, appréhension qui, malheureusement, se réalisa. En effet, tandis que l'empereur s'en revenait, le fils de Davoud (Davouth), Kara-Arslan (Kharaslan) (8), de retour de chez les musulmans, à la tête d'une nombreuse armée, feignant de fuir devant l'empereur, se dirigea vers Raban. Ceux qui étaient restés à K'éçoun, épouvantés par la pensée que c'était Mélik-Mohammed, abandonnèrent leurs maisons vers le soir. Le lendemain, quelques Turks détachés du gros de l'armée, en traversant les montagnes, firent prisonnier l'un des gens de K'éçoun,

et ayant appris de lui qu'il n'y avait plus personne dans ses murs, s'y rendirent au nombre de trente environ. Ils mirent le feu dans l'intérieur et aux portes. Après avoir contemplé les magnifiques palais construits par Kôgh'-Vasil, et les autres édifices majestueux de cette cité, ils se retirèrent à la hâte et vinrent rejoindre leurs compagnons. Cependant les habitants y rentrèrent le lendemain, et chacun d'eux revit ses foyers. C'était en l'année 589 (15 février 1140 - 14 février 1141) (9).

Un des soldats, syrien (10) de nation, nommé Simon, lequel avait dans le cœur des craintes et de la rancune à l'égard du comte d'Edesse, lui enleva par surprise Aïntab. Ayant conservé cette place pendant un an, il la lui rendit par l'intermédiaire du Prince d'Antioche.

CCLV. En l'année 591 (14 février 1142 - 13 février 1143) arriva l'empereur Jean, qui voulut à tout prix acheter Antioche au seigneur de cette ville. Celui-ci consentit plus tard à cette cession, en retour de trésors et d'étoffes précieuses que lui donna l'empereur. Jean fit alors son entrée dans Antioche (1).

CCLVI. En l'année 592 (14 février 1143 - 13 février 1144), l'empereur Jean termina sa carrière vers la Pâque, au commencement d'avril (1), après avoir placé sur le trône son fils, Kyr Manuel (Manil). Le roi de Jérusalem mourut aussi (2), et la fin de ces deux monarques offre une particularité extraordinaire. Car l'empereur périt à la chasse, blessé par un sanglier; le roi frank étant aussi allé chasser, ce fut un lièvre qui devint la cause de sa perte (3). Il laissa la couronne à son fils Baudouin (4). Cette même année vit pareillement

la mort de Mélik-Mohammed, fils d'Amer-Gazi (Khazi).

Le jeudi saint (5), un signe se montra dans le ciel du côté du nord, sous la forme d'une colonne lumineuse, qui fut visible pendant huit jours. Ce fut après l'apparition de ce phénomène que moururent les trois souverains précités.

Le 23 décembre, un samedi, jour de la fête de saint Étienne, protomartyr, la ville d'Édesse fut prise d'assaut par Zangui, fils d'Ak-Sonkor. Il en massacra impitoyablement les habitants, en haine de leur attachement à Jésus-Christ, qui les couronnera avec ses Saints. Amen.

CCLVII. C'était sur la fin de l'année 593 (14 février 1144 - 12 février 1145). Antioche était gouvernée par le fils du comte de Poitou (Bédévîn) (1), qui, quoique tout jeune, brillait par sa valeur et sa puissance, inférieur seulement sous ces deux rapports à Baudouin, seigneur de K'éçoun et de Marasch, et des provinces dépendant de ces deux villes, à partir des frontières de Mélitène jusqu'au territoire d'Antioche. Ce Baudouin était jeune d'âge, mais vieux d'expérience et agréable à Dieu dans toutes ses prouesses. C'était dans le temps du comte Josselin le jeune (2), fils du brave Josselin le grand, et sous le pontificat du seigneur Grégoire, patriarche de la nation de Thorgom. A cette époque, c'est-à-dire pour la fête du protomartyr saint Étienne, date sus-énoncée, la ville d'Édesse, déshéritée des grâces bienveillantes du Créateur, fut prise par les enfants d'Agar (Hakar), commandés par leur chef Zangui. Il versa des torrents de sang, sans pitié pour l'âge vénérable des vieillards, et pour l'innocence des jeunes enfants, semblables à des agneaux. Les habi-

tants épouvantés se précipitèrent vers la citadelle, qui est la forteresse de Maniacès, pour y chercher un asyle. Le frère ne s'occupait plus de son frère; le père abandonnait son fils; la mère était sans entrailles pour sa fille; l'ami ne jetait plus un tendre regard sur son ami. Dans ce jour fatal, les fugitifs ne purent réussir à pénétrer dans la citadelle : ils furent étouffés à la porte; il en périt dix mille environ. L'archevêque (Babiôs) (3) des Franks fut étouffé aussi dans cette cohue. A ce spectacle, le tyran sentit la compassion naître dans son cœur; il donna l'ordre à ses soldats, qui égorgeaient les hommes dans les rues comme des animaux, de remettre le glaive dans le fourreau. Mais tous les Franks faits prisonniers furent, par ses ordres et en sa présence, passés au fil de l'épée, et les femmes et les enfants emmenés en esclavage. Les chrétiens qui avaient échappé à cette boucherie, et qui étaient entrés dans la citadelle, n'y tinrent pas longtemps, car l'eau leur manqua. Ils se rendirent à composition, sur la foi du serment qui leur fut donné, qu'ils auraient la vie sauve. Le vainqueur arrogant voulant pacifier la ville, fit proclamer l'ordre de ne plus faire de mal aux chrétiens; tous ses soldats étaient rassasiés de sang et de butin. Il s'enorgueillissait avec insolence d'avoir remporté cette victoire signalée, en songeant que depuis longtemps aucun des plus redoutables, des plus puissants guerriers, n'avait pu s'emparer de la cité bénie par le Seigneur, au sujet de laquelle Jésus-Christ, pendant sa mission sur la terrre, avait prononcé ces infaillibles paroles, consignées dans sa lettre au roi Abgar : « La famine et le glaive « respecteront ta ville, pendant ton règne, et tant que les

« habitants observeront mes commandements (4) ». Mais dans la suite ils perdirent de vue les préceptes divins ; ils imitèrent l'exemple des Israélites, comblés des bontés du Seigneur, et qui, oubliant promptement les biens qu'il leur avait prodigués, et qui ne leur coûtaient aucun effort, regrettaient, en poussant des soupirs, l'oignon et l'ail, et la dure oppression des Égyptiens. Cette ingratitude alluma la colère d'un Dieu dont la patience est inépuisable, et il jura de ne pas leur laisser voir la Terre-Promise. De même ceux d'Édesse mirent en oubli les promesses divines et commirent des crimes énormes ; rebelles aux volontés du Christ miséricordieux, ils s'attirèrent le châtiment dû à leur conduite insensée.

Un peu plus tard, le sanguinaire Zangui, ayant réuni ses troupes, se dirigea sur Kala'-dja'bar, et pressa vigoureusement cette place. Mais il fut tué une nuit par ses gardes, un an après la prise d'Édesse (5). Il ne fut pas jugé digne de jouir de sa gloire, et cette ville lui fut accordée comme compensation d'une illustration éphémère. Édesse succomba dans le temps de Josselin le jeune. Tant que ce prince fut soumis aux ordres du Seigneur, il fut grand et victorieux des ennemis du Christ, comme l'avait été son père, qui pendant son règne fut glorifié par Dieu et par les hommes, et qui jamais n'enleva quoi que ce soit aux chrétiens.

CCLVIII. Au bout de trois ans, le comte Josselin ayant réuni des troupes et s'étant adjoint le grand prince Baudouin, qui était maître des deux villes de Germanicia (Marasch) et K'éçoun, s'approcha des murs d'Édesse et surprit cette ville pendant la nuit. L'entreprise fut cou-

ronnée de succès, il est vrai ; mais, comme il n'y a pas de succès absolu, les infidèles accoururent au bout de cinq jours, et lui reprirent sa conquête. L'illustre champion du Christ, Baudouin, après avoir fait des prodiges de valeur, périt dans le combat, laissant après lui un deuil universel dans le pays (1). Il préférait en effet les Arméniens aux Franks. Il avait pour confesseur le bienheureux docteur Basile, homme comblé des grâces divines, remarquable par sa vaste érudition, animé de la crainte de Dieu, rigoureux observateur des jeûnes et sans cesse occupé à prier. Basile possédait à fond l'ancien et le nouveau Testament ; il était l'avocat et le protecteur des opprimés. Il composa sur la mort de ce prince une oraison funèbre destinée à servir de leçon à ceux qui la liront, et de souvenir aux générations futures (2).

CCLIX. En l'année 598 (12 février 1149 - 11 février 1150) périt le Prince d'Antioche (1), frère délaissé de Baudouin. Sa mort fut occasionnée par la présomption arrogante des siens, qui, entraînés par leur volonté capricieuse, entreprirent de combattre les infidèles sans s'être assurés du concours des autres Franks. Non-seulement eux-mêmes et leurs chefs furent écrasés, mais encore beaucoup de chrétiens.

Ce jour là, le fils de Zangui, que les siens appelaient Nour-eddin, dénomination qui, d'après la vaine croyance de ces peuples signifie *Lumière de la foi* (2), fit passer les uns sous le tranchant du glaive, et courba les autres sous le joug de la servitude. Des gens nourris dans les délices furent traînés à Alep, cette cité bâtie avec du sang (3). Comme les Franks n'avaient à leur tête aucun

chef illustre, à l'exception du comte Josselin, qui résidait dans sa principauté, la frayeur des ravages des infidèles, redoubla parmi les chrétiens. Le roi des musulmans (Ismaélites) (4) Maç'oud (5) arriva à la tête de ses hordes de païens. C'était dans l'année 598, au mois de septembre, à l'époque de la fête de la Sainte-Croix (6). Un siége très-court lui livra Marasch (7), dont la forteresse était dépourvue de garnison. Il fit des incursions sur le territoire de la ville de Thil-avédiats, aujourd'hui Tellbâscher, exterminant partout les populations sur son passage. Un grand nombre d'infidèles juraient aux chrétiens par le nom du *Dieu très-grand* (Allah akbar) de ne leur faire aucun mal, et par ces promesses, leur persuadaient de sortir des forteresses où ils étaient renfermés. Mais, en dépit de ce serment, ils les emmenaient en esclavage. Josselin, ayant rencontré Maç'oud, auprès de Tellbâscher, n'osa pas tenir devant lui, et Maç'oud s'en retourna dans ses États, avec les captifs qu'il avait enlevés. Le comte ne fit en cette occasion aucun préparatif de défense, ne s'inquiéta pas de convoquer sa cavalerie, et ne se souvint plus qu'il eût été jamais vaincu. Il envoya sous la conduite du fidèle et vertueux prince Basile, frère du catholicos [Grégoire III] et seigneur de Gargar', ce qui lui restait de troupes, chargées de pain, afin de tenter de faire parvenir aux siens ces provisions. Les musulmans ayant connu d'avance cette expédition, s'avancèrent sous la conduite de leur chef Kara-Arslan (Khoraçan) (8), lequel avait sous sa domination Hantzith et plusieurs autres districts. Ils tombèrent sur les chrétiens, et les firent tous prisonniers.

Seigneur de Marash Michel 1194

au nombre de quatre cents. Ils prirent aussi le prince Basile, et le conduisirent devant la forteresse de Gargar', où se trouvaient sa femme et ses enfants. Ceux de Gargar' exigèrent de l'émir qu'il s'engageât par un serment sincère et inviolable à rendre la liberté aux soldats chrétiens qu'il avait faits prisonniers, et à les ramener chez eux sains et saufs et sans les trahir en rien. Le tyran, séduit par l'appât de posséder cette place importante, s'empressa de souscrire à ces conditions, et les fit conduire à Samosate par des troupes sur lesquelles il pouvait compter, et auxquelles il avait fait prêter serment de remplir fidèlement cette misson. Quant à Basile, il l'emmena avec lui dans son pays, le traita très-honorablement et lui donna des domaines, comme à un frère bien-aimé. Les troupes chrétiennes, disloquées et en désordre, passèrent de Samosate à K'éçoun. Cependant le bruit se répandit que le comte Josselin, regardé à cette époque comme le chef des chrétiens, se rendant à Antioche pour obtenir du secours en faveur d'une entreprise qu'il méditait, était tombé, par un effet de la vengeance céleste, et seul de tous les siens, entre les mains des ennemis (9). De même autrefois, le fils de David, fuyant la présence de son père, contre lequel il était en révolte, fut frappé par le bras de Dieu, et arrêté par sa chevelure. David, ce prince agréable aux yeux du Seigneur, fut vengé ; ce fils rebelle resta suspendu aux branches d'un arbre, jusqu'à ce que ceux qui le poursuivaient survinrent et lui coupèrent la tête avec l'épée. Pareille punition atteignit Josselin, parce qu'il s'était mis en opposition avec les volontés de Dieu. Il fut fait prison-

nier par les infidèles à la face hideuse, aux mœurs féroces, et conduit à Alep ; les Musulmans furent au comble de la joie, ceux qui vivaient au loin, comme ceux du voisinage. Blessés au cœur, les chrétiens se virent ruinés, n'ayant plus de chef qui pût les guider au combat.

CCLX. Un an auparavant [1148], le 30 janvier, un mardi, à l'aurore, le tonnerre gronda, la foudre éclata, et les éléments furent bouleversés. La croix qui avait porté un Dieu, et que le grand et invincible champion du Christ, Vasil, Sébaste (1), avait élevée pendant son règne sur la coupole de la Sainte-Résurrection, à Garmir-Vank', parut enflammée et comme entourée d'une lumière éclatante. Ce fut le troisième prodige qui eut lieu sur cette croix glorieuse. Les sages l'interprétèrent dans un sens défavorable, comme un présage sinistre pour les chrétiens. Ce présage fut, en effet, justifié par l'événement.

CCLXI. Cette même année, le jour de la Pentecôte, [22 mai], tandis que chacun était dans l'attente de la venue du Saint-Esprit, le sulthan Maç'oud arriva avec une armée formidable. Le bruit des cloches (1), les éclairs des épées, le choc des milliers de lances nous firent trembler. Nous étions terrifiés en contemplant ce spectacle, nous tous qui nous trouvions dans la ville de K'éçoun. Les habitants, redoutant Maç'oud et son fils, se hâtèrent de se soumettre, après avoir obtenu la garantie d'un serment. Au bout de huit jours, l'inexpugnable ville de Béhesni se rendit, et quatre jours après la noble cité de Raban. De là, Maç'oud vint dans la contrée de Tellbâscher, qu'il avait saccagée l'année précédente, et il y séjourna quelque temps. Mais il ne put s'emparer de cette place, défendue par le fils du comte (2), les troupes de ce dernier et les habitants. Quoique les infidèles employassent tous leurs efforts contre eux, et fissent jouer sans relâche leurs machines de guerre, ils n'aboutirent à rien (3). Maç'oud, abattu et affaibli par cet échec, reprit le chemin de ses États. Il céda les pays conquis par lui sur les chrétiens à son fils, qu'il avait désigné pour son successeur, et qui se nommait [Azz-eddin] Kilidj-Arslan.

CCLXII. En l'année 600 (12 février 1151-11 février 1152), le 23 du mois de navaçart (6 mars), il tomba de la neige rouge dans la contrée de Dchahan. Le même jour, il tomba de la neige blanche mêlée de cendres, comme l'année précédente, chez nous, en pays chrétien.

CCLXIII. L'année suivante (12 février 1152-10 février 1153), les troupes et les habitants de Tellbâscher eurent à subir, pendant dix-huit mois, des maux qu'ils endurèrent avec la plus grande patience. Le fils de Zangui [Nour-eddin], seigneur d'Alep, en ayant été averti, marcha contre eux; et comme ils n'avaient aucun secours à attendre, ils demandèrent et obtinrent un serment de garantie, et lui livrèrent leur forteresse. Ils avaient aussi stipulé pour condition que les chrétiens, soit Franks, soit Arméniens, qui se trouvaient à Tellbâscher, et qui voudraient se retirer à Antioche ou dans tout autre lieu, y seraient conduits sains et saufs par les infidèles, et d'après les ordres de Nour-eddin. Même chose nous arriva de la part du sulthan Maç'oud et de son fils Mélik [Kilidj-Arslan]; entraînés par un avide désir de posséder notre pays, dont ils s'em-

parèrent facilement, ils acceptèrent de semblables conditions, dans l'intérêt de leurs vues ambitieuses, et nullement par sympathie pour notre foi, ou par bienveillance pour nous.

Dans le temps de Josselin le jeune, on vit se révéler un jeune homme appelé Thoros (1), lequel n'avait d'autre appui, d'autre ressource que la Providence, qui dispose les circonstances en vue des hommes, et suivant ses volontés, ainsi que le dit l'Apôtre : « Dieu est miséricor-« dieux ou rigoureux pour qui il veut. » (Rom. IX, 18), comme il fit à l'égard du bienheureux Paul, qu'il appela du haut des cieux à son service et à l'œuvre de son ministère ; tel fut le Seigneur pour ce jeune homme. Les espérances et les efforts de Thoros ayant été secondés par Celui qui donne sans acception de personne, qui ne refuse jamais les dons de sa bonté, en peu de temps il se trouva en possession des États de ses pères. Il était fils de Léon, Sébaste, l'illustre et sage fils de Constantin, fils de R'oupên. Ce jeune héros non-seulement conquit le patrimoine de ses aïeux, mais devint maître de beaucoup plus de villes et de forteresses que ceux-ci n'en avaient jamais possédé. Témoin de ces succès, le général romain Andronic (Antroniguê) (2) conçut une atroce jalousie contre lui, et se refusa même à reconnaître son titre de prince arménien. Andronic avait été envoyé par l'empereur Manuel, en qualité de préfet de Tarse et de Mecis. Dès lors il ne cessa d'avoir de la haine contre Thoros, et de harceler les Arméniens qui accouraient, par l'inspiration de Dieu, sous les drapeaux de ce dernier. Il marcha contre eux et leur causa beaucoup de mal. Mais les Arméniens, retenus par l'amour et la crainte que le grand empereur des Grecs leur inspirait, n'osèrent opposer aucune résistance. Au contraire, ils firent tout pour conserver la paix, et conjurèrent Andronic de ne pas les troubler dans l'obéissance qu'ils lui avaient vouée. Mais loin de les écouter, il s'avança, plein d'orgueil, contre Mecis. Cependant Thoros le suppliait toujours avec les instances les plus pressantes : « Je suis, lui disait-il, le serviteur de ton souverain, ne te « montre pas irrité contre nous. » Dans la ville, les habitants lui criaient : « Nous avons encore le fer avec lequel « nous avons poursuivi ton père, nous nous en servirons « pour te forger des chaînes. »

Enfin Thoros, ne pouvant plus supporter tant d'arrogance et de hauteur, et se confiant en la protection du Christ, qui l'avait tiré du néant pour lui donner l'être, fit pratiquer pendant la nuit une ouverture au rempart de Mecis, et dès que le soleil eut répandu ses premiers rayons, il se mit à la tête de ses troupes et vint présenter le combat au général grec. Il l'attaqua et mit en fuite son armée, forte de 12,000 hommes. Il les passa au fil de l'épée ; en un clin d'œil il les eut terrassés. Au plus fort de la lutte, les Arméniens firent prisonniers Oschîn, seigneur de Lamprôn (3), Basile, seigneur de Partzerpert (4), frère de Tigrane (Dikran), ainsi que beaucoup d'autres officiers de l'armée grecque, et les dépouillèrent. Mais ils laissèrent aller les lâches Romains, sur lesquels je dis : « Hélas ! » Il y eut dans cette journée beaucoup de sang versé. Ensuite Thoros se rendit maître, sans coup férir, de Mecis, qu'il enleva par sa valeur à cet efféminé, ven-

geant ainsi son père, jadis privé par Andronic de ses États héréditaires et exilé avec sa famille en Occident. Le fourbe, furieux de l'échec et de l'outrage qu'il avait essuyés, ainsi que de la perte de ses officiers et de ses troupes, s'enfuit auprès de l'empereur et alla se plaindre à lui amèrement des Arméniens, et les accuser de lui avoir infligé une défaite dont sa folie seule était la cause. Cependant le grand Thoros, traînant après lui les chefs qu'il avait faits prisonniers et les autres captifs, fit pacifiquement son entrée dans la ville de Mecis, riche du butin qu'il avait enlevé, trésors, équipements de guerre, chevaux et mulets.

CCLXIV. Après cette victoire éclatante et cet accroissement de prospérité obtenus par Thoros, Satan entreprit d'exciter les puissances de la terre contre les Arméniens. Les Grecs, qui ne cessaient de chercher les moyens de venger l'affront fait à la personne de leur César, envoyèrent des sommes considérables au sulthan Maç'oud, chef de tous les musulmans. Ce prince, gagné par ces présents, se mit en marche avec une armée considérable, mais d'abord sans franchir les frontières de ses États. Quoique la terreur de son nom fût grande, cependant, par la grâce du Christ, les Arméniens reprirent courage et se dirigèrent vers la montagne (1) qui s'élevait entre eux et les infidèles. Ceux-ci étaient campés au-delà, sur leur territoire, tandis que les Arméniens étaient restés en deçà dans leur pays, en parfaite sécurité et sans se préoccuper de la multitude de leurs ennemis. Les infidèles, voyant la confiance des chrétiens, se disaient tout étonnés : « Quels sont ces gens-là qui s'exposent ainsi à la

« mort, en accourant comme s'ils avaient l'intention d'en « venir aux mains avec nous ? » Ces pensées roulaient dans leur esprit, lorsque tout à coup, par une inspiration de la Providence, le sulthan des Turks envoya des ambassadeurs au chef des Arméniens, Thoros, et lui fit dire ceci : « Nous ne sommes pas venus pour ruiner votre pays, « mais reconnais notre obéissance et rends à l'empereur les « contrées dont tu t'es emparé, et tu seras pour nous un fils « et un ami. » Ces propositions remplirent de joie les Arméniens ; ils glorifièrent le Maître de l'univers de ce qu'il avait apaisé subitement cet homme indomptable et altier, qui maintenant les traitait sur le pied d'une honorable égalité, et qui voulait faire alliance avec eux. Ayant retenu les messagers pendant plusieurs jours, ils firent partir à leur suite un ambassadeur chargé de transmettre ces paroles au sulthan : « Nous accédons volontiers à ces « conditions ; nous nous soumettons à toi comme à un « roi, car tu n'as jamais été jaloux de nos progrès, et tu « n'as pas porté la désolation chez nous; mais rendre « notre pays à l'empereur, c'est impossible. » Sur cette réponse, le sulthan resta tranquille, et ayant rédigé un traité d'alliance et de paix, sanctionné par un serment, il le leur expédia par un messager, se moquant de cette manière de l'empereur et de ses trésors. Après quoi il rentra dans ses États sans avoir fait de mal à personne. Ces événements arrivèrent en l'année 602 (11 février 1153 - 10 février 1154).

CCLXV. Trois ans après, l'empereur envoya au sulthan des sommes d'or et d'argent beaucoup plus considérables que la première fois, et lui fit dire ces paroles :

« Apaise la colère qui m'anime contre les Arméniens, en ren- « versant leurs forteresses, brûlant leurs églises, et donnant « l'ordre que tout leur pays devienne la proie des flammes; « de cette manière l'irritation de mon cœur se calmera. » Le sulthan ayant reçu les présents de Manuel, revint avec une armée beaucoup plus nombreuse que la première. Il se porta rapidement sur Mecis, et de là sur Anazarbe. Mais n'ayant pu réussir comme il le désirait, il se rendit devant Thil de Hamdoun, et étant resté là pendant plusieurs jours, il vit aussi ses efforts échouer. Sur ces entrefaites, un des principaux officiers de son fils Mélik [Kilidj-Arslan], nommé Yakoub (Agh'oub), homme scélérat et ami du mal, reçut de lui l'ordre d'aller, avec un détachement de 3,000 hommes, tenter une incursion sur le territoire d'Antioche. Lorsque Yakoub eut dépassé l'endroit nommé Tour'n (Porte) (4), voilà que tout à coup, comme envoyés du ciel, les Frères (2), cette milice chérie du Christ, ainsi que Sdéph'anê, frère du général des Arméniens Thoros, tombèrent sur les infidèles et les exterminèrent jusqu'au dernier. Leur chef Yakoub, ayant eu le foie traversé par un javelot, rendit l'âme en poussant de douloureux gémissements et dans de cruelles souffrances (3). En apprenant cette défaite, les infidèles furent consternés, et le ciel se déclarant pour nous, une maladie qu'ils appellent *Dabakh* (4) sévit sur leurs chevaux et en fit périr la plus grande partie. A la vue de ce désastre, les officiers turks prirent la fuite. L'ami n'attendit pas son ami; le frère abandonna son frère ; un grand nombre coupèrent les jarrets des chevaux et des mulets. Ils jetaient leurs armes pour se sauver plus rapi-

dement, et, traversant des vallées boisées et des lieux impraticables, ils prirent des routes où ils s'égarèrent. Les chambellans du sulthan (5) et une foule de généraux couraient à pied. Le Très-Haut avait mis la crainte dans leur cœur; car ils n'avaient rien à redouter de la part des hommes. En effet, les Arméniens étaient allés pendant ce temps ravager la contrée des infidèles, où ils firent un butin considérable. Dès qu'ils furent de retour, ils virent le service inattendu que le Tout-Puissant leur avait rendu, en inspirant la terreur à leurs ennemis, en les mettant en fuite, et en les forçant à rebrousser chemin, humiliés, vaincus et couverts de honte, pareils au faible renard qui se sauve devant le lion royal. Tremblants, épouvantés, les infidèles couraient, persuadés qu'une nombreuse cavalerie se pressait sur leurs traces, en versant des flots de sang ; telle était la pensée qui poursuivait ces fuyards (6).

Le même sort fut réservé auprès de Nisibe (Medzpîn) à Cabadès (Gavad), petit-fils d'Iezdedjerd ('Azguerd), roi des Perses (7). Ayant oublié les traités d'amitié que ses ancêtres avaient conclus avec les chrétiens, il arriva comme un furieux, à la tête des Perses, pour ruiner ce pays. Il avait employé beaucoup de temps et d'efforts à faire le siége de Nisibe, et à se rendre maître des fortifications de cette ville ; mais lorsque ses troupes voulurent y pénétrer, voilà que tout à coup elles aperçurent sur le rempart le patriarche saint Jacques, ayant l'aspect d'un monarque, revêtu de pourpre, assisté des légions célestes, et portant sur sa tête une planche de l'arche de Noé. Cette planche lui avait été donnée par un ange pour le dédom-

mager des fatigues qu'il avait éprouvées en gravissant la montagne [d'Ararad], afin d'y visiter l'arche de Noé. Le messager céleste ne lui permit pas d'achever son voyage, et renvoya en paix l'homme de Dieu, en lui remettant cette relique, comme une marque d'amitié. A ce spectacle, les Perses, saisis de frayeur, se gardèrent d'approcher du rempart déjà renversé par eux ; en même temps un châtiment vint les frapper. Des essaims de guêpes, de frêlons et de moucherons assaillirent leurs chevaux, qui s'échappèrent avec impétuosité en rompant le frein qui les retenait ; pas un ne put être repris, tant étaient épaisses ces nuées d'insectes. Dieu fit tomber sur les Perses ce terrible fléau et leur envoya du haut du ciel cette humiliante punition, comme autrefois, lorsqu'il combattit en faveur des Israélites, et terrassa les Égyptiens de son bras irrésistible. Le roi Iezdedjerd se retira après cette ignominieuse défaite qui lui fut infligée par la médiation du Christ, et grâces aux prières du patriarche saint Jacques. Car Dieu comble les vœux de ceux qui le craignent. Ce trait rappelle de tout point le fait qui se passa dans cette dernière occasion, et dont nous avons été les témoins oculaires.

C'est ainsi que deux fois la nation des Turks (Thourkasdan) se leva en armes contre Thoros et resta impuissante, malgré ses efforts largement soudoyés par l'empereur, jaloux de réduire en cendres l'Église et la Croix, objets de dérision et d'outrage pour les infidèles. Si les Arméniens n'avaient pas été protégés par ce bras puissant qui a été étendu sur la Croix, nos ennemis auraient mis à exécution l'œuvre criminelle des hérétiques, en

renversant la sainte Église, en dévastant notre pays de fond en comble. Nous conservâmes donc la tranquillité, et ils n'obtinrent pour résultat de leurs agressions que la fuite et l'ignominie, comme nous venons de le raconter.

CCLXVI. Leurs projets pervers n'ayant pu réussir, ils imaginèrent de recourir à des voies pacifiques. Kilidj-Arslan, qui avait été investi de la royauté par son père, le grand sulthan, parvint promptement à ce but. Les Arméniens vivaient dans la sécurité et l'allégresse, glorifiant la Très-Sainte Trinité, de concert avec d'austères et pieux évêques, avec de vénérables prêtres, et des cohortes de moines, qui ont sans cesse les bras levés vers le ciel. Lorsque les ennemis du Christ arrivèrent pour envahir la principauté de Thoros, et qu'ils attaquèrent Thil de Hamdoun, le 16 du mois de drê (27 mai), il s'éleva un vent violent qui produisait un bruit terrible. Quantité d'arbres furent déracinés et brisés, ras de terre ; la grêle tomba en différents endroits et abîma les blés et les vignes. Le 25 de ce même mois (5 juin), un autre phénomène effraya les populations, apparaissant pendant trois jours, comme autrefois à Ninive. Il commença à la première veille de la nuit et se prolongea jusqu'au lever de l'aurore. Par une dérogation à l'état habituel de l'atmosphère dans cette saison, des ténèbres épaisses se répandirent, semblables à l'obscurité profonde qui régna en Égypte. Les nuages s'entrechoquaient avec des éclats de tonnerre, comme des montagnes qui auraient eu la dureté du diamant, et se précipitaient les uns contre les autres ; des éclairs enflammés enveloppaient toute la voûte céleste. Il n'y avait pas un coin qui ne fût sillonné

par la foudre, qu'accompagnait un vent impétueux. Oh qui aurait pu contempler sans émotion ces terribles et incessantes convulsions de la nature ! Effrayés par le spectacle que présentèrent ces trois nuits, tous, hommes, femmes, vieillards et enfants, se pressaient éperdus, dans les églises. Éplorés et gémissants, ils invoquaient l'intercession de la Mère de Dieu et des Saints. Enfin le Seigneur eut pitié de ses créatures : il arrêta ce fléau, signe de destruction pour ceux qui s'obstinent dans le péché et pour les incrédules qui vivent dans les ténèbres. Lorsque ce phénomène eut lieu, on était dans l'année 603 (11 février 1154 - 10 février 1155). Jusqu'à présent nous avons rapporté ce que nous avons appris ou vu de nos propres yeux.

CCLXVII. Le sulthan Maç'oud, de retour dans son royaume après cette expédition si fatale pour lui, ne survécut que dix mois. Le cri des innocents qu'il avait immolés et des captifs condamnés à un esclavage sans espoir, monta jusqu'aux oreilles du Seigneur des armées. Étant tombé malade, il manda son fils Kilidj-Arslan, et descendant de son trône, se prosterna devant lui, en présence des grands de sa cour, et lui plaça la couronne sur la tête. Après quoi il expira, lui laissant tous ses États. C'était en l'année 604 (11 février 1155 - 10 février 1156) (1). Il avait encore deux autres fils, dont l'un était d'une générosité sans bornes et d'une figure beaucoup plus avenante que son frère, devenu sulthan. Celui-ci ayant conçu l'idée que peut-être son frère s'opposerait à ses volontés, et le redoutant, car il était beaucoup plus fort de corps que lui, poussé en outre par de mauvaises suggestions, l'étrangla

au milieu de l'ivresse et des joies d'un festin, pendant la nuit. Le plus jeune des trois frères (2) se conduisit pendant quelque temps avec la soumission affectueuse d'un fils ; mais la crainte qu'il avait de Kilidj-Arslan le porta à s'enfuir dans ses forteresses de Gangra (Kankon) (3) et d'Ancyre (Angouria), et il ne reparut plus ; car Kilidj-Arslan s'était défait non-seulement de son frère, mais encore des principaux personnages de sa cour, ainsi que des émirs, du grand officier Bagh'daïn, et du secrétaire (4) de son père. Cette conduite excita la désapprobation du grand émir Yakoub-Arslan, fils d'Amer-Gazi (5), seigneur de Sébaste et de la Cappadoce. Yakoub rassembla une nombreuse cavalerie, et pénétra dans le district de Lycandus (Ligadon). Il transporta les chrétiens dans ses États, mais sans les priver de la liberté, et s'empara de la place forte de Larissa (Laris) (6). Cette agression avait pour motif l'inimitié qui existait entre Kilidj-Arslan et son neveu (fils de son frère) (7). A cette nouvelle, Kilidj-Arslan réunit les troupes de son père et des corps considérables de cavalerie, et marcha contre lui. Lorsque les deux armées se trouvèrent en présence, leurs prêtres imposteurs (8), interposant pendant quelques temps leur médiation, empêchèrent les deux princes d'en venir aux mains. Enfin, ceux-ci ayant fait une trêve, qui n'était qu'un raccommodement simulé, s'en retournèrent chacun chez soi. Il se passa ainsi deux mois sans que la paix eût été confirmée par un traité définitif, ou que la querelle eût été vidée par les armes. Au bout de quelque temps, Yakoub-Arslan se porta à la dérobée dans le district de Dchahan, à Ablastha, qui en

est la capitale. Comme l'esprit de l'homme s'enracine dans des habitudes de mal dès l'enfance, le sulthan avait oublié la mansuétude et la bonté qu'avait témoignées son père pendant son règne. En apprenant la marche de Yakoub, Kilidj-Arslan accourut en toute hâte et en frémissant de rage, résolu de venger le pays où il avait été élevé. Son adversaire, sachant qu'il approchait, réunit toutes les populations, au nombre de 70,000 personnes, et les emmena, sans toutefois leur ravir la liberté. Cependant le sulthan n'arriva pas à temps pour le rencontrer dans ce pays, car Yakoub avait pris une route détournée en se retirant avec les chrétiens. Kilidj-Arslan ayant pénétré le territoire de Lycandus, les habitants, découragés à l'idée du caractère fantasque et terrible de ce prince, allèrent vers lui spontanément. Il leur accorda un serment par lequel il s'engageait à ne point emmener ceux qui étaient ainsi venus à lui. Yakoub, après avoir établi en sûreté les populations qu'il avait transportées dans ses États, vint camper en face du sulthan, bataillon contre bataillon. Leurs chefs religieux, intervenant de nouveau, les retinrent de prendre les armes. Mais au bout de plusieurs jours, le sulthan, se laissant aller à sa colère, s'avança vivement contre son adversaire. Leurs prêtres se jetèrent à ses pieds, et le supplièrent de ne pas exterminer les musulmans, ses coreligionnaires. Cédant à leurs prières, il fit la paix et conclut un traité qui fut discuté article par article, mais sans stipuler le retour des chrétiens expatriés. Ce qui le décida fut la raison suivante : Sdéph'anê, frère de Thoros, Sébaste, fut excité par des insensés et des brouillons, et non par l'inspiration divine,

à enlever le pays des chrétiens aux infidèles. Mais son frère ne lui prêtait aucune assistance, car les gens de Sdéph'anê passaient les chrétiens au fil de l'épée, pillaient leurs propres compatriotes, et leur dérobaient tout ce qu'ils possédaient de richesses et d'objets précieux. Ils ne ressemblaient en rien à des chrétiens qui se doivent une mutuelle protection, comme la Sainte-Écriture le leur enseignait. Tel fut le motif qui engagea le sulthan à venir dans le district de K'éçoun (Guiçon), dont son père s'était rendu maître. Les fidèles, privés de secours, et ayant connu son arrivée, prirent la fuite dans tous les lieux où ils n'étaient pas rassemblés en nombre. Le sulthan, sans recourir à la force, fit rentrer la contrée sous sa domination. Il conclut la paix avec le roi de Jérusalem [Baudouin III], avec le seigneur d'Antioche (9), ainsi qu'avec le victorieux Thoros. Après quoi il s'en retourna tranquillement dans ses États. Ceci se passait en l'année 606 (10 février 1157-9 février 1158), au mois d'août (10). Lorsqu'il vint à Pertous, forteresse dont Sdéph'anê s'était emparé de vive force et en trompant son frère Thoros, Sdéph'anê, désirant être en bons termes avec le sulthan, la lui remit, du consentement de Thoros; le sulthan laissa la liberté à la garnison, infanterie et cavalerie, par reconnaissance de ce que Thoros s'était soumis à lui et avait consenti à cette cession.

Antérieurement à ces événements, et en l'année 605 (11 février 1156-9 février 1157), le 26 octobre, un tremblement de terre se fit sentir partout. Plusieurs villes appartenant aux musulmans, sur les confins de l'Arabie, du côté d'Alep, furent renversées de fond en comble.

Mais les chrétiens ont été jusqu'à présent préservés par le Seigneur. Les secousses continuèrent sans interruption jusqu'au commencement de l'année suivante, et sans qu'il fût possible de les compter, pendant quatorze mois consécutifs.

CCLXVIII. En l'année 606, le 2 octobre, s'éleva un ouragan accompagné de pluie, et après la pluie d'une très-forte grêle. Beaucoup de vignes et de treilles furent abîmées.

Maintenant je dirai quelques mots touchant le grand et inexpugnable château de Béhesni. Sdéph'anê se rendit dans notre contrée de K'éçoun, avec de mauvaises troupes, et contre le gré de son frère. Celui-ci lui avait adjoint quelques hommes appelés K'armoud (1). Thoros, Sébaste, lui avait conseillé de ne pas aller jusqu'au point de réduire tout à fait cette forteresse. Nous ignorons si c'était là une idée suggérée par la Providence ou née de la jalousie (2). Car le seigneur de Béhesni, tyran altier dont j'ai jugé à propos de taire le nom, avait transgressé les ordres que le sulthan son souverain lui avait donnés, d'épargner les chrétiens, objets de la bienveillance de ce prince. Au contraire il n'en était que plus acharné contre les prêtres et les diacres les plus vénérables, les pères de famille les plus recommandables, et contre tous les fidèles, qu'il accablait indistinctement de vexations. Les habitants de la célèbre ville de Béhesni étaient surchargés d'impôts, qu'il aggravait sans cesse. Qui donc leur fera un crime de ce que, fatigués de ces excès, ils appelèrent Sdéph'anê pour essayer de tendre un piége à cet homme abominable?

Malheureusement cette utile entreprise échoua; car un des chrétiens, parjure au serment par lequel les habitants s'étaient liés réciproquement, avertit ce misérable de se tenir sur ses gardes et de ne pas aller aux bains publics où la mort l'attendait. Le tyran suivit ce conseil, qui lui sauva la vie et ne sortit pas de chez lui. Rugissant comme un animal féroce, altéré du sang des innocents qui se trouvaient auprès de lui, il ordonna de leur lier les pieds et les mains et de les précipiter du haut d'un rocher escarpé. Les chrétiens, témoins de cette exécution, et se rappelant le désastre d'Edesse, coururent au chef qui était venu à leur secours. Il se tenait en face de la forteresse avec ses troupes, contemplant ces meurtres qu'il ne pouvait empêcher. Il prit avec lui les habitants, hommes et femmes, vieillards et enfants. Ceux-ci abandonnant avec empressement leurs foyers et l'héritage paternel, quittèrent ces lieux, qui de temps immémorial les avaient vu naître de père en fils, où ils avaient été élevés, et où ils avaient vécu, sous la protection de souverains pieux qui les traitaient comme des enfants bien-aimés; eux, dont l'existence s'était écoulée sous de frais ombrages, qui étaient accoutumés à une vie de délices, émigrèrent, sous la conduite de Sdéph'anê, dans un pays désagréable, où ils étaient exposés à toutes les incommodités. Enfin le sulthan, se rappelant le sort malheureux de la forteresse de Béhesni, gardée par Dieu, et les souffrances des chrétiens, et réfléchissant dans sa sagesse que la ruine de leur cité était le fruit de la trahison, commença à leur faire ressentir les effets de sa bienveillance, et cette ville, dépeuplée et dépouillée

de ses richesses, les recouvra entièrement avec ses habitants.

Mais que dirai-je de K'éçoun, mot qui signifie *belle* (3)? Le chef auquel l'empereur avait confié le gouvernement et la défense de cette ville n'osa pas sortir de ses murs pour repousser l'ennemi. Lui et les siens, conjurés contre les habitants, expulsèrent de saints prêtres, d'illustres personnages, et d'honorables chefs de famille, ainsi que tous les hommes sans distinction, n'y laissant que les femmes et les enfants. Ce qu'il y avait de bon dans ce chef, c'est qu'il ordonna de respecter et de garder à l'abri même du soupçon les femmes des émigrés. Ces infortunés proscrits eurent pour habitation, non plus leurs somptueux palais, ou leurs maisons, mais des villages et des monastères. Ceux d'entre eux qui n'avaient pas la force de s'éloigner choisissaient un gîte à l'ombre des arbres et des murs, et s'asseyaient là, silencieux, immobiles et n'ayant en perspective que la mort ou l'esclavage. Cette crainte leur faisait oublier leur exil, et leur existence agitée par tant de vicissitudes. Ces calamités se prolongèrent du mois de maréri (mai-juin) au mois de juillet, jusqu'à l'arrivée du grand sulthan à Pertous. Alors le pays recouvra sa tranquillité, et les habitants rentrèrent dans leurs foyers. La forteresse de Pertous fut remise à ce prince, d'après la volonté de Thoros, désireux d'obtenir son amitié, mais malgré Sdéph'anê, dont la valeur l'avait enlevée au Turk qui la possédait, à ce scélérat qui avait en haine les chrétiens et qui périt de sa main.

CCLXIX. Le sulthan étant de retour dans son royaume,

délibéra avec les grands de sa Porte sur le projet d'établir solidement la paix qu'il avait faite déjà avec les Franks et les Arméniens. Ses vues ayant été approuvées par ses conseillers, il envoya de nouveau des hommes de confiance à Jérusalem, à Antioche et auprès de Thoros, pour conclure une alliance cimentée par un traité librement consenti de part et d'autre. Il n'agissait pas en cela d'après le mouvement spontané de son cœur; car qu'y a-t-il de commun entre le Christ et Bélial (Péliar)? mais dans le but de chercher des appuis contre le fils de Zangui, seigneur d'Alep, et mari de sa sœur. En effet, après la mort du sulthan Maç'oud, le fils de Zangui, dédaignant le fils et successeur de ce prince, [Kilidj-Arslan], s'empara du territoire des chrétiens, franchit les frontières des possessions de ce dernier et occupa les formidables forteresses d'Aïn-tab et de Ph'arzman (1), qu'il convoitait, et tous les villages qui en dépendent. Kilidj-Arslan lui écrivit maintes fois de cesser ses injustes agressions. « Rends-moi, lui disait-il, les pays « qui m'appartiennent, et que mon père a destinés à servir « de limites entre toi et moi. » Mais il ne tenait aucun compte de ces remontrances et se montrait beaucoup plus hostile et arrogant envers cette nation belliqueuse que vis-à-vis du roi de Perse. Pendant que ces débats s'agitaient, le roi de Jérusalem et le seigneur d'Antioche Renaud (Renagh'd) étaient dans une perplexité extrême; mais Celui dont la puissance est plus élevée que les cieux, et qui jamais ne perd de vue, qui ne néglige jamais la verge qu'il tient en réserve pour les pécheurs, au milieu des fortunes diverses qu'éprouvent les bons, Celui dont les

vues trompent souvent notre ignorance ou relèvent notre désespoir, et qui est par excellence le juste des justes, se décida à infliger à Nour-eddin un châtiment soudain, en le frappant de la plus douloureuse maladie. Ce prince manda de tous côtés, auprès de lui, les plus habiles médecins, mais leur science resta impuissante; au contraire, le bras de Dieu ne faisait que s'appesantir chaque jour davantage sur lui (2). Après s'être lié avec le comte Joscelin par des traités et les serments les plus solennels faits de bon accord, il avait agi envers lui avec une inhumanité inouïe, car jamais on n'avait entendu dire chez aucun peuple et dans aucun siècle, qu'un homme ayant fait prisonnier son ami, tombé dans les embûches qu'il lui avait fait dresser par d'autres, et en dehors d'une guerre réciproque, l'eût retenu dans les fers pendant neuf ans, après lui avoir crevé les yeux; traitement qu'il infligea à ce héros si souvent victorieux, et souverain de plusieurs provinces. Bénédiction, louanges et gloire aux très-saints jugements de Dieu, de la part de tous les chrétiens!

CCLXX. Nous allons maintenant revenir sur des événements que nous avons passés sous silence. En 602 (11 février 1153 - 10 février 1154), le roi de Jérusalem avait dix-huit ans (1). Il était le fils du comte d'Anjou, roi des Franks (2). Le Très-Haut, étendant sa protection sur ce prince, lui accorda des victoires éclatantes et lui livra l'inexpugnable et invincible château d'Ascalon, repaire des infidèles. Dans ce siége, la valeureuse nation des Franks éprouva bien des fatigues, partagées par son brave et saint roi, pendant une année entière. Un grand

nombre d'entre eux et de Frères obtinrent la couronne du martyre. Ils avaient déjà bien souffert, lorsque la patronne et l'espérance des chrétiens, la Mère de Notre Seigneur, supplia son divin Fils d'achever leur triomphe ou bien de leur donner la force de supporter de nouvelles fatigues. Enfin la ville tomba entre les mains du roi et des Frères le jour de l'Assomption de la Mère de Dieu, et grâce à son intercession (3).

CCLXXI. Une trahison des Turks (Scythes) (1), cette nation athée, ayant été découverte, le roi, tout humain qu'il était, en fit passer au fil de l'épée un nombre considérable, et leur fit expier le sang des chrétiens dont ils s'étaient repus. Il chassa de la ville ceux qui furent épargnés, et fixa leur demeure hors des murs. A la place des blasphèmes contre le Christ, on entendit retentir partout des louanges en l'honneur du Nom vivifiant. La Croix rédemptrice s'éleva sur le faîte des plus hauts édifices de ce peuple pervers, plongé dans les ténèbres et enclin au mal, en signe de honte et d'opprobre pour lui, de gloire et d'allégresse pour nous autres fidèles. Après ce magnifique triomphe, les Franks se donnèrent un peu de repos. Puis ils cherchèrent les moyens de tenter un coup de main sur Damas. Vers le commencement de l'année 603 (11 février 1154 - 10 février 1155) arriva le fils de Zangui, qui essaya d'occuper par ruse cette ville, malgré les habitants, qui étaient retenus par leur sollicitude pour le sort de leurs fils, envoyés par eux en otage à Jérusalem, conformément aux ordres du roi. Cependant le fils de Zangui parvint à s'introduire furtivement dans Damas et à s'y établir (2).

CCLXXII. Au commencement de l'année 604 (11 février 1155-10 février 1156), il gagna à prix d'or le roi de Jérusalem, et ayant obtenu l'adhésion du seigneur d'Antioche à ses mauvais desseins, il fit alliance avec eux. Ils consentirent à le laisser entreprendre une expédition dans les pays chrétiens que les Franks tenaient antérieurement. S'étant dirigé avec des forces imposantes vers la grande et célèbre cité d'Aïn-tab, il se hâta de l'assiéger. Ayant miné et abattu ses remparts, il pénétra dans la place. Une multitude d'infidèles y furent massacrés, une foule de chrétiens égorgés ou faits prisonniers. Après quoi il expédia plusieurs messages au gouverneur des contrées de Raban et de K'éçoun, pour demander à en prendre pacifiquement possession. Mais les habitants s'y refusèrent, par crainte du sulthan. Nour-eddin ayant appris que le roi de Jérusalem et le prince d'Antioche avaient rompu la trêve faite avec lui et étaient venus ravager son territoire, partit précipitamment pour Alep et Damas. Comme ces provinces étaient le théâtre de leurs luttes, il crut prudent de temporiser. Car, pour le moment, il n'était pas en mesure de résister aux Franks; tandis que ceux-ci, tout en faisant des incursions, étaient impuissants à réduire Damas.

CCLXXIII. Cependant le roi de Jérusalem résolut, dans un conseil qu'il tint, de s'allier par un mariage avec Manuel. L'empereur agréa avec empressement la demande qui lui en fut faite, et envoya à Jérusalem sa cousine (fille du frère de son père) (1), avec une escorte d'hommes de confiance attachés à la personne de cette princesse,

d'un corps de cavalerie, et avec quantité de trésors. En même temps, il promit au roi de venir en personne au secours de Jérusalem et des chrétiens, engagement qu'il ne tarda pas à réaliser, car aussitôt, cette même année, c'est-à-dire en 608 (10 février 1159-9 février 1160), il entra dans le pays qui appartenait à Thoros, depuis qu'il l'avait enlevé au gouverneur romain de Mecis. Manuel avait sous ses ordres 500,000 hommes. Thoros, apprenant l'arrivée de l'empereur et le redoutant, se sauva avec ses chevaux, ses richesses, qui étaient considérables, avec les grands de sa cour, sa femme et ses enfants, qui emportaient tout ce qu'ils possédaient. Il se réfugia auprès du rocher que l'on appelle ***Dadjig***, où depuis les temps les plus reculés, et de mémoire d'homme, personne n'avait habité ou cherché un abri. Il avait oublié l'avis du sage qui dit : « Ne sois pas l'adversaire de celui « qui est plus fort que toi. » Thoros, à la tête de sa cavalerie, évitait de stationner dans un poste déterminé : il errait dans des lieux sauvages, de difficile accès et boisés, espérant en la miséricorde divine, et comptant pour lui et pour le seigneur d'Antioche sur la médiation du roi de Jérusalem auprès de l'empereur. Le motif principal qui le portait à appréhender les Grecs, et qui le rendait tout honteux devant eux, c'est qu'auparavant le prince d'Antioche était allé avec une flotte, d'après les instigations de Thoros, et en compagnie avec lui, faire une incursion dans l'île de Chypre. Ayant surpris les habitants dans une sécurité complète, et sans moyens de défense, il les traita comme des infidèles, ravageant leurs cités et leurs villages, les chassant de

leurs maisons, enlevant leurs richesses, maltraitrant les ecclésiastiques grecs auxquels il faisait couper le nez et les oreilles (2). Ces excès ayant été connus à Constantinople, causèrent un vif chagrin à l'empereur; mais pour l'instant il n'y pouvait rien. Lorsqu'il arriva à Mecis et qu'il eut occupé tout le pays, on était dans les premiers jours de novembre; toutefois il ne fit aucun mal aux habitants. Cependant, le roi de Jérusalem différait d'arriver pour se concerter sur les moyens à prendre, afin de vaincre les nations qui ne reconnaissaient pas le Christ et d'affranchir l'Église: il n'avait, en effet, au fond du cœur, aucun souci de délivrer les captifs.

CCLXXIV. A la fin, il vint accompagné des Frères, cette milice du Christ, et du seigneur d'Antioche. Celui-ci s'était rendu auparavant auprès de l'empereur, pour s'excuser de son expédition contre Chypre. Une foule de chrétiens, accourus vers Manuel, pour le motif qui a été énoncé plus haut, le supplièrent avec les plus pressantes instances de calmer la colère qui l'animait contre Thoros. Comme les Grecs nourrissaient des sentiments de haine contre les Arméniens, quoiqu'ils n'eussent rien à leur reprocher, il feignit d'accepter la médiation et la garantie du roi de Jérusalem et des Frères. Lorsque Thoros se fut rendu auprès de lui, il fut d'abord exclus de sa table. Mais la Providence voulut qu'il plût à Manuel, qui, charmé de sa figure, adressa de vifs reproches aux calomniateurs qui avaient noirci Thoros. Le prince arménien étant resté au camp quelques jours, voulut s'en retourner chez lui. L'empereur y consentit, à condition qu'il reviendrait immédiatement. Thoros, réfléchissant judicieusement aux

besoins que les troupes éprouvaient en ce moment, emmena avec lui, à son retour, des moutons, des bœufs, des buffles et des chevaux arabes, et les offrit à l'empereur. Ces présents venaient bien à propos. Manuel, admirant cette générosité qui lui procurait des vivres à profusion, loua Thoros de sa haute prudence, en présence des grands officiers romains et des ennemis du prince arménien. Il lui donna, en retour, de grosses sommes et un costume royal, et lui accorda un sincère pardon de la résistance qu'il avait opposée à ses ordres souverains. Thoros, reconnaissant, lui promit de lui être toujours soumis avec une fidélité inébranlable, et d'être toujours docile; parole qu'il accomplit religieusement (1).

CCLXXV. Un projet excellent fut adopté dans un conseil où assistaient les deux monarques, la milice invincible des Frères, le seigneur d'Antioche et Thoros, projet auquel adhérèrent tous les chrétiens, avec une foi unanime et un cœur fervent. Ils avaient résolu de succomber ou de rendre la liberté aux captifs qui gémissaient depuis longtemps, sans espoir, dans les fers, à Alep et à Damas, ces villes bâties de sang (1). L'armée chrétienne se mettant en marche, entra dans Antioche, comme chez elle; mais comme on était loin de penser que les habitants répondraient immédiatement à l'appel de l'empereur, Manuel leur demanda en otage les fils des principales familles. Ils s'empressèrent de les lui remettre, en faisant leur soumission, dans la crainte que les captifs ne fussent point arrachés à la servitude, et de violer le vœu qu'ils avaient fait au tombeau du Rédempteur, et la promesse qu'ils avaient donnée au roi de Jérusalem, lors-

qu'il s'allia par mariage à l'empereur des Grecs. Partis en nombre immense, les chrétiens s'avançaient, frémissants de rage, pareils à des lions; ils rivalisaient à qui se devancerait l'un l'autre, comme des aigles qui fondent sur une troupe de perdrix. C'est ainsi qu'ils couraient avec intrépidité porter le ravage sur le territoire des Turks (Scythes). En un jour de marche ils atteignirent Balanée, non loin des limites d'Alep. Tous les fidèles rapprochés ou éloignés furent dans l'allégresse, lorsqu'ils apprirent la ligue formée dans le but d'exterminer les infidèles et de délivrer du joug pesant de la servitude l'Église du Christ, rachetée au prix de son sang précieux. A la nouvelle de cette invasion des chrétiens sur le territoire musulman (Dadjgasdan), toutes les populations furent dans l'effroi. Cédant à la terreur extrême que lui causait la coalition du roi de Jérusalem, et de l'empereur, Nour-eddin (Norodin), seigneur d'Alep et de Damas, leur envoya des ambassadeurs, pour leur annoncer qu'il s'engageait à rendre les captifs qu'il retenait et qu'il traitait avec une rigueur impitoyable, au nombre de six mille. Il avait eu d'abord l'idée de leur rendre la liberté, et après les avoir habillés de neuf et avoir fait disparaître la trace des souillures qu'ils avaient contractées dans les fers, de les envoyer à la rencontre des deux souverains, pour intercéder en sa faveur, et leur dire qu'il se courberait sous leur autorité, comme un esclave. Mais les conditions qu'il proposait furent rejetées, et ses envoyés se retirèrent avec cette réponse, que Nour-eddin eût à quitter le pays, et à se retirer où il lui plairait; ou sinon que toutes les populations, jusqu'aux enfants à la mamelle, seraient exterminées. A une audace sans exemple, l'armée chrétienne joignait une joie qu'elle faisait éclater comme en un jour de noce. Tandis que l'on ne pensait à rien, tout à coup il arriva de la Ville impériale (Constantinople) une lettre annonçant qu'une insurrection avait éclaté contre Manuel, ainsi que d'autres événements qui avaient pour origine la magie (2). Nous n'avons pu approfondir et savoir avec certitude ce qui produisit cette œuvre satanique; mais à coup sûr, cette nouvelle imprévue fut le motif qui détermina l'empereur à rendre à Thoros les pays qu'il lui avait enlevés, regardant cet acte de spoliation comme un triomphe suffisant pour lui. Nous voyons en effet, par ce qui s'est passé dans les temps anciens, et nous lisons dans les chroniques, que les empereurs des Grecs n'ont jamais rien fait pour la délivrance des chrétiens, et qu'au contraire ils ont occasionné la ruine et la prise de leurs villes et de leurs provinces. C'est par les bons offices de ces princes que les Arméniens furent forcés de s'expatrier, que les infidèles devinrent puissants, et que dans leurs fréquentes irruptions ils s'emparèrent de toutes les contrées, et en premier lieu d'Ardzen (Erzeroum), de Mélitène (Meldéni), de Sébaste, de la cité royale d'Ani, et que ces hordes étendirent leurs conquêtes jusqu'au voisinage de Constantinople. Les Franks, cette race belliqueuse, tentèrent une troisième expédition pour la délivrance des chrétiens; mais, grâce à la trahison et à la perfidie de l'empereur, ils furent vaincus et détruits par les Turks, comme nous l'avons vu nous-même de nos propres yeux. Si c'était dans l'intérêt des chrétiens que l'empereur fût venu, il

n'aurait pas dû prolonger son séjour sept mois à Mecis. C'est de la même manière que s'était comporté son père, qui emmena le baron Léon et d'autres chefs Arméniens. Ces explications suffiront à quiconque est doué de jugement. Les faits et gestes des souverains de Constantinople démontrent évidemment la haine implacable qu'ils ont vouée à notre nation. Ces Romains lâches et efféminés, après s'être concertés en conseil, dirent à leur maître : « N'écoute ni les Arméniens, ni les Franks; hâte-toi de « retourner occuper ton trône, et puis tu reviendras. »

CCLXXVI. Les orthodoxes (1), instruits de cette résolution, virent leurs espérances de bonheur se convertir en une douleur inconsolable, par suite du départ des Grecs. En vain ils supplièrent maintes fois l'empereur, ils ne purent jamais le faire revenir sur ses pas. Ils le conjuraient, lorsqu'il était sur le point de les quitter, de s'arrêter au moins trois jours devant Alep. Mais il s'obstina à repousser ces justes représentations. Il envoya des ambassadeurs au seigneur de cette ville, alors tremblant de frayeur, comme on l'avait appris, consumé par le feu ardent de la terreur que les chrétiens lui causaient, pour lui demander de conclure un traité de paix. A cette proposition, les infidèles, abasourdis de joie, ne trouvèrent pas de paroles pour faire une réponse convenable; ils s'imaginaient en effet que ces messagers étaient venus à eux comme espions. Mais sur les assurances qui leur furent données, ils promirent de se conformer aux volontés de l'empereur. Toutefois, violant leurs serments, ils ne renvoyèrent que cinquante prisonniers, pris parmi les Franks les plus illustres, et réclamés par cet indigne monarque. Il

abandonna ainsi, par des considérations humaines, une multitude de captifs que le Christ allait rendre à la liberté par son ministère, le Christ auquel ils rendent un culte imparfait, tout en nous calomniant et en nous condamnant d'après les suggestions de leur haine et de leur malveillance. Les musulmans ne nous trompent pas tout en nous immolant. Les Grecs se retirèrent en nombre immense, non comme le lion courageux, mais comme le faible renard; pareils à des fugitifs, ils arrivèrent sur le territoire du sulthan Kilidj-Arslan. Ce n'est point comme ministre des ordres de Jésus-Christ que celui-ci tira vengeance de leur conduite; il était chargé seulement de leur faire expier les malédictions et les blasphèmes qu'ils avaient vomis contre les orthodoxes, lorsqu'ils refusèrent de porter secours à l'Église et aux captifs. La perverse et vile race des Turkomans (Tourkmans), s'étant mise à leurs trousses, comme après des fuyards, leur tua 2,000 hommes, ainsi que le beau-père de l'empereur, et leur prit 20,000 chevaux et mulets. Cette agression engendra une inimitié mortelle entre l'empereur et le sulthan Kilidj-Arslan.

CCLXXVII. Il semble à mon esprit faible et impuissant qu'il ne faut plus songer à expliquer nos malheurs actuels que comme un effet de la haine conçue contre nous, et comme l'accomplissement de la prédiction du saint homme de Dieu, le grand Nersès, notre Illuminateur, lequel, éclairé par une intuition supérieure et par une inspiration céleste, consigna dans son livre véridique cette prophétie, « qu'avant peu de temps, les Romains n'accorderaient plus aucune attention à ce qui se rapporte à la

guerre, et n'auraient d'autre occupation que de lever des impôts et de susciter des discussions théologiques. »

Les choses s'étant terminées ainsi, le Pansébaste (2) Thoros resta dans ses états héréditaires, et protégé par les ordres et l'amitié de l'empereur, il y vécut en paix et sécurité. Cependant le seigneur d'Alep, flambeau de sa nation, débarrassé d'une guerre formidable, et poussé par les conseils de son méchant frère Miran et des Grecs, qui étaient d'accord avec lui, envoya proposer au roi de Jérusalem de conclure une trêve de quatre mois. Il gagna à force d'argent ce prince, qui en était très-avide, et après l'avoir circonvenu, il se dirigea vers Khar'an, ville qu'il avait cédée précédemment à Miran. Des délateurs lui ayant fait entendre que lorsqu'il était malade, son frère avait voulu se défaire de lui, il les crut et vint attaquer Khar'an avec une puissante armée. Après avoir campé sous ses murs deux mois, il prit cette place d'assaut, et dans les environs Rakka (R'aga) (3) et Édesse. Il soumit ainsi toutes les villes qui avaient secoué son joug. De là il se transporta dans la contrée de Raban, qui appartient aujourd'hui au sulthan, et s'en empara ; puis à Marasch, qu'il enleva pareillement. A la nouvelle de ces succès, l'émir de K'éçoun se détacha du parti du sulthan, et reconnut la suzeraineté du tyran. Il alla le trouver à Raban, et tous les deux marchèrent ensemble contre Marasch et Béhesni. Les habitants étaient dans la consternation ; car ils n'espéraient aucun secours. Il prit ces deux villes, en faisant crouler leurs remparts. S'il réussit à ruiner ces provinces, c'est grâce à l'alliance qu'il avait faite avec le roi de Jérusalem, trompé par lui comme

un enfant. Tandis qu'il était à Béhesni, une mauvaise nouvelle lui parvint de Damas. On lui écrivit qu'à l'expiration de la trêve, les troupes frankes des Frères étaient venues faire du dégât. Étant parti aussitôt pour Alep et Damas, il rassembla des forces nombreuses contre le roi de Jérusalem.

CCLXXVIII. Au commencement de l'année 609 (10 février 1160 - 8 février 1161), les Turks se réunirent auprès du fils de Zangui, à Damas, tandis que les Franks accouraient auprès du roi de Jérusalem, prêts les uns et les autres à se faire la guerre. Étant restés dans cette expectative jusqu'à l'entrée de l'hiver et sans en venir aux mains, ils conclurent une trêve de deux ans ; et les deux partis se séparant, chacun s'en revint de son côté. Kilidj-Arslan et Yakoub-Arslan se raccommodèrent aussi ; le sulthan céda à ce dernier la ville d'Ablastha, et le territoire qui en dépend, et qui faisait partie de ses domaines, comme ayant appartenu jadis à son père ; car, dans leurs querelles, Yakoub ne cessait de les lui réclamer.

CCLXXIX. A la même époque, le fils du comte (1) fut fait prisonnier et conduit à Alep. Cette même année, et au mois d'octobre, l'émir Miran (2), fils de l'émir Ibrahim (Iprahim), fils de Soukman et seigneur des villes et districts de Khelath, Ardjèsch, Mousch (3), Dogh'odaph' et Mandzguerd, envoya son beau-père Adradin (Nasr-eddin?) (4) avec une armée considérable dans la Géorgie. De son côté, le brave Giorgi (Korkê) (5), souverain de ce royaume, se préparait avec les siens à faire une incursion chez les Turks. Les deux armées se rencontrèrent dans la province d'Okhthis (6), et un combat terrible

s'engagea. Les Géorgiens eurent l'avantage ; ils mirent les Turks en fuite, en exterminèrent un grand nombre, et firent quantité de prisonniers, parmi lesquels étaient trois cents chefs turks. Cependant le commandant de la cavalerie géorgienne ayant été blessé à la main d'une flèche, descendit de cheval, et s'assit par terre. Les ennemis empoisonnèrent sa blessure. A l'arrière de l'armée turke étaient restés des musulmans, Géorgiens de nation, qui s'étaient joints aux Turks à la suite de Vaçag, renégat géorgien, et avaient servi de guide aux infidèles. Ils survinrent inopinément et ayant surpris le général descendu de cheval, le saisirent, et l'emmenèrent à l'émir Schah-Armên. Ils n'eurent d'autre peine que de mettre la main sur ce chef, qui était surnommé Gagh' (Boiteux).

CCLXXX. En l'année 610 (9 février 1161 - 8 février 1162), le roi de Géorgie, Giorgi (Korkê), fils de Dimitri (Témédrê), fils de de Tavith (David), vint attaquer la ville royale d'Ani, pendant l'été, un lundi. Après avoir employé un jour à l'investir, le lendemain il la prit, et tua un millier de personnes, chrétiens ou infidèles. Après y avoir placé une garnison de 2000 hommes d'élite, il rentra dans ses États, fier de cette victoire signalée. Cependant le seigneur de Khelath, Schah-Armên, ayant rassemblé 80,000 hommes, vint assiéger Ani. Aussitôt le roi de Géorgie accourt, le bat et le met en fuite. Dans cette journée il périt 7,000 infidèles ; 2,000 furent faits prisonniers, avec six de leurs généraux et cent cinquante émirs d'un haut rang. Korkê leur enleva des chevaux, des mulets, des chameaux, des tentes, des cuirasses et autres armes, ainsi que des trou-

peaux ; le tout en quantité immense. Ani regorgea de butin ; et ce que les habitants avaient perdu lorsque les Géorgiens occupèrent cette ville (1), leur fut compensé au double et avec une telle abondance, qu'une cuirasse de choix ne se vendait que deux tang (2). Quelque temps après étant allés visiter le champ de bataille, ils découvrirent dans l'herbe des tas de cuirasses qu'ils emportèrent. Le roi combla ainsi de biens cette cité, lorsqu'il s'en rendit maître. Il donna 40,000 tahégans pour racheter des mains de ses cavaliers, les captifs d'Ani, chrétiens ou infidèles. Ces événements se passèrent à l'époque du jeûne de saint Grégoire, qui tombe au milieu du carême de l'été, date de la prise d'Ani (3). C'est au mois d'août que l'émir Miran Schah-Armên vit ses troupes ainsi exterminées (4). Trois jours après, la lune s'obscurcit et apparut couleur de sang, à partir du soir jusqu'à minuit ; elle était au quatorzième jour de son cours.

CCLXXXI. Cette même année, le seigneur d'Antioche, qui porte le titre de Prince (Prindz), et qui se nommait sire Renaud (Siranagh'd), vint pendant l'automne fondre sur la contrée d'Alexis (1), tandis que les habitants étaient en pleine sécurité. Il étendit ses incursions jusqu'à la forteresse du catholicos appelée Dzov (2), et ravagea tout le territoire environnant, faisant prisonniers les Turkomans qu'il rencontrait. Il avait avec lui un millier d'hommes, cavaliers, fantassins et autres gens de guerre (3). Cependant Medjd-eddin (4), lieutenant de Nour-eddin, lequel avait réuni antérieurement un corps de 10,000 hommes, ayant placé son avant-garde en embuscade, surprit le détachement de sire Renaud. Ceux qui le composaient

furent massacrés ou fait prisonniers. Lui-même fut pris avec trente cavaliers, et perdit quatre cents hommes (5). Fier de cette victoire, Medjd-eddin rentra à Alep, traînant après lui ses captifs, et parmi eux le Prince, qu'il accabla d'outrages et de mauvais traitements. En même temps il fit prévenir de ce succès Nour-eddin, qui était alors à Damas, occupé à réunir de la cavalerie, dans le dessein d'aller combattre le roi de Jérusalem. A cette nouvelle, Nour-eddin revint et saccagea toute la contrée jusqu'à Tripoli, et y fit des prisonniers qu'il conduisit à Alep.

Delà il marcha sur Harem (Hérim) (6), qu'il investit. Mais il fut obligé de suspendre le siége à cause de l'abondance des pluies et par la crainte que lui causait le roi de Jérusalem. Celui-ci était accouru avec Thoros, descendant de R'oupên, à la tête d'un détachement de troupes grecques. Mais dès qu'il se fut retiré avec ses auxiliaires, Nour-eddin revint, et ayant mis le siége devant l'inexpugnable forteresse d'Ardzkhan (7), elle se rendit sous la garantie d'un serment. Malgré cela, il la démolit et la détruisit de fond en comble. Il fit prisonniers les chrétiens qui la défendaient et les emmena chez lui à Alep.

CCLXXXII. Cette même année, le sulthan Kilidj-Arslan se rendit auprès de Manuel, en compagnie de l'émir Miran, frère de Nour-eddin. Après avoir été comblé par l'empereur de présents, et avoir conclu un traité par lequel il s'engageait, sous la foi du serment, à lui rester soumis jusqu'au jour de sa mort, il s'en retourna dans sa capitale (1), emportant les sommes considérables qu'il avait reçues.

Vers le commencement de l'année 611 (9 février 1162 - 8 février 1163), mourut un homme digne des louanges de tous, le docteur Basile (2). Il fut enterré au couvent de Trazarg, où sont les tombeaux des deux saints docteurs dont il fut l'émule. Ceci est la fin de nos récits et le commencement d'une nouvelle période.

CCLXXXIII. Cette même année, Sdéph'anê, frère de Thoros le Grand, Sébaste, et fils de Léon, périt par la trahison et la perfidie d'un duc scélérat (1). Ce brave et illustre champion des chrétiens fut étranglé. Son frère tira vengeance de sa mort en immolant un millier de Grecs; le duc auteur du meurtre de Sdéph'anê sera comptable de leur sang devant Dieu.

CCLXXXIV. Cette même année eut lieu la prise de l'illustre ville de Tevîn, par le roi de Géorgie Korkê. Il y entra à la suite des infidèles, qui, sortis des murs pour le repousser, avaient pris la fuite devant lui. Il les mit en déroute et les extermina. Ceux qui échappèrent au glaive ayant cherché à se réfugier dans Tevîn, les Géorgiens y pénétrèrent avec eux, massacrèrent tous ceux qui s'offraient sur leurs pas, firent des captifs et incendièrent les maisons. Après quoi ils reprirent le chemin de leur pays, chargés de butin, et traînant avec eux une masse de prisonniers (1).

Au Christ miséricordieux, gloire et bénédiction dans les siècles des siècles! Amen.

FIN.